ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE 70

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 68

2017

1–4

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

COLEGIUL DE REDACȚIE

MIRCEA BABEȘ – *redactor-şef*

CONSTANTIN C. PETOLESCU – *redactor-şef adjunct*

ALEXANDRU BARNEA, OANA DAMIAN, MIHAELA MĂNUCU-ADAMEŞTEANU, ION MOTZOI-CHICIDEANU, ALEXANDRU GHEORGHE NICULESCU – *membri*

LILIANA ZAHARIA – *secretar de redacţie*

În ţară revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România, Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06; Fax: 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro, web: www.ear.ro; RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax: 4021-318 70 02, 4021-318 70 03, Tel. 4021-318 70 00, 4021-318 70 01, Bucureşti, România; ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P. O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, Tel./Fax 4021-210 6787; Tel.: 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: str. Henri Coandă nr. 11, 010667, Bucureşti, tel./fax: 4021-212 88 62.
E-mail: mirceababes@yahoo.com. şi redactie_iab@yahoo.com
Normele de redactare a manuscriselor şi lista abrevierilor folosite în revistă au fost publicate în tomul 46, 1995, nr. 3–4, p. 343-370.

© 2007, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5,
Tel. 4021-318 81 46; 4021-318 81 06, Fax: 4021-318 24 44,
050 711, Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI

DE

ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 68 – 2017 **1–4**

SUMAR

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 1–346

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ÉTUDES ET RECHERCHES
D'HISTOIRE ANCIENNE
ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 68 – 2017 **1–4**

SOMMAIRE

ÉTUDES

NOTES ET DISCUSSIONS

CHRONIQUE SCIENTIFIQUE

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, Bucureşti, 2017, p. 1–346

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚII PRIVIND MORMINTELE HALLSTATTIENE TÂRZII CU ZĂBALE DE TIP *SZENTES-VEKERZUG* ÎN BAZINUL CARPATIC

EMILIAN TELEAGA*

Rezumat: În perioada hallstattiană târzie sunt atestate, în bazinul carpatic și în regiunile limitrofe, primele înmormântări de cai; anterior acestui orizont, în morminte și depozite se aflau doar zăbale și piese de harnașament. Orizontul hallstattian târziu Vekerzug este definit și prin zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*, caracterizate prin fixarea cu nituri a muștiucului de psalii. Ele sunt răspândite mai ales în bazinul carpatic, dar și pe Sava superioară și în Subcarpații de sud.

Ritul de înmormântare a cailor era inhumația, aceste morminte fiind de obicei izolate; totuși, în necropolele de la Szentes-Vekerzug și Szentlőrinc, unele morminte de cai formează grupe.

Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* au fost ordonate pe baza formelor psaliilor în trei grupe. Cele mai timpurii zăbale, din prima grupă (datată înainte de sfârșitul secolului al VII-lea a.Chr. – cca 525 a.Chr.), au psaliile aproape drepte. Psaliile ușor îndoite ale celei de-a doua grupe (cca 525–450 a.Chr.) se transformă în psaliile puternic îndoite ale grupei a treia (450 – cca 400 a.Chr.). Datarea absolută a acestor grupe s-a stabilit mai ales prin legătura lor cu cronologia hallstattiană târzie din Slovenia. Lățimea interioară a muștiucului zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* măsoară în medie 9,7 cm și corespunde lățimii interioare a zăbalelor hallstattiene din Europa centrală.

Înserierea zăbalelor de tip Vekerzug și a altor părți de harnașament de călărie și de tracțiune din 28 de descoperiri funerare face posibilă ordonarea diverselor seturi, pornind de la cronologia zăbalelor.

Cuvinte-cheie: analiza corelațiilor, cai, cronologie relativă și absolută, Hallstatt târziu, (înmormântări cu) zăbale, înseriere, seturi de harnașament, (tip) *Szentes-Vekerzug*, Tigveni, tipologie.

INTRODUCERE

Articolul constituie un fragment al lucrării privind mormintele cu care hallstattiene târzii din bazinul carpatic, publicate recent în limba germană[1]. Deoarece zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* sunt atestate și în Subcarpații sudici, iar mormintele de cai sunt frecvente la Dunărea de Jos, începând cu această perioadă și până la sfârșitul epocii fierului, am reluat aici această contribuție în limba română[2]. În plus, a

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: emilianteleaga@hotmail.com; Vorgeschichtliches Seminar, Philipps-Universität Marburg; e-mail: teleaga@staff.uni-marburg.de.

[1] Teleaga 2017, p. 54–63.

[2] Înserierea s-a realizat cu ajutorul programului *Winbasp Version 5.43*, iar analizele de corespondența cu *SPSS Statistics 17.0.*

https://biblioteca-digitala.ro

fost adăugată o scurtă notă privind mormântul tumular de la Tigveni pentru care, în cadrul proiectului UEFISCDI, PN-II-RU-TE-2014-4-1602, *Înmormântări și obiceiuri funerare în Hallstattul târziu la Dunărea de Jos*, a fost obținută o datare ^{14}C.

ZĂBALELE DE TIP *SZENTES-VEKERZUG*: CARACTERISTICI, DATARE ȘI RĂSPÂNDIRE

Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* pot fi deosebite de toate celelalte zăbale hallstattiene târzii, care aveau o legătură mobilă între psalii și muștiuc, prin fixarea cu nituri a muștiucului de psalii.

Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* sunt caracterizate, de asemenea, printr-un muștiuc cu încheietură mobilă și cu urechi laterale (în care erau fixate capetele frâului) și prin psaliile cu trei orificii. Muștiucul este nituit în orificiile din mijloc, iar celelalte două orificii laterale, libere, serveau prinderii zăbalelor la fălcele (fig. 1). Modul de realizare a zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* variază; ele pot avea: **a.** psalii în formă de plăcuțe cu trei orificii, care se continuă printr-o treaptă spre capetele în formă de băț; **b.** psalii cu orificii în formă de urechi lățite; **c.** psalii în formă de plăcuțe cu trei orificii care se îngustează spre capete (fig. 8/jos). Psaliile pot fi drepte, îndoite în forma literelor „C" sau „S" și să se termine printr-un vârf, o sferă, o ureche sau o figură zoomorfă (fig. 9/jos). Orificiile terminale ale muștiucului cu încheietură pot fi triunghiulare sau rotund-ovale. Toate împărțirile tipologice propuse până acum se bazează pe aceste caracteristici, reliefate în mod diferit, ca fiind de însemnătate principală, secundară sau fără importanță[3].

Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* sunt răspândite mai ales în bazinul carpatic, dar și pe Sava superioară și în Subcarpații de sud, în vreme ce în alte regiuni ele se întâlnesc rar (vezi lista 1 şi fig. 2).

Aceste zăbale sunt datate unitar în cercetarea actuală[4] în secolele VI–V a.Chr. În această contribuție sunt discutate în primul rând acele contexte datate absolut prin legătura lor cu cronologia hallstattiană târzie din Slovenia și cu cea grecească, deoarece cronologia „scitică" se bazează mai ales pe vârfurile de săgeți, care sunt rareori asociate în morminte cu zăbale de tip *Szentes-Vekerzug*. Cronologia zăbalelor poate fi stabilită și prin câteva contexte cu datare relativă și absolută din grupul sudcarpatic Ferigile.

---

[3] Kemenczei 1985; Werner 1988, p. 12–30, nr. 7–94, pl. 1–14, 68/A, 72/B, 73; Hellmuth 2007, p. 78–82, fig. 14–17.

[4] Werner 1988, p. 12–30, nr. 7–94, pl. 1–14, 68/A, 72/B, 73; Kemenczei 1985.

https://biblioteca-digitala.ro

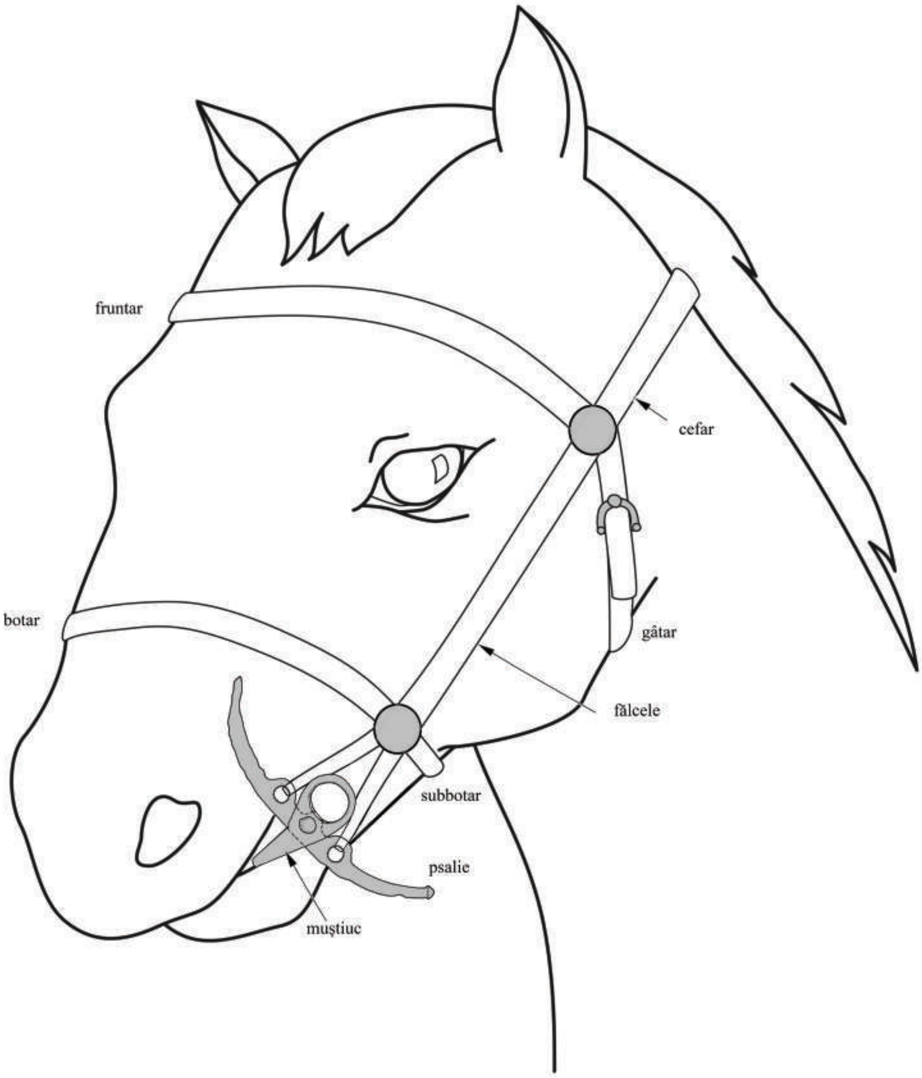

Fig. 1. Reconstituirea grafică a căpăstrului unui cal din mormântul 12 de la Szentes-Vekerzug.

https://biblioteca-digitala.ro

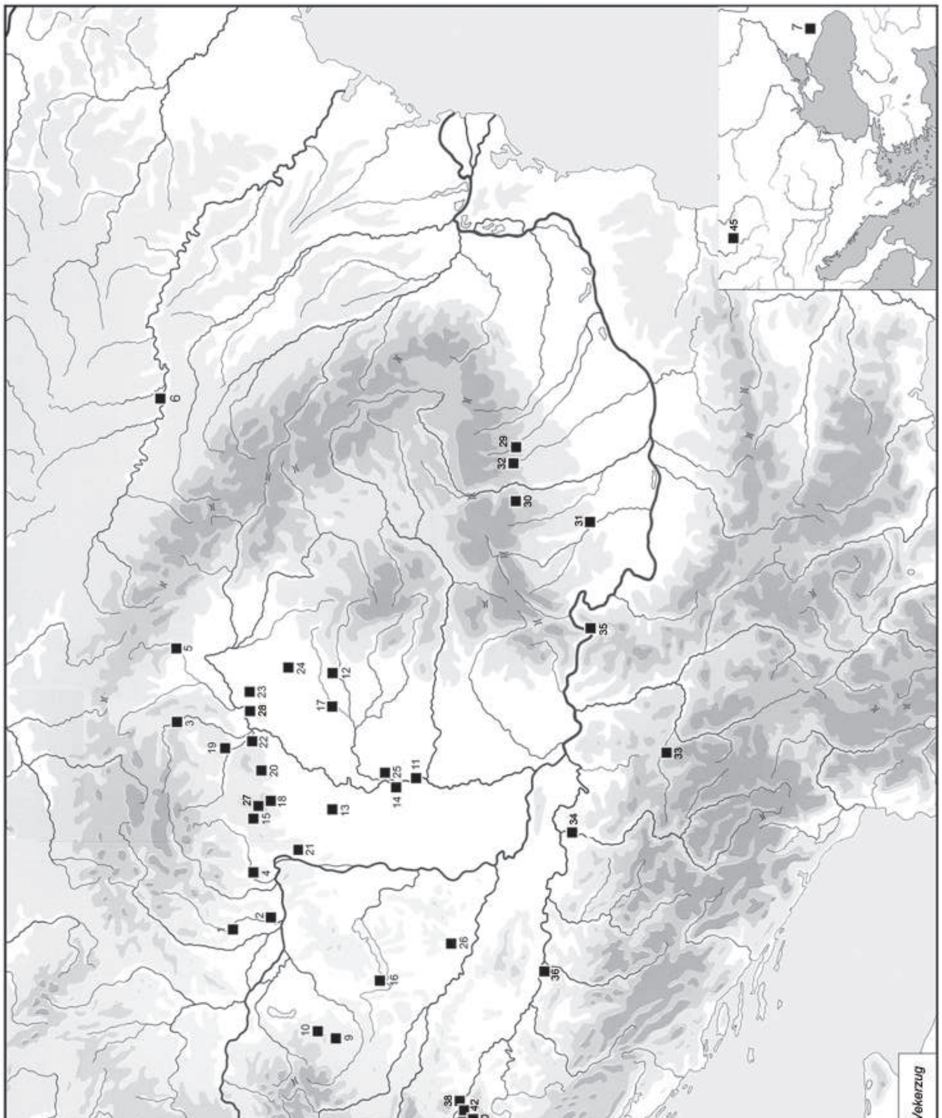

Fig. 2. Răspândirea zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* (numerotarea de pe hartă corespunde numerotării din Lista 1).

Lista 1[5] (fig. 2)

Slovacia:
1. Dolné Krškany, lângă Nitra, mormânt[6];
2. Chotín, mormintele 22, 40, 119–120 și 220[7];
3. Košice, descoperire întâmplătoare[8];
4. Presel'any nad Iplom, descoperire funerară[9];

Ucraina:
5. Nevic'ke, regiunea Zakarpaska, tumul[10];
6. Perebykovcí, regiunea Černovitsk, tumulul 2: mormântul construit din bârne poate fi datat, pe baza vârfurilor de săgeți, în a doua jumătate a secolului al VII-lea a.Chr., cel mai târziu în jurul anului 600 a.Chr.[11];

Federația rusă:
7. Kelermes, Republica Adigea, tumulul 24 – mormântul de cal 6, prima jumătate a secolului al VII-lea a.Chr.[12] sau a doua jumătate a aceluiași veac[13];

Austria:
8. Landskron, Kärnten, descoperire întâmplătoare[14];
9. Oberpullendorf, Burgenland, mormânt de incinerație[15];
10. Schandorf, Burgenland, descoperire izolată[16];

Ungaria:
11. Algyő, comitatul Csongrád, mormântul 59, de femeie[17];
12. Ártánd, comitatul Hajdú-Bihar, mormânt tumular fastuos[18];
13. Cegléd, comitatul Pest, descoperire izolată[19];
14. Csanytelek, comitatul Csongrád, mormântul 89[20];
15. Cserhátszentiván, comitatul Nógrád, descoperire izolată[21];

---

[5] După Werner 1988, p. 15–23, nr. 7–14, p. 17–28, 30–83, pl. 1–14, 73–74 și Kemenczei 2009, p. 181, cu completări.
[6] Romsauer 1993, p. 20, fig. 10.
[7] Werner 1988, p. 15, 22, nr. 8–9, 68–69, 72, pl. 2, 12.
[8] Werner 1988, p. 18, nr. 36, pl. 7.
[9] Werner 1988, p. 17, nr. 31, pl. 6.
[10] Popovič 1985, p. 59, fig. 8/4.
[11] Werner 1988, p. 20–21, nr. 61–62, pl. 11; Smirnova 1998, p. 455, fig. 11/4.9.
[12] Kossack 1987, p. 71.
[13] Galanina 1997, p. 45, cat. 346, pl. 25.
[14] Gleirscher 2003, p. 25–37.
[15] Werner 1988, p. 23, nr. 81, pl. 13.
[16] Werner 1988, p. 19, nr. 47, pl. 8.
[17] Kemenczei 2009, p. 116, pl. 3/1.
[18] Kemenczei 2009, p. 116, pl. 4/4.
[19] Werner 1988, p. 17, nr. 27, pl. 6.
[20] Werner 1988, p. 17, nr. 28.
[21] Werner 1988, p. 20, nr. 55–56, pl. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

16. Cserszegtomaj, comitatul Zala, descoperire întâmplătoare[22];
17. Füzesgyarmat, comitatul Békés, locul de descoperire 23[23];
18. Gyöngyös, comitatul Heves, descoperiri funerare[24];
19. Miskolc-Diósgyőr, comitatul Borsod-Abaúj-Zemplén, descoperiri funerare (fig. 3)[25];
20. Nagy Eged, lângă Eger, comitatul Heves, mormântul 19[26];
21. Nagytarcsa, comitatul Pest, depozit[27];
22. Nyékládháza, comitatul Borsod-Abaúj-Zemplén, descoperiri funerare[28];
23. Nyíregyháza, comitatul Szabolcs-Szatmár-Bereg, descoperire întâmplătoare[29];
24. Nyírmártonfalva, comitatul Hajdú-Bihar, descoperire întâmplătoare[30];

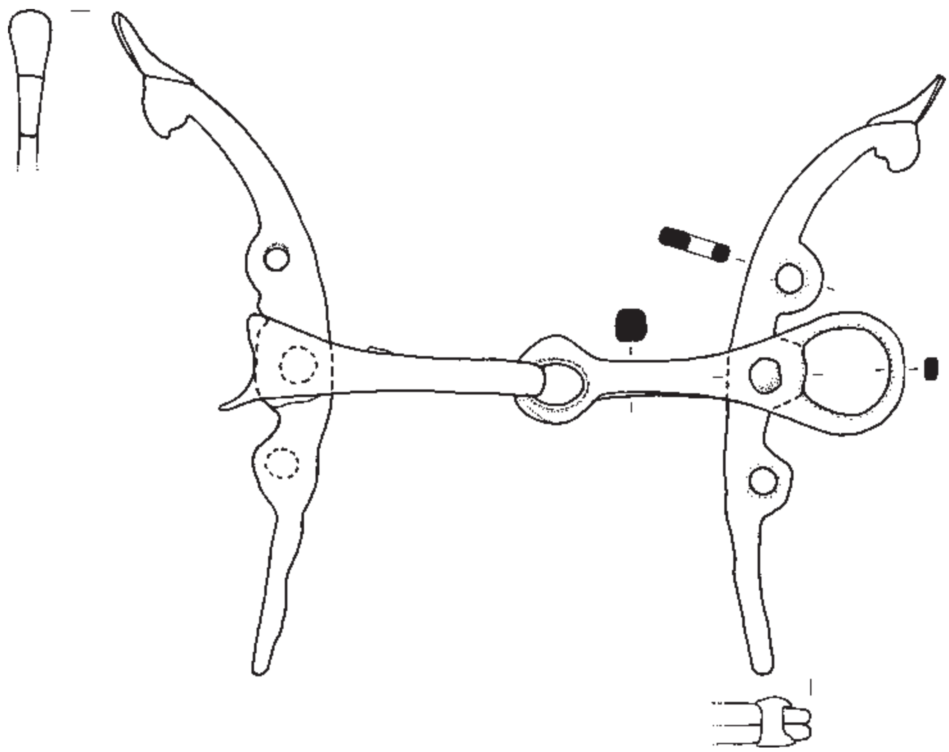

Fig. 3. Zăbală de la Miskolc-Diósgyőr, Muzeul Ottó-Herman, nr. inv. 83.819.4, scara 1:2.

---

[22] Werner 1988, p. 15, nr. 10, pl. 2.
[23] Kemenczei 2009, p. 120, pl. 18/1.
[24] Werner 1988, p. 15, nr. 11–12, pl. 2; Teleaga 2017, p. 88–89, cat. 2.9–2.10, pl. 6.
[25] Werner 1988, p. 16–17, nr. 15–16, 29, pl. 3, 6; Teleaga 2017, p. 85–86, cat. 1.1–1.3, pl. 1.
[26] Kemenczei 2009, p. 168, pl. 146/1.
[27] Werner 1988, p. 20, nr. 57–60, pl. 10–11.
[28] Werner 1988, p. 17, 21–22, nr. 30, 67, 70, pl. 6, 12.
[29] Werner 1988, p. 19, nr. 46, pl. 8.
[30] Werner 1988, p. 22, nr. 71, pl. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

25. Szentes-Vekerzug, comitatul Csongrád, mormintele 6, 11–13, 16, 18, 22, 36, 139, 142, 146 şi 151 (fig. 10)[31];
26. Szentlőrinc, comitatul Baranya, mormintele 52, 58, 60–61[32];
27. Szurdokpüspöki, astăzi orașul Pásztó, comitatul Nógrád, descoperiri izolate[33];
28. Tiszavasvári, comitatul Szabolocs-Szatmár-Bereg, mormintele 32, 38, 49 și 57[34];

România:
29. Curtea de Argeș, județul Argeș, tumulul 5 – mormântul 6 (sau tumulul 14 – mormântul 21) și tumulul 18 – mormântul 26[35].
30. Ferigile, judeţul Vâlcea, tumulul 44 – mormântul 1 și tumulii 134–135[36];
31. Ieşelnița, judeţul Dolj, tumulul 1[37];
32. Tigveni, județul Argeș, tumulul 1 – mormântul 2 și tumulul 9 – mormântul 5 (fig. 6/4)[38];

Serbia:
33. Atenica (Čačak), tumulii 1 (fig. 4) și 2 (fig. 5)[39];
34. Badovinci, tumul[40];
35. Ponor on Miroč, construcția 9[41];

Bosnia-Herțegovina:
36. Donja Dolina, Republica Sârbă, descoperire izolată[42];

Slovenia:
37. Brezje, tumulul 6 – mormântul 1[43];
38. Libna, mormântul 1[44];
39. Magdalenska Gora, Ljubljana, tumulul 2 – mormântul 13; tumulul 2 – mormântul 19 și tumulul 4 – mormântul 3[45];

---

[31] Werner 1988, p. 16–19, 22–23, nr. 18–20, 32–34, 39–41, 48–49, 73, 82–83, pl. 3, 6–9, 13–14.
[32] Werner 1988, p. 16, 19–20, nr. 21, 50–52, pl. 4, 9.
[33] Tankó 2015, p. 435, 439–440, fig. 2/4–5.
[34] Kemenczei 2009, p. 150–151, 155, pl. 106/3–6, 110/5, 112/9, 120/14.
[35] Werner 1988, p. 21, 23, nr. 66, 80, pl. 11, 13; Măndescu 2004, p. 149, 152, fig. 6/1, 8/6, 11/1, 12/5.
[36] Werner 1988, p. 19, nr. 43–45, pl. 8.
[37] Werner 1988, p. 18, nr. 35, pl. 7.
[38] Werner 1988, p. 21, nr. 63–65, pl. 11.
[39] Werner 1988, p. 20, 23, nr. 54, 75–78, pl. 10, 13; Teleaga 2017, p. 114, 124, cat. 4.1.63–64, 4.2.13–16, pl. 33, 37.
[40] Werner 1988, p. 23, nr. 79, pl. 13.
[41] Jevtić, Peković 2007, p. 196, fig. 7.
[42] Werner 1988, p. 19, nr. 42, pl. 8.
[43] Werner 1988, p. 15, nr. 7, pl. 1
[44] Werner 1988, p. 15–16, nr. 13, pl. 2.
[45] Werner 1988, p. 16–18, nr. 14, 24, 37, pl. 3, 5, 7.

https://biblioteca-digitala.ro

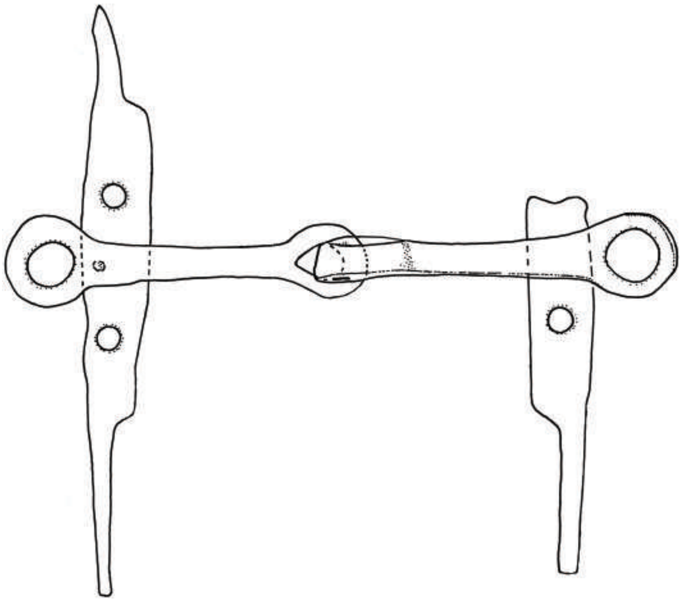

Fig. 4. Reconstituirea grafică a unei zăbale din tumulul 1 de la Atenica
(Čačak, Serbia, Muzeul Național, nr. inv. 1505).

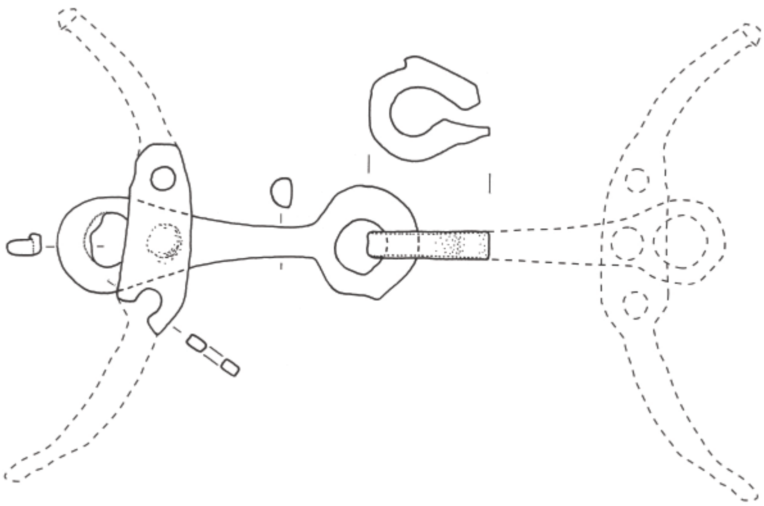

Fig. 5. Reconstituirea grafică a unei zăbale din tumulul 2 de la Atenica
(Čačak, Serbia, Muzeul Național, nr. inv. A 663), scara 1:2.

https://biblioteca-digitala.ro

40. Novo Mesto. **a.** Malenškova gomila, mormântul 3 şi tumulul 4 – mormântul 3[46]; la acestea se adaugă tumulul 3 – mormântul 12[47]; **b.** Kapiteljska njiva, tumulul 7 – mormântul 19[48];
41. Šmarjeta, descoperire întâmplătoare[49];
42. Stična, tumulul 48 – mormântul 99[50];
43. Vače, descoperire funerară[51];
44. Zagorje ob Savi, mormânt descoperit întâmplător[52];

Polonia:
45. Wymysłowo, Poznań[53].

DATE CRONOLOGICE PRIVIND ZĂBALELE DE TIP *SZENTES-VEKERZUG*

Anticipând tematic rezultatele obţinute, zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* vor fi atribuite uneia dintre cele trei grupe definite mai jos şi contextele lor cronologice vor fi prezentate în detaliu.

Cele mai timpurii zăbale (Perebykovcí şi Ártánd) se întâlnesc deja în a doua jumătate a secolului al VII-lea a.Chr. sau la sfârşitul său. Mormântul de cal 6 din tumulul 24 de la Kelermes aparţine secolului al VII-lea a.Chr. Zăbalele determinabile tipologic de la Perebykovcí şi Kelermes aparţin primei grupe definite aici şi au fost găsite în afara zonei de răspândire a tipului *Szentes-Vekerzug*. Există, totuşi, descoperiri funerare mai târzii, care conţin puncte de reper cronologic pentru zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*.

Tumulii de la Atenica au fost înălţaţi, probabil, la scurt timp unul după altul. Tumulul 1 conţinea o fibulă de tip *Novi Pazar* cu placa piciorului trapezoidală sau pătrată, tip care este întâlnit, împreună cu importuri greceşti, şi în mormântul princiar eponim, pe la 500 a.Chr.[54]; tumulul 2 este puţin mai vechi (cca 540–520 a.Chr.). În tumulul 2 s-a găsit o cană corintică cu cioc (*prochous*), produsă[55], probabil, pe la mijlocul secolului al VI-lea a.Chr. Fragmentele unei cutii etrusce din acest tumul sunt decorate figurativ, aceasta fiind atribuită, pe criterii stilistice, unui atelier de la Vulci şi datată[56] pe la 520 a.Chr. Aşadar, tumulul 2 poate fi datat în al treilea sfert al secolului al VI-lea a.Chr. Două dintre cele patru zăbale, provenind din tumulul 2,

[46] Werner 1988, p. 16–17, nr. 17, 25, pl. 3, 5.
[47] Križ 1997, p. 60, pl. 37/2.
[48] Egg 1999, p. 334–335, fig. 10/1, pl. 17/1.
[49] Werner 1988, p. 17, nr. 26, pl. 5.
[50] Werner 1988, p. 18, nr. 38, pl. 7
[51] Werner 1988, p. 16, nr. 22, pl. 4.
[52] Werner 1988, p. 16, nr. 23, pl. 4.
[53] Werner 1988, p. 20, nr. 53, pl. 9.
[54] Vasić 1999, p. 77–81, nr. 582–626, pl. 41–42.
[55] Parović-Pešikan 1988, p. 45, nr. 25, fig. 1, 3/8.
[56] Vasić 1992, p. 53–56, fig. 1–3.

https://biblioteca-digitala.ro

aparțin cu siguranță primei grupe tipologice; fragmentele celorlalte două zăbale nu pot fi determinate (fig. 4)[57]. Cele două zăbale provenind din tumulul 1 sunt fragmentare; una dintre ele aparține, însă, celei de-a doua grupe sau chiar celei de-a treia grupe tipologice (fig. 5)[58]. Astfel, poate fi stabilită trecerea de la prima la a doua grupă de zăbale tip *Szentes-Vekerzug* la sfârșitul secolului al VI-lea a.Chr.

Mormântul secundar 5 din tumulul 9 de la Tigveni conține un *akinakes* tip *Tigveni*, un vârf de lance, o zăbală tip *Szentes-Vekerzug* din prima grupă, un fragment dintr-o zăbală cu muștiucul mobil, o farfurie evazată fără decor (folosită ca urnă), dar și fragmentele uneia cu decor canelat pe buză și un pahar globular (fig. 6)[59]. Ultimele două vase încadrează mormântul anterior ultimei faze ceramice a necropolei de la Ferigile, caracterizate prin ceramică lipsită de decor, adică[60] înainte de circa 500 a.Chr. O probă ^{14}C din acest mormânt se datează 2474 ± 76 BP, adică în intervalul 763–514 a.Chr. (calibrat, cu probabilitate de 68,2%)[61].

Mormântul 99 din tumulul 48 de la Stična conține o zăbală de tip *Szentes-Vekerzug* din cea de-a doua grupă și patru distribuitoare de curele cu două urechi pe partea posterioară; acestea sunt decorate cu patru capete de cal dispuse spiralic și cu o rozetă centrală[62]. Mormântul poate fi datat, în funcție de fibulele pe care le conține, în jur de 500 a.Chr. (perioada dezvoltată a fibulelor *Certosa*)[63]. Acest tumul poate fi datat, pe baza probelor de carbon radioactiv, în a doua jumătate a secolului al VI-lea a.Chr., confirmând astfel datarea arheologică[64].

Mormântul 13 din tumulul 2 de la Magdalenska Gora conține o zăbală de tip *Szentes-Vekerzug* din grupa a doua și piese de harnașament (inclusiv plăcuțe decorative de curea în formă de capete de bou). El poate fi datat în intervalul de timp dintre 500 a.Chr. și prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr. Din acest mormânt provine o placă de curea decorată cu monștri înaripați, realizată în stilul artei situlelor din prima fază a acestei specii[65].

Descoperirea funerară de la Dolné Krškany (lângă Nitra) conține una dintre cele mai târzii zăbale de tip *Szentes-Vekerzug* din grupa a doua și aplice de curea triplu semisferice cu ureche. Astfel de aplice de curea provin dintr-un set de piese de harnașament descoperit întâmplător la Brădești, județul Dolj, România. Acolo ele erau asociate cu aplice de curea în formă de palmetă, din prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr., și cu aplice în formă de albină[66]. Aceste aplice în formă de

[57] Teleaga 2017, p. 124, cat. 4.2.13–16, pl. 37/1–8.
[58] Teleaga 2017, cat. 4.1.63–4.1.64, pl. 33/14–15.
[59] Vulpe, Popescu 1972, p. 110, fig. 13/1–7.
[60] Teleaga, Sârbu 2016, p. 24, 27.
[61] Institutul pentru Fizica Particulelor din ETH Zürich, proba 70060.
[62] Gabrovec *et alii* 2006, p. 76, pl. 57/10–13.17.
[63] Gabrovec, Teržan 2008, p. 290–292, fig. 41–42.
[64] Teržan, Črešnar 2014, p. 457–459, 719–721, fig. 25/8–10, 36.
[65] Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, p. 129, pl. 24/3; Turk 2005, p. 23–24, fig. 28.
[66] Nestor 1932, p. 149–151, nota 618, pl. 18/4–6.

https://biblioteca-digitala.ro

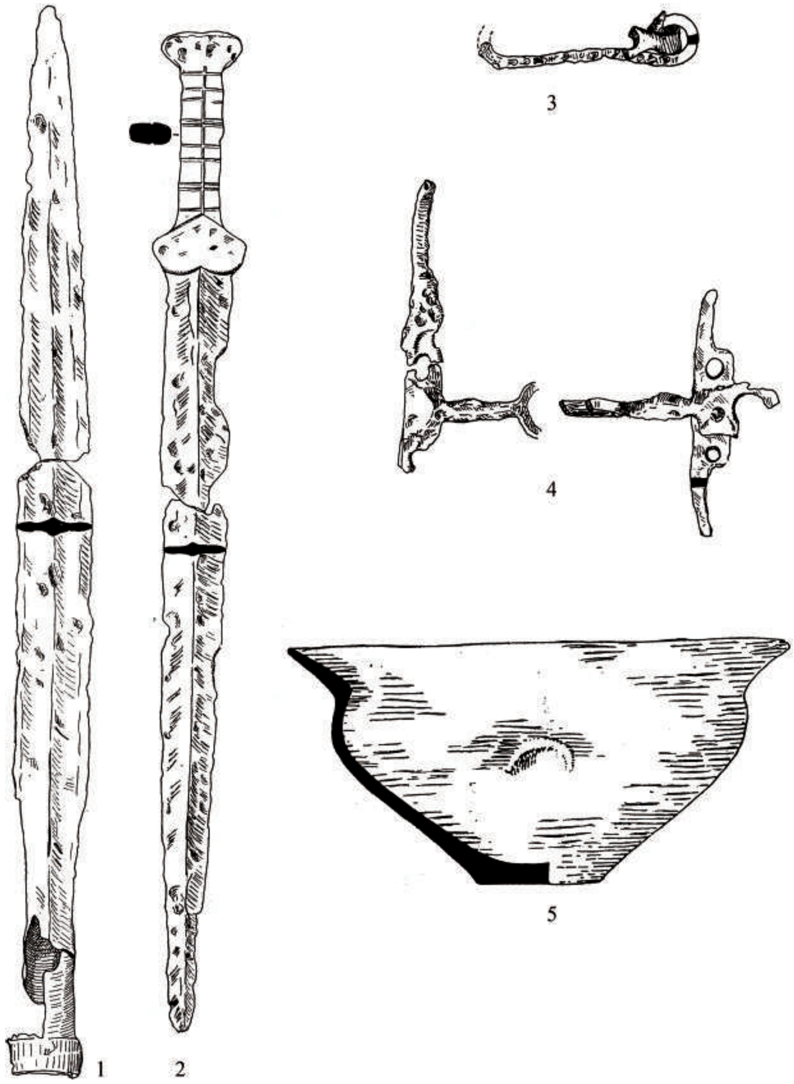

Fig. 6. Mormântul 5 din tumulul 9 de la Tigveni: 1–4. scara 1:3;5. scara 1:4
(după Vulpe, Popescu 1972, fig. 13/1–7).

albină s-au descoperit și în setul de harnașament din mormântul cu arme de la Golemani. Pe baza unei *pelike* a pictorului Agrigent, mormântul se poate data[67] pe la 470–445 a.Chr.

[67] Mannack 2001, p. 17–19, fig. 10; *Thraker* 2004, nr. cat. 198; Cărov 2008.

https://biblioteca-digitala.ro

Cele mai târzii zăbale de tip *Szentes-Vekerzug*, cu psalii puternic îndoite, din grupa a treia (unghiul psaliilor mai mic de 140° și lungimea segmentului de psalie / lungimea psaliei mai mare decât 1,2), pot fi încadrate cronologic de o manieră absolută pe baza câtorva complexe de la Novo Mesto:

a. Din mormântul 12 – tumulul 3 provin o situlă de bronz și o placă de curea[68], ambele decorate în stilul artei situlelor din prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr.
b. Din mormântul 3 – tumulul 4 provine o situlă de bronz, aparținând stilului artei situlelor, și fibule de bronz, care pot fi datate[69] pe la 400 a.Chr. Pentru acest tumul există acum și probe radiocarbon, care asigură datarea sa[70] în prima jumătate a secolului al IV-lea a.Chr.
c. Mormântul 17 – tumulul 7 a fost datat[71], pe baza fibulelor Certosa și a situlei de bronz cu decor târziu, în a doua jumătate a secolului al V-lea – începutul secolului al IV-lea a.Chr.

CAII CU ZĂBALE DE TIP *SZENTES-VEKERZUG*

Măsurătorile pentru 61 de zăbale de tip *Szentes-Vekerzug*, prelevate mai ales din literatură, dau o lățime interioară (*Gebißfreiheit* = „libertatea botului" corespunzând distanței dintre cele două psalii) între 8,0 cm și 12,8 cm, în medie de 9,7 cm, ceea ce înseamnă că ele au fost produse pentru cai mici[72]. Această valoare medie corespunde aceleia a zăbalelor hallstattiene din Europa centrală, care aveau o deschidere medie de 10 cm[73].

Rasele de cai hallstattiene târzii din bazinul carpatic au fost cercetate mai întâi de către Bökönyi; el a stabilit că rasele de cai proprii orizontului Vekerzug aparțin grupei estice, care este caracterizată prin cai mai mari decât cei ai grupei vestice. Primii aveau o înălțime medie la greabăn de 136 cm și erau robuști, ceilalți, cu o înălțime de doar 126 cm, erau zvelți[74]. Cercetările mai noi privind rasele de cai eurasiatici întăresc, în principiu, teoria lui Bökönyi[75].

Totuși, „libertatea botului" corespunde lățimii capului cailor, iar capul se află într-o relație biometrică cu celelalte părți ale corpului animalelor, astfel încât fie datele cercetării lui Bökönyi nu sunt suficient de relevante, fie cele două grupe de

[68] Križ 1997, p. 24–28, 32–35, pl. 38–39, anexele 3–4; Turk 2005, p. 55–56, nr. 43–44, fig. 38, 44, 84–85.

[69] Knez 1986, p. 88–90, pl. 32, 36/3–5, anexele 2–3; Turk 2005, p. 67, nr. 60–61, fig. 62–63, 102–103.

[70] Teržan, Črešnar 2014, p. 486–490, 719–721, fig. 27/3.2–6, 42–43.

[71] Egg 1999, p. 339–342, fig. 9/7–8, 16/1, pl. 16/5–6, 19/1–2.

[72] Cele 61 de zăbale cu „libertatea botului" măsurată corespund numerelor 1–6, 10, 13, 15–17, 19, 21–23, 25–29, 31–32, 35–36, 38–39 și 42–44 din lista 1.

[73] Kossack 1988, p. 135.

[74] Bökönyi 1993, p. 45–56, fig. 7–17.

[75] Benecke 1994, p. 138–142, fig. 93; Benecke 1998.

https://biblioteca-digitala.ro

cai din bazinul carpatic și din Europa de vest aveau aceeași mărime a capului, în ciuda diferențelor lor rasiale. Mai mult, este posibil ca zăbalele cu o lățime interioară mai mare să fi fost folosite și pentru cai mici și gracili.

O zăbală de tip *Szentes-Vekerzug*, găsită în afara zonei principale de difuziune a acestui tip, provine din tumulul 24 – mormântul de cal 6 de la Kelermes – și are o lățime interioară de 14,4 cm, care era considerabil mai mare decât cea a zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* din bazinul carpatic. Această deschidere a zăbalei corespunde valorii medii de 13,0 cm a tipurilor de zăbale mai timpurii de la Kelermes[76]. Zăbala de tip *Szentes-Vekerzug* de la Kelermes indică legături între cele două regiuni, zona Kobanului de nord și bazinul carpatic: pentru un cal din zona Kobanului de nord, băștinaș sau străin, s-a făcut o zăbală de tip *Szentes-Vekerzug* pe baza măsurilor locale.

TRANSFORMAREA ZĂBALELOR DE TIP *SZENTES-VEKERZUG*

Problema principală a acestei cercetări este găsirea unei dezvoltări cuantificabile a zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug*, independente de tipologiile rigide folosite până acum. Pentru aceasta nu se ia în considerare „libertatea botului” și, prin acesta, lungimea muștiucului, care poate fi dependentă de mărimea capului sau corpului cailor.

Tabel 1

Corelații ale caracteristicilor specifice zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug*
(° tendință către semnificație statistică, * semnificativ statistic, ** înalt semnificativ statistic, *** foarte înalt semnificativ statistic)

trăsătură caracteristică	**trăsături caracteristice**	**semnificație**	**grad de semnificație**
Modul de realizare al psaliei	lungimea segmentului de cerc al psaliei	0,002	**
	unghiul psaliei	0,018	*
	lungimea psaliei	0,070	°
capetele psaliei	lungimea psaliei	0,093	°
lungimea segmentului de cerc al psaliei	unghiul psaliei	0,009	**
	lungimea psaliei	< 0,001	***
unghiul psaliei	lungimea psaliei	0,053	°

Forma zăbalei se schimbă în mod evident și se cuantifică pe baza unghiului dintre cele două capete ale psaliilor având ca centru nitul mijlociu. În afară de aceasta, sunt luate în considerare lungimea segmentului de cerc (măsurată pe baza lungimii arcului psaliei dintre cele două capete) și lungimea psaliei (fig. 7).

Psaliile pot avea fie trei orificii în formă de urechi lățite, fie în formă de plăcuțe cu trei orificii, continuate printr-o treaptă spre capetele în formă de băț sau îngustându-se lin spre capete (fig. 8/jos). Capetele psaliilor pot fi ascuțite, în formă de ureche, de sferă, în forma literei „S”, terminate într-o sferă sau zoomorfe (fig. 9/jos).

[76] Kossack 1988, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro

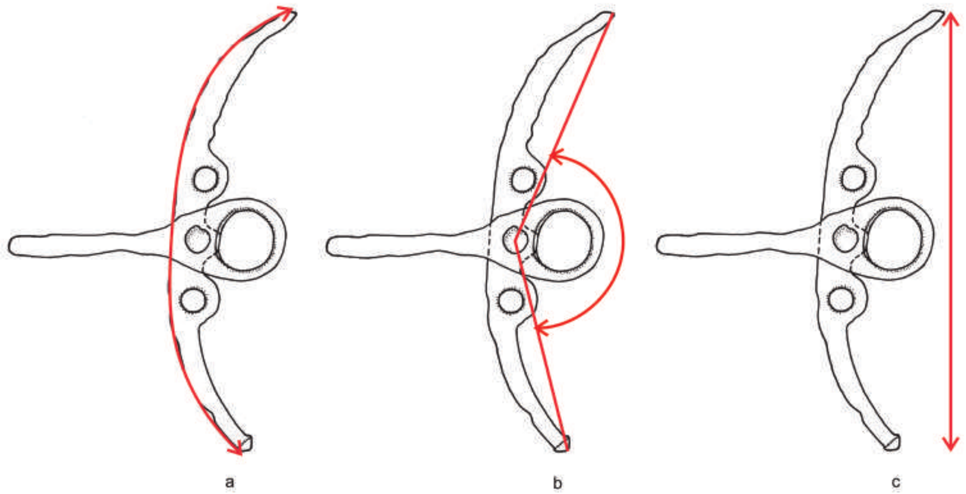

Fig. 7. Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*: schema calculului lungimii segmentului de psalie (a), a unghiului psaliei (b) și a lungimii psaliei (c).

Modul de confecționare a psaliei, curbura și capetele ei sunt caracteristici morfologice; modificările curburii psaliilor pot fi și ele cuantificate. Mai întâi, însă, trebuie găsite acele trăsături care determină variația formei psaliilor. Aceste caracteristici sunt cercetate prin analiza corelațiilor.

Atât modul de confecționare a psaliilor, cât și capetele și unghiurile lor sunt caracteristici care se dezvoltă independent de lungimea muștiucului (care, la rândul său, stă într-o legătură directă cu lățimea interioară a zăbalei și, prin acesta, cu mărimea corpului calului).

Nici aceste caracteristici, nici proporțiile psaliilor (lungimea segmentului de cerc/lungimea psaliilor) nu se află într-o relație semnificativă statistic cu lungimea muștiucului. Pentru ordonarea tipo-cronologică a zăbalelor trebuie folosite acele caracteristici care se află într-o relație statistică între ele: modul de realizare a psaliilor, capetele și unghiurile lor, dar și lungimea segmentului de cerc, care se află într-o relație semnificativ statistică cu lungimea psaliilor, modul lor de confecționare, lungimea segmentului de cerc, dar și cu unghiul lor; la fel, modul de confecționare a psaliilor cu lungimea segmentului de cerc (tabel 1).

Dimensiunile unghiului psaliilor și proporția psaliei (lungimea segmentului de cerc/lungimea psaliei), aflată în legătură cu acesta, permit o împărțire a psaliilor în trei grupe: **a.** unghiul psaliei > 160° și proporția psaliei între 1,00 și 1,05; **b.** unghiul psaliei > 140° și ≤ 160° și proporția psaliei între ≥ 1,05 și ≤ 1,20; **c.** unghiul psaliei ≤ 140° și proporția psaliei > 1,20 (fig. 8).

Cele două moduri principale de realizare a psaliilor (cu trei orificii în formă de urechi lățite sau în formă de plăcuțe cu trei orificii, continuate printr-o treaptă spre capetele în formă de băț) apar în toate grupele. Totuși, psaliile în formă de placă

https://biblioteca-digitala.ro

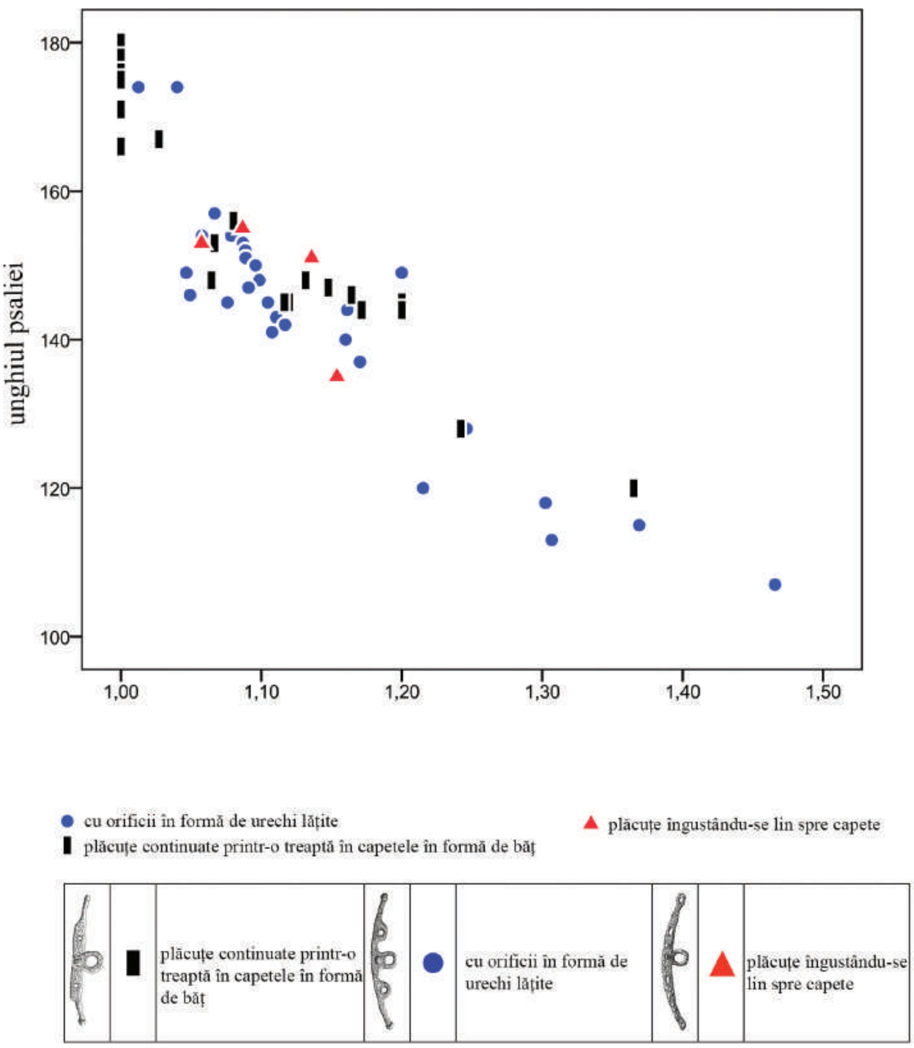

Fig. 8. Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*: unghiul și proporțiile psaliilor, pe baza modului de confecționare (tabel 1)[77].

predomină în prima și a doua grupă, iar cele cu urechi lățite în grupa a doua și a treia. Modul mai puțin întânit de confecționare a psaliilor în formă de plăci, îngustându-se spre capete, este atestat doar în cea de-a doua grupă.

[77] Cercetarea se bazează pe măsurătorile celor 59 de zăbale corespunzând numerelor 1–2, 4–8, 10, 13, 15–17, 19–32, 34, 36, 38–39 și 42–44 din lista 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Așa cum arată contextele funerare cu zăbale de tip *Szentes-Vekerzug*, importante pentru cronologie, menționate mai sus, această variație a unghiului psaliilor și a proporțiilor lor poate fi interpretată cronologic: cele mai vechi psalii sunt aproape drepte și devin cu timpul tot mai îndoite (unghiul dintre cele două capete ale psaliilor scade, iar proporția dintre lungimea segmentului de cerc și lungimea zăbalei crește).

Forma capetelor psaliilor pare a fi independentă de dezvoltarea unghiului psaliilor și proporțiilor lor: cele mai frecvente capete de psalii, cele în formă de sferă, însă și cele mai rare, cele ascuțite, apar în toate cele trei grupe de psalii (fig. 9).

Capetele în formă de ureche sunt atestate în prima și, mai ales, în cea de-a doua grupă; capetele zoomorfe sunt, însă, atestate doar pentru psaliile ușor îndoite

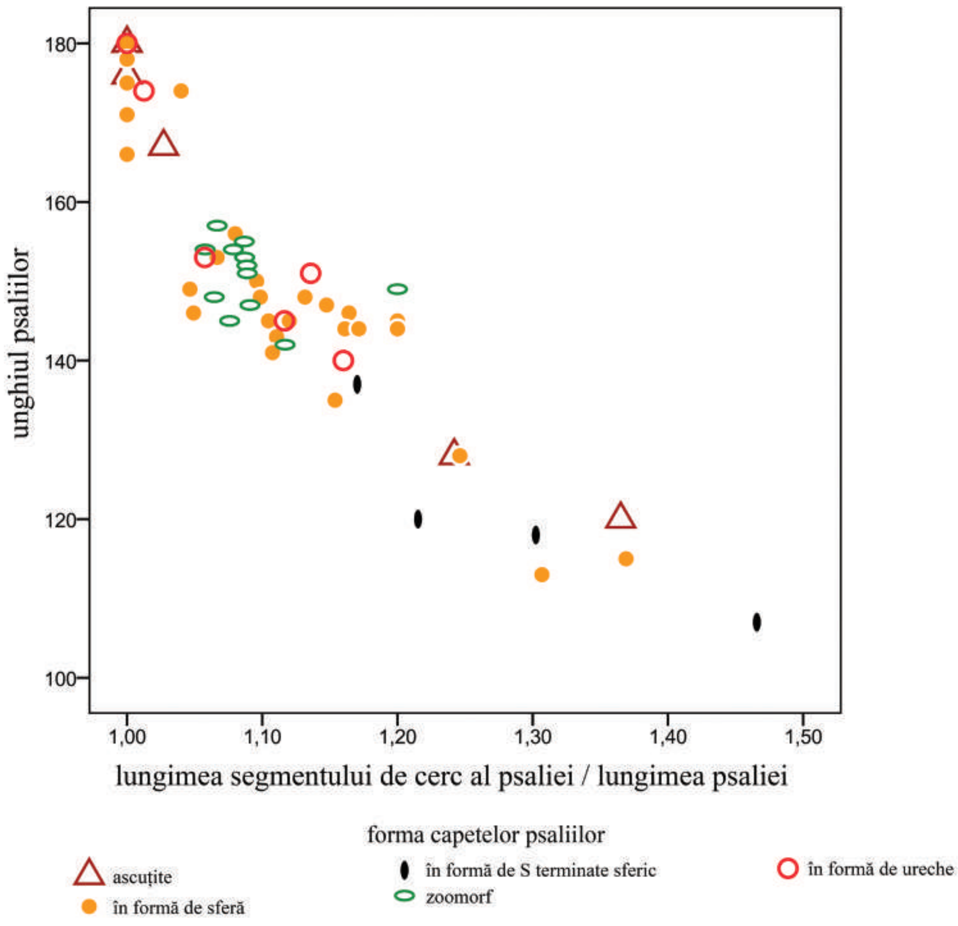

Fig. 9. Zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug*: capetele psaliilor în dezvoltarea unghiului și proporțiilor lor.

https://biblioteca-digitala.ro

(grupa a doua). Capetele de psalii în forma literei „S” cu sferă sunt întâlnite doar la psaliile puternic îndoite din grupa a treia. Aceasta este răspândită[78] doar în Slovenia, în a doua jumătate a secolului al V-lea a.Chr. – începutul secolului al IV-lea a.Chr.

Rezumând, se poate stabili că cercetările de mai sus arată următoarele: cele mai timpurii zăbale de tip *Szentes-Vekerzug* din prima grupă (înainte de sfârșitul secolului al VII-lea a.Chr. – circa 525 a.Chr.) au psaliile aproape drepte. Psaliile ușor îndoite ale celei de-a doua grupe (circa 525–450 a.Chr.) se dezvoltă în psaliile puternic îndoite ale grupei a treia (450 – circa 400 a.Chr.). În cursul acestei dezvoltări, modul de confecționare a psaliilor și capetele lor sunt puțin grăitoare. Lățimea interioară a muștiucului zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* măsoară în medie 9,7 cm și corespunde lățimii interioare a zăbalelor hallstattiene din Europa centrală.

ÎNMORMÂNTĂRI CU CAI DIN BAZINUL CARPATIC ȘI SETURILE LOR DE HARNAȘAMENT DE CĂLĂRIE ȘI DE TRACȚIUNE

Primele înmormântări de cai din bazinul carpatic și din regiunile limitrofe sunt atestate abia în orizontul pseudo-scitic Vekerzug. În descoperiri funerare și depozite mai timpurii din aceste regiuni sunt depuse doar zăbale și piese de harnașament în morminte de oameni, caii fiind rareori înmormântați[79].

Acei cai nu au fost omorâți; poate caii personali ai proprietarului defunct nu mai erau călăriți, erau scoși din circuitul economic normal și lăsați liberi în herghelie. Prin aceasta, calul de călărie îl „jelea”, împreună cu membrii comunității umane, pe defunct, acest obicei fiind documentat în felurite moduri la kara-kirgisii nomazi din stepa sud-vest siberiană în secolul al XIX-lea a.Chr.[80].

Abia în epoca scitică, în bazinul carpatic, caii sunt îngropați împreună cu harnașamentul lor, ceea ce înseamnă că relația oamenilor cu caii lor se schimbase. Deoarece în numeroși tumuli scitici timpurii din regiunile nord-pontice apare obiceiul înmormântărilor de cai, acest fenomen ar putea susține teoria migrației scitice în bazinul carpatic. Diferența esențială referitoare la înmormântările de cai nord-pontici și din bazinul carpatic este aceea că primii au fost depuși sub tumulii persoanelor decedate – așa cum este atestat obiceiul la membrii bogați ai populațiilor altaice nomade[81] din secolul al XIX-lea a.Chr. Caii din urmă au fost în multe cazuri depuși separat de persoanele decedate, izolat sau grupați în cadrul cimitirelor. Acest fapt oglindește o altă relație dintre oameni și cai în bazinul carpatic față de cea din ținuturile nord-pontice.

[78] Werner 1988, p. 25–27.

[79] Vezi Metzner-Nebelsick 2002, p. 204–206; Dular 2007, p. 737–748. Stadiul deficitar al cercetărilor privitoare la epoca timpurie a fierului ar putea constitui explicația pentru rarele cercetări arheozoologice ale mormintelor de cai, respectiv ale părților de cai din mormintele de oameni: vezi, de exemplu, mormântul de cal de la Doroslovo (Trajković 2008, p. 35–36, 190, 363–367).

[80] Radloff 1884, vol. 1, p. 449, 487.

[81] Radloff 1884, vol. 1, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro

Așa cum arată analiza de mai sus a zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug*, cele mai timpurii exemplare ale acestei specii sunt atestate la est de Carpați (Kelermes și Perebykovcí), ceea ce înseamnă că acestea s-au dezvoltat într-un mod propriu în bazinul carpatic (vezi mai sus). Problema migrației scitice în bazinul carpatic a fost discutată în mai multe feluri[82], iar analiza de aici trebuie realizată independent de această presupusă migrație.

Înmormântările de cai sunt fie incluse în structura necropolei de la Szentes-Vekerzug, fie formează o grupă de morminte de cai în colțul nord-estic al suprafeței funerare cercetate (vezi mai sus, fig. 10). O grupă de înmormântări de cai este atestată și în necropola de la Szentlőrinc[83]. Deoarece, însă, aceste înmormântări de cai nu conțin ofrande care să fie depuse și în morminte, ele nu pot fi ordonate în structura necropolei.

Izolate sau grupate, înmormântările de cai sunt atribuite culturii Vekerzug pe baza zăbalelor lor. Aceste zăbale au fost cercetate aici în dezvoltarea lor, astfel încât este posibil ca ele să fie determinate tipo-cronologic. Ele formează, împreună cu celelalte piese de harnașament de călărie și de tracțiune, ***un ansamblu***, a cărui dezvoltare va fi cercetată în cele ce urmează.

Condițiile pentru a include în analiză atât înmormântările de cai, cât și mormintele cu harnașament de tracțiune și de călărie au fost ca ele să conțină o zăbală de tip *Szentes-Vekerzug* și cel puțin un alt element sigur de harnașament de călărie sau de tracțiune. Ca bază de cercetare, au fost alese pentru această analiză următoarele 28 descoperiri funerare din 13 situri diferite (vezi lista 2).

Înserierea zăbalelor de tip *Szentes-Vekerzug* și a altor părți de harnașament de călărie și de tracțiune (catarame, aplice și distribuitoare de curele, ca și pandantive și falere) arată, mai întâi, ordonarea seturilor pornind de la cronologia zăbalelor stabilită mai sus (fig. 11). Cele mai timpurii seturi sunt caracterizate prin distribuitoare de curele găurite în formă de cruce. Abia în seturile dezvoltate apar falerele „clasice" cu două urechi, care la început erau mari și acoperite cu placă de argint, mai târziu devenind mici.

Lista 2

Ungaria:

1. Gyöngyös, mormânt cu car, distrus[84];
2. Miskolc-Diósgyőr, mormânt cu car, distrus[85];
3. Szentlőrinc, mormântul 52 (înmormântare triplă de cai), mormintele 58, 60–61 (înmormântări de cai)[86];

[82] Parzinger 1993, p. 203–237; Teržan 1998, p. 511–560.
[83] Jerem 1968, p. 175–176, fig. 2.
[84] Teleaga 2017, cat. 2.9–11, 2.13, 2.19–28, pl. 6/1–3.5, 7/1–11.
[85] Teleaga 2017, cat. 1.1–3.12–13, pl. 1, 4/3–4.
[86] Jerem 1968, p. 169–171, fig. 10–13, 26, 28, pl. 46–48.

https://biblioteca-digitala.ro

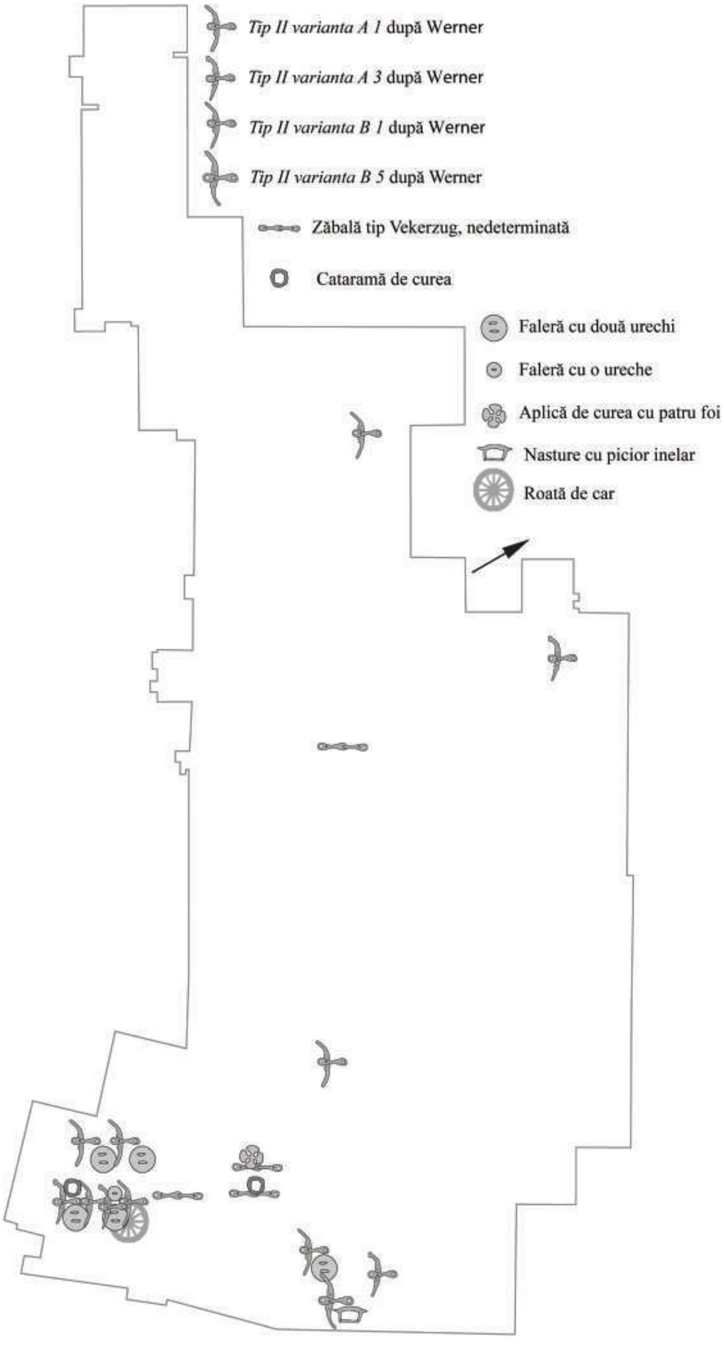

Fig. 10. Variantele de zăbale de tip *Szentes-Vekerzug* și alte tipuri de harnașament de tracțiune sau călărie ale necropolei eponime.

https://biblioteca-digitala.ro

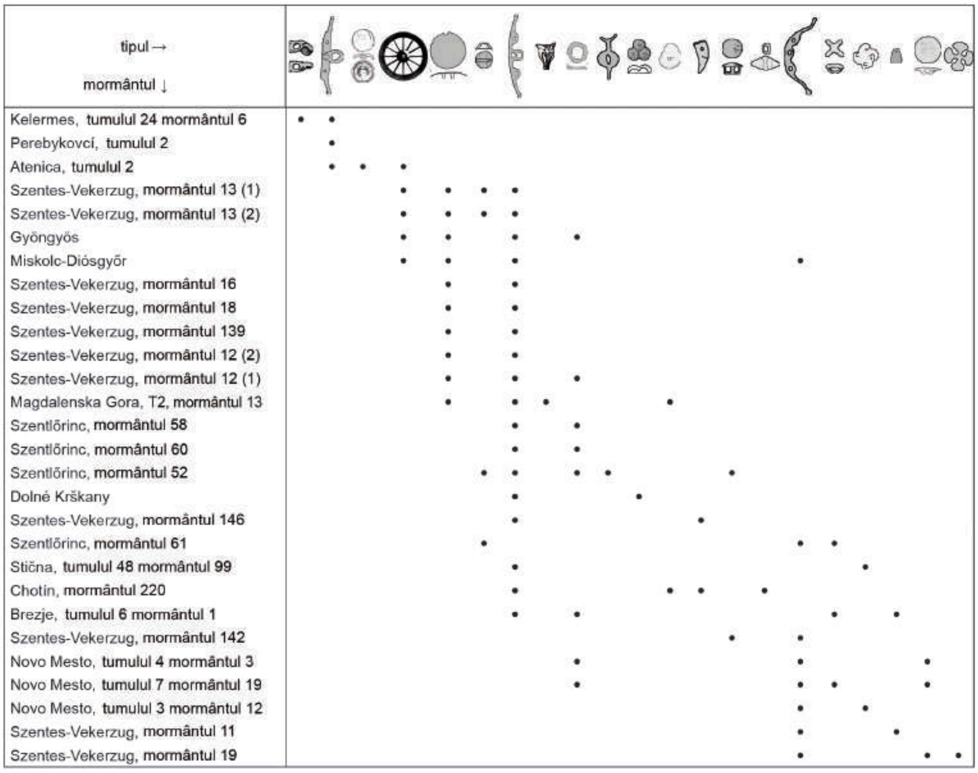

Fig. 11. Dezvoltarea seturilor de harnașament de călărie și de tracțiune cu zăbale de tip *Szentes-Vekerzug* (vezi lista 2).

4. Szentes-Vekerzug, mormintele 11, 16, 18–19, 139 și 146 (înmormântări de cai), mormântul 12 (înmormântare dublă de cai), mormântul 13 (înmormântare dublă de cai cu car) și mormântul 142 (mormânt de incinerație)[87];

Slovacia:
5. Chotín, mormântul 220 (de inhumație)[88];
6. Dolné Krškany, lângă Nitra (mormânt de incinerație)[89];

Serbia:
7. Atenica, tumulul 2 (mormânt cu car)[90];

[87] Párducz, Csallány 1945, p. 89, pl. 45; Párducz 1952, p. 144–148, pl. 42–50, 52–63; Párducz 1954, p. 26–27, pl. 1–3; Párducz 1955, p. 8–10, pl. 10–12; Teleaga 2017, p. 98–107, cat. 3.1.1–7, 3.1.14–18, 3.2.1–112, pl. 13/2, 14/1–4.7–8, 15/1–2.4–7, 18–24).
[88] Dušek 1966, p. 63, pl. 24/12–32; Werner 1988, p. 22, nr. 69, pl. 12.
[89] Romsauer 1993, p. 20, fig. 10.
[90] Teleaga 2017, cat. 4.2.1–17, pl. 35, 36/1–8, 37.

https://biblioteca-digitala.ro

Croația:

8. Brezje, lângă Trebelno, tumulul 6 – mormântul 1 (mormânt de inhumație cu cal)[91];

Slovenia:

9. Magdalenska Gora, Ljubljana, tumulul 2 – mormântul 13 (mormânt de inhumație cu cal)[92];

10. Novo Mesto. a. tumulul 3 – mormântul 12 (mormânt de inhumație)[93]; b. tumulul 4 – mormântul 3 (mormânt de inhumație)[94]; c. Kapiteljska njiva, tumulul 7 – mormântul 19 (mormânt dublu de inhumație)[95];

11. Stična, tumulul 48 – mormântul 99 (mormânt de cal)[96];

Ucraina:

12. Perebykovcí, tumulul 2 (mormânt de incinerație, a doua jumătate a secolului al VII-lea a.Chr., cel mai târziu pe la 600 a.Chr., pe baza vârfurilor de săgeți)[97];

Federația Rusă:

13. Kelermes, tumulul 24 – mormântul de cal 6, secolul al VII-lea a.Chr.[98].

Aplicele cu o ureche pentru împodobirea căpăstrului devin și ele mai mici: a se compara cele ale cailor din mormântul cu car 13 de la Szentes-Vekerzug cu cele din mormântul 52 și, mai ales, din mormântul 61 de la Szentlőrinc. Tipurile de pandantive apar rar, o dată sau de două ori în mormintele cercetate. Pentru seturile cele mai târzii sunt specifice, pe lângă falerele mici cu două urechi, aplicele de curea în formă de cruce cu o ureche. Motivul celor patru capete de cai dispuse spiralic de pe aplicele de curea din tumulul 48 – mormântul 99 de la Stična este ilustrat, stilistic degenerat, pe o aplică de curea din tumulul 3 – mormântul 12 de la Novo Mesto. Unul dintre cele mai recente seturi de harnașament provine din mormântul 19 de la Szentes-Vekerzug, care poate fi atribuit fazei târzii a acestui cimitir, databile în epoca La Tène timpurie.

Prin această analiză, zăbalele de tip *Szentes-Vekerzug* devin un indicator cronologic relativ precis în cadrul orizontului funerar hallstattian târziu din bazinul carpatic, iar obiceiul înmormântărilor cu cai este evidențiat în specificitatea sa.

[91] Werner 1988, p. 15, nr. 7, pl. 1, 72/B.
[92] Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004, p. 129, pl. 27/31–43.
[93] Križ 1997, p. 60, pl. 36/6, 37/2.
[94] Knez 1986, p. 89, pl. 34/9–11.
[95] Egg 1999, p. 334–335, fig. 10/1, pl. 17/1.
[96] Gabrovec *et alii* 2006, p. 76, pl. 57/10–13.17; Werner 1988, p. 18, nr. 38, pl. 7.
[97] Werner 1988, p. 20–21, nr. 61–62, pl. 11; Smirnova 1998, p. 455, fig. 10/16–23, 11/4.
[98] Galanina 1997, p. 45, cat. 346–347, pl. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE

Benecke 1994 — N. Benecke, *Archäozoologische Studien zur Entwicklung der Haustierhaltung in Mitteleuropa und Südskandinavien von den Anfängen bis zum ausgehenden Mittelalter*, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 46, Berlin, 1994.

Benecke 1998 — N. Benecke, *Diachroner Vergleich der Pferdehaltung im Karpatenbecken und in der osteuropäischen Steppe während der vorchristlichen Metallzeiten*, PAS 12, 1998, p. 91–98.

Bökönyi 1993 — S. Bökönyi, *Pferdedomestikation, Haustierhaltung und Ernährung: archäozoologische Beiträge zu historich-etnographischen Problemen*, Archaeolingua. Series Minor 3, Budapest, 1993.

Cărov 2008 — И. Църов, *Траките край Атрюс. Тракийско погребение от с. Големаните, Великотърновко*, Sofia, 2008.

Dular 2007 — J. Dular, *Pferdegräber und Pferdebestattungen in der hallstattzeitlichen Dolenjsko-Gruppe*, în M. Blečić, M. Črešnar, B. Hänsel, A. Hellmuth, E. Kaiser, C. Metzner-Nebelsick (eds.), *Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan* = Situla 44, Ljubljana, 2007, p. 737–748.

Dušek 1966 — M. Dušek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín*, Bratislava, 1966.

Egg 1999 — M. Egg, *Waffenbrüder? Eine ungewöhnliche Bestattung der Frühlatènezeit in Novo Mesto in Slowenien*, JbRGZM 46, 2, 1999 (2003), p. 317–356, pl. 11–20.

Gabrovec*et alii* 2006 — S. Gabrovec, A. Kruh, I. Murgelj, B. Teržan, *Stična II/1. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Katalog*, Catalogi et Monographiae 37, Ljubljana, 2006.

Gabrovec, Teržan 2008 — S. Gabrovec, B. Teržan, *Stična II/2. Grabhügel aus der älteren Eisenzeit. Studien*, Catalogi et Monographiae 38, Ljubljana, 2008.

Galanina 1997 — L.K. Galanina,, *Die Kurgane von Kelermes. «Königsgräber» der frühskythischen Zeit*, Steppenvölker Eurasiens 1, Moscova, 1997.

Gleirscher 2003 — P. Gleirscher, *Eine Trense skythischen Typs aus Landskron bei Villach. Neues aus Alt-Villach*, Jahrbuch des Stadtmuseums 40, 2003, p. 25–37.

Hellmuth 2007 — A. Hellmuth, *Zur Datierung der kreuzförmigen Goryt- und Bogentaschenbeschläge im Karpatenbecken*, PZ 82, 2007, p. 66–84.

Jerem 1968 — E. Jerem, *The Late Iron Age Cemetery of Szentlőrinc*, ActaArchHung 20, 1968, p. 159–208, pl. 27–48.

Jevtić, Peković 2007 — M. Jevtić, M. Peković, *Mihajlov Ponor on Miroč – Triball Cult Places*, Starinar 57, 2007, p. 191–211.

Kemenczei 1985 — T. Kemenczei, *Mitteleisenzeitliche Trensen von ostmitteleuropäischem Typ im Alföld*, FolArch 36, 1985, p. 43–68.

Kemenczei 2009 — T. Kemenczei, *Studien zu den Denkmälern skythisch geprägter Alföld Gruppe*, Inventaria Praehistorica Hungariae 12, Budapesta, 2009.

https://biblioteca-digitala.ro

Knez 1986 — T. Knez, *Novo Mesto I. Halštatski grobovi = Hallstattzeitliche Gräber*, Carniola Archaeologica 1, Novo Mesto, 1986.

Kossack 1987 — G. Kossack, *Von den Anfängen des skytho-iranischen Tierstils*, în H. Franke (ed.), *Skythika. Vorträge zur Entstehung des skytho-iranischen Tierstils und zu Denkmälern des Bosporanischen Reichs anläßlich einer Ausstellung der Leningrader Ermitage in München 1984*, Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Neue Folge 98, München, 1987, p. 24–86.

Kossack 1988 — G. Kossack, *Pferd und Wagen in der frühen Eisenzeit Mitteleuropas – Technik. Überlieferungsart und ideeller Gehalt*, în Staatliches Museum für Völkerkunde München / Institut für Völkerkunde und Afrikanistik (ed.), *Festschriftfür László Vajda*, Münchner Beiträge zur Völkekunde 1, München, 1988, p. 131–144.

Križ 1997 — B. Križ, *Novo Mesto 4. Kapiteljska njiva. Gomila II in gomila III*, Ljubljana, 1997.

Mannack 2001 — Th. Mannack, *The Late Mannerists in Athenian Vase-painting*, Oxford Monographs on Classical Archaeology, Oxford, 2001.

Măndescu 2004 — D. Măndescu, *Necropola de la Curtea de Argeş–„Radovanu“. Noi precizări privind inventarul funerar*, în I. Cândea, V. Sîrbu, M. Neagu (eds.), *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani,* Brăila, 2004, p. 139–174.

Metzner-Nebelsick 2002 — C. Metzner-Nebelsick, *Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien*, Vorgeschichtliche Forschungen 23, Rahden, 2002.

Nestor 1932 — I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, BerRGK 22, 1932, p. 11–181.

Párducz 1952 — M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes–Vekerzug*, ActaArchHung 2, 1952, p. 143–172, pl. 42–68.

Párducz 1954 — M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes–Vekerzug II (Les fouilles de 1952 et 1953)*, ActaArchHung 4, 1954, p. 25–91, pl. 1–30.

Párducz 1955 — M. Párducz, *Le cimetiere hallstattien de Szentes–Vekerzug III*, ActaArchHung 6, 1955, p. 1–22, pl. 1–14.

Párducz, Csallány 1945 — M. Párducz, G. Csallány, *Szkítakori leletek a Szentesi Múzeumban*, ArchÉrt 5–6, 1945, p. 81–117, pl. 17–48.

Parović-Pešikan 1988 — М. Парович-Пешикан, *Ојнохоја из Атенице и група кљунастих крчага у унутрашњости Балкана*, Starinar 39, 1988, p. 35–59.

Parzinger 1993 — H. Parzinger, *Vettersfelde – Mundolsheim – Aspres-lès-Corps. Gedanken zu einem skythischen Fund im Lichte vergleichender Archäologie*, în A. Lang, H. Parzinger, H. Küster (eds.), *Das Ost-West-Verhältnis in vor- und frühgeschichtlicher Zeit und sein Einfluß auf Werden und Wandel des Kulturraums Mitteleuropa. Festschrift G. Kossack zum 70. Geburtstag*, Berlin, 1993, p. 203–237.

Popovič 1985 — I.I. Попович, *Курган куштановицькоï культури в с. Невицьке на Закарпатmi*, ArheologijaKiev 50, 1985, p. 50–62.

https://biblioteca-digitala.ro

Radloff 1884 — W. Radloff, *Aus Sibirien. Lose Blätter aus dem Tagebuche eines Reisenden Linguisten*, vol. 2, Berlin, 1884.

Romsauer 1993 — P. Romsauer, *Novénálezy vekerzugskej skupiny z Nitry*, SlovArch 41, 1, 1993, p. 5–39.

Smirnova 1998 — G.I. Smirnova, *Die Ostkarpatenregion zur Vorskythen- und Skythenzeit und die osteuropäischen Steppen: Kontakte und Migrationen*, PAS 12, 1998, p. 451–465.

Tankó 2015 — K. Tankó, *Die skythischen Funde der Alföld Gruppe aus Kazár und Szurdokpüspöki (Ungarn)*, în I. Szathmári (ed.), *An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag*, Budapesta, 2015, p. 431–443.

Tecco Hvala, Dular, Kocuvan 2004 — S. Tecco Hvala, J. Dular, E. Kocuvan, *Eisenzeitliche Grabhügel auf der Magdalenska Gora*, Catalogi et Monographiae 36, Ljubljana, 2004.

Teleaga 2017 — E. Teleaga, *Studien zu den späthallstattzeitlichen Wagengräbern des Karpatenbeckens*, în E. Teleaga, D. Gergova, A. Müller-Karpe, N. Torbov (eds.), *Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens*, vol. 2/I, Rhaden, 2017.

Teleaga, Sârbu 2016 — E. Teleaga, D. Sârbu, *The Chronology of the Late Hallstatt Cemeteries at the Lower Danube: Szentes-Vekerzug and Ferigile*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin*, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 8–10 October 2015, Cluj-Napoca, 2016, p. 19–34.

Teržan 1998 — B. Teržan, *Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes*, PAS 12, 1998, p. 511–560.

Teržan, Črešnar 2014 — B. Teržan, M. Črešnar, *Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*, Ljubljana, 2014.

Thraker 2004 — *Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus*, Catalog de expoziţie, Bonn, 2004.

Trajković 2008 — Д. Трајковић, *Đepfeld – Early Iron Age Necropolis at Doroslovo / Ђепфелд – некропола старијег гвозденог доба код Дорослова*, Sombor, 2008.

Turk 2005 — P. Turk, *Bilder aus Leben und Mythos. Katalog zur archäologischen Ausstellung: Zur Situlenkunst im slowenischen Raum (7.–4. Jahrhundert v. Chr.)*, Ljubljana, 2005.

Vasić 1992 — R. Vasić, *An Etruscan Bone Box from South-west Serbia and the Problem of Late Archaic Imports in the Central Balkan Area*, ArhVestnik 43, 1992, p. 53–66.

Vasić 1999 — R. Vasić, *Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*, PBF XIV/12, Stuttgart, 1999.

Vulpe, Popescu 1972 — A. Vulpe, E. Popescu, *Contribution à la connaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone subcarpatique Vîlcea-Argeş (la nécropole tumulaire de Tigveni)*, Dacia N.S. 16, 1972, p. 75–111.

Werner 1988 — W. Werner, *Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau*, PBF XVI/4, München, 1988.

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUTIONS TO THE LATE HALLSTATT GRAVES WITH HORSE BITS OF *SZENTES-VEKERZUG* TYPE IN THE CARPATHIAN BASIN

ABSTRACT

In the Late Hallstatt period in the Carpathian basin and in surrounding regions are evidences of the earliest horse graves; before this horizon in the graves and in the deposits there were only horse bits and their bridles, but not the horses. The Late Hallstatt Vekerzug horizon is defined also by snaffles of *Szentes-Vekerzug* type, characterised by a fixed connection between cheek-pieces and snaffle bits, which are riveted together. These snaffles are widespread in the Carpathian basin, even on the upper Sava and in southern Subcarpathia too. The funerary custom of the horses was inhumation, these horse graves have been isolated normally in the necropolises; the necropolises from Szentes-Vekerzug and Szentlőrinc however have had some horse grave groups.

The snaffles of *Szentes-Vekerzug type* can be divided by the forms of cheek-pieces into three groups: the earliest snaffles of the first group with almost straight cheek-pieces are dated before 600 BC until ca. 525 BC. The slightly curved cheek-pieces of the second group, ca. 525–450 BC, are transformed in the strongly curved cheek-pieces of the snaffles of third group, 450 – ca. 400 BC. The absolute dating of these groups has been fixed principally through their connexions with the Late Hallstatt chronology from Slovenia. The distance between the cheek-pieces (“Gebißfreiheit”) of the snaffles of *Szentes-Vekerzug type* is measuring on average ca. 9.7 cm; this corresponds to the distance between the cheek-pieces of the Hallstatt snaffles of central Europe. The seriation of the snaffles and bridles, or harnesses, from 28 funeral findings made it possible to organise the sets, outgoing from the chronology of snaffles.

Keywords: correlation analyses, horses, principal features, relative and absolute chronology, Late Hallstatt, (graves with) snaffles, seriaton, widespreading, sets of bridle, Szentes-Vekerzug (type), Tigveni, typology.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Graphical reconstruction of the halter of one horse from the grave 12 in Szentes-Vekerzug.

Fig. 2. The spreading of the snaffles of *Szentes-Vekerzug type* in conjunction with list 1.

Fig. 3. Snaffle from Miskolc-Diósgyőr; scale 1:2.

Fig. 4. Graphical reconstruction of one snaffle from barrow 2 in Atenica; scale 1:2 (Čačak, National Museum, nr. inv. A 663).

Fig. 5. Graphical reconstruction of one snaffle from barrow 1 in Atenica; scale 1:2 (Čačak, National Museum, nr. inv. 1505).

Fig. 6. The grave 5 from barrow 9 in Tigveni; 1–4. scale 1:3; 5. scale 1:4 (after Vulpe, Popescu 1972, fig. 13/1–7).

Fig. 7. Scheme of the calculation of the cheek-piece segment (a), of the cheek-piece angle (b) and the cheek-piece lenght (c) for the snaffles of *Szentes-Vekerzug type*; scale 1:2.

Fig. 8. Angle and proportion of cheek-pieces of snaffles of *Szentes-Vekerzug type* on the basis of their manner of accomplishment.

Fig. 9. The ends of the cheek-pieces of snaffles of *Szentes-Vekerzug type* in the development of their angle and their proportions.

Fig. 10. The variants of snaffles of *Szentes-Vekerzug type* and another types of bridles or harnesses from the eponymous necropolis.

Fig. 11. The development of the sets of bridles or harnesses with snaffles of *Szentes-Vekerzug type* in conjunction with list 1.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

IDENTITATE RELIGIOASĂ LA NORD DE DUNĂRE. CREŞTINISMUL*

ANDREI MĂGUREANU**

Rezumat: Discuţia referitoare la identităţile religioase a fost purtată doar în sensul identificării unei populaţii creştine, romanizate, total diferită de „ceilalţi", oricare ar fi fost aceia: gepizi, avari, sclavini, anţi. Demersul de faţă reprezintă o încercare de analiză a informaţiilor edite existente. Ambiguitatea datelor (încadrări cronologice discutabile, atribuiri funcţionale nesigure, expresivităţi incerte) face ca o astfel de discuţie să continue fără a avea un răspuns clar, cel puţin dacă vorbim despre grupuri, populaţii, comunităţi. Considerăm că o astfel de discuţie trebuie pornită de la nivelul individului, fiind necesar a fi clarificată mai întâi la acest palier, iar acest individ nu trebuie încorsetat de vreun atribut etnic. Cele două atribute, cel etnic şi cel religios, trebuie tratate separat şi nu condiţionate unul de celălalt: nu eşti neapărat creştin dacă eşti romanic, precum nu eşti neapărat romanic dacă eşti creştin.

Cuvinte-cheie: identitate religioasă, creştinism, păgânism, surse literare antice, tipare, cruci, locuri de cult.

Subiectul pe care ne propunem să îl abordăm în lucrarea de faţă este unul sensibil, având în vedere chestiunea clamată, la începutul secolului XX, a intercondiţionării cercetării a două probleme aparent distincte – religia creştină şi naşterea poporului român[1]. Ulterior acestei perioade, se creionează existenţa unei interdependenţe între creştinism şi romanizare[2], respectiv apariţia *rumânilor*[3].

Un alt aspect sensibil este generat de relaţia dintre statul comunist şi religia creştină, fiind interesant de observat că, într-o epocă în care oficial biserica este

* Studiu finanţat prin „MINERVA – Cooperare pentru carieră de elită în cercetarea doctorală şi post-doctorală", cod contract POSDRU 159/1.5/S/137832, cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti; e-mail: arheologiemedievala@yahoo.com.

[1] Pârvan 1911, p. 7: „Pe de altă parte începuturile creştinismului nord-danubian – independent de poporul la care s-a dezvoltat – prezintă, atât ca fenomen de istorie culturală, cât şi ca însăşi metodă de cercetare, cea mai deplină analogie cu chestiunea originilor naţiunii noastre: din cercetarea unei probleme se poate să iasă puncte de vedere noi pentru adâncirea mai cu folos a celeilalte".

[2] Barnea 1988; Gudea, Ghiurco 1988; Zugravu 1997; Madgearu 2001, pentru a cita doar câteva dintre numeroasele lucrări dedicate problemei.

[3] Teodor 2009, p. 250–252.

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, Bucureşti, 2017, p. 31–70

https://biblioteca-digitala.ro

supravegheată şi controlată de stat[4], în care sunt demolate şi mutate o serie de lăcaşuri de cult, cercetarea creştinismului timpuriu ia amploare. În special după anul 1960, această temă devine o prezenţă constantă în publicaţiile arheologice, concomitent cu identificarea din această perspectivă a unei populaţii romanice nord-danubiene[5]. Subiectul rămâne sensibil şi după anul 1989, când practica manifest creştină a societăţii româneşti, scăpate de încorsetările comuniste, se intensifică. Dacă, în timpul regimului comunist, discuţiile despre creştinism contraveneau ideologic, după 1989, subiectul începuturilor creştinismului la români este considerat fără obiect, lucrurile fiind clare şi de netăgăduit[6].

O ultimă faţetă a subiectului menţionat este datorată manifestărilor imateriale ale religiei, cele care scapă analizei asupra expresivităţii materiale vizate de studiile arheologice.

***

Identitatea[7] este o formă de adresare, de comunicare între indivizi şi grupuri, de exprimare a unor valenţe sociale pe multiple planuri, care depinde de interesele individuale sau de grup, care poate fi asumată la nivel individual ori de grup sau atribuită din exterior. Identitatea nu este constantă şi nici reciproc acceptată[8].

Identităţi multiple pot fi menţionate în surse scrise interne sau externe, contemporane individului sau grupului la care se face referinţă. De cele mai multe ori, identitatea este construită de alţii, adeseori cercetători şi autori moderni care consideră că descoperirile arheologice pot fi înţelese într-un sens apropiat celui originar, din vechime.

În lucrarea de faţă, vom încerca discutarea unei identităţi la care nu se face referire în sursele scrise interne contemporane epocii analizate, deoarece acestea pur şi simplu lipsesc. A unei identităţi asupra căreia informaţiile oferite de sursele scrise externe, respectiv de lucrările autorilor bizantini sunt, de asemenea, modeste, dar despre care autorii moderni, pornind de la descoperirile arheologice, au generat multe discuţii şi, implicit, publicaţii.

Prin urmare, demersul de faţă nu încearcă o abordare dintr-un unghi intern, aparţinând celor care au locuit la nord de Dunăre în secolele VI–VII p.Chr, ci o

[4] Raportul Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, 2006, p. 446–472: „rămâne de studiat de ce, în viaţa publică, autorităţile comuniste promovau educaţia ateistă, în timp ce, în viaţa ştiinţifică, acceptau argumentul creştinismului drept esenţial pentru formarea poporului român. Este posibil ca arheologii perioadei să fi folosit această breşă ca să treacă, dincolo de formulări agreate de autorităţile momentului, la o formă academică de manifestare a unei libertăţi spirituale în gândirea religioasă”.

[5] Despre relaţia dintre politică şi arheologie, vezi Măgureanu 2007.

[6] Legătura dintre statul român şi biserică se desfăşoară în continuare, cu conotaţii diferite, dar ca o relaţie după model bizantin, caracteristică ortodoxiei.

[7] Aceasta nu este o încercare de formulare a unei definiţii generale pentru „identitate”, ci, mai curând, sensul pe care prezenta lucrare îl acordă acestui termen.

[8] Dacă gepizii arieni se vor fi considerat creştini, pentru bizantini ei erau eretici.

https://biblioteca-digitala.ro

abordare formulată fie pe baza punctului de vedere al inamicilor[9], fie pe baza unei priviri în urmă a autorilor din ziua de azi. Această imagine relevată de scriitorii bizantini a beneficiat de un *construct* identitar creionat arheologic.

Identitatea religioasă, acceptată ca formă de identitate socială, poate fi tratată separat, din punctul nostru de vedere, pe trei niveluri posibile de exprimare. Acestea sunt: identitatea individuală, identitatea unui subgrup (parte a unui grup), respectiv cea de grup.

Textele autorilor antici[10] sunt sărace în date care pot dezvălui identitatea religioasă a celor de la nord de Dunăre. Există un dezinteres referitor la acest aspect, autorii antici fiind preocupaţi mai mult de realităţile politico-militare. Totuşi, unele menţionări[11], referitoare la practicarea de jertfe, ilustrează o identitate de grup, o participare comună la un ritual religios în cadrul căruia se „jertfesc boi şi alte animale". În acelaşi paragraf, se poate observa şi expresia unei identităţi a individului, precizându-se că „după ce scapă, îi jertfesc ceea ce au făgăduit şi cred că şi-au răscumpărat viaţa cu preţul acelei jertfe". Tot în excursul lui Procopius există şi informaţii referitoare la divinităţi. Astfel, sclavinii, în mod particular, credeau într-un „singur Dumnezeu, făuritorul fulgerului şi singurul stăpân al tuturor lucrurilor"[12]. Există şi divinităţi mărunte pe care le cinstesc: „râuri, nimfe şi alte zeităţi şi jertfesc tuturor acestora, iar cu prilejul jertfelor fac prorociri".

Tot legat de identitatea religioasă se pot aminti banchetele funerare[13]. Este celebru momentul Musakios, cel care, în clipa atacului unui detaşament expediţionar roman, era „doborât de beţie: căci sărbătorise ziua morţii fratelui său". În acest caz, se poate vorbi despre identitatea religioasă a unui grup, cel care participă la banchet şi acceptă acest fapt ca parte a unui ritual funerar. Se poate vorbi şi despre identitatea individuală, a lui Musakios, cel care patrona banchetul, dar şi despre identitatea unui sub-grup, cel familial, susţinut de relaţiile de rudenie[14]. Ideea unor astfel de banchete poate fi susţinută din punct de vedere arheologic atât de descoperirile de fragmente de amfore, numeroase în zona şi epoca studiate, cât şi de vasele de metal descoperite în diverse inventare, precum cel de la Malaja Perescepina[15].

Dacă cele amintite mai sus fac referire la o identitate religioasă necreştină, singura menţionare a unei identităţi religioase creştine[16] survine din relatarea unei

[9] Vremea respectivă este marcată de o continuă stare de conflict între puterea de la sud de Dunăre, Imperiul roman, şi noii apăruţi la nord de Dunăre, anţii şi sclavinii; vezi Teodor 2002; 2003; 2004.

[10] Există o dispută asupra textului lui Procopius referitor la religia sclavinilor. Acesta reflectă informaţii reale sau este doar o creaţie a autorului care operează cu modelul panteonului grec (Kardaras 2017, p. 253).

[11] Procopius, *Bella* VII, 14, 23–29 (FHDR II, p. 443).

[12] Lectură diferită a pasajului la Loma 2004, p. 69.

[13] Theophanes Confessor, Χρονογραφία a. 6085 (FHDR II, p. 606).

[14] Banchetul în sine, ca parte a ritualului funerar, poate dezvălui şi identitatea personajului decedat, omagiat astfel de rudele sale şi de comunitate.

[15] Werner 1984.

[16] Theophanes Confessor, Χρονογραφία a. 6085 (FHDR II, p. 606).

https://biblioteca-digitala.ro

incursiuni bizantine la nord de Dunăre, când „un bărbat gepid[17], stăpânit de credinţa creştină, fugi la romani şi le arătă romanilor drumul". Desigur, în jurul acestei ştiri s-au făcut diferite consideraţii. S-a încercat ca, prin extrapolarea acestei informaţii de la nivelul unei identităţi individuale la nivelul uneia de grup, să se susţină creştinarea populaţiei de la nord de Dunăre. Totuşi, nicio altă sursă literară nu susţine această ipoteză.

***

Pentru epoca pe care o tratăm în această lucrare (secolele VI–VII p.Chr.), cercetătorii consideră că majoritatea populaţiei adulte din Imperiu era creştinată (fig. 1).

Pe baza analizei formei şi, mai ales, a dimensiunilor baptisteriilor descoperite în nordul provinciei Illyricum, O. Ilić pune în legătură numărul redus şi dimensiunile acestor instalaţii de cult în care se efectua botezul prin scufundare cu un moment de finalizare a creştinării, în special în rândul adulţilor[18].

Este o epocă în care Peninsula Balcanică abundă în construcţii religioase[19]. Din această perioadă datează baptisterii situate în aşezări mărunte şi în castre, în care preoţi locali sunt investiţi cu atribuţii ale episcopului. Se poate considera că garantul imperial al creştinătăţii, Justinian I, a grăbit astfel procesul de creştinare în mediul rural[20].

Semnul crucii capătă o încărcătură simbolică aparte în Imperiu. Crucea ajunge un simbol utilizat pe monede pentru a indica nominalul: o cruce pe trepte apare pe *solidus*, una pe un glob apare pe *semissis*, iar una simplă pe un *tremissis*. O reprezentare simplă, singulară, a crucii apare doar pe monedele din aur[21]. Imaginea simbolurilor creştine la sfârşitul secolului al VII-lea, în timpul lui Justinian al II-lea, are atâta greutate, încât împăratul renunţă la propria efigie reprezentată pe avers. Aceasta se mută pe revers, cedând locul reprezentării lui Iisus[22].

În acest context, al situării în proximitatea unui Imperiu creştin, a fost abordată şi spinoasa problemă a creştinismului nord-dunărean. Este interesant de remarcat că sunt urmărite acţiunile a doar doi „actori": autohtonii[23] şi Imperiul. Din „piesă" lipsesc sau sunt marginalizaţi ceilalţi creştini, cum ar fi gepizii[24].

---

[17] Deşi, în mod tradiţional, se acceptă ideea unui creştinism ortodox, sub influenţa Constantinopolului, este citat acest pasaj pentru a sublinia existenţa unui creştinism nord-dunărean, în condiţiile în care gepizii erau consideraţi eretici, fiind arieni.

[18] Ilić 2006, p. 240.

[19] Curta 2001, pentru o privire generală.

[20] Ilić 2006, p. 240.

[21] Grierson 1999, p. 8.

[22] Grierson 1999, p. 8, fig. 9.

[23] De notat că nu s-a încercat o definire a termenului de *autohtoni*. Literatura consideră că prin termen sunt cuprinşi, tacit, cei ce devin *români*.

[24] În general, *barbarii* care au adoptat diferite erezii, precum arianismul sau bogomilismul, sunt rapid expediaţi, considerându-se că nu au influenţat creştinismul ortodox adoptat de *romanici*.

https://biblioteca-digitala.ro

Despre religia comunităţilor dintre Carpaţi şi Dunăre s-a vorbit până acum doar prin prisma creştinismului. Dacă era sau nu creştinată populaţia[25] de la nord de Dunăre, care era gradul de creştinare, care erau obiectele (şi/sau caracteristicile lor) care puteau aparţine unui instrumentar creştin, în ce măsură era acesta contaminat de practici păgâne, au fost şi rămân câteva dintre principalele direcţii urmărite în studierea mediului religios din secolele VI–VII p.Chr.

În contrapondere cu această problematică, nu s-a încercat studierea din punct de vedere arheologic a păgânismului celor de la nord de Dunăre: în ce consta, cum se manifesta ....[26]. S-a presupus existenţa unor practici magice legate de obiectele din lut numite „pâinişoare". Acestea sunt alăturate unui ritual casnic legat de comunicarea cu lumea de dincolo[27]. O influenţă păgână în creştinismul nord-danubian este luată în considerare atunci când se formulează concluzii referitoare la existenţa unui „creştinism popular" sau a unui „creştinism relativ".

Prin „creştinismul popular", Nelu Zugravu înţelege, continuând linia pe care se situau şi Nicolae Iorga sau Vasile Pârvan, „creştinismul cu elemente păgâne"[28]. În aceeaşi idee, a influenţelor păgâne, Alexandru Madgearu considera că a avut loc o „creştinare relativă" a spaţiului nord-danubian[29].

Pentru argumentarea existenţei şi manifestării creştinismului în spaţiul nord-dunărean, piesele cu simboluri/decoruri de factură creştină sunt considerate dovezi indiscutabile. Totuşi, cele mai multe dezbateri pornesc de la studierea ritualurilor funerare. Astfel, după unele opinii, creştinismul popular a permis practicarea unor ritualuri păgâne[30], cum ar fi incineraţia[31], în timp ce, după altele, există o separare clară între creştini, care se înhumau, în timp ce păgânii practicau incineraţia[32].

Referitor la modul de propagare a creştinismului dinspre Imperiu spre *Barbaricum*, s-a considerat că s-ar fi făcut atât printr-un „misionarism neoficial", realizat de negustori, captivi, refugiaţi, cât şi printr-un „misionarism popular", realizat în interiorul comunităţilor romanice prin „intercirculaţia umană": mişcarea comunităţilor, formarea uniunilor de obşti, căsătorii exogame, transhumanţă ...[33].

Aşadar, avem o ipoteză care porneşte de la presupunerea că negustorii, captivii, refugiaţii, pe lângă problemele personale care i-au adus la nord de Dunăre, duceau

[25] Mai corect ar fi să se vorbească despre populaţii şi nu despre *populaţie*.

[26] Pentru o perspectivă arheologică asupra a ceea ce este păgân şi a ceea ce este creştin în *Avaria,* vezi Vida 2002; Tomka 2002. Există, totuşi, unele abordări referitoare la acele „pâinici" din lut: Stanciu 1998; Stamati 2000.

[27] Stamati 2000, p. 362 şi următoarele.

[28] Zugravu 1997, p. 21.

[29] Madgearu 1994, p. 494; Madgearu 2001, p. 106 (cât de relativă era creştinarea?).

[30] Creştinismul a permis sau a acceptat/adoptat anumite practici cu origini păgâne pentru a fi mai uşor de receptat/înţeles de cei cărora li se adresa... Trebuie urmărit dacă se poate vorbi despre o *interpretatio christiana.*

[31] Teodor 1986, p. 137.

[32] Teodorescu 1966, p. 1043.

[33] Zugravu 1997, p. 418; cu aşa-numitul misionarism neoficial este de acord şi Madgearu 2004, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro

muncă de convingere cu localnicii. Atragerea către o nouă religie avea, astfel, mai curând un impact limitat, redus la experienţe personale la nivel de individ şi nu de comunitate[34]. Evident că aceia care veneau din Imperiu cunoşteau, foloseau şi puteau aduce cu ei diferite simboluri creştine, care ajungeau să reflecte şi imaginea modei romane, pe care nord-dunărenii să încerce să o imite.

În absenţa unor misionari „calificaţi", din Imperiu, care să treacă la nordul Dunării pentru a răspândi religia creştină, s-a acceptat ideea unui creştinism răspândit printre romanicii de la nord de Dunăre în mod „treptat, pe cale populară". Faţă de această „realitate", alte populaţii, precum bulgarii sau ungurii, ar fi fost creştinate „la ordin"[35], de sus în jos... Revenind la populaţia nord-danubiană, creştinismul devine un atribut al acelor autohtoni, romanizaţi sau în curs de romanizare[36].

Există şi propunerea stabilirii unor căi de pătrundere a creştinismului, una fiind prin *Sucidava*–Celei, aflată în secolul al VI-lea p.Chr. sub controlul Imperiului şi de aici, mai departe, spre *Romula*–Reşca şi apoi, prin valea Oltului, în Transilvania[37]. Astfel de căi ar fi marcate de diferite descoperiri arheologice, precum cele de opaiţe. Se consideră că aceste opaiţe ajung în spaţiul nord-dunărean ca „daruri de preţ, investite cu calităţi divine", trimise de prelaţi din Imperiu comunităţilor creştine de dincolo de Dunăre[38]. Opinia este preluată şi de C.H. Opreanu, care consideră că aceste piese atestă practici creştine în special în zona controlată de gepizi[39].

Recent, s-a propus reinterpretarea acestei idei, prin înlocuirea mişcării de la sud de Dunăre către spaţiul nordic, de migrarea dinspre interiorul arcului carpatic spre regiunile sud-carpatice[40].

Modul în care s-a presupus existenţa unor legături între spaţiile de la sud şi nord de Dunărea a acreditat ipoteza că spaţiul nord-dunărean ar fi fost sub influenţa bisericii latine, aflate sub oblăduirea scaunului de la Roma, care avea sub jurisdicţie bisericile din Moesia Prima şi Dacia Ripensis[41]. Nicolae Dănilă crede că teritoriul de la nord de Dunăre aparţinea de arhiepiscopia de la Justiniana Prima[42]. Este posibil ca, spre deosebire de teza general acceptată, expusă de N. Dănilă, teritoriul controlat

[34] Eventual, din această perspectivă, se poate vorbi despre o identitate religioasă la nivel de individ şi nu de grup.

[35] Teodor 1986, p. 137.

[36] Comşa 1978, p. 116. Respectând logica ipotezei, este greu de înţeles modul selectiv de propagare a noii religii, doar printre „romanici". Pe această direcţie, cunoaşterea limbii latine a fost invocată ca argument. Cum în Imperiul Bizantin limba greacă era răspândită, există posibilitatea ca propovăduirea învăţăturilor creştine să se fi făcut şi de către misionari de limbă greacă; drept urmare, argumentul limbii nu mai este unul foarte puternic.

[37] Toropu, Gherghe 1997, p. 17. Cei doi autori pornesc de la premisa existenţei unui nucleu creştin la *Sucidava*–Celei.

[38] Diaconescu 1995, p. 291.

[39] Opreanu 2003, p. 29–30.

[40] Curta 2016, p. 67.

[41] Zugravu 1997, p. 422.

[42] Dănilă 2001, p. 50.

https://biblioteca-digitala.ro

de arhiepiscopia de la Justiniana Prima să nu fi cuprins teritoriul din Oltenia, *Recidiva* putând fi o fortificaţie din Banat şi nu *Sucidava*–Celei[43].

RELAŢII LA DISTANŢĂ

Cele mai multe dintre piesele cu caracter creştin descoperite în *Barbaricum* nu sunt confecţionate local, ci reprezintă importuri din Imperiu, *Ῥωμανία*. Drept urmare, prezenţa acestor obiecte este utilizată pentru a susţine existenţa unor relaţii la distanţă, unele explicate chiar prin pelerinaje la Locurile sfinte.

A. Madgearu este de părere că unele opaiţe, precum cele de la Luciu sau Ploieşti-Bereasca, ajung la nord de Dunăre fie datorită unor negustori, fie prin intermediul călugărilor, fie prin pelerini întorşi de la Locurile sfinte[44]. Spre deosebire de A. Madgearu, Maria Comşa considera că lampa de la Luciu şi tiparele pentru turnat cruciuliţe sunt aduse la nord de Dunăre de către prizonieri sau imigranţi din Imperiu[45].

O opinie asemănătoare celei exprimate de A. Madgearu are şi Florin Curta, conform căruia basilica de la Fenekpuszta şi descoperirea unor piese, precum vasele pe care apare reprezentarea Sfântului Mina, sugerează existenţa unui grup de creştini bine organizat (cultura Keszthely), capabil să aibă relaţii la distanţă cu Egiptul şi Palestina[46].

Tot o relaţie la distanţă, între Muntenia şi Pannonia, este întrezărită de către F. Curta în urma cartării crucilor cu braţele rotunjite şi distribuţiei de *phylacteria*[47]. Demersul rămâne unul forţat, în măsura în care sunt utilizate informaţii publicate lacunar, în special cele referitoare la cele două cruciuliţe descoperite la Băleni-Români şi Valea Voievozilor, despre care se menţionează că sunt cu braţele rotunjite. Pe baza descrierii, F. Curta încearcă alăturarea celor două descoperiri din Muntenia altor trei cruci descoperite în *Avaria*. Cruciuliţa de la Valea Voievozilor este publicată, cu desen şi dimensiuni[48], într-un articol pe care F. Curta îl şi citează, iar despre cea de la Băleni-Români se spune că ar fi identică cu aceasta[49]. Comparând forma şi dimensiunile celor două cruci, se observă că sunt departe de cele din Pannonia, de tip Ozora[50], fiind mai aproape de crucile turnate din plumb, precum cele descoperite în zona Porţilor de Fier[51]. Ca urmare, cartarea şi interpretarea propusă de către F. Curta

[43] Madgearu 2001, p. 80.

[44] Madgearu 2001, p. 79.

[45] Comşa 1972, p. 18.

[46] Curta 2001, p. 57–58.

[47] Curta 2001, p. 61, fig. 9; Curta 2005, p. 185, fig. 8.3 (cruci); fig. 8.10 (*phylacteria*); fig. 8.11 (harta cu descoperirile de *phylacteria* şi de cruci de tip Ozora).

[48] Oancea 1973, p. 115–116, fig. 2/7.

[49] Dănilă 2001, p. 93.

[50] Vezi formele acestui tip de cruci la Tomka 2002.

[51] Tănase 2000, p. 56–57, nr. 63–64; cruci asemănătoare ca formă, dimensiuni şi metal apar şi în Pannonia: Vida 1998, p. 530, Abb.1/7.

https://biblioteca-digitala.ro

trebuie amendate. Nu se poate susţine o relaţie la distanţă între Muntenia şi Pannonia reflectată de asocierea dintre *phylacteria* şi cruci cu capetele rotunjite (tip Ozora), odată ce acest tip de cruce lipseşte în spaţiul analizat[52].

MODUL DE PURTARE A PIESELOR CRUCIFORME

În general, atunci când este vorba despre cruciuliţele descoperite la nord de Dunăre, precum şi despre tiparele pentru obţinerea unor astfel de piese, se consideră că referirea se face la cruciuliţe pectorale. Trebuie subliniat că exemplarele care puteau fi suspendate sunt rare, iar dintre tipare, doar unul, cel de la Izvoru Dulce, are săpat şi un canal pentru turnarea agăţătoarei. De altfel, prezenţa agăţătoarei nu este un indiciu ferm pentru purtarea „pectorală", cruciuliţe asemănătoare fiind utilizate ca pandantive, prinse de diferite alte obiecte, precum fibule, *stili*...

În teritoriile învecinate, atât în *Barbaricum*, cât şi în Imperiu, observăm că aceste cruciuliţe (piese cruciforme) se purtau şi ca fibule. O astfel de descoperire apare la Gradec, lângă Prapretno (Slovenia). De aici provine o fibulă în formă de cruce latină, cu lăcaş de fixare a unei pietre sau pastile din sticlă, care păstrează port-agrafa pe revers[53]. Către vest, în regiunile transalpine, predomină fibulele de forma crucilor malteze[54]. Se pot observa similitudinile acestora cu forma, dimensiunile şi decorul pieselor prezente pe tiparele nord-dunărene.

Cruciuliţele-pandantiv erau purtate în zona pectorală sau prinse de alte obiecte. De exemplu, o cruciuliţă-pandantiv descoperită la Piatra Frecăţei este combinată cu cercei cu cap poliedric[55]. La Sadovetz, o astfel de piesă apare atârnată de un *stilus*[56].

Piese răspândite sunt cruciuliţele realizate din foaie de metal preţios sau comun, care se fixau pe materiale diverse, cel mai probabil textile. Un număr de 50 de astfel de cruciuliţe a apărut în necropola de la Zamárdi – Retifoldek[57], în complexe databile în secolul al VII-lea. Aceste piese sunt destul de răspândite şi printre alamani şi baiuvari[58] sau printre longobarzii din Italia, alături de cruciuliţele-pandantiv[59]. Însă, astfel de cruciuliţe nu au fost descoperite până în prezent în spaţiul pe care îl studiem.

[52] Acest tip de relaţie există, dar exprimată prin alte piese: Măgureanu 2005; Măgureanu 2012; Curta 2016, p. 58, 67.
[53] Bausovac 2003, p. 316, T. 1/4.
[54] Bierbrauer 2003.
[55] Petre 1987, pl. 143/236; 144/238.
[56] Uenze 1992, Tafel 4/9.
[57] Bardós, Garam 2009; alte descoperiri la Vida 1998, p. 532.
[58] Kiss 1987; Riemer 2000, p. 166–171.
[59] Brogiolo, Possenti 2008, p. 458–459, Abb. 12–14.

https://biblioteca-digitala.ro

LOCURILE DE CULT

Arheologic, în teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, nu au fost identificate construcţii care, prin caracteristicile lor arhitecturale, să poată fi interpretate ca locuri de cult (biserici)[60]. Drept urmare, s-a încercat identificarea acestora pe baza prezenţei unor categorii de piese descoperite într-un anumit areal. A. Madgearu consideră că opaiţele sunt printre piesele care sugerează existenţa unor biserici, construite, probabil, din lemn[61]. Prezenţa, în aceeaşi aşezare, a opaiţelor şi a vaselor cu decor cruciform este considerată indiciu al unei ierarhii religioase (preoţi)[62]. Tot pentru o interpretare care susţine existenţa unui cler nord-dunărean, pledează şi N. Dănilă, invocând aceleaşi argumente ca N. Zugravu sau A. Madgearu[63].

Monumentele rupestre cunoscute în zona Buzăului, la Aluniş, Colţii de Sus sau Nucu au fost invocate ca dovezi ale existenţei unor lăcaşuri de cult între Carpaţi şi Dunăre. Datarea în secolele V–VI p.Chr. a fost propusă pe baza formei unor cruci incizate pe pereţii bisericuţelor şi chiliilor din zonă[64]. În acord cu părerea lui N. Dănilă, considerăm că bisericuţele rupestre menţionate nu se pot data în secolele V–VI p.Chr. Argumentul invocat pentru datare – prezenţa crucilor malteze – nu este un indicator cronologic, deoarece astfel de semne cruciforme apar şi mai târziu[65]. Acestea sunt, mai degrabă, monumente medievale, poate cu un început sincron cu „orizontul aşezămintelor monahale rupestre” din Dobrogea[66], dacă nu mai târziu, în plină epocă medievală.

Datorită descoperirii unor piese cu semne cruciforme la Budureasca, a fost formulată ipoteza existenţei aici a unui centru „apostolic”, alături de cele de la *Sucidava*–Celei, Davideni şi Botoşana[67]. Această opinie este exagerată, deoarece presupusul tipar pentru turnat cruciuliţe din situl de la Budureasca 4 nu există, menţionata cruciuliţă pectorală[68] nu este amintită nicăieri de către Victor Teodorescu şi nici nu apare în colecţiile Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova sau ale Muzeului Naţional de Istorie a României. În situl Budureasca 4 nu a fost descoperit niciun complex care să justifice plasarea aici a unui loc de cult.

Insistenţa cu care se încearcă identificarea unor locuri de cult ne-a determinat să căutăm exemple identificate arheologic în zonele limitrofe celei analizate. Am exclus din această căutare teritoriul controlat de Imperiu. Rezultatele s-au limitat la

---

[60] Damian 2015, p. 105, citând părerea lui I. Barnea, aminteşte posibilitatea existenţei bisericilor cu aspect de casă pentru secolele VII–X în zona Dobrogei.

[61] Madgearu 2001, p. 82.

[62] Zugravu 1997, p. 419.

[63] Dănilă 2001, p. 92.

[64] Drâmbocianu 1980, p. 21–22; vezi şi vocea *Vestigii rupestre*: Stăicuţ 2000, p. 187–188.

[65] Dănilă 2001, p. 73, 82.

[66] Pentru mănăstirile rupestre dobrogene, vezi Damian 2015, p. 106–131.

[67] Zugravu 1997, p. 418, 420.

[68] Teodor 1991, p. 37; informaţie preluată şi de Dănilă 2001, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro

un singur complex aflat *extra fines Imperii*: basilica de la Fenekpuszta[69]. Aceasta respectă forma şi modul de construcţie ale unei basilici din Imperiu, ceea ce o exclude dintre posibilele modele pentru un lăcaş de cult nord-dunărean.

Singura construcţie din lemn căreia i s-a atribuit o funcţie religioasă este cunoscută într-o altă zonă, atribuită tot unei populaţii locale romanizate. La Vrajka a fost cercetat un cimitir de inhumație, cu morminte (cu orientare V-E), cu un inventar sărac[70]. În zona necropolei încadrate între sfârşitul secolului al VI-lea şi prima jumătate a secolului al VII-lea[71], spre SV, apar resturile unei construcţii circulare din lemn, de la care s-au mai păstrat doar gropile de pari. Construcţia a fost interpretată ca o posibilă capelă. Este una dintre puţinele (dacă nu singura) construcţie de cult diferită de aspectul clasic al bazilicilor vremii. De asemenea, este singura construcţie din lemn a cărei funcţionalitate presupusă este pusă în legătură cu practicarea creştinismului.

Trebuie subliniat că urmele construcţiei nu au o relaţie stratigrafică sigură în raport cu cimitirul, iar datarea sa în aceeaşi vreme cu funcţionarea cimitirului a luat în considerare inclusiv date culese din folclorul local[72].

Totuşi, trebuie să avem în vedere că norma creştină permitea efectuarea serviciului religios şi în construcţii simple[73], destinate locuirii[74], nu doar în locuri de cult special amenajate. Aici se integrează un element care ţine de specificul arhitectural local de mai târziu, şi anume utilizarea bisericilor-bordei, atestată până în secolul al XIX-lea în teritoriul studiat. Exceptând nivelul interior de călcare coborât, aceste edificii de cult nu se deosebesc planimetric, la interior, de arhitectura clasică a bisericilor din lemn sau de zid[75].

Existenţa unor lăcaşuri de cult presupune existenţa unor funcţionari ai sacrului. Prezenţa preoţilor implică funcţionarea unei structuri recunoscute în comunitate şi supra-comunitar, iar o ierarhie bisericească, fie şi rudimentar alcătuită, nu ar fi fost ignorată de sursele literare bizantine[76].

---

69 Gáspár 2002.

70 Majoritatea mormintelor nu au inventar.

71 Bavec 2003, p. 330, fig. 2.

72 Bavec 2003, p. 330.

73 Ion Barnea aminteşte referirile autorilor antici la utilizarea de biserici-corturi (Sozomenos VI.37.13 şi Ieronimus Epistolae CVII.2), dar atribuie posibilitatea folosirii acestora goţilor „sau altor populaţii în migraţie, creştinate" (Barnea 1987, nota 17). Referitor la acelaşi pasaj, Josef Schmitz precizează că Sozomenos aminteşte că goţii foloseau pentru serviciul religios căruţe acoperite (Schmitz 1975, p. 256).

74 Păcurariu 1990, p. 74.

75 Trebuie ţinut seama de circumstanţele ideologice şi politice ale „îngropării" unora dintre bisericile documentate, majoritatea fiind în apropierea Dunării sau în raialele otomane.

76 Contrar acestei idei, este invocat exemplul insulei Corsica. În secolului al XVI-lea, aici se practica un creştinism pe care iezuiţii îl considerau ciudat, din cauza absenţei organizării clasice a unei ierarhii biserieeşti (Madgearu 1997, p. 93).

https://biblioteca-digitala.ro

Drept urmare, considerăm că nu există argumente care să poată susţine existenţa unor lăcaşuri de cult în teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre sau a unei structuri ecleziastice[77].

ASPECTE SOCIALE

Diferitele tipuri de cruci descoperite în contexte care se datează în secolele VI–VII p.Chr. implică şi alte aspecte sociale. Astfel, s-a afirmat că exemplarele de cruci malteze descoperite erau purtate mai ales de femei[78]. Crucile latine, piese mai timpurii, care nu au fost imitate la nord de Dunăre, ar fi fost în Imperiu un accesoriu rezervat elitei. Crucile malteze sunt o formă răspândită, sunt accesibile tuturor, motiv pentru care ajung şi în *Barbaricum*[79].

F. Curta pune în circulaţia ştiinţifică două afirmaţii care presupun, pe de o parte, că femeile sunt principalele purtătoare de cruci, cel puţin ale variantei malteze, iar pe de altă parte, că forma crucilor reflectă un anumit statut social, dincolo de caracterul creştin sau de cel estetic al cruciuliţelor.

În ceea ce priveşte pătrunderea crucilor latine în *Barbaricum*, se observă prezenţa masivă a acestui tip de descoperiri situate în Imperiu. Astfel de piese apar şi în teritoriul *extra fines*. Se poate cita piesa de la Závod[80] şi tiparul de la Olteni. De altfel, morfologic, crucile din tipul Ozora sunt tot cruci latine, bogat decorate, la fel şi crucile simple de la Bečej şi Budakalász[81].

Simplitatea crucilor malteze descoperite în spaţiul extra-carpatic nu ar reprezenta un mod de imitare a unei elite bizantine, ci piese din portul unor femei, capturate de sclavini în raidurile lor de la sud de Dunăre[82]. Prin urmare, purtarea crucilor nu ar fi atât o *imitatio imperii*, cât o formă de *desiderium imperii*, semn al speranţei captivilor de a fi răscumpăraţi, de a se întoarce în Imperiu[83]. Ar fi un marcaj identitar cu un accent nu atât religios, cât mai curând laic, fiind un mesaj către cei din imperiu, ilustrând un statut social dobândit conjunctural și, în fond, neasumat[84].

[77] Este destul de improbabilă existenţa unei organizări bisericeşti în lipsa unei autorităţi politice, fie ea laică sau nu.

[78] Curta 2001, p. 60.

[79] Curta 2001, p. 61.

[80] Garam 2001, taf. 38/2.

[81] Vida 2002, p. 183, Taf. 10/1–2.

[82] Curta 2011, p. 310.

[83] Curta 2011, p. 310: Crucile nu mai sunt doar simboluri religioase, ci simboluri ale unei apartenenţe etnice, care „marcau” purtătorul ca fiind un captiv din Imperiu. O astfel de realitate ar pune serios sub semnul întrebării folosirea tiparelor pentru producerea de cruci. Ce destinatari ar fi avut aceste artefacte?

[84] Ne întrebăm, desigur, cui i se adresa un astfel de mesaj: soldaţilor veniţi în acțiuni punitive la nord de Dunăre, eventualilor meşteşugari sau negustori, veniţi să facă afaceri în zonele controlate de „barbari”?

https://biblioteca-digitala.ro

PROBLEMA JUSTIFICĂRII CREŞTINISMULUI NORD-DUNĂREAN

Creştinismul este considerat drept una dintre principalele probleme ale „mileniului întunecat" şi o caracteristică definitorie a poporului român. În istoriografie, acest fapt a căpătat o amploare tot mai mare după anul 1989 şi a culminat în jurul anului 2000, când au fost editate mai multe lucrări şi cataloage care urmăreau să ilustreze că, în fapt, creştinătatea populaţiei de la nord de Dunăre este un fapt clar demonstrat.

Caracterul oficial şi propagandistic este subliniat şi de mesajul preşedintelui statului român, Emil Constantinescu, transmis cu ocazia expoziţiei „Creştinismul pe teritoriul României. Primul Mileniu". Domnia sa vorbeşte despre „străvechea adeziune a daco-romanilor la credinţa întru Hristos"[85], completat de ministrul culturii de la acea dată, Ion Caramitru, care observa că religia creştină „s-a îmbinat cu însăşi geneza poporului român, fiind un act de cultură şi civilizaţie liber consimţit, pentru care populaţia din spaţiul carpato-danubian era pregătită şi capabilă să îl recepteze, înaintea multora din popoarele ce ne înconjoară astăzi"[86].

La momentul sărbătoririi a 2000 de ani de creştinism, s-au editat trei cataloge ale unor expoziţii vernisate în Bucureşti, prima la Muzeul Naţional Cotroceni, în 1999, cea de-a doua la Muzeul Naţional de Istorie a Românei, în 2000, iar a treia la Muzeul „Vasile Pârvan" din Bârlad, tot în anul 2000.

Dintre artefactele care datează din secolele VI–VII p.Chr., în expoziţia de la Muzeul Naţional de Istorie a României au fost incluse 11 obiecte pentru teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre. Au fost expuse piese de la Porţile de Fier, din colecţia Pongracz: fibulă (nr. cat. 34); tipar (nr. cat. 36), furci de tors (nr. cat. 40–41), cruciuliţe (nr. cat. 62–64), alături de tiparele de la Olteni şi Străulești-Lunca (nr. cat. 66–67), de furca de tors de la Obedeanu (nr. cat. 39) şi de opaiţul de la Luciu (nr. cat. 47).

În expoziţia de la Muzeul Naţional Cotroceni, se regăseau doar patru piese cărora li s-au atribuit semnificaţii creştine pentru epoca studiată, şi anume: opaiţele de la Luciu şi de la Ploieşti (Bereasca) (nr. cat. 33 şi 61), un vas de la Budureasca cu decor cruciform (nr. cat. 59) şi tiparul de la Izvoru Dulce (nr. cat. 60).

În catalogul expoziţiei de la Muzeul „Vasile Pârvan" din Bârlad, care a pus accent pe dovezile creştinismului nord-dunărean[87], apar 27 de piese datate în secolele V–VII p.Chr.: opaiţe (nr. cat.17, 19–20, 22); pietre cu semne cruciforme (nr. cat. 23–24); vase cu semne cruciforme (nr. cat. 25, 30, 34, 36, 39, 41–45, 48); cruciuliţă (nr. cat. 32); tipare (nr. cat. 35, 38); tipare pentru piese cu decor cruciform (nr. cat. 33, 40); un tipar[88] din care se putea obţine o piesă incertă ca formă (nr. cat. 31).

---

[85] Constantinescu E. 1999, p. 3.

[86] Caramitru 1999, p. 5.

[87] Expoziţie „de mari proporţii, care să surprindă momentul şi locul apariţiei, precum şi rolul pe care creştinismul l-a jucat în istoria noastră de două ori milenară" (Mamalaucă 2000, p. 13).

[88] Davideni – poate fi o aplică sau o altă piesă.

https://biblioteca-digitala.ro

Se regăsesc şi câteva piese cu probleme de datare (nr. cat. 26 şi 28)[89] ori de identificare/interpretare (nr. cat. 27 şi 29)[90].

Dintre piesele prezente în cele trei expoziţii, şapte aparţin colecţiei Pongracz (MNIR, nr. cat. 34, 36, 40–41, 62–64), care cuprinde obiecte strânse atât de pe teritoriul românesc, cât şi de pe cel sârbesc, ceea ce ridică multe semne de întrebare referitoare la gradul de apartenenţă a acestor piese la creştinismul nord-dunărean.

Opaiţele, lucrate din lut sau bronz, reprezintă produse bizantine. Pentru trei dintre ele, locul descoperirii nu se cunoaşte[91]. Unul singur, cel de la Luciu, reprezintă o descoperire localizată cert la nord de Dunăre[92] (Muzeul Naţional Cotroceni, nr. cat. 33; Muzeul Naţional de Istorie a României, nr. cat. 47).

Dacă funcţionalitatea unei piese precum opaiţele primează, atunci utilizarea, într-un mediu cu valenţe creştine, rămâne încă de demonstrat pentru opaiţele de la sud de Carpaţi[93].

Referitor la piesele importate (nu doar opaiţe), originare, cel mai probabil, dintr-un oraş dunărean[94], caracterul lor creştin devine evident când sunt integrate în contextul descoperirilor din Imperiu.

Rămâne de stabilit în ce măsură astfel de obiecte îşi păstrau semnificaţiile religioase şi în afara Imperiului, dacă nu cumva nord-dunărenii le utilizau doar din raţiuni practice, funcţionale.

După cum am menţionat, în opinia noastră, două piese sunt incorect datate. Este vorba despre o cruciuliţă (expoziţia de la Bârlad, nr. cat. 26) pentru care locul de descoperire (Păcuiul lui Soare), metalul, tehnica de realizare (plumb turnat) şi forma braţelor sugerează o datare mult mai târzie faţă de cea propusă[95]. Cât priveşte pieptenele din os (expoziţia de la Bârlad, nr. cat. 28) descoperit la Davideni, acesta este o piesă scitică[96].

---

[89] O cruciuliţă din plumb de la Păcuiul lui Soare, un pieptene descoperit la Davideni.

[90] Un corn cu linii „în val”, linguriţa de la Davideni.

[91] În cataloagele de expoziţie, pentru opaiţe se precizează, la provenienţă, teritoriul judeţului Prahova. Se menţionează că au intrat în inventarul MJIAPh prin intermediul unor colecţionari. Recent, la republicarea acestor piese, Florin Topoleanu indică achiziţionarea lor de la diverşi colecţionari bucureşteni, prin urmare provenienţa este necunoscută (Topoleanu 2012, p. 223–225). Credem că aceste opaiţe au provenienţă sud-dunăreană.

[92] Nici această piesă nu are un context arheologic cunoscut.

[93] Opaiţul putea ajunge la nord de Dunăre şi ca pradă de război. Nu o dată apar menţiuni referitoare la jefuirea unor biserici. Dacă a fost păstrat ca un obiect-curiozitate ori ca piesă-trofeu nu se poate preciza. Este posibil ca păstrarea şi utilizarea acestor piese să fie justificată în primul rând de funcţionalitatea lor.

[94] Recent, F. Curta propune o reinterpretare a provenienţei importurilor, cu referire specială la opaiţe, Curta 2016.

[95] Piesa a fost datată de Vasile Oprea în secolul al V-lea p.Chr. (Oprea 2000, p. 32, nr. 26).

[96] Bănuiala că este o piesă străină de inventarul mileniului I p.Chr. ne-a fost confirmată de o discuţie mai veche cu Anca Ganciu, pentru care îi mulţumim. Ulterior, a apărut un articol despre acest tip de piepteni: Ganciu 2001–2002.

https://biblioteca-digitala.ro

Decorul, cu motive catalogate drept „creştine”, al unei piese din corn (expoziţia de la Bârlad, nr. cat. 27), este doar un simplu decor în „linie vălurită”. De asemenea, datarea în perioada pe care o analizăm este nesigură, astfel de piese fiind caracteristice secolelor următoare. Asupra caracterului creştin al linguriţei descoperite la Davideni (expoziţia de la Bârlad, nr. cat. 29), considerată linguriţă euharistică, planează incertitudinea. Toate linguriţele pentru care se presupune această funcţionalitate au partea activă întreagă şi nu perforată, ca o sită, precum cea de la Davideni[97]. De altfel, N. Dănilă consideră că, pentru aceste secole, nu se poate accepta interpretarea de linguriţe euharistice pentru niciuna dintre descoperirile de la nord de Dunăre[98].

Tot discutabil este şi caracterul creştin al tiparului descoperit în nivelul aşezării de la Davideni (expoziţia de la Bârlad, nr. cat. 31). Pentru acest tipar s-a presupus o folosire iniţială pentru obţinerea unor cruciuliţe prin turnare. Din păcate, partea care se mai păstrează din forma săpată iniţial pe tipar este mult prea mică pentru a putea fi interpretată drept negativ de cruciuliţă.

Mai rămân crucile incizate pe vasele ceramice, de altfel şi cele mai numeroase piese prezente în respectivele expoziţii. Acestea sunt semne, de cele mai multe ori departe de poziţia normală a unei cruci, atât în ceea ce priveşte poziţia braţelor (unghiul de 90° este o raritate), cât şi orientarea ei (poziţia verticală fiind la rândul ei o raritate). În cazul în care aceste semne ţin de registrul religios creştin, este neaşteptată plasarea lor, în toate cazurile cunoscute, pe pereţii unor vase prost modelate, realizate dintr-o pastă cu degresant mare, prost arsă. Aceste semne, trasate neglijent pe corpul vaselor, au suscitat o lungă discuţie referitoare la interpretarea lor şi la apartenenţa la un simbolism creştin,

În anii ’60, nu se atribuia o semnificaţie creştină crucilor zgâriate (incizate) pe vase ceramice[99]. N. Zugravu semnalează neglijenţa trasării respectivelor semne şi consideră că vasele care poartă cruci incizate trebuie privite cu reticenţă[100] ca indicii ale creştinismului utilizatorilor. Acelaşi autor consideră că unele dintre vasele cu semne frumos incizate sau cu semne multiple ar putea avea o utilizare liturgică şi ar indica, astfel, chiar existenţa unor biserici[101].

După alte opinii, aceste semne sunt o marcă indubitabilă a creştinismului nord-dunărean[102].

[97] O piesă asemănătoare a apărut într-un tezaur descoperit la *Sucidava*–Izvoarele şi a fost interpretată ca strecurătoare: Cliante 2000, p. 20, 53, nr. 27. În cazul descoperirii de la Sucidava, caracterul creştin poate fi acceptat prin contextul descoperirii, atât intern (asocierea cu alte piese), cât şi extern (fortificaţia romană). Contextul descoperirii de la Davideni nu contribuie la limpezirea caracterului piesei. Pentru astfel de linguriţe descoperite în contexte barbare s-a presupus o folosire mult mai practică, legată de consumul unor mâncăruri speciale precum stridiile (Curta 2006, p. 93, nota 1) sau legată de portul feminin (Kazanski, Mastykova, Périn 2002, p. 181).

[98] Dănilă 2001, p. 161.

[99] Constantiniu 1966, p. 674, fig. 6.

[100] Zugravu 1997, p. 416.

[101] Zugravu 1997, p. 423; asemănător şi la Teodor, Stanciu 2009.

[102] Teodor 1991, p. 82–84.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru A. Madgearu, crucile de pe vase pot reprezenta şi simboluri solare[103]. Semnele cruciforme de pe vase sunt mărturii nesigure[104]. Acestea apar şi pe vase „slave”, cu toate că slavii nu erau creştinaţi la acea dată[105]. F. Curta nuanţează discuţia, considerând că semnele de pe ceramică pot fi simboluri de factură creştină, imitate după cele aflate pe amfore. Prezenţa acestor semne nu este un indicator suficient şi sigur al creştinării comunităţii care utiliza vasele[106].

Eugen Silviu Teodor susține caracterul religios al semnelor incizate pe vasele descoperite la nord de Dunăre prin distribuţia lor largă, pe spaţii mari, asociată cu o frecvenţă redusă, care scoate aceste semne din repertoriul ornamental, decorativ. Situarea semnelor pe vase modelate cu mâna, care aparţin unei categorii ceramice puţin decorate, ar indica un comportament deliberat, completat de asocierea cu piese pe care apar alte simboluri creştine (peştele)[107].

Se cunosc descoperiri de vase cu semne considerate alfabetiforme, cum sunt cele incizate pe un fragment de vas de la Budureasca (*I* şi *X*). Această descoperire este considerată un argument puternic în dovedirea existenţei creştinismului nord-dunărean. Semnele sunt considerate drept o inscripţie paleocreştină[108], descifrată ca I(HCOYC) X(PICTOC NHKA sau ZOTHP)[109]. Nu este singura inscripţie de acest fel, la Dămăroaia fiind descoperit un fragment de vas cu aceleaşi semne incizate[110]. De la Botoşana provine un vas mic, ale cărui semne au fost interpretate drept cruci, alături de semne alfabetiforme greceşti, care permit identificarea cuvântului „pios”[111]. Caracterul nesigur al acestor semne, stângăcia cu care au fost trasate, sunt explicate de către E.S. Teodor prin apariţia lor în mediul unei societăţi aliterate[112]. Se conturează imaginea unei populaţii romanice, vorbitoare de latină, care ocazional folosea alfabetul grec pentru inscripţii realizate pe vase cu înfăţişare modestă, modelate cu mâna. Într-un articol recent, E.S. Teodor crede că prezenţa semnelor creştine doar pe vase lucrate cu mâna se explică prin modelarea acestora de către meşterii comunităţii,

[103] Madgearu 2001, p. 25.

[104] Harhoiu 1999–2001, p. 143.

[105] Madgearu 2001, p. 83–84.

[106] Curta 2001, p. 61–62.

[107] Teodor, Stanciu 2009; cred că incizia, fragmentar păstrată pe un vas descoperit la Făcăi-Branişte şi identificată ca un semn de tip *crux gammata*, ar trebui scoasă din discuţie. Analiza ilustraţiei arată că fragmentul de incizie nu reprezintă o astfel de cruce (Toropu, Stoica 1971, fig. 6/1).

[108] Teodorescu 1999, p. 94; Mai recent, E.S. Teodor şi I. Stanciu sunt de acord cu citirea semnelor respective, Teodor, Stanciu 2009, p. 135.

[109] Teodorescu 1999, p. 97.

[110] Rosetti 1934, p. 211, fig. 6/10.

[111] Pot fi enumerate şi alte descoperiri: un vas care prezintă semnele alfabetiforme „XP” de la Valea Jijiei (Teodor 1991, p. 83); un alt vas cu astfel de incizii de la Străuleşti-Măicăneşti (Constantiniu 1965, p. 184, fig. 12/2); câte un vas la Dulceanca IV (Dolinescu-Ferche 1992, fig. 19/2) şi la Băleni-Români (Teodor, Stanciu 2009, p. 135).

[112] Teodor, Stanciu 2009, p. 134–135.

https://biblioteca-digitala.ro

vasele lucrate la roată fiind create de către meşteri itineranţi[113]. O excepţie rămâne fragmentul de vas lucrat la roata rapidă, descoperit la Davideni, care prezintă un „X” incizat anterior arderii[114].

Cum există posibilitatea ca lectura/interpretarea semnelor alfabetiforme să fie cea corectă, rămâne întrebarea dacă, la fel ca în cazul pieselor importate, aceste semne îşi păstrează semnificaţia iniţială și în afara Imperiului, adică în afara contextului în care au fost create. Semnele în discuţie sunt similare, uneori până la identitate, cu *dipinti* prezenţi pe amforele bizantine, care apar într-un număr destul de mare în spaţiul nord-dunărean. Dacă se acceptă ideea de imitare, preluarea acestor semne ar putea avea şi o altă raţiune în afara mesajului creştin. Ar putea să ajute la desemnarea vaselor cu un anume conţinut, identic cu cel ajuns în ambalajul amforelor bizantine.

Analiza artefactelor considerate creştine nu susţine realitatea existenţei unor dovezi incontestabile ale creştinismului nord-dunărean. Altfel spus, imaginea creştinismului nord-dunărean redată de cele trei expoziţii oficiale organizate la începutul mileniului III apare drept una modestă şi neconcludentă.

Continuând această analiză, am studiat tiparele utilizate pentru turnarea de cruciuliţe. Astfel de tipare sunt considerate materiale palpabile ale practicării creştinismului[115], „cea mai grăitoare dovadă” a pătrunderii acestuia la nord de Dunăre[116]. O ipoteză sugerată de prezenţa tiparelor este existenţa cererii şi a unei pieţe care pune în circulaţie anumite tipuri piese. Justificarea cererii, a purtării pieselor cruciforme, poate fi una religioasă sau nu. Portul cruciuliţelor poate fi asociat şi intenţiei de a imita portul romanilor, doar ca accesoriu la modă şi nu ca ilustrare materială a credinţei.

TIPARE PENTRU CRUCI

Informaţiile literare referitoare la existenţa unui creştinism nord-dunărean sunt reduse, neclare şi uneori foarte discutabile[117]. În ciuda acestei realităţi, este surprinzător faptul că, pe teritoriul nord şi est-carpatic (bazinul Dunării Inferioare), s-a descoperit o impresionantă cantitate de tipare destinate turnării cruciuliţelor şi ornamentelor cruciforme (fig. 8).

Fenomenul este cu atât mai interesant, cu cât în teritoriile învecinate aceste materiale lipsesc. De la sud de Dunăre, din teritoriul Imperiului Bizantin, unde

[113] Teodor, Stanciu 2009. Acceptarea acestei ipoteze nu explică absenţa semnelor pe vase modelate mai îngrijit.

[114] Mitrea 2001, fig. 113/5.

[115] Constantiniu 1966, p. 674–675; Comşa 1978, p. 116.

[116] Zugravu 1997, p. 416.

[117] Singura, de altfel, este cea referitoare la gepidul creştin care îl conduce pe Priscus la Musakios (Theophanes Confessor, anul 593). Există echivalarea gepid = romanic la Teodor 1991, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro

creştinimul era religie oficială, sunt cunoscute câteva descoperiri, la Sadovetz[118] şi *Sucidava*–Celei[119] (tipare pentru piese turnate) sau Cartagina[120], Constantinopol[121] şi Siria[122] (tipare pentru piese presate).

Faptul este cu atât mai straniu cu cât acest spaţiu ne impresionează prin numărul de bazilici, baptisterii şi cruciuliţe pectorale, apărute mai ales în morminte[123].

Nu credem că pentru această realitate arheologică este suficientă invocarea stadiului cercetării. Săpăturile sistematice în centrele urbane ale provinciilor sud-dunărene au o istorie impresionantă. Este puţin probabil ca existenţa unor piese cu importanţa tiparelor utilizate pentru obţinerea de cruci să fi fost ignorată.

Este neaşteptat raportul dintre descoperirile extrem de numeroase de cruciuliţe din regiune şi prezenţa a doar două tipare, câte unul la Sadovetz şi *Sucidava*–Celei. Ultimul este inedit până astăzi, la peste 50 de ani de la menţionarea sa. Asemenea lui, pot aştepta publicarea şi alte tipare aflate în depozitele muzeelor.

Este de remarcat faptul că, din dorinţa de a „popula" cu piese creştine spaţiul de la nord şi sud de Carpaţi, au existat unele exagerări de interpretare a destinaţiei unor tipare (fig. 9). Astfel, s-a spus despre un tipar descoperit la Budureasca 4 că ar fi fost destinat turnării unor cruciuliţe, fiind publicat şi un desen cu detalierea piesei. La fel s-a încercat şi pentru tiparul de la Cristuru Secuiesc. Totuşi, aşa cum fotografiile publicate în epocă (fig. 5), dar de către alţi autori, o arată, în cazul de la Budureasca 4 este vorba despre un pandantiv alcătuit dintr-o verigă de prindere şi o linie dreaptă formată din cinci granule, în timp ce la Cristuru Secuiesc este vorba despre pandantive romboidale care au marcate diagonalele, mai evident în cazul piesei din mijloc, mai puţin clar în cazul piesei lateral-dreapta (poziţie din perspectiva privitorului piesei).

Pentru tiparele descoperite la nord de Dunăre, o discuţie foarte importantă este cea asupra mediului de provenienţă a pieselor, a contextului arheologic al acestora[124]. Lipsa informaţiilor privitoare la contextul arheologic, în cazul multor descoperiri, ridică două întrebări. Prima este legată de problema datării pieselor. Cea de-a doua se referă la posibilitatea ca aceste tipare să fie puse în relaţie cu activitatea unor meşteri itineranţi.

[118] Uenze 1992.

[119] Piesa a rămas inedită, iar datarea ei în secolul al VI-lea este problematică. Lipsesc desenul şi fotografia, iar descrierea condiţiilor descoperirii este foarte lacunară: „În această secţiune s-au descoperit foarte multe gropi de gunoaie cu materiale dacice, romane, bizantine şi româneşti. Din ele s-a cules un bogat material arheologic, ca: piepteni din os, vase întregi, amfore bizantine cu inscripţii, o farfurie mare din lut roşu (diam. 36 cm) decorată cu o rozetă, <u>un tipar de piatră pentru turnat cruci</u>, două fluieraşe din os, o cărămidă cu ştampila legiunii IV Flavia, multe opaiţe, monede (secolele IV–VI), săgeţi româneşti, fibule (secolele IV–VI) etc." (Tudor 1970, p. 287).

[120] Roth 1980, p. 330, fig. 7/2.

[121] Ross 1962, p. 57, nr. 66.

[122] Coche de la Ferte 1958, p. 38, p. 100, nr. 31.

[123] O privire de ansamblu la Curta 2001.

[124] Pentru un catalog al tuturor tiparelor din zona intra şi extra-carpatică: Tănase 2010, p. 135–143.

https://biblioteca-digitala.ro

Propunerile de datare au utilizat drept criteriu principal forma crucilor aflate pe tipar, mai ales în cazurile în care nu sunt asociate cu „negative" ale altor piese.

Reperul formal este unul destul de nesigur, cruci asemănătoare existând şi în alte epoci. În acest sens, poate fi citat un tipar descoperit la Siscia. Pe o parte a sa este gravată o cruce care seamănă foarte bine cu piesa de la Davideni. Dar tiparul se datează în secolul al X-lea, deoarece pe cealaltă faţă are un cercel de tip Bjelo-Brdo[125].

Datarea exemplarului de la Botoşana este sigură. Piesa a fost descoperită într-o locuinţă (L. 27) din nivelului al II-lea al aşezării, care se plasează după mijlocul secolului al VI-lea[126]. De la Davideni este publicat un tipar descoperit în afara vreunui complex arheologic. Dacă se acceptă că fragmentul păstrat din piesa gravată este o cruce, negativul posibilelor ornamente de cercei aflat pe tipar nu este de folos pentru datare. Deoarece forma crucii nu se poate preciza, datarea se face, probabil, pe baza absenţei documentării unei etape de locuire ulterioare sfârşitului secolului al VII-lea[127]. Pentru tiparul de la Olteni[128], forma şi decorul crucii amintesc bine de exemplarele de cruci (realizate, însă, prin presare) descoperite la Histria, care sunt databile în secolul al VI-lea. Pentru tiparul descoperit în nivelul aşezării de la Străuleşti-Lunca[129], doar forma crucii poate sugera o datare, acesta fiind unicul negativ al piesei.

De la Cacica, provine un alt tipar, descoperit în afara unui context stratigrafic, fiind antrenat în dărâmătura din secolele XVII–XVIII. Forma crucilor este foarte asemănătoare cu cea a pieselor care circulă în Europa Centrală şi de vest atât ca pandantive, cât şi sub formă de fibule. Asocierea cu negativul aplicelor rectangulare trimite către seria de tipare „Aldeni", astfel că o datare în secolele VI–VII poate fi acceptată[130].

De la Giurcani se cunosc două tipare descoperite întâmplător[131]. Negativele păstrate indică obţinerea prin turnare doar a cruciuliţelor. Ca urmare, doar negativul cruciform poate sugera datarea. Formal, este un amestec între două tipuri, cel latin şi cel maltez, ceea ce semnalează o datare timpurie, anterior secolului al VII-lea. După acest secol, piesele descoperite în teritoriul analizat nu mai prezintă evazarea braţelor, acestea sunt drepte, cel puţin în cazul crucilor de tip latin. Subţierea părţii centrale a piesei este rară. Se poate invoca doar asemănarea cu crucile reprezentate pe tiparul de la Dunapataj[132].

---

[125] Buzov 2004, p. 465, sl. 5d.

[126] Teodor 1984, p. 41, fig. 20/1; Teodor 1991, p. 87; Madgearu 2001, p. 123, nr. 56.

[127] Mitrea 1979, p. 152, fig 4/1; Teodor 1991, p. 162, nr. 14; Mitrea 2001, p. 134, fig. 65/1.

[128] Preda 1967, p. 513–514; Barnea 1979, p. 258, pl. 111; Ştirbulescu 2000, p. 29, 57, nr. 66.

[129] Constantiniu 1966, p. 674–675, fig. 5/3; Teodorescu 1972, p. 94, nr. 7a, fig. 3/6; Barnea 1985, p. 103, nr. III.53; Ştirbulescu 2000, p. 29, 57, nr. 67; Madgearu 2001, p. 124, nr. 59.

[130] Andronic 1995–1996, p. 65; Măgureanu, Ciupercă 2004–2005 pentru tiparele din seria Aldeni.

[131] Buzdugan, Rotaru 1997, fig. 8/7–8 şi 9/1–4; Rotaru 2000, p. 35, fig. 38, unul dintre aceste tipare prezintă o cruce mică, cu braţe drepte şi groase, ceea ce indică o datare ulterioară perioadei abordate în lucrarea de faţă.

[132] Garam 2001, Taf. XX/2.

https://biblioteca-digitala.ro

Un caz interesant este exemplarul de la Izvoru Dulce[133]. Acesta prezintă trei particularităţi: 1. forma braţelor crucii este perfect dreaptă; 2. turnarea agăţătorii în formă finală se face odată cu piesa; 3. decorul în formă de „X”, realizat din puncte şi absenţa lăcaşului destinat montării unei pietre preţioase ori pastile de sticlă.

Până în prezent, cruci ilustrate prin acest negativ nu au fost descoperite în teritoriul nord-danubian pentru perioada secolelor V–VII. Ţinând seama de apariţia crucilor cu braţele drepte în secolul al VIII-lea, dar şi de diferenţele de morfologie şi decor, se poate accepta o datare anterioară anului 700. Datarea în secolele IV–V, propusă de către N. Dănilă, pe baza formei drepte a braţelor, formă considerată drept indiciu al unei influenţe a creştinismului latin, este extrem de tentantă. De altfel, ar fi primul obiect creştin, databil fără dubiu, în această epocă. Informaţia neclară legată de context, care plasează tiparul fie în nivelul unei aşezări datate în secolele V–VII, fie chiar într-o locuinţă a respectivei aşezări, pare să indice utilizarea sa în secolele VI–VII[134].

Forma deosebită a acestei cruci poate să rezulte din plasarea descoperirii într-un spaţiu de graniţă, manifestat şi la nivel cultural şi religios.

Dacă se admite că tiparele menţionate sunt databile în cursul secolelor VI–VII, rezultă o serie de întrebări[135]. Unde sunt crucile produse cu aceste tipare? Care este semnificaţia socială a acestor piese? Ce fel de meşteri le-au folosit şi cine sunt cei care le-au purtat? Se poate acorda acestor piese o semnificaţie religioasă? Oferta pieselor produse vizează consumatori creştini?

Comparativ cu alte culturi şi epoci, vestigiile culturii materiale[136] ale secolelor VI–VII din spaţiul extra-carpatic au fost considerate uneori modeste; totuşi, ele dau naştere unei serii de întrebări importante, pentru care nu s-au aflat încă răspunsuri.

Spaţiul geografic atribuit culturii arheologice Ipoteşti-Cândeşti, cultură caracterizată prin aşezări şi ceramică specifice şi politizată încă de la identificarea sa, a fost marcat de discuţia referitoare la etnicitate[137]: „slavă” sau „romanică”. Au fost invocate argumente diverse, creştinismul fiind considerat, atunci ca şi acum, una dintre cele mai puternice probe în dosarul care susţine existenţa populaţiei „romanice”.

S-a scris multă literatură, care a încercat instrumentalizarea tuturor artefactelor cărora li s-a putut atribui o componentă religioasă creştină, pentru susţinerea existenţei unei populaţii „romanice” creştine, numeroase.

---

[133] Popescu 1983, p. 275, fig. 2/1; Rusu 1984, p. 60, nr. 58, fig. 20/5; Ştefănescu 1996, p. 33; Constantinescu 1999, p. 71, fig. 7/12; Ciupercă 2000, p. 42, nr. 60; Madgearu 2001, p. 126, nr. 74.

[134] Constantinescu 1999, p. 170, nr. 66a (aşezare din sec. IV–V), p. 71 (locuinţă din sec. IV/V–VI).

[135] Ciupercă, Măgureanu 2009.

[136] Termenul de „cultură” este utilizat ca termen tehnic pentru acoperirea totalităţii descoperirilor din teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, care se datează în secolele VI–VII p.Chr.

[137] În realitate, cele două etnonime reprezintă cu totul altceva: pentru populaţia „slavă”, interpretarea corectă ar fi cea de aparţinători la o familie lingvistică slavă, în timp ce populaţia „romanică” ar reprezenta în fapt indivizi sau grupuri care acceptă, aparent deliberat, modul de viaţă existent în partea de Imperiu aflată în proximitate.

https://biblioteca-digitala.ro

Tiparele pentru turnat cruci au fost cuprinse în acest demers. De aceea, trebuie subliniată frecvenţa pozitivă a crucilor şi cea negativă a tiparelor descoperite în spaţiul Imperiului Bizantin. La nord de Dunăre, situaţia pare a fi exact invers. Există tipare, însă lipsesc descoperirile de cruciuliţe care să fi fost obţinute prin turnarea în aceste tipare. Descoperirile publicate de cruciuliţe provenite din spaţiul intra- şi extra-carpatic ilustrează piese diferite ca dimensiuni şi formă faţă de cele prezente pe tipare, cu excepţia celei de la Davideni[138].

Faptul că majoritatea tiparelor au fost descoperite în afara unor complexe sau contexte ar putea certifica ipoteza meşterilor itineranţi[139]. Dar pentru cine produceau aceştia? Oferta lor ar trebui să răspundă unei cereri individuale/comunitare, unei cereri de piaţă. Dar aici nu este vorba despre un produs oarecare, destinat schimbului, comerţului. Cruciuliţele, în epocă, erau un clar simbol religios creştin. Atunci cererea ar putea veni dinspre o comunitate creştină, care, beneficiind de oferta meşterilor, putea să îşi exprime manifest credinţa şi la nivel material? Prin arborarea unui simbol mărunt, dar cert recunoscut, încercau obţinerea unei vizibilităţi, marcarea unui statut ori a unei identităţi? Menţionăm din nou că sursele scrise nu fac referire la creştinii de la nord de Dunăre. Această ignorare poate fi pusă pe seama lipsei de interes politico-militar manifestate de bizantini, care nu îi percepeau pe creştinii din stânga Dunării ca pe o comunitate[140], aceştia fiind risipiţi printre „ceilalţi”...

Influenţa Imperiului Bizantin este remarcabilă asupra artefactelor descoperite în apropierea Dunării. Piesele cruciforme sunt asemănătoare ca formă (*e.g.* Olteni şi Străuleşti). Cu cât ne depărtăm de *limes*, formele variază din ce în ce mai mult, ceea ce poate sugera influenţe diverse (*e.g.* Cacica), ajungând mai aproape de forma fibulelor nord-alpine[141].

Multitudinea de variante de formă cunoscute pentru piesele-cruciuliţă poate fi un argument în favoarea modalităţilor diverse de manifestare a creştinismului nord-dunărean. Existenţa acestuia credem că se apropie mai mult de ideea exprimată de V. Bierbrauer în legătură cu creştinismul germanicilor transalpini, decât de imaginea idilică, aproape eroică, a creştinismului reliefat de literatura de specialitate românească.

---

[138] Băleni-Români: Rusu 1984, p. 58, nr. 8; Madgearu 2001, p. 123, nr. 55; Bratei: Bâltâc 2000, p. 57, nr. 65; Davideni: Mitrea 2001; Madgearu 2001, p. 1 25, pl. V1I/5; *Porolissum*–Moigrad: Gudea 1982, 155–158, fig. 1–2; Pop 2000, p. 23, 53, nr. 32; Madgearu 2001, p. 121, nr. 44; Porţile de Fier: Tănase 2000, p. 29, 56, nr. 62–64; Ruginoasa: Teodor 1991, p. 165, nr. 30, fig. 7/3; Madgearu 2001, p. 127, nr. 80, pl. VIl/8; Sighişoara: Barnea 1985, 104, nr. III.59; Gudea, Ghiurco 1988, p. 176, nr. B.e.6; Valea Voievozilor: Rusu 1984, nr. 62, nr. 108; Madgearu 2001, p. 127, nr. 82.

[139] Nu se exclude posibilitatea ca meşterii să lucreze într-un spaţiu cu amenajări extrem de modeste, în care puteau produce piese mărunte, bijuterii, inele... Situarea acestor spaţii de lucru în afara unei aşezări, în cazul existenţei unei context arheologic documentat, ar pleda pentru ipoteza meşterilor itineranţi.

[140] Termenul este folosit în sensul de comunitate religioasă.

[141] Pentru fibulele cruciforme de la nord de Alpi, vezi Bierbrauer 2003.

https://biblioteca-digitala.ro

Mai precis, chiar şi în ciuda absenţei misionarilor, aşa cum a fost în cazul goţilor, francilor, alamanilor sau bajuvarilor, se poate accepta un creştinism nord-dunărean care nu se manifesta în litera Noului Testament.

Se poate vorbi despre o percepţie proprie barbarilor asupra creştinismului. Şi aici poate fi invocată accepţiunea crucii pentru germanici, care nu au preluat-o ca simbol al reînvierii, ci au fost mai curând sensibili la imaginea de pe cruce a lui Iisus, perceput ca protector şi aducător de victorie[142]. De altfel, lumea germanilor de la nord de Alpi rămâne într-un adânc sincretism până spre secolul al IX-lea, când se generalizează reţeaua de parohii[143].

Abordarea creştinismului ca religie acceptată individual ar putea porni de la particularizarea artefactelor[144] identificate arheologic, astfel încât raţionamentul să urmărească trecerea de la individ la grup.

De asemenea, poate ar trebui să începem a privi creştinismul ca pe o religie personală, să pornim această discuţie de la persoană şi nu de la o comunitate, particularizând şi nu generalizând, obiectele pe baza cărora se poartă discuţia exprimând, de fapt, indivizi şi nu grupuri.

CONSIDERAŢII FINALE

„...existenţa unor obiecte creştine ... este un semn indubitabil al continuităţii populaţiei daco-romane, singura care avea tradiţia semnificaţiei şi utilizării liturgice a celor mai multe dintre ele...”[145]

Într-un articol din anul 2004, A. Madgearu continua argumentarea ideii care apare şi la alţi autori şi susţinea că piesele cu simboluri creştine provenite din Imperiu, dar descoperite la nord de Dunăre, atestă creştinismul din acest spaţiu[146].

La începutul anilor 2000, în bibliografia relativă la epocă, pe baza descoperirilor funerare, apar consideraţiile unor autori precum P. Tomka şi F. Daim. Primul, pe baza analizei inventarului mormântului 317 de la Táp – *Borba*, consideră că, în ciuda crucii pectorale prezente între piesele de inventar, nu este vorba despre mormântul

[142] Bierbrauer 2003, p. 441.

[143] Bierbrauer 2003, p. 442.

[144] De exemplu, un tipar pentru obţinerea cruciuliţelor putea aparţine unui meşter convertit sau nu la creştinism, care putea lucra pentru un comanditar individual sau pentru o comunitate, cruciuliţele răspunzând unei cereri justificate religios ori de modă.

[145] Zugravu 1997, p. 417.

[146] Madgearu 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

unui creştin[147]. La fel, pentru F. Daim, crucea, descoperită în mormântul de la Ozora – *Tótipuszta*, reflectă mai degrabă dorinţa purtătorului de a se asocia unei forme de reprezentare specific bizantină decât constituie simbolul credinţei sale[148].

La rândul său, F. Curta propune ideea de „imitare fără conversie"[149]. Purtarea unor piese de factură creştină nu echivalează cu existenţa unui individ creştinat, mai ales în lipsa unei organizări ecleziastice, precum cea sugerată de bazilica de la Fenekpuszta[150]. Piesele cu decor cruciform (catarame, cercei ...) nu pot fi considerate ca dovezi ale religiei creştine. Ele sunt mai întâi produse, mărfuri dezirabile şi utilizate conform funcţionalităţii lor ori datorită modei vremii şi nu pot dovedi, prin simpla lor prezenţă, apartenenţa la creştinism a purtătorului[151].

N. Zugravu consideră că acceptarea creştinismului de către comunităţile nord-dunărene devine generală în secolul al VI-lea, când se produce o mare schimbare, în sensul că importurile de piese cu însemne creştine scad (precum opaiţele), crescând numărul obiectelor creştine produse local (cruciuliţe, vase cu semne)[152]. Totuşi, ulterior căderii *limes*-ului, scad simţitor argumentele arheologice care să susţină dezvoltarea unui creştinism nord-dunărean[153].

Argumentarea creştinismului prin decorul cruciform al unor pandantive de cercei[154] credem că este o încercare exagerată de a mobila cu piese creştine secolul al VII-lea. Acest veac, peste care se trece în grabă, este tratat în bibliografie în doar câteva rânduri în care este presupusă existenţa unui „creştinism simplu". În „acele vremuri de restrişte" se va fi renunţat la formulele consacrate de exprimare prin obiectele aflate în uz în secolul anterior. Modul „ascuns" în care se manifestă în secolul al VII-lea creştinismul, după ce în secolele anterioare fusese documentat prin biserici şi manifestări de cult clare şi recognoscibile, este insuficient argumentat doar prin „despărţirea" de Imperiu. Această interdependenţă sugerează exact contrariul, creştinismul nord-dunărean nu există fără Imperiu, aşadar nu era nici generalizat şi nici înrădăcinat în credinţa populaţiilor dintre Carpaţi şi Dunăre...

A. Madgearu considera că „romanizarea şi creştinarea au fost două procese inseparabile şi convergente"[155]. Credem că are dreptate într-o oarecare măsură, dacă procesele sunt privite din perspectiva Imperiului, ca o emanare culturală a acestuia, mai ales că la această vreme creştinismul era parte din fondul bizantin. Mai trebuie acceptat că acest proces se derula de-a lungul tuturor graniţelor Imperiului, deci nu reprezintă o particularitate a spaţiului nord-danubian. Eroarea se poate strecura în momentul în care cei de la nord de Dunăre sunt priviţi ca un personaj colectiv.

[147] Tomka 2002, p. 217.
[148] Daim 2003, p. 520.
[149] Curta 2001, p. 68.
[150] Curta 2001, p. 64.
[151] Madgearu 2001, p. 84.
[152] Zugravu 1997, p. 415.
[153] Zugravu 1997, p. 484.
[154] Zugravu 1997, p. 485.
[155] Madgearu 2001, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro

Nu cred că se poate vorbi despre un grad de acceptare conştientă a romanizării şi/sau a creştinării. Astfel de procese culturale nu pot fi conştiente, la nivel de masă, în lipsa unei autorităţi care să le controleze (vezi trecerea goţilor, a gepizilor la arianism sau, mai târziu, a bulgarilor şi maghiarilor la creştinism). Cum, de altfel, este de discutat în ce măsură Imperiul a acţionat conştient şi intenţionat ca factor de romanizare sau de creştinare.

În ceea ce priveşte receptarea individuală a credinţei, este postulat monopolul botezului: doar romanicii (autohtonii, românii de mai târziu) îl pot primi, nu şi ceilalţi (sclavinii, anţii ...). Aşadar, doar romanicii pot înţelege mesajul pieselor cruciforme sau de inspiraţie creştină. În cazul în care, pentru piesele discutate mai sus, se acceptă valenţa de simboluri creştine, ele nu sunt, în niciun caz, şi simboluri etnice[156].

Creştinarea celor dintre Carpaţi şi Dunăre este privită ca o relaţie unică şi privilegiată cu Imperiul. Creştinismul se răspândeşte unidirecţional, doar dinspre Imperiu. Altfel spus, nord-danubienii acceptă doar religia creştină emanată de Imperiu, fiind capabili să discearnă între dogma corectă, ortodoxia şi erezii. În ce măsură au influenţat răspândirea creştinismului cei botezaţi dintre goţi sau gepizi? Este o întrebare legitimă dacă luăm în considerare proximitatea acestor populaţii, interesele comune şi relaţiile sociale împărtăşite cu nord-danubienii romanici[157]. Cum poate fi justificat respectul acestor populaţii pentru autoritate doar la nivel spiritual-creştin, în vreme ce atacau Imperiul? Ignorarea creştinismului arian (gotic sau gepidic) ca factor de influenţă religioasă asupra comunităţilor nord-dunărene, în special a celor transilvănene, este o altă exagerare a unui demers care încearcă să monopolizeze creştinarea în sensul relaţiei unice cu Imperiul, generator al adevăratei credinţe.

În cadrul discuţiei referitoare la creştinismul nord-danubian, este ignorată sau se trece rapid peste existenţa culturii Keszthely. Aceasta debutează pe la 568 sau puţin mai devreme[158], şi aparţine unei populaţii romanice, creştine, localizate în vestul lacului Balaton, în timpul kaganatului avar. Este vorba despre o comunitate religioasă organizată, care deţine un loc de cult tipic epocii, basilica de la Fenékpuszta[159]. Membrii acestei comunităţi creştine purtau cruci sub formă de pandantiv sau ţesute pe diferite materiale[160].

Revenind la situaţia de la Dunărea Inferioară, observăm că dispariţia autorităţii Imperiului din zonă echivalează arheologic cu dispariţia pieselor „creştine”[161]. Această relaţie de dependenţă pune sub semnul întrebării profunzimea creştinismului... Odată cu dispariţia graniţei de pe Dunăre şi abandonarea nordului Peninsulei Balcanice de către Imperiul Bizantin (cel puţin *de facto*, dacă nu şi *de jure*), creştinii

[156] Harhoiu 1999–2001, p. 158.

[157] Vezi observaţia lui F. Curta, conform căreia „arheologii români tind să trateze aceste descoperiri în termeni pur etnici” – Curta 2005, p. 200, nota 59.

[158] Daim 2003, p. 475.

[159] Mócsy 1974, p. 353.

[160] Vida 1998; Vida 2002.

[161] Dispar inclusiv acele semne incizate pe ceramica lucrată cu mâna! Aceasta ar putea fi urmare a încetării circulaţiei/dispariţiei amforelor cu *graffiti*/*dipinti*?

https://biblioteca-digitala.ro

nord-dunăreni nu mai sunt vizibili. Nu se mai exprimă la nivel simbolic nici prin cruciuliţe, nici prin semne pe vase ceramice. Oare de ce? Una dintre explicaţii ar fi dispariţia modelului bizantin. Absenţa modelului diminuează imitaţia, care nu mai este nici necesară, nici utilă în exprimarea socială a indivizilor de la nord de Dunăre. Aşa s-ar explica dispariţia tiparelor pentru obţinerea cruciuliţelor, prin dispariţia pieţei din cauza unei lipse a cererii. Pur şi simplu, purtarea de semne creştine, ca elemente ale costumului roman şi nu ca simbol religios, iese din modă!

Cred că această ipoteză poate fi plauzibilă în contextul general al acelor vremuri, mai mult decât cea popularizată, a decăderii, a existenţei unei epoci întunecate a creştinismului nord-dunărean, care a urmat între retragerea din secolul al VII-lea şi revenirea Imperiului din secolul al X-lea.

Este greu de crezut că o populaţie care a acceptat şi practicat creştinismul, care a avut o organizare bisericească şi construcţii destinate exclusiv cultului creştin, care a cunoscut o practică religioasă susţinută şi care şi-a mărturisit public apartenenţa religioasă (prin diferite piese de port şi podoabă, de vestimentaţie, prin semne pe ceramică) renunţă la toate aceste manifestări doar pentru că regiunea de la sud de Dunăre nu mai era controlată de Imperiu.

Spuneam la început că identitatea religioasă poate fi tratată separat, din punctul nostru de vedere, pe trei niveluri posibile de exprimare. Acestea sunt: identitatea individuală, identitatea unui subgrup (parte a unui grup), respectiv cea de grup.

Având în vedere cele discutate în paginile acestei lucrări, considerăm că este extrem de dificil de argumentat existenţa, între Carpaţi şi Dunăre, a unui creştinism de grup. Credem că, dacă măcar unele dintre piese îşi păstrează valenţele simbolice religioase, se poate discuta doar despre existenţa unui creştinism asumat individual şi despre o identitate religioasă recreată de cercetătorii moderni.

BIBLIOGRAFIE

Andronic 1995–1996 — M. Andronic, *Evoluţia habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneţ din paleolitic până la sfârşitul sec. al XVIII-lea*, Suceava 22–23, 1995–1996 (1997), Supliment VI, Iaşi.

Bardós, Garam 2009 — E. Bardós, E. Garam, *Das awarenzeitliche Graberfeld in Zamárdi-Retifoldek* 1, Monumenta Avarorum Archaeologica 9, Budapesta, 2009.

Barnea 1979 — I. Barnea, *Arta Creştină în România, voI. I. Secolele III–VI*, Bucureşti, 1979.

Barnea 1985 — I. Barnea, *Le christianisme sur le territoire de la Roumanie aux III–XI siècles*, EtBalk 21, 1, 1985, p. 92–106.

Barnea 1987 — I. Barnea, *Monumente creştine şi viaţa bisericească în secolele VII–XIV pe teritoriul Dobrogei*, în *Monumente istorice şi izvoare creştine*, Galaţi, 1987, p. 79–124.

Barnea 1988 — I. Barnea, *Romanismul şi creştinismul daco-romanilor*, TD 9, 1988, p. 119–126.

Bausovac 2003 — M. Bausovac, *Metal objects from the period of late Antiquity from Gradec near Prapretno*, ArhVestnik 54, 2003, p. 315–324.

https://biblioteca-digitala.ro

Bavec 2003	U. Bavec, *Predhodno porocilo o poznoanticnem grobiscu na Vrajku v Gorenjem Mokronogu* (rezumat în limba germană), ArhVestnik 54, 2003, p. 325–330.
Bâltâc 2000	A. Bâltâc, voce *Cruciuliţă Bratei*, în *Paleocreştinism şi creştinism pe teritoriul României – secolele III–XI*, Bucureşti, 2000, p. 57, nr. 65.
Bârzu 1980	L. Bârzu, *La continuité de la création matérielle et spirituelle du peuple roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie*, Bucureşti, 1980.
Bierbrauer 2003	V. Bierbrauer, *The Cross Goes North: From Late Antiquity to Merovingian Times South and North of the Alps*, în M. Carver (ed.), *The Cross Goes North. Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300–1300*, York, 2003, p. 429–442.
Brogiolo, Possenti 2008	G.P. Brogiolo, E. Possenti, *Aktuelle Forschungen und Ansätze der langobardischen Archäologie in Italien*, în J. Bemmann, M. Schmauder (eds.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Kolloquien zur Vor- und Fruhgeschichte, Band II*, Bonn, 2008, p. 449–466.
Buzdugan, Rotaru 1997	C. Buzdugan, M. Rotaru, *Noi descoperiri arheologice în Sud-Estul Podişului Central Moldovenesc*, CA 10, 1997, p. 407–424.
Buzov 2004	M. Buzov, *Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*, în M. Pelc (ed.), *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesnicara umjetnosti, Zagreb, 15. – 17. XI. 2001*, 2004, p. 463–468.
Caramitru 1999	I. Caramitru, *Mesaj*, în *Creştinismul pe teritoriul României. Primul mileniu*, Bucureşti, 1999, p. 5.
Chiribuţă 2000	P. Chiribuţă, voce *Tipar*, în M. Mamalaucă (ed.), *2000 de ani de creştinism*, Bârlad, 2000, p. 33, nr. 31.
Ciupercă 2000	B. Ciupercă, vocile *Opaiţ*, în M. Mamalaucă (ed.), *2000 de ani de creştinism*, Bârlad, 2000, p. 29–31, nr. 17–22.
Ciupercă, Măgureanu 2009	B. Ciupercă, A. Măgureanu, *Unele observaţii asupra problemei tiparelor din secolele V–VII descoperite în spaţiul extra-carpatic*, BMJT 1, 2009, p. 149–158.
Cliante 2000	T. Cliante, voce *Bol Izvoarele*, în *Paleocreştinism şi creştinism pe teritoriul României – secolele III–XI*, Bucureşti, 2000, p. 20, 53, nr. 27.
Coche de la Ferte 1958	E. Coche de la Ferte, *L'antiquité chretienne au Musée du Louvre*, Paris, 1958.
Comşa 1972	M. Comşa, *Directions et etapes de la penetration des Slaves vers la Peninsule Balkanique aux VIe–VIIe siècles (Avec un regard special sur le territoire de la Roumanie)*, Balcanoslavica 1, 1972, p. 9–28.
Comşa 1978	M. Comşa, *Les formations politiques (cnezats de vallée) du VIe siècle sur le territoire de la Roumanie*, PraceMat 25, 1978, p. 109–117.
Constantinescu E. 1999	E. Constantinescu, *Mesaj*, în *Creştinismul pe teritoriul României. Primul mileniu*, Bucureşti, 1999, p. 3.
Constantinescu 1999	E.-M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpaţi şi Dunăre. Nord-estul Munteniei şi sud-vestul Moldovei în veacurile IV–XI d. Hr.*, Biblioteca Mousaios I, Bucureşti, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

Constantinescu 2000 — E.-M. Constantinescu, *Buzău. Mică enciclopedie istorică*, Biblioteca Mousaios II, Buzău, 2000.

Constantiniu 1965 — M. Constantiniu, *Şantierul arheologic Băneasa – Străuleşti. 3. Săpăturile de la Străuleşti-Măicăneşti. Aşezarea prefeudală II*, CAB 2, 1965, p. 174–189.

Constantiniu 1966 — M. Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populaţiei autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI–VII*, SCIV 17, 4, 1966, p. 665–678.

Curta 2001 — F. Curta, *Limes and cross: the religious dimension of the sixth-century Danube frontier of the early Byzantine empire*, Starinar 51, 2001, p. 45–70.

Curta 2005 — F. Curta, *Before Cyril and Methodius: Christianity and Barbarians beyond the Sixth- and Seventh-Century Danube Frontier*, în F. Curta (ed.), *East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Michigan, 2005, p. 181–219.

Curta 2006 — F. Curta, *A contribution to the study of bow fibulae of Werner's class I G*, ArhMold 29, 2006, p. 93–123.

Curta 2011 — F. Curta, *New remarks on Christianity beyond the 6th and early 7th century frontier of the Roman Empire,* în O. Heinrich-Tamáska (ed.), *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia,* Castellum Pannonicum Pelsonense 2, 2011, p. 303–324.

Curta 2016 — F. Curta, *Shedding light on a murky matter: remarks on 6th to early 7th century clay lamps in the Balkans*, ArchBulg 20, 3, 2016, p. 51–116.

Daim 2003 — F. Daim, *Avars and Avar Archaeology. An Introduction*, în H.W. Goetz, J. Jarnut, W. Pohl (eds.), *Regna and gentes. The relationship between late antique and early medieval peoples and kingdoms in the transformation of the Roman world*, Transformation of the Roman World 13, Leiden, 2003, p. 463–570.

Damian 2015 — O. Damian, *Bizanţul la Dunărea de Jos (secolele VII–X)*, Brăila, 2015.

Dănilă 2001 — N. Dănilă, *Daco-Romania Christiana. Florilegium studiorum*, Bucureşti, 2001.

Diaconescu 1995 — A. Diaconescu, *Lămpi romane târzii şi paleobizantine din fosta provincie Dacia*, EphemNap 5, 1995, p. 270–283.

Dolinescu-Ferche 1992 — S. Dolinescu-Ferche, *Habitats des VIe et VIIe siècles de notre ère à Dulceanca IV*, Dacia N.S. 36, 1992, p. 125–177.

Drâmbocianu 1980 — V. Drâmbocianu, *Elemente de datare arheologică*, în C. Ştefan (coord.), *Vestigiile rupestre din Munţii Buzăului*, Buzău, 1980, p. 17–24.

Ganciu 2001–2002 — A. Ganciu, *Piepteni din corn şi os din sec. IV a.Chr. – I p.Chr. de la Dunărea de Jos*, SCIVA 52–53, 2001–2002, p. 53–83.

Garam 2001 — E. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Monumenta Avarorum Archaeologica 5, Budapesta, 2001.

Gáspár 2002 — D. Gáspár, *Christianity in Roman Pannónia. An evaluation of early Christian finds and sites from Hungary*, BAR IntSer 1010, Oxford, 2002.

Grierson 1999 — P. Grierson, *Byzantine Coinage*, Washington D.C., 1999.

https://biblioteca-digitala.ro

Gudea 1982 — N. Gudea, *În legătură cu o nouă descoperire cu caracter creştin la Porolissum*, ActaMP 6, 1982, p. 155–158.

Gudea, Ghiurco 1988 — N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988.

Harhoiu 1999–2001 — R. Harhoiu, *Quellenlage und Forschungsstand der Frühgeschichte Siebenbürgens im 6.–7. Jahrhundert*, Dacia N.S. 43–45, 1999–2001 (2003), p. 97–158.

Ilić 2006 — O. Ilić, *Early Christian baptisteries in northern Illyricum*, Starinar 56, 2006, p. 223–244.

Kardaras 2017 — G. Kardaras, *A re-approach of Procopius' ethnographic account on the early Slavs*, Byzantina Symmeikta 27, 2017, p. 239–257.

Kazanski, Mastykova, Périn 2002 — M. Kazanski, A. Mastykova, P. Périn, *Byzance et les royaumes barbares d'Occident au début de l'époque mérovingienne*, în J. Tejral (ed.), *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Materialien des XI. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet, Kravsko von 16.–19. November 1998"*, Brno, 2002, p. 159–194.

Kiss 1987 — A. Kiss, *Beiträge zur Verbreitung frühmittelalterlicher Folienkreuze im Karpatenbecken*, ArchKorr 17, 1987, p. 235–244.

Loma 2004 — A. Loma, *Procopius about the supreme god of the Slavs (Bella VII 14, 23): two critical remarks*, ZborRadBeograd 41, 2004, p. 67–70.

Madgearu 1994 — A. Madgearu, *Romanizare şi creştinare la nordul Dunării*, AIIA Iaşi, 31, 1994, p. 479–502.

Madgearu 1997 — A. Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII–VIII*, Bucureşti, 1997.

Madgearu 2001 — A. Madgearu, *Rolul creştinismului în formarea poporului român*, Bucureşti, 2001.

Madgearu 2004 — A. Madgearu, *The spreading of the Christianity in the rural areas of post-roman Dacia (4th–7th centuries)*, Archaeus 8, 1–4, 2004, p. 41–59.

Măgureanu 2005 — A. Măgureanu, *O aplică avară descoperită la Budureasca (judeţul Prahova)*, Argesis 14, 2005, p. 189–202.

Măgureanu 2007 — A. Măgureanu, *Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50. De la Manualul lui Roller la Tratatul de istorie*, SCIVA 58, 3–4, 2007, p. 289–320.

Măgureanu 2012 — A. Măgureanu, *Consideraţii privind o piesă de bronz descoperită la Budureasca*, SCIVA 63, 3–4, 2012, p. 313–320.

Măgureanu, Ciupercă 2004–2005 — A. Măgureanu, B. Ciupercă, *The 6th–7th centuries metallurgical activity from Budureasca Valley. The Moulds*, ActaMN 41–42, 1, 2004–2005 (2007), p. 291–318.

Marin 2000 — R. Marin, voce *Giurcani*, în M. Mamalaucă (ed.), *2000 de ani de creştinism*, Bârlad, 2000, p. 35, nr. 38.

Mamalaucă 2000 — M. Mamalaucă, *Argument*, în M. Mamalaucă (ed.), *2000 de ani de creştinism*, Bârlad, 2000.

Miclea, Florescu 1980 — I. Miclea, R. Florescu, *Daco-romanii*, II, *Strămoşii românilor. Vestigii milenare de cultură şi artă*, Bucureşti, 1980.

Mitrea 1979 — I. Mitrea, *Influenţe bizantine în cultura materială şi spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în secolele VI–IX*, SCIVA 30, 2, 1979, p. 145–162.

https://biblioteca-digitala.ro

Mitrea 2001 — I. Mitrea, *Comunităţi săteşti la est de Carpaţi în epoca migraţiilor. Aşezarea de la Davideni din secolele V–VIII*, BMA IX, Piatra Neamţ, 2001.

Mócsy 1974 — A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A history of the Middle Danube provinces of the Roman Empire*, London – Boston, 1974.

Oancea 1973 — L. Oancea, *Descoperiri arheologice la Valea Voievozilor (comuna Răzvad), judeţul Dîmboviţa – 1972*, Scripta Valachica 4, 1973, p. 109–129.

Oprea 2000 — V. Oprea, voce *Cruciuliţă*, în M. Mamalaucă (ed.), *2000 de ani de creştinism*, Bârlad, 2000, p. 32, nr. 26.

Opreanu 2003 — C.H. Opreanu, *Transilvania la sfârşitul antichităţii şi în perioada migraţiilor. Schiţă de istorie culturală*, Cluj-Napoca, 2003.

Păcurariu 1990 — M. Păcurariu, *Începuturile vieţii creştine pe teritoriul României de azi*, BulBOR 108, 3–4, 1990, p. 63–89.

Pârvan 1911 — V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911.

Petre 1987 — A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure (II–VII siècles de n. è). Recherches archéologiques*, AIESÉE 17–18, Bucarest, 1987.

Pop 2000 — H. Pop, voce *Pandantiv Porolissum*, în *Paleocreştinism şi creştinism pe teritoriul României – secolele III–XI*, Bucureşti, 2000, p. 23, 53, nr. 32.

Popescu 1976 — E. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.

Popescu 1983 — E. Popescu, *Creştinismul în Eparhia Buzăului până în secolul al VII-lea*, Spiritualitate şi Istorie la Întorsura Carpaţilor 1, 1983, p. 259–277.

Preda 1967 — C. Preda, *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea e.n. descoperit la Olteni (r. Videle, reg. Bucureşti)*, SCIV 18, 4, 1967, p. 513–520.

Riemer 2000 — E. Reimer, *Romanische Grabfunde des 5.– 8. Jahrhunderts in Italien*, IntArch 57, Rahden/ Westf. 2000.

Rosetti 1934 — D.V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwandeungszeit bei Bukarest*, Germania 18, 1934, p. 206–213.

Ross 1962 — Ch.M. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, *vol. I, Metalwork, Ceramics, Glass, Glyptics, Paintings*, Washington, 1962.

Rotaru 2000 — M. Rotaru, voce *Tipar*, în M. Mamalaucă (ed.), *2000 de ani de creştinism*, Bârlad, 2000, p. 35.

Roth 1980 — H. Roth, *Almandinhandel und - verbreitung im Bereich des Mittelmeeres*, Beiträge zur Allgemeine und Vergleichende Archäologie 2, 1980, p. 309–335.

Rusu 1984 — M. Rusu, *Paleocreştinismul nord-dunărean şi etnogeneza românilor*, AIIA Cluj 26, 1983–1984, p. 35–84.

Schmitz 1975 — J. Schmitz, *Gottesdienst im altchristlichen Mailand. Eine liturgiewissenschaftliche Untersuchung über Initiation und Meßfeier während des Jahres zur Zeit des Bischofs Ambrosius († 397)*, Köln-Bonn, 1975.

Stamati 2000 — L. Stamati, *„Pâinişoarele” din lut (un exemplu de dialog între arheologie şi etnologie)*, ActaMP, 23, 1, 2000, p. 361–394.

Stanciu 1998 — I. Stanciu, *Über frühslawische Tonklumpen und Ton „brötchen“*, EphemNap 8, 1998, p. 215–272.

https://biblioteca-digitala.ro

Stăicuţ 2000	G. Stăicuţ, voce *Vestigii rupestre*, în E.M. Constantinescu (ed.), *Buzău. Mică enciclopedie istorică*, Buzău, 2000, p. 187–188.
Székely 1971	Z. Székely, *Eléments byzantins dans la civilizations matérielle des VIe – VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, Dacia N.S. 15, 1971, p. 353–358.
Ştefănescu 1996	A. Ştefănescu, *Mărturii arheologice creştine în centrul şi estul Câmpiei Române (secolele IV–XI)*, RevMuz 3, 1996, p. 30–34.
Ştirbulescu 2000	Ch. Ştirbulescu, voci *Tipar Olteni, Tipar Străuleşti B*, în *Paleocreştinism şi creştinism pe teritoriul României – secolele III–XI*, Bucureşti, 2000, p. 29, 57, nr. 66–67.
Tănase 2000	D. Tănase, voce *Cruciuliţă Porţile de Fier*, în *Paleocreştinism şi creştinism pe teritoriul României – secolele III–XI*, Bucureşti, 2000, p. 29, 56–57, nr. 62–64.
Tănase 2010	D. Tănase, *Prelucrarea metalelor în lumea barbară la Dunărea Mijlocie şi Inferioară în secolele VI–VII*, Timişoara, 2010.
Teodor 1984	D.Gh. Teodor, *Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V–VII e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava*, Bucureşti, 1984.
Teodor 1986	D.Gh. Teodor, *Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV–XI d. Hr.*, Iaşi, 1996.
Teodor 1991	D.Gh. Teodor, *Creştinismul la est de Carpaţi, de la origini şi până în secolul al XIV-lea*, Iaşi, 1991.
Teodor 2002	E.S. Teodor, *Epoca romană târzie şi cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice şi geografice (partea întâi, de la 469 la 656)*, MuzNaţ 14, 2002, p. 3–35.
Teodor 2003	E.S. Teodor, *Epoca romană târzie şi cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice şi geografice (partea a doua, de la 565 la 626)*, MuzNaţ 15, 2003, p. 3–36.
Teodor 2004	E.S. Teodor, *Epoca romană târzie şi cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice şi geografice (partea a treia, concluzii)*, MuzNaţ 16, 2004, p. 3–38.
Teodor 2009	E.S. Teodor, *Religie şi identitate etnică*, în S. Paliga, E.S. Teodor, *Lingvistica şi arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*, Târgovişte, 2009, p. 213–256.
Teodor 2010	D.Gh. Teodor, *Populaţia autohtonă din regiunile extracarpatice în secolele V–VII*, în D. Protase, A. Suceveanu (eds.), *Istoria Românilor, II, Daco-romani, romanici, alogeni*, Bucureşti, 2010, p. 763–786.
Teodor, Stanciu 2009	E.S. Teodor, I. Stanciu, *About crosses on wet clay as a cultural marker*, EphemNap 19, 2009, p. 129–156.
Teodorescu 1966	V. Teodorescu, *La civilisation Ipoteşti–Cândeşti (VI–Vll s. n.e.),* în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Pre- et Protohistoriques*, vol. 2, Praga 1966, p. 1041–1044.
Teodorescu 1972	V. Teodorescu, *Centre meşteşugăreşti din secolele V/VI–VII în Bucureşti*, Bucureşti 9, 1972, p. 73–97.
Teodorescu 1999	V. Teodorescu, *Budureasca, străveche şi statornică vatră de civilizaţie la originile poporului român. Cercetările arheologice din anul 1983 privind complexele străromâneşti de tip Ipoteşti–Cândeşti (sec. V–VII e.n.)*, Mousaios 5, 1999, p. 91–117.

https://biblioteca-digitala.ro

Tomka 2002 P. Tomka, *Christ oder Heide? Das Grab 317 von Táp-Borba*, Zalai Múzeum 11, 2002, p. 211–228.

Topoleanu 2012 F. Topoleanu, *Lămpile antice din colecţiile Muzeului Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova*, Ploieşti, 2012.

Toropu, Gherghe 1997 O. Toropu, P. Gherghe, *Antichităţi paleocreştine descoperite la Sucidava–Celei (Corabia, judeţul Olt)*, Oltenia, seria III, 1, 1, 1997, p. 13–17.

Toropu, Stoica 1971 O. Toropu, O. Stoica, *Aşezarea prefeudală şi feudală timpurie de la Făcăi Branişte, municipiul Craiova*, Historica 2, 1971.

Tudor 1970 D. Tudor, *Sucidava VII. Campaniile de săpături arheologice XIII–XVIII (1960–1961 şi 1963–1966) de la Celei, jud. Olt*, MCA 9, 1970, p. 281–296.

Uenze 1992 S. Uenze, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien)*, vol. I–II, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 43, München, 1992.

Vida 1998 T. Vida, *Neue Beiträge zur Forschung der frühchristlichen Funde der Awarenzeit. Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II*, Città del Vaticano – Split, 1998, p. 529–540.

Vida 2002 T. Vida, *Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit*, Zalai Múzeum 11, 2002, p. 179–209.

Werner 1984 J. Werner, *Der Grabfund von Malaja Perescepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*, München, 1984.

Zugravu 1997 N. Zugravu, *Geneza creştinismului popular al românilor*, BiblThrac 18, Bucureşti, 1997.

RELIOGIOUS IDENTITY NORTH OF THE DANUBE. THE CHRISTIANITY

ABSTRACT

The discussion on the religious identities was carried only in the sense of identifying a Christian, Romanized population, totally different from the “others”, whatever they were: Gepis, Avars, Slaves, Ants. Present approach is an attempt to analyse existing edited information. The ambiguity of data (questionable chronology, unsafe functional attributions, uncertain social expressions) makes such a discussion continue without a clear answer, at least if we are talking about groups, populations, communities. We believe that such a discussion should be started at the level of the individual, and it is necessary to be clarified first at this level, and this individual should not be torn by any ethnic attribute. The two attributes, the ethnic and the religious one, must be treated separately, and not conditioned one by another: you are not necessarily a Christian if you are a Romanic, as you are not necessarily a Romanic if you are a Christian.

Keywords: religious identity, Christianity, paganism, ancient literary sources, moulds, crosses, places of worship.

https://biblioteca-digitala.ro

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Lower Danube area: a. Distribution of the places of worship; b. distribution of different types of crosses (after Curta 2001).

Fig. 2. a–b. Ozora-type crosses; c. Crosses from the extra-Carpathian area.

Fig. 3. a. Distribution of the *amphora* fragments; b. distribution of the cruciform signs on ceramics.

Fig. 4. Cruciform signs on the vessels in the North-Danubian space (after Teodor, Stanciu 2009).

Fig. 5. Possible sources of inspiration for the cruciform signs.

Fig. 6. Possible sources of inspiration for the cruciform signs.

Fig. 7. Distribution of the moulds for cast made items in the extra-Carpathian space.

Fig. 8. Moulds for casting cruciform items (Cacica – without scale).

Fig. 9. Graphical exaggerations of pieces present on moulds.

https://biblioteca-digitala.ro

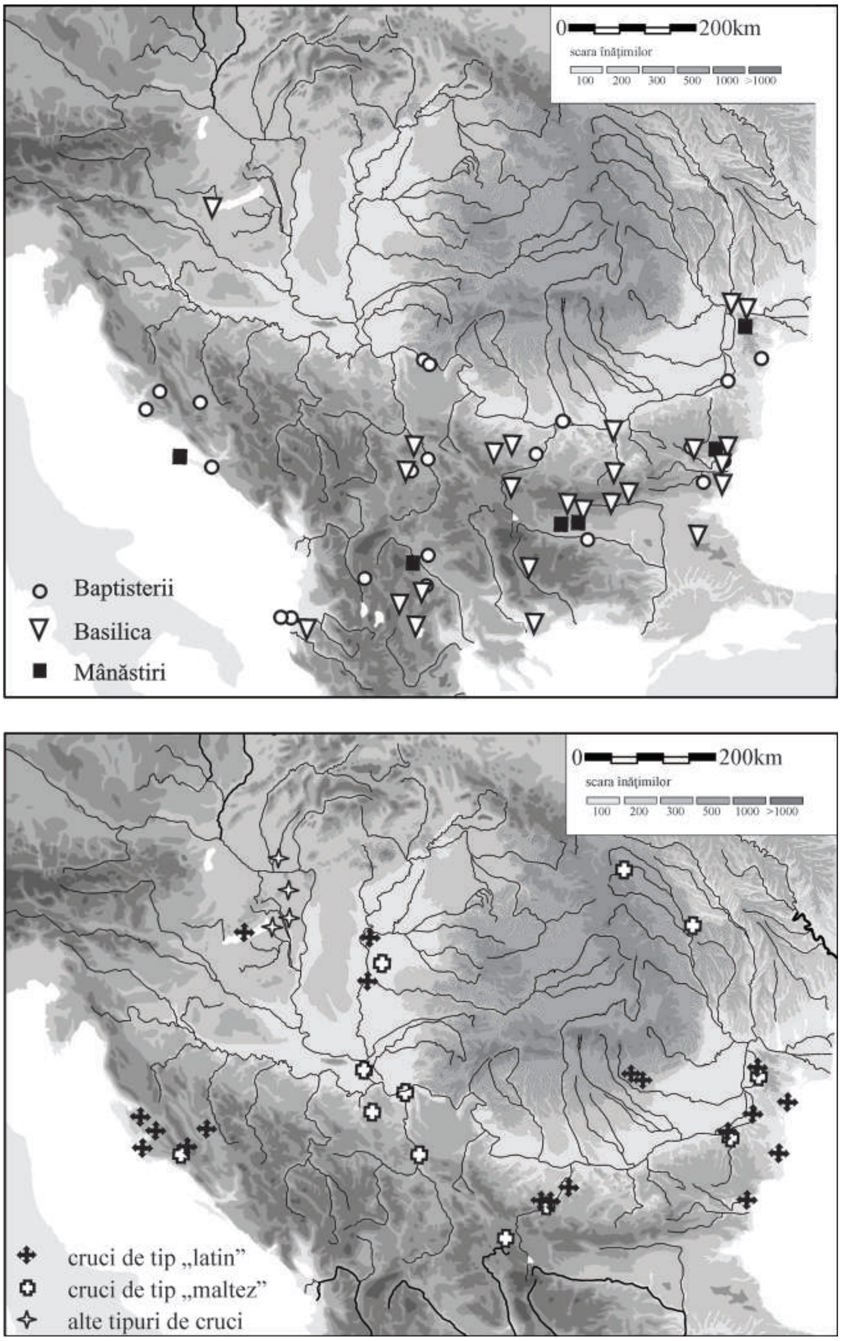

Fig. 1. Zona Dunării Inferioare: a. distribuţia locurilor de cult; b. distribuţia tipurilor de cruci (după Curta 2001).

https://biblioteca-digitala.ro

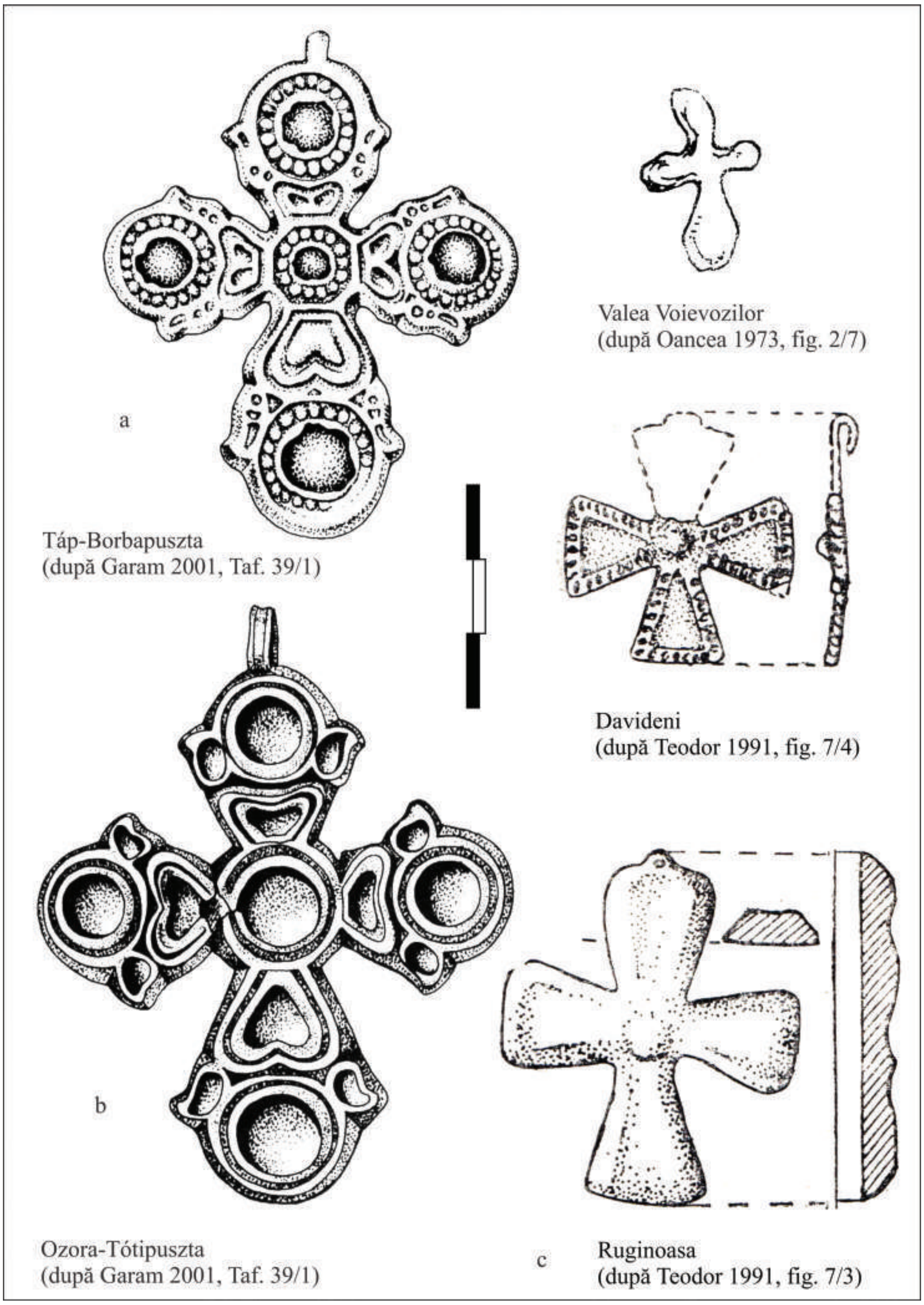

Fig. 2. a–b. Cruci de tip Ozora; c. cruciuliţe din spaţiul extra-carpatic.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. a. Distribuția fragmentelor de amforă; b. distribuția semnelor cruciforme de pe ceramică.

https://biblioteca-digitala.ro

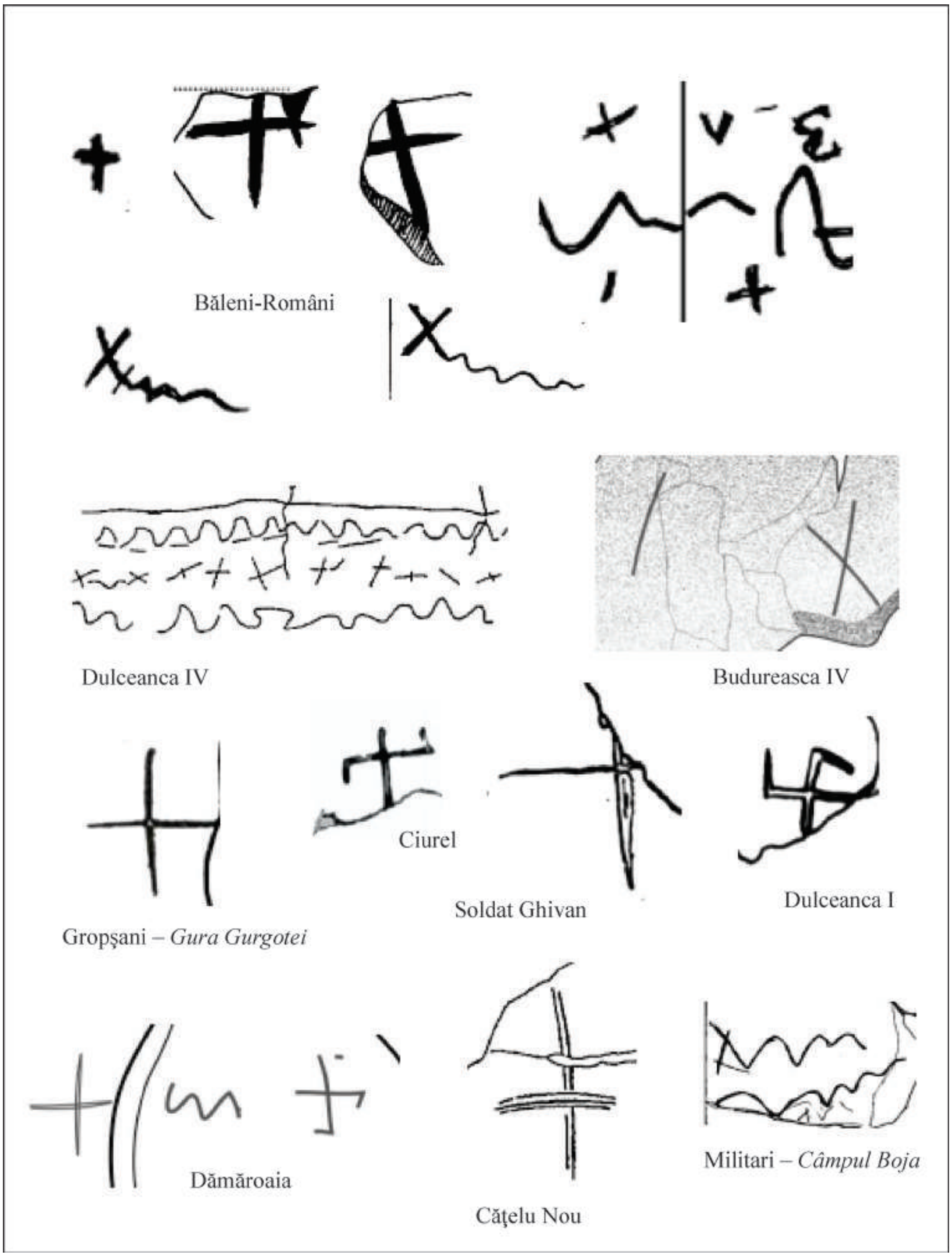

Fig. 4. Semne cruciforme prezente pe vasele din spaţiul nord-danubian (după Teodor, Stanciu 2009).

https://biblioteca-digitala.ro

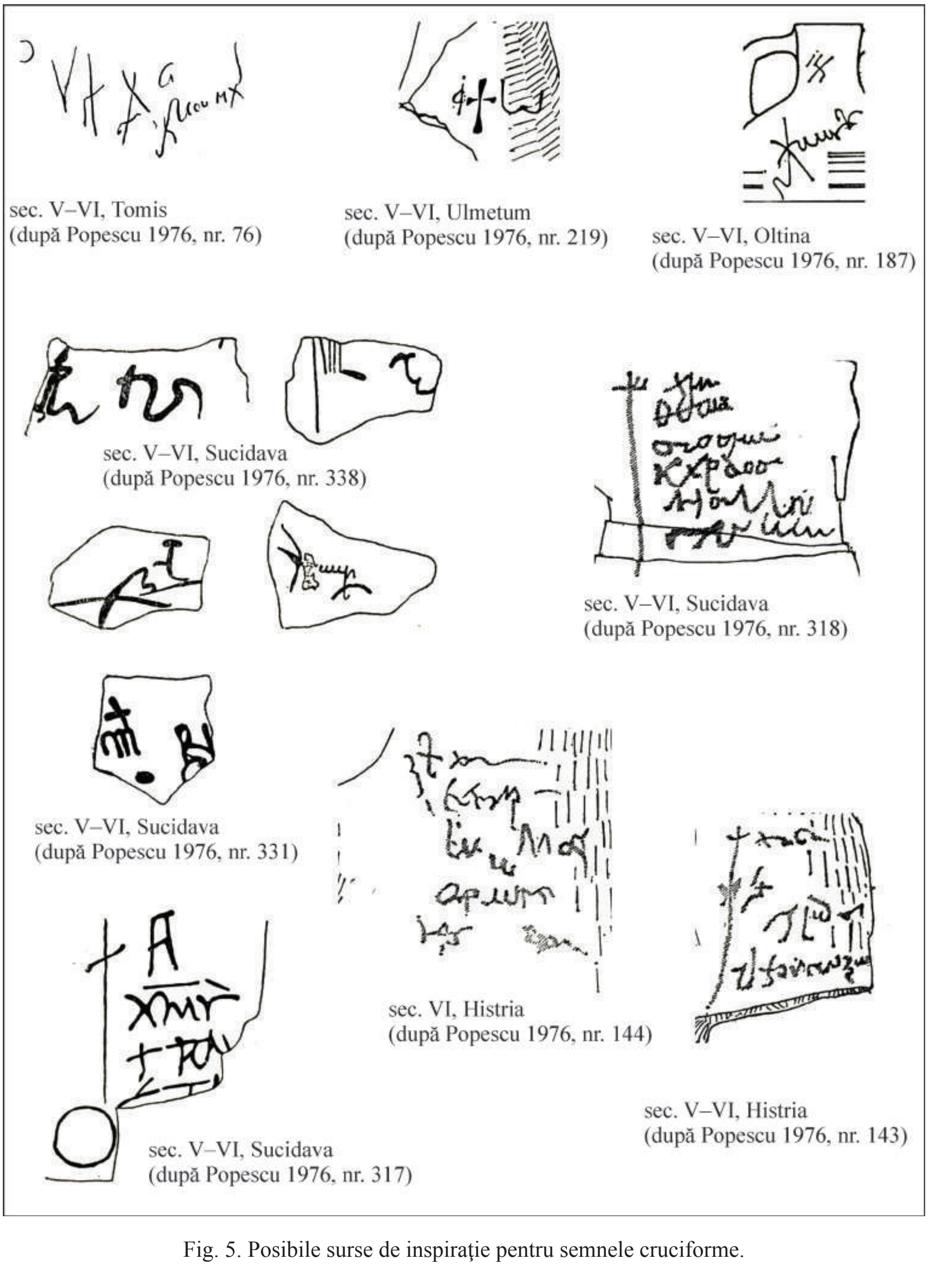

Fig. 5. Posibile surse de inspirație pentru semnele cruciforme.

https://biblioteca-digitala.ro

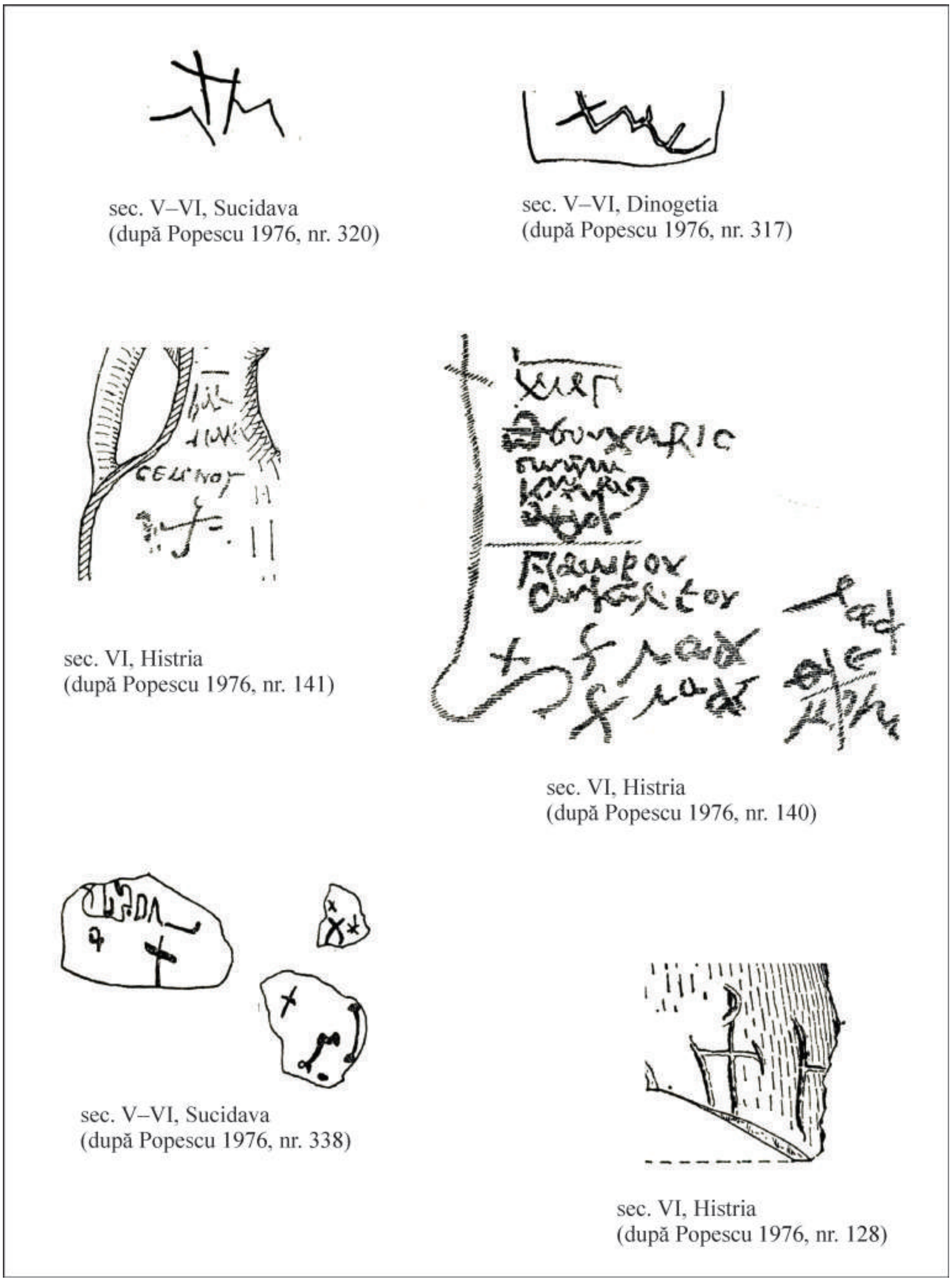

Fig. 6. Posibile surse de inspiraţie pentru semnele cruciforme.

https://biblioteca-digitala.ro

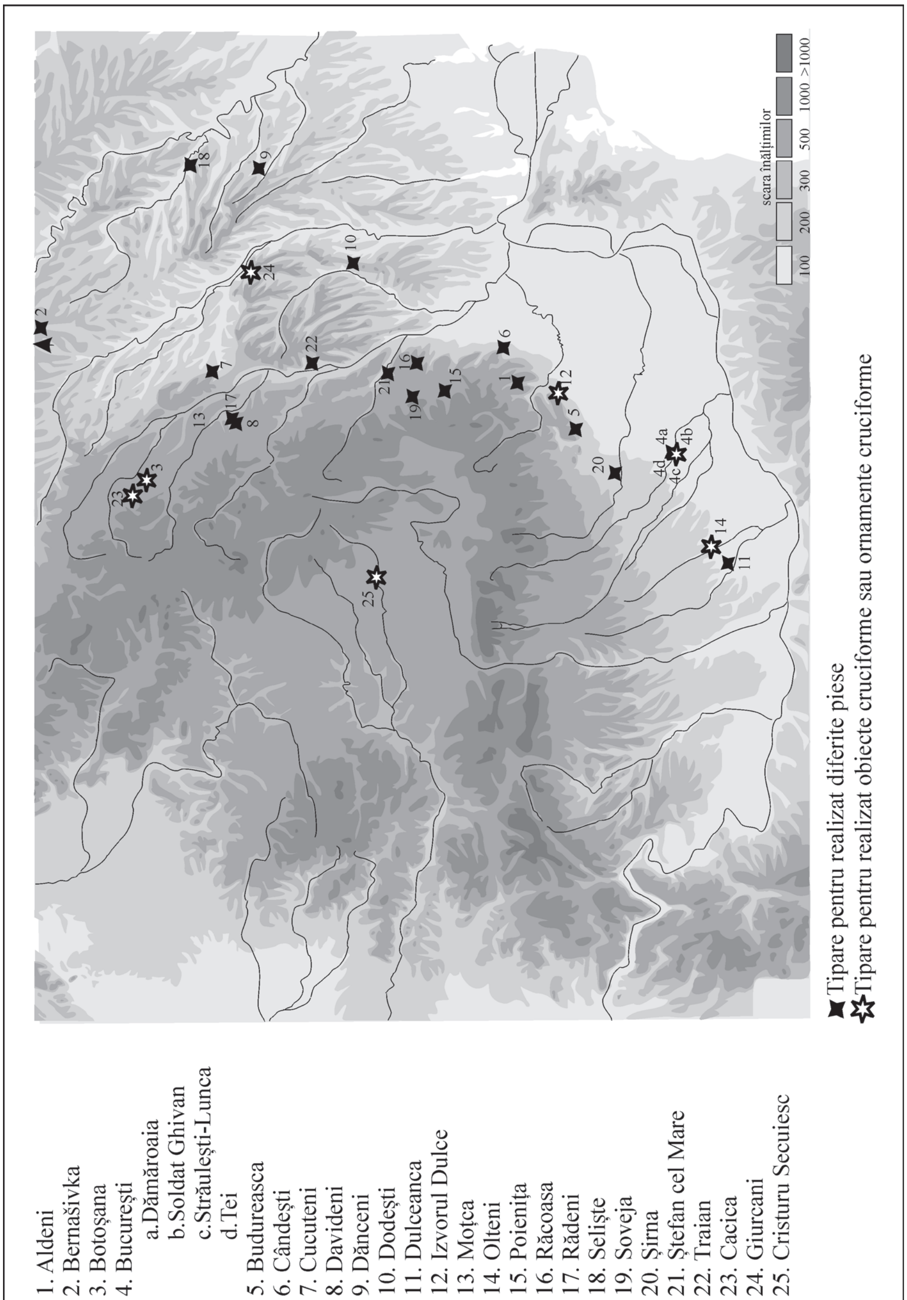

Fig. 7. Distribuția tiparelor pentru realizat piese prin turnare în spațiul extra-carpatic.

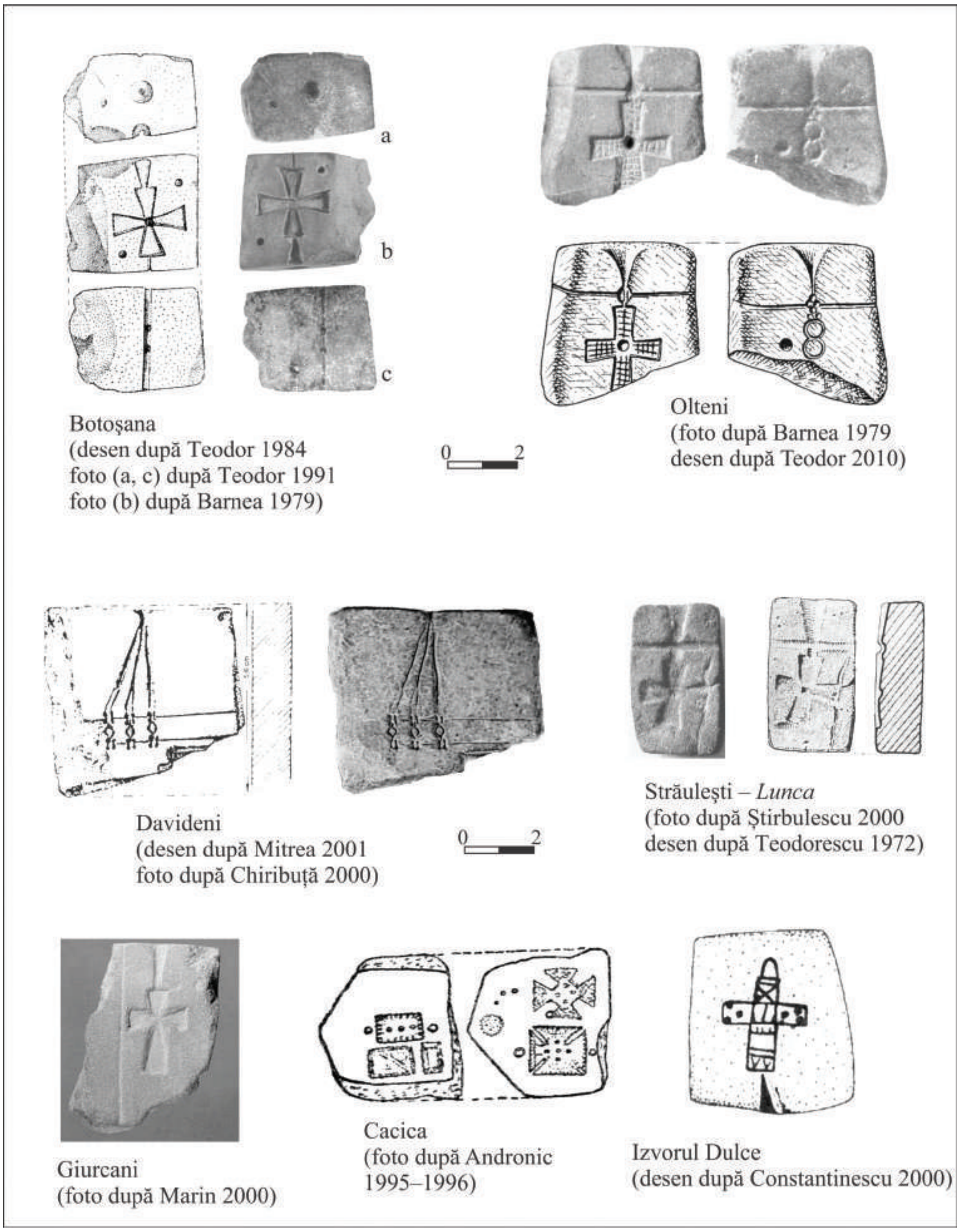

Fig. 8. Tipare pentru turnat piese cruciforme (Cacica – fără scară).

https://biblioteca-digitala.ro

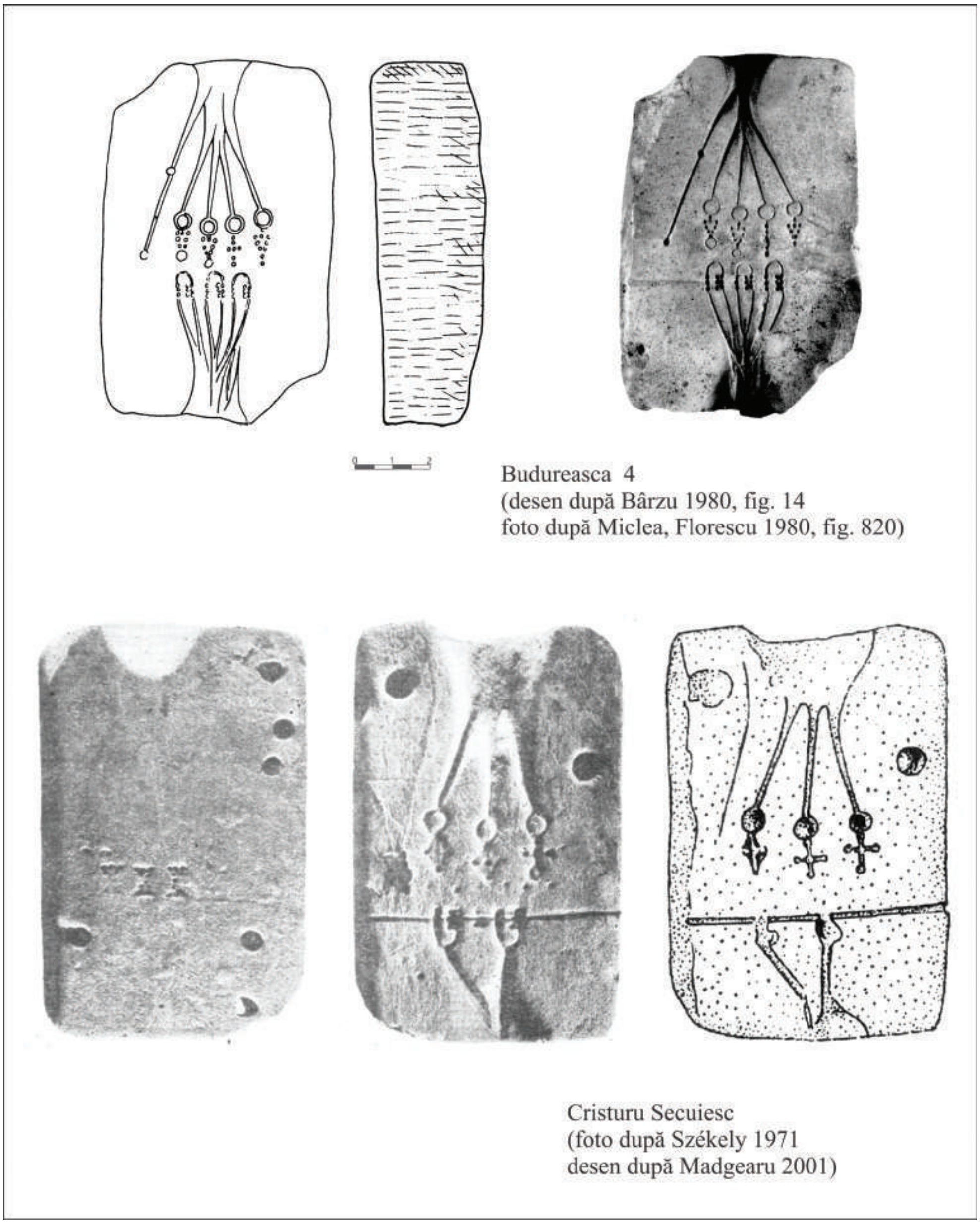

Fig. 9. Exagerări grafice ale unor piese prezente pe tipare.

https://biblioteca-digitala.ro

BISERICA FAMILIEI NĂSTUREL DIN HERĂŞTI (JUD. GIURGIU). CERCETĂRI ARHEOLOGICE

ADRIAN BĂTRÎNA*

Colegului şi prietenului Dragomir N. Popovici,
cu ocazia împlinirii vârstei de 65 de ani

Rezumat: În perioada 23 noiembrie – 7 decembrie 1987, în interiorul bisericii ,,Sfinţii voievozi Mihail şi Gavril" din localitatea Herăşti (actualul judeţ Giurgiu), s-au desfăşurat cercetări arheologice menite să fundamenteze, prin datele oferite, proiectul de restaurare a lăcaşului de cult. Coroborând datele obţinute prin investigaţiile noastre de cele de arhitectură, efectuate de profesorul arhitect Sandu Miclescu în calitate de şef de proiect, am putut constata că, în suprafaţa cercetată, s-au succedat, în mod nemijlocit, patru lăcaşuri de cult (denumite de noi B1–B4) – primele două realizate din lemn, iar celelalte din zidărie –, ridicate în intervalul cuprins între sfârşitul secolului al XV-lea şi anul 1644, an menţionat, alături de numele ctitorilor, în pisania, care se păstrează şi azi, încastrată deasupra intrării în pronaos. Acestor vestigii de arhitectură ecleziastică le sunt dedicate paginile ce urmează.

Cuvinte-cheie: arhitectură ecleziastică, reşedinţă feudală, Herăşti, Ţara Românească, secolele XV–XVII, familia boierilor Năsturel.

Reşedinţa feudală, reprezentată de biserică şi învecinata casă de piatră – adevărat palat –, din Herăşti (com. Hotarele, jud. Giurgiu), situată pe o terasă înaltă din stânga Argeşului, la circa 30 km de Bucureşti, a intrat în atenţia Direcţiei Monumentelor Istorice (DMI) în anii 1959–1960. Atunci, cu ocazia lucrărilor de restaurare a casei de piatră, arheologii Voica şi Nicolae N. Puşcaşu au executat, şi la exteriorul bisericii, câteva sondaje ale căror rezultate nu se regăsesc într-un raport intern de cercetare din arhiva instituţiei organizatoare.

Anul 1977 este cel în care Direcţia Patrimoniului Cultural Naţional (DPCN = fosta DMI) îşi propune să întocmească un proiect de restaurare a bisericii ,,Sfinţii voievozi Mihail şi Gavril" din Herăşti. La această dată, conform pisaniei slavone amplasate deasupra intrării în pronaos, se cunoştea numai faptul că: ,,Acest sfânt şi Dumnezeiesc locaş, din însuşi temelia lui a fost clădit şi înălţat cu ajutorul lui

---

* Arheolog, Direcția Monumentelor Istorice (1967–1978), muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României (1978–1988), actualmente pensionar; e-mail: larbatrina@hotmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Dumnezeu şi cu cheltuiala prealuminatei bine cinstitoare principese, a doamnei Elena, cu harul lui Dumnezeu stăpână şi voievodeasă a Ţării Ungro-Vlahiei, soţia prea cinstitorului şi autocrat domnitor Io Matei Basarab, cu truda şi ajutorul în parte a celor buni fraţi ai săi, Căzan Năsturel şi Orest Năsturel (…) în anul (…) de la mântuirea lumii 1644 (…)”[1]. Pentru început, s-a întocmit un deviz de cercetare arheologică, iar regretatul coleg Ion Chicideanu a fost desemnat să efectueze acest gen de lucrări, care au şi fost executate în perioada 18–29 iulie 1977 şi prezentate, la data de 10 ianuarie 1978, sub forma unui raport preliminar intern aflat actualmente în arhiva Institutului Naţional al Patrimoniului (INP)[2]. Din textul acestui raport şi din planul prezentat aflăm că „s-a trasat un şanţ longitudinal (S1), în interiorul bisericii, de 20 × 1 m şi s-au desfăcut în exterior săpăturile efectuate de Voica şi Nicolae N. Puşcaşu”[3]. De altfel, autorul cercetărilor arheologice mărturiseşte „caracterul restrâns al sondajului” şi faptul că „au rămas de soluţionat probleme” pe care, în mod cert, spera să le rezolve în anul următor. Din păcate, prin desfiinţarea DPCN, în decembrie 1977, cercetarea nu a putut continua, iar proiectul de restaurare a bisericii nu a mai fost întocmit.

Anul 1987, în intervalul cuprins între 23 noiembrie şi 7 decembrie, este cel în care, graţie iniţiativei şi eforturilor părintelui paroh Dumitru Ionescu – autorul mobilizării membrilor obştei credincioşilor din Herăşti –, a fost finanţat, reluat şi întocmit proiectul de restaurare a bisericii din Herăşti. Acesta a avut la bază atât cercetările arheologice conduse de subsemnatul, la invitaţia profesorului arhitect Sandu Miclescu, cât şi pe cele de arhitectură efectuate de distinsul profesor arhitect în calitate de şef de proiect.

În ceea ce ne priveşte, în raport cu timpul şi fondurile puse la dispoziţie de beneficiar, am procedat la cercetarea suprafeţelor rămase disponibile – cu excepţia altarului, care nu a putut fi dezafectat – printr-un sistem de casete (C1–C8), amplasate la nord şi la sud de şanţul longitudinal (S1) săpat în 1977 de colegul Ion Chicideanu (fig. 1), după cum urmează:

- C1–C2, în suprafaţa de sud a pronaosului;
- C3–C4, în suprafaţa de nord a pronaosului;
- C5–C6, în suprafaţa de nord a naosului;
- C7, în suprafaţa de sud a naosului;
- C8, în suprafaţa de sud a pridvorului.

Deşi nu au avut un caracter exhaustiv, cercetările noastre au reuşit să ofere toate datele necesare întocmirii proiectului de restaurare, îmbogăţind substanţial, după cum se va vedea, cunoştinţele despre trecutul lăcaşurilor de cult care au deservit, în mod succesiv, aşezarea şi reşedinţa feudală de la Herăşti. Cercetările arheologice au scos în evidenţă existenţa a ***cinci importante etape de construcţie***, cărora le corespunde un număr de ***patru lăcaşuri de cult***, care se succed în mod nemijlocit, în aproximativ aceeaşi suprafaţă (fig. 1/1–5). Prezentarea lor va fi făcută într-o ordine care are în vedere succesiunea lor cronologică, adică de la vechi la nou.

[1] Iorga 1905, p. 91.
[2] INP, fond DMI, dosar 5330.
[3] INP, fond DMI, dosar 5330, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Precizăm că în redarea cotelor de nivel am adoptat linia de Wagriss (± 0,00 m), stabilită de cercetările arheologice din 1977 la + 0,78 m faţă de treapta de piatră aflată la intrarea în pridvor şi acceptată şi de prof. arh. Sandu Miclescu în cercetarea de arhitectură.

PRIMUL LĂCAŞ DE CULT (denumit în mod convenţional B1) este reprezentat de o construcţie de lemn, ale cărei vestigii incendiate au fost interceptate în suprafaţa naosului şi la limita de est a pronaosului actualei biserici. Ele sunt reprezentate de tălpi de lemn (cu grosimea de 0,15 m şi lăţimea de 0,20 m), descoperite în stare carbonizată (fig. 1/1), care au fost îngropate (fig. 2/13) într-un strat de pământ brun-castaniu (fig. 2/15), şi de bucăţi de lemn şi de chirpici ars. La adâncimea de 1,55 m W, acestea din urmă zăceau pe un strat de argilă (cu grosimea de 0,05 m) bine bătătorit şi puternic ars (fig. 2/14), ce reprezenta un nivel interior de călcare. Exteriorul a fost şi el amenajat prin depunerea unui strat de argilă bine compactată. La rândul lor, fragmentele de chirpici cu amprente de lemn de secţiune semicirculară dovedesc faptul că, în cazul pereţilor, sistemul constructiv folosit a fost acela al bârnelor dispuse în cununi orizontale. Atât traseul tălpilor de lemn îngropate, cât şi amenajarea nivelului interior de călcare ne-au permis să constatăm că ne aflăm în faţa vestigiilor incendiate ale unui edificiu religios alcătuit odinioară dintr-o navă de plan dreptunghiular (cu lungimea de 5,75 m şi lăţimea de 3,80 m la interior) şi un altar, probabil pentagonal (cu lăţimea de 3,00 m şi adâncimea neprecizată), decroşat simetric în planul tâmplei (fig. 1/1).

În ceea ce priveşte ***încadrarea cronologică a celei dintâi biserici*** ridicate în acest loc la Herăşti, ţinând cont de faptul că lăcaşul a fost amplasat în partea superioară a unui strat de pământ brun-castaniu, conţinând fragmente ceramice caracteristice celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea, ea poate fi făcută la sfârşitul secolului amintit. De altfel, în raportul său referitor la secţiunea longitudinală (S1) săpată la sud de axul bisericii, Ion Chicideanu semnalează existenţa unei ,,cruste de pământ ars la roşu cărămiziu”[4] în suprafaţa naosului, iar în cea a pridvorului, a unui număr de cinci morminte (M3–M7), suprapuse de nivelul de arsură, morminte ce consideră că ar putea aparţine cimitirului exterior al unei biserici de lemn incendiate[5].

CEL DE-AL DOILEA LĂCAŞ DE CULT (B2) îl succede nemijlocit pe cel anterior (B1), în aproximativ aceeaşi suprafaţă, la o dată care poate fi situată spre ***mijlocul secolului al XVI-lea***. Constructorii vor elimina cea mai mare parte din resturile construcţiei incendiate, dar vor păstra o parte dintre acestea, care, prin compactare, vor permite obţinerea unui strat de cărbune şi chirpici (în grosime de 0,15 m) bine orizontalizat (fig. 2/12). În partea superioară a acestui strat (aflat la -1,43 m W), vor fi aşezate tălpile de lemn (cu grosimea de 0,25 m) ale noii construcţii

[4] INP, fond DMI, dosar 5330, p. 2.
[5] INP, fond DMI, dosar 5330, p. 5–6.

https://biblioteca-digitala.ro

(fig. 1/2 şi 2/9). Şi de această dată, atât nivelul interior (aflat la -1,33 m W), cât şi cel exterior vor fi amenajate în mod simplu, prin depunerea unui strat de argilă (în grosime de 0,10 m) bine bătătorit şi perfect orizontalizat la interior, dar uşor înclinat în exterior pentru a putea permite scurgerea apelor pluviale (fig. 2/11). În acest caz, planimetria bisericii (B2) nu a mai putut fi reconstituită întrucât nu s-a reuşit identificarea (în C6) decât a unui segment din traseul laturii sale de nord (fig. 1/2) – aflat la distanţa de 0,40 m faţă de limita nordică a B1 –, cât şi din amenajările sale interioare şi exterioare (fig. 2/11). Acest fapt se datorează distrugerii unei părţi din vestigiile anterioare de către constructorii primei biserici de zid (B3a), de amplasamentul unor morminte mai târzii în câmpul pronaosului, de interdicţia impusă de beneficiar de a cerceta jumătatea de nord a altarului actualei biserici şi, nu în ultimul rând, de secţiunea (S1) nepotrivit, din punct de vedere metodologic, plasată în anul 1977. Dar, chiar şi în aceste condiţii, credem că nu poate fi pusă la îndoială existenţa celui de-al doilea lăcaş de cult (B2), a cărui dezafectare s-a făcut în mod sistematic, prin demontarea şi recuperarea materialului lemnos în vederea reutilizării sale.

Momentul când intervine ***amintita dezafectare se află în secolul al XVI-lea***, mai probabil ***spre sfârşitul acestuia***, după cum ne indică materialul ceramic descoperit pe nivelul său exterior de călcare, dar şi încadrarea cronologică a primei biserici de zid (B3a) edificate la Herăşti.

CEL DE-AL TREILEA LĂCAŞ DE CULT (B3a) este reprezentat de această dată de o construcţie de zid, prima de acest fel, dar nu şi ultima, ridicată la Herăşti. După ce au demontat biserica de lemn (B2) şi au eliberat terenul, constructorii au săpat şanţurile de fundaţie ale noului lăcaş de la faţa nivelului de călcare anterior, adâncindu-se cu 1,65 m (ajungând la cota de -2,93 m W) până ce au pătruns în solul viu reprezentat de un strat compact de argilă galbenă (fig. 3). Fundaţiile au fost realizate în două tehnici. Prima parte a acestora, pe o înălţime de 1,00 m, a fost lucrată din piatră şi mortar, prin turnare, armată cu bârne dispuse longitudinal şi decroşează, atât la interior, cât şi la exterior, cu 0,20–0,30 m în raport cu verticala zidăriei de elevaţie. În continuare, cea de-a doua parte a fundaţiei, pe o înălţime de 0,65 m, este lucrată din zidărie de cărămidă şi se înscrie în verticala elevaţiei. În cazul celor patru pilaştri de zidărie (cu lungimea de 0,95 m şi lăţimea de 0,60 m) din naos, fundaţiile decroşează pe direcţia N–S, în raport cu verticala elevaţiei, cu 1,30 m (fig. 2/2). Probabil că aceste fundaţii mărite ale pilaştrilor au fost realizate astfel pentru a susţine o cupolă semisferică sprijinită pe o suită de arce.

Atât zidăria elevaţiei, cât şi cea a fundaţiilor parţial zidite sunt lucrate din cărămizi cu dimensiunile de 0,26 × 0,13/0,14 × 0,35 m şi se păstrează pe înălţimi diferite, întrucât, după cum am putut constata, această primă biserică de zid a fost dezafectată şi refăcută de la partea superioară a fundaţiilor sau a celor câteva asize din elevaţia păstrată (fig. 2/1 şi 3).

Potrivit atât fundaţiilor, cât şi celor câteva elemente din elevaţie, conservate şi reutilizate cu prilejul edificării celei de-a doua biserici de zid (B4), am putut

https://biblioteca-digitala.ro

reconstitui planul celui dintâi lăcaş de cult (B3a) de zid ridicat la Herăşti. Este vorba despre o biserică de plan dreptunghiular, alcătuită dintr-un altar cu traseul absidei poligonal – probabil cu şapte laturi – la exterior şi semicircular la interior, decroşat în planul tâmplei, dintr-un naos dreptunghiular (cu lungimea de 5,76 m şi lăţimea de 6,24 m la interior), cu câte doi pilaştri angajaţi la interior, pe laturile de nord şi de sud (cu dimensiunile de 0,95 × 0,60 m) şi dintr-un pronaos (cu lungimea de 5,00 m şi lăţimea de 6,35 m la interior). Dimensiunile totale ale edificiului la exterior sunt de 17,50 m lungime şi 8,30 m lăţime (fig. 1/3).

Conform reperelor de ordin planimetric şi dimensional, putem formula două ipoteze cu privire la sistemul de boltire al naosului şi pronaosului cu care va fi fost înzestrat primul lăcaş de cult de zid de la Herăşti. Cea dintâi ne duce cu gândul la un naos acoperit cu o boltă semicilindrică dispusă longitudinal şi întărită cu două arce dublouri care se descarcă pe cei patru pilaştri. La rândul său, pronaosul putea fi acoperit tot cu o boltă semicilindrică dispusă longitudinal sau transversal. A doua soluţie constructivă permite boltirea naosului cu o cupolă semisferică, sprijinită pe o suită de arce, care se descarcă cu două sau mai multe retrageri intermediare în masa celor patru pilaştri. În absenţa unor pilaştri de colţ, pronaosul nu putea fi acoperit decât cu o boltă semicilindrică dispusă transversal sau longitudinal. Dacă ar fi să optăm asupra uneia dintre cele două posibilităţi, ne-am opri asupra celei de-a doua, având în vedere împrejurarea că dimensiunile mărite ale fundaţiilor pilaştrilor pot fi explicate cel mai bine prin necesitatea ca acestea să poată suporta o sarcină deosebită, determinată de existenţa unei cupole semisferice.

Cu privire la modul în care a fost amenajat nivelul interior de călcare al primei biserici de zid (B3a), nu dispunem de suficiente elemente pentru a ne putea pronunţa cu certitudine. Deşi, din raportul întocmit de colegul Ion Chicideanu, aflăm că „în această etapă biserica a avut o pardoseală din cărămizi de formă dreptunghiulară, aşezate pe un pat de lut"[6], această afirmaţie este eronată întrucât, ***în realitate, pardoseala aşezată pe un pat de lut***, singura de acest fel interceptată şi de către noi în suprafaţa naosului şi pronaosului, ***suprapune de fiecare dată zidăria demantelată a primei biserici de zid (B3a)*** – aşa după cum reiese din profilul de est al casetei 5 şi din cel de vest al casetei 6 (fig. 2/1–2) –, fapt care demonstrează ulterioritatea ei în raport cu aceasta şi apartenenţa sa la al doilea lăcaş de cult de zid (B4).

Singura mărturie arheologică referitoare la nivelul interior de călcare al primei biserici de zid este reprezentată de un strat de mortar perfect orizontal, aşezat pe o umplutură de argilă amestecată cu pământ brun (fig. 2/6). Pe acest strat de mortar este posibil să fi fost aşezată o pardoseală din lespezi de piatră, care a ajuns să fie demontată şi recuperată de constructorii celei de-a doua biserici de zid (B4). Este singura explicaţie care ni se pare plauzibilă.

În jumătatea de sud a pronaosului bisericii 3a, au fost descoperite trei schelete depuse în două morminte (M1 şi M2). Sunt, de altfel, ***singurele morminte interioare***

[6] INP, fond DMI, dosar 5330, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

care pot fi atribuite primului lăcaş de cult de zid (fig. 1), întrucât au fost suprapuse de nivelul de construcţie şi de prima pardoseală de cărămidă (fig. 3) a celei de-a doua biserici de zid (B4). Ele fac parte din categoria mormintelor zidite din cărămidă şi acoperite cu o boltă în formă de mâner de coş (fig. 3 şi 4/1). Practic, acestea au fost construite în acelaşi moment, întrucât am putut constata faptul că ele au fost dispuse unul în continuarea celuilalt, au fost lucrate din cărămizi identice, iar zidăria lor este „ţesută", mai exact limita de vest a M1 este legată organic de cea de est a M2 (fig. 1). La prima vedere, această realitate ar putea fi pusă pe seama unor decese şi înhumări concomitente. În realitate, însă, lucrurile se prezintă cu totul altfel şi au putut fi explicate doar în urma cercetării acestor morminte. Dar, înainte de toate, să prezentăm câteva date de ordin topografic, constructiv şi dimensional.

Primul mormânt (M1), dar nu şi cel mai vechi, amplasat la o distanţă de 0,70 m de zidul despărţitor dintre naos şi pronaos şi la 0,30 m faţă de zidul de sud al pronaosului, a fost lucrat din cărămizi, cu dimensiunile de 0,26 × 0,13/0,14 × 0,35 m, legate cu un mortar de bună calitate. Cărămizile pereţilor longitudinali au fost dispuse pe lung, ale celor transversali pe lat, iar cele ale bolţii pe cant. La exterior, prima criptă prezintă lungimea de 2,75 m şi lăţimea de 1,50 m. Grosimea pereţilor este de 0,32 m. Groapa de mormânt s-a săpat până la adâncimea de 2,85 m W. De aici s-au ridicat pereţii pe o înălţime de 0,58 m până la -2,27 m W, unde intervine o retragere a lor cu 0,14 m spre exterior şi naşterea unei bolţi în formă de mâner de coş. Cheia de boltă se află la cota de -1,83 m W (fig. 3). Pentru ca sicriul să nu zacă direct pe pământ, au fost dispuse transversal, la o distanţă de 0,65 m şi de 0,55 m între ele, trei şiruri de cărămizi, fiecare realizat din trei asize. Din păcate, această criptă a fost deranjată şi, posibil, jefuită încă din vechime, cu prilejul amplasării deasupra sa a unuia dintre cele două morminte (M3 sau M4) aparţinând celei de-a doua biserici de zid (B4). Atunci bolta a fost spartă, osemintele umane răvăşite şi eventualele piese de inventar funerar sustrase. Prin amplasamentul său şi modul îngrijit în care a fost lucrat, mormântul poate fi atribuit ctitorului primei biserici de zid (B3a).

Cel de-al doilea mormânt (M2), în legătură cu care arătam în rândurile de mai sus că a fost construit în acelaşi moment cu M1, întrucât zidăriile lor sunt identice, iar laturile lor de vest şi de est sunt „ţesute", are lungimea de 1,26 m şi lăţimea de 1,08 m la exterior. Grosimea pereţilor zidăriei este de 0,26 m, iar înălţimea de 0,44 m, el fiind săpat de la cota de nivel de -2,96 m W. De la nivelul de -2,57 m W intervine naşterea bolţii în formă de mâner de coş, boltă realizată prin dispunerea cărămizilor pe cant (fig. 4/1). Sicriul de lemn a fost depus pe două şiruri de cărămizi aşezate pe lat şi dispuse transversal. El a conţinut osemintele a doi adulţi reînhumaţi. Din cele prezentate mai sus, rezultă faptul că amplasamentul destinat înhumării personajului din M1 a coincis cu acela ocupat de două mai vechi morminte în groapă simplă, motiv pentru care osemintele din acestea au fost dezgropate şi reînhumate într-o criptă mai mică (M2), zidită concomitent şi poziţionată spre vest în continuarea celei principale (M1). Ne aflăm, deci, în faţa a trei personaje decedate la date diferite. Din rândul acestora, două, mai vechi, au fost reînhumate în cripta 2 pentru a face loc

https://biblioteca-digitala.ro

ultimului decedat depus în cripta 1. Aceste personaje pot fi identificate atât în funcţie de apartenenţa lor la unul dintre lăcaşurile de cult, care se succed în mod nemijlocit la Herăşti, cât şi cu ajutorul izvoarelor epigrafice.

Apartenenţa celor trei înhumaţi la prima biserică de zid a fost dovedită în rândurile de mai sus. La rândul lor, izvoarele epigrafice – reprezentate de inscripţiile de pe trei lespezi de mormânt aflate azi în alte locuri, dar ale căror origini sunt bine cunoscute – atestă faptul că acestea au fost aşezate de doamna Elina în memoria fratelui său Şerban (†1628), a mamei sale Despina (†1635) şi a tatălui său Radu Năsturel (†1641)[7], a cărui ultimă dregătorie a fost cea de mare logofăt (1633)[8]. Ordinea deceselor menţionate de lespezile funerare ne arată că osemintele celor doi reînhumaţi din M2 aparţin lui Şerban Năsturel şi mamei sale, doamna Despina, iar cele din M1 trebuie atribuite marelui logofăt Radu Năsturel (1565–1641), cel care poate fi considerat, fără nicio îndoială, drept ctitorul primei biserici de zid (B3a) de la Herăşti, ridicată în perioada când acesta era postelnic (1593–1601). De altfel, la începutul secolului al XVI-lea, moşia Herăşti intră, parţial, în proprietatea boierilor care adăugau prenumelui lor numele satului „ot Fiereşti". În jurul anului 1620, Radu Năsturel (şi el „ot Fiereşti"), pe atunci postelnic (1602–1625)[9], ajunge să stăpânească aproape întreaga moşie, cu excepţia unei mici părţi, ce trecuse încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea în proprietatea domniei, iar urmaşii săi vor purta de acum înainte numele de familie Năsturel[10].

În ceea ce priveşte ***încadrarea cronologică a primei biserici de zid de la Herăşti*** – având în vedere atât existenţa unei succesiuni nemijlocite între cel de-al doilea lăcaş de cult de lemn (B2) şi primul de zid (B3a), cât şi data edificării celei de-a doua biserici de zid (B4), precizată de pisania acesteia[11] –, opinăm pentru ***funcţionarea sa între ultimii ani ai secolului al XVI-lea şi anul 1644***.

În acest interval, pe latura de vest a pronaosului primei biserici de zid, a fost adosat un pridvor, fapt care a contribuit la dezvoltarea lăcaşului de cult de-a lungul axei sale longitudinale. Această ***fază de construcţie intermediară a fost denumită de noi B3b*** (fig. 1/4).

Dar să vedem ce ne spun atât cercetările arheologice, cât şi cele de arhitectură, despre care am avut cunoştinţă întrucât au fost efectuate de şeful de proiect la o dată anterioară investigaţiilor noastre. În caseta 8, săpată în suprafaţa de sud a pridvorului, am putut surprinde următoarea situaţie: la adâncimea de 1,55 m W se află nivelul de construcţie al pridvorului şi, totodată, limita dintre zidăria de fundaţie şi cea de elevaţie a acestuia. Fundaţia a fost lucrată prin turnare, din piatră şi mortar, iar elevaţia prin zidire, din cărămizi – cu dimensiuni asemănătoare cu acelea din zidăria B3a – legate şi ele cu mortar. Elevaţia se păstrează până la cota de -1,08 m W – deci

[7] Năsturel 1910, p. 60, 62 şi 67 (fotografii); Lecca 1911, p. 65.
[8] Stoicescu 1971, p. 214.
[9] Stoicescu 1971, p. 214.
[10] Greceanu 1958, p. 119.
[11] Iorga 1905, p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro

pe o înălţime de 0,47 m – unde se observă amputarea şi refacerea ei, operaţiuni survenite atunci când s-a construit B4.

La rândul lor, sondajele de arhitectură şi observaţiile efectuate de prof. arh. Sandu Miclescu în colţul de nord-est al pridvorului au fost deosebit de preţioase, contribuind pe deplin la clarificarea problemelor privitoare la pridvor. Potrivit sondajului S15, în colţul de nord-est al pridvorului s-a descoperit „un bloc de fundaţie, care iese cu circa 1,50 m din planul infrastructurii peretelui de nord al pridvorului şi măsoară circa 1,35 m în sens longitudinal, pe care se rezema zidăria de delimitare a golului cilindric a scării”. Totodată se remarcă faptul că „zidăria blocului de fundare este ţesută cu infrastructura pridvorului şi neţesută cu cea a peretelui pronaosului”. Aceste observaţii l-au îndreptăţit pe şeful de proiect să afirme că „biserica 1 nu a avut către exterior turn de acces la clopotniţă şi că actualul locaş al scării a fost construit odată cu pridvorul şi cu elevaţia peretelui de intrare în pronaos”. În ceea ce ne priveşte, subscriem, în bună măsură, la concluziile autorului mai sus citat.

Dar iată punctul nostru de vedere în problema pridvorului. Coroborând observaţiile noastre efectuate în C8 cu cele ale profesorului arh. Sandu Miclescu, efectuate cu prilejul sondajului din colţul de nord-est al pridvorului, lucrurile se prezintă în felul următor. La o dată nu cu mult ulterioară ridicării primei biserici de zid (denumită de noi B3a, iar de prof. arhitect „biserica 1”) intervine adosarea unui pridvor cu fundaţie turnată din piatră şi elevaţie din cărămidă, ultima păstrată pe o înălţime de 0,47 m. Dimensiunile sale interioare sunt de 6,20 × 3,00 m (fig. 1/4). Prezenţa, în colţul de nord-est al pridvorului, a unei ***fundaţii de plan rectangular***, ţesută cu cea a pridvorului, dar neţesută de cea a pronaosului, dovedeşte în chipul cel mai limpede cu putinţă că ***rosturile sale au fost acelea de a susţine un turn de acces la o clopotniţă situată deasupra pridvorului***.

Cât priveşte momentul ridicării pridvorului, în absenţa unor informaţii mai exacte de ordin cronologic, presupunem a se fi petrecut la începutul secolului al XVII-lea, oricum înainte de cutremurul din 1620, de pe urma căruia întregul lăcaş a avut de suferit.

CEL DE-AL PATRULEA LĂCAŞ DE CULT (B4) este reprezentat, în bună măsură, de actuala biserică – chiar dacă aceasta a suferit unele modificări târzii – ridicată, potrivit mai sus amintitei pisanii, în anul 1644 de către Elina doamna şi de către fraţii săi, Căzan Năsturel şi Orest Năsturel. Din motive care nu se pot datora decât efectelor pe termen scurt şi lung ale cutremurului din 1620, după circa 50 de ani, întreaga biserică (B3) este refăcută, în bună măsură, de la partea superioară a fundaţiei, respectându-se, în linii generale, vechiul plan şi proporţiile, modificările referindu-se la traseul absidei altarului şi la structura naosului (fig. 1/5). Zidăria vechii biserici (B3b) este amputată până la nivelul interior de călcare (-0,99 m W) pe întreg traseul laturilor sale de nord şi de sud (fig. 2 şi 3). La rândul său, ***pridvorul adosat a fost şi el demolat*** până la cota de -1,08 m W, cel puţin pe latura sa de sud unde s-a efectuat sondajul nostru. Practic, constructorii ultimei biserici de zid (B4)

https://biblioteca-digitala.ro

au păstrat din zidăria primului pridvor fundaţia şi o parte din elevaţia sa până la cota de -1,08 m W, de unde – după ce s-au retras cu 0,11 m spre nord sau spre sud în raport cu cele două faţade interioare – s-au ridicat cu noua zidărie a pridvorului, adosând-o de cea a vechiului pronaos, până la cota de -0,42 m W, iar de aici în continuare au ţesut zidăria pridvorului de cea a pronaosului. ***Această rezolvare explică de ce pe faţada de sud a noii biserici, la limita dintre pronaos şi pridvor, apare un rost de zidărie, pe o înălţime de aproximativ 0,60 m, între zidăria pronaosului şi cea a pridvorului, deşi ambele compartimente au fost ridicate în aceeaşi etapă***.

Tot cu acest prilej este dezafectat şi turnul de acces spre clopotniţa ce încununa pridvorul. Noul turn cu lăcaşul scării va fi ridicat odată cu peretele de vest al pronaosului, zidăriile lor fiind ţesute. Nu este exclus ca, iniţial, turnul scării să fi fost accesibil prin pridvor, pentru ca ulterior accesul să se realizeze prin pronaos prin spargerea peretelui său, după cum opinează prof. arh. Sandu Miclescu.

Absida altarului prezintă acum un traseu octogonal, la exterior, şi semicircular, la interior, fiind acoperită cu o semi-calotă. Naosul, de formă dreptunghiulară, este acoperit cu o calotă pe pandantivi care se reazemă pe pereţii laterali şi pe arcul triumfal. Pronaosul, de aceeaşi formă dreptunghiulară, este acoperit cu o boltă semicilindrică, dispusă transversal, fiind despărţit de naos printr-un perete, azi dispărut, care a avut arcade laterale cu un parapet ce se ridica cu 0,95 m faţă de cota pardoselii actuale şi un gol de circulaţie central, după cum au precizat cercetările de arhitectură (sondajul PI 1 din colţul de nord-est al pronaosului şi PI 7 din colţul de sud-est al aceleiaşi încăperi). În sfârşit, pridvorul era deschis și prezenta pe laturile de nord şi de sud câte o fereastră terminată la partea superioară cu un arc în acoladă, iar pe faţada de vest două ferestre, de acelaşi tip, plasate de o parte şi de alta a intrării. Această ultimă încăpere a fost încununată cu o clopotniţă accesibilă prin intermediul unui turn al scării, de formă circulară, aşezat în colţul de nord-est, pe vechea fundaţie a scării de acces din faza anterioară (B3b).

Referitor la amenajarea nivelului interior de călcare, cercetările arheologice au reuşit să surprindă o succesiune de ***trei pardoseli din cărămidă (denumite de noi P1, P2, P3)***, anterioare celei din ciment sclivisit aflate în momentul cercetărilor.

Cea mai veche pardoseală (P1) a celei de-a doua biserici de zid (B4) a fost realizată din cărămizi (cu dimensiunile de 0,26 × 0,24 × 0,035 m) aşezate pe un strat de argilă (gros de 0,05–0,06 m) bine compactată, care acoperă nemijlocit zidăria dezafectată a primei biserici de zid (fig. 2/5). Acest strat-suport de argilă, a cărui parte superioară se află la adâncimea de 0,94 m W, a fost descoperit în întreaga suprafaţă a naosului şi doar parţial în cea a pronaosului, unde a fost tăiat de unele gropi de morminte. În suprafeţele secţionate, el a fost înlocuit cu un strat de nisip pe care au fost reaşezate cărămizile primei pardoseli.

De la partea superioară a acestei prime pardoseli, au fost săpate gropile a ***şapte morminte (M3–M9)***, toate aflate în suprafaţa pronaosului şi „căpăcuite” de pardoselile (P2 şi P3) amenajate ulterior (fig. 1). Din rândul celor şapte morminte, aparţinând primei etape de funcţionare a celei de-a doua biserici de zid, cinci (M3–M7) fac parte

https://biblioteca-digitala.ro

din categoria acelora zidite din cărămidă legată cu mortar, iar două (M8 şi M9) sunt reprezentate de gropi simple. Două dintre mormintele zidite din cărămidă (M3 şi M4) au fost amplasate pe latura de sud şi suprapun mormântul (M1) ctitorului primei biserici de zid (B3a). Celelalte cinci morminte au fost săpate pe latura de nord şi sunt reprezentate de trei cripte, dintre care două (M5 şi M6) au adăpostit osemintele unor adulţi, iar una (M7) pe cele ale unui copil. În sfârşit, ultimii doi înhumaţi (M8 şi M9) au fost depuşi în gropi simple. Din păcate, toate criptele au fost jefuite încă din vechime, astfel încât scheletele înhumaţilor erau complet deranjate, iar inventarul funerar lipsea cu desăvârşire (fig. 1, 3–4).

Cea de-a doua pardoseală (P2) este reprezentată de cărămizi de formă romboidală, cu latura de 0,30 m, diagonala mare de 0,49 m, iar cea mică de 0,33 m şi grosimea de 0,04–0,05 m, aşezate pe un strat de mortar în grosime de 0,04 m (fig. 2/4).

În sfârşit, pentru ***ultima pardoseală (P3)*** s-au folosit două tipuri de cărămizi. În altar şi în zona tâmplei, unde noi nu am avut acces, sondajele de arhitectură au surprins o pardoseală din cărămizi, cu dimensiunile de 0,27 × 0,13 × 0,045 m, aşezate pe un pat de mortar. Din sondajele noastre rezultă că în suprafaţa naosului, la o distanţă de 0,25 m faţă de pereţii săi, a fost amenajat, din cărămizi de formă dreptunghiulară (cu dimensiunile de 0,225 × 0,13 × 0,06 m), aşezate pe un pat de mortar, un chenar care delimita o pardoseală din cărămizi romboidale cu dimensiunile identice cu cele întâlnite în cazul P2 (fig. 2/3). Acelaşi chenar este întâlnit şi în jumătatea de est a pronaosului, până la o distanţă de 2,10 m faţă de zidul despărţitor de naos, delimitând aceeaşi pardoseală romboidală. De aici în continuare, pe o lungime de 3,00 m, până la limita vestică a pronaosului, întreaga pardoseală este reprezentată numai de cărămizi dreptunghiulare (cu dimensiunile de 0,27 × 0,135 × 0,06 m). Adâncimea la care se află această pardoseală este de 0,79 m W.

Această ultimă pardoseală (P3) acoperă în totalitate fundaţia zidului despărţitor dintre naos şi pronaos, dovadă a faptului că, la data realizării sale (prima jumătate a secolului al XIX-lea), acesta era deja demantelat.

Cât priveşte avatarurile prin care a trecut lăcaşul de cult ridicat în 1644 de Elina doamna şi de fraţii săi, Cazan, postelnic, şi Udrişte Năsturel, logofăt la acea dată, acestea au fost legate de cele pe care le-a cunoscut moşia Herăşti şi care au fost deja evocate[12]. Vom reaminti, totuşi, faptul că urmaşii marilor logofeţi Radu Năsturel şi Udrişte Năsturel vor gestiona prost moşia, astfel încât, în mod treptat, vom asista la un proces continuu de sărăcire a lor, la contractarea unor împrumuturi ce nu pot fi plătite la scadenţă, la un mod de viaţă plin de petreceri, care îl va face pe ultimul reprezentant al familiei, Constantin Năsturel, să ajungă cu mari datorii pe mâna cămătarilor, fapt care obligă pe mama sa să procedeze la înstrăinarea moşiei Herăşti, cu casă şi biserică. Astfel se ajunge ca, la sfârşitul anului 1831, după aproape 250 de ani, moşia familiei Năsturel din Herăşti să ajungă, prin vânzare, în posesia prinţului Miloş Obrenovici, domnitor al Serbiei. Acesta, după abdicare (1836), se va retrage în

[12] Greceanu 1958, p. 123–128.

https://biblioteca-digitala.ro

cursul anului 1839 la Herăşti, unde va întreprinde ample lucrări de reparaţii şi modificări la palat şi biserică. Faţadele acesteia, caracteristice arhitecturii ecleziastice din epoca lui Matei Basarab, au fost alterate de o decoraţie neoclasică. Şi ca uitarea să se aştearnă şi mai bine, pietrele de mormânt aşezate în pronaos de Elina doamna în memoria părinţilor săi, Radu şi Despina, precum şi a fratelui său Şerban, sunt scoase din biserică, în timpul aceluiaşi Miloş Obrenovici, şi folosite ca trepte de intrare în casă sau pridvorul lăcaşului de cult. Iar armoariile familiei Năsturel, aflate pe portalul palatului, vor fi răzuite şi acoperite de pajura sârbească.

În sfârşit, moştenitorii principelui sârb vor vinde, la 17 iunie 1881, proprietatea lui Anastase Stolojan, ai cărui urmaşi o vor deţine până în 1949, când aceasta va fi naţionalizată[13].

BIBLIOGRAFIE

Greceanu 1958	R. Greceanu, *Casa de piatră de la Herăşti*, Monumente şi muzee. Buletinul comisiei ştiinţifice a muzeelor şi monumentelor istorice şi artistice I, 1958, p. 119–129.
Iorga 1905	N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905.
Lecca 1911	O.G. Lecca, *Genealogia a 100 de case din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1911.
Năsturel 1910	P.V. Năsturel, *Genealogia Năsturelilor*, RIAF 11, 1, 1910, p. 37–71.
Stoicescu 1971	N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971.

THE CHURCH OF NĂSTUREL FAMILY FROM HERĂŞTI (GIURGIU COUNTY). ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

ABSTRACT

Between the 23rd of November and 7th of December 1987, inside the "Church of the Holy Archangels Michael and Gabriel", from Herăşti (Giurgiu County), an archaeological research was undertaken, in order to have a complete documentation required for the preparation of the restoration project of this worship place.

By unifying the information acquired through our investigation with the architectural data, provided by the architect Sandu Miclescu as project chief, we were able to find out that, on the investigated area, four churches (B1–B4) have succeeded without any interruption – two of them made of wood and another two made of brickwork – built up during the period between the end of 15th century and the year 1644, year which is mentioned alongside the names of the founders in the inscription preserved above the entrance of the narthex. These are the architectural vestiges to which the following pages are dedicated.

Keywords: ecclesiastical architecture, feudal residence, Herăşti, Wallachia, 15th–17th centuries, the Năsturel family boyars.

[13] Greceanu 1958, p. 123–128.

https://biblioteca-digitala.ro

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. The Church from Herăşti. The placement of the test pits (C1–C8) and the vestiges of the worship edifices (B1, B2, B3a and B3b), that preceded the current church (B4). 1. The plan of the first wooden church (B1); 2. the foundation beam of the second wooden church (B2); 3. the plan of the first church made of brickwork (B3a); 4. the plan of the adjoined church porch (B3b); 5. the plan of the second church made of brickwork (B4).

Fig. 2. The Church from Herăşti. The profile of the western wall of the cassette C6 (1) and of the eastern wall of the cassette C4 (2). 1. plank; 2. cement floor; 3. the mortar stand of the second floor made of rhomboidal bricks (P3); 4. the mortar stand of the first floor made of rhomboidal bricks (P2); 5. the clay stand of the floor made of bricks of quasi-square shape (P1); 6. mortar layer – the stand of the floor of the first brickwork church (B3a); 7. clay filing and brown soil; 8. clay filing and brown soil; 9. the place of the foundation beam of the second church (B2); 10. mortar layer – construction level of the first brickwork church (B3); 11. trodden clay – archaeological level of the second church made of wood (B2); 12. burnt adobe and coal – decommissioning level through fire of the first church (B1); 13. the place of the burnt foundation beam made of wood of the first church (B1); 14. trodden clay – archaeological level of the first church made of wood (B1); 15 chestnut brown soil.

Fig. 3. The Church from Herăşti. The profile of the eastern wall of the cassette C1. 1. plank; 2. cement floor; 3. floor made of rectangular bricks (P3); 4. the mortar stand of the first rhomboidal floor (P2); 5. soil filling with brick and mortar pigments; 6. clay filling with mortar pigments.

Fig. 4. The Church from Herăşti. Sections oriented on the direction North-South of the tombs from the *pronaos*. 1. M2; 2. M5; 3. M6.

https://biblioteca-digitala.ro

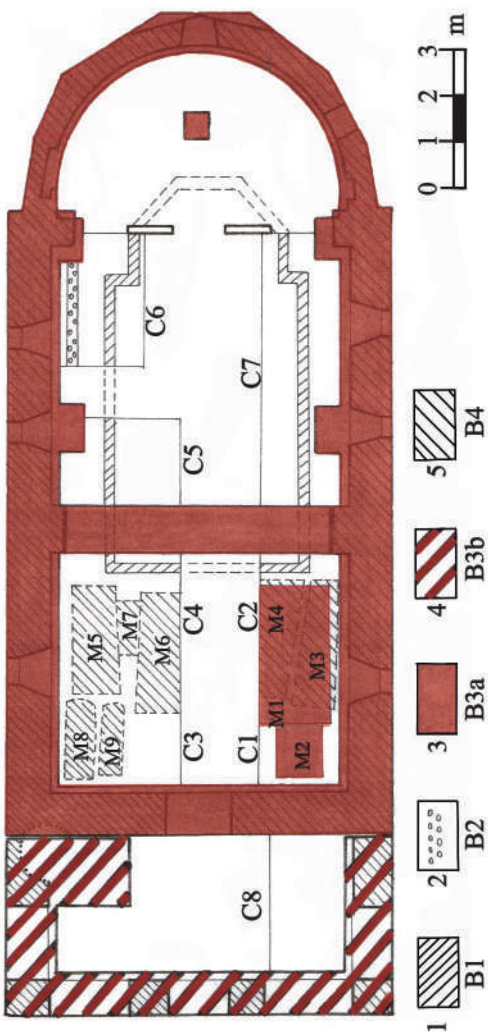

Fig. 1. Biserica din Herăşti. Amplasamentul casetelor (C1–C8) şi vestigiile lăcaşurilor de cult (B1, B2, B3a şi B3b), care preced biserica actuală (B4).
1. traseul primei biserici de lemn (B1); 2. talpa celei de-a doua biserici de lemn (B2); 3. traseul primei biserici de zid (B3a); 4. traseul pridvorului adosat (B3b); 5. traseul celei de-a doua biserici de zid (B4).

https://biblioteca-digitala.ro

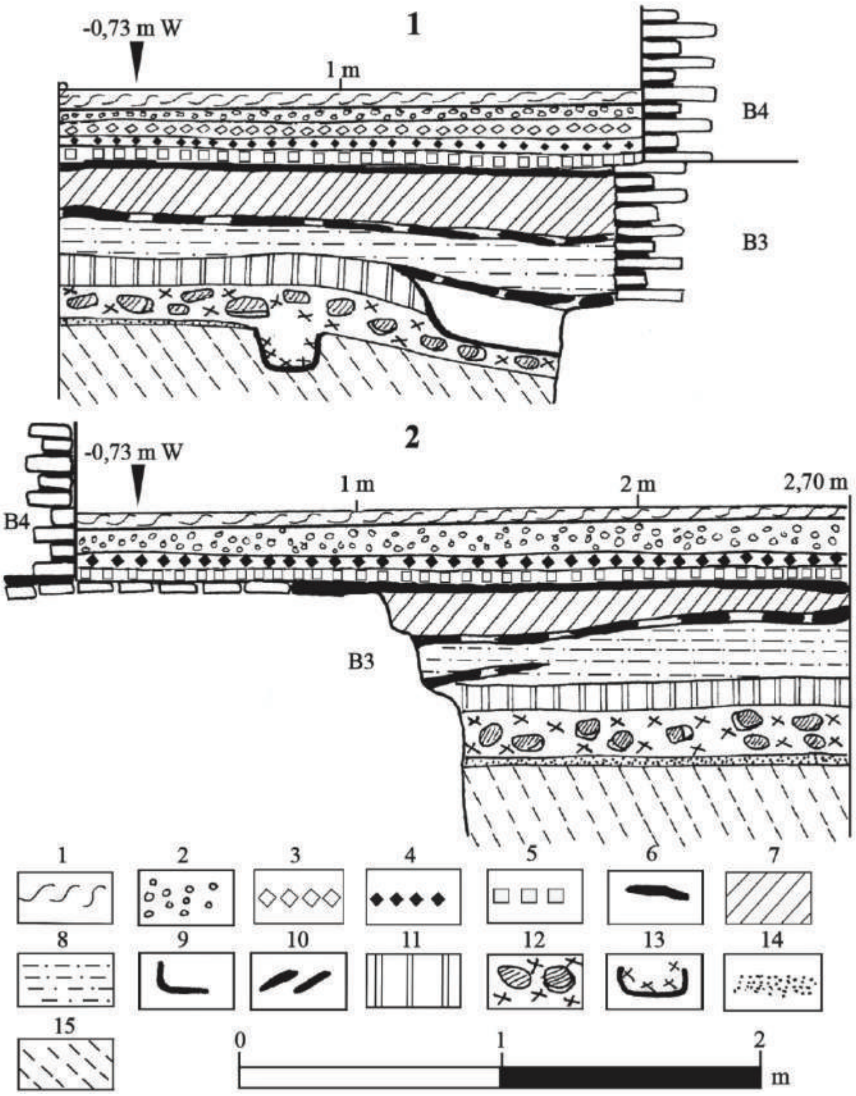

Fig. 2. Biserica din Herăşti. Profilul peretelui de V al casetei C6 (1) şi al celui de E al casetei C4 (2). 1. scândură; 2. pardoseală din ciment; 3. suportul din mortar al celei de-a doua pardoseli din cărămizi romboidale (P3); 4. suportul din mortar al primei pardoseli din cărămizi romboidale (P2); 5. suportul de argilă al pardoselii din cărămizi cvasipătrate (P1); 6. strat de mortar – suportul pardoselii primei biserici de zid (B3a); 7. umplutură din argilă şi pământ brun; 8. umplutură din argilă şi pământ brun; 9. lăcaşul tălpii de lemn a celei de-a doua biserici (B2); 10. strat de mortar – nivel de construcţie al primei biserici de zid (B3a); 11. argilă bătătorită – nivel de călcare al celei de-a doua biserici de lemn (B2); 12. chirpici ars şi cărbune – nivel de dezafectare prin incendiu a primei biserici (B1); 13. lăcaşul tălpii de lemn ars a primei biserici (B1); 14. argilă bătătorită – nivel de călcare al primei biserici de lemn (B1); 15. pământ brun castaniu.

https://biblioteca-digitala.ro

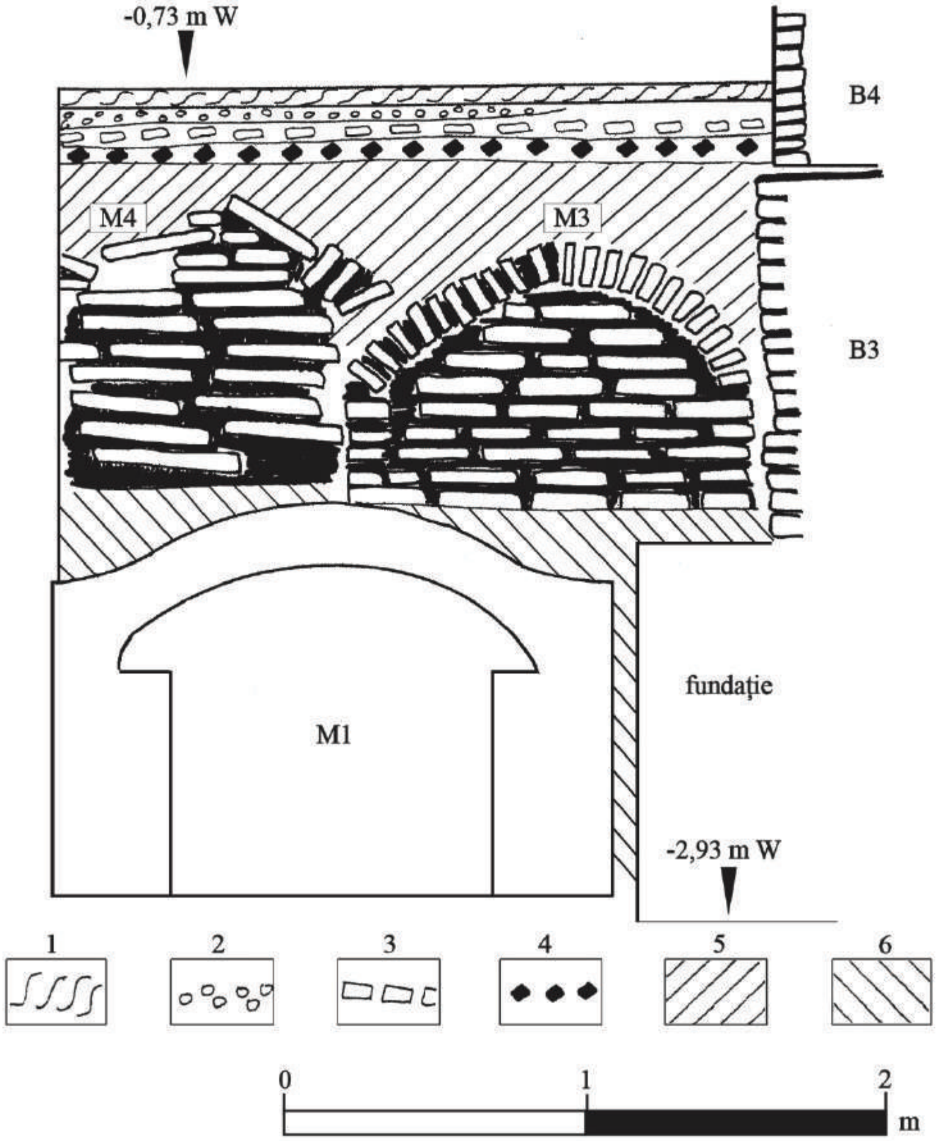

Fig. 3. Biserica din Herăşti. Profilul peretelui de E al casetei C1.
1. scândură; 2. pardoseală din ciment; 3. pardoseală din cărămizi dreptunghiulare (P3); 4. suportul de mortar al primei pardoseli romboidale (P2); 5. umplutură de pământ cu pigmenţi de cărămidă şi mortar; 6. umplutură de argilă cu pigmenţi de mortar.

https://biblioteca-digitala.ro

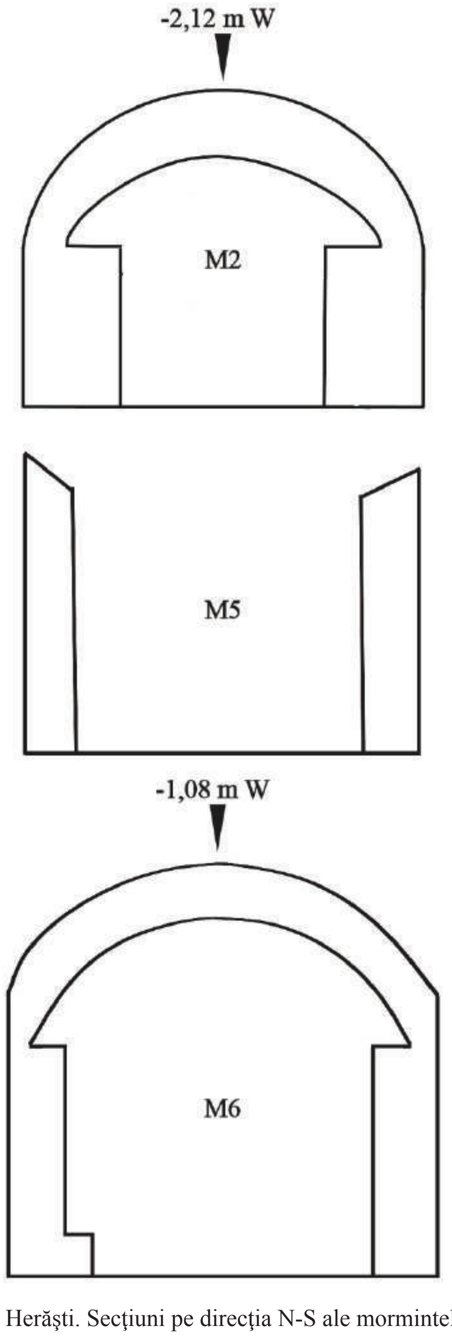

Fig. 4. Biserica din Herăşti. Secţiuni pe direcţia N-S ale mormintelor din pronaos.
1. M2; 2. M5; 3. M6.

https://biblioteca-digitala.ro

AUTONOMY AND EPISTEMIC HUMILITY: REASSEMBLING THE DISCIPLINE*

GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU**

Abstract: The enthusiastic acceptance of ways of thinking and doing borrowed from other disciplines and research traditions should be replaced with a thorough examination of what they bring, in order to preserve the capacity of archaeology to set its own research aims and to choose its tools. Instead of using the prestige benefits offered by outside authorities, we should make modesty a central epistemic virtue.

Keywords: archaeology, sociology of knowledge, subaltern status, interdisciplinarity, reflexivity.

My views on a desirable archaeology are the product of attempts to put into writing feelings and thoughts generated during a long contact with a particular tradition of archaeological research, assisted by some knowledge about what happens outside it.

I would like an archaeology closer to what it claims to be, to what archaeology textbooks make us expect. They do not teach submission to what institutionally advantaged archaeologists think and claim that knowledge is attainable by anyone, on common principles of construction and evaluation. The teaching of archaeology is something else, especially when done without textbooks, in a master-apprentice relationship: you can learn how to repress your desires, to abandon what you may think outside the professional box (sometimes a very small box), to accept durable inferiority, to make yourself a victim of symbolic violence. Archaeologists in subaltern positions are institutionally and symbolically discouraged from saying and publishing what they think, or even from thinking what they should not say or publish. Such situations are more frequent than we are accustomed to accept, especially when higher education institutions are plagued by adjunctitis, and more people are torn between revolt against a system that does not allow them to develop their capacities and gratitude for their temporary, low-paid jobs. In 2007, I participated in a conference in Vienna and, during a dinner planned by the organizers, I listened to a 10-minute presentation of views on ethnic phenomena, better than most archaeological writings

---

* I am grateful to John C. Barrett and Alexandra Ion for their many valuable suggestions on improving my text.

** "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology, Bucharest; e-mail: alec_niculescu@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

on the subject, made by someone (I do not recall his name) perhaps 40–45 years old. It was excellent and some of the people at the table encouraged him to publish. He was reluctant, telling us that in his position he could not afford to engage in theory, and that some people might resent his involvement in this kind of research. Reliance on reputation and status for the evaluation of scientific knowledge might be rejected even by those who have excellent reputations and positions: it seems equally annoying to have your views admired for who you are perceived to be as it is to have them dismissed for the same reason.

We are all educated inside more or less open traditions of archaeological research and have experienced some degree of local blindness and harmful hierarchical knowledge claims. Some might reasonably expect that the wide world of archaeological knowledge might help them get free from local constraints, but the discipline itself is a subaltern one. It is subjected to other disciplines. To history, as it happens in Romania, where it is labelled an auxiliary discipline, to anthropology, as some people complain happens in the US (*e.g.*, Robert Dunnell, when arguing against one subjection and for another[1]), to other disciplines from which it takes ways of reasoning and looking at the world. It is also subjected to cultural heritage and to the state. The prominence of actor-network theory, stable isotopes and DNA in the current international archaeological research agenda confirms our reluctance to impose specific goals. Many discussions about what the archaeology really is revolve around the subordination of archaeology to other disciplines: "archaeology is anthropology or nothing"[2], "archaeology is history or nothing". Apparently, without subordination we are nothing.

Subjection is a strong word in our interdisciplinary world, but it has the merit of focusing the attention on the impact of knowledge archaeologists believe useful, but are trained not to produce. It directs our thinking towards its opposite, autonomy, which I understand as the capacity and responsibility to make our own rules, to appropriate whatever theories and analytical devices we think we need for our common goal: the understanding of humanity starting from its artefactual component. This task can be approached in different ways, but all of them have something to do with the study of actual artefacts. In order to do this, archaeologists use ways of thinking and of doing, some invented by them, most invented in other disciplines. Autonomy is made of the persistent use of these and of the persistent

[1] Dunnell 1982.

[2] See, for instance, Gillespie, Joyce, Nichols 2003. The title and the conclusion of this article, "archaeology is anthropology", published in *Archaeological Papers of the American Anthropological Association*, in a special issue titled "Archaeology is Anthropology" give an impression of forceful imposition within a local context oblivious of what is happening with the discipline in other circumstances.

https://biblioteca-digitala.ro

thinking about them[3]. Although taking knowledge from other disciplines is frequently represented as “borrowings”, in many cases archaeologists have devoted a long time to make them their own and to develop them in directions they need, from statistics to phenomenology. These elaborations are something that only archaeologists can produce and to give them up in favor of a transdisciplinary knowledge which relies on an uneasy combination of good intentions and current politics, ignoring power differences and assuming almost instant comprehension[4] from people with different interests, backgrounds and educations is a mistake.

“[A]rchaeologists cannot be excused the responsibility for setting our own theoretical and contextually appropriate agenda”[5], however controversial and difficult to defend that might be. They should resist the imposition from the outside of other things to do under the name of democratic accountability, of reflexivity as “the self-critical awareness of one’s archaeological truth claims as historical and contingent”[6] or as tools for embedding science in society[7].

I would like to see the discipline reassembled around the common goal stated above and free from attempts to reduce it to already existing traditions of research or to subordinate it to authoritarian theoretical commitments. As long as we value what we can learn from people who have similar scientific interests, we need to recognize the relevance of their work for what we do and their capacity to support or undermine our research. The main engine for producing an advancement of knowledge is the recognition of quality by competent competitors who, at the same time, have the knowledge needed for accurate assessments and are the least inclined to accept as true other views than their own[8]. The only theoretical commitment we need is that we need theoretical elaborations. Otherwise archaeology would become a craft or a specialized way of doing something else than our common goal. We need to enhance its capacity to generate and protect specific knowledge from the current invasion of

[3] See Fish 1994, p. 22: “… autonomy, … is not a matter of refraining from commerce but of stamping whatever is imported or appropriated with a proprietary imprint. While it is true that disciplines do not originate much of what appears in their operations, it is not the materials they traffic in that makes for their distinctiveness, but the underlying purpose or point in the context of which those materials acquire a disciplinary intelligibility. Autonomy… requires the incorporation of foreign elements, which once incorporated—seen in the light of the discipline’s underlying point or purpose—are no longer foreign. Autonomy is a social and political achievement (rather than something initially given), and it can only maintain itself by reconfiguring itself in the face of the challenges history puts in its way.”

[4] For the damage done by time constraints in current interdisciplinary projects, see Gosselain 2011, p. 133.

[5] Yoffee, Sherratt 1993, p. 8.

[6] Hodder 2003, p. 56.

[7] Nowotny, Scott, Gibbons 2001, p. 253–254, paraphrased in Trute 2005, p. 55.

[8] Bourdieu 1975, p. 23: “… the producers tend to have no possible clients other than their competitors… in a highly autonomous scientific field, a particular producer cannot expect recognition of the value of his products (‘reputation’, ‘prestige’, ‘authority’, ‘competence’, etc.) from anyone except other producers, who, being his competitors too, are those least inclined to grant recognition without discussion and scrutiny.”

https://biblioteca-digitala.ro

political interests, local or global, no matter whether we perceive them as good or bad, to preserve its autonomy and to promote that of its inhabitants by encouraging internal subversion as much as the conservation of already established theories and methods. A reassembled archaeology fighting for more autonomy would discourage superficial borrowings and practice radical skepticism against fashionable "turns", would require thorough examination of anything archaeologists are accustomed to use in the discipline or want to bring from outside, thus enabling its inhabitants to be more than local subalterns of unexamined ways of thinking.

The degradation of autonomy in the name of interdisciplinarity, transdisciplinarity and other ideologies is affecting all disciplines. The autonomous evaluation of research is a target for current influential views on science and society. A group of sociologists, who have proposed "mode 2 knowledge" both as a description and a project for the development of knowledge, present autonomy as something akin to epistemic arrogance, and this is not just an academic opinion, it is the norm for the official policy on "science and society" in Europe[9]. In their view, "to keep insisting upon a separate space for basic research, with autonomous measures for quality control, appears… to be a relic of an earlier era"[10]. They claim that we are witnessing a shift from a culture of autonomy to one of accountability, from discipline-based peer review evaluation to one which involves not only "a wider and more eclectic range of 'producers', but also orchestrators, brokers, disseminators, and users". And this is because "scientific 'peers' can no longer be reliably identified, because there is no longer a stable taxonomy of codified disciplines from which 'peers' can be drawn", and because "clear and unchallengeable criteria, by which to determine quality, may no longer be available. Instead, we must learn to live with multiple definitions of quality, a fact that seriously complicates (even compromises) the processes of discrimination, prioritization, and selectivity upon which policy-makers and funding agencies have come to rely"[11].

The mode 2 perspective, like the mode 1 perspective it declares to be obsolete, is a situated one. One can recognize the dominance of the main problem facing evaluators from outside the disciplines they are evaluating: how can we evaluate research without reading what the researchers write (there is too much to read, we don't know what to read, and even if we could read and understand everything we would not be able to choose among conflicting views). What is difficult for outside evaluators is also difficult for someone who looks at research from the inside, especially in archaeology, a discipline split into various traditions of research that have distinct criteria of evaluation. What is excellent in them is, or should be, a matter of constant debate with internal outcomes. Interventions from the outside distort that debate, indispensable for the production of scientific knowledge, by introducing criteria of compatibility between political views and scientific views.

[9] Rabinow, Bennett 2012, p. 54.
[10] Jasanoff 2003, p. 235.
[11] Nowotny, Scott, Gibbons 2003, p. 187–188.

https://biblioteca-digitala.ro

We need assessments of what mode 2 thinking can do to a research program in particular circumstances. For instance, if one works as an archaeologist on ancient ethnic phenomena in Romania and in the evaluation of such work are involved "producers" from outside the discipline, that is, in this case, people holding dogmatic, mostly nationalistic, views and "orchestrators, brokers, disseminators, and users", usually having the same views, occasionally in milder versions, that person will be soon forced to abandon the research suggested as viable by a translocal discipline, because it does not fit the local expectations, *i.e.* the identification of the "true" ancestors of the nation, the task assigned to many archaeologists more than a century ago.

In a world in which we have to decide "whether to be slaves in the empire of the commodity or puppets in the shadow of the state"[12] our autonomy is limited. Our research has to be accepted and appreciated by those who are not archaeologists. Archaeology is expensive. We cannot do without funders, public or private, and they have their views about what is worth knowing, about scientific thinking, disciplines and interdisciplinarity[13]. We should examine such views carefully, not just make virtue of necessity. The funders are entitled to their views, but they have also the right to have access to what we think, something that should be not just what they knew before hearing from us. Therefore, they should defend our right to construct interpretations and we should do the same. Our position of privilege carries the obligation to say what we think to anyone who is interested. This is how I understand "telling truth to power". Forfeiting this obligation does not help anyone in the long term and does not lead to a democratic participation in the production of knowledge: no matter how many stakeholders are recognized we will never be able to "negotiate" with all of them; they are the whole present and future humanity. This is not about imposing what we think on others, it is about telling them what we think, a basic commitment for a useful conversation.

More autonomy could be gained by belonging to a better integrated discipline. The fierce divisions in archaeology seem to be over and pluralism seems to be the word of the day. Methodological pluralism is necessary, theoretical pluralism desirable, but a world of equally valid approaches we refuse to sort or, as it happens, attempt to incorporate[14] in discourses that will make everybody happy is not a scientific one. This is politics, this is taking the view of the politicians who claim to represent everything that seems worth representing while acting only for themselves. It is also dangerous: if we refrain from evaluating the knowledge claims of our colleagues, evaluators and funding agencies will do that, thus reducing the capacity of the discipline to produce autonomous knowledge. Archaeologists will be tempted to write not for people who are inclined to criticize them, but for outside experts who will value their compliance.

[12] Appadurai 2001, p. 48.

[13] The link between funding and interdisciplinarity is common knowledge among researchers. For political science, see McKenzie 2007; for interdisciplinarity as ideology, see Rajski 2009.

[14] Hodder 2003, p. 62; Webmoor 2007, p. 228.

https://biblioteca-digitala.ro

Research is based on a paradoxical combination of high expectations and epistemic humility[15]. We have to imagine ourselves as having the capacity to get all that there is to know about our subjects and we need not to be over impressed with ourselves in order to understand distant worlds that are easily transformed by our wish to dominate them, especially if we represent them as familiar.

Epistemic humility allows a better understanding of other ways of thinking inside the discipline, enables researchers "to achieve the sympathetic understanding …necessary for recognizing what is valuable in those views…"[16], while epistemic arrogance tends to isolate the knowing person from the discipline and from the colleagues, making one fit for the position of an expert associated with those who politically dominate scientific research and who usually are arrogant themselves[17]. The two attitudes also lead to contrasting evaluations of metanarratives, usually favored by panoptic dispositions cultivated by the political environment, which tend to promote big pictures and to downplay the conflicting results offered by actual archaeological research.

Epistemic humility also helps recognizing the limits of our interpretations by putting what we know into the perspective of our goals, whose origins should be constantly examined, and into the perspective of our means. By assisting reflexivity, it can separate what we can do from what we cannot, at least not at the present time, and in particular conditions, what is desirable from what is imposed as desirable. Knowing what we can do is knowing what our freedom is made of, giving us more chances to do something else than reproducing the world around us in our research[18].

When it goes beyond description and does not subject the powerless archaeological record to some theory, archaeological research solves problems. It is certainly nice to do that, but I would like to see articles which mention what is not supporting their conclusions, fewer problems solved, more problems discarded, more problems identified, more about what can be imagined but cannot be solved. This could enrich archaeological theory by adding to grand frameworks personal, contextual, accounts about what archaeologists "think they are up to"[19] and thus open to examination what goes without saying in archaeological research.

Epistemic humility could also bring our knowledge closer to the public. It is much easier to communicate about knowledge desires than about knowledge

---

[15] Bourdieu, Wacquant 1992, p. 252: "…the right posture consists of a highly unlikely combination of definite ambition, which leads one to take a broad view (*à voir grand*), and the great modesty indispensable in burying oneself in the fullest detail of the object."

[16] Sterba 1998, p. 4, quoted by Roberts, Wood 2003, p. 273.

[17] See Sheila Jasanoff's plea for "technologies of humility" designed for the use of the decision-makers (2003).

[18] See Bourdieu, Wacquant 1992, p. 198: "The true freedom that sociology offers is to give us a small chance of knowing what game we play and of minimizing the ways in which we are manipulated by the forces of the field in which we evolve, as well as by the embodied social forces that operate from within us."

[19] Geertz 1974, p. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

claims. Leaving aside triumphalist attitudes, we should replace a negotiation in which participants try to impose their knowledge with the perspectives opened by discovering common ground in what we would like to know about the past.

My plea for autonomy does not aim at making archaeology a *sui generis* discipline, at equal distance from the others. If we want to go beyond offering archaeological replications of the world around us, we need sociological reflexivity and ethnographic imagination to guide our perceptions of reality and our evaluations of what we take from other disciplines, epistemic conditions for creating distinct archaeological views able compete with those of other historical social sciences. There is much work to be done here.

BIBLIOGRAPHY

Appadurai 2001 — A. Appadurai, *The globalisation of archaeology and heritage: a discussion with A. Appadurai*, JSA 1, 2001, p. 35–49.

Bourdieu 1975 — P. Bourdieu, *The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason*, Social Science Information 14, 1975, p. 19–47.

Bourdieu, Wacquant 1992 — P. Bourdieu, L.J.D. Wacquant, *An invitation to reflexive sociology*, Cambridge, 1992.

Dunnell 1982 — R.C. Dunnell, *Science, social science and common sense: the agonizing dilemma of modern archaeology*, JAR 38, 1982, p. 1–25.

Fish 1994 — S. Fish, *There's no such thing as free speech and it's a good thing, too*, Cambridge MA, 1994.

Geertz 1974 — C. Geertz, *"From the native's point of view": on the nature of anthropological understanding*, Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences 28, 1974, p. 26–45.

Gillespie, Joyce, Nichols 2003 — S.D. Gillespie, R.A. Joyce, D.L. Nichols, *Archaeology is anthropology*, Archaeological Papers of the American Anthropological Association 13, 2003, p. 155–169.

Gosselain 2011 — O. Gosselain, *Slow science – La désexcellence*, Uzance 1, 2011, p. 129–140.

Hodder 2003 — I. Hodder, *Archaeological reflexivity and the "local" voice*, Anthropological Quarterly 76, 2003, p. 55–69.

Jasanoff 2003 — S. Jasanoff, *Technologies of humility: citizen participation in governing science*, Minerva 41, 2003, p. 223–224.

McKenzie 2007 — K. McKenzie, *Comment on Moran's "Interdisciplinarity and political science"*, Politics 27, 2007, p. 119–122.

Nowotny, Scott, Gibbons 2001 — H. Nowotny, P. Scott, M. Gibbons, *Re-thinking science: knowledge and the public in an age of uncertainty*, Cambridge, 2001.

Nowotny, Scott, Gibbons 2003 — H. Nowotny, P. Scott, M. Gibbons, *Introduction. "Mode 2" revisited: the new production of knowledge*, Minerva 41, 2003, p. 179–194.

Rabinow, Bennett 2012 — P. Rabinow, G. Bennett, *Designing human practices. An experiment with synthetic biology*, Chicago, 2012.

Rajski 2009 — B. Rajski, *Louis Althusser: philosophy and the spontaneous philosophy of the scientists,* The voice imitator, 27 March, 2009. Available at http://

https://biblioteca-digitala.ro

voiceimitator.blogspot.ro/2009/03/louis-althusser-philosophy-and.html, on 21 February 2015.

Roberts, Wood 2003 — R.C. Roberts, W.J. Wood, *Humility and epistemic goods*, in M. DePaul, L. Zagzebski (eds.), *Intellectual virtue. Perspectives from ethics and epistemology*, Oxford, 2003, p. 257–279.

Sterba 1998 — J. Sterba, *Justice for here and now*, Cambridge, 1998.

Trute 2005 — H.H. Trute, *Comment from a legal perspective. Politics, markets, science and the law*, in H. Nowotny, D. Pestre, E. Schmidt-Aßmann, H. Schulze-Fielitz, H.-H. Trute, *The public nature of science under assault*, Heidelberg, 2005, p. 53–61.

Webmoor 2007 — T. Webmoor, *The dilemma of contact: archaeology's ethics-epistemology and the recovery of pragmatic sensibility*, Stanford Archaeological Journal 5, 2007, p. 224–246.

Yoffee, Sherratt 1993 — N. Yoffee, A. Sherratt, *Introduction: the sources of archaeological theory*, in N. Yoffee, A. Sherratt (eds.), *Archaeological theory: who sets the agenda*, Cambridge, 1993, p. 1–9.

AUTONOMIE ŞI MODESTIE EPISTEMICĂ PENTRU REFACEREA DISCIPLINEI

REZUMAT

Acceptarea entuziastă a unor moduri de a gândi şi de a face lucruri împrumutate din alte discipline şi tradiţii de cercetare ar fi bine să fie înlocuită cu examinarea cuprinzătoare a ceea ce aduc acestea, pentru a păstra capacitatea arheologiei de a stabili scopuri şi de a alege instrumente de cercetare care să-i aparţină. În loc să folosim prestigiul conferit de autorităţi din afara disciplinei, ar trebui să facem din modestie o virtute epistemică centrală.

Cuvinte-cheie: arheologie, sociologia cunoaşterii, statut subaltern, interdisciplinaritate, reflexivitate.

https://biblioteca-digitala.ro

GROMA, UN INSTRUMENT TOPOGRAFIC STRĂVECHI

ALEXANDRU S. MORINTZ*

Rezumat: Lucrarea își propune să analizeze instrumentul topografic *groma*. Cu o istorie îndelungată, acesta și-a găsit consacrarea în Imperiul Roman. Astfel, cele mai multe surse documentare provin din această perioadă: surse scrise (*Corpus Agrimensorum Romanorum*), iconografice (pe pietre funerare) și chiar câteva exemplare de *groma*, precum cea descoperită la Pompei. Totuși, începuturile sale sunt mult mai timpurii, iar utilizarea sa a continuat multe secole după dispariția Imperiului Roman. Obiectivul contribuției noastre, prima dedicate acestui subiect în literatura românească de specialitate, este acela de a aduce mai multă lumină asupra acestui încă enigmatic instrument topografic și de a facilita identificarea componentelor sale în contexte arheologice.

Cuvinte-cheie: *groma*, *Corpus Agrimensorum Romanorum*, topografie romană.

1. INTRODUCERE

Până în prezent, cercetarea arheologică românească a ignorat practic instrumentul topografic *groma*. Astfel, deși în numeroase studii sunt consacrate spații ample cuceririi Daciei de către romani, realizării de drumuri și de diverse construcții militare și civile, alocării de pământ veteranilor etc., aspectele legate de *modul în care* toate acestea au fost efectuate ocupă o poziție periferică sau chiar lipsesc[1].

Un pasaj din lucrarea lui Balbus, *Expositio et ratio omnium formarum*[2], a fost adesea folosit doar pentru informațiile de natură istorică. Era evidențiat doar faptul că autorul textului a fost în Dacia în timpul războaielor purtate de romani[3]. Substanța propriu-zisă a textului, care este un manual de topografie romană, nu a fost însă analizată. Balbus menționa inclusiv *groma* (sub denumirea de *ferramentum*), ca instrument utilizat la trasarea unor amenajări și construcții militare.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: alexmorintz@yahoo.com.

[1] Dacă într-un prim dicționar dedicat istoriei vechi a României *groma* nu figurează (Pippidi 1976), într-o enciclopedie cu aceeași tematică, dar mai extinsă ca abordare, *groma*/*gromatici* sunt tratate laolaltă (Suceveanu 1996, p. 205–206).

[2] Blume, Lachmann, Rudorff 1848, p. 91–108; Guillaumin 1996, p. 20–89; Campbell 2000, p. 204–215.

[3] Petolescu 2010, p. 137–138.

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 95–118

https://biblioteca-digitala.ro

Există şi o traducere integrală în limba română a textului lui Balbus, însoţită de comentarii și note[4]. Urmărind traducerea fidelă a textului[5], autorii acordă prea puțină atenție restituirii sensului inițial al unor fraze. În plus, există şi o serie de comentarii care denotă interpretări eronate. De exemplu: „[…] autorul [Balbus] își prezintă magistrului său [Celsus], […] rezultatele cercetării sale în domeniul geometriei”[6]. Afirmația este falsă; așa cum Balbus menționează în mai multe rânduri, textul său este prezentarea unor lucruri deja ştiute lui Celsus[7], iar scopul este acela de manual, menit a-i iniția și pe alţii în acest domeniu[8]. Prin urmare, nu putea fi vorba de rezultatele unor cercetări personale, ci doar de expunerea unor noțiuni însușite. Menționăm și alte afirmații nefondate ale autorilor: „Pentru măsurători, gromaticii se foloseau, după cum sugerează și Balbus, de instrumente care permiteau operații complicate, ca triangulația. Aceste ustensile: *dioptra*, *groma* și *chorobatul* erau utilizate permanent și la construirea drumurilor și fortificațiilor”[9]. În primul rând, Balbus nu sugerează nicăieri în text utilizarea triangulației, acesta fiind un procedeu, dacă nu total necunoscut, în orice caz nedocumentat în epocă. În al doilea rând, afirmația conform căreia *dioptra* ar fi fost un instrument utilizat permanent de către romani este cel puțin exagerată, neexistând în acest sens decât câteva slabe indicii, nicidecum dovezi[10]. De asemenea, faptul că autorii traducerii nu au inclus și ilustrația aferentă face ca textul să fie aproape de neînțeles.

Din cele prezentate mai sus, se remarcă două tendințe: fie evitarea aspectelor de natură tehnică, fie tratarea acestora într-un mod superficial, fapt care a condus adesea la concluzii eronate. O analiză pertinentă poate fi efectuată numai prin utilizarea unor instrumente de lucru adecvate, iar acestea pot fi furnizate doar de o subdisciplină arheologică distinctă, *arheotopografia*. Asupra întregii problematici și a necesității introducerii acestui domeniu de cercetare, ne-am referit recent[11]. Mai

[4] Crișan, Timoc 2005.

[5] Textul lui Balbus, păstrat doar în copii, conține numeroase erori de transcriere. Traducerile în limbile franceză (Guillaumin 1996, p. 20–89) și engleză (Campbell 2000, p. 204–215) au încercat să reconstituie textul original.

[6] Crișan, Timoc 2005, p. 158.

[7] Blume, Lachmann, Rudorf 1848, p. 91, rândurile 8–12; Guillaumin 1996, p. 21, prop. 3; Campbell 2000, p. 206, rândul 8.

[8] Blume, Lachmann, Rudorf 1848, p. 93, rândul 15, p. 94, rândurile 1–2; Guillaumin 1996, p. 29, prop. 16; Campbell 2000, p. 207, rândul 3.

[9] Crișan, Timoc 2005, p. 166.

[10] Lewis 2001, p. 109.

[11] Într-un studiu recent (Morintz 2015), am abordat necesitatea unei noi sub-discipline arheologice: *arheotopografia*. Ca problematică și metodologie, aceasta este înrudită cu o altă sub-disciplină arheologică deja consacrată, *arheoastronomia*. Este evident faptul că vechii topografi aveau și noțiuni de astronomie, necesare orientării aliniamentelor terestre pe direcția punctelor cardinale sau a unor aștri. De asemenea, instrumentele folosite în cele două domenii erau asemănătoare sau chiar similare. În studiul menționat mai sus, am propus și o definție a arheotopografiei, ca având drept obiect de studiu apariția și evoluția tehnicilor și instrumentelor topografice, în scopul reconstituirii modului în care erau efectuate măsurătorile topografice în Preistorie și Antichitate (Morintz 2015, p. 340).

https://biblioteca-digitala.ro

mult, doar în acest fel anumite contexte sau artefacte descoperite pe cale arheologică pot fi analizate în vederea identificării posibilelor funcționalități[12].

Revenind la *groma*, în prezent, majoritatea specialiștilor consideră că acesta a fost cel mai important dispozitiv topografic roman, supranumit chiar instrumentul cu care s-a construit Imperiul Roman. Utilizarea sa este atestată atât în domeniul construcțiilor, cât și în cel al atribuirii de terenuri agricole și al evidenței cadastrale în vederea impozitării. *Groma* se compunea din două brațe în cruce, dispuse în plan orizontal, montate pe un braț-suport aflat în plan vertical (fig. 9). Instrumentul permitea trasarea pe teren a unor aliniamente dispuse perpendicular. În perioada târzie a Imperiului, înșiși practicanții acestei profesii sunt denumiți, după numele acestuia, *gromatici*.

În prezentul studiu, ne propunem să analizăm toate informațiile existente referitoare la *groma*. Secțiunile 2–4 sunt dedicate începuturilor măsurătorilor și primelor prototipuri ale acestui instrument, etimologiei termenului și surselor documentare, ordonate în trei categorii: scrise, iconografice și arheologice. Secțiunea 5 va fi consacrată reconstituirilor de *groma* efectuate până în prezent, precum și modului de funcționare.

2. ORIGINILE INSTRUMENTULUI *GROMA*, CEL MAI VECHI DISPOZITIV TOPOGRAFIC

Cel puțin deocamdată, este imposibilă o datare și o localizare precisă a apariției acestui instrument topografic străvechi. Tocmai de aceea, considerăm că, în limba română, adjectivul „străvechi” este mai potrivit decât „antic”. Deși, în mod evident, acest instrument cunoaște consacrarea în Antichitate, atingând apogeul în perioada romană, există indicii concludente care sugerează o utilizare mult mai timpurie. De asemenea, reminiscențe ale principiilor sale de funcționare s-au perpetuat până în secolul al XVIII-lea. Bazată exclusiv pe proprietățile unghiului drept, *groma* permitea, simplu, rapid și precis, efectuarea unei game variate de lucrări topografice.

Deși *groma* este un dispozitiv extrem de simplu, compus din două elemente liniare (stinghii din lemn sau tije metalice), dispuse perpendicular unul față de celălalt, sesizarea unghiului drept și, ulterior, utilizarea sa de către om în scopuri practice au constituit un proces care s-a derulat, probabil, de-a lungul mai multor milenii. De ce? Pentru că, în natură, unghiul drept constituie o prezență discretă. Astfel, traseele râurilor, determinate de configurația geografică a zonei pe care o traversează, sunt mai mult sau mai puțin sinuoase, dar niciodată în linie dreaptă.

[12] În anul 2013, am publicat un studiu referitor la o posibilă legătură între *groma* și un anume tip de vatră decorată (Morintz 2013). Trăsăturile definitorii ale acestui tip sunt forma pătrată, reprezentarea diagonalelor (intersectate în unghi drept) și orientarea fie a acestora, fie a laturilor pe direcția punctelor cardinale. Conchideam atunci, cu rezervele de rigoare, că acest tip de complex arheologic *ar fi putut* servi la realizarea de instrumente de tip *groma* și la calibrarea periodică a acestora.

https://biblioteca-digitala.ro

De asemenea, siluetele animalelor, forma frunzelor plantelor etc. pot prezenta simetrii, dar încadrate între linii curbe sau circulare, convexe sau concave.

Prin urmare, cum au putut oamenii identifica unghiul drept în natură? B. Ilakovac consideră că acest lucru s-a produs prin sesizarea efectelor gravitației terestre. Un corp suspendat la capătul unei sfori (principiul firului cu plumb), deasupra unei suprafețe de apă, va face ca traiectoria sforii (verticală) să formeze cu oglinda apei (orizontală) un unghi drept[13]. Deși raționamentul este corect, considerăm puțin probabil că aceasta ar fi putut fi originea pentru *groma*. Încercând să răspundă la aceeași întrebare, R. Hersh ne poartă într-o călătorie în timp, într-o tabără de vânătoare din urmă cu 20–30 000 ani. În cenușa unei vetre, doi vânători observă două bețe dispuse încrucișat. Prin modificări repetate ale poziției unuia dintre bețe, cei doi vânători constată faptul că, doar într-o singură situație, cele două bețe ajung să delimiteze, prin intersecția lor, patru spații egale. Sesizarea acestui fapt geometric invariabil[14] a dus, credem noi, la descoperirea unghiului drept și, ulterior, la apariția instrumentului *groma*. Acesta a permis primele modalități elaborate de organizare și amenajare a spațiului.

Firul cu plumb, ca simbol al perfecțiunii construcțiilor divine, este menționat în Vechiul Testament[15]: „[…] Iată că Domnul stătea lângă un zid drept, iar în mâna Lui avea o cumpănă de plumb.” (Amos 7.7.); „[…] Ei se vor bucura văzând cumpăna zidarului în mâna lui Zorobabel. […]” (Zaharia 4.10.). Această tendință apare și în scrierile creștine timpurii. În scopul de a conferi creației divine ordinea și armonia matematică, lui Dumnezeu îi sunt asociate instrumente precum firul cu plumb sau compasul[16].

De asemenea, firul cu plumb este atestat ca parte componentă a *merkhet*-ului, cel mai timpuriu instrument de orientare celestă a unui aliniament terestru. Un exemplar de acest gen, datând din secolul al VI a.Chr., provine din Egipt[17], dar fără îndoială că principiile sale de funcționare erau cunoscute cu mult înainte. De exemplu, orientarea mormintelor, atestată încă din neolitic, impunea utilizarea unui instrument de acest gen[18]. *Merkhet*-ul era compus din trei elemente: un dispozitiv de vizare (A) și două de aliniere (B). În cazul exemplarului descoperit în Egipt, dispozitivul de vizare era confecționat dintr-o frunză de palmier, despicată pe o anumită porțiune. Dispozitivele de aliniere constau în două mânere din lemn, având, la unul dintre capete, suspendat un fir cu plumb. Procedura implica doi operatori: primul cu dispozitivul de vizare și unul de aliniere, al doilea doar cu unul de aliniere. Vizând prin despicătură un anume corp ceresc, primul operator punea pe aceeași direcție dispozitivul său de aliniere. Apoi, îl poziționa pe celălalt operator, aflat la o

[13] Ilakovac 2002, p. 159.

[14] Hersh 2002, p. 207.

[15] Biblia sau Sfânta Scriptură (tipărită sub îndrumarea și purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod), București, 1990.

[16] Zaitsev 1999, p. 535–540 și fig. 2.

[17] Borchardt 1899, p. 11 și fig. de la p. 10.

[18] Morintz, Kogălniceanu 2009, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

anumită distanță față de el, până când cele două fire cu plumb erau aliniate pe direcția dorită[19] (fig. 1).

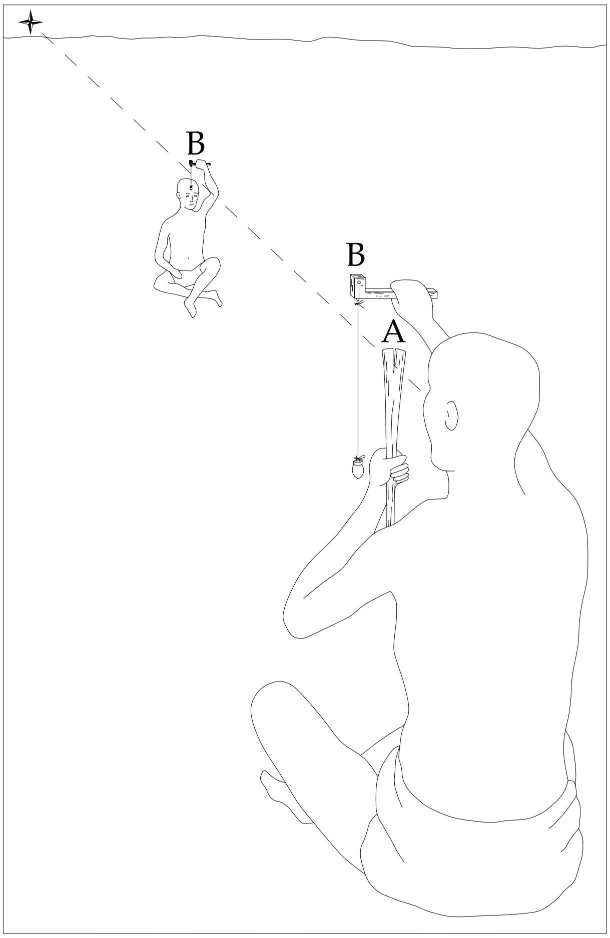

Fig. 1. *Merkhet*-ul, instrument utilizat în Egiptul Antic pentru trasarea de aliniamente (după Borchardt 1899, fig. de la p. 10; King 1955, fig. 2; Lewis 2001, p. 15 și fig. 1.1.).

Importanța *merkhet*-ului constă în faptul că documentează două aspecte definitorii pentru *groma*. În primul rând, este vorba de vizarea și trasarea de aliniamente intenționate; în al doilea rând, observarea pe cale empirică a faptului că două fire suspendate generează două linii paralele. Practic, putem considera *merkhet*-ul ca fiind o jumătate de *groma*. Astfel, dacă prin intermediul primului instrument putea fi trasat un singur aliniament pe orice direcție dorită, cu cel de-al doilea se obținea simultan și un al doilea aliniament, dispus perpendicular pe primul.

[19] King 1955, fig. 2; Lewis 2001, p. 15 și fig. 1.1.

https://biblioteca-digitala.ro

De multă vreme, este unanim acceptat faptul că primele măsurători topografice sunt legate de începuturile agriculturii pe văile fluviilor Tigru și Eufrat[20]. Inițial, probabil că scopul acestor măsurători viza doar distribuția echitabilă a pământului bun pentru agricultură între toți membrii comunității. Cea mai simplă modalitate de păstrare a unei „evidențe cadastrale” o constituia atribuirea unor loturi pătrate sau rectangulare, a căror suprafață putea fi determinată prin produsul laturilor alăturate.

Trasarea unor asemenea loturi implica două aspecte de natură matematică: stabilirea unui sistem unitar de măsură pentru lungimi și găsirea unei metode de trasare pe teren a unghiului drept. Referitor la primul aspect, cele mai timpurii unități de măsură pentru lungimi au provenit din părți ale corpului uman, ca degetul, palma, cotul, aceasta din urmă fiind și cea mai folosită. Pornind de la acest etalon, erau apoi realizate, prin multiplicare, „rulete”, sub forma unor funii divizate prin noduri[21]. Referitor la cel de-al doilea aspect, a fost deja demonstrat faptul că teorema atribuită lui Pitagora (cca 569–475 a.Chr.) era cunoscută cu un mileniu mai devreme în Orient[22]. Egiptenii și babilonienii știau faptul că un triunghi având laturile de 3, 4 și, respectiv, 5 unități, formează, între laturile de 3 și 4 unități, un unghi drept. Pentru a nu fi nevoiți să repete operația de fiecare dată, erau realizate echere[23] (fig. 2).

Existența unui sistem cadastral bazat pe loturi pătrate este confirmată și de către Herodot (în *Istorii* II, 109): „Tot acest rege [Sesostris] – mai spuneau preoții – a împărțit pământul între toți egiptenii, **dând fiecăruia câte un ogor pătrat, deopotrivă de mare**. De aici și-a scos el veniturile, orânduind ca în fiecare an să i se plătească o anumită dare. Dacă se întâmpla ca fluviul să roadă o parte din țarina cuiva, omul venea la rege și-i spunea ce pățise. Iar regele **trimitea oameni să vadă și să măsoare cu cât se micșorase lotul**, pentru ca darea cuvenită să fie plătită potrivit cu pământul rămas. […]”. Sublinierile ne aparțin și au menirea de a puncta două lucruri extrem de importante: primul, documentarea unui sistem de centuriații *avant la lettre*; al doilea, existența unei evidențe cadastrale și a unui personal însărcinat cu verificarea și reactualizarea situației din teren. Pentru aceste lucrări periodice, egiptenii își racordau măsurătorile la borne[24] (fig. 3).

Așa cum menționam mai sus, într-un anume moment s-a simțit nevoia de a nu mai construi ori de câte ori era necesar unghiul drept. Echerul, deja menționat (fig. 2), putea fi folosit pentru construcții sau tâmplărie, dar nu și pentru trasarea de aliniamente lungi pe teren. Astfel, a luat naștere instrumentul de tip *groma*. Construite

[20] Lyons 1927, p.132.

[21] Scene, redând efectuarea de măsurători agricole cu asemenea „rulete”, apar pe pereții pictați ai unor complexe funerare aparținând unor înalți demnitari egipteni din secolul al XV-lea a.Chr., ca, de exemplu, mormântul lui Menna (Berger 1934, fig. 4).

[22] Neugebauer 1969, p. 36.

[23] Echere sunt documentate în mormântul lui Rekhmire, Egipt, sec. XIV a.Chr. (Kiely 1947, p. 12 și fig. 4).

[24] Într-o scenă pictată în complexul funerar al lui Nakht, un demnitar verifică poziția corectă a bornelor pe baza cărora erau măsurate terenurile agricole (Brock 2010, p. 15).

https://biblioteca-digitala.ro

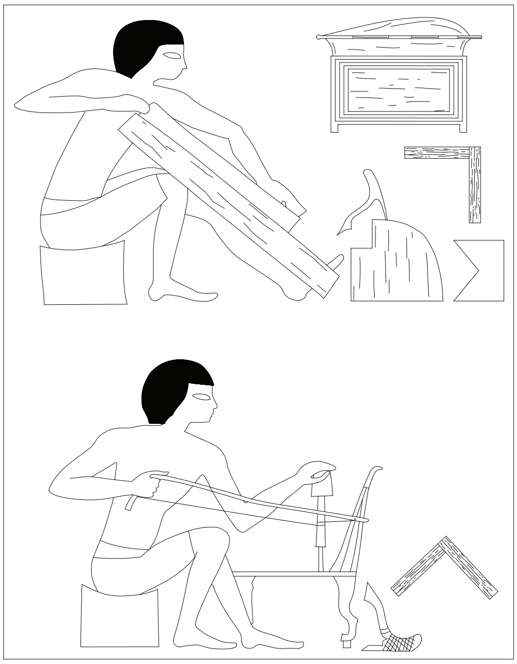

Fig. 2. Echere în panoplia de tâmplar, pictură din mormântul lui Rekhmire, Egipt, sec. XIV a.Chr. (după Kiely 1947, fig. 4).

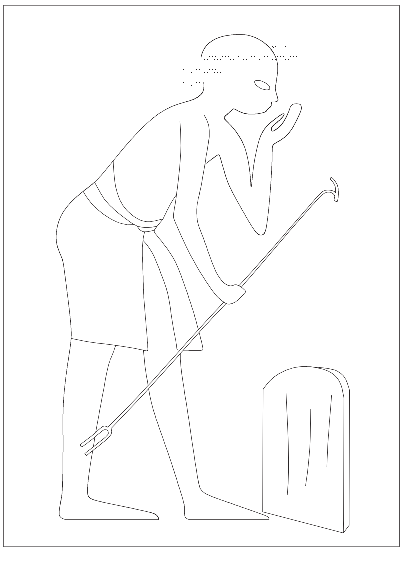

Fig. 3. Demnitar egiptean verificând poziția bornelor de hotar, pictură din mormântul lui Nakht, Egipt, sec. XIV a.Chr. Alăturat imaginii, este scris: „[…] *stela* [piatra de hotar, borna] *este la fel* [în poziția inițială] *ca în vremea tatălui său* [a primului proprietar]” (după Brock 2010, p. 15).

https://biblioteca-digitala.ro

din materiale perisabile, nu s-au păstrat, excepție făcând exemplarul descoperit în Egipt, la Fayum, în 1899[25] (fig. 4). Acesta consta în două elemente liniare din lemn dispuse în cruce, având o lungime de 35,2, respectiv, 34,2 cm. Scobiturile, sesizate la ambele extremități ale celor două elemente, serveau la suspendarea firelor de care atârnau greutăți[26]. S-a susținut că un asemenea prototip, ținut în mână, nu putea asigura o precizie rezonabilă. Totuși, dacă asociem piesei descoperite un braț-suport, obținem, în esență, tipul de *groma* descoperit la Pompei (fig. 9). Este de presupus că, în uzul curent, cele mai multe instrumente de acest fel se făceau punctual, pentru diferite nevoi, și, probabil, că cele mai multe erau din lemn.

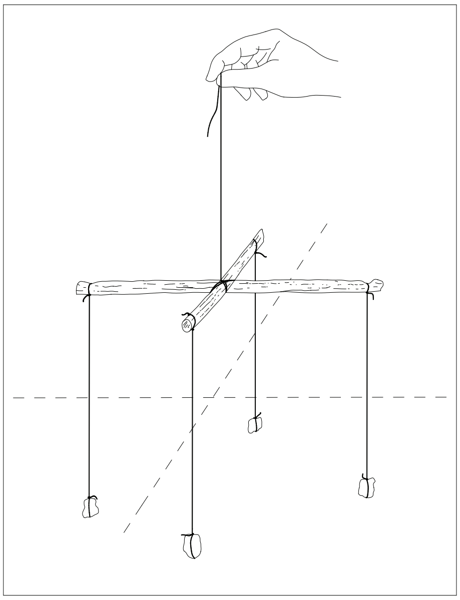

Fig. 4. *Groma* descoperită la Fayum, Egipt (după Lewis 2001, fig. 5.5.).

Pasajul citat mai sus este continuat de către Herodot astfel: „[…] Părerea mea este că aici se află începuturile geometriei, care, de aici a trecut apoi în Elada […]". Această influență egipteană asupra grecilor pare a se reflecta doar în domeniul urban. Din considerente de natură geografică, agricultura nu a avut niciodată un caracter extins în lumea greacă. Începând însă cu secolul al VI-lea, orașele sunt construite sau reconstruite pe plan rectangular. Un exemplu în acest sens îl constituie Miletul, reconstruit în anul 479 a.Chr.[27]. Planul rectangular (sau hippodamic) evidențiază fără dubii utilizarea unui instrument de tip *groma*.

[25] Lyons 1927, p. 138 și fig. poziționată anterior p. 133; Wartnaby 1968, p. 7; Lewis 2001, fig. 5.5.
[26] Lewis 2001, p. 129–130.
[27] Dilke 1971, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

Groma va atinge, însă, apogeul în Roma antică, perioadă din care provine și majoritatea informațiilor despre acest instrument: surse scrise, iconografice și arheologice. Preluată prin filieră etruscă[28], unde avea o utilitate preponderent cultică, romanii îi vor schimba funcționalitatea într-una preponderent economică. Cu acest instrument și pornind de la sistemul cadastral egiptean, romanii vor breveta *centuriatio* care, în mare măsură, stă la baza cadastrelor funciare moderne.

Foarte succint, putem puncta două momente care au contribuit crucial la dezvoltarea topografiei romane: perioada lui Augustus (27 a.Chr. – 14 p.Chr.) și cea a lui Vespasian (69–79 p.Chr.). În prima perioadă, expansiunea fără precedent a condus la un vast program de colonizări și alocări de pământ[29]. În a doua perioadă, Vespasian a dus o politică de reorganizare a impozitelor agrare, în scopul revigorării finanțelor imperiului, secătuite de războaiele civile. Toate acestea au avut drept consecință creșterea rolului topografiei și al practicanților acestei profesii. Este de presupus ca, cel puțin pentru perioada târzie a Imperiului, *groma* să fi cunoscut o utilizare generalizată. Ne bazăm această presupunere pe schimbările survenite de-a lungul timpului în denumirea topografilor romani: *finitor*, *mensor* – în perioada republicană; *agrimensor* – în Imperiul timpuriu; *gromaticus* – în Imperiul târziu[30].

3. ETIMOLOGIA TERMENULUI *GROMA*

Originea termenului *groma* este destul de confuză, ridicând o serie de întrebări. Termenul provine din limba greacă, de la *gnoma*/*gnomon*. Preluarea nu s-a produs însă direct, ci pe filieră etruscă. Astfel, faptul că în limba etruscă „n” era înlocuit cu „r”, a condus în limba latină la forma de *groma*[31]. Totuși, în limba greacă, termenul avea o cu totul altă semnificație. Prin *gnomon*, grecii defineau arătătorul cadranului solar, și nu un instrument de trasat unghiuri drepte. Pentru un instrument asemănător cu *groma*, ei foloseau un alt termen, *asteriskos* (fig. 5). Prin urmare, romanii preiau o denumire greacă, atribuindu-i însă o semnificație total diferită.

Așa cum menționam mai sus, denumirea instrumentului ajunge, la un moment dat, să îi definească pe practicanții profesiei (sg., *gromaticus*; pl., *gromatici*). Demn de menționat este și faptul că în scrierile romane cu caracter topografic – reunite în *Corpus Agrimensorum Romanorum* – instrumentul este definit prin trei termeni: *ferramentum*, *groma* și *croma*. Așa cum vom vedea mai jos, *ferramentum*-ul era doar o componentă, suportul metalic. În limbajul uzual al topografilor romani însă, acesta adesea definea întreg instrumentul. Balbus, de exemplu, în lucrarea sa, *Expositio et*

[28] Dilke 1971, p. 33; Lewis 2001, p. 123.
[29] Dilke 1987, p. 212.
[30] Campbell 1996, nota 3.
[31] Schulten 1912, p. 1882.

https://biblioteca-digitala.ro

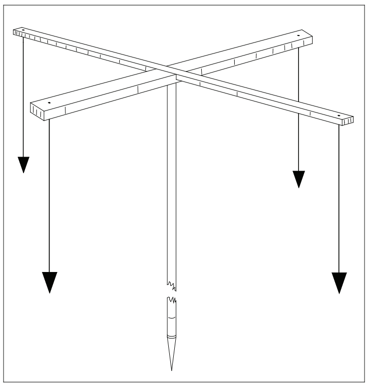

Fig. 5. *Asteriskos*, varianta greacă a instrumentului *groma* (după Kiely 1947, fig. 11).

ratio omnium formarum, folosește termenul de *ferramentum* referindu-se la *groma*[32]. Hyginus Gromaticus, în schimb, în lucrarea *De limitibus comnstituendis*, folosește termenul *groma*[33]. O formă ușor modificată, *croma*, apare la Marcus Iunius Nipsus. în lucrarea *Fluminis varatio*[34].

4. SURSELE DOCUMENTARE PENTRU *GROMA*

Sursele documentare privind *groma* sunt de mai multe tipuri: scrise, iconografice şi arheologice. Tratarea intrinsecă a acestora este imposibilă, deoarece cele trei categorii se întrepătrund în mod evident, mult mai sugestivă fiind o analiză comparativă a informațiilor avute la dispoziție. De exemplu, așa cum vom vedea, una dintre principalele surse iconografice pentru *groma* conține şi text şi a şi fost descoperită pe cale arheologică. La rândul lor, unele texte scrise sunt însoțite și de ilustrație. Ce urmărim prin această împărțire este să surprindem trei aspecte: *ce* se menționează în textele vremii despre *groma*; *cum* apare aceasta reprezentată; *care* sunt elementele neperisabile care au supraviețuit timpului.

4.1. Surse scrise

Cel puțin la prima vedere, această categorie este cea mai bogată și este reprezentată, în principal, de *Corpus Agrimensorum Romanorum*. Colecția este compusă din scrieri aparținând mai multor autori, cea mai timpurie datând din sec. I p.Chr. Textele sunt diverse atât ca tematică, cât și ca abordare[35], vizând aspecte legate de măsurătorile de terenuri: procedee practice, tabele de măsurare, tipuri de terenuri,

[32] Blume, Lachmann, Rudorff 1848, p. 92. Același termen îl utilizează și Frontinus (Blume, Lachmann, Rudorff 1848, p. 33).
[33] Blume, Lachmann, Rudorff 1848, p. 170, 180.
[34] Blume, Lachmann, Rudorff 1848, p. 285–286.
[35] Dilke 1971, p. 17; Campbell 1996, p. 75; Campbell 2000, p. xx.

https://biblioteca-digitala.ro

pietre de hotar, noțiuni de legislație agricolă, extrase din *Elementele* lui Euclid etc. Scopul urmărit era acela de manual, oferind noțiuni de bază și prezentând situații cu care viitorul topograf se putea confrunta în activitatea sa[36]. Scrierile s-au păstrat doar în copii[37], redactate succesiv, începând cu mijlocul sau sfârșitul sec. IV p.Chr[38]. De-a lungul timpului, *Corpus*-ul a cunoscut numeroase editări[39].

În mod oarecum surprinzător, *Corpus*-ul nu conține nicio informație directă referitoare la *groma*. Astfel, cu toate că referirile la utilizarea acestui instrument sunt numeroase[40], în niciunul dintre texte acesta nu este ilustrat sau descris[41]. Fără a exclude faptul că tocmai un asemenea text nu ni s-a păstrat, este totuși mai probabil ca *groma* să fi fost un instrument atât de comun în practica topografilor romani încât să nu mai necesite o prezentare specială.

Ca o ironie, detalii referitoare la modul de funcționare a acestui instrument provin dintr-o lucrare care critică tocmai utilizarea sa. Scrierea aparține lui Heron din Alexandria[42] și este intitulată *Dioptra*. Aceasta prezintă un instrument care poate fi considerat strămoșul teodolitului actual[43]. Heron prezintă *dioptra* în antiteză cu *groma*, folosind pentru aceasta din urmă denumirea greacă, *asteriskos*: „Pentru că uneori este utilizat așa-numitul *asteriskos* în scopuri în care cel mai

[36] Morintz 2015, p. 349.

[37] Trei dintre cele cinci cele mai timpurii manuscrise sunt însoțite și de ilustrații; două se află la *Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel* și unul la *Biblioteca Vaticana*. În ordinea importanței, primul este A (Arcerianus), păstrat la Wolfenbüttel (Aug. f. 36, 23), datat în sec. VI sau VII. Al doilea, P, din colecțiile Vaticanului (Pal. lat. 1564), a fost redactat în sec. IX. Al treilea, G, tot de la Wolfenbüttel (Gudianus, 105), datează ulterior secolului al IX-lea și provine din P (Dilke 1987, p. 217; Campbell 1996, p. 75–76).

[38] Dilke 1987, p. 217; Campbell 1996, p. 75–76.

[39] Primele ediții ale *Corpus*-ului apar în sec. XVI–XVII, grație strădaniei unor cărturari ai vremii: P. Galandius și A. Turnebus, Paris, 1554, N. Rigaltius, Paris, 1614 și W. Goesius, Amsterdam, 1674 (Dilke 1961, p. 417). Aceste ediții nu au folosit de fiecare dată cele mai bune manuscrise, iar ilustrația este adesea inversată (Dilke 1961, p. 417). Prima ediție critică apare la jumătatea sec. XIX (Blume, Lachmann, Rudorf 1848; Blume *et alii* 1852). Primul volum conține textele în limba latină, iar cel de-al doilea, note explicative și indici. O a doua ediție a *Corpus*-ului a fost inițiată în 1913. Din păcate, editarea nu a fost continuată, din seria preconizată apărând doar primul volum (Thulin 1913). Cele două ediții menționate mai sus au fost urmate de mai multe ediții bilingve (Bouma 1993; Clavel-Lévêque *et alii* 1993; Clavel-Lévêque *et alii* 1996; Guillaumin 1996; Behrends *et alii* 1998; Campbell 2000).

[40] A se vedea notele 29–31.

[41] Lewis 2001, p. 126.

[42] Papadopoulos 2007.

[43] Lucrarea prezintă modul de construcție și de utilizare a unui instrument cu care puteau fi efectuate toate tipurile de măsurători topografice: ridicări topografice, trasări topografice și nivelment. Prevăzută cu cerc orizontal și vertical (pentru măsurarea unghiurilor în plan orizontal, respectiv în plan vertical), precum și cu un dispozitiv de orizontalizare (cu ajutorul apei), *dioptra* funcționa pe principiul teodolitului actual. Singura diferenţă faţă de acesta din urmă o constituia absenţa dispozitivelor optice (a se vedea propuneri de reconstituire în Schöne 1899, fig. 1, 2 şi Lewis 2001, fig. 3.1., 3.2.). Din păcate, nu există însă nicio dovadă care să ateste utilizarea acestui instrument, nici în lumea greacă, nici în cea romană. Prin urmare, este posibil ca *dioptra* să fi fost doar invenţia avangardistă a unei minţi geniale, care însă nu a fost adoptată în vremea sa.

https://biblioteca-digitala.ro

indicat este dioptra, se cuvine a le indica celor care vor să îl folosească anumite neajunsuri [pe care le are *asteriskos*], în scopul evitării unor greşeli pe care le-ar putea face prin ignorarea lor. Cei care l-au utilizat cunosc faptul că sforile având greutăţile suspendate nu se stabilizează repede, iar balansul lor se accentuează în condiţii de vânt. Pentru remedierea acestui neajuns s-a recurs la adăpostirea greutăţilor în tuburi din lemn. Însă, în acest caz, dacă greutăţile ating pereţii interiori ai tubului, sforile nu mai sunt suspendate vertical. Mai mult, chiar şi în cazul în care sforile cu greutăţi suspendate sunt stabilizate în poziţie verticală, acestea nu formează întotdeauna cu planul din care sunt suspendate un unghi drept şi, prin urmare, măsurătorile vor fi afectate de erori"[44].

Asupra aplicaţiilor la care se referă *Corpus*-ul, precum şi asupra observaţiilor lui Heron din Alexandria, ne vom referi în secţiunea 5 a prezentului studiu.

4.2. Surse iconografice

Reprezentările de *groma* sunt foarte rare şi tind să redea, mai degrabă, ideea de instrument decât să-l reprezinte într-o manieră detaliată şi realistă.

O imagine de acest gen provine de pe o piatră funerară din colonia Eporedia (în prezent, Ivreea), din nordul Italiei şi datează din sec. I p.Chr. Legenda, amplasată în partea superioară, conţine următorul text: „Lucius Aebutius Faustus, libert al lui Lucius Aebutius, din tribul Claudia, mensor [topograf], sevir, a ridicat acest monument când încă era în viaţă pentru el şi soţia sa, Arria Aucta, libertă a lui Quintus Arrius, şi copii lor şi liberta Zepyra"[45]. Sub inscripţie este reprezentat un instrument de tip *groma* (fig. 6). Modul de redare indică faptul că instrumentul este prezentat demontat[46], piesele componente nefiind în poziţiile de funcţionare. Capătul tijei, care se termina cu un manşon de prindere (1), era fixat în orificiul dispus în mijlocul crucii formate de cele două braţe (2). Astfel, tija avea o poziţie verticală şi susţinea, la partea sa superioară, crucea, aceasta din urmă fiind dispusă în plan orizontal. De asemenea, firele cu plumb (3) sunt redate simbolic: ar fi trebuit să fie patru (nu doar două) şi, în mod evident, cu sforile mai lungi.

Posibile reprezentări de *groma* au fost identificate şi pe monede romane[47]. Caracterul lor extrem de schematizat ne împiedică, credem noi, să le acceptăm ca atare, altfel decât cu numeroase rezerve.

4.3. Surse arheologice şi reconstituiri de *groma*

M.J.T. Lewis observa că, deşi, pe de-o parte, sursele scrise antice documentează existenţa unor noţiuni topografice consistente, iar pe de altă parte, numeroase şi variate vestigii ale unor construcţii inginereşti probează aplicarea acestor noţiuni,

[44] Traducerea în limba română ne aparţine şi a fost făcută după Lewis 2001, p. 282.
[45] CIL V 6786. Traducerea în limba română ne aparţine şi a fost făcută după Dilke 1971, p. 31.
[46] Dilke 1971, p. 31.
[47] Lewis 2001, p. 130 şi fig. 5.6.

https://biblioteca-digitala.ro

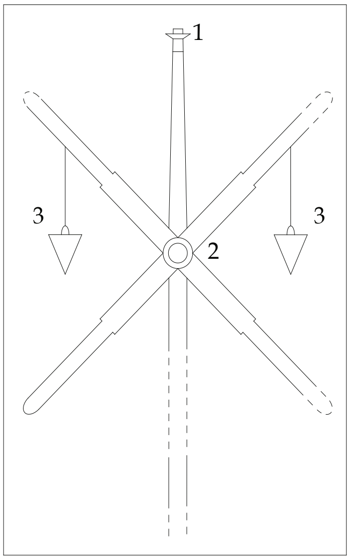

Fig. 6. Reprezentare unei *groma* pe placa funerară a mormântului lui Lucius Aebutius Faustus, descoperită la Ivrea (după Lewis 2001, fig. 5.3.).

totuşi, între acestea două, lipseşte elementul de legătură: instrumentele topografice[48]. Descoperirile arheologice de asemenea artefacte sunt rarisime. Mai mult, pentru *groma*, care, conform *Corpus*-ului, era instrument de bază în lumea romană, nu avem decât trei-patru descoperiri, dintre care una singură este certă.

Raritatea descoperirilor se datorează mai multor cauze. În primul rând, cel mai adesea, aceste instrumente erau realizate parțial sau integral din materiale perisabile (lemn, fibre vegetale), care nu s-au putut conserva decât in situaţii excepţionale[49]. În al doilea rând, recunoaşterea lor ca atare este anevoioasă. Există şanse infime ca un asemenea instrument complet, cu toate elementele sale componente, dispuse în poziție de funcționare, să fie descoperit. Dificultatea constă în a identifica separat componente, cel mai adesea aflate şi în stare fragmentară[50]. În sfârşit, interpretarea lor ca instrumente topografice a fost adesea imposibil de făcut în lipsa unei cunoaşteri detaliate a principiilor topografiei antice. Astfel, este foarte posibil ca, printre fragmentele metalice cu forme curioase, rămase nepublicate şi uitate în muzee, să se numere şi componente de *groma*.

O primă încercare de reconstituire a unei *groma* a fost realizată în 1901 şi se baza pe reprezentarea din context funerar de la Ivrea (fig. 6) şi pe presupusele componente de la o *groma*, descoperite la Pfünz (districtul Eichstatt, Bavaria), pe linia *limes*-ului[51]. Reconstrucția presupunea completarea cu un trepied şi cu un cadru

[48] Lewis 2001, p. 5.
[49] A se vedea fig. 9.
[50] Hogarth *et alii* 1927, p. 143.
[51] Schöne 1901, fig. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

rectangular din lemn, în care erau încastrate componentele metalice descoperite (fig. 7). Neajunsurile unui asemenea instrument constau în dificultatea de a staționa cu instrumentul pe pietrele de hotar. Astfel, în anul 1912, este propusă o altă variantă[52], în care cadrul rectangular din lemn este eliminat, iar trepiedul este înlocuit cu un braț-suport (fig. 8).

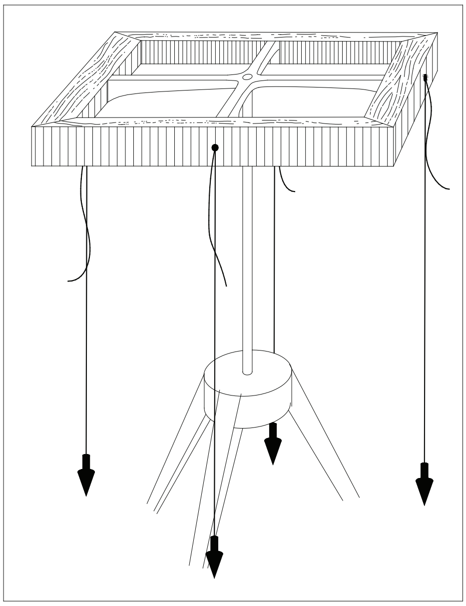

Fig. 7. O primă încercare de reconstituire a unei *groma*, bazată pe reprezentarea de la Ivrea și pe descoperirea de la Pfünz (după Schulten 1912, fig. 3). De remarcat adăugarea unui trepied și a unui cadru rectangular din lemn.

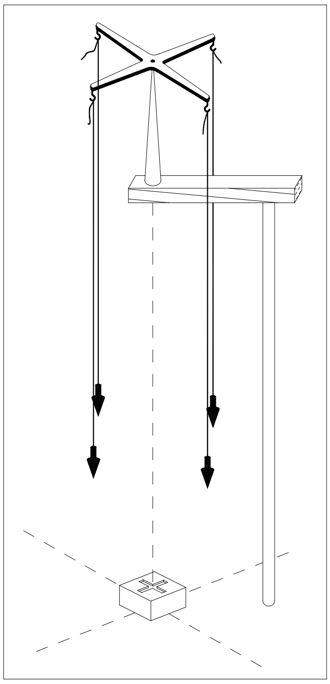

Fig. 8. O a doua încercare de reconstituire a unei *groma*, bazată pe reprezentarea de la Ivrea și pe descoperirea de la Pfünz (după Schulten 1912, fig. de la p. 1884). Spre deosebire de prima reconstituire (fig. 12), cadrul rectangular din lemn este eliminat, iar trepiedul este înlocuit cu un braț-suport.

Încercările de reconstituire menționate mai sus au fost profund marcate de descoperirea de la Pompei, din anul 1912. Erupția vulcanului Vezuviu, din 79 p.Chr., condusese la acoperirea orașului antic cu lavă. Printre construcțiile conservate în acest fel s-a numărat și magazinul-atelier de instrumente topografice, aparținând unui anume Verus. Din interiorul construcției au putut fi recuperate toate componentele metalice ale unui exemplar de *groma*, precum și alte accesorii utilizate de către

[52] Schulten 1912, fig. de la p. 1884.

https://biblioteca-digitala.ro

topografii romani. Acestea au stat la baza unui amplu studiu, publicat în anul 1922 de către M. Della Corte[53].

Reconstituirea propusă de M. Della Corte (fig. 9) este considerată în prezent prototipul instrumentului topografic roman *groma*. Cu ajutorul firelor cu plumb atârnate la extremitățile brațelor dispuse în unghi drept, era poziționat vertical brațul-suport. De asemenea, prin vizarea și suprapunerea în câmpul vizual a acelorași perechi de sfori, se trasau aliniamente în unghi drept.

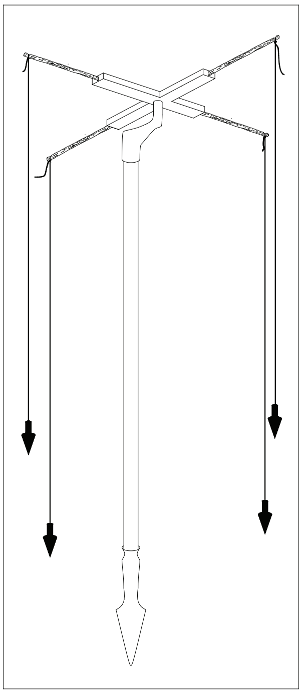

Fig. 9. *Groma* de la Pompei (după Della Corte 1922, fig. 13).

5. RECONSTITUIREA MODULUI DE FUNCȚIONARE PENTRU *GROMA*

Trebuie precizat faptul că *groma* permitea exclusiv trasarea de aliniamente perpendiculare. Prin urmare, reconstituirile pentru orice fel de măsurători topografice romane trebuie limitate doar la utilizarea unghiului drept.

La nivel teoretic, se poate afirma fără rezerve faptul că *groma* permitea efectuarea tuturor tipurilor de măsurători topografice necesare în perioada romană.

Astfel, aceasta era ideală în trasarea *centurii*-lor (fig. 10). Se staționa cu *groma* într-un punct prestabilit. Apoi, după orientarea, de regulă după punctele

[53] Della Corte 1922.

https://biblioteca-digitala.ro

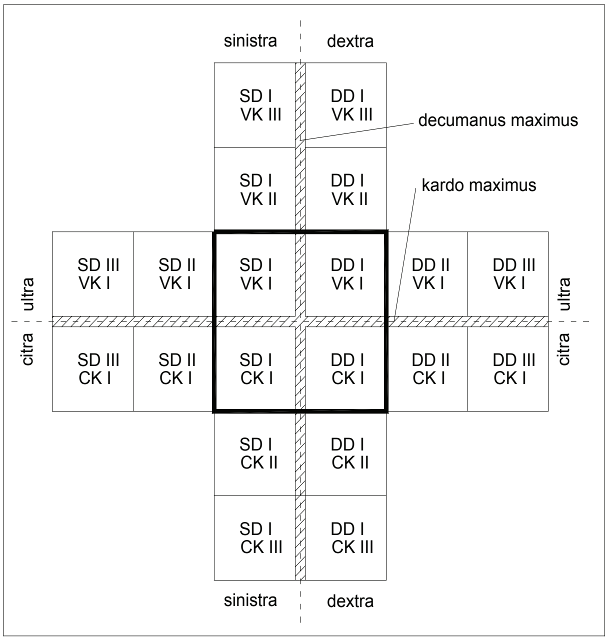

Fig. 10. Trasarea pe teren a unei *centuria* (după Campbell 1995, fig. 1).

cardinale, a *cardo maximus* și a *decumanus maximus*, se trecea la parcelarea terenului în loturi pătrate.

O operațiune topografică mai complicată o constituia trasarea unui drum rectiliniu (sau, în orice caz, cât mai scurt) între două localități aflate la o distanță dincolo de limita vizibilității (fig. 11). După o recunoaștere prealabilă a terenului, se pornea din unul dintre puncte (A), ocolind obstacolele (munți, păduri, ape etc.) prin parcurgerea unor tronsoane dispuse perpendicular unul pe celălalt. Odată ajuns în punctul B, se însumau, respectiv se scădeau tronsoanele corespunzătoare de pe cele două direcții perpendiculare. Se obțineau astfel catetele (AC și BC) unui triunghi dreptunghic, a cărui ipotenuză (AB) era, de fapt, traseul viitorului drum. Este de presupus ca măsurătorile să fi fost repetate prin parcurgerea unor trasee diferite.

De asemenea, *groma* permitea obținerea de informații topografice pe principiile a ceea de denumim în prezent *remote sensing*. Este vorba despre aprecierea dimensiunilor unor obiecte în absența unui contact direct cu acestea. În condiții de război, obținerea unor informații referitoare la particularitățile terenului, evitând pătrunderea în raza de acțiune a tirului inamic, era crucială[54]. Două texte din *Corpus Agrimensorum Romanorum* menționează determinarea, cu *groma*, a lățimii unui râu,

[54] Lewis 2001, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

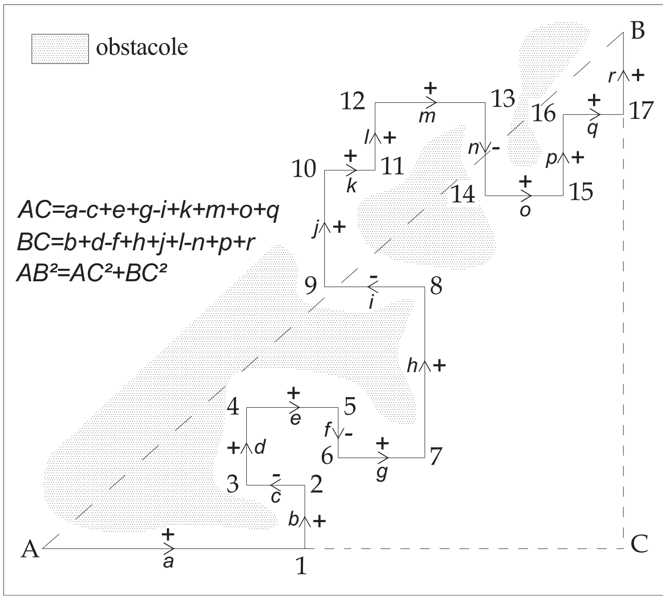

Fig. 11. Trasarea pe teren a unui drum între două localități situate dincolo de limita vizibilității.

de pe un singur mal, celălalt fiind ocupat de către inamic[55] (fig. 12). Se staționa cu *groma* într-un punct A de pe mal și se viza un punct B, situat pe malul opus. Ținând unul dintre brațe fixat pe această direcție, se viza apoi, cu ajutorul celuilalt braț, punctul C. Se măsura distanța AC, iar la mijlocul distanței se amplasa un jalon în punctul D. Se staționa apoi în C și se orienta *groma* astfel încât unul dintre brațe să fie pe direcția CA. Un operator se deplasa apoi pe direcția CE, până ajungea într-un punct (F) în care în câmpul vizual se suprapuneau punctele B și D. Era, apoi, măsurată distanța dintre punctele C și F, care era egală cu cea dintre A și B. Scăzând din aceasta din urmă distanța până la mal, se obținea lățimea râului.

În sfârșit, cu *groma* puteau fi realizate planuri și hărți, denumite de către romani *forma*. Deși descoperirile de acest gen sunt destul de puține, putem menționa hărțile cadastrale de la Arausium (Orange)[56] și *Forma Urbis Romae*, a cărei imagine de ansamblu se completează în fiecare an cu noi descoperiri de fragmente.

Totuși, dacă la nivel teoretic toate cele menționate mai sus erau realizabile cu *groma*, din punct de vedere practic există o problemă. Este vorba de sistemul de vizare folosind sfori suspendate cu ajutorul unor greutăți. Așa cum menționa Heron din Alexandria, principalul inconvenient pe care îl implica *groma* îl constituia balansul celor patru fire suspendate. Dacă acestea nu stăteau fixe, nemișcate în poziție verticală,

[55] Balbus, în *Expositio et ratio omnium formarum* (Blume, Lachmann, Rudorff 1848, p. 92–93) și Marcus Iunius Nypsus, în *Fluminis varatio* (Blume, Lachmann, Rudorff 1848, p. 285–286).

[56] Dilke 1971, p. 139–177 și fig. 44–48; Dilke 1987, p. 220–225 și fig. 13.16–13.19.

https://biblioteca-digitala.ro

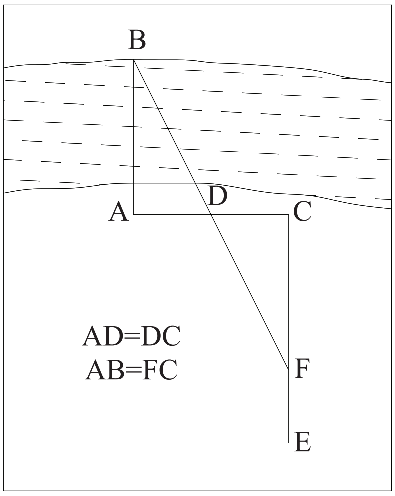

Fig. 12. Determinarea cu *groma* a lățimii unui râu de pe un singur mal, celălalt fiind ocupat de către inamic (după Kiely 1947, fig. 196).

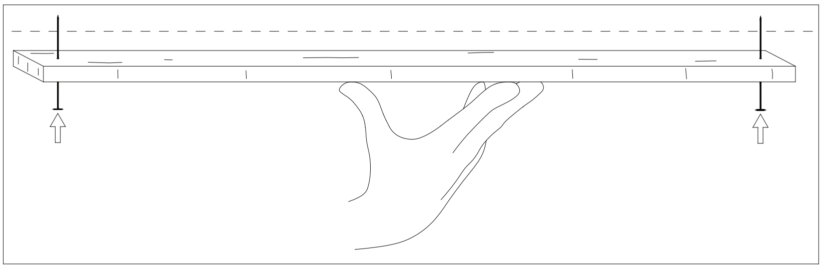

Fig. 13. Propunere, de către autor, a unui dispozitiv de vizare mai precis decât *merkhet*-ul (fig. 1).

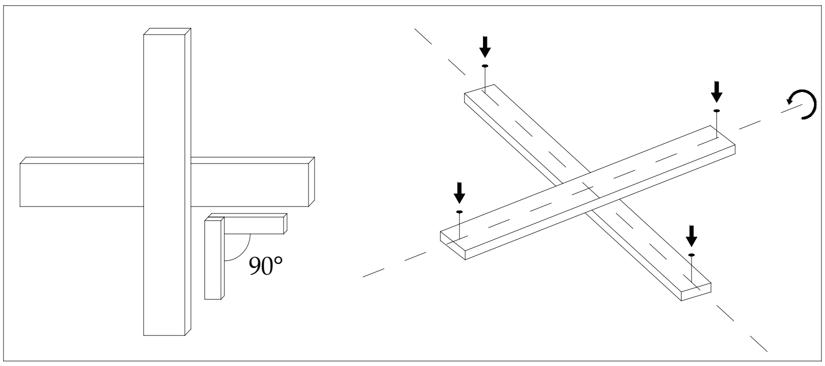

Fig. 14. Propunere, de către autor, a unui dispozitiv de vizare pe două direcții dispuse perpendicular.

https://biblioteca-digitala.ro

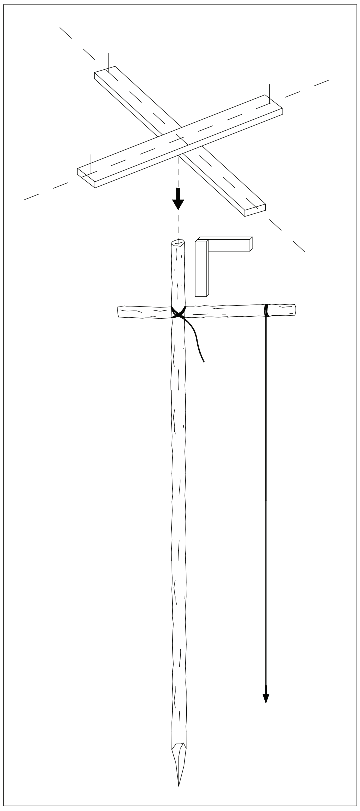

Fig. 15. Propunere, de către autor, a asamblării modelului de *groma*.

împiedicau o vizare precisă şi, implicit, apăreau erori de poziționare a aliniamentelor. Întrebarea pe care ne-o punem este următoarea: *era sau nu vizarea efectuată prin suprapunerea în câmpul vizual a câte unei perechi de sfori*? În cele ce urmează, păstrând principiile de bază ale *gromei*, vom avansa o nouă propunere de funcționare.

Pentru început, pornind de la *merkhet* (fig. 1), să ne imaginăm un alt dispozitiv de vizare și aliniere, la fel de simplu, dar mult mai precis: o scândură având două cuie bătute la capete (fig. 13). Dacă o asociem cu încă una similară și apoi le dispunem în unghi drept cu ajutorul unui echer, atestat iconografic în Egipt (fig. 2), obținem un dispozitiv dublu de vizare, capabil să traseze două axe perpendiculare (fig. 14). În continuare, acest dispozitiv este montat la partea superioară a unui braț-suport, a cărui verticalitate este asigurată cu firul cu plumb. Tot cu ajutorul echerului, dispozitivul este dispus în plan orizontal (fig. 15).

Tipul de *groma* propus de către noi respectă în totalitate principiile reconstituirilor anterioare (fig. 16). În plus, el este mult mai precis, fiind înlăturate toate neajunsurile menționate de către Heron din Alexandria.

https://biblioteca-digitala.ro

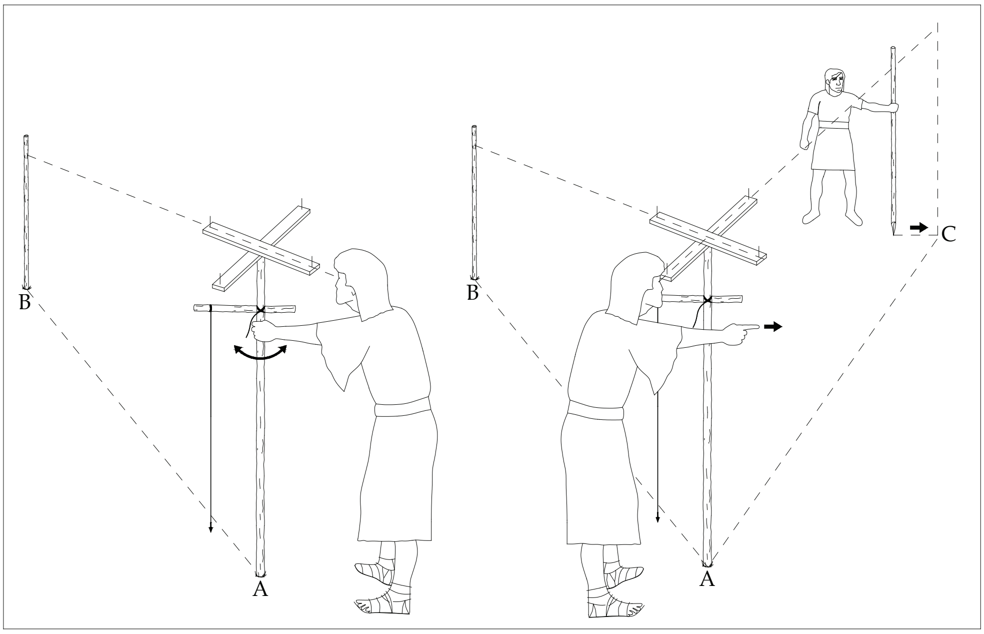

Fig. 16. Trasarea a două aliniamente perpendiculare cu modelul de *groma* propus la fig. 15.

Este de presupus, de altfel, ca instrumentele de acest tip să fi cunoscut permanente perfecționări și îmbunătățiri în timp. Astfel, într-o primă etapă, era, probabil, utilizat sistemul cu sfori suspendate. În această etapă s-ar încadra exemplarele descoperite la Fayum (fig. 4) și Pompei (fig. 9). În schimb, în varianta greacă, *asteriskos* (fig. 5), vizarea trebuie să fi fost realizată în maniera propusă de către noi, brațul-suport central obturând vizibilitatea celor două perechi de sfori.

*

* *

În studiul nostru, ne-am propus o analiză a instrumentului *groma* pe baza principiilor arheotopografiei[57]. Astfel, dincolo de abordările descriptive, uzitate adesea, am pus accentul pe funcționalitate și testare. Credem că o mai bună înțelegere a oricărui aspect referitor la tehnologia antică impune o inversare a etapelor de analiză.

În mod tradițional, se pornea de la studiul artefactului pentru a i se identifica posibile funcționalități, iar pe baza acestora se reconstituia procedeul tehnic la care acesta servea. Modalitatea este riscantă, putând foarte ușor duce la concluzii eronate. F.W. Kelsey oferă în acest sens un exemplu extrem de sugestiv[58]. În timpul Primului Război Mondial, un fragment de periscop provenit de pe un submarin german a intrat în posesia unor ofițeri americani, aflați în Franța. Încercările de reconstituire a

[57] Morintz 2015; a se vedea și nota 11.
[58] Kelsey 1926, p. 259–260.

https://biblioteca-digitala.ro

dispozitivului, prin completarea pieselor lipsă, au condus fie la eșecuri, fie la soluții constructive total diferite. În cele din urmă, un ofițer german luat prizonier a indicat cum era construit și cum funcționa periscopul. În lumina explicațiilor sale, toate încercările de reconstituire făcute de către ofițerii americani păreau absurde.

Abordarea propusă de către noi se desfășoară invers și parcurge trei etape. Mai întâi, sunt identificate noțiunile tehnice existente în epocă, în cazul nostru noțiuni de matematică și, în mod special, de geometrie (așa cum am evidențiat mai sus, topografia romană se baza, practic, exclusiv pe proprietățile unghiului drept). Apoi, pe baza acestor noțiuni se elaborează procedurile topografice; în final, pe baza acestora, pot fi reconstituite și testate instrumentele corespunzătoare. Un asemenea demers poate contribui la o mai bună înțelegere a tehnologiei antice în ansamblul ei. O utilitate deosebită poate avea, de asemenea, în cercetarea arheologică, facilitând identificarea corectă a unor artefacte, găsite, cel mai adesea, în stare fragmentară.

BIBLIOGRAFIE

Behrends *et alii* 1998 — O. Behrends, M. Clavel-Lévêque, D. Conso, P. von Cranach, A. Gonzales, J.-Y. Guillaumin, M.J. Penna, S. Ratti, *Frontin. L'Oeuvre gromatique. Corpus Agrimensorum Romanorum IV. Iulius Frontinus*, Luxembourg, 1998.

Berger 1934 — S. Berger, *A note on some scenes of land-measurement*, The Journal of Egyptian Archaeology 20, 1934, p. 54–56.

Blume, Lachmann, Rudorff 1848 — F. Blume, K. Lachmann, A. Rudorff, *Die Schriften der römischen Feldmesser, Erster Band: Texte und Zeichnungen*, Berlin, 1848.

Blume *et alii* 1852 — F. Blume, K. Lachmann, T. Mommsen, A Rudorff, E. Bursian, *Die Schriften der römischen Feldmesser, Zweiter Band: Erläuterungen und Indices*, Berlin, 1852.

Bouma 1993 — J. Bouma, *Marcus Iunius Nypsus. Fluminis Varatio, Limitis Repositio: Introduction, Text, Translation, and Commentary*, Frankfurt, 1993.

Borchardt 1899 — L. Borchardt, *Ein altägyptisches astronomisches Instrument*, Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumskunde 37, 1899, p. 10–17.

Brock 2010 — J.F. Brock, *Five Surveyors of the Gods: In the XVIII Dynasty of Egypt – New Kingdom c. 1400 B.C.*, FIG Congress 2010, *Facing the Challenges – Building the Capacity*, Sydney, Australia, 11–16 April 2010, p. 1–21 (https://www.fig.net/resources/proceedings/fig_proceedings/cairo/papers/wshs_02/wshs02_01_brock.pdf, accesat ultima dată 13 august 2018).

Campbell 1995 — B. Campbell, *Sharing out Land: Two Passages in the Corpus Agrimensorum Romanorum*, The Classical Quarterly, New Series, 45, 2, 1995, p. 540–546.

Campbell 1996 — B. Campbell, *Shaping the rural environment: surveyors in Ancient Rome*, JRS 86, 1996, p. 74–99.

Campbell 2000 — B. Campbell, *The writings of the Roman land surveyors. Introduction, text, translation and commentary*, London, 2000.

https://biblioteca-digitala.ro

Clavel-Lévêque *et alii* 1993 M. Clavel-Lévêque, D. Conso, F. Favory, J.-Y. Guillaumin, P. Robin, *Corpus Agrimensorum Romanorum I. Siculus Flaccus. Les conditions des terres*, Naples, 1993.

Clavel-Lévêque *et alii* 1996 M. Clavel-Lévêque, D. Conso, A. Gonzales, J.-Y. Guillaumin, P. Robin, *Corpus Agrimensorum Romanorum IV. Hygin l'Arpenteur. L'Établissement des Limites*, Naples, 1996.

Crişan, Timoc 2005 D.S. Crişan, C. Timoc, *Inginerii împăratului Traian (I). Mensorul Balbus*, AnB 12–13, 2005, p. 157–169.

Della Corte 1922 M. Della Corte, *Groma*, Monumenti Antichi 28, Roma, 1922, p. 5–100.

Dilke 1961 O.A.W. Dilke, *Maps in the treatises of Roman land surveyors*, The Geographical Journal, 127, 4, 1961, p. 417–426.

Dilke 1971 O.A.W. Dilke, *The Roman land surveyors. An introduction to the Agrimensores*, Newton Abbot, 1971.

Dilke 1987 O.A.W. Dilke, *Roman large-scale mapping in the Early Empire*, în J.B. Harley, D. Woodward (eds.), *The History of Cartography*, Volume One: *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Chicago & London, 1987, p. 212–233.

Guillaumin 1996 J.-Y. Guillaumin, *Balbus, Présentation systématique de toutes les figures. Podismus et textes connexes: Extraits d'Épaphrodite et de Vitruvius Rufus; De iugeribus metiundis. Introduction, traduction et notes*, Naples, 1996.

Hersh 2002 R. Hersh, *The "origin" of geometry*, The College Mathematics Journal 33, 3, 2002, p. 207–211.

Hogarth *et alii* 1927 D.G. Hogarth, E.M. Jack, H.R.H. Hall, Mr. Hinks, *Ancient Surveying Instruments: Discussion*, The Geographical Journal 69, 2, 1927, p. 139–143.

Ilakovac 2002 B. Ilakovac, *Antički geodetski instrument groma*, VjesnikZagreb 3.S., 35, 2002, p. 159–171.

Kelsey 1926 *Groma by Matteo Della Corte*, Classical Philology, 21, 3, 1926, p. 259-262.

Kiely 1947 E.R. Kiely, *Surveying instruments. Their History and classroom use*, New York, 1947.

King 1955 H.C. King, *The History of the Telescope*, London, 1955.

Lewis 2001 M.J.T. Lewis, *Surveying instruments of Greece and Rome*, Cambridge, 2001.

Lyons 1927 H. Lyons, *Ancient surveying instruments*, The Geographical Journal 69, 2, 1927, p. 132–139.

Morintz 2013 A.S. Morintz, *On a possible function of the Geto-Dacian decorated hearths*, în C. Schuster, O. Cîrstina, M. Cosac, G. Murătoreanu (eds.), *Proceedings of the 12th International Congress of Thracology (Târgovişte, 10th – 14th, September 2013), The Thracians and their Neighbours in the Bronze and Iron Ages*, volume I, *Settlements, Fortresses, Artifacts*, Târgovişte, 2013, p. 255–267.

Morintz 2015 A.S. Morintz, *Introducere în arheotopografie, o subdisciplină arheologică*, Buridava 12, 1, 2015, p. 339–374.

Morintz, Kogălniceanu 2009 A.S. Morintz, R. Kogălniceanu, *Orientarea mormintelor necropolei neo-eneolitice de la Cernica. O nouă abordare*, Istros 15, 2009, p. 9–45.

Neugebauer 1969 O. Neugebauer, *The exact sciences in antiquity*, New York, 1969.

https://biblioteca-digitala.ro

Papadopoulos 2007 — E. Papadopoulos, *Heron of Alexandria (c. 10–85 AD)*, în M. Ceccarelli (ed.), *Distinguished Figures in Mechanism and Machine Science*, vol. I, Dordrecht, 2007, p. 217–245.

Petolescu 2010 — C.C. Petolescu, *Războiul dacic al împăratului Traian*, în C.C. Petolescu (ed.), *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, 2010, p. 123–159.

Pippidi 1976 — D.M. Pippidi (coord.), *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)*, București, 1976.

Schöne 1899 — H. Schöne, *Die Dioptra des Heron*, JDAI 14, 1899, p. 91–103.

Schöne 1901 — H. Schöne, *Das Visirinstrument der Römischer Feldmesser*, JbDAI 16, 1901, p. 127–132.

Schulten 1912 — A. Schulten, vocea *Groma*, *RE* VII.2, 1912, p. 1881–1886.

Suceveanu 1996 — A. Suceveanu, vocea *Gromatici*, în C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol. II, D–L*, București, 1996.

Thulin 1913 — C. Thulin, *Corpus Agrimensorum Romanorum. Vol. I, Fasc. I, Opuscula Agrimensorum Veterum*, Leipzig, 1913.

Wartnaby 1968 — J. Wartnaby, *Surveying Instruments and Methods*, London, 1968.

Zaitsev 1999 — E.A. Zaitsev, *The meaning of Early Medieval geometry: from Euclid and surveyors' manuals to Christian philosophy*, Isis 90, 3, 1999, p. 522–553.

GROMA, AN ANCIENT TOPOGRAPHICAL INSTRUMENT

ABSTRACT

The paper proposes to analyse the topographical instrument called *groma*. With a long history, this instrument found its glory during the Roman Empire. Thus, most of the documentary sources come from sources dating from this period: written sources (*Corpus Agrimensorum Romanorum*), iconographic ones (funerary stones), and even several *gromas*, such as the one discovered at Pompeii. Nonetheless, its beginnings are much earlier, and its use continued for many centuries after the disappearance of the Roman Empire. The aim of our contribution, the first dedicated to this subject in Romanian literature, is to bring more light onto this still enigmatic topographical instrument and to facilitate the identification of its component parts in archaeological contexts.

Keywords: *groma*, *Corpus Agrimensorum Romanorum*, Roman topography.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. *Merkhet*, an instrument used in Ancient Egypt for setting out alignments (after Borchardt 1899, fig. from p. 10; King 1955, fig. 2; Lewis 2001, p. 15 and fig. 1.1.).

Fig. 2. Squares in the carpenter panels, mural painting Rekhmire's tomb, Egypt, the 15th century BC (after Kiely 1947, fig. 4).

Fig. 3. Egyptian official checking the position of a boundary stone, mural painting from Nakht's tomb, Egypt, the 14th century BC. Near it is written: "[…] the *stela* [boundary stone] is in exact [in original position] for the life time of his father [the first owner]" (after Brock 2010, fig. from the p. 15).

Fig. 4. *Groma* discovered at Fayum, Egypt (after Lewis 2001, fig. 5.5.).

Fig. 5. *Asteriskos*, the Greek version for the *groma* instrument (after Kiely 1947, fig. 11).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6. Representation of a *groma* on the tombstone of Lucius Aebutius Faustus, discovered at Ivrea (after Lewis 2001, fig. 5.3.).

Fig. 7. The first attempt to reconstruct a *groma*, based on the representation from Ivrea and the discovery from Pfünz (after Schulten 1912, fig. 3). To be noted the addition of a tripod and a wooden rectangular frame.

Fig. 8. The second attempt of reconstruction of a *groma*, based on the representation from Ivrea and the discovery from Pfünz (after Schulten 1912, fig. from the p. 1884). Compared to the first reconstruction (fig. 12), the wooden rectangular frame has been removed and tripod replaced by a bracket.

Fig. 9. *Groma* from Pompeii (after Della Corte 1922, fig. 13).

Fig. 10. Setting out a *centuria* (after Campbell 1995, fig. 1).

Fig. 11. Setting out a road when between the ends of alignment is no visibility.

Fig. 12. Estimating using groma the width of a river from one bank only, the other bank being occupied by the enemy (after Kiely 1947, fig. 196).

Fig. 13. The author's proposal of a sighting device much accurate than the *merkhet* (fig. 1).

Fig. 14. The author's proposal of a sighting device on two perpendicular directions.

Fig. 15. Assembling the *groma* type proposed by the author

Fig. 16. Setting out two perpendicular alignments using the *groma* type from the fig. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

THE STORY OF A SARMATIAN GRAVE RESCUED BY FLORIN MEDELEȚ AT GELU (VARIAȘ COMM., TIMIȘ COUNTY)

ANDREI GEORGESCU*, ANDREI BĂLĂRIE**

Abstract: In the spring of 1972, the late archaeologist Florin Medeleț rescued a funerary structure belonging to the Sarmatian period. Following the reorganisation of the deposit that bears the name of the last great encyclopaedist of Banat, the inventory of this grave caught our attention. The anthropological analysis has shown that the deceased was a female that passed away in her 30's, and suffered from a mild foot condition. The grave inventory dates this discovery around the end of the 3rd century AD and the first half of the following one. The assemblage of artefacts is characteristic for this period in the Banat region. The time span we refer to is characterized by a cultural mixture brought on by new waves of population coming from the Black Sea region and their interactions with the Roman Empire.

Keywords: Sarmatian grave, Roman period, *Barbaricum*, funerary archaeology, rescue excavations, Florin Medeleț.

It is not uncommon for museum deposits to be stacked with unpublished material recovered during earlier excavations. The analysis of these finds is often difficult due to the lack of details concerning the context of discovery. Nevertheless, their publication is necessary, contributing to the better understanding of certain cultural aspects. Such is the case of a Sarmatian period grave, discovered by Florin Medeleț in the village of Gelu. The grave was unearthed by chance in 1972, but was never published until now.

1972. THE DISCOVERY

Since we came across the inventory of the grave, we have tried to recreate the story of the discovery using F. Medeleț's personal notes. The grave was found on March 28th, 1972, south of the Gelu village. The discovery was made when an excavator was trying to extract clay for the construction of a confectionery store in the village. The history teacher, Marius I. Moga (son of the former Banat Museum director, Marius Moga) reported the discovery to the archaeologists from the Banat

* Muzeul Național al Banatului, Timișoara; e-mail: andreigva@yahoo.com.
** Muzeul Național al Banatului, Timișoara; e-mail: andrei.balarie@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Museum. When F. Medeleț arrived at the site, the grave was partially destroyed. Even so, he was able to recover most of the inventory and recreated parts of the funerary ritual. We found out from his personal notes that the grave had an East-West orientation and that only the upper body was preserved. The total length of the preserved body was 70 cm from the head to the pelvis. Several rows of beads, bronze rings and a bronze brooch were found in the chest region. The dossier of the discovery also contained a sketch map (fig. 3/3), photos of the grave (fig. 2) as well as photos of two bronze box-type brooches (fig. 3/1–2). It also contained references to an article that presented items similar to the ones from Gelu. The photos of the brooches were dated 1973 and were marked with the word Gelu on the back (fig. 3/1b, 2b).

2015. THE REDISCOVERY

The box which contained the inventory of the grave was found while reorganizing the former office of F. Medeleț, which, after the passing away of the archaeologist, became known as the "Medeleț Deposit". The grave-goods and fragments of human bones found here are:

1) Human bone fragments[1]. It was mentioned in the personal notes of the discoverer that, at the time of his arrival, the lower part of the skeleton had been already removed. However, the anthropological analysis showed that the right femoral diaphysis, three tarsal bones and fragments of metatarsals and phalanges were also recovered[2]. This could be an argument that some of the finds were recovered from the spoils. Traces of bronze corrosion were found on a vertebra and on the mastoid part of the temporal bone. These traces indicate that some adornments were worn on the chest (as it can be seen in the pictures and in Medeleț's description) and that the deceased had at least one earring[3]. The remains belonged to a female whose death occurred between the age of 30 and 40[4]. She suffered from a mild foot condition that was caused by an anatomical variation of the navicular bone[5].
2) Bronze ring with a sharp end while the other is wrapped on the first one, Ø = 2 cm, thickness of the wire = 0.20 cm (fig. 6/1a, 2a).
3) Bronze ring with a bulge created by corrosion at one end while the other one is shaped as a coiled loop, Ø = 2 cm; thickness of the wire = 0.21 cm (fig. 6/1b, 2b).

[1] For the detailed anthropological analysis, see Gârleanu 2015.
[2] Gârleanu 2015, p. 796.
[3] Gârleanu 2015, p. 796.
[4] Gârleanu 2015, p. 797–798.
[5] Gârleanu 2015, p. 798–799.

https://biblioteca-digitala.ro

4) Simple bronze ring without a closing system, Ø = 2.5 cm, thickness of the wire = 0.25 cm (fig. 6/1d, 2d).
5) Fragmentary bronze ring, with one sharp end (fig. 6/1c, 2c).
6) Fragment from a semi-circular necklace made from twisted bronze wire with a bulge created by the corrosion of one of the loops. Ø of the wire = 0.35 cm (fig. 8/1).
7) Fragmentary bronze brooch of the *Dösenformigefibeln/Kapselfibeln/Scheibenfiben* type with a maximum Ø of 5.5 cm (fig. 4/1–5). The surface of the brooch was probably decorated with globular glass beads as revealed by one such fragment found among the rest of the inventory (fig. 4/6–7).
8) Fragmentary bronze brooch of the same type as no. 7. This brooch is slightly smaller in diameter than the previous one, having only 4 cm (fig. 5/1–2).
9) Two springs, made of bronze wire, belonging to the two brooches. The first one has a nine coils spring (fig. 5/3) while the second one has 11 coils (fig. 5/4).
10) A snail shell of the *Cypraea pantherina*[6] type, length = 7.5 cm, maximum width = 3.7 cm, maximum height = 4.2 cm (fig. 7/1a–b).
11) An iron fragment, circular in profile, strongly corroded.
12) 96 beads made from amber, carnelian, chalk, glass, bone and clay (see details in Table 1) (fig. 7/2).
13) A wheel-made cup, of bi-conical shape and one handle. The colour of the fabric is light grey and contained sand and small shard fragments as temper. One side of the cup has a dark spot. The vessel has a rim diameter of 5.5 cm, a base diameter of 4 cm and a maximum diameter of 8 cm. The cup is 10 cm tall (fig. 8/2).

ANALYSIS OF THE GRAVE

Several aspects of the funerary ritual can be reconstructed using Medeleț's documentation. Firstly, he mentioned that the skeleton had an East-West orientation. Secondly, we can note from the pictures that the body was laid in a supine position. The right hand was positioned near the body, while the left one, missing in the pictures, was probably laid in the same way. Such funerary rituals are commonly associated with circular earrings with loop-and-hook fastening, many beads and good fabric wares, being dated between the end of the 3rd century and the first half of the 4th century AD[7].

[6] The species determination was made by the authors and was based on its slender shape and longer anterior side (see Kovács 2008, p. 60–61, fig. 44).

[7] Grumeza 2014b, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

Correlating the items found in the deposit with the grave description and the rest of the documentation available, we immediately noticed some contradictions. F. Medeleț mentioned only one brooch in the grave. This is also visible in the grave photos. Yet the documentation of the grave contains pictures of two box type brooches, both photos being tagged with the name "Gelu 1973". We were able to identify that the brooch with filigree decoration is a silver fibula discovered at Biled (Timiș County) (fig. 3/2a) and kept in the deposits of the Banat Museum. The other brooch photographed represents the piece that was found in the grave (fig. 3/1a). Another disparity with the information provided by Medeleț comes from the fact that in the box, where the grave inventory was kept, two bronze brooch springs (fig. 5/3–4) were found, as well as the bottom plaque of another box type fibula (fig. 5/1–2). This brooch was smaller in diameter than the one that was recorded as being found in the grave. It could be possible that the fragments from the second brooch were recovered from the soil that had been already excavated, along with some bones and other items. It may be due to these conditions of recovery that these finds were not properly documented. Box type brooches are characteristic for the late 2nd century – early 5th century AD[8]. They are made either of bronze or of silver. Sometimes, these fibulae were decorated with a glass intaglio that was either plain or had decorations depicting human masks[9]. S. Petković considers them as being typical for the southern Banat region[10]. Similar brooches were found at Vršac – *Dvorište Eparhie Banata* graves 9, 10 and 16[11], Klárafalva – *B* grave 40[12] and Hunedoara Timișană[13]. These artefacts / graves are dated in the second half the 3rd century and first half of the 4th century. In all of these cases, the deceased was considered to be a female and the grave inventory contained two brooches. It is therefore not unusual for graves with plated brooches, dated in this period to contain more than one such dress accessory. Considering the conditions of discovery and the fragmentary and poor preservation of the second brooch from the grave found at Gelu, we could assume that F. Medeleț might have not noticed the second fibula placed in the grave.

Bronze rings are frequently found in grave assemblages dated to the 3rd and 4th century. They have different roles, being used as earrings, pendant hangers or for decorating the body. Two of the rings found in the grave from Gelu have some similarities with earrings type III in L. Grumeza's typology[14]. Similar rings were also found at Tiszadob-Sziget, grave 22[15], Hunedoara Timișană, grave 3[16],

[8] Grumeza 2014a, p. 77.
[9] Grumeza 2014a, p. 77.
[10] Petković 2010, p. 169.
[11] Barački 1961, p. 120, T. XII/1–17, T. XIII/1–13, T. VIII/1–26.
[12] Párducz 1950, p. 143–144, T. LIII; LIV; LV/2, 4–7.
[13] Grumeza 2014b, p. 200, pl. 39.
[14] Grumeza 2014b, p. 55, fig. 11.
[15] Istvánovits 1993, p. 105, Abb.11.
[16] Grumeza 2014b, p. 200, pl. 39.

https://biblioteca-digitala.ro

Giarmata – *Site 10*, grave 23[17], Kiszombor – *B*, grave 73[18] or Pecica – *Site 4R*, graves 1 and 2[19]. They are generally dated between the 2nd and the 4th century. Out of the four rings found at Gelu, two were placed on the body as seen in the photo taken by F. Medeleț. Traces of bronze corrosion were also found on one of the vertebras[20]. One ring was probably used as a hanger for the *Cypraea* shell pendant, while another one was likely to have been used as an earring as shown by the marks of copper corrosion found on the skull of the deceased[21].

The bronze twisted semi-circular wire necklace is quite common in the Sarmatian environment. Its presence in funerary contexts from the Carpathian Basin can be traced from the 2nd century until the 5th century[22]. Similar discoveries were recorded at Arad – *Barieră*, CX 08[23], Kiszombor – *B*, grave 112[24] or Sânpetru German – *Fântâna vacilor*, grave 2[25].

Another interesting item found in the grave from Gelu is the *Cypraea pantherina* shell pendant. This species of gasteropod is originating from the Red Sea[26]. These pendants are considered markers of migration from north Pontic areas, appear in the mid and late Sarmatian period and are placed in graves belonging to women[27]. In the Banat region, they appear more frequently in the late Sarmatian period from the end of the 3rd century and the beginning of the 4th century[28]. This is the case with the discoveries from Kiszombor – *B*, grave 112[29], Klárafalva – *B*, grave 54[30], Lovrin grave 1[31], Vršac – *Dvorište Eparhie Banata*, graves 9, 11, 16 [32].

The grave from Gelu also contained at least 64 beads, made of different materials and having various shapes (Table 1). Beads are frequently found in Sarmatian graves. They were sewn on different clothing items, representing a trend spread throughout the entire Sarmatian period. However, their fashion peaks during the Marcomannic wars[33]. Medeleț mentioned in his personal notes that the beads were found in the chest area of the skeleton. This is also visible on one of the field

17 Grumeza 2014b, pl. 34/1–5.
18 Párducz 1950, p. 139–140; T. XXXIV/28, XXXVI/1–7, XXXVII/1–10.
19 Kapcsos 2014, pl. 4, 7.
20 Gârlenau 2015, p. 796.
21 Gârleanu 2015, p. 795.
22 Grumeza 2014b, p. 60.
23 Grumeza, Ursuțiu, Copos 2013, p. 64, pl. XV/2.
24 Párducz 1950, p. 142, T. XLV/3–7, 12; XLVI/2–24; XLVII/1–6.
25 Grumeza 2014b, p. 255, pl. 84/4.
26 Kovács, Vaday 1999, p. 248.
27 Kovács, Vaday 1999, p. 248.
28 Kovács, Vaday 1999, p. 272–273.
29 Párducz 1950, p. 142, T. XLV/3–7, 12; XLVI/2–24; XLVII/1–6.
30 Párducz 1950, p. 144, T. LVI/1–17.
31 Párducz 1950, p. 149, T. LXIX.
32 Barački 1961, p. 120, T. XII/1–17, T. XIII/1–13, T. IX/1.
33 Grumeza 2014b, p. 93–94.

https://biblioteca-digitala.ro

photos (fig. 2/2). Almost half of the beads were made of amber. This type of beads appeared in the Carpathian Basin from the 2nd until the 5th century. However, in the Banat region they are only encountered in the late period (last third of the 3rd century – early 4th century)[34]. They are usually found in small numbers so the 31 (plus other small fragments) amber beads found at Gelu stand out of the ordinary. A similar case was recorded in grave 26 from Giarmata – *Site 10*, were 42 amber beads decorated a head dress[35]. The deceased was considered to be of high social status[36]. Amber beads are thought to be proof of commercial contacts between the Sarmatians and the northern areas[37].

Wheel-made cups are frequently present in Sarmatian graves starting with the 2nd century until the 5th century. Similar cups with the one found at Gelu were also unearthed at Banatski Despotovac – Kollinger kertek, graves 2, 4 and 6[38] and are dated at the end of the 3rd century and the beginning of the next one.

CONCLUSIONS

Although the presence of the Iazyges in the Banat region has never been denied, their role and time of arrival has always been up for debate[39]. Recently published, the grave from Sânnicolau Mare – *Selişte* brings into discussion the presence of a Sarmatian population in the Banat region in the aftermath of the Roman-Dacian wars[40]. At this point the ethnic and political configuration of the Banat plain region on the eve and aftermath of Trajan's wars is still unclear. However, it is without a doubt that a strong wave of new populations occurs in this area as a result of the Marcomannic wars[41]. A new series of migrations can be traced in the late Sarmatian period. The later one has been divided in two stages[42]. The first stage, dated in the late 3rd century and the first half of the 4th century, is characterized by graves with inventories similar to the one found at Gelu.

Aknowledgements
We would like to thank Dr. Lavinia Grumeza for bibliographical suggestions and helpful comments.

[34] Grumeza 2014b, p. 103.
[35] Grumeza 2014b, pl. 35/3.
[36] Grumeza 2014b, p. 103.
[37] Vaday 2003, p. 212.
[38] Grumeza 2014b, p. 160–161, pl. 5/10, 12.
[39] Daicoviciu 1942; Dörner 1971; Medeleţ 1971; Tănase, Mare 2000; Grumeza 2015.
[40] Bejan, Măriua, Tănase 2011 consider the possibility that the grave could be dated in the 1st century AD, while Grumeza 2014b, p. 143 dates the feature in the early 2nd century AD.
[41] Grumeza 2014b, p. 143.
[42] Grumeza 2014b, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAPHY

Barački 1961 — S. Barački, *Sarmatski nalazi iz Vršaca*, RadVM 3, 1961, p. 117–143.

Bejan, Măriua, Tănase 2011 — A. Bejan, L. Măriua, D. Tănase, *Un mormânt cu podoabe de aur din epoca sarmatică descoperit la Sânicolau Mare – Seliște*, AnB S.N. 19, 2011, p. 161–180.

Daicoviciu 1942 — C. Daicoviciu, *Bănatul și iazygii,* Apulum 1, 1942, p. 98–109.

Dörner 1971 — E. Dörner, *Dacii și sarmații din secolele II-III e.n. în vestul României,* Apulum 9, 1971, p. 681–691.

Gârleanu 2015 — L. Gârleanu, *Cazul mormântului sarmatic de la Gelu: variație anatomică sau condiție patologică?*, in S. Forțiu, A. Stavilă (eds.), *Arheovest – In memoriam Florin Medeleț*, III/2, Szeged, 2015, p. 795–804.

Grumeza 2014a — L. Grumeza, *Disc Brooches with Anthropomorphic Depiction Glass Intaglios in the Sarmatian Environment of the Great Hungarian Plain*, JAHA 1, 4, 2014, p. 76–84.

Grumeza 2014b — L. Grumeza, *Sarmatian Cemeteries from the Banat (late 1st – early 5th centuries AD)*, Cluj-Napoca, 2014.

Grumeza 2015 — L. Grumeza, *Settlements from the 2nd – early 5th Century AD in Banat (I). State of Research and Interpretation of Discoveries from Romania*, JAHA 2, 4, 2015, p. 75–89.

Grumeza, Ursuțiu, Copos 2013 — L. Grumeza, A. Ursuțiu, G. Copos, *Arad „Barieră”. Cercetări arheologice preventive într-un sit de epocă sarmatică*, Cluj-Napoca, 2013.

Istvánovits 1993 — E. Istvánovits, *Das Gräberfeld aus dem 4. – 5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget*, ActaArchHung 45, 1993, p. 91–146.

Kapcsos 2014 — N. Kapcsos, *The Sarmatian Graves of the 4R Archaeological Site Dated to the Third-Fourth century A.D. Additional Data on the Sarmatian Burial Rite in the Lower Mureș Valley*, Ziridava 28, 2014, p. 157–172.

Kovács 2008 — L. Kovács, *Vulvae, Eyes, Snake Heads. Archaological Finds of Cowrie Ammulets*, BARIntSer 1846, Oxford, 2008.

Kovács, Vaday 1999 — L. Kovács, A. Vaday, *On the problem of the marine gastropod shell pendants in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin*, Antaeus 24, 1999, p. 247–277.

Medeleț 1971 — F. Medeleț, *Asupra unor probleme ale prezenței sarmatice în Banat*, Tibiscus 1, 1971, p. 59–63.

Párducz 1950 — M. Párducz, *A Szarmatakor emlékei Magyarországon*, II, Budapest, 1950.

Petković 2010 — S. Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.e.*, Beograd, 2010.

Tănase, Mare 2000 — D. Tănase, M. Mare, *Pătrunderea sarmaților în vestul Banatului în lumina noilor descoperiri arheologice*, SCIVA 51, 3–4, 2000, p. 193–208.

Vaday 2003 — A. Vaday, *Infiltration and Political, Military and Commercial Connections between Germanic Tribes and the Sarmatians,* in C. von Carnap-Bornheim (ed.), *Kontakt-Kooperation-Konflikt: Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus*, Neumünster, 2003, p. 207–225.

https://biblioteca-digitala.ro

DESPRE UN MORMÂNT SARMATIC RECUPERAT DE CĂTRE FLORIN MEDELEȚ (GELU, COM. VARIAȘ, JUD. TIMIȘ)

REZUMAT

În primăvara anului 1972, regretatul arheolog bănățean Florin Medeleț salva un complex arheologic funerar aparținând perioadei sarmatice. În urma reorganizării depozitului ce poartă numele ultimului mare enciclopedist al Banatului, inventarul mormântului ne-a atras atenția și am considerat că este necesară introducerea în circuitul științific a acestei descoperiri. Analizele antropologice au arătat că mormântul a aparținut unei femei, care a murit în jurul vârstei de 30 de ani și care suferea de o afecțiune ușoară a unuia dintre membrele inferioare. Inventarul funerar plasează această descoperire la sfârșitul secolului al III-lea sau în prima jumătate a celui următor. Ansamblul obiectelor este caracteristic pentru zona Banatului în perioada menționată, marcată de efervescență culturală în Bazinul Carpatic, cauzată de valuri noi de populații venite din nordul Mării Negre și de interacțiunile acestora cu Imperiul Roman.

Cuvinte-cheie: mormânt sarmatic, *Barbaricum* în epoca romană, arheologie funerară, cercetări de salvare, Florin Medeleț.

EXPLICAȚIA FIGURILOR

Fig. 1. 1. Poziția sitului în hotarul satului Gelu; 2. imagine detaliată asupra amplasării sitului (1. stația C.F.R. Gelu; 2. zona în care a fost făcută descoperirea).

Fig. 2. Fotografii ale mormântului, realizate de F. Medeleț.

Fig. 3. 1. Fotografie a fibulei descoperite în mormânt: a. față; b. verso; 2. fotografie a fibulei de la Biled: a. față; b. verso; 3. schiță cu situarea descoperirii (realizate de F. Medeleț).

Fig. 4. 1–5. Fotografii și desene ale uneia dintre fibulele descoperite la Gelu; 6–7. detaliu cu perla de sticlă care, probabil, decora această fibulă.

Fig. 5. 1–2. Fragmente din cea de-a doua fibulă descoperită în mormânt, dar nedocumentată de F. Medeleț; 3–4. resorturi din bronz aparținând celor două fibule.

Fig. 6. Inele din bronz (fotografii și desene).

Fig. 7. 1.a. Pandantiv din cochilia unei scoici *Cypraeida pantherina*; b. detaliu cu partea anterioară a scoicii (fără scară); 2. mărgele descoperite în mormânt.

Fig. 8. 1. Colier fragmentar din bronz; 2. cană lucrată la roata olarului.

https://biblioteca-digitala.ro

Table 1

Description of the beads recovered from the grave

Material	Shape	Colour	Diameter	Length	Width	Height
Amber	Cylinder	Brown	1.6			0.4
Amber	Cylinder	Brown	1.6			0.4
Amber	Cylinder	Brown	1.2			0.4
Amber	Cylinder	Brown	1.6			0.7
Amber	Cylinder	Brown	1.4			0.6
Amber	Cylinder	Brown	1.3			0.4
Amber	Cylinder	Brown	1.2			0.7
Amber	Cylinder	Brown	1			0.4
Amber	Cylinder	Brown	1.1			0.5
Amber	Cylinder	Brown	1.1			0.4
Amber	Cylinder	Brown	0.8			0.5
Amber	Cylinder	Brown	0.9			0.3
Amber	Cylinder	Brown	0.8			0.3
Amber	Cylinder	Brown	1.2			0.3
Amber	Cylinder	Brown	0.8			0.3
Amber	Tube	Brown	0.8			1.6
Amber	Cylinder	Brown	0.9			0.3
Amber	Cylinder	Brown	1.1			0.2
Amber	Cylinder	Brown	0.8			0.2
Amber	Cylinder	Brown	0.9			0.3
Amber	Cylinder	Brown	0.8			0.3
Amber	Cylinder	Brown	0.6			0.5
Amber	Cylinder	Brown	0.4			0.1
Amber	Cylinder	Brown	0.6			0.3
Amber	Cylinder	Brown	0.8			0.3
Amber	Cylinder	Brown	1			0.4
Amber	Cylinder	Brown	0.8			0.2
Amber	Cylinder	Brown	0.9			0.1
Amber	Cylinder	Brown	0.8			0.5
Glass	Biconic	Blue	0.8			0.4
Glass	Biconic	Blue	0.8			0.5
Glass	Biconic	Blue	0.6			0.4

https://biblioteca-digitala.ro

Material	Shape	Colour	Diameter	Length	Width	Height
Glass	Biconic	Blue	0.6			0.5
Glass	Biconic	Blue	0.7			0.5
Glass	Cylinder	Orange?	0.9			0.6
Glass	Cylinder	Orange?	0.6			0.8
Glass	?	Translucent				
Amber	Cylinder	Brown	0.7			0.7
Amber	Cylinder	Brown	0.7			0.7
Glass	Flower	Blue	1.2			0.8
Glass	Flower	Blue	1			0.8
Glass	Flower	Blue	0.9			0.8
Glass	Flower	Blue	1			0.6
Glass	Flower	Blue	0.9			0.6
Glass	Flower	Blue	0.9			0.8
Glass	Flower	Blue	0.8			0.7
Glass	Flower	Blue	0.9			0.7
Ceramics	Paralelipipedic	Brick Red		0.6	0.6	0.4
Ceramics	Paralelipipedic	Brick Red		0.5	0.5	0.4
Ceramics	Paralelipipedic	Brick Red		0.5	0.5	0.5
Ceramics	Paralelipipedic	Brick Red		0.5	0.5	0.4
Bone	Paralelipipedic	Yellowish		0.5	0.4	0.4
Glass	Cylinder	Blue	0.8			0.5
Glass	Cylinder	Blue	0.6			0.6
Glass	Paralelipipedic	Ocre		0.6	0.4	0.5
Glass	Paralelipipedic	Ocre		0.6	0.5	0.4
Glass	Paralelipipedic	Ocre		0.6	0.6	0.5
Glass	Cylinder	Ocre	0.6			0.4
Glass	Paralelipipedic	Ocre		0.6	0.5	0.4
Glass	Cylinder	Green	0.8			0.4
Glass	Cylinder	Green	0.7			0.5
Glass	Cylinder	White	0.7			0.5
Glass	Cylinder	White	0.8			0.5
Glass	Cylinder	White	0.6			0.5

https://biblioteca-digitala.ro

Material	Shape	Colour	Diameter	Length	Width	Height
Carnelian	Prism	Dark Red		0.8	0.5	0.3
Carnelian	Prism	Dark Red		0.9	0.7	0.3
Carnelian	Prism	Dark Red		0.8	0.4	0.3
Carnelian	Prism	Dark Red		1	0.4	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		0.9	0.6	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		0.8	0.7	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		1.1	0.9	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		0.9	0.7	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		1	0.6	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		0.9	0.6	0.3
Carnelian	Prism	Dark Red		1	0.6	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		0.8	0.7	0.3
Carnelian	Prism	Dark Red		1.1	0.7	0.5
Carnelian	Prism	Dark Red		0.7	0.6	0.6
Carnelian	Prism	Dark Red		0.8	0.4	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		0.9	0.7	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		1	0.6	0.2
Carnelian	Prism	Dark Red		0.8	0.5	0.4
Carnelian	Prism	Dark Red		0.9	0.5	0.3
Carnelian	Prism	Dark Red		0.6	0.5	0.3
Limestone	Tube	White	1.2			1.5
Limestone	Tube	White	1.2			1.5
Limestone	Tube	White	1.4			1.6
Limestone	Tube	White	1.2			1.5
Limestone	Tube	White	1.2			1.9
Limestone	Tube	White	1.5			1.1
Limestone	Tube	White	1			1.4
Limestone	Tube	White	1.2			1.4
Limestone	Tube	White	1.2			1.5
Limestone	Tube	White	1.1			1.7
Limestone	Tube	White	2			2.5

https://biblioteca-digitala.ro

1

2

Fig. 1. 1. The location of the site within the boundaries of the Gelu village; 2. details of the site locations (1. the Gelu railway station; 2. the area where the discovery was made).

https://biblioteca-digitala.ro

1

2

3

Fig. 2. Photos of the grave taken by F. Medeleț.

https://biblioteca-digitala.ro

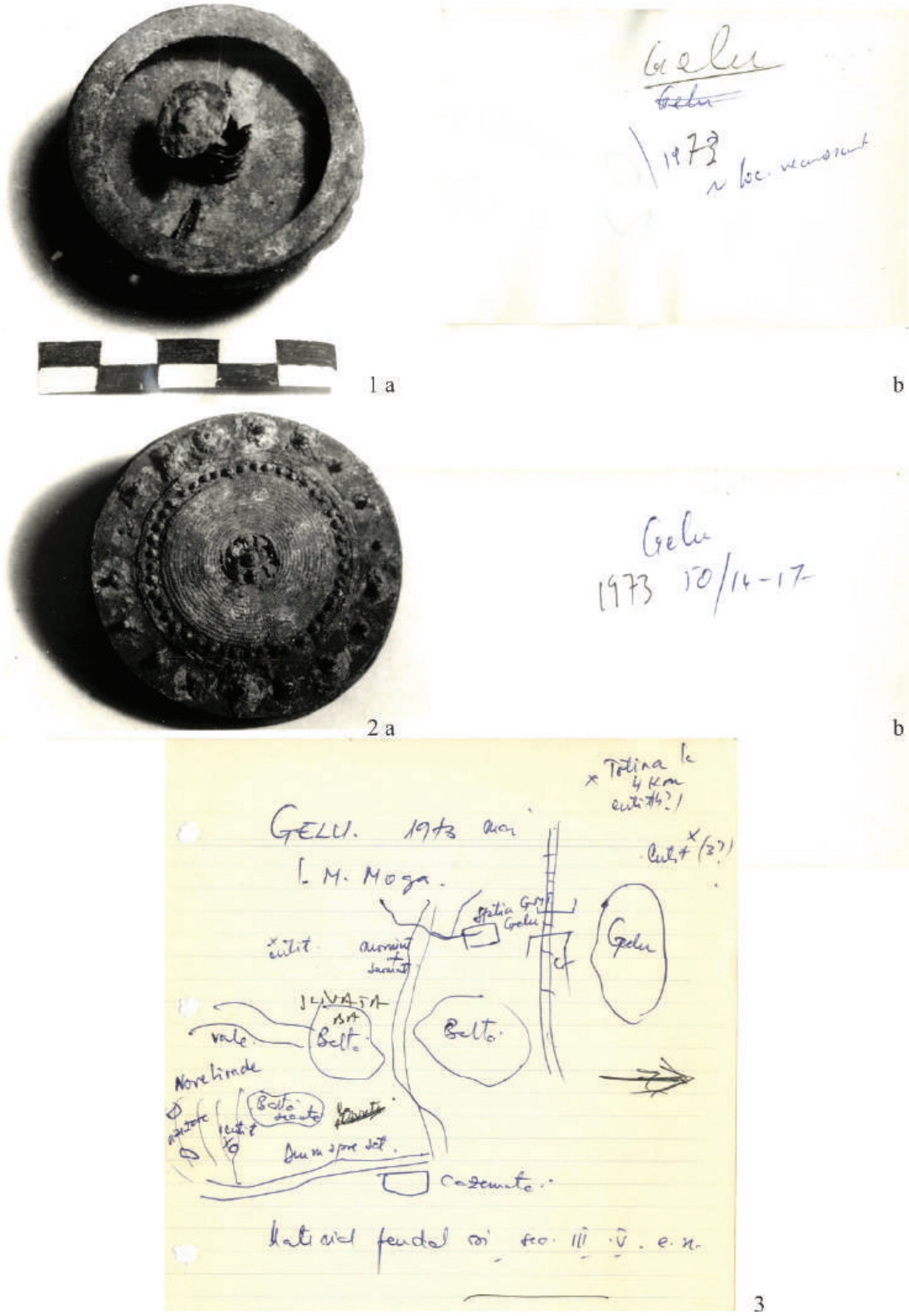

Fig. 3. 1. Photo of the brooch found in the grave: a. front side b. back side; 2. photo of the brooch from Biled: a. front side b. back side; 3. sketch map of the site location; (made by F. Medeleț).

https://biblioteca-digitala.ro

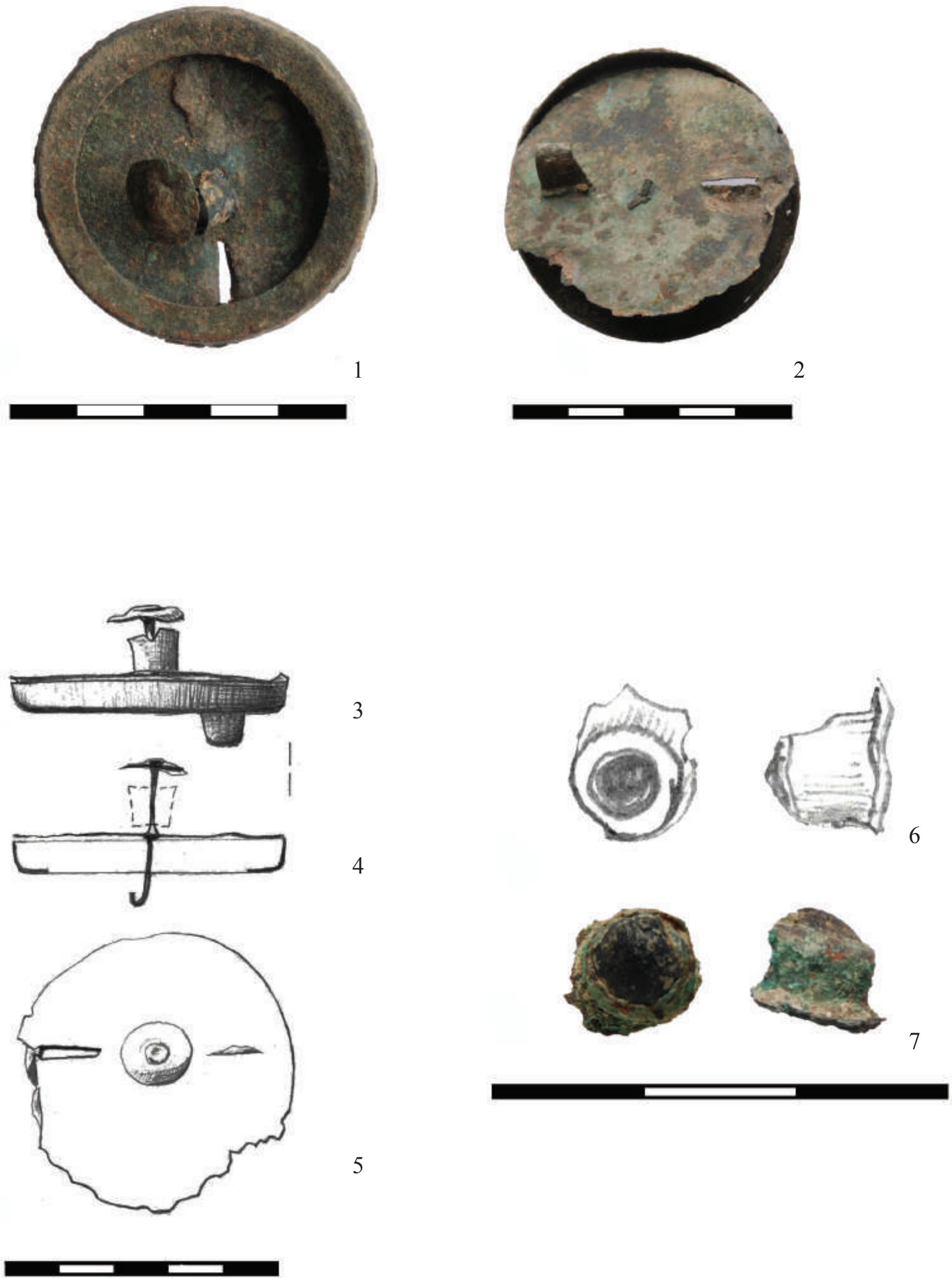

Fig. 4. 1–5. Photos and drawings of one of the brooches discovered at Gelu;
6–7. detail of a glass pearl that probably decorated the brooch.

https://biblioteca-digitala.ro

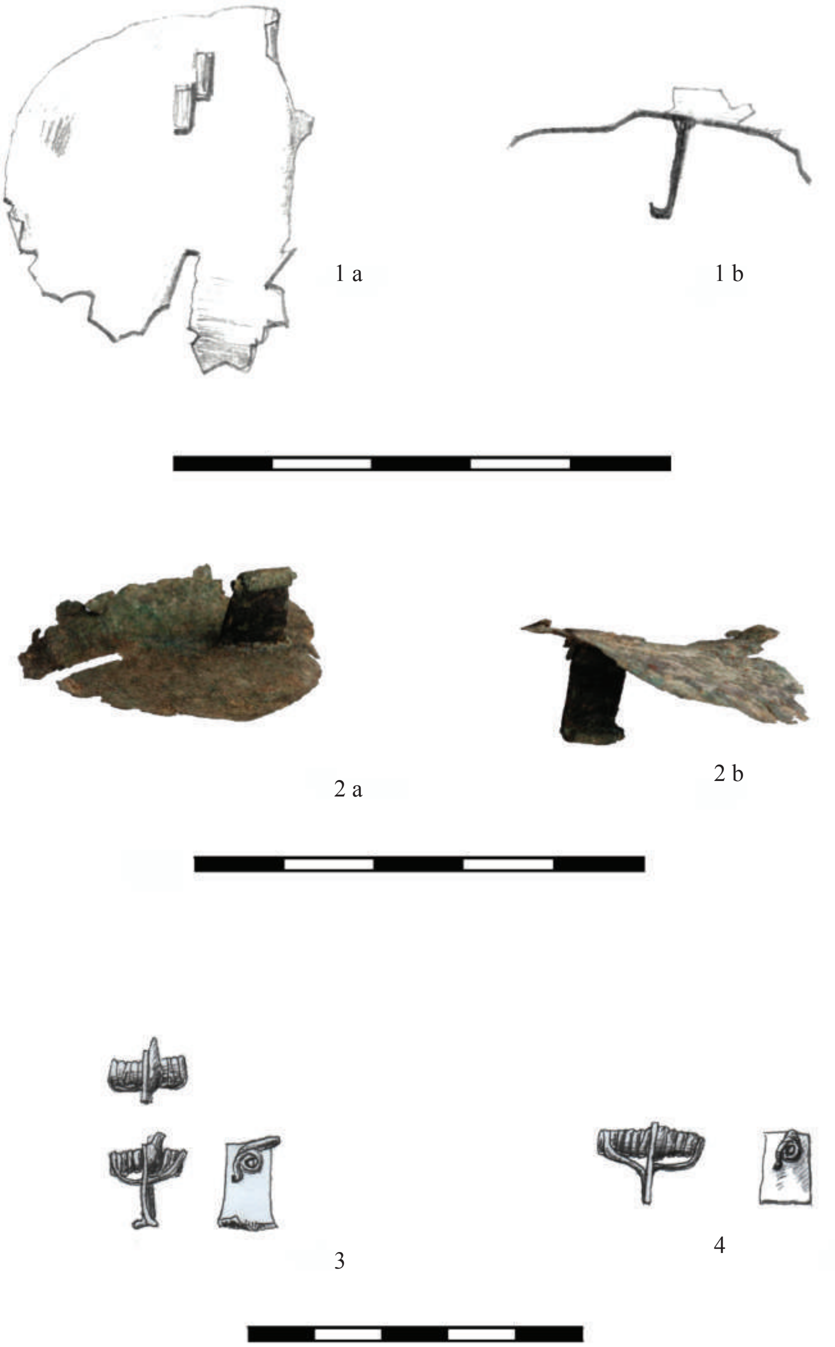

Fig. 5. 1–2. Fragments from the second bronze brooch found in the grave, but not documented by F. Medeleț; 3–4. bronze springs belonging to the two brooches.

https://biblioteca-digitala.ro

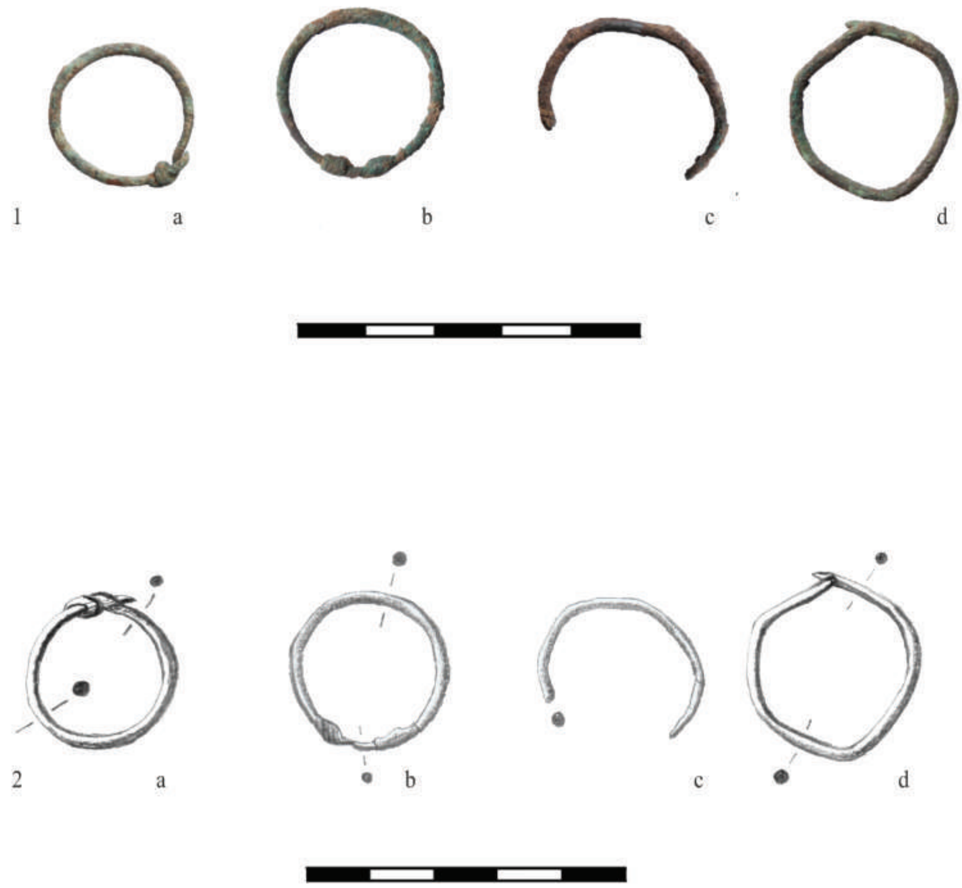

Fig. 6. Bronze rings (photo and drawing).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 7. 1.a. *Cypraeida pantherina* pendant; b. detail of the anterior end of the shell (not at scale); 2. beads found in the grave.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8. 1. Fragmentary bronze necklace; 2. wheel-made cup.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

UN SIGILIU ROMANO-BIZANTIN DESCOPERIT LA FÂNTÂNA MARE, JUD. CONSTANȚA

EUGEN PARASCHIV-GRIGORE*

Rezumat: Autorul prezintă un sigiliu descoperit la Fântâna Mare (*Başpunar*), jud. Constanța, aflat în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României. Sigiliul este o descoperire fortuită din a doua jumătate a secolului trecut și este prima piesă de acest fel găsită în zonă. Astfel de piese (unele chiar aparținând aceluiași emitent) au mai fost descoperite și la *Tomis, Noviodunum, Durostorum* etc. Sigiliul poate fi datat în a doua jumătate a secolului al VI-lea. În zona Fântâna Mare este atestată o locuire rurală din perioada romană și romano-bizantină, ceea ce face ca acest sigiliu să nu fie descoperit aici întâmplător.

Cuvinte-cheie: Fântâna Mare, sigiliu, Ioannes, Fecioara Maria, epoca romano-bizantină.

În colecțiile Muzeului Național de Istorie a României se află un sigiliu romano-bizantin descoperit fortuit în zona localității Fântâna Mare (= *Başpunar*) din județul Constanța. Sigiliul a intrat în patrimoniul muzeului la data de 31 mai 1984, conform procesului verbal de predare-primire nr. 2693, provenind de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (actuala Bibliotecă a Academiei Române) – Cabinetul Numismatic, primind numărul de inventar 261706. Nu se pot face deocamdată precizări privind locul, momentul sau circumstanțele descoperirii sigiliului.

Sigiliul provenit de la Fântâna Mare (fig. 1–2) este un sigiliu particular. Astfel de sigilii constituie marea majoritate a descoperirilor sfragistice de pe teritoriul dobrogean, dintre cele cca 600 de asemenea piese[1], cunoscute până în momentul de față, peste 400 aparținând unor persoane private. Acestea erau folosite de către emitenți pentru sigilarea corespondenței sau a unor acte oficiale.

Ioannes.

MNIR, nr. inv. 261706. Sigiliu monetiform; bine păstrat; cu urme de oxidare de culoare roșie pe avers și pe revers; canalul pentru şnur pe direcţia N-S. Presare. Dmaxim = 16,55 mm, Dminim = 13,28 mm, Dcâmpului = 12,68 mm, gr = 3,05 mm, g = 4,84 g. Legendă în limba greacă.

* Muzeul Național de Istorie a României, București; e-mail: para_eugen@yahoo.com.

[1] Paraschiv 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

Avers: imagine (fig. 1). Într-un cerc perlat, bustul Maicii Domnului, nimbat, cu văl, *chlamys* şi *maphorion*, purtând la piept un medalion cu Iisus copil (imaginea, deși schematică, este bine realizată, în relief, observându-se atenția acordată în acest sens)[2]. Din păcate, ștanța, pe care era gravată imaginea în negativ și cu care a fost confecționat sigiliul, era mai mare față de dimensiunile pastilei de plumb, lucru care a făcut ca unele dintre detaliile aversului să nu fie reprezentate. Astfel, o mare parte din chenarul perlat nu a fost imprimat pe sigiliu, observându-se doar o porțiune din acesta, în dreapta imaginii Maicii Domnului. Pe lângă chipul Fecioarei Maria, pe sigiliu apare și o cruce greacă cu brațele egale și teșite, amplasată în partea dreaptă. Cel mai probabil, și în partea stângă era gravată o cruce identică, dar care a căzut în afara pastilei sigilare. Astfel de imagini ale Maicii Domnului sunt foarte răspândite în epocă și câteva provin chiar din descoperiri sigilare de pe teritoriul dobrogean[3]. Pe lângă faptul că ștanța a fost mai mare față de dimensiunile pastilei sigilare, neatenția din timpul confecționării piesei a condus la faptul că plumbul nu a fost bine centrat, ceea ce a făcut ca legenda aversului să fie descentrată spre partea dreaptă sus. Acest lucru este lesne de înțeles, având în vedere procesul de confecționare a sigiliului[4].

Deși deasupra crucii din partea dreaptă a Maicii Domnului există un loc destul de mare, unde ar fi putut fi gravate inițialele acesteia, la o examinare mai atentă nu se observă niciun fel de inscripție. Lucrul nu este neobișnuit, piesa nefiind singura de acest fel[5].

[2] Sigilii cu reprezentarea Maicii Domnului au mai fost descoperite pe teritoriul dobrogean. Pentru mai multe informații, vezi: Knechtel 1915, nr. 21–22; Papahagi 1931, nr. 4–6, 8; Bănescu 1938, nr. 8; Barnea 1956, nr. 1; Barnea 1966, nr. 18; Barnea 1967, nr. 2; Barnea 1975, nr. 3; Barnea 1982a, nr. 6, 9; Barnea 1982b, nr. 3–5, 8–9; Barnea 1983, nr. 5; Barnea 1984, nr. 22–24, 27, 35–36, 38–40, 42, 48; Barnea 1985a, nr. 7–8; Barnea 1985b, nr. 4; Barnea 1990, nr. 13, 15; Barnea 1995, nr. 12, 20; Barnea 1997b, nr. 10–11; Iordanov 1983, nr. 18; Iordanov 1985, nr. 3, 19; Iordanov 1988, nr. 7, 14; Iordanov 1992, nr. 2, 14–17, 19; Diaconu 1994–1995; Chiriac 2002, nr. 1.

[3] Barnea 1984, nr. 29; Barnea 1992, nr. 19–20; Paraschiv-Grigore, Ene 2016, p. 331–332.

[4] Sigiliile erau făcute de către proprietarul lor. Acesta, cel mai probabil, cumpăra pastile de plumb în alb, de diferite mărimi, și, cu ajutorul unui cleşte la capetele căruia erau prinse două pastile de fier pe care erau gravate legendele în negativ, le imprima. Aceste pastile puteau fi schimbate la un moment dat cu alte legende, când posesorul își schimba funcția sau primea o nouă funcție în cadrul administrației; sunt cunoscute sigilii diferite care au aparținut aceluiași emitent, însă la distanță în timp (Barnea 2001, nr. 5; Šandrovskaja 1995, p. 153–154). Deși nu este o operațiune foarte sofisticată (realizarea matricelor în negativ este mult mai dificilă și, cel mai probabil, acestea se confecționau de către meșteri în ateliere specializate, la comandă), emitentul nu dădea o mare importanță realizării sigiliilor. Important era ca acestea să fie cât de cât lizibile. Nu același lucru putem afirma în cazul sigiliilor imperiale, care sunt lucrate îngrijit, cu detalii foarte multe și atent imprimate pe pastila de plumb (Metaxa 1915, nr. 1; Knechtel 1915, nr. 2; Barnea 1969, nr. 11–12; Barnea 1982a, nr. 3; Barnea 1984, nr. 1).

[5] Barnea 1984, nr. 29; Barnea 1992, nr. 19–20.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Sigiliul lui Ioannes, descoperit la Fântâna Mare (*Bașpunar*). Avers.

Revers: monogramă cruciformă (fig. 2). Legenda reversului este ușor descentrată spre dreapta sus. După cum am arătat mai sus, această descentrare a legendei se datorează unei neglijențe la ștanțarea plumbului. În centrul reversului, se află gravată o legendă, sub forma unei monograme cruciforme, care ascunde numele emitentului. Legenda cuprinde patru litere amplasate la capetele unei cruci. Hasta verticală a crucii este și una dintre cele cinci litere ale monogramei (I). În capătul de sus al hastei orizontale se află diftongul *ου* (8); în capătul de jos al aceleiași haste se află litera **ω**; în capătul din dreapta al hastei orizontale se află litera a (A), iar în capătul din stânga al aceleiași haste se află litera n (N). Cele cinci litere (I, **ω, A, N,** 8) formează numele IΩAN(N)8.

• Ω A N 8

[I]ΩANN8

Ἰωάννου.

Al lui Ioannes[6]

Monograma este mărginită de o parte și de alta de două ramuri de lauri legate cu o panglică. Din cele două ramuri se vede doar ramura din stânga, cea din dreapta căzând în afara pastilei de metal.

Partea superioară a monogramei a fost deteriorată în momentul în care sigiliul a fost desprins de pe documentul pe care îl autentifica[7].

[6] Zacos, Veglery 1972, tip 251 (pl. 236).

[7] Extremitatea de sus a canalului pentru șnur a deteriorat din monograma de pe revers, însă nu în așa măsură încât să nu poată fi întregită.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 2. Sigiliul lui Ioannes, descoperit la Fântâna Mare (*Bașpunar*). Revers.

Datare: a doua jumătate a secolului al VI-lea.

Pentru perioada romano-bizantină, ne sunt cunoscute cca 150 de sigilii particulare descoperite în arealul dobrogean. Dintre acestea, 10 sigilii au fost emise de către personaje ce aveau numele de Ioannes (fig. 3). De remarcat faptul că Ioannes este, din perspectivă sfragistică, unul dintre cele mai răspândite nume în perioada romano-bizantină, pentru secolele VI–VII fiind cunoscuți mai mulţi funcţionari bizantini numiți astfel. Nu sunt puține sigiliile descoperite în Dobrogea care poartă pe ele numele Ioannes, atât sub formă de monogramă[8] (bloc sau cruciformă), cât și de legendă[9].

Un sigiliu identic cu cel care face obiectul acestui articol a fost descoperit la Constanța (*Tomis*) și s-a aflat în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României, fiind predat ulterior Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române; sigiliul a fost publicat de către Ion Barnea în anul 1984[10]. Aceste două sigilii sunt ștanțate cu aceeași matriță, având dimensiuni asemănătoare ale pastilei de plumb, ceea ce ne face să credem că au fost emise la scurt timp unul față de celălalt. Descoperirea celor două sigilii pe teritoriul dobrogean indică faptul că personajul în cauză a jucat un rol important în istoria provinciei de la gurile Dunării în a doua parte a secolului al VI-lea. Nu cunoaștem demnitatea acestuia sau dacă făcea parte din administrația provinciei ori era un funcționar imperial însărcinat cu problemele provinciei dunărene, însă este clar că juca un rol important. Inexistența, pe sigiliu, a numelui și a demnității (sau demnităților) pe care le deținea proprietarul în cadrul administrației imperiale sau provinciale ne fac să credem că personajul era unul cunoscut în epocă. O altă ipoteză cu privire la lipsa unor elemente care să contribuie la identificarea personajului este și aceea că sigiliile erau folosite în cazul

[8] Knechtel 1915, nr. 11; Barnea 1969, nr. 19–20; Barnea 1984, nr. 7–9, 29; Barnea 1992, nr. 19–20; Barnea 1995, nr. 8.

[9] Bănescu 1938, nr. 2; Barnea 1987, nr. 2; Paraschiv-Grigore, Ene 2016.

[10] Barnea 1984, nr. 29.

https://biblioteca-digitala.ro

corespondenței sau al actelor oficiale, ceea ce face ca, probabil, numele complet al emitentului și demnitatea pe care o avea să fi fost însemnate în documentele sigilate.

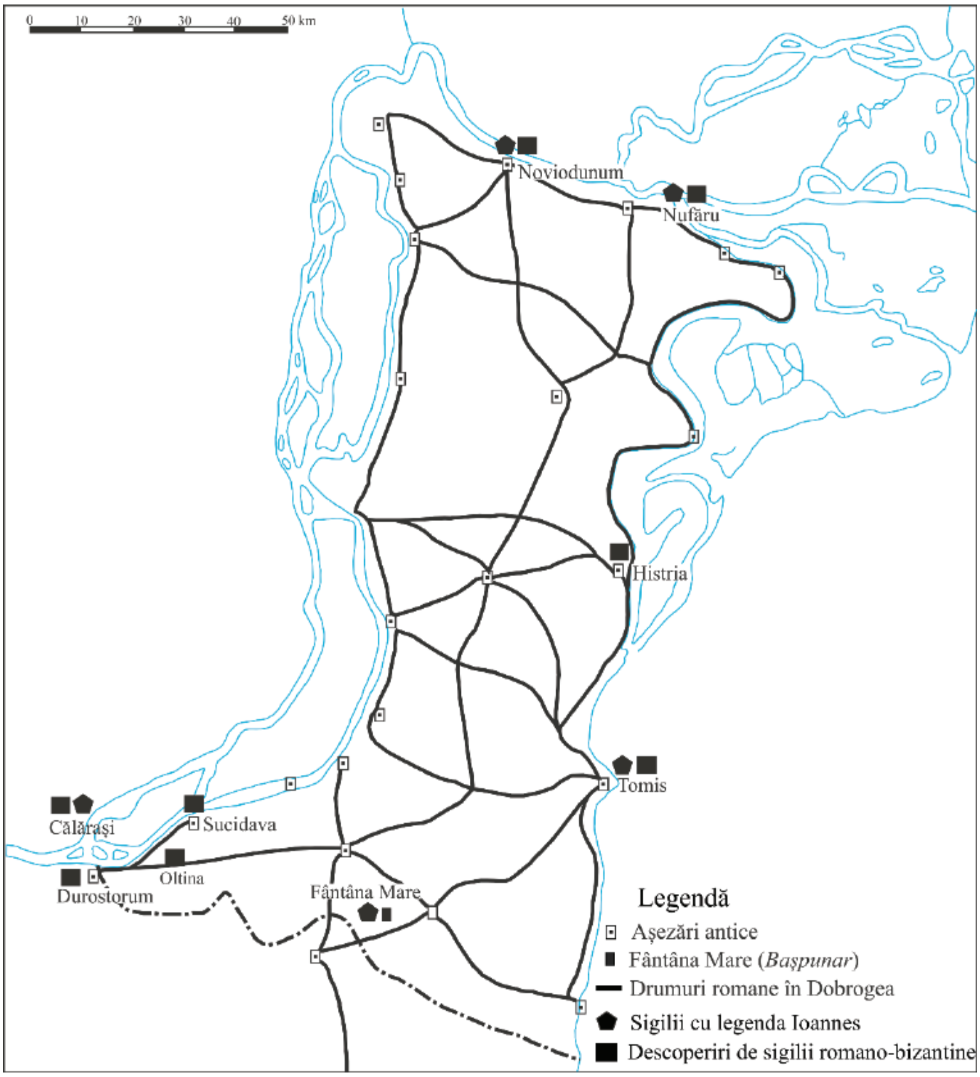

Fig. 3. Harta Dobrogei, cu marcarea drumurilor romane și a descoperirilor sigilare.

Un Ioannes, ce deținea demnitatea de *apo-hypatos* (ex-consul), apare pe un sigiliu descoperit la *Tomis*. Piesa prezintă pe avers o monogramă bloc parțial păstrată, care ascunde numele emitentului, iar pe revers o altă monogramă bloc, cu demnitatea acestuia[11].

[11] Barnea 1984, nr. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

Un alt Ioannes, de această dată cu titulatura de *chartularios*, îl întâlnim pe un sigiliu provenind tot de la *Tomis* (de dimensiuni mai mari față de cel prezentat în contribuția de față)[12]. Piesa este mai timpurie, fiind probabil emisă la începutul secolului al VI-lea sau chiar la sfârșitul secolului al V-lea, datorită faptului că legendele de pe cele două fețe ale piesei sunt scrise bilingv, în greacă – numele emitentului și în latină – funcția acestuia.

Tot de la *Tomis* provin și alte trei sigilii emise de persoane cu numele de Ioannes[13]. Un prim sigiliu prezintă atât pe avers, cât și pe revers monograme ascunzând numele și funcția emitentului[14]. Al doilea sigiliu conține pe avers o imagine a Fecioarei Maria, cu nimb, purtând la piept un medalion cu Iisus copil, iar pe revers o monogramă cu numele emitentului[15]. Acest sigiliu este foarte asemănător cu cel prezentat în articolul de față, însă este ștanțat cu altă matrice. Cel de-al treilea sigiliu este un unicat, prin faptul că prezintă pe avers o imagine a lui Hristos și pe revers monograma emitentului[16].

Un sigiliu, prezentând pe avers o monogramă bloc care ascunde numele Ioannes, a fost descoperit, în perioada interbelică, la *Tomis* și se află în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României[17]. Acest sigiliu prezintă legendă doar pe avers, reversul nefiind marcat, ceea ce ne face să credem că este vorba de un sigiliu comercial[18].

Un sigiliu emis de un anume Ioannes a fost descoperit în nordul Dobrogei, la *Noviodunum*, și prezintă, pe ambele fețe, două monograme cu numele emitentului și o incantație către Fecioara Maria (Θεοτόκε βοήθει Ἰωάννῃ – „Născătoare de Dumnezeu, ajută lui Ioannes”[19]).

De pe teritoriul dobrogean, dar fără ca locul descoperirii să poată fi precizat, provin alte trei sigilii emise de către personaje cu numele Ioannes[20]. Aceste trei sigilii ascund pe revers, sub forma unor monograme cruciforme, numele emitentului, iar pe avers imagini aparținând lui Hristos[21] sau unor sfinți[22].

Un sigiliu descoperit în anul 2013, în urma cercetărilor arheologice de la Nufăru (jud. Tulcea), ne dezvăluie un personaj cu numele de Ioannes, care, probabil, deținea titlul de comandant militar (taζιάρχής). Acesta prezintă pe avers o imagine a Fecioarei Maria cu pruncul Iisus, asemănătoare celei de pe sigiliul de față, însă nu identică. Pe revers, legenda cu numele emitentului este diferită, făcând referire, pe trei rânduri, la numele și la titulatura acestuia[23].

---

[12] Barnea 1987, nr. 2.
[13] Knechtel 1915, nr. 11; Barnea 1992, nr. 19–20.
[14] Knechtel 1915, nr. 11.
[15] Barnea 1992, nr. 19.
[16] Barnea 1992, nr. 20.
[17] Nr. inv. 131108.
[18] Paraschiv-Grigore 2013, p. 168
[19] Barnea 1995, nr. 8.
[20] Barnea 1969, nr. 19–20; Barnea 1997b, nr. 6.
[21] Barnea 1997a, nr. 6.
[22] Barnea 1969, nr. 19–20.
[23] Paraschiv-Grigore, Ene 2016.

https://biblioteca-digitala.ro

Datarea acestui sigiliu este posibilă și ca urmare a analizei reprezentării Fecioarei Maria de pe avers. Sigiliul poate fi datat între sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, pornind de la faptul că reprezentarea Maicii Domnului de pe avers este asemănătoare celei de pe multe sigilii descoperite în Dobrogea, încadrate în această perioadă. De amintit, în acest sens, sunt și sigiliile provenite de la *Tomis*[24], *Noviodunum*[25], *Durostorum*[26] sau din alte localități din Dobrogea[27], cu reprezentări ale Fecioarei Maria și pruncului Iisus. Este cunoscut faptul că reprezentările cu Fecioara Maria pe sigiliile romano-bizantine încep să fie folosite începând cu a doua jumătate a secolului al V-lea[28].

Dimensiunile sigiliului conduc, de asemenea, către datarea acestuia în perioada romano-bizantină. În general, sigiliile acestei epoci sunt de dimensiuni mai mici, care variază între 10 și 20 mm (diametrul), cele datând din perioada medio-bizantină fiind de mari dimensiuni și cu legende mult mai elaborate.

Cel mai probabil, sigiliul descoperit la Fântâna Mare aparține unui personaj cunoscut în epocă în zona dobrogeană. Lucrul este reliefat de faptul că monograma de pe revers ascunde doar numele acestuia; identitatea emitentului îi era, probabil, cunoscută destinatarului sau dezvăluită în documentul sigilat.

Realizarea sigiliului este una de calitate. Imaginea de pe avers, deși deteriorată actualmente, a fost atent lucrată, cu elemente de detaliu foarte bine reprezentate (nimb, *chlamys* și *maphorion*). Reversul ascunde o momogramă cruciformă imprimată cu litere în relief, bine conturate și lucrate îngrijit.

Fiind unica piesă găsită până acum în această zonă, descoperirea de la Fântâna Mare este foarte importantă prin contribuția la lărgirea arealului în care au fost descoperite sigilii în spațiul dobrogean.

Localitatea Fântâna Mare (*Başpunar*) este un sat component al comunei Independența, jud. Constanța. Localitatea se află la cca 50 km în linie dreaptă față de orașul Constanța (vechiul *Tomis*), la cca 65 km în linie dreaptă față de orașul Silistra (vechiul *Durostorum*) și la cca 16 km în linie dreaptă față de localitatea Adamclisi (vechiul *Tropaeum Traiani*). Numele românesc al satului este o traducere a denumirii turcești și are legătură evidentă cu existența unor importante surse de apă potabilă cunoscute, probabil, încă din Antichitate. Nu este, deci, exagerat să afirmăm că izvoarele de la Fântâna Mare erau, probabil, cunoscute și în vremea romanilor (fig. 3).

În zona de sud a Dobrogei actuale existau, în perioada romană, mai multe drumuri care erau folosite, cel mai probabil, și în perioada romano-bizantină și legau mai multe orașe din regiune (*Durostorum*, *Tomis*, *Sacidava*, *Axiopolis*, *Tropaeum Traiani* și *Zaldapa*). Unul dintre aceste drumuri de interior prin centrul Schytiei Minor făcea legătura între *Tomis* și *Zaldapa* și trecea prin apropierea actualei localități

[24] Knechtel 1915, nr. 15, 17–20, 22; Barnea 1984, nr. 21–23, 25–26, 28–33, 35–42, 45, 48; Barnea 1997a, nr. 3.

[25] Barnea 1975, nr. 3–4; Barnea 1996, nr. 6.

[26] Barnea 1966, nr. 4.

[27] Barnea 1996, nr. 4–5; Barnea 1997a, nr. 7.

[28] Durant 1950, p. 745–746; Paraschiv-Grigore, Ene 2016, p. 333–334.

https://biblioteca-digitala.ro

Fântâna Mare, fapt sugerat și de descoperirea în zonă, la Plopeni, a unui stâlp miliar[29]; prin urmare, nu este întâmplătoare descoperirea acestui sigiliu în această zonă[30].

Nu sunt de neglijat nici descoperirile monetare de la Fântâna Mare, semnalate de Bucur Mitrea într-un articol apărut în anul 1958[31]: un tezaur alcătuit din 158 de monede romane de bronz, emise în secolul al IV-lea. Conform articolului publicat de Bucur Mitrea, tezaurul poartă numărul de inventar 1314. Același număr de inventar este scris și pe plicul în care se află sigiliul prezentat în actuala contribuție. Putem afirma că acest sigiliu a fost descoperit în același moment cu tezaurul despre care face referire Bucur Mitrea şi că ambele au intrat în patrimoniul Bibliotecii Academiei Române – Cabinetul Numismatic la aceeași dată, primind un număr de inventar identic. Este greu de crezut că această piesă poate fi datată în secolul al IV-lea. Nu este exclusă posibilitatea ca descoperitorul să fi inclus în tezaur și piesa de plumb, nefăcând diferența între monede și sigiliu.

Descoperirile monetare amintite, ca și sigiliul, au legătură evidentă cu existența unei așezări rurale în zonă, însă informațiile cu privire la aceasta sunt puține și nu îndeaproape cercetate[32].

Sigiliul descoperit la Fântâna Mare, împreună cu cel deja amintit, provenind de la *Tomis*[33], contribuie la mai buna cunoaștere a personajului Ioannes, prin sugerarea faptului că acesta a jucat un rol în istoria provinciei la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, prezența sigiliilor sale nefiind întâmplătoare pe meleagurile dobrogene.

Sigiliile joacă un rol important în cunoașterea unor persoane despre a căror existență alte surse antice nu fac niciun fel de referire. Nu de puține ori, personaje importante în perioada romano-bizantină și bizantină ne-au fost dezvăluite de către astfel de descoperiri.

BIBLIOGRAFIE

Barnea 1956 — I. Barnea, *Sigiliul unui ierarh al Rosiei în aşezarea de la Garvăn*, SCIV 7, 1–2, 1956, p. 189–197.

Barnea 1966 — I. Barnea, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos*, SCIVA 17, 2, 1966, p. 277–297.

Barnea 1967 — I. Barnea, *Prelucrarea metalelor*, în Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogetia. I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, Bucureşti, 1967, p. 69–80.

Barnea 1969 — I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, RÉSEE 7, 1, 1969, p. 21–33.

[29] Bărbulescu-Munteanu, Rădulescu 1980, p. 146–148, nr. 3.
[30] Panaite 2006, p. 61.
[31] Mitrea 1958, p. 155.
[32] Panaite 2006, p. 62; Bărbulescu 2001, nota 985, p. 124.
[33] Vezi *supra*, p. 142 și nota 10.

https://biblioteca-digitala.ro

Barnea 1975	I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Noviodunum (II)*, SCN 6, 1975, p. 159–162.
Barnea 1982a	I. Barnea, *Sigilii bizantine de la Durostorum–Dorostolon*, Pontica 15, 1982, p. 201–211.
Barnea 1982b	I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecţia Muzeului Naţional de Istorie*, CN 4, 1982, p. 169–176.
Barnea 1983	I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, Pontica 16, 1983, p. 263–272.
Barnea 1984	I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecţia Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România*, SCN 8, 1984, p. 95–104.
Barnea 1985a	I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II)*, Pontica 18, 1985, p. 235–248.
Barnea 1985b	I. Barnea, *Sceaux byzantins du nord de la Dobrouja,* RÉSEE 23, 1, 1985, p. 29–35.
Barnea 1987	I. Barnea, *Sceaux byzantins de Dobroudja*, SBS 1, 1987, p. 77–88.
Barnea 1990	I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, Pontica 23, 1990, p. 315–334.
Barnea 1992	I. Barnea, *Unedierte byzantinische Bleisiegel aus Tomis–Constanţa*, Pontica 25, 1992, p. 281–296.
Barnea 1995	I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, SBS 4, 1995, p. 97–100.
Barnea 1996	I. Barnea, *Sigilii bizantine din Dobrogea*, SCIVA 47, 2, 1996, p. 215–220.
Barnea 1997a	I. Barnea, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja,* ÉBpB 3, 1997, p. 93–98.
Barnea 1997b	I. Barnea, *Sigilii bizantine din colecţia Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti*, SCN 11, 1997, p. 183–189.
Barnea 2001	I. Barnea, *Sigilii bizantine din nordul Dobrogei*, în *Simpozionul de numismatică, dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chişinău, 20–30 mai 2000, Comunicări, studii şi note*, Bucureşti, 2001, p. 103–108.
Bănescu 1938	N. Bănescu, *O colecţie de sigilii bizantine inedite*, AARMSI 3, 20, 5, 1938, p. 115–126.
Bărbulescu 2001	M. Bărbulescu, *Viaţa rurală în Dobrogea romană (sec. I–III p. Chr.)*, Constanţa, 2001.
Bărbulescu-Munteanu, Rădulescu 1980	M. Bărbulescu-Munteanu, A. Rădulescu, *Stîlpi miliari inediţi din Scythia Minor*, Pontica 13, 1980, p. 140–156.
Chiriac 2002	C. Chiriac, *Două sigilii bizantine inedite de la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)*, ArhMold 25, 2002 (2004), p. 271–273.
Diaconu 1994–1995	P. Diaconu, *Points de vue sur l'organisation ecclésiastique au Bas-Danube (X^{e}–XIe siècles)*, Dacia N.S. 38–39, 1994–1995, p. 449–452.
Durant 1950	W. Durant, *The Age of Faith*, New York, 1950.
Iordanov 1983	I. Iordanov, *Neizdadeni vizantiiski olovni peceati ot Silistra (I)*, IzvestijaVarna 19 (34), 1983, p. 97–110.

https://biblioteca-digitala.ro

Iordanov 1985 — I. Iordanov, *Neizdadeni vizantiiski olovni peceati ot Silistra (II)*, IzvestijaVarna 21 (36), 1985, p. 98–107.

Iordanov 1988 — I. Iordanov, *Neizdadeni Vizantiiski olovni peceati ot Silistra (III)*, IzvestijaVarna 24 (39), 1988, p. 88–103.

Iordanov 1992 — I. Iordanov, *Neizdadeni Vizantiiski olovni peceati ot Silistra (IV)*, IzvestijaVarna 28 (43), 1992, p. 229–245.

Knechtel 1915 — W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, BSNR 12, 24, 1915, p. 80–97.

Metaxa 1915 — H. Metaxa, *Plumburi de marcă de la Tomi*, BCMI 8, 1915, p. 31–35.

Mitrea 1958 — B. Mitrea, *Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul Republicii Populare Române*, SCIV 9, 1, 1958, p. 150–156.

Panaite 2006 — A. Panaite, *Drumuri romane din teritoriul orașului Tropaeum Traiani*, SCIVA 57, 1–4, 2006, p. 57–70.

Papahagi 1931 — P. Papahagi, *Sceaux de plomb byzantins inédits trouvés à Silistrie*, RHSEE 8, 10–12, 1931, p. 299–311.

Paraschiv 2011 — E.-M. Paraschiv, *Sigilii romano-bizantine și bizantine din Dobrogea*, 2011, teză de doctorat, Universitatea București.

Paraschiv-Grigore 2013 — E. Paraschiv-Grigore, *Sigilii comerciale descoperite la Tomis*, CA 20, 2013, p. 165–174.

Paraschiv-Grigore, Ene 2016 — E. Paraschiv-Grigore, D. Ene, *Un sigiliu romano-bizantin descoperit la Nufăru*, jud. Tulcea, SCIVA 67, 3–4, 2016, p. 331–337.

Šandrovskaja 1995 — V. Šandrovskaja, *Die neuen Funde an byzantinischen Bleisiegeln auf der Krim*, SBS 4, 1995, p. 153–161.

Zacos, Veglery 1972 — G. Zacos, A. Veglery, *Byzantine Lead Seals*, I, Basel, 1972.

A ROMAN-BYZANTINE SEAL DISCOVERED AT FÂNTÂNA MARE, CONSTANȚA COUNTY

ABSTRACT

The author presents the first seal discovered at Fântâna Mare (*Başpunar*), Constanța County. This seal is an accidental discovery that comes from an area where Roman and Roman-Byzantine rural settlements, as well as roads connecting the ancient cities, are signaled.The seal may be dated to the 6th–7th centuries A.D.

Keywords: Fântâna Mare, seal, Ioannes, Virgin Mary, Roman-Byzantine Age.

LIST OF CAPTIONS

https://biblioteca-digitala.ro

OBSERVAŢII PRIVIND LUCRAREA *GYERGYÓSZENTMIKLÓS A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN (GHEORGHENI ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE)**

ERWIN GÁLL**, MIHÁLY HUBA HŐGYES***

Volumul recenzat reprezintă prima monografie a cercetărilor arheologice din interiorul şi din împrejurimile oraşului Gheorgheni (jud. Harghita). Impresionează calitatea grafică remarcabilă a ediţiei, respectiv formatul generos A4, care a favorizat o ilustraţie adecvată, un adaos esenţial pentru înţelegerea clară a textului. Prefaţa, redactată de Tibor Csergő, directorul Muzeului „Márton Tarisznyás", prezintă concis schimbările pozitive ale ultimelor două decenii, perioadă în care muzeul a reuşit să reia cercetările arheologice în zonă, fapt datorat, în bună măsură, arheologului şi editorului acestui volum, Andrea Demjén.

Andrea Demjén ne prezintă o analiză minuţioasă a surselor documentare medievale ale oraşului Gheorgheni, analiză care ne întăreşte opinia conform căreia izvoarele scrise privind administraţia regală oferă o imagine cel mult incompletă, nu doar despre aşezarea în discuţie, ci şi asupra întregului teritoriu administrativ al scaunului medieval Giurgeu. Depresiunea, axată pe Mureşul Superior, între Munţii Gurghiului (vest) şi Munţii Giurgeului (est), a evoluat în direcţia punerii în evidenţă a trei trepte de relief: piemonturi laterale, lunca şi terasele. Din punct de vedere morfologic, Depresiunea Giurgeului se poate subdiviza în Depresiunea Gheorgheni, până la pragul vulcanic de la Sărmaş, şi depresiunea Topliţa, până la gura defileului Topliţa – Deda. Suprafaţa sa nu este foarte mare, de 1621 km^2, fiind printre ultimele microregiuni integrate de Regatul Maghiar în structurile sale, fapt sugerat şi de numărul redus al surselor narative.

Imaginea lacunară oferită de surse se reflectă şi în caracterul neclar al toponimelor *Gyargio, Gorgioc*, care apar în dijmele papale din 1333/1334. Dificultatea asocierii cu o aşezare cunoscută a generat ipoteze diverse: Géza

* *Gyergyószentmiklós a régészeti kutatások tükrében,* szerkesztő Andrea Demjén, Kolozsvár – Gyergyószentmiklós, 2016, Erdélyi Múzeum – Tarisznyás Márton Múzeum / *Gheorgheni în lumina cercetărilor arheologice*, editor Andrea Demjén, Cluj-Napoca – Gheorgheni, 2016, Societatea Muzeului Ardelean – Muzeul „Márton Tarisznyás".

** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti; e-mail: ardarichus9@gmail.com.

*** Şcoala doctorală de istorie şi etnografie, Universitatea Debrecen, Ungaria; e-mail: misihuba@yahoo.com.

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 149–159

https://biblioteca-digitala.ro

Hegyi a asociat toponimele respective cu Joseni (*Gyergyóalfalu*)[1], iar Elek Benkő cu Lăzarea (*Gyergyószárhegy*)[2]. Autorul principal al volumului în discuţie, Andrea Demjén, pe baza cercetărilor întreprinse, le asociază cu Gheorgheni *(Gyergyószentmiklós),* argumentând prin evidenţierea timpurie a acestei aşezări drept centru politico-economic microregional.

Observaţiile ei – cu care suntem de acord – se bazează, pe de o parte, pe informaţii topografice, evocând poziţia geografică favorabilă a acestei aşezări pe drumul sării, dinspre Munţii Gurghiului trecând prin Gheorgheni (fig. 1).

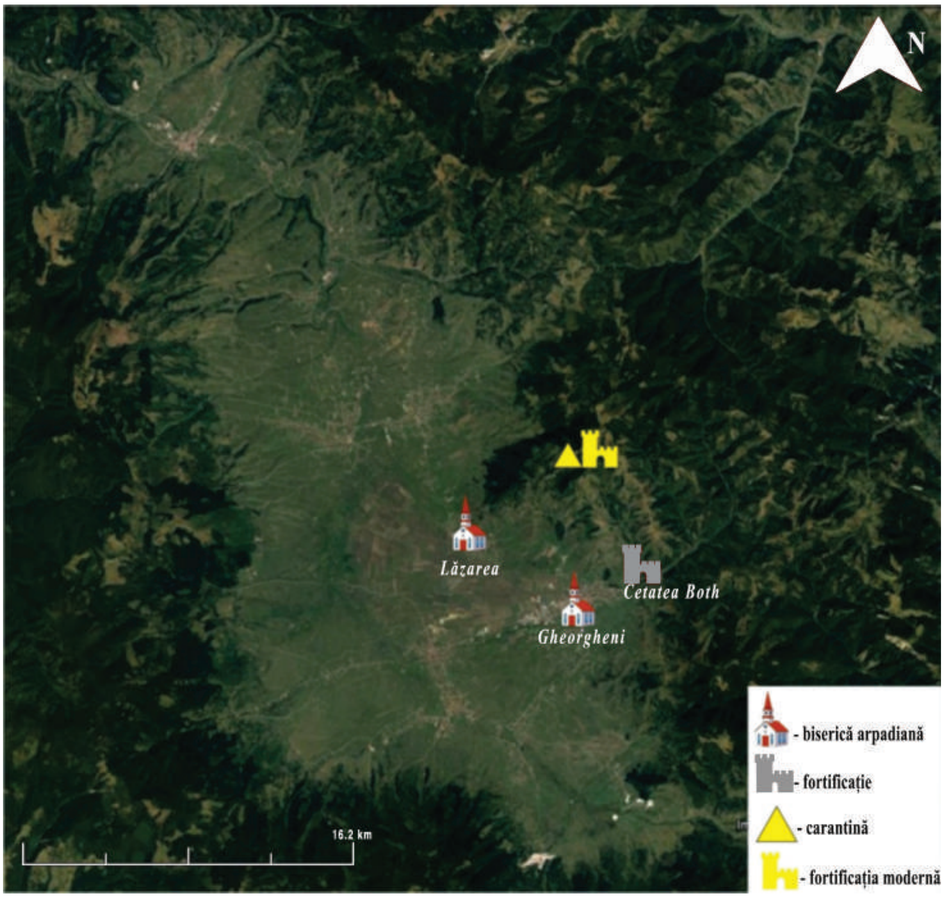

Fig. 1. Depresiunea Giurgeului şi zona săpăturilor publicate în volum (harta de bază: Google Earth).

[1] Hegyi (2012, p. 109; 2016, p. 377) menţionează aceasta într-o singură listă, sub semnul întrebării. A. Demjén presupune (p. 14), în cazul opiniei lui Géza Hegyi, influenţa posibilă a lui Géza Entz (1994, p. 64).

[2] Benkő (2012, p. 361; 2016, p. 272–274) consideră Lăzarea drept centrul original al viitorului scaun Giurgeu (*Gyergyó-szék*), propunând un model evolutiv similar cu relația domeniului Apor din Turia şi Torjavásárhely (mai târziu *Kézdivásárhely*, în limba română Târgu Secuiesc).

https://biblioteca-digitala.ro

Pe de altă parte, din perspectivă arheologică, autoarea consideră Cetatea Both (databilă prin metode arheologice în secolul al XIII-lea), biserica parohială din Gheorgheni şi cimitirul acesteia – prezentate în detaliu în capitolul 2 – drept argumente în favoarea potenţialului socio-economic crescut al zonei la momentul respectiv, presupunând existenţa unui domeniu privat care ar fi precedat evoluţia ulterioară a aşezării, transformarea acesteia în principalul târg al microregiunii.

În ceea ce priveşte rolul central atribuit aşezării în perioada medievală târzie, la nivel microregional, desigur, suntem de acord cu opinia autoarei, însă considerăm că argumentaţia acestei opinii ar fi trebuit dezvoltată într-un capitol separat sau poate în cadrul concluziilor.

Volumul este alcătuit din trei mari părţi, prezentând rezultatele efortului combinat al diferitelor discipline de cercetare (arheologie, antropologie, zooarheologie, dendrocronologie) în legătură cu trei situri: Cetatea Both (studii: Andrea Demjén şi Beáta Tugya, p. 25–54), Biserica parohială Sf. Nicolae (studii: Andrea Demjén, Claudia Radu, analize efectuate de către echipa Boglárka Tóth, István Botár, András Grynaeus, p. 61–128), iar, în final, carantina şi fortificaţia din Pricske (studii: Andrea Demjén şi Beáta Tugya, p. 135–210).

În ceea ce priveşte Cetatea Both – cu o situare ideală –, legendele populare legate de aceasta au fost înregistrate în secolul al XIX-lea de către Balázs Orbán[3]. Descrierea lui, precum a subliniat şi autoarea, este esenţială, dacă avem în vedere faptul că, pe parcursul ultimului veac, toate urmele care ar indica o cetate de piatră au dispărut. Prima cercetare arheologică a fost efectuată de către Zoltán Székely şi Márton Tarisznyás, săpătura lor din anul 1960 rămânând, însă, nepublicată. Ulterior, în raportul cercetării arheologice, precum şi în studiul preliminar, castelul a fost datat în secolele XV–XVI (p. 28, nota 15). Meritul reiniţierii cercetărilor aparţine, fără echivoc, Andreei Demjén, arheolog la acea dată al muzeului orăşenesc, care, după studiul şi clarificarea documentaţiei moştenite de la Székely şi Tarisznyás, a efectuat investigaţii topografice şi geofizice, urmate de cercetări arheologice, în intervalul cuprins între anii 2009 şi 2016.

Evoluţia şi rezultatele săpăturilor efectuate sunt prezentate în detaliu în cuprinsul paginilor 28–30 (fig. 4–6 din volum), urmate de descrierea pertinentă a rezultatelor campaniilor consecutive din anii 2009–2010, 2012–2013 şi 2016 (p. 30–33). Cercetările s-au axat pe laturile estică şi nordică ale zidului de incintă, cu dimensiuni de 8,75 × 8 m, o primă concluzie indicând faptul că acestea aparţin unor secvenţe cronologice diferite, neputând fi definită relaţia dintre curtină şi donjon.

Concluziile săpăturilor (p. 34) ne oferă o perspectivă diferită faţă de ipoteza cronologică formulată de către Tarisznyás şi Székely, demonstrând explicit că donjonul a fost construit în perioada arpadiană târzie (secolul al XIII-lea), o notabilă clarificare faţă de datarea anterioară (Evul Mediu târziu – secolele XVI–XVII). Observaţia autorilor se bazează, pe de o parte, pe materialul databil în secolul al XIII-lea, descoperit *in situ* la baza donjonului (un brici de fier şi ceramică), iar

[3] Orbán 1869, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro

pe de altă parte, pe rezultatele datărilor radiocarbon efectuate pe un os de animal prelevat din mortarul zidului de incintă şi încadrat între anii 1245–1281, respectiv 1270–1300 (vezi p. 32). Încadrarea cronologică a cetăţii, pe baza acestor date, în a doua parte a secolului al XIII-lea pune într-o perspectivă nouă istoria medievală a oraşului, precum şi perioada care a urmat aşezării „secuilor" în regiune.

Cantitatea redusă a materialului arheologic (42 de fragmente ceramice şi un brici de fier) şi zooarheologic descoperit în cadrul sitului indică o folosire intermitentă, ocazională a cetăţii, fapt subliniat şi de autoare. Acest tip de utilizare pare a fi susţinut şi de articolul Beátei Tugya, intitulat *Oase de animale de la cetatea Both*. Analizele sale evidențiază prezenţa scăzută a materialului osteologic, proveniența acestuia doar din părţile optime pentru consumul de carne, precum şi lipsa oaselor prelucrate şi a oricărei urme de procesare sau prelucrare locală, sugerând ideea aducerii mâncării din *hinterlandul* cetăţii.

Pe baza materialui arheologic redus cantitativ, nu putem fi întru totul de acord cu observaţiile Andreei Demjén privind perioada de folosire a cetăţii. Dacă aceasta a fost construită în secolul al XIII-lea (punct de vedere pe care îl împărtășim) şi a fost abandonată abia în secolul al XVII-lea, rămâne greu de explicat cantitatea nesemnificativă a materialului descoperit (cele 42 de fragmente ceramice) prin raportare la o perioadă de 350 de ani. O explicație ar fi tocmai utilizarea intermitentă, ocazională, în cadrul acestui interval. Totodată, trebuie să luăm în considerare necesitatea intervenţiilor/renovărilor într-o perioadă aşa de îndelungată. Pentru obiectivitate, amintim că, la finalul capitolului (p. 34), autoarea însăşi remarcă faptul că aceste concluzii privind perioada de utilizare a cetăţii nu sunt definitive. Andrea Demjén invocă patru analogii posibile din contextul *Terra Siculorum*: Mereni (*Kézdialmás*) – Cetatea lui Álmos[4], Chiheru de Sus (*Felsőköhér*) – Cetatea Vityal[5], Bixad (*Sepsibükszád*) – Vápavár[6] şi Racoş (*Alsórákos*) – Cetatea lui Mihály[7]. Totuşi, dintre cetăţile menţionate, numai cea de la Racoş poate fi datată larg, în secolele XII–XIII. În schimb, cetăţile de la Chiheru de Sus şi Mereni, după opinia lui András Sófalvi, nu pot fi datate cu certitudine, iar în cazul cetăţii de la Bixad, se propune o încadrare în secolele XIV–XV[8].

Conchizând, trebuie să luăm în considerare opinia lui András Sófalvi: *„Din cauza tehnicilor şi metodelor de cercetare arheologică din perioadă [este vorba despre anii 1950–1970 – nota autorilor] şi caracterului laconic al izvoarelor scrise medievale, evaluarea şi interpretarea materialului arheologic sărac din perimetrul acestor cetăţi erau adeseori foarte dificile, producând rezultate şi opinii contradictorii, grevate de mituri şi diferite clişee"* [traducerea autorilor][9].

[4] Székely1980.
[5] Sófalvi 2011, p. 246, tabel 1.
[6] Székely 1976–1977, p. 61 .
[7] Sófalvi 2006, p. 6, anexa hărții, p. 7.
[8] Sófalvi 2011, p. 246–247, tabel 1; Sófalvi 2006, p. 7.
[9] Sófalvi 2011, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro

Suntem sceptici şi în privinţa determinării apartenenţei cetăţii. Cum menţionează autoarea (p. 34, nota 31): „…în privinţa posesorilor cetăţii şi ai teritoriului acesteia, nu avem date” [traducerea autorilor]. Pe baza mărimii şi caracteristicilor sale, putem încadra cetatea în categoria nr. 2 a tipologiei lui Sófalvi[10]. În schimb, discuţia privind posesiunea cetăţii, dacă a fost sau nu cetatea unui particular, rămâne deocamdată în suspensie, deoarece niciodată nu vom dispune de informaţii clare, arheologia ca disciplină fiind neputincioasă din acest punct de vedere. Totuşi, prezenţa cetăţii pe teritoriul localităţii Gheorgheni în secolul al XIII-lea este un indiciu arheologic clar privind stratificarea socială în microregiune[11]. Rezultatele arheologice sunt bine ilustrate de reconstrucţia grafică realizată de János Gyöngyössy.

Partea a doua a acestui volum prezintă rezultatele studiului Bisericii parohiale Sf. Nicolae. Cercetările arheologice sunt prezentate de către Andrea Demjén (*Cercetarea arheologică a bisericii Sfântul Nicolae din Gheorgheni*, p. 61–95), materialul antropologic de către Claudia Radu (*Analiza antropologică a materialului osteologic uman*, p. 97–106), iar analiza dendrocronologică din turnul şi şarpanta bisericii de către Boglárka Tóth, István Botár şi András Grynaeus (*Cercetarea dendrocronologică a turnului şi a şarpantei bisericii romano-catolice de la Gheorgheni*, p. 107–128).

Capitolul prezintă detaliat, în ordine cronologică, sursele scrise legate de biserică (p. 62–66), începând cu cele care se referă la lucrările de renovare şi extindere, până la detalii, precum întinderea „ţintirimului” (cimitir în expresie transilvăneană), drept consecinţă directă a epidemiei de ciumă din anul 1633, în urma căreia au murit, în oraş, 700 de persoane. La rândul lor, protocoalele de vizită ecleziastice (1717–1755) oferă informaţii preţioase. De exemplu, cel din 1 aprilie 1717 descrie Valea Strâmbă drept o filială a parohiei din Gheorgheni, cu o capelă dedicată Sfântului Ioan Botezătorul (p. 63). Datele protocolului din anul 1731 ne oferă şi alte informaţii, menţionând cripta familiei Gáborffi din Valea Strâmbă, numărul enoriaşilor, proprietăţile funciare ale parohiei, încasările parohiei, date despre paroh, despre cele şase lespezi din afara gardului parohiei, despre dascăl şi şcoală (p. 64). Descrieri la fel de detaliate conţin şi protocoalele din anii 1732, 1733 şi 1735 (p. 64–65).

Biserica actuală nu este o construcţie medievală, fiind ridicată între anii 1756 şi 1773 de către György Fogarassy şi închinată Sfântului Nicolae (p. 65–66). În paginile următoare ale lucrării, autoarea prezintă cercetarea acestei biserici şi a bisericii anterioare (medievale). Cercetările arheologice au fost precedate, şi în cazul acesta, de cercetări geofizice (vezi p. 67, fig. 4), care au semnalat clar fundaţiile bisericii medievale. În privinţa istoricului cercetării arheologice, se pot menţiona investigaţiile din 1964 ale arheologului Muzeului din Cristuru Secuiesc, István

[10] „A központi toronyépületből és általában külső védelmi vonalból álló várak (toronyvárak) típusát a kis alapterület jellemzi” („Cetăţile constituite dintr-un turn central şi o linie defensivă externă (cetăţi de tip donjon) sunt caracterizate, în general, printr-o suprafaţă mică” [traducerea autorilor]). Sófalvi 2011, p. 247.

[11] În legătură cu această problemă, vezi Benkő, Székely 2008; Benkő 2012, p. 208–215.

https://biblioteca-digitala.ro

Molnár, şi ale directorul Muzeului din Gheorgheni, Márton Tarisznyás, ale căror rezultate nu au fost însă publicate (vezi p. 68). Săpătura din 2013, pe care Andrea Demjén ne-o prezintă în detaliu (p. 69–86, fig. 6–21), a dat răspuns mai multor probleme ivite, dar, bineînţeles, a ridicat şi noi întrebări. Săpătura, constând în trei secţiuni, a oferit detalii arheologice clare atât pentru datarea bisericii medievale, cât şi despre cripta construită în partea a doua a secolului al XVIII-lea. Fazele diferite de construcţie ale bisericii medievale au putut fi evidențiate cu deosebită exactitate printr-o documentaţie de bună calitate (vezi fig. 6–7, 11–12).

Observaţiile Andreei Demjén pot fi rezumate în următoarele concluzii (p. 76, 78): 1. au fost surprinse două biserici, prima construită în perioada arpadiană (secolul al XIII-lea), a doua în secolele XIII–XIV. Aceasta din urmă a fost extinsă cu un turn şi contraforturi în stil gotic, dar intervenții ulterioare s-au făcut, potrivit analizei Andreei Demjén, și în secolele XV–XVI, respectiv XVIII; 2. aceste rezultate sunt importante nu numai din perspectiva istoriei artei şi a arheologiei, ci şi din perspectivă istorică, deoarece, până la acest moment, nu existau informaţii privind existenţa unei biserici databile în perioada arpadiană[12]. În urma acestei săpături, se poate presupune cu mare probabilitate existenţa administraţiei regale, în strânsă legătură cu administraţia ecleziastică, încă din secolul al XIII-lea (vezi, în acest sens, observațiile autoarei, p. 32, 34, 43, 76–80)[13].

Rezultatele cercetării sunt susţinute (şi din punct de vedere cronologic) de rezultatele analizelor ^{14}C, probe prelevate din scheletele cimitirului din jurul bisericii (M 27 datat cca 1225–1280). Pe baza observaţiilor stratigrafice (suprapunerea mormintelor) şi a rezultatelor analizelor radiocarbon, Andrea Demjén a împărţit cele 27 morminte descoperite în trei faze cronologice (p. 80): prima fază – cea a înmormântărilor medievale, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, reprezentată numai de două complexe (M 20, 27); faza a doua – mormintele legate de biserica gotică (M 1–8, 10, 16–18, 21–26); faza a treia – epoca modernă (M 9, 11–15).

În cazul folosirii sicriului, autoarea intră într-o contradicţie minoră când menţionează că înmormântări în acest tip de amenajare apar pe aceste teritorii încă din secolul al XII-lea, în cimitirele din Zăbala şi Peteni, iar la p. 82, scrie că „Despre existenţa înmormântărilor cu sicriu pe teritoriul *Terra Siculorum* avem date din sec. XIV–XV" [traducerea autorilor]. Pentru cei care cunosc mai puţin regiunea, siturile Zăbala (*Zabola*) şi Peteni (Petőfalva) sunt situate pe teritoriul medieval *Terra Siculorum*, iar în estul Transilvaniei sunt atestate primele exemple databile în Evul Mediu ale acestui element de ritual funerar.

Un alt aspect interesant este diadema (în limba maghiară *párta*) din mormântul nr. 6 (prezentată la p. 84), cu analogii aproape identice la Avrămeşti (*Szentábrahám*), Tomeşti (*Csíkszenttamás*) şi Satu Mare (*Máréfalva*), toate exemplarele fiind databile

[12] În acest context, al stadiului cercetării, trebuie interpretată și teoria lui Benkő, menţionată în nota 3 (Benkő 2012, p. 361; Benkő 2016, p. 272–274).

[13] În acest sens, vezi și diferite păreri contradictorii: Benkő 2012, p. 125–131; Benkő 2016, p. 154–168; Botár 2016; Gáll 2014–2015, p. 83–89, fig. 12–13; Gáll 2016, p. 151–152; Nyárádi, Gáll 2015, p. 96–98.

https://biblioteca-digitala.ro

în secolul al XVI-lea. Deoarece este vorba despre o piesă de podoabă foarte rară, dorim să facem câteva observaţii în legătură cu aceasta.

În primul rând, din punct de vedere etimologic, trebuie menţionat faptul că, pentru o perioadă îndelungată, cercetarea a considerat cuvântul ca având origine slavă, legându-l de cuvântul bulgar *parta* (batic brodat cu fir de aur). În urma cercetărilor lui István Kniezsa şi, mai târziu, ale lui Béla Gunda, a fost considerat un împrumut maghiar din mediul lingvistic slav. Cuvântul, însă, îşi are originile în cuvântul german *borte, parten*, în sens de bandă, panglică, preluat în limba maghiară în cursul secolului al XIV-lea[14].

În epoca medievală, deosebirile dintre portul femeilor căsătorite şi al celor necăsătorite avea o semnificaţie majoră, această distincţie având forme clare, cu conotaţii de natură socio-psihologică, inclusiv în cazul portului pentru cap sau al părului. Aranjarea părului în coc indica statutul de femeie căsătorită, iar la celălalt capăt al axei simbolistice, stătea părul lăsat complet liber, acesta fiind asociat în Bazinul Carpatic – în contrast cu teritoriile britanice, germanice şi italiene, unde simboliza inocenţa[15] – cu un segment de populaţie feminină aparte, anume prostituatele. Fetele necăsătorite puteau purta părul, în cel mai „liber" stil, împletit în cozi. Au fost documentate cazuri în care neconformarea la această cutumă a fost sancţionată legal[16].

Importanţa situaţiilor arheologice în care inventarul funerar al femeilor conţine diademă (*parta*) – ca simbol al inocenţei – este accentuată şi de faptul că, spre deosebire de nobilime, în cazul căreia această podoabă apare descrisă în testamente sau inventare de zestre[17], în cazul populaţiei rurale nu dispunem de alte surse. Din această perspectivă, diadema de la Gheorgheni dobândeşte o semnificaţie deosebită.

Deşi tipurile simple ale acestei podoabe apar şi în mormintele femeilor adulte, ele sunt, totuşi, reprezentate într-un număr mai mare în cazul copiilor (şi în cazul de la Gheorgheni, diadema aparţinea unei fetiţe de 6–7 ani). În afara vârstei, podoabele respective purtau informaţii şi despre statutul socio-economic al purtătoarelor. În general, în cimitirele din jurul bisericilor rurale se cunosc diademe simple, acoperite doar cu o ţesătură, însă se cunosc şi câteva excepţii, când diadema era mult mai bogat împodobită[18]. Conform datelor din secolul al XVII-lea, portul diademei era răspândit şi între membrii populaţiei de rând, însă, pentru mediul rural există surse scrise despre aceasta doar începând cu secolul al XVIII-lea. Şi din această perspectivă, diadema descoperită la Gheorgheni constituie o piesă remarcabilă. În

[14] Despre originea cuvântului în detaliu, vezi Zay 2016, p. 207–208.

[15] Zay 2016, p. 205, nota 5.

[16] De exemplu, în Debreţin, judecătoria orăşenească a ajuns la verdictul următor: o fată, care şi-a acoperit capul cu un batic şi s-a comportat „necorespunzător" la Bikaháza, a fost pedepsită cu 36 de lovituri cu băţul, apoi a fost escortată pe străzile oraşului de către călău, purtând coarne de care atârnau clopoţei, fiind alungată din oraş (Zay 2016, p. 207, nota 10).

[17] Ortutay 1977.

[18] Gábor 1996, p. 388–389.

https://biblioteca-digitala.ro

opinia noastră, o analiză monografică a acestei categorii de artefacte din Bazinul Transilvaniei ne-ar oferi mai multe şi mai detaliate informaţii socio-antropologice referitoare la realităţile epocii medievale.

Fig. 2. Fete cu diademe decorate cu mărgele: a. Vulcani, jud. Cluj, 1894 (http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/img/4); b. Viştea, jud. Cluj, anii '70 ai secolului XX (http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/img/4-160r.jpg).

Partea a doua a capitolului este dedicată analizelor antropologice efectuate de către Claudia Radu, care a examinat eşantioane din lotul de morminte individuale, precum şi din osuar. Analizele prezintă informaţii generale semnificative privind modul de trai al populaţiei: nutriţia, bolile cronice, genetice etc., deşi eşantionul nu este destul de larg pentru statistici ample[19]. Este regretabil faptul că rezultatele obţinute nu au fost comparate cu cele, de altfel destul de contradictorii, ale echipei conduse de către Elek Benkő[20].

Cercetările dendrocronologice ale echipei István Botár – Boglárka Tóth – András Grynaeus pot fi considerate drept unele de pionierat în Bazinul Transilvaniei. Analizele efectuate privind turnul şi şarpanta bisericii (p. 107–128) au confirmat, pe de o parte, periodizarea bazată pe sursele istorice. Pe de altă parte, au indicat o remaniere databilă după ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, nesemnalată în sursele respective. Mostrele dendrocronologice au oferit noi posibilităţi de confirmare a datării absolute a altor monumente cercetate anterior (precum

[19] Privind realizarea de statistici sociologice, vezi Babbie 2008.

[20] Benkő 2012, vol. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

şarpantele de la Aiud, Miercurea Ciuc etc.), fapt care conferă un plus ştiinţific remarcabil cercetărilor din Gheorgheni.

În concluzie, se poate afirma că, deşi existau informaţii anterioare despre fundaţii databile în epoca arpadiană pentru bisericile din zonă (de la Lăzarea[21]), volumul recenzat este primul care publică, într-o manieră profesionistă adecvată, rezultatele săpăturii şi, totodată, primele morminte cercetate din jurul bisericii în fostul Scaun Giurgeu. Acest fapt în sine, cu o importanţă accentuată în stadiul cercetării arheologice, reprezintă o dovadă clară a prezenţei administraţiei regale în Bazinul Gheorgheniului în secolul al XIII-lea, ale cărei începuturi mai exacte rămân în continuare de lămurit, eventual prin noi cercetări de teren (vezi în acest sens observațiile Andreei Demjén, p. 16, 32, 34, 43, 76–80). Reconstrucţia grafică a bisericii (p. 78, fig. 14) completează fericit rezultatele cercetărilor.

Partea a treia a volumului prezintă un sit dintr-o perioadă istorică mai recentă. Rezultatele cercetării arheologice la clădirile carantinei din Pricske sunt prezentate de către Andrea Demjén (*Cercetări arheologice la fortificaţia şi carantina de la Pricske*, p. 135–194). Prezentarea rezultatelor arheologice oferă o perspectivă largă atât asupra rolului şi rostului fortificaţiei, cât şi asupra carantinei. Relaţiile implicate de prezenţa drumurilor prin trecători sunt documentate nu doar prin izvoarele scrise, ci şi prin materialul arheologic. Astfel, relaţiile pe drumul medieval, care trecea dinspre nord, de la Valea Bistricioarei, prin Pasul Tulgheş, în direcţia Pricske, spre Depresiunea Giurgeului sunt probate prin prezenţa unui paloş medieval şi a unui vârf de săgeată din fier în formă de frunză cu tub de înmănuşare (p. 135, fig. 1–2). Potrivit tipologiei spadelor aparţinând lui Oakeshott, butonul paloşului se încadrează în tipul „K" (fiind datat în general între 1290–1350, deşi în unele cazuri se foloseşte timp mai îndelungat, până în 1480). Garda pare să aparţină tipului 2 din tipologia gărzilor spadelor a aceluiaşi autor (deşi fotografia nu este de cea mai bună calitate). În tipologia generală al lui Oakeshott, paloşul se poate încadra în tipul XIII, care, potrivit autorului englez, este folosit în general între sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea[22]. Arma în discuţie, fără context arheologic clar din păcate, poate fi încadrată în secolele XIV–XV, desigur dacă luăm în calcul şi o perioadă de utilizare mai îndelungată. În schimb, vârful de săgeată din fier, în formă de frunză cu tub de înmănuşare, considerăm că este databil în secolul al XVI-lea.

Autoarea clarifică conceptul şi procesul de formare a *carantinei* (p. 136–137), instituţie care avea importanţă nu numai din perspectivă demografică, politico-administrativă, dar şi din perspectiva istoriei medicinei. Existenţa carantinelor – după cum aflăm la p. 138 – este atestată încă în secolul al XVIII-lea, fiind legată de politica de occidentalizare a Ardealului în epoca modernă, adică de măsurile luate de aparatul de stat habsburgic prin care s-a experimentat introducerea sistemelor instituţionale vest-europene pe aceste meleaguri.

[21] Săpătura lui Lóránd Darvas din 2007. Benkő 2010, fig. 1, nr. 8; Benkő 2012, vol. I, p. 225, nota 31; Benkő 2016, vol. 1, fig. 400.

[22] Oakeshott 1997, p. 41–51, 96, 114.

https://biblioteca-digitala.ro

În continuare, sunt prezentate rezultatele săpăturilor arheologice (p. 139–141) efectuate la fortificaţia de la Pricske (1544 m altitudine), ale cărei planuri au fost schiţate de Luigi Ferdinand Marsigli în iarna anului 1690. Cercetările arheologice au început în anul 2013, ocazie cu care s-a descoperit latura sud-estică a fortificaţiei. Şanţul fortificaţiei a fost cercetat printr-o secţiune, la fel şi interiorul acesteia. În acest ultim caz, s-a practicat o extindere printr-o casetă, ocazie cu care a fost dezvelit şi postul de gardă, menţionat prima dată de sursele scrise în anul 1747. Rezultatele săpăturii sunt detaliate în p. 141–143, ilustrate de un plan general (p. 144, fig. 10). Materialul permite datarea fortificaţiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Înainte de prezentarea detaliată a săpăturilor, autoarea colaţionează cercetările arhivistice legate de carantină. Din punct de vedere topografic, carantina, a cărei situare, în comparaţie cu fortificaţia, este ilustrată în fig. 13 – descoperită în locul numit *Kőházak* (traducerea termenului: case de piatră), *vis à vis* de fortificaţie, dar pe o înălţime mai mică (p. 140, fig. 4–5). Săpăturile arheologice (2009–2013, 2015), efectuate în urma cercetărilor geofizice, sunt prezentate în detaliu în p. 145–175. Cele şase clădiri descoperite sunt descrise detaliat şi ilustrate cu un plan general (fig. 42) şi, mai important, cu o definire clară a funcţionalităţii lor.

Contextul cronologic bine definit al carantinei a permis precizarea datării unor fragmente de cahle descoperite în contexte arheologice.

Figurile 21, 26, 30 şi 35 prezintă reconstrucţii grafice (prima elaborată de Nándor Laczkó, cele din urmă de László Györfy – Larix Stúdió), ajutând cititorii în reconstituirea imaginii veacurile trecute.

Materialele zooarheologice au fost prelucrate de către Beáta Tugya, expertul muzeului din Nagykanizsa (*Oase de animale descoperite în carantina de la Pricske*, p. 195–210). Observaţiile şi rezultatele acestei analize pot fi considerate un pas important spre a cunoaşte realităţile zilnice în *Terra Siculorum* a secolului al XVIII-lea.

Pentru necunoscătorii limbii maghiare, la sfârşitul fiecărui capitol se găsesc rezumate în limbile română şi engleză.

În concluzie, putem afirma că arheologia din Gheorgheni s-a născut inclusiv în formă monografică. Felul în care va evolua rămâne o taină a viitorului.

BIBLIOGRAFIE

Babbie 2008 E. Babbie, *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Budapest, 2008.

Benkő 2010 E. Benkő, *A középkori székelyek*, în E. Benkő, Gy. Kovács (eds.), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon/Archaeology of the Middle Age and the Early Modern Period in Hungary*, Budapest, 2010, p. 221–254.

Benkő 2012 E. Benkő, *A középkori Székelyföld,* vol. I–II, Budapest, 2012.

Benkő 2016 E. Benkő, *Székelyek a középkori Magyar királyságban*, în E. Benkő, T. Oborni (eds.), *Székelyföld története I*, Székelyudvarhely, 2016, p. 129–487.

Benkő, Székely 2008 E. Benkő, A. Székely, *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*, Budapest, 2008.

Botár 2016 I. Botár, *Fejetlen lovas a limes fenyédiensis mentén. Gondolatok Csík Árpád-korának néhány kérdéséről Gáll Erwin régészeti (?) észrevételei kapcsán*, Székelyföld 20, 7, 2016, p. 102–112.

https://biblioteca-digitala.ro

Entz 1994 G. Entz, *Erdély építészete a 11–13. században*, Kolozsvár/Cluj-Napoca, 1994.

Gábor 1996 G. Gábor, *Középkori párták Békés megyében*, MFMÉ-StudArch 2, 1996, p. 381–401.

Gáll 2014–2015 E. Gáll, *Habitatul est-transilvănean în secolele XII–XIII. Evoluţiile microzonei Sighişoara şi sitului Dealul Viilor într-un peisaj de graniţă*, Marisia 34–35, 2014–2015, p. 73–105.

Gáll 2016 E. Gáll, *Egy periférikus régió perifériája. Részleges régészeti és más jellegű megjegyzések a Székelyföld története I. kötetével kapcsolatban*, Századvég 82, 4, 2016, p. 141–162.

Hegyi 2012 G. Hegyi, *A pápai tizedjegyzék tévesen azonosított székelyföldi helynevei*, în A. Sófalvi, Zs. Visy (eds.), *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből*, Énlaka–Székelyudvarhely, 2014, p. 97–114.

Hegyi 2016 G. Hegyi, *Egyházszervezet és egyházi élet*, în E. Benkő, T. Oborni (eds.), *Székelyföld története I*, Székelyudvarhely, 2016, p. 370–475.

Nyárádi, Gáll 2015 Zs. Nyárádi, E. Gáll, *The 'westernisation' of the Transylvanian Basin: Migration and/or acculturation?: Wearing hairpins in the 12th century Transylvanian Basin*, VjesnikZagreb 48, 2015, p. 85–120.

Oakeshott 1997 E. Oakeshott, *The sword in the Age of the Chivalry*, Woodbridge, 1997.

Orbán 1869 B. Orbán, *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természtrajzi és népismei szempontból II*, Pest, 1869.

Ortutay 1977 Gy. Ortutay (főszerk/coordonator principal), *Magyar Néprajzi Lexikon*, Budapest, Vol. IV http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-491.html (ultima accesare 12. 18. 2016).

Sófalvi 2006 A. Sófalvi, *Székelyföld középkori várai és a keleti határvédelem. A székelyföldi várak kutatása és problematikája*, Castrum 3, 2006, p. 5–26.

Sófalvi 2011 A. Sófalvi, *A székelység középkori várai. Kísérlet egy székelyföldi vártipológia kidolgozására*, în Gy. Terei, Gy. Kovács, Gy. Domokos, Zs. Miklós, M. Mordovin (eds.), *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*, Budapest, 2011, p. 241–249.

Székely 1976–1977 Z. Székely, *Contribuţii la problema fortificaţiilor şi formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei*, Aluta 8–9, 1976–1977, p. 241–254.

Székely 1980 Z. Székely, *Ásatások a lemhényi (Kovászna megye) és a csíkrákosi várban*, ActaH 1, 1980, p. 39–47.

Zay 2016 O. Zay, *Tegnap még lány vala, most immár kontya vagyon. Női haj- és fejviseletek a kora újkorban* în *Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának Tanulmánykötete*, Székesfehérvár, 2016, p. 205–221.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAŢII ASUPRA CERCETĂRII ARHEOLOGICE ÎNTR-UN SIT SUPRAPUS DE O AŞEZARE MODERNĂ. STUDIU DE CAZ: NUFĂRU, JUD. TULCEA

OANA DAMIAN*

Rezumat: Prezenta contribuţie tratează situl aparţinând epocii bizantine din intravilanul satului Nufăru, com. Nufăru, jud. Tulcea, din perspectiva arheologiei preventive, cu tot ceea ce implică aceasta dincolo de problemele științifice: legislație, atitudine față de patrimoniu, relații dintre arheologi, investitori, autorități locale și comunitate etc.

Cuvinte-cheie: Nufăru, arheologia epocii bizantine, sit arheologic suprapus, zid de incintă, conservare, protecție, distrugere, legislație, autoritate locală.

CÂTEVA DATE PRIVIND ARHEOLOGIA PREVENTIVĂ ÎN SITURILE SUPRAPUSE DE AȘEZĂRI MODERNE. STUDIU DE CAZ: NUFĂRU, JUD. TULCEA

Ansamblul siturilor arheologice din România include o categorie importantă, cu o problematică specifică, din păcate insuficient luată în seamă, cea a siturilor arheologice suprapuse de așezări moderne, în cele mai multe cazuri urbane. Există și câteva excepții, reprezentate de siturile arheologice suprapuse parțial sau total de așezări rurale, unul dintre ele fiind cel aflat în intravilanul localităţii Nufăru[1], com. Nufăru, jud. Tulcea (fig. 1), sit arheologic aparţinând epocii bizantine[2], în care se

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București; e-mail: oanadamian63@gmail.com.

[1] Satul Nufăru este situat pe malul drept al braţului dunărean Sf. Gheorghe, la cca 12 km distanţă în aval de municipiul Tulcea, pe DJ 222 C, deci în direcția localității Murighiol.

[2] Sit arheologic având codul 161062.01 în Repertoriul Arheologic Național și monument istoric de grupă valorică A/de valoare naţională şi universală – TL-I-s-A-05864 – potrivit Listei Monumentelor Istorice din 2015. Menționăm și prevederile *Legii nr. 5/2000 privind amenajarea teritoriului național. Zone protejate*, lege care introduce localitatea Nufăru în categoria unităților administrativ-teritoriale cu concentrare foarte mare a patrimoniului construit cu valoare culturală de interes național (p. 46), deşi mai potrivită ar fi fost încadrarea în categoria *monumente medievale identificate pe baza cercetărilor arheologice*. Nu trebuie uitat faptul că situl de la Nufăru a fost menționat, la poziția 99, încă din Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 661 din 1955 privind păstrarea şi folosirea monumentelor de cultură, completată cu o listă-anexă, de pe teritoriul Republicii Populare Române şi, ulterior, în toate evidenţele de tip LMI. Situl arheologic – monument istoric *Cetatea bizantină Prislav (Proslavița)* de la Nufăru constituie obiectul protecției instituite prin prevederile OG nr. 43/2000 privind protejarea patrimoniului arheologic, republicată, respectiv ale Legii nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, republicată, precum și prin convențiile și tratatele internaționale de profil la care România este semnatară.

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 161–190

https://biblioteca-digitala.ro

desfăşoară cercetări arheologice începând cu anul 1978[3]. Așadar, din punct de vedere al relației cu problemele de amenajare a teritoriului, **situl de la Nufăru se află în intravilan, în mediu rural, fiind deopotrivă fortificat și deschis, conținând atât structuri solide, de zidărie, cât și perisabile, de pământ, suprapus, atât prin prisma structurii sale stratificate, cât și de așezarea contemporană, putând fi definit drept un sit arheologic de tip urban[4] în mediu rural.**

Fig. 1. Nufăru, jud. Tulcea. Situl arheologic din intravilanul localității.

[3] Instituţia organizatoare a cercetării este Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti, instituţiile partenere fiind Muzeul Militar Național „Regele Ferdinand I", Bucureşti, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion", Tulcea, şi Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti. Cercetările arheologice în cadrul sitului de la Nufăru au fost inițiate de un colectiv coordonat de către regretata cercetătoare Silvia Baraschi; începând cu anul 1991, responsabilitatea științifică a șantierului arheologic Nufăru a revenit semnatarei acestei contribuții. Pentru sinteza descoperirilor, vezi Baraschi 1991a, p. 402–404, cu bibliografia anterioară; Mănucu-Adameşteanu 2001, p. 60–65 şi urm., cu bibliografia anterioară; Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 237–245; Damian 2005, p. 177–183, notele 296–361; Mănucu-Adameșteanu *et alii* 2007, p. 375–380; Damian *et alii* 2007, p. 107–112; Damian *et alii* 2007–2008; Damian *et alii* 2010; Damian *et alii* 2012, p. 177–184; Damian *et alii* 2017, p. 89–90.

[4] Pentru definirea caracterului urban sau de tip urban al așezărilor epocii medio-bizantine de la Dunărea de Jos, vezi caracteristicile evidențiate de către Petre Diaconu (1986, p. 225), cu reluările, exemplificările și actualizările de rigoare la Baraschi 1991b, p. 138–147 și Damian 2005, p. 144 și notele 14–15, 150–183.

https://biblioteca-digitala.ro

Intravilanul localității Nufăru conține vestigiile, în curs de cercetare, ale unei cetăți construite *a fundamentis* de către Imperiul Bizantin, în ultimul sfert al secolului al X-lea, adăpostind o importantă aşezare de tip urban, cu structuri de locuire şi complexe funerare înregistrate stratigrafic până la mijlocul secolului al XIII-lea, cu materiale arheologice şi numismatice ce pot sugera prelungirea existenţei comunităţilor de aici până în secolul al XIV-lea[5]. Săpăturile arheologice au condus la reconstituirea traseului zidului de incintă bizantin (fig. 1–2), cercetat sub forma unor tronsoane, reperate pe laturile de sud, est, vest şi nord ale promontoriului nufărean, al cărui contur îl urmărea, şi la identificarea unor elemente de fortificaţie (turnuri şi instalaţia portuară), fiind necesare verificări pentru stabilirea perimetrului cetății. Descoperirile, făcute cu prilejul cercetărilor din interiorul, ca şi din afara spaţiului fortificat, au evidenţiat complexe (de locuire, meşteşugăreşti, menajere) şi materiale arheologice care documentează – în forme bogate şi variate –, pe o suprafaţă mare, o viețuire cu niveluri din secolele XI–XIII, oferind posibilitatea studierii culturii materiale din Dobrogea pe durata acestor veacuri fără întrerupere[6], precum și mai multe necropole aparţinând perioadei medio-bizantine[7]. Situl mai conține și vestigii ale vieţuirii anterioare (epoca fierului[8] şi romano-bizantină[9]), precum şi depuneri aparţinând vieţuirii moderne şi cimitire încadrabile în secolele XVIII–XIX[10].

Fiind vorba despre un sit arheologic suprapus în totalitate de localitatea actuală[11] – o cetate bizantină și o aşezare civilă, presupunând atât vestigii de zid, cu lățimi de minimum 2 m și păstrate pe înălțimi/adâncimi de circa 3 m, cât și depuneri subterane de 3–6 m grosime –, a fost nevoie, de-a lungul anilor, de intervenţii desfășurate la Nufăru deopotrivă în regim sistematic/programat şi – mai ales – preventiv[12].

---

[5] Damian *et alii* 2007, p. 108; Damian *et alii* 2012, p. 177–178.

[6] Damian *et alii* 2012, p. 181–183.

[7] Damian *et alii* 2017, p. 90–96.

[8] Damian *et alii* 2007, p. 109, 114, 119; Damian *et alii* 2012, p. 180–181, 188.

[9] Damian *et alii* 2007, p. 109–110, 114–115, 119; Mănucu-Adameşteanu *et alii* 2007; Damian *et alii* 2012, p. 180–181, 188.

[10] Damian *et alii* 2007, p. 118–119; Damian *et alii* 2012, p. 180, 184, 192.

[11] Săpăturile arheologice programate de la Nufăru, desfăşurate în zonele publice, sunt completate de intervenţii preventive, în zonele urmând a fi afectate de activităţi constructive moderne, precum şi de descoperiri întâmplătoare sau de recuperări de materiale şi contexte (Damian *et alii* 2007, p. 108, nota 4; Damian *et alii* 2012, p. 178, nota 6). Situarea în intravilanul satului Nufăru a determinat supunerea sitului arheologic de aici unei continue agresiuni din partea factorului uman, de la nivelul locuinţelor tradiţionale, cu fundaţii nu foarte profunde, la manifestările pe scară mai largă din anii '80, care au căpătat accente dramatice după 1989, odată cu avântul constructiv înregistrat în această zonă, situată foarte aproape de oraşul Tulcea şi în apropierea uneia dintre „intrările" în Delta Dunării, pe un traseu turistic destul de frecventat (vezi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238).

[12] Caracterul pregnant de salvare al cercetării a fost remarcat încă de la prima campanie arheologică (Baraschi, Moghior 1979, p. 187, nota 3). Săpăturile arheologice au reuşit, prin raportare la cele 40 de zone de pe teritoriul satului, cercetate în proporţii variabile între anii 1978 şi 2017, conturarea unei imagini destul de coerente asupra unui important sit medio-bizantin (vezi Damian *et alii* 2012, p. 178–179, 195–196, fig. 1–2, pentru actualizarea raportului dintre planul satului şi punctele în care s-au efectuat cercetări arheologice).

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetarea arheologică programată/sistematică[13] poate fi practicată: în zonele libere de construcţii, cu statut de domeniu public, inclusiv pe rețeaua stradală a localităţii, ceea ce s-a şi întâmplat în punctele *Piatră, Râpă, Căminul cultural, Dispensar, Bufet* şi pe străzile Turnului, Cetăţii, Portului[14]; pe proprietăţile private, cu acordul proprietarilor şi cu despăgubiri, ceea ce, din rațiuni în principal financiare, nu s-a făcut deocamdată; pe terenurile (situate pe străzile Bisericii şi Constantin Dobrogeanu Gherea) achiziţionate de către reprezentanți ai statului, în virtutea dreptului de preemţiune al acestuia, pentru a fi extrase din circuitul constructiv în vederea cercetării şi punerii în valoare a patrimoniului arheologic pe care îl conțin, terenuri care constituie deocamdată o rezervație.

Cercetarea arheologică preventivă[15], desfăşurată la comandă, a fost predominantă, reprezentând până în prezent cea mai importantă sursă de cunoaştere a sitului. Determinate de proiecte constructive, fie ale comunităţii – de mici dimensiuni (punctul *Bloc* – 1979–1980[16], curtea Căminului cultural – în vederea construirii anexei pentru centrala termică a Căminului cultural, 2009[17] și a Școlii – pentru clădirea Centrului de informare turistică, 2015[18]) sau ţinând de infrastructura

[13] Vezi şi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238; Damian *et alii* 2012, p. 179–180 și nota 7.

[14] Pentru cercetări, derulate pe parcursul uneia până la opt campanii, vezi Baraschi 1991b, p. 140, nota 31; Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238, punctele 1–6, 8, 10–11; Damian *et alii* 2007, p. 108 și Damian *et alii* 2012, p. 178, punctele 1–5, 10–11, 13, 15–16. Un statut aparte are punctul *Trecere bac*, încă proprietatea Enache Șinghi, pe care cercetările au avut caracter preventiv în campania din 1999, continuând ulterior (campaniile 2000–2002, 2004–2014, 2016–2017) în regim sistematic (vezi Damian *et alii* 2017, p. 90–91).

[15] Vezi şi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238, 244; Damian *et alii* 2012, p. 180 și notele 8–10. Merită menționat faptul că și în ultimul deceniu al secolului trecut existau numeroase prevederi legislative, suficient de precise, referitoare la protecţia patrimoniului arheologic, începând cu *Constituţia României (art. 135* – în care se stipulează că bogăţiile de orice natură ale subsolului fac obiectul exclusiv al proprietăţii publice), continuând cu dispoziţiile legale conţinute în *Legea fondului funciar nr. 18/1991*, *Legea autorizării construcţiilor nr. 50/1991*, *Ordonanţa Guvernului nr. 68/1994 privind protejarea patrimoniului cultural naţional*, aprobată prin *Legea nr. 41/1995, Legea protecţiei mediului nr. 137/1995*, *Legea minelor nr. 61/1998*, *Legea proprietăţii publice nr.213/1998*, pentru a nu aminti decât obligativitatea obţinerii avizului Ministerului Culturii şi al Ministerului Lucrărilor Publice şi Amenajarea Teritoriului (pe atunci) pentru autorizarea construcţiilor în arii protejate, în cazul săvârşirii de infracţiuni putând fi sesizate organele de urmărire penală. Anul 2000 marchează reglementarea precisă a problematicii complexe a protecţiei patrimoniului arheologic prin intermediul *Legii nr. 5/2000 privind amenajarea teritoriului naţional. Zone protejate*, a prevederilor *Ordonanţei Guvernului nr. 43/2000 privind protecţia patrimoniului arheologic şi declararea unor situri arheologice ca zone de interes naţional (cu prevederile Legii nr. 378/2001)*, ale *Legii nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural naţional mobil* şi ale *Ordonanţei de urgenţă a guvernului nr. 228/2000 privind protejarea monumentelor istorice* (vezi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 244–248). Pentru problematica cercetării sitului arheologic, în relație cu dezvoltarea așezării moderne, în anii '80–'90 ai secolului trecut, vezi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 237–245, 248–249; pentru situația de după anul 2000, vezi, în special, Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 249–252; Damian *et alii* 2007, p. 109–120; Damian *et alii* 2012, p. 179–193.

[16] Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238, punctul 1, p. 244, nota 57.

[17] Damian *et alii* 2011, p. 84; Damian *et alii* 2012, p. 178, punctul 5, p. 184 și nota 71.

[18] Cercetare inedită, cu documentație de specialitate predată beneficiarului.

https://biblioteca-digitala.ro

localităţii (lucrările de alimentare cu apă din anii 1981[19] şi 2006[20] şi de canalizare din perioada 2008–2011[21]), fie ale investitorilor privaţi (locuinţe familiale, pensiuni, magazine, amenajări gospodăreşti şi sanitare etc.)[22], aceste cercetări s-au desfăşurat până în prezent, în proporţii variabile[23], pe mai multe proprietăţi[24], în condiţiile aplicării, începând din anul 2000, a unui Plan Urbanistic General, care include mai multe zone de protecţie, în conformitate cu patrimoniul arheologic cercetat sau doar reperat, în vederea obţinerii avizelor favorabile investiţiilor sau certificatelor pentru descărcarea terenurilor de sarcină arheologică[25].

Din punct de vedere ştiinţific, cercetarea arheologică preventivă într-un sit suprapus este obligatoriu punctuală[26], cu imperativul reconstituirii grafice a realităţilor arheologice din teren, în condiţiile dificultăţii continuării cercetărilor timp de mai

---

[19] Damian *et alii* 2007, p. 107 și nota 2, p. 108, punctele 6–9, p. 110–111, notele 40–42, p. 115, nota 77.

[20] Damian *et alii* 2007, p. 107 și nota 2, p. 112–120.

[21] Damian *et alii* 2012, p. 180 și notele 11–13, p. 184–193.

[22] Printre zonele – conținând patrimoniu arhelogic relevant – cercetate, amintim proprietățile: Ștefan Ene, Petre, Bădulescu, Ivanov, Rubanschi, Paraschiv, Hanganu (zona vestică), Dumitru Ene, Husein, Enache (zona sudică), Popa, Iacob, Ducica (zona estică), Barbu, Halciuc, Donciu, Pârvu, Butuza, Dumitrescu, Șinghi, Florea (zona nordică). Vezi, în acest sens, Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238; Damian *et alii* 2007, p. 108–111; Damian *et alii* 2012, p. 178–184.

[23] Cercetările s-au desfășurat, pe parcursul uneia până la patru campanii, prin casete, secțiuni și suprafețe deschise în viitorul perimetru construibil, unitățile de săpătură acoperind zone cuprinse între 25 și 300 mp, în vederea epuizării depunerilor arheologice, cu grosimi cuprinse între 3 și 6 m, și atingerii solului steril din punct de vedere arheologic, fiind urmate uneori, în funcție de prezența vestigiilor de zid, de schimbarea amplasamentelor construcțiilor proiectate.

[24] Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 238–242, punctele, 7, 9, 12–20; Damian *et alii* 2007, p. 108–109, punctele 12, 14–33; Damian *et alii* 2012, p. 178–179, punctele 12, 14–15, 17–40, p. 195–196, fig. 1–2.

[25] În privința chestiunilor ridicate de aplicarea procedurii de descărcare a terenului de sarcină arheologică (potrivit prevederilor *Legii nr. 182/2000*, cap. VI, art. 47 (6) și ale *Legii nr. 378/2001,* art. 5, alin. 1), trebuie precizat faptul că situl de la Nufăru permite, în cele mai multe cazuri, aplicarea legislației respective prin intermediul efectuării cercetării, pe teren dat, până la atingerea solului steril din punct de vedere arheologic, zona respectivă devenind liberă de orice fel de patrimoniu arheologic. În condițiile în care atât *Ordonanța 43/2000* (art. 6, lit. a), cât și *Legea nr. 182/2000* (art. 47, 7) sunt extrem de explicite în privința **finanţării cercetării arheologice** – pentru obținerea certificatului privind eliberarea de sarcină arheologică a unui teren – **de către beneficiarul lucrărilor** (vezi, în acest sens, și Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 247), în relația dintre cercetarea arheologică preventivă şi investiția privată, în cazul sitului de la Nufăru apar unele aspecte dificile/delicate, determinate de faptul că pentru micii investitori particulari se pune cu acuitate problema costurilor suplimentare şi a întârzierii cauzate de intervențiile arheologice. Pentru aspecte speciale, legate de cofinanțarea cercetării arheologice, se remarcă investigațiile desfăşurate la Nufăru pe proprietățile Ștefan Ene, Dumitrescu şi Petre (vezi şi Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 244–248). **Considerăm că această categorie de probleme este valabilă pentru toate siturile de tip suprapus, în care intervențiile private sunt de mică amploare din punctul de vedere al investiției sau al puterii financiare a beneficiarului, dar cu implicații mari asupra patrimoniului arheologic afectat.**

[26] Vezi și Damian *et alii* 2012, p. 178 și nota 6.

https://biblioteca-digitala.ro

multe campanii sau a extinderii săpăturilor în acelaşi loc, a imposibilității revenirii pentru verificarea unor situaţii, indiferent de natura descoperirilor arheologice, particularități determinate atât de raţiuni obiective – caracterul inevitabil limitat al proprietăţilor, dificultatea lucrului în zonele de acces, cantonarea în perimetrele construibile stabilite prin proiectele investiționale–, cât şi subiective – atitudinea, oscilând între indiferenţă şi ostilitate, a beneficiarilor acestor lucrări, ca și a comunității locale în general.

Prin prisma relației dintre consecințele investițiilor asupra patrimoniului arheologic și cercetarea arheologică preventivă, **situl de la Nufăru se înscrie în categoria salvării prin înregistrare**. Singurele structuri de zidărie sunt cele reprezentate de curtina bizantină, de elementele de fortificaţie, de locașurile de cult de zid, de bazele de piatră ale locuințelor nivelurilor medio-bizantine mai timpurii, care se pretează la conservarea *in situ*. Neexistând construcţii şi amenajări de tip urban, în accepțiunea arheologiei epocii clasice, ci structuri de locuire şi funerare de tip perisabil, se impune doar cercetarea şi înregistrarea lor. Intervenţiile moderne de ordin constructiv, chiar dacă nu afectează depunerile arheologice în totalitatea lor, unele coborând doar până la 1 m în subsol, blochează cercetarea în spaţiul respectiv, ceea ce impune decopertarea prin săpături arheologice, investigarea, prelevarea, înregistrarea patrimoniului arheologic până la epuizarea sa în zona în cauză, deci până la atingerea solului steril din punct de vedere arheologic. Asemenea intervenţii presupun coborârea la mari adâncimi, ceea ce implică automat proiecte speciale pentru ridicarea celor mai simple construcţii sau umpluturi preliminare, mărind substanțial costurile investiţiilor şi putând conduce la o descurajare a celor dispuşi în acest sens sau la tensiuni foarte mari între arheologi şi beneficiari, legate de modul de desfăşurare a cercetării de teren propriu-zise.

Dincolo de prevederile legislative cu caracter general, protejarea sitului se poate referi la:

– continuarea politicii de salvare prin înregistrare a structurilor perisabile în cazul investiţiilor;

– protejarea *in situ* a monumentelor deja descoperite, eventual cu proiecte de conservare şi punere în valoare;

– introducerea unui regim strict de permisiuni şi restricţii în privinţa intervenţiilor constructive pe traseul zidului de incintă şi în spaţiul delimitat de acesta şi respectarea zonelor de protecţie pentru elementele de fortificație și alte monumente descoperite;

– actualizarea documentaţiilor de urbanism sub raportul evoluţiei cunoaşterii sitului arheologic;

– declararea, eventual, a unor zone, prin intermediul Planurilor Urbanistice Generale, Zonale și de Detaliu, ca fiind *non edificandi*;

– constituirea, pe teritoriul localității, a unor „cartiere”, cu regim de parc arheologic vizitabil, cu puncte muzeale de sit, prin continuarea politicii de extragere

https://biblioteca-digitala.ro

din circuitul constructiv a unor terenuri cu potenţial arheologic şi integrarea monumentelor de zid deja descoperite, prin realizarea și aplicarea unor proiecte de punere în valoare.

Un aspect important, în condiţiile obligativităţii elaborării unui Plan Urbanistic Zonal sau ale unui Plan Urbanistic de Detaliu, din păcate foarte puțin practicat la Nufăru[27], este **evaluarea de teren**, recomandabilă în special în cazul proprietăţilor susceptibile a conţine zidul de incintă al cetăţii şi elemente de fortificaţie. Benefic pentru identificarea potenţialelor perimetre construibile, în vederea realizării celor mai adecvate proiecte constructive, atât pentru imperativele cercetării şi protecţiei patrimoniului, cât şi pentru interesele investitorilor, diagnosticul ar fi soluţia cea mai potrivită pentru abordarea unui sit suprapus, permiţând atât o cercetare arheologică gândită după criterii exclusiv ştiinţifice, la capătul căreia să se poată recomanda eventuale regimuri diferite de protecţie asupra aceleiaşi proprietăţi[28], cât şi elaborarea unor proiecte constructive în cunoştinţă de cauză, în porţiunile de teren cu cel mai mic conţinut de patrimoniu arheologic, eliminându-se astfel o mare parte a tensiunilor în relațiile dintre arheologi şi investitori, precum şi costurile suplimentare cerute de schimbările amplasamentelor, modificările aduse proiectelor constructive şi structurii de rezistenţă a viitoarelor clădiri. Există şi situaţii în care cercetarea arheologică de teren, începută în regim de cercetare preventivă, are doar rolul de evaluare a potenţialului arheologic al terenului, în sensul că investitorul decide, relativ la puţin timp după înregistrarea pe terenul său a unor descoperiri arheologice deosebite, care trebuie protejate, schimbarea amplasamentului constructiv; în asemenea cazuri, aspectul protejării patrimoniului arheologic imobil este asigurat, dar rămâne descoperit aspectul cunoaşterii ştiinţifice, din cauza imposibilităţii continuării cercetării în condiţiile contractuale în care a început. În astfel de cazuri, este recomandabilă schimbarea statutului cercetării arheologice din preventivă în programată/sistematică şi, implicit, modificarea procedurii de finanţare a respectivei cercetări.

Reglementarea problematicii complexe a protecţiei patrimoniului arheologic prin intermediul documentelor legislative datorate anului 2000 şi promulgarea *Legii nr. 378/2001* pentru aprobarea *Ordonanţei Guvernului României nr. 43/2000 privind protecţia patrimoniului arheologic şi declararea unor situri arheologice ca zone de interes naţional*[29] au adus o schimbare în atitudinea autorităţilor locale, în sensul introducerii unei stricteţi în eliberarea certificatelor de urbanism şi a

[27] Cazul proprietăţii Ivanov (vezi Damian, Samson, Bâlici 2011, p. 45–46, fig. 2–4; Damian *et alii* 2012, p. 179, punctul 36, fig. 1).

[28] Cazul proprietăților Bădulescu și Ivanov (vezi Damian *et alii* 2012, p. 179, punctele 35–36, fig. 1). Fiind vorba despre terenuri de mari dimensiuni și acoperind atât o zonă *intra muros*, cât și una *extra muros*, pe aceste proprietăți a existat posibilitatea, după efectuarea cercetării arheologice, a stabilirii sau a schimbării amplasamentelor viitoarelor construcții în zone lipsite de patrimoniu arheologic, aflate la câteva zeci de metri distanță de vestigiile bizantine. Acestea au putut fi conservate *in situ*, dar sunt deocamdată inaccesibile în ceea ce privește punerea în valoare.

[29] Vezi *supra*, nota 15.

https://biblioteca-digitala.ro

autorizaţiilor de construire pe baza avizelor serviciilor publice descentralizate ale Ministerului Culturii, în conformitate cu certificatele de eliberare de sarcină arheologică, ceea ce contribuie, evident, la buna desfăşurare, cel puțin în principiu, a cercetării arheologice preventive. Se constată o evidentă îmbunătăţire a situaţiei prin manifestarea tendinţei de prevenire a eventualelor distrugeri prin informarea corectă, completă şi în timp util a celor interesaţi de intervenţii de ordin constructiv, de către autorităţile locale, pe baza documentaţiilor aflate la îndemâna lor. Cu excepțiile de rigoare... Mai rămâne, însă, foarte mult de făcut în privinţa cuprinderii în programele locale de dezvoltare economico-socială şi urbanistică, respectiv de amenajare a teritoriului, a acelor obiective specifice privind protejarea patrimoniului arheologic, a asigurării pazei şi protecţiei descoperirilor arheologice aflate în proprietate publică sau a participării la finanţarea, din bugetele proprii, a lucrărilor de protejare a monumentelor istorice[30].

*

* *

Dintre categoriile de **cercetări preventive** menționate, contribuția de față va pune accentul doar pe aceea **implicând autoritatea locală drept beneficiar**, ținând cont și de atribuțiile precise ale acesteia în privința protecției patrimoniului arheologic.

Realizarea sistemelor de alimentare cu apă și de canalizare a localităţii, asfaltarea unor străzi, construirea anexei pentru centrala termică a Căminului cultural sau a clădirii Centrului de informare turistică sunt exemple de lucrări ale Consiliului local Nufăru, desfăşurate după anul 2000, care au necesitat asistenţă arheologică, au presupus cercetări de teren îndelungate şi laborioase, în special pe reţeaua stradală a satului, şi au contribuit, în mare măsură, la realizarea unor documentaţii de urbanism, potenţial extrem de utile atât pentru informarea autorităţilor, a investitorilor, a localnicilor în general privind existenţa unui patrimoniu arheologic important, cât şi, implicit, pentru protejarea acestuia.

Proiecte de infrastructură, presupunând lucrul la vestigii de zid în vederea realizării alimentării cu apă[31] sau a canalizării localităţii[32] – prin supra- sau, mai ales, prin subtraversarea zidului de incintă şi a altor elemente de fortificaţie –, au fost făcute în anii 2006 și 2008–2010 pe diverse străzi ale localităţii (Bisericii, Domniţa Maria, Turnului, Cetăţii, Ulmului, Arheologiei), monumentele fiind cercetate şi protejate *in situ* şi lucrările constructive efectuate, cu tot ceea ce presupunea amplasarea unor cămine de vizitare, staţii de pompare etc. În treacăt fie spus, chiar și unele dintre numele străzilor localității, datorate deciziei autorităților locale, reflectă această prezență a trecutului istorico-arheologic în viața actuală

---

[30] Vezi, în acest sens, și Damian, Andonie, Vasile 2003, p. 245–249.

[31] *Modernizarea și extinderea sistemului public de alimentare cu apă, comuna Nufăru, jud. Tulcea* (2006). Vezi Damian *et alii* 2007, p. 112–151; Damian *et alii* 2012, p. 178, nota 6, p. 180, nota 3.

[32] *Sistem de canalizare și stație de epurare în localitatea Nufăru, comuna Nufăru, jud. Tulcea (2008–2011).* Vezi Damian *et alii* 2012, p. 180, notele 11–13, p. 184–208.

https://biblioteca-digitala.ro

a satului. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive au fost introduse în circuitul științific[33], fiind totodată puse la dispoziția Consiliului local Nufăru, prin intermediul documentațiilor de specialitate și al studiilor istorice care însoțesc Planul Urbanistic General al comunei Nufăru, aplicat începând cu anul 2000 și actualizat în anul 2009, fiind aprobat și asumat de către primărie în anul 2012. În plus, Regulamentul local de urbanism aferent Planului Urbanistic General prevede – pe lângă marcarea perimetrelor sitului arheologic/monumentului istoric și, separat, a zonei sale de protecție, clar delimitate, și specificarea regulilor de urmat pentru propunerile de intervenții constructive – și o interdicție definitivă de construire în zonele aferente zidului de incintă al cetății și adiacent acestuia (adică 5 m de o parte și de cealaltă).

În aceste condiții, pare cel puțin stranie întâmplarea petrecută la Nufăru în primăvara anului 2015, care a determinat întreprinderea din vara și toamna anului 2017, a cărei relatare, cu învățămintele de rigoare, o propunem în rândurile ce urmează.

S-ar putea obiecta că nu este vorba despre știința arheologică în acest demers, ci, mai degrabă, despre administrație, legislație, voință politică[34] și altele asemenea. Ceea ce ne propunem să prezentăm este o experiență tristă, incompatibilă cu o țară europeană civilizată din mileniul III, experiență menită a atrage atenția tuturor celor implicați, într-un fel sau altul, în problemele patrimoniului arheologic, asupra faptului că victoriile dobândite în lupta cu ignoranța și reaua credință în materie nu reprezintă, în niciun caz, câștigarea războiului. Problemele ridicate sunt, din păcate, parte integrantă din cercetarea siturilor suprapuse în România, fiind de multe ori trecute cu vederea sau depășite amiabil tocmai din cauza aspectului lor mai degrabă derizoriu, dar credem că trebuie făcute cunoscute, deoarece un cadru administrativ corect pentru derularea cercetării (implicând deopotrivă colective științifice, autorități locale, instituții județene, persoane particulare) poate însemna diferența dintre salvarea (fie şi doar prin înregistrare) și distrugerea patrimoniului arheologic.

DESPRE ZIDUL DE INCINTĂ AL CETĂȚII BIZANTINE DIN INTRAVILANUL LOCALITĂȚII NUFĂRU, CU ACCENT ASUPRA CURTINEI NORDICE IDENTIFICATE PE STR. ULMULUI. CERCETARE, PROTECȚIE, DISTRUGERE

Tronsonul de curtină bizantină de pe str. Ulmului. Investiții cu efect distructiv

În anul 2015, Enel Distribuţie Dobrogea a derulat un proiect numit *Îmbunătăţire tensiune LEA 0,4 kV zona PTA 33, loc. Nufăru, jud. Tulcea.* Proiectul de reabilitare a reţelei electrice a localităţii Nufăru a conţinut şi reamplasarea unor stâlpi, ceea ce

[33] Vezi Damian *et alii* 2007; Damian *et alii* 2010; Damian *et alii* 2012.

[34] Vezi *supra*, nota 2.

https://biblioteca-digitala.ro

a presupus săparea unor casete cu dimensiunile de 1 × 1 m şi adâncimea de 1,80 m. Desfăşurarea lucrărilor în mod neautorizat şi fără asistenţa arheologică de specialitate, absolut obligatorie în condiţiile în care o parte dintre stâlpii electrici respectivi trebuiau reamplasaţi în perimetrul cetăţii bizantine din intravilanul localităţii Nufăru, a condus la efectuarea a şase casete pe trei dintre străzile localităţii (Portului, Ulmului și Cetății). Patru dintre aceste casete au fost săpate până la adâncimea de 1,80 m şi betonate, alte două fiind săpate parţial, dintre care una astupată. Aceste intervenţii au afectat grav patrimoniul arheologic din subsol, reprezentat de complexe de locuire din secolele XI–XIII (pe străzile Portului, Ulmului şi Cetăţii) şi de o porţiune din curtina de nord bizantină din secolul al X-lea (pe str. Ulmului). Caseta betonată pentru reamplasarea stâlpului electric vizat, cu dimensiunile de 1 × 1 m şi adâncimea de 1,80 m, a fost amenajată la sud şi în zidul de incintă, afectând paramentul interior (sudic) şi o parte din emplectonul acestuia.

Precizăm că poziţia curtinei de nord bizantine (fig. 2) în raport cu str. Ulmului (fig. 3–4) era cunoscută atât de către specialişti, cât şi de către localnici încă din anul 2010, când se desfăşuraseră lucrări determinate de realizarea canalizării localităţii, implicând şi amplasarea unei staţii de pompare (fig. 5–7). Cu acel prilej, a fost realizată o săpătură arheologică în jumătatea estică a străzii, a fost cercetat un tronson din zidul de incintă nordic al cetăţii bizantine (având orientarea SV→NE, cu lăţimea de 2,70 m, pe o lungime de 3,80 m şi o înălţime înregistrată de 1,00–1,30 m)[35], vestigiul fiind protejat *in situ* şi staţia de pompare amplasată la o distanţă convenabilă (1,30 m) la sud de acesta, evidenţiată la nivelul de călcare actual. Str. Ulmului fiind un drum rural, de pământ, traseul zidului de incintă, aflat oricum la circa 1 m adâncime faţă de cota actuală, nu putea fi marcat pe teren, dar evidenţierea capacului staţiei de pompare reprezenta și reprezintă un reper important pentru amplasarea în teren a monumentului.

Un proiect avizat şi asistenţa arheologică ar fi făcut din derularea lucrărilor de reabilitare a reţelei electrice încă o ocazie de cunoaştere şi înregistrare a patrimoniului de tip perisabil (casetele pentru reamplasarea stâlpilor putând fi în prealabil unităţi de săpătură pentru cercetarea situaţiilor arheologice) şi s-ar fi putut preveni o distrugere absolut inutilă a unui vestigiu de zid prin simpla reamplasare în altă zonă a stâlpului vizat.

Ca urmare a sesizărilor colectivului de cercetare a sitului arheologic, lucrările firmei subcontractante pentru proiectul Enel Distribuţie Dobrogea au fost sistate de către reprezentantul Direcţiei Județene pentru Cultură Tulcea în mai 2015, nemaifiind reluate până în prezent.

Având în vedere cunoaşterea potenţialului stratigrafic şi de complexe şi materiale arheologice al zonei aflate în perimetrul cetăţii şi faptul că distrugerile fuseseră deja comise, opinia colectivului arheologic de cercetare a sitului de la Nufăru a fost în sensul continuării, cu asistenţă de specialitate, a adâncirii în casetele

[35] Damian *et alii* 2010, p. 31, IV/3–4; Damian *et alii* 2012, p.186, 189, 199, 201, notele 83–84, fig. 5a, 7 b.

https://biblioteca-digitala.ro

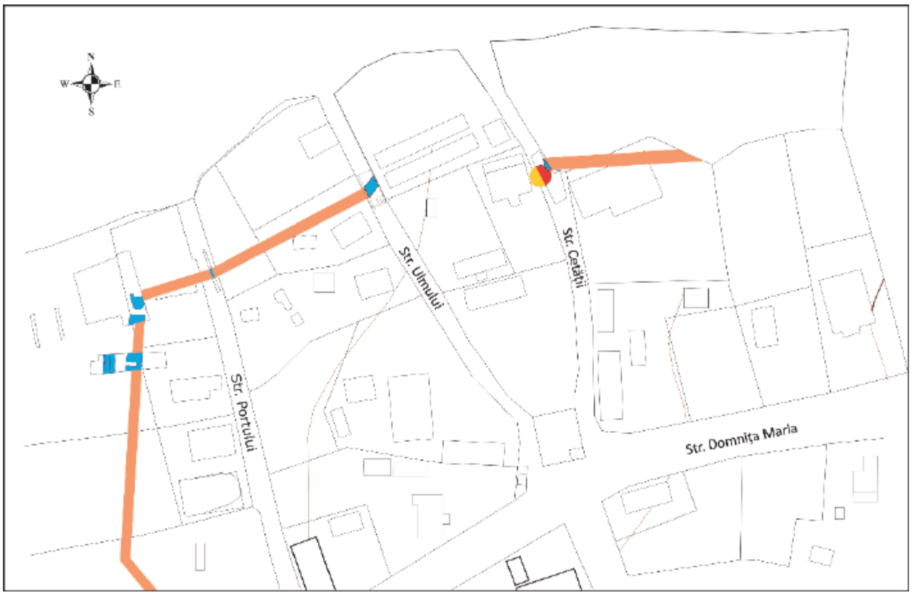

Fig. 2. Nufăru. Situl arheologic din intravilanul localității. Traseul reconstituit al curtinei bizantine cercetate prin tronsoane pe străzile Portului, Ulmului și Cetății. Zona afectată de intervențiile neautorizate din anul 2015.

săpate deja parţial (în mod neautorizat) pentru obţinerea unui aviz favorabil realizării proiectului şi finalizarea lucrărilor de reabilitare a reţelei electrice, precum şi al asigurării asistenţei de specialitate pe teren pe durata derulării lor, în măsura în care acestea ar mai fi presupus intervenţii în subsol. În ciuda numeroaselor negocieri purtate cu reprezentanţi ai Enel din Tulcea, inclusiv în prezenţa şi la cererea autorităţilor locale, nu s-a procedat în consecinţă nici în cursul anului 2015, nici în cursul anului următor. Reţeaua electrică nu a fost reabilitată în porţiunea respectivă, deşi casetele pentru stâlpi erau realizate. Pentru a veni în întâmpinarea comunităţii locale, a fost chiar finalizată în august 2015 cercetarea din punct de vedere arheologic a casetei săpate parţial din apropierea intersecţiei străzii Domniţa Maria (= DJ 222 C) cu str. Ulmului, fapt neurmat de vreo intervenţie constructivă. Între timp, caseta respectivă s-a transformat într-o groapă menajeră improvizată.

Ca atare, după sistarea lucrărilor în mai 2015, s-a acumulat destul de multă nemulţumire în cadrul comunităţii din Nufăru şi la nivelul administraţiei locale în legătură cu nefinalizarea lucrărilor de reabilitare a reţelei electrice ca urmare a intervenţiilor „de tip arheologic şi legate de protecţia patrimoniului”, reluarea proiectului părând condiţionată de rezolvarea problemei intervenţiei asupra curtinei de nord a cetăţii bizantine.

În anul 2017, reprezentanţii Enel Distribuţie Dobrogea au declarat că şi-au limitat lucrările de săpătură prevăzute la cele deja executate (casetele betonate, n.n.), că nu intenţionează să le continue pe cele nefinalizate (deci că, implicit,

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 3. Nufăru. Str. Ulmului. Vedere dinspre sud.

Fig. 4. Nufăru. Str. Ulmului.
Vedere dinspre sud a zonei afectate de intervențiile din anii 2010, 2015 și 2017.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5. Nufăru. Str. Ulmului, 2010. Tronson din curtina bizantină de nord cercetată, cu stația de pompare amplasată la sud. Vedere generală.

Fig. 6. Nufăru. Str. Ulmului, 2010. Tronson din curtina bizantină de nord cercetată. Vedere dinspre vest și dinspre sud.

https://biblioteca-digitala.ro

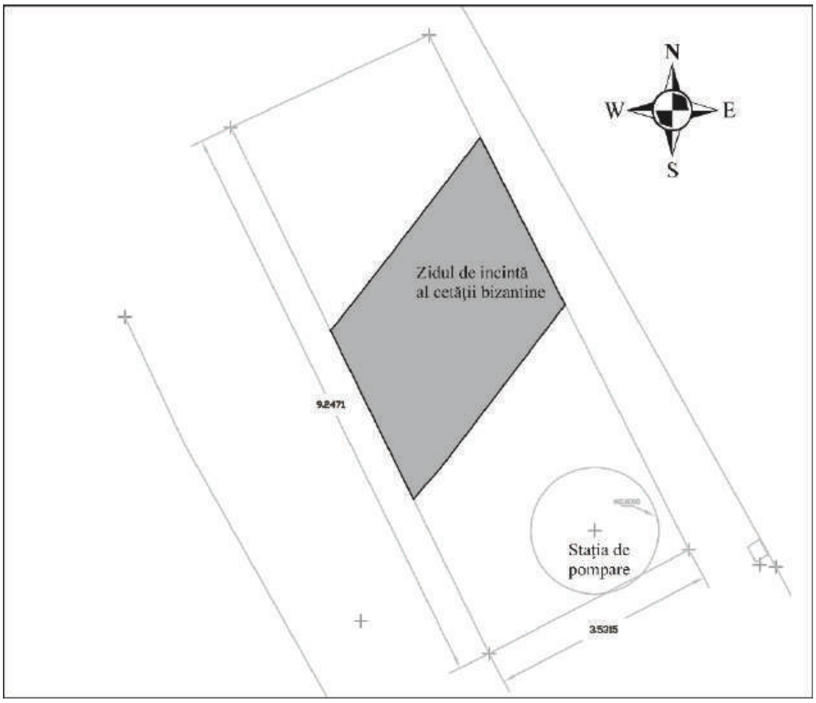

Fig. 7. Nufăru. Str. Ulmului, 2010. Tronson din curtina bizantină de nord cercetată, cu staţia de pompare amplasată la sud.

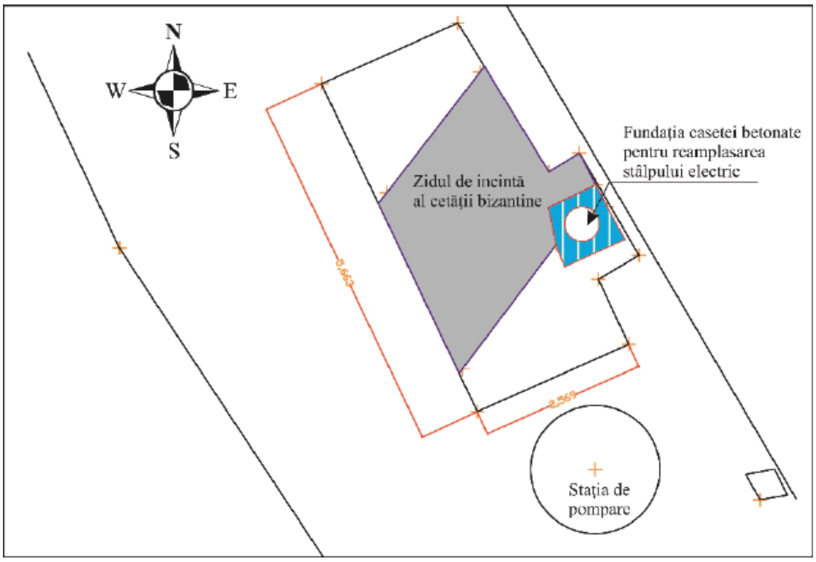

Fig. 8. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord, cu intervenţia neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stâlpului electric.

https://biblioteca-digitala.ro

reamplasarea a trei dintre stâlpii pentru care se practicaseră intervenţii neautorizate în sit nici nu era necesară, n.n.) şi că „gropile de fundaţie începute în care s-a identificat un zid de incintă medieval vor face obiectul unor lucrări de refacere a distrugerilor provocate prin săpătură”. În aceste condiţii, arheologii și-au exprimat convingerea că orice discuţie despre asistenţă arheologică este inutilă şi că finalizarea lucrărilor de reabilitare a reţelei electrice trebuie făcută în absenţa oricărui act legat de acest domeniu, cu asumarea de către administraţia locală, în condiţiile date, a responsabilităţii emiterii autorizaţiei de construire.

Tronsonul de curtină bizantină de pe str. Ulmului afectat de o distrugere modernă. Intervenții constatatoare ale colectivului de cercetare

Deşi colectivul de cercetare a sitului arheologic Nufăru şi-a exprimat în mai multe rânduri opinia potrivit căreia **distrugerile provocate patrimoniului arheologic sunt ireversibile, atât în cazul zidului de incintă nordic,** distrus cu pickhammer-ul, **cât şi al depunerilor arheologice de pământ ilustrând vieţuirea epocii bizantine, cercetarea de teren şi înregistrările de specialitate nemaifiind posibile**, la insistenţele repetate ale reprezentanţilor Enel Distribuţie Dobrogea, culpabili din punctul de vedere al atitudinii faţă de patrimoniu, s-a încheiat un contract de prestări servicii (nr. 1998/17.07.2017, *Îmbunătăţire tensiune LEA 0,4 kV zona PTA 33, loc. Nufăru, jud. Tulcea*. *Intervenţii de refacere a tronsonului de curtină bizantină distrus de pe str. Ulmului*) între această instituţie şi Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, pentru repararea stricăciunilor provocate de lucrările neautorizate din anul 2015, în care trebuiau să se implice arheologi care realizaseră cercetarea în anul 2010 şi alţi specialişti (arhitect, restaurator piatră ș.a.)[36].

Intervenția asupra unui monument pentru îndepărtarea unor materiale moderne agresive, precum și eventuala completare a părții distruse cu materiale specifice, presupunea timp îndelungat. Prioritatea a fost deschiderea suprafeței și constatarea distrugerilor produse, urmate de îndepărtarea, în cel mai scurt timp, a intervenției moderne care nu făcea corp comun cu zidul de incintă, pentru a se putea proceda apoi la lucrările de refacere a curtinei, mult mai laborioase și mai cronofage, care presupuneau, în plus, condiții meteorologice favorabile, mai ales temperaturi relativ ridicate.

Pentru **evaluarea distrugerilor provocate de lucrările Enel Distribuţie Dobrogea**, constatate în anul 2015, dar fără posibilitatea înregistrării în momentul

[36] Lucrările de teren efective s-au desfăşurat în perioada cuprinsă între ultima decadă a lunii august și prima decadă a lunii octombrie 2017, cu completări ulterioare în luna noiembrie şi au presupus implicarea, în proporții diferite, a câtorva dintre membrii colectivului de cercetare a sitului, arheologii Oana Damian (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, responsabilul științific al șantierului și al contractului în cauză), Andra Samson şi Mihai Vasile (Muzeul Naţional de Istorie a României) şi arhitectul Virgil Apostol (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”), asistaţi de forţă de muncă necalificată și de utilaje. Realizarea documentației grafice îi aparține lui Mihai Vasile. Semnatara rândurilor de față folosește acest prilej pentru a mulțumi, încă o dată, tuturor celor amintiți.

https://biblioteca-digitala.ro

respectiv, a fost deschisă o suprafaţă cu dimensiunile de circa 7,50 m (latura N-S) × 2,50 m (latura V-E) şi adâncimea de 1,50 m. Intervenția de teren, realizată mecanic şi manual, a presupus îndepărtarea umpluturii cu pământ galben făcute în anul 2010 şi a materialelor depuse pentru protejarea curtinei, precum şi extinderea spre est, într-o casetă cu dimensiunile de 1,50 m (latura N-S) × 0,70 m (latura V-E) şi adâncimea de 2 m, pentru degajarea zonei afectate de intervenţia pentru reamplasarea stâlpului electric[37] (fig. 8–9).

A fost dezvelită curtina pe toată lăţimea ei (2,70 m), pe o lungime înregistrată de 3,30 m şi o înălţime de 0,80 m (paramentul sudic), pentru a putea fi constatată atât în plan, cât şi în secţiune, relaţia cu intervenţia modernă. S-a putut observa că **practicarea casetei betonate pentru reamplasarea stâlpului electric**, cu dimensiunile aproximative de 1 × 1 m şi adâncimea de 1,60/1,80 m, **a fost făcută deasupra, în zidul de incintă și la sud de acesta**. Intervenţia avea forma unui patrulater neregulat, cu dimensiunile exterioare de 1,20/1,15/1,00 m şi cele interioare de 0,80/0,50/0,40 m. Practicarea a circa 0,60 m din latura casetei betonate a fost executată în afara curtinei, la sud de aceasta, iar restul în zid, afectând paramentul sudic al acestuia; circa 1 m din adâncimea casetei a fost săpat în pământ (în umplutură de pământ galben şi în depunere de tip arheologic), deci suprapunând curtina, iar restul de 0,50–0,60 m a fost săpat cu pickhammer-ul în zidăria bizantină, afectând paramentul sudic/interior (fig. 9–10).

Ulterior constatării, s-a procedat la **îndepărtarea**, cu ajutorul unor unelte şi ustensile specifice (pickhammer, ciocan rotopercutor, ciocan şi daltă), a **intervenţiei moderne cu beton, în etape succesive**: întâi partea care suprapunea zidul, apoi cea care depăşea linia zidului spre sud şi, în final, cea din interiorul curtinei (fig. 11–13). Faptul că cele două categorii de materiale, din milenii diferite (I şi III), nu au făcut priză a permis îndepărtarea betonului, fără consecinţe distructive suplimentare asupra zidăriei bizantine, şi a lăsat vizibilă **porţiunea afectată de curtină**, cu dimensiunile de 0,50 m (latura N-S) ×1,15 m (latura V-E) şi adâncimea de 0,50 m. Pentru această porţiune s-a considerat că sunt **necesare intervenţii ulterioare** (fig. 13).

După constatarea distrugerilor şi înregistrarea situaţiei în teren, s-a procedat la: acoperirea zidului de incintă cu materiale de protecţie (geotex, carton asfaltat/membrană); confecționarea unei protecţii din lemn masiv, sub forma unei cutii cu capac, cu dimensiunile de 1,50 ×1,50 m şi înălţimea/adâncimea de 2 m, amplasate provizoriu pe zona de curtină afectată, pentru a permite intervenţii ulterioare asupra monumentului; reumplerea cu pământ (în saci de rafie și dispersat) a restului suprafeţei excavate de pe str. Ulmului, pentru ca strada să fie redată în totalitate circulaţiei (fig. 14–15).

[37] Intervenția Enel Distribuţie Dobrogea din anul 2015 depășea, cu circa 1 m spre est, limita unităţii de săpătură arheologică din anul 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 9. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stâlpului electric. Vedere dinspre sud. Fundație modernă deasupra și în zidul de incintă, cu afectarea paramentului sudic al acestuia.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 10. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stâlpului electric. Vedere dinspre vest.

Fig. 11. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stâlpului electric. Vedere dinspre vest, după îndepărtarea părții de fundație modernă de deasupra zidului de incintă.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 12. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stâlpului electric. Vedere dinspre sud-vest, după îndepărtarea părții de fundație modernă de la sud de paramentul zidului de incintă.

Fig. 13. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord, cu intervenția neautorizată din anul 2015 pentru reamplasarea stâlpului electric. Vedere dinspre sud-vest, după îndepărtarea în totalitate a părții de fundație modernă din structura zidului de incintă (este vizibilă tehnica de construcție de tip „blocaj”).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 14. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord. Protecție de lemn pentru caseta destinată intervențiilor reparatorii asupra porțiunii de zid distruse.

Fig. 15. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord. Caseta destinată intervențiilor reparatorii asupra porțiunii de zid distruse și pregătirea pentru astuparea cu pământ a suprafeței deschise.

https://biblioteca-digitala.ro

Tronsonul de curtină bizantină de pe str. Ulmului afectat de o distrugere modernă. Intervenții reparatorii. Propuneri ale colectivului de cercetare și punerea în operă a rezoluțiilor comisiilor de specialitate ale Ministerului Culturii și Identității Naționale

Ţinând cont de cele prezentate şi pentru a putea acţiona în vederea finalizării lucrărilor presupuse de contractul *Îmbunătăţire tensiune LEA 0,4 kV zona PTA 33, loc. Nufăru, jud. Tulcea. Intervenţii de refacere a tronsonului de curtină bizantină distrus de pe str. Ulmului*, colectivul de cercetare a sitului de la Nufăru a solicitat, în cadrul unui **raport privind intervenţia constatatoare legată de proiectul Enel Distribuţie Dobrogea**, pus la dispoziţia Direcţiei Județene pentru Cultură Tulcea şi Direcţiei Patrimoniu Cultural din cadrul Ministerul Culturii şi Identității Naţionale, un punct de vedere din partea comisiilor de specialitate – Comisia Națională a Monumentelor Istorice și Comisia Națională de Arheologie.

Printre datele suplimentare, legate de contextul concret, se mai impuneau câteva precizări:

– intervenţia ulterioară asupra curtinei bizantine, obligatoriu de efectuat în regim de urgenţă, date fiind poziţia în teren a vestigiului (care implica efectuarea de lucrări la adâncimea de 2 m, pe o stradă în pantă, într-o amenajare de lemn) şi perioada din an în care trebuia acţionat (lunile octombrie – decembrie);
– imposibilitatea punerii în valoare a monumentului în zona respectivă, fiind vorba despre un drum public în uşoară pantă, în care amenajarea unei cripte arheologice ar fi afectat partea carosabilă şi ar fi presupus şi mari costuri şi dificultăţi tehnice[38];
– o atitudine mai degrabă negativă a comunităţii locale, în legătură cu această nouă intervenţie, pe un drum public din localitate, vizând un monument arheologic (cu tot ceea ce presupune aceasta, în special restricţionarea circulaţiei, în ciuda faptului că str. Ulmului nu este una foarte frecventată);
– existenţa unei acţiuni în justiţie (în faza incipientă – Poliţie/Parchet)[39] în legătură cu distrugerea provocată în anul 2015, ceea ce ar fi creat cadrul potrivit pentru ca lucrările de specialitate din anul 2017 să poată reprezenta, în privința protejării patrimoniului cultural național, atât un precedent pozitiv din punctul de vedere al atitudinii faţă de patrimoniu, cât şi un posibil model de intervenţie în situaţii nedorite din această categorie.

Punctele de vedere formulate referitor la porţiunea de curtină bizantină afectată, care țineau cont de faptul că ruina arheologică fusese cercetată și documentată în anul 2010, sugerau necesitatea unor intervenții ulterioare, fie de **conservare primară** (completarea golului cu materiale de protecţie), fie de **conservare şi restaurare**

[38] Este posibil ca, în viitorul apropiat, în condiţiile asfaltării străzilor din localitatea Nufăru, traseul zidului de incintă să poată fi marcat și pe str. Ulmului, ca și pe altele, după cum s-a întâmplat deja cu curtina de sud cercetată pe str. Bisericii.

[39] Între timp, prin Ordonanța nr. 2334/P/2015 din 27.12.2017 a Parchetului de pe lângă Judecătoria Tulcea, se dispune **clasarea cauzei, respectiv renunțarea la urmărirea penală**, în condițiile „unei minime atingeri a valorii apărate de lege, situl fiind ușor afectat și neexistând un interes public în urmărirea faptei".

https://biblioteca-digitala.ro

a părţii de monument distruse (cu tot ceea ce implică un astfel de demers din punctul de vedere al concepţiei şi execuţiei), cu accent pe revenirea la situația anterioară, prin **completarea lacunei cu materiale și tehnici originare în cadrul unor operațiuni care să reîntregească segmentul distrus**. Punctele de vedere au fost formulate în cadrul deja invocatului **Raport privind intervenţia constatatoare legată de proiectul Enel Distribuţie Dobrogea, *Îmbunătăţire tensiune LEA 0,4 kV zona PTA 33, loc. Nufăru, jud. Tulcea***, pus la dispoziția Direcţiei Județene pentru Cultură Tulcea şi Direcţiei Patrimoniu Cultural din cadrul Ministerul Culturii şi Identităţii Naţionale, spre informarea comisiilor de specialitate (Comisia Națională a Monumentelor Istorice și Comisia Națională de Arheologie).

Colectivul de cercetare a sitului arheologic de la Nufăru, împreună cu reprezentanții Direcţiei Județene pentru Cultură Tulcea, a considerat la data aceea că recomandarea unor asemenea comisii, pentru o intervenţie potrivit gândită şi pusă în operă, nu ar putea fi decât de bun augur pentru protejarea unui sit arheologic aflat în intravilanul unei localităţi contemporane şi o măsură suplimentară pentru ca asemenea intervenţii abuzive, precum cea din 2015, să nu se mai producă nici la Nufăru, nici în alte locuri de acelaşi tip.

În acord cu rezoluțiile comisiilor de specialitate amintite, **intervențiile au constat în umplerea lacunei din zid rezultate din distrugere, după îndepărtarea fundației moderne, cu materiale de protecție (geotex și pământ galben), precum și în umplerea cu pământ, până la actualul nivel de călcare al străzii, a casetei protejate cu lemn** (fig. 16–17). Au mai fost necesare – la intervale mari de timp – operațiuni de completare cu pământ a zonei excavate, până la refacerea nivelului străzii de dinainte de intervenție. Actualmente, str. Ulmului este funcțională în totalitate, iar zona intervenției vizibilă în continuare, fiind semnalată prin capacul de lemn al casetei rămas accesibil la actualul nivel de călcare (fig. 18).

Fig. 16. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord. Vedere dinspre vest, după umplerea lacunei din zid cu pământ galben.

https://biblioteca-digitala.ro

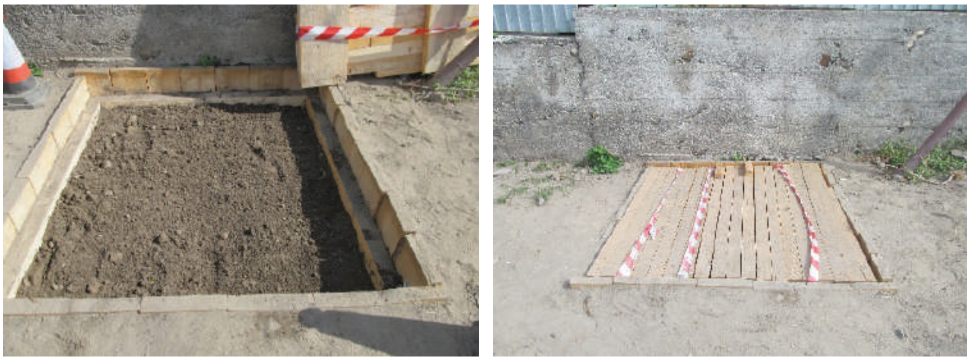

Fig. 17. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord. Vedere dinspre vest, după umplerea cu pământ a casetei cu protecție de lemn.

Fig. 18. Nufăru. Str. Ulmului, 2017. Tronson din curtina bizantină de nord. Situația actuală în zona intervenției.

https://biblioteca-digitala.ro

Tronsonul de curtină bizantină de pe str. Ulmului. Aspecte financiare, administrative și interumane (relația cu autoritățile locale, instituțiile județene, persoane particulare) legate de derularea lucrărilor de tip „arheologic”

Derularea contractului a presupus **cheltuieli** legate de:

– acordarea asistenței de specialitate (a arheologilor și a arhitectului implicat) pe teren (deplasarea și lucrul efectiv – săpătura, constatarea și documentarea distrugerii, îndepărtarea intervenției moderne din structura monumentului, intervenția reparatorie, aducerea terenului la forma inițială);

– elaborarea documentațiilor[40] înaintate către comisiile de specialitate ale Ministerului Culturii și Identității Naționale, Institutul de Arheologie și beneficiar, precum și a unor documente speciale pentru diverse instituții județene și locale[41];

– activitatea de teren propriu-zisă: închirieri de utilaje[42], angajarea de forță de muncă necalificată[43], închirieri de unelte și ustensile[44], achiziționarea de echipamente de protecție pentru lucrători, de materiale pentru semnalizarea pe teren a lucrărilor și de protecție a vestigiilor[45].

În ceea ce privește **relațiile interumane**, se impune precizarea că suita de evenimente relatate mai jos nu are legătură directă cu știința arheologică, dar este un exemplu de ceea ce se poate întâmpla în cazul siturilor suprapuse, cum este cel de la Nufăru, în care practicarea intervențiilor de teren menite a cerceta, conserva, salva patrimoniul, cu atât mai mult atunci când sunt determinate de acțiuni neavenite, poate fi interpretată de o manieră cel puțin surprinzătoare de către comunitatea locală în cadrul căreia se desfășoară.

Fiind vorba despre un sit arheologic suprapus în totalitate de aşezarea modernă, diversele lucrări de infrastructură – care au necesitat asistenţă arheologică – au presupus intervenţii îndelungate şi complicate pe reţeaua stradală a satului, dublate de restricționarea accesului[46], provocând inevitabile nemulţumiri riveranilor, fiind făcute însă din raţiuni de utilitate publică şi de protejare a patrimoniului.

---

[40] Cu parte scrisă și grafică – desene, fotografii, înregistrări topografice.

[41] Inspectoratul Teritorial de Muncă al județului Tulcea, Primăria Nufăru, Poliția Nufăru.

[42] Buldoexcavator și autocamion pentru practicarea de săpături mecanice și evacuarea pământului excavat.

[43] În regim sezonier, pe bază de convenţii civile de prestări servicii, pentru regularizarea suprafeţei excavate, săpătură manuală și acordarea de asistenţă arheologilor.

[44] Pickhammer, ciocan rotopercutor, stație totală.

[45] Geotex, membrane, saci, pământ galben, material lemnos ș.a.

[46] Lucrul îndelungat la vestigii de zid, în timpul derulării, în beneficiul Consiliului local Nufăru, a unor proiecte de amploare, precum realizarea alimentării cu apă sau a canalizării localității, a presupus, în perioade determinate, în intervalul 2006–2010, doar accesul pietonal pe majoritatea străzilor conținând tronsoane ale curtinei bizantine, elemente de fortificație, complexe de locuire și funerare; singurele străzi pe care a fost posibil, chiar dacă restricționat, accesul auto în timpul lucrărilor de acest fel au fost str. Domnița Maria (= DJ 222 C) și str. Ulmului (!).

https://biblioteca-digitala.ro

Săpătura arheologică realizată în anul 2010 pe str. Ulmului, în jumătatea estică, pentru instalarea unei staţii de pompare presupuse de proiectul de canalizare a localităţii, a determinat cercetarea unui tronson din zidul de incintă nordic al cetăţii bizantine, cu protejarea vestigiului și realizarea lucrării de infrastructură în condițiile în care, timp de câteva luni, circulaţia, atât pietonală, cât și auto, a fost posibilă pe jumătatea vestică a străzii. Distrugerea, în anul 2015, a unei porțiuni din același tronson al curtinei nordice bizantine, ca urmare a derulării, neautorizate şi fără asistenţă de specialitate, de către Enel Distribuţie Dobrogea, a proiectului de reabilitare a rețelei electrice, a determinat, în cadrul contractului încheiat pentru repararea stricăciunilor, în anul 2017, între această instituţie şi Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", reluarea lucrărilor de excavare pe strada amintită, prin decopertarea unei suprafețe de aproximativ 19 mp, până la adâncimea de circa 1,50–2 m, în care să se poată face intervenţia legată de curtina bizantină.

Necesitatea demarării lucrărilor pe str. Ulmului, imediat ce a fost asigurat, din punct de vedere contractual, cadrul financiar necesar, a fost anunţată verbal, pe 23 august 2017, primarului comunei Nufăru, în calitatea sa de administrator al domeniului public, acceptul pentru începerea acțiunii fiind exprimat în același mod. Acordul scris al primăriei pentru continuarea derulării lucrărilor de teren pe str. Ulmului până la finalizarea acestora a fost solicitat şi obţinut pe data de 5 septembrie 2017. Alte avize pentru începerea lucrărilor pe str. Ulmului nu au mai fost solicitate, considerându-se că acceptul primăriei (în calitatea sa atât de administrator al domeniului public, din care face parte şi str. Ulmului, cât şi de beneficiar al lucrărilor de reabilitare a reţelei electrice din localitate) putea fi considerat suficient.

În intervalul cuprins între 24 august și jumătatea lunii septembrie 2017, derularea lucrărilor a determinat restricţionarea circulației în jumătatea estică a străzii Ulmului, în perimetrul destinat intervenţiei, accesul, pietonal şi auto, spre şi dinspre Dunăre, fiind posibil pe partea vestică a străzii. O precizare obligatorie este aceea că str. Ulmului este o stradă puţin frecventată şi că a existat un singur riveran afectat (Valentin Donciu), a cărui proprietate se află la nord-vest de săpătura deschisă. Persoana în cauză, fără o discuție prealabilă, din care ar fi aflat motivația și termenele de derulare a operațiunilor[47], a făcut reclamații verbale la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, la Consiliul Județean Tulcea, la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", la Primăria Nufăru și reclamații scrise la Poliția locală Nufăru, precum și la Inspectoratul Teritorial de Muncă al județului Tulcea. Ignorând complet faptul că acțiunea din anul 2017 de pe str. Ulmului era de utilitate publică și viza protejarea unui monument istoric, grav afectat de o intervenție care, în mod evident, nu deranjase pe nimeni în anul 2015, în ciuda caracterului ei distructiv și

[47] Deși arheologul sitului îi era cunoscut încă din anul 1998, cu ocazia unei cercetări preventive desfăşurate pe proprietatea sa (vezi și Damian *et alii* 2012, p. 179, punctul 19), anterior construirii actualei case, situate pe latura vestică a străzii Ulmului (vezi *supra*, fig. 4–5).

https://biblioteca-digitala.ro

inutil, domnul avocat respectiv, lezat în interesele sale de riveran care avea nevoie de toată lățimea străzii Ulmului spre a-și putea deplasa peridocul unei ambarcațiuni, a declanșat, prin reclamațiile sale, o avalanșă de controale și de penalizări nejustificate. Se impune, însă, precizarea că toate acestea nu au fost posibile decât pe **fondul atitudinii inițiale, de neimplicare, a autorităților locale în susținerea protecției patrimoniului, respectiv de nerecunoaștere a faptului că-și dăduseră avizul pentru intervenția din 2017 pe str. Ulmului, menită a remedia o intervenție neautorizată din 2015**.

Astfel, **reclamația legată de legalitatea (!) deschiderii unei săpături pe str. Ulmului** și nerecunoașterea în scris de către primarul comunei a faptului că-și dăduse acceptul verbal pentru desfășurarea lucrărilor pe această stradă, în condiţiile în care reluarea proiectului de reabilitare a reţelei electrice a localităţii părea condiţionată de rezolvarea problemei intervenţiei la curtina de nord a cetăţii bizantine, a făcut ca derularea acestora, în intervalul 24 august – 5 septembrie 2017, să fie considerată drept o contravenție (restricționarea unei benzi de mers pe un drum public), sancționată ca atare de către Poliția locală Nufăru (printr-o amendă în valoare de circa 3000 lei, achitată de responsabilul științific al șantierului și al contractului în derulare).

Reclamația referitoare la o excavație periculoasă (!) pe o stradă a determinat descinderea la Nufăru, pe data de 30 august 2017, a trei membri ai Inspectoratului Teritorial de Muncă Tulcea, determinând prezentarea responsabilului de șantier, în două rânduri (31 august și 8 septembrie 2017) la sediul instituției respective, cu împuternicire de reprezentare din partea Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", declarație personală care să explice specificul muncii arheologice și acte care să-l susțină (precum copii după actul de înființare a instituției, OG nr. 43/2000, contractele de cercetare încheiate cu Ministerul Culturii ș.a.). În perioada lucrărilor, zona excavată a fost marcată inițial cu bandă de avertizare, ulterior cu conuri de semnalizare și bandă de delimitare. Totodată, se impune precizarea că săpătura deschisă, suficient de largă (2,50 m) și nu foarte adâncă (în jur de 1,50–2 m), nu necesita consolidarea malurilor, în condițiile în care lucrările de arheologie presupun nu numai dezvelirea vestigiilor, ci și înțelegerea relațiilor stratigrafice dintre situațiile evidențiate, adică posibilitatea de a observa și înregistra informațiile oferite de malurile de pământ. Regimul forței de muncă necalificate sezoniere utilizate în domeniul arheologiei nu este același cu cel din cadrul societăților comerciale specializate în construcții. Protecția muncii nu presupune măsuri și instructaje speciale pentru lucrători, în condițiile în care aceştia nu au o activitate autonomă, ci desfăşurată doar sub supravegherea şi la indicaţia specialistului căruia îi acordă asistenţă, prezența coordonatorului lucrărilor în zonă fiind asigurată pe toată durata programului de lucru. Adaptarea la situațiile concrete întâlnite este o cerință esențială a activității arheologice de teren și implică, deopotrivă, securitatea și sănătatea în muncă a specialiştilor şi a muncitorilor necalificaţi care îi asistă. Activitatea noastră a fost în continuare asimilată, de către reprezentanții ITM, cu săpăturile din domeniul construcțiilor, considerându-se că excavația trebuia asigurată cu protecție de lemn împotriva surpării și semnalizată cu panouri împotriva căderii în gol, iar Institutul

https://biblioteca-digitala.ro

de Arheologie a primit avertisment din partea ITM Tulcea în domeniul securității și sănătății în muncă.

În plus, prezența, în zona investigată, a unui cablu protejat de alimentare cu energie electrică (pentru proprietatea Donciu), lucrare subterană fără niciun aviz de tip arheologic, efectuată probabil cândva, în intervalul 2010–2015, dar care a complicat activitatea în spațiul dat, a presupus apelul în trei rânduri la specialiștii Enel Distribuție Dobrogea, cu precizarea că prestațiile persoanelor venite la fața locului, deși reprezentau interesele beneficiarului contractului în derulare, au fost de tip asistare pasivă și consiliere minimală, recomandându-ni-se apelul la o firmă specializată pentru intervenții efective.

ÎN LOC DE CONCLUZII...

Toate cele prezentate dovedesc, încă o dată, dincolo de absurdul și derizoriul situației expuse, faptul că siturile suprapuse, precum cel din intravilanul localității Nufăru, sunt – în ciuda existenței unei legislații precise în domeniu, ca și a unor documentații de urbanism bine alcătuite și care reprezintă și instrumente potențiale de protecție a patrimoniului arheologic – extrem de expuse intervențiilor antropice de orice fel și lăsate, în fond, la latitudinea unor autorități locale, uneori indiferente sau chiar rău-intenționate, și a unor investitori/beneficiari/constructori cel puțin indisciplinați, pentru care executarea de construcții fără autorizații și avize legale și, implicit, nerespectarea legii, nu reprezintă o problemă.

Atragem atenția asupra faptului că, urmare a intervenției distructive, lipsite de orice justificare pragmatică, din anul 2015, s-a procedat, în anul 2017, la intervenții laborioase, consumatoare de fonduri, timp și energie și cauzatoare de tensiuni inutile, al căror unic rezultat a fost **îndepărtarea urmelor unei intervenții moderne agresive din structura propriu-zisă a unui monument arheologic (tronsonul de curtină bizantină identificat și cercetat pe str. Ulmului din localitatea Nufăru) și completarea lacunei provocate de respectiva intervenție cu pământ galben**. Altfel spus, o acțiune reparatorie exercitată asupra a ceva care nu avea de ce să fie distrus...

S-a observat, totodată, faptul că o posibilă modalitate de atac la adresa patrimoniului arheologic, dincolo de ignorarea cu bună știință, din partea celor obligați să vegheze și să ia atitudine, a unor intervenții de tip constructiv menite a prejudicia vestigiile[48], poate fi discreditarea celor care, de câteva decenii, se străduiesc să-l protejeze și chiar ignorarea specificului unui anumit domeniu de activitate, arheologia (de tip preventiv).

[48] După o perioadă de colaborare cu autoritățile locale, acoperind anii 2006–2012, această atitudine începe să se facă din nou simțită la Nufăru.

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE

Baraschi 1991a	S. Baraschi, *Unele probleme despre Proslaviţa*, Peuce 10, 1991, p. 399–409.
Baraschi 1991b	S. Baraschi, *Despre civilizaţia urbană la Dunărea de Jos*, SCIVA, 42, 3–4, 1991, p. 133–152.
Baraschi, Moghior 1979	S. Baraschi, N. Moghior, *Sondajele de la Nufărul – Ilganii de Jos (jud. Tulcea)*, SMMIM 12, 1979, p. 186–192.
Damian 2005	O. Damian, *Repere arheologice privind oraşele medievale ale diferitelor zone. Dunărea de Jos*, Historia Urbana 13, 1–2, p. 141–183.
Damian, Andonie, Vasile 2003	O. Damian, C. Andonie, M. Vasile, *Nufăru – despre problemele unui sit arheologic suprapus de o aşezare contemporană*, Peuce SN 1 (XIV), 2003, p. 237–266.
Damian, Samson, Bâlici 2011	O. Damian, A. Samson, Ş. Bâlici, *O biserică bizantină descoperită la Nufăru (jud. Tulcea)*, SCIVA 62, 1–2, 2011, p. 45–87.
Damian *et alii* 2007	O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea,* MCA S.N. 3, 2007, p. 107–151.
Damian *et alii* 2007–2008	O. Damian, Gh. Mănucu-Adameşteanu, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, G. Vasile, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea,* CA 14–15, 2007–2008, p. 305–392.
Damian *et alii* 2010	O. Damian, M. Vasile, A. Stănică, A. Samson, D. Ene, *Date noi despre cetatea bizantină de la Nufăru, jud. Tulcea,* BMMN 7–8, 2010, p. 28–35 şi planşe color separat.
Damian *et alii* 2011	O. Damian, M. Mărgineanu-Cârstoiu, V. Dumitraşcu, M. Vasile, A. Samson, V. Apostol, G. Vasile, D. Ene, A. Stănică, *Nufăru, jud. Tulcea*, CCA, campania 2010, Sibiu, 2011, p. 84–85, nr. 39.
Damian *et alii* 2012	O. Damian, M. Vasile, A. Samson, D. Ene, A. Stănică, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II),* MCA S.N. 8, 2012, p. 177–208.
Damian *et alii* 2017	O. Damian, M. Vasile, A. Samson, *O necropolă medio-bizantină cercetată la Nufăru, jud. Tulcea, punctul Trecere bac. Consideraţii arheologice preliminare*, MCA S.N. 13, 2017, p. 89–125.
Diaconu 1986	P. Diaconu, *Consideraţii generale asupra aşezărilor cu caracter urban de la Dunărea de Jos (secolele X–XI)*, CCDJ 2, 1986, p. 223–226.
Mănucu-Adameşteanu 2001	Gh. Mănucu-Adameşteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969–1204. Contribuţii arheologice şi numismatice*, Bucureşti, 2001.
Mănucu-Adameşteanu *et alii* 2007	Gh. Mănucu-Adameşteanu, O. Damian, D. Moisil, M. Iacob, E. Petac, *Descoperiri romane şi romano-bizantine la Nufăru*, Peuce S.N. 3–4, 2007, p. 375–398.

https://biblioteca-digitala.ro

SOME REMARKS ABOUT THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN A SITE OVERLAPPED BY A MODERN VILLAGE. CASE STUDY: NUFĂRU, TULCEA COUNTY

ABSTRACT

This contribution is focused on a Middle Byzantine site in the present-day village Nufăru, Tulcea County, from the perspective of a preventive/rescue archaeological research, beyond the scientific significance: legislation, heritage behaviour, relations between archaeologists, investors, local authorities and local community.

Keywords: Nufăru, the archaeology of the Byzantine Age, overlapped archaeological site, inner wall, preservation, protection, destruction, legislation, local authority.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Nufăru, Tulcea County. The archaeological site overlapped by the present-day village.

Fig. 2. Nufăru. The archaeological site overlapped by the present-day village. Reconstituted track of the inner wall, excavated by sections on the Portului, Ulmului and Cetății Streets. The area destroyed by the 2015's unauthorised interventions.

Fig. 3. Nufăru. Ulmului Street. View from the south.

Fig. 4. Nufăru. Ulmului Street. The 2010, 2015 and 2017 excavation areas. View from the south.

Fig. 5. Nufăru. Ulmului Street, 2010. Investigated section of the northern Byzantine inner wall, with the pumping station to the south. General view.

Fig. 6. Nufăru. Ulmului Street, 2010. Investigated section of the northern Byzantine inner wall. View from the west and from the south.

Fig. 7. Nufăru. Ulmului Street, 2010. Investigated section of the northern Byzantine inner wall. View of the southern front wall.

Fig. 8. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole.

Fig. 9. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the south. Modern foundation above and in the structure of the inner wall, destroying the southern front wall.

Fig. 10. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the west.

Fig. 11. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the west, after the removal of the modern foundation off the upper part of the wall.

Fig. 12. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the south-west, after the removal of the modern foundation off the southern front wall.

Fig. 13. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall, with the 2015's unauthorised intervention for the street light pole. View from the south-west, after the total removal of the modern foundation off the structure of the inner wall (the technical building block type is visible).

Fig. 14. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. Wooden cassette for the reparatory intervention on the inner wall.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. The wooden cassette for the reparatory intervention on the destroyed fragment of the inner wall. The preparation for soil filling of the excavated area.

Fig. 16. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. View from the west, after the yellow soil filling of the wall's gap.

Fig. 17. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. View from the west, after the soil filling of the wooden cassette.

Fig. 18. Nufăru. Ulmului Street, 2017. Section of the northern Byzantine inner wall. The current situation in the excavated area.

https://biblioteca-digitala.ro

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXXVI, 2016)

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Cronica epigrafică a anului precedent înregistrează apariţia unor importante volume de studii epigrafice[1] (nr. 1891–1892, 1913–1915), o culegere epigrafică (nr. 1893), precum şi un număr important de noi descoperiri – cele mai remarcabile fiind o inscripţie bilingvă (latină și greacă) de la Germisara (nr. 1909; publicare însoţită de un savant studiu) şi mult aşteptata ediţie completă a legii municipiului Troesmis (nr. 1926).

Tot în cursul acestui an consemnăm apariţia publicaţiei *L'Année Épigraphique, 2014*; inscripţiile din Dacia sunt cuprinse între numerele 1082–1096 (fişe întocmite, în cea mai mare parte, de Ioan Piso), iar cele din Dobrogea (partea românească a provinciei Moesia Inferior) între numerele 1130–1136, 1139–1158 (fişe întocmite de autorul acestei cronici).

DACIA
(nr. 1891–1912)

Bibliografie – Generalităţi
(nr. 1891–1908)

1891. *Colonne Trajane et Trophées romaines. Actes du Colloque franco-roumain «Études sur la Colonne Trajane. 1900 ans depuis l'inauguration (113–2013)». Bucarest, 28–29 octobre 2013.* Recueillis et publiés par Constantin C. Petolescu, Martin Galinier et Florian Matei-Popescu, Bucarest, 2015. Studiile publicate:

– Alexandru Vulpe, *Avant-propos*, p. 13–15;

– Martin Galinier, *La frise de la Colonne Trajane, entre réalisme et idéologie*, p. 16–48;

– Alexandru Vulpe, *La Colonne Trajane et Flavius Josephus, Ant. Jud., XVIII, 22*, p. 49–65;

– Constantin C. Petolescu, *La Colonne Trajane en dialogue avec les sources écrites*, p. 66–98;

– Florian Matei-Popescu, *L'amphithéâtre militaire romain de Drobeta*, p. 99–113;

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.com.

[1] Volumele cuprinzând culegeri de studii vor fi citate cu titlul întreg numai la prima prezentare; la citările următoare, vor fi redate prescurtat, însoțite de trimiterea „v. *supra/infra*, nr. ...".

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 191–211

https://biblioteca-digitala.ro

– Leonard Velcescu, *Réfléxions sur le Forum de Trajan (Rome), les représentations statuaires de Daces et leur signification*, p. 114–152;

– Alexandru Barnea, *Le trophée de Trajan (Tropaeum Traiani) et la Colonne Trajane de Rome*, p. 153–165;

– Maria Alexandrescu Vianu, *Les monuments de propagande impériale sur le Bas Danube: Tropaeum Traiani*, p. 166–191;

– Emilian Popescu, *Municipium Tropaeum*, p. 192–206;

– Georges Castellvi, *Les trophées-tours romains: permanences et évolutions des trophées de bataille, du IIe s. av. J.-C. au IIe s. apr. J.-C.*, p. 207–258;

– Franck Dory, *À propos de quelques légionnaires viennois et lyonnais stationnés en Dacie et en Mésie sous le Haut-Empire*, p. 259–279;

– Ştefan Vasiliţă, *L'empereur Trajan et la Colonne Trajane, sources d'inspiration dans la numismatique moderne*, p. 280–289.

1892. Radu Ardevan, Eugenia Beu-Dachin (eds.), *Mensa rotunda epigraphica Napocensis*, Papers of the 4th Romanian-Hungarian epigraphic round table, *Mensa rotunda epigraphiae Dacicae Pannonicaeque*, held in Cluj-Napoca, 16–17 October 2015, Cluj-Napoca, 2016; sumarul volumului:

– Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *Notes sur deux inscriptions de Dacie romaine*, p. 9–12 (Mehadia: IDR, III/1, 89; Ulpia Traiana Sarmizegetusa: IDR, III/2, 425; liberţi, foşti sclavi ai unor familii venite din Italia, după gentiliciile *Baebatius* şi *Lisinius*);

– Ádám Szabó, Barbaricatus. *Notes on the inscription of a funerary stela from Intercisa*, p. 13–25;

– Rada Varga, *Aurelius Aquila,* negotiator ex provincia Dacia. *A prosopographic reconstruction,* p. 27–33 (CIL, III, 2086 = IDRE, II, 299);

– Ioan Piso, *Die rätselhafte* Cohors I Augusta *aus der Dacia Porolissensis*, p. 35–46 (v. *infra*, nr. 1911);

– Zsolt Mráv, *Two inscribed bronze* tabulae ansatae *in the collection of the Hungarian National Museum, Budapest*, p. 47–58;

– Dan-Augustin Deac, Graffiti *on ceramic medallions depicting Isis and Sarapis from Roman Dacia*, p. 59–70;

– György Németh, *Erecura in Pannonia*, p. 71–80 (cu un repertoriu al atestărilor din Imperiu);

– Sorin Nemeti, *Travel inscriptions from Roman Dacia*, p. 81–90 (CIL, III, 7919 = IDR, III/2, 247 dedicaţie *[- - -] et Neptuno [et Dis] Magnis* (ca motiv al dedicaţiei, autorul are în vedere, eventual, „naufragio liberatus?");

– Csaba Szabó, Imola Boda, Victor Bunoiu, Călin Timoc, *Notes on a new Mithraic inscription from Dacia,* p. 91–104 (v. *infra*, nr. 1910);

– Zsolt Visy, *Die spätesten Inschrifen von Intercisa*, p. 105–124;

– Radu Ardevan, *Once more on the last inscriptions of Roman Dacia*, p. 125–160 (cu un repertoriu al inscripţiilor datând după anul 235);

– Péter Kovács, *The literary sources of Constantius II's war against the Sarmatians*, p. 161–192;

– Carmen Fenechiu, *The vocabulary of family in inscriptions from the central part of Dacia Superior*, p. 193–204;

https://biblioteca-digitala.ro

– Ştefania Lalu, Mater *and* pater collegii *in Dacia*, p. 205–210;

– Eugenia Beu-Dachin, *About the concept of soldier in the Latin inscriptions from Dacia*, p. 211–220;

– Eugenia Beu-Dachin, *The vocabulary of the wax tablets from Alburnus Maior*, p. 221–263;

– Bence Fehér, *Conclusions on demography as shown in the epigraphic sources of a provincial community. The case of Aquincum*, p. 265–276.

1893. Constantin C. Petolescu, *Inscripţii latine din Dacia*, II, Bucureşti, 2016. Volumul cupinde mai întâi *Bibliografia epigrafică 2005–2014* (inclusiv referitoare la epigrafele cuprinse în volumul publicat în 2005). În continuare sunt strânse noile descoperiri: mai întâi, *Alte rectificări şi alte completări la IDR, I* (nr. 806–835); apoi, rectificări şi completări la inscripţiile din cele trei provincii ale Daciei (nr. 836–1038). În încheiere, *Indici epigrafici* (p. 191–213).

1894. Alexandru Popa, Zsigmond Lóránd Bordi, *Studii asupra graniţelor romane din Dacia. Fortificaţia de la Comolău*, Cluj-Napoca, 2016. Modestul material epigrafic este cel prezentat de I.I. Russu, IDR, III/4, p. 311–314.

1895. David Soria Molina, *Bellum Dacicum. Geopolitica, estrategia y conflicto en el Danubio bajo Domiciano y Trajano (85–106 d.C.)*, Madrid – Salamanca, 2016 (prefaţă de Florian Matei-Popescu, p. 11–12). În anexe, prezentări ale izvoarelor: *Fuentes literarias* (p. 417–443), *Fuentes epigráficas* (p. 445–482), *Fuentes numismáticas* (p. 483–500), *Fuentes arqueológicas* (p. 501–635).

*

1896. Eugenia Beu-Dachin, *About the Greeks and the Greek language in the written sources from Alburnus Maior*, ActaMN 53 (I), 2015, p. 143–156.

1897. Dan Dana, *Relecture d'une inscription grecque cursive sur un vase trouvé à Berzovia (SEG LVIII 750)*, ActaMN 52 (I), 2015, p. 93–98.

Vas *terra sigillata* (două fragmente) descoperit la Berzovia (jud. Caraş-Severin). Publicat de Ligia Ruscu şi Alexandru Flutur, *Eine griechische Inschrift auf einem Gefäss von Berzovia*, AnB 16, 2008, p. 107–111; preluat: AÉ, 2008, 1169 (notiţa redactată de J.-Y. Strasser); ILD, II, 875. Noua lectură propusă: Ρ̣[---] (?) / Β̣[αλέ]ριος Μάξιμος.

1898. Dan Dana, *Notices épigraphiques et onomastiques (Dacie romaine) (I)*, Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis (Debreţin), 2016, p. 89–115.

„Mărunţişuri epigrafice":

1) p. 89–90. Sucidava, Fragment de plăcuţă cu reprezentarea Cavalerului trac şi inscripţie greacă (ILD, I, 112; lectura lui Dumitru Tudor); numele corect al dedicantului este Ἀπολενάρις Θε[ογέ]νους: G. Mihailov (lectură transmisă *per litteras* redactorilor SEG XXXIX, 697) şi Ligia Ruscu (CIGD, 121) „qui adopté [*sic* D. D.] la rectification de G. Mihailov".

2) p. 90. Sucidava (ILD, 108; lectura lui Dumitru Tudor); numele dedicantului este *Aur(elius) Cavianus*.

https://biblioteca-digitala.ro

3–4) *Tesserae militares*: Ulpia Traiana Sarmizegetusa (ILD, 291; lectura Adela Páki) şi Hoghiz (IDR, III/4, 244).

5) Apulum (IDR, III/5, 707); numele dedicantului este citit corect de Dan Dana: FARNA / CIIS GA/[i], prin urmare *Farna/ces Ga/[i]*.

6) Apulum; grafit ceramic (CIL, III, 1635, 5; IDR, III/5, 354); D. D. recunoaşte un nume trac, *Disala*.

7) Alburnus Maior (IDR, III/3, 399 = CIGD, 4): Δημήτριος Αρζακει – „un hellénophone de Galatie porteur d'un nom iranien".

8) Germisara (ILD, 325; lectura lui I. Piso): foiţă de aur cu inscripţia *Nimf/is Deci/balus Lu/ci posuit* („il s'agit, le plus vraisemblablement, d'un pérégrin" D. D.); dar indicarea filiaţiei, după un *praenomen* latin, poate sugera că tatăl avea *tria nomina*.

9) Gherla; cărămidă cu exerciţiu de scriere (CIL, III, 294* = AÉ, 2010, 1365 [lectura lui A. Falyleiev şi F. Matei-Popescu] = ILD, II, 1007); D. D. citeşte în primele patru rânduri 10 nume. Dar în r. 1 propun acum: *Terentius fegel(inarius)* i.e. *feg<e>l(inarius)* (!); vezi IDR, III/1, 74; cf. *magister in figlinis* la Drobeta (IDR, II, 107) sau *magister [fi]gulinae* în Noricum (AÉ, 2008, 1026). În r. 3–4, propun a înţelege T. LOS drept un *praenomen* şi un *nomen* la plural: *T. Los(ii)* [poate *T. Lusii*], iar în continuare acele *cognomina* propuse de editorii anteriori.

10) Buciumi (jud. Sălaj). *Strigilis* descoperit în cursul săpăturilor din castru (CIGD, 39 = SEG, LIII, 746); alte două exemplare provin din Pannonia şi Tridentum (D. D.).

11–12) Porolissum; nume palmirene (CIL, III, 6248 = 7640 – ameliorare a lecturii; ILD, 682).

1899. Dan Dana, Sorin Nemeti, *Ptolémée et la toponymie de la Dacie (VI–IX)*, Classica et Christiana 11, 2016, p. 67–93.

Notele autorilor, de o întindere demesurată în raport cu valoarea observaţiilor, se bazează pe cercetarea izvoarelor (Ptolemeu, Tabula Peutingeriana, Geograful din Ravenna etc.), cu referiri frecvente la sursele epigrafice.

p. 68–74: Berzovia. Preferinţa pentru această formă este corectă, bazată inclusiv pe analogiile invocate de autori; personal, am utilizat această formă (vezi *Dacia. Un mileniu de istorie*, Bucureşti, 2014[2], p. 191). Forma *Berzobis* decurge din alta: utilizarea ei de către unii autori, deopotrivă vechi (Ptolemeu, Geograful din Ravenna) sau moderni (I.I. Russu: vezi *Petris*!), care au preluat fără discernământ un ablativ (din Tabula Peutingeriana) drept nominativ. Totuşi, nu este exclus ca Priscianus să fi preferat forma *Berzobis*, iar acuzativul în -*im* să fie forma târzie din secolul al VI-lea (când a trăit Priscianus). Cât priveşte afirmaţia că hidronimul actual Bârzava este „manifestement slave", poate fi *optime dictu* hipercritică; căci trecerea de la forma daco-romană la cea românească este perfect explicabilă.

p. 79–80. *Ulpianum*: atestat de Ptolemeu; mai recent, probabil chiar epigrafic (AÉ, 2012, 1237 = ILD, 985). Acest toponim nu poate fi legat de un antroponim, precum *Bassiana, Blandiana, Largiana, Optatiana*, derivate de la unele „propriétés d'exploitation agricole" (*Bassiana* poate şi ea deriva de la numele unui asemenea „fermier", autorul dedicaţiei în versuri către Nimfa de la Germisara, cum am mai scris). Tot aici autorii găsesc cu cale să mă contrazică în problema datării prototipului Tabulei (despre care am scris prima dată în *Varia Daco-Romana (XIX–XX),* TD 19, 1998, p. 157–160 – cu câţiva ani înainte de Florin-Gheorghe Fodorean, *Drumurile din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2006); argumentul ar fi că, la Geograful din Ravenna, ar apărea… legiunea V Macedonica (adusă în Dacia de Marcus

https://biblioteca-digitala.ro

Aurelius); în realitate, nici celelalte legiuni ale Daciei (I Adiutrix, IIII Flavia, XIII Gemina) nu apar menţionate nici în acest izvor, nici în Tabula Peutingeriana. Cât despre acel toponim *Macedonica*, menţionat(ă) intre Optatiana şi Napoca, trebuie să fie altceva: *vicus*-ul militar dezvoltat pe lângă castrul unei trupe auxiliare: *cohors II Gallorum Macedonica* (atestată în Dacia Porolissensis de diploma de la Urfa din 14 aprilie 123: RGZM, 22); vezi alte asemenea toponime: *Ad Batavos, Ad Pannonios*, poate şi **Ad Tungros* (vezi Geograful din Ravenna: *Congri*).

p. 81 sqq. *Buridava*; autorii îşi propun să transfere acest toponim din Tabula Peutingeriana (după cei mai mulţi istorici moderni, la Stolniceni, la sud de Râmnicu Vâlcea) pe malul stâng al Oltului, la Sâmbotin sau Bivolari. Este adevărat că autorii au în vedere (p. 85) că: „Dans le voisinage, à Ocniţa, a été identifiée une forteresse gète de l'époque La Tène, qui *a était* (*sic*! D. D. – S. N.) baptisée aussi Buridava par les archéologues (« Buridava gète »)". Dar faptul că papyrul Hunt menţionează efective din *cohors I Hispanoum quingenaria* ca fiind *Buridavae in vexillatione*, dar trupa nu este nicidecum atestată la Stolniceni, ar fi dovada că la Stolniceni *nu a existat* un castru roman. Totuşi, termele existente, săpate de Gheorghe Bichir, precum şi ştampilele tegulare (ale legiunilor I Italica, V Macedonica şi XI Claudia, ca şi ale unor trupe auxiliare), pledează pentru existenţa unei garnizoane romane, care trebuia să staţioneze într-un castru. Pe baza unei fotografii aeriene, Ioana Bogdan-Cătăniciu (*Evolution of the system of defence works in Roman Dacia, BARIntSer* 106, Oxford, 1981, p. 26–28, fig. 45) a propus chiar existenţa unui amfiteatru militar. Cât priveşte papyrul Hunt, care menţionează efective din această trupă la Buridava, explicaţia este simplă: documentul respectiv făcea referire la cel mai important (apropiat) toponim, chiar dacă „răspândirile" acestei vexilaţii erau poate la (şi la) Sâmbotin sau (şi) la Bivolari. Cât priveşte prezenţa unui pod peste Olt (*Pons Aluti* !) mai în aval de Stolniceni, este iarăşi explicabil; la Stolniceni, malul stâng este mai abrupt; locul cel mai potrivit pentru castru era pe malul drept (castru de pământ, fără îndoială, care a „dispărut" prin ogrăzile stolnicenilor). Cea mai bună încadrare cronologică a centrului militar de la Stolniceni rămâne cea a lui Dumitru Tudor: în cursul războiului dacic al lui Traian. Afirmaţia colegului I. Piso (*Fasti provinciae Daciae*, I. *Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 40), cum că aici ar fi fost sediul procuratorului Daciei Inferior, este doar o ipoteză: „prinsă în zbor" de Sorin Nemeti, care s-a grăbit să identifice la Stolniceni enigmatica Malva (comunicarea: *Malva – colonia pierdută a Daciei Inferior*, Sesiunea Muzeului Olteniei, Craiova, octombrie 2017). *Parturiunt montes*…

Tot la această notă, dar la p. 84, autorii citează inscripţia de la Novae (AÉ, 1939, 123 = 1966, 351; ILB, 317; IDRE, II, 326), care atestă un *Aurel(ius) Victor Perburidavensis qui et Buricod(avensis)*. Prin urmare, personajul era originar dintr-o localitate *Perburidava* (vezi în această privinţă discuţia autorilor), dar avea şi un „signum", *qui et Buricod(avensis)*; de aici părerea celor doi autori că ar fi existat şi o localitate *Buricodava*. Consider că acel „signum" era chiar o poreclă, poate de la *buricus* (căluţ). Sau poate de la un cuvânt care a cunoscut o interesantă evoluţie: *umbilicus* < *umbulicus* < „buric" (vezi Haralambie Mihăescu, *La Romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti, 1993, p. 212, § 171), cu care concitadinii săi romani potriveau (preluau) toponimul geto-dac greu de pronunţat pentru ei (*Perburidava* < *Piroboridava* – aceasta a doua putând fi chiar forma îndulcită a toponimului), devenit acum *Buricodava*!

1900. Dan Dana, Florian Matei-Popescu, *Quatre diplômes militaires fragmentaires*, Tyche 31, 2016, p. 127–133.

https://biblioteca-digitala.ro

Republicare după Rauch Auktion 87, 8–10 décembre 2010, nr. 1213–1214.

a) Copie după constituţia din 22 martie 129 (p. 127–130): *[coh(ortis) I Ulp(iae) Dacor(um), cui prae]st / [Ti(berius) Claudius Ti(beri) f(ilius) Qui(rina tribu) Maximinus, N]eapol(i), / [ex pedite M(arco) Ulpio --- f(ilio) ---], Daco. [Descript(um) et recognit(um) ex tabula aen]ea [quae fixa est Romae in muro* etc.

b) Copie după constituţia din 2 aprilie 134 (CIL XVI, 78), posibil privitoare la *cohors I Sugambrorum tironum* (p. 130–131);

c) Copie după o diplomă militară (p. 131–132) pentru un soldat originar din Ratiaria; unul din fiii săi se numea probabil *[Z]ura*;

d) Ultimul fragment este fără valoare istorică (p. 133).

1901. Jeremy M. Hutton, Nathaniel E. Greene, *A note on the Aramaic text of the bilingual Guras inscription (PAT 0251 = CIL III.3.7999 = CIS, 3906)*, Dacia N.S. 60, 2016, p. 293–300.

Inscripţia funerară de la Tibiscum (IDR, III/1, 154) a unui militar palmirean; rândul final (7), cu scriere aramaică, a fost descifrat bine de Th. Nöldekr (AEM 13, 1960, p. 180). Noua lectură nu diferă în chip esenţial: *gwrʾ ydy hpṭyw n*$^{?}$*[ ]* (transcriere latină), cu traducerea: „Gura' (son of) Yadday, option”.

1902. Irina Nemeti**,** *Esercito e società nella Dacia romana. Gli illiri in ambiente militare*, ActaMN 52 (I), 2015, p. 131–142 (cu un repertoriu cuprinzând 27 de inscripţii).

Vezi şi AÉ, 2014, 1121: un *vet(eranus) ex dec(urione) [al]ạe numeri [Ill]]ỵr(icorum)*, stabilit la Ratiaria.

1903. Sorin Nemeti, *Despre expeditio Burica şi prezenţa detaşamentelor legiunii III Italica în Dacia*, ActaMP 38, 2016, p. 281–287.

CIL III, 5937 (Castra Regina); IDR, III/5, 402 şi 436; AÉ, 2010, 1383 Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

1904. Cosmin Onofrei, *Publius Aelius Theimes from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, EphemNap 26, 2016 (comentează inscripţiile IDR, III/2, nr. 18, 152, 369, 370).

1905. Ioan Piso, *Ein Gebet für die Nymphen aus Germisara*, ActaMN 52 (I), 2015, p. 46–68 (v. *infra*, nr. 1909).

1906. Ioan Piso, *A sextarium from Potaissa,* Antichità Altoadriatiche 35, 2016, p. 555–559.

Piesa a făcut parte din colecţia lui Imre Botár din Turda, cumpărată în 1908 de Muzeul Naţional din Budapesta. Publicată de G. von Finály în ArchAnz 1909, nr. 299; reluată de E. Toth în *Römische Metallgegenstände mit Inschriften im Ungarischen Nationalmuseum: Instrumenta domestica*, FolArch 32, 1981, p. 164–166, nr. 57; de aici preluată în AÉ, 1983, 860. Reluată acum de I. Piso, cu lectura: *M*(*arci*) *Aurel*(*ii*) *Cassianus / et Veteranus* / *aediles / s(extarium)*; vezi concluzia sa, reprodusă după unul din rezumatele finale: „Tale oggetto, come dice l'iscrizione che ne certifica il controllo da parte degli edili del municipio *Septimium Potaissa*, era funzionale alla *divisio frumenti*, che rientrava in uno dei compiti principali di questi magistrati, la *cura annonae*”.

https://biblioteca-digitala.ro

1907. Ioan Piso, Coriolan Horaţiu Opreanu, Dan Deac, *Das Heiligtum von Porolissum*, ZPE 200, 2016, p. 544–548 (v. *infra*, nr. 1912).

1908. Ennio Sanzi, *Iuppiter Optimus Maximus Dolichenus e il suo culto. Riflessioni storico-religiose relative ai documenti epigrafici e iconografici rinvenuti in Dacia (con una* ***divagatio*** *in Moesia Inferior)*, în *Mensa rotunda epigraphica Napocensis* (v. *supra*, nr. 1892), p. 157–182.

Inscripţii recent descoperite sau revizuite
(nr. 1909–1912)

1909. GERMISARA (Geoagiu, jud. Hunedoara). Lespede de calcar descoperită în cursul săpăturilor sistematice efectuate în anii 1986–1987 de către Adriana Rusu-Pescaru şi Eugen Pescaru în termele din Germisara; se păstrează doar trei fragmente (restul sunt probabil definitiv pierdute). Dimensiuni: 1,60 × 0,60 × 0,15 m. Piatra conţine o lungă inscripţie, iniţial aproape ilizibilă din cauza depunerilor. Abia după curăţirea piesei au putut fi citite cele 32 de rânduri ale inscripţiei.

Ioan Piso, *Ein Gebet für die Nymphen aus Germisara*, ActaMN 52 (I), 2015, p. 46–68 (v. *supra*, nr. 1905).

Inscripţia conţine o invocare adresată Nimfei protectoare a băilor termale din Germisara de către C. Sentius Iustinus, centurion al legiunii *V Macedonica*. Starea relativ precară de conservare a inscripţiei a ridicat de mai multe ori probleme de lectură şi a solicitat din plin aptitudinile epigrafistului. Traducerea şi comentariul beneficiază de un savant studiu epigrafic şi istoric.

Rândurile 1–16 şi 31–32 sunt în limba latină, iar rândurile 17–30 în limba greacă. Rugăciunea cuprinde rândurile 1–30 şi este compusă în hexametri (uneori incorecţi).

În continuare, vom prezenta, în paralel, transcrierea şi traducerea inscripţiei, urmând îndeaproape pe editor; alături reproducem desenul inscripţiei, pentru a urmări lectura (fig. 1–2).

1	*Sunt Getici fontes divina Nympha creati*	Izvoarele getice sunt create de divina Nimfă
2	*cui formonsus ager vicinus Germisarae est*	care are vecin frumosul ogor al Germisarei,
3	*cui miles Brittannicus sollemnia annua duci*	căreia soldatul britanic îi aduce daruri anuale
4	*ex voto efferens solvitque vota priora*	aduse după promisiune şi şi-a îndeplinit promisiunile anterioare
5	*temporis excessi et rusum suscipit ipse,*	ale timpului trecut şi din nou însuşi a cerut,
6	*cui cristatus apex procumbit vortice summo*	căreia vârful crestat i se înclină de la mare înălţime.
7	*Hinc undas miles(?) convenas videre solens,*	Aici, soldatule, obişnuind să vii să vezi undele

https://biblioteca-digitala.ro

8	*unde et pu[……. ae?]quor inde salutis*	unde
9	*excipiunt* - -	încep
10	*virtus* - - -	virtute…
11		
12	- - -*que voverat portam*	şi a promis o poartă
13	- - - *praepositus hunc tibi* - - -	aceasta prepositul ţie…
14	- - - *re cingeris vite comati*	încingi cu viţă [capul] comatului (Asclepius?)
15	- - -*o nata dono circumdata uvis;*	[viţă) tânără (*nata*) încărcată de struguri
16	*te precor Odrysta donum terrena(?) recondas.*	Te rog, o, Drysta, să primeşti voioasă darul
17	Νῦμφαι Γερμισαρῶν ὑπνώδεις γὰρ ἀπέφυνα[ν]·	Căci Nimfele Germisarensilor sunt aducătoare de somn
18	νῆμα τόσον προνοίᾳ θεοῦ ᾿Ασκληπίειε δῶρα	Aceste daruri se numără prin grija zeului Asclepios
19	ἅ κλήζουσιν βροτοὶ ἄνδρες θεραπείᾳ χρησάμενοί πε[ρ]	Aceasta slăvesc oamenii muritori care se folosesc de tratament
20	ἐλθόντες κυλλοὶ ὀρθοποδοῦντας δαὶ ἱκανόν,	Venind îndoiţi, vă-ntoarceţi ţinându-vă drepţi
21	εὐξάμενοι πάλιν ἦλθον πανακέῃ δῶρα φερόντες,	După cum aţi promis, mergeţi din nou la vindecătoare purtând daruri
22	λουτροῖσιν χρηστοῖσιν ἀγαλλόμενοι χαρι<σ>τήρια	Foarte bucuroşi de băile folositoare aduceţi mulţumită
23	δῶκαν, κηπαίᾳ θύρᾳ [φερ]όντες πότιμον ὕδωρ·	În timp ce aduci la poarta grădinii apă de băut.
24	῎Αρτεμι δέ πη κυναγέτει καρπήσια δῶρα	Artemidei, însă, vânătoarea, daruri de fructe.
25–26	[μι]κρὸ[ν] εὐξάμενοι ἀπέδωκαν τάς τε ἑορτὰς / σήρανγ[ι] θυσίας καὶ ἐπανῆλθαν ὁ[δ]ὸν ἑαυτῶν.	După ce mult timp v-aţi rugat, celebraţi sărbătoarea şi ofranda la peşteră şi faceţi drumul înapoi
27–30	Εἰ οὖς τείνεις, Βριττανεικῶν / ἡγήτωρ τὸνδε ἀνέθηκεν / ῞Υπνον λαμπροτάτου ἐπὶ Καν/δίδου ἀρχῆς.	Deoarece tu, Nimfă, ai ascultat aceasta, prepozitul Brittanicilor a înălţat acest *Hypnon* pe timpul guvernării lui Candidus
31–32	*C(aius) Sentius Iustinus (centurio) l(e)g(ionis) / V Mac(edonicae) agens per terr(itorium) Lucanum.*	Caius Sentius Iustinus, centurion al legiunii V Macedonica, activ (care acţionează) în teritoriul lucan.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Inscripţia de la Germisara
(desen, reprodus după I. Piso).

Fig. 2. Inscripţia de la Germisara
(foto; după I. Piso)

https://biblioteca-digitala.ro

În r. 5, *rusum*, hipercorect: *rursum*. Dificultăţile încep cu r. 8, unde lipseşte o bună porţiune din mijlocul rândului. După primele două cuvinte, *unde et*, desenul editorului şi verificarea transcrierii după imaginea fotografică (excelentă!) pare să indice PVṂICE; posibil cuvântul *pumex* (*-icis*) – „stâncă”, aici la ablativ. Următorul cuvânt de după lacună a fost întregit de către editor *[ae]quor* – care sugerează o întindere de ape (vezi Vergilius, *Aeneis*, II, 78: *longa tibi exsilia, et vastum maris aequor arandum*). Lectură posibilă (r. 8 şi începutul r. 9): *unde et pumice [aquae ae]quor inde salutis* / *excipiunt* „şi unde din stâncă întinderea apei, (iar) de aici sănătatea încep”.

Inscripţia face referire şi la alte divinităţi: Asclepios, Artemis, Hypnos.

O noutate absolută prezintă epitetul *Odrysta*, purtat de Nimfa invocată (r. 16). Aici am prefera lectura: *te precor, o, Drysta donum* ILỌRṾM *recondas.* Litera (sunetul) *O* poate fi cu sens de exclamaţie; transcrierea cu capitale este pentru *il(l)orum*. Traducerea ar fi: „Te rog, o, Drysta, să primeşti darul lor”. I. Piso consideră, pe bună dreptate, că acesta este „der dakische Namen oder das dakische Epitheton der Nymphe”; consideraţiile lingvistice ale editorului asupra numelui mi se par demne de toată atenţia; vezi p. 60: „Es handelt sich um eine indogermanische Wurzel, die in griechisch δρῦς, δόρυ, δρυμός, deutsch *Flie-der*, *Holun-der*, *Wachol-der*, englisch *tree* usw. vorkommt” (vezi în acest sens şi *Dru*-beta). Pentru caracterul silvatic al divinităţii („Pădureanca”), vezi şi inscripţia (invocaţia), iarăşi în versuri, a unui Bassus, care o numeşte *Regina undarum, Nympha, decus nemoru[m]*[2].

De asemenea, în r. 21 am prefera: ΑΡΤΕΜΙΔΕΙ ΤΗ ΚΥΝΑΓΕΤΕΙ : „Artemidei vânătoarea (vânătoreasa)”.

Editorul remarcă în textul epigrafic anumite elemente din opere literare şi religioase antice, cele mai multe pierdute între timp. Am reţine în plus expresia δῶρα φερόντες (r. 21), care ne aminteşte de *dona ferentes* din epopeea vergiliană (*Aen*., II, 49).

Inscripţia conţine şi un reper cronologic (r. 30): menţionarea lui C. Iulius Septimius Castinus, guvernator al celor trei Dacii între anii 215–217 (Ioan Piso, *Fasti provinciae Daciae* I. *Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 178–182).

În r. 3 se face referire la o trupă de britani (vezi *miles Brittanicus*); este vorba despre trupa care staţiona în apropiere, în castrul de la Cigmău (jud. Hunedoara): *numerus singularium Britannicianorum* (Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuţie la istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 2002, p. 129–130); efectivul trupei era de 1000 de oameni, având comandant, la data aceasta, un *tribunus*, ofiţer de rang ecvestru (vezi AÉ, 1992, 1487). Dar C. Sentius Iustus, centurion din legiunea V Macedonica, nu era comandantul (*praepositus*) al „numărului” de *Britanniciani*.

Inscripţia ne dezvăluie o nouă unitate administrativă: *territorium Lucanum*, deci şi un nou toponim (roman), eventual *Luca* (un oraş cu acest nume se afla în Etruria); probabil,

[2] CIL, III, 1395 (= IDR, III/3, 239). O inscripţie în versuri de la Aquae Flavianae (Numidia) (IDRE, II, 456 = AÉ, 1928, 37) menţionează un fost centurion (avansat în final *primus pilus*), care îşi manifestă bucuria de a fi trăit înfrângerea dacilor (*[O]ptavi Dacos tenere caesi, tenui*), precum şi de a fi asistat la triumful final (*optavi claros sequi triumphos, factum*). În rândul ultim (5) îşi exprimă îndeplinirea unei dorinţe ciudate: *optavi nudas videre Nymphas, vidi.* Cum toate celelalte dorinţe sunt legate de *victoria Dacica*, este posibil ca acest centurion şi soldaţii săi să fi descoperit în Dacia un sanctuar al Nimfelor, unde preotese fecioare oficiau cultul unei (unor) divinităţi locale (vezi Nimfa cu epitet dacic de la Germisara).

https://biblioteca-digitala.ro

totuşi, *Lucanum* este derivat de la un nume, *Lucanus* (*cf. Bassiana*). Misiunea centurionului C. Sentius Iustinus, *agens per territorium Lucanum*, era, probabil, cea de *centurio regionarius* – şeful unei circumscripţii poliţieneşti (mai mare peste acei *beneficiarii consularis*, răspândiţi prin *stationes*), precum centurionii de la Drobeta (ILD, 841) şi Domneşti (ILS 1024 = AÉ, 2014, 1090) ori cel de la Horia, din Dobrogea (ISM, V, 239).

1910. APVLVM (?). Coloană de calcar (?) recuperată la Timişoara din comerţul de antichităţi. î = 1,20 m, diam. = 24–38 cm.

Csaba Szabó, Imola Boda, Victor Bunoiu, Călin Timoc, *Notes on a new Mithraic inscription from Dacia,* p. 91–104 (v. *supra*, nr. 1892) (foto, desen).

Invicto
Mythrae
Diosco-
rus Marci
5 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Un altar cu o inscripţie identică provine de la Apulum: CIL, III, 1113 (= IDR, III/5, 273) – ceea ce confirmă provenienţa coloanei.

1911. Buciumi (jud. Sălaj). Bloc de calcar (fragment), 0,28 × 0,12 × 0,18 m (după I. Piso, fragment din baza unei statui imperiale).

Publicare: Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Buciumi*, Zalău, 1972, p. 117, nr. 11; preluată: ILD, 635; recent: Ioan Piso, în *Mensa rotunda epigraphica Napocensis* (v. *supra*, nr. 1892), p. 35–46.

Din castru provine şi o o ştampilă tegulară*: COH I AVG*, atribuită, eventual, unei *cohors I Augusta Ituraeorum*, legată de acea enigmatică *[co]h(ors) I [- - -]* din inscripţia citată. Datarea acesteia pe timpul lui Hadrian (ILD, 635) este contestată de I. Piso, care propune acum lectura:

[Imp(eratori) Caesari]
[M(arco) Ant(onio) Gordia-]
[no p(io) f(elici)] Aug(usto) [pont(ifici)]
[m(aximo) tr(ibunicia) p(otestate) I?]III im[p(eratori) III]
5 *[co(n)s(uli) II] pro[co(n)s(uli)]*
[p(atri) p(atriae) co]h(ors) I [Augus]-
[ta Gordiana]
[– – – – – –?].

Identitatea trupei rămâne, deocamdată, necunoscută.

1912. POROLISSVM (Moigrad, jud. Sălaj). Două fragmente de lespede de calcar care se îmbină. Dimensiuni: 49 × 25 × 6 cm. Litere înalte de 3,5 cm. Ligaturi: în r. 5: posibil V[R]; 7: V+M.

Ioan Piso, Coriolan Horaţiu Opreanu, Dan-Augustin Deac, *Das Heiligtum von Porolissum*, ZPE 200, 2016, p. 544–548, fig. 3 – reconstituire posibilă (v. *supra*, nr. 1907).

https://biblioteca-digitala.ro

[Num(ini) Augu]sto e[t]
[Genio p(ublici) p(ortorii)] Illyric[i]
[templum] vetustate
[dilapsu]m a solo
[restit]uit procu[r(ans) ?]
[..... He]racleon
[proc(urator) Aug(usti)] n(ostri) cum s[uis]

Inscripţia datează după reforma lui Marcus Aurelius, când administraţia vămilor a fost încredinţată unui procurator imperial; însă menţiunea *vetustate [dilapsum]* împinge datarea inscripţiei mai târziu, în timpul lui Septimiu Sever sau Caracalla.

MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)
(nr. 1913–1927)

Bibliografie – Generalităţi

(nr. 1913–1924)

1913. Cristina-Georgeta Alexandrescu (ed.), *Troesmis. A changing Landscape. Romans and the Others in the Lower Danube Region in the First Century BC – Third Century AD. Proceedings of an International Colloquium Tulcea, 7th–10th of October 2015*, Cluj-Napoca, 2016.

1914. *Moesica et Christiana. Studies in Honour of Professor Alexandru Barnea*, Edited by Adriana Panaite, Romeo Cîrjan and Carol Căpiţă, Brăila, 2016. Dintre studiile publicate, reţinem pe cele care privesc epigrafia Moesiei:

– Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Divinités attestées dans l'épigraphie du territoire tomitain (Ier–IIIe siècles après. J.-C.)*, p. 33–46;

– Peti Donevski, Radu Ardevan, *Three epigraphic monuments from Durostorum*, p. 47–55;

– Cristina-Georgeta Alexandrescu, *On the funerary altar of Valerius Firmus, veteran of Legio V Macedonica, in Troesmis (ISM V, 196)*, p. 57–66;

– Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba, Iulia Dumitrache, *Diplômes militaires – carrières équestres: le cas de Flavius Flavianus*, p. 67–74;

– Dan Aparaschivei, *Considerations concerning the child's place in the Roman society between the Danube and the Black Sea*, p. 75–83;

– Ovidiu Ţentea, *About the Roman Frontier on the Lower Danube under Trajan*, p. 85–93;

– Adriana Panaite, *Tropaeum Traiani from civitas to municipium, a hypothesis*, p. 163–172;

– Romeo Cîrjan, *The municipal law of Troesmis: preliminary remarks*, p. 289–300;

– Octavian Bounegru, *Les commencements de la flotte mésique*, p. 301–308;

https://biblioteca-digitala.ro

– Constantin C. Petolescu, *Un Dace dans une inscription de Narbonnaise*, p. 339–340; AÉ, 2010, 860 = 2011, 7112.

1915. Victor Cojocaru, *Instituţia proxeniei în spaţiul pontic – Die Proxenie im Schwarzmeerraum*, Pontica et Mediterranea V, Cluj-Napoca, 2016.

*

1916. Alexandru Avram, Octavian Mitroi, *Un fragment de cadran solaire d'époque impériale découvert à Tomis*, Dacia N.S. 60, 2016, p. 173–182.

Fragment de cadran solar (analemma), descoperit în anul 2013, cu ocazia unor lucrări edilitare în Piaţa Ovidiu. Dimensiuni: î = 0,195, l = 0,385, gr = 0,050 m. Se mai păstrează indicaţia (abrevieri) a cinci luni latine: [- - -] Ἰού(νιος) Μά(ϊος) Ἀπρ(ίλιος) Μάρ(τιος) Φεβ(ρουάιος) [- - -]. Alte cadrane mai provin de la Istria, Tomis, Cumpăna (în teritoriul tomitan) şi o localitate necunoscută din Dobrogea.

1917. Alexandru Avram, Traian Cliante, Virgil Lungu, *Neue Inschriften aus Tomis*, ZPE 197, 2016, p. 140–148.

Inscripţiile sunt reproduse în *Supplementum* de inscripţii tomitane, publicat de Alexandru Avram, Maria Bărbulescu şi Livia Buzoianu, *Inscriptions de Scythie Mineure*, VI.2, Bucureşti – Paris, 2018, sub numerele 480, 495 și 500.

1918. Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Observation sur la population dans le territoire de Tomis à l'époque romaine IIer–IIIe s.ap. J.-C.*, Ancient West & East 15, 2016, p. 195–212.

1919. Werner Eck, *Die Lex municipalis Troesmensium: Ihr rechtlicher und politisch-sozialer Kontext*, în *Troesmis* (v. *supra*, nr. 1913), p. 33–46 (v. *infra*, nr. 1926).

1920. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplomata Militaria aus der Zeit von Hadrian und Antoninus Pius*, ActaMN 62(I), 2015, p. 7584.

Trei fragmente de diplome militare: prima de la Hadrian, pentru o singură trupă, *cohors I Lepidiana*, din Moesia Inferior sau Asia; celelalte două de la Antoninus Pius: una pentru trupele din Moesia Inferior (p. 76–79; v. *infra*, nr. 1925), cealaltă pentru trupele din Noricum (p. 79–83).

1921. Florian Matei-Popescu, *Vicus Nov(iodunum) and vicus classicorum. On the Origins of the Municipium Noviodunum*, Ancient West & East 15, 2016, p. 213–222.

1922. Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba, *Le témoignage épigraphique des* ***villae*** *en Mésie Inférieure: remarques sur les propriétaires et sur le personnel administratif*, Dacia N.S. 60, 2016, p. 221–226.

1923. Lucreţiu Mihăilescu-Bîrliba, recenzie: Emilian Popescu, *Inscriptions de Scythie Mineure*, IV, Bucureşti – Paris, 2015, Dacia N.S. 60, 2016, p. 335–440. Vezi şi CEpR, XXXV, 2015, nr. 1872.

https://biblioteca-digitala.ro

1924. Constantin C. Petolescu, Mihai Popescu, *Une contribution à PIR², P 926: C. Prastina Messalinus*, Dacia N.S. 60, 2016, p. 301–306.

O inscripţie descoperită la *Sucidava* (AÉ, 1959, 323), provenind, în realitate, de peste Dunăre, de la *Oescus* (prin urmare, o „piatră călătoare”) este atribuită de editori lui C. Prastina Messalinus, atestat prin acest document epigrafic ca guvernator al provinciei *Moesia Inferior* în anul 149 p.Chr.

Inscripţii recent descoperite sau revizuite
(nr. 1925–1927)

1925. Diplomă militară *(tabella I)*; nu se indică nici locul de descoperire, nici unde se păstrează (!). Fragment de tăbliţă de bronz: î = 4 cm, l = 3,1 cm; litere înalte de 4 mm.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplomata Militaria aus der Zeit von Hadrian und Antoninus Pius*, ActaMN 62 (I), 2015, p. 75–84 (v. *supra,* nr. 1920)

Tabella I inus:

[Imp(erator) Caes(ar) divi Hadr]iani f(ilius) di[vi Traiani Parthi-]
[ci nep(os) divi Nervae] pronep(os) T. A[elius Hadria-]
[nus Antoninus] Aug(ustus) Pius p[ont(ifex) max(imus) tribun(icia)]
[potestat(e)---imp(erator)] II co(n)[s(ul) - - - p(ater) p(atriae)]
5 *[equ(itibus) et ped(itibus) qui mi]lit(averunt) in al(is) V [quae app(ellantur) I Gall(orum)]*
[et Pannon(iorum) et I G]allor(um) Atecto[rigiana et I Ves-]
[pasiana Darda]no(rum) et I Fl(avia) G[aetulorum et II His-]
[pan(orum) Arvac(orum) et coh(ortibus)] [X]I I[Bracar. et I]

Tabella I extrinsecus

dimiss(is) hon[esta missione quorum no-]
nin(a) subs[cripta sunt civitatem Roma-]
nam qui eoru[m non haberent dedit et co-]
nub(ium) cum uxo[ribus quas tunc habuissent]
5 *cum est civit[as is data aut cum is quas]*
[poste]a duxi[ssent dumtaxat singulas]
[singulis etc.*]*

Diploma este o copie după o *constitutio* a împăratului Antoninus Pius, pentru cinci *alae* (numele reconstituibile) şi 11 *cohortes* (toate pierdute) din armata provinciei Moesia Inferior; anul nu mai poate fi precizat.

1926. TROESMIS (Turcoaia, jud. Tulcea). Două table de bronz, ajunse în comerţul internaţional de antichităţi şi răscumpărate de statul roman, acum la Muzeul Naţional de Istorie a României. Una dintre table (A) măsoară 59 × 50 cm şi cântăreşte 18 kg; cealaltă (B) măsoară 67 × 54 cm şi cântăreşte 21 kg.

Werner Eck, *Die **lex municipii Troesmensis**. Ihre rechtlicher und politisch-sozialer Kontext*, în Cristina-Georgeta Alexandrescu (ed.), *Troesmis. A changing Landscape. Romans*

https://biblioteca-digitala.ro

and the Others in the Lower Danube Region in the First Century BC – Third Century AD. Proceedings of an International Colloquium Tulcea, 7th–10th of October 2015, Cluj-Napoca, 2016 (v. *supra*, nr. 1919) p. 33–46; Werner Eck, *Die* ***lex Troesmensium****: ein Stadtgesetz für ein* ***municipium civium Romanorum***, ZPE, 200, 2016, p. 566–606.

Tabla A:

k(aput) XI: *de legatis mittendis excusationib(us) omnibusq(ue) accipiendis.*
Cum legatum unum pluresve rei communis municipum
munic(ipii) M(arci) Aurel(i) Antonini Aug(usti) Troesmens(ium) causa aliquo mit-
ti opus erit, cum du(u)mviri i(ure) d(icundo) p(rae)erunt, ambo alterve ad decurion(es)
conscriptosve referto. quot legatos et quo mitti quoque
die eos exire oporteat; cum ita relatum erit quot legindos (sic)
{in} quam in rem quoque die exire oportore (sic) *eos, qui legati sunt,*
dec(uriones) conscriptive censuerint, dum, quot ad <quem> diem quo eund(u)m
legatis sit pertinebit, ita censiri (!) *possit non minus quam an-*
te IIIM[3] (!) *quintum i(i)s, qui delegationem ituri erunt, procuratoribus-*
ve eorum aut at domum denuntiare[4] (sic) *vel in contione pronun-*
tiari, nisi si ea res erit, propter quam sine dilatione exiundum (sic)
sit et erunt, qui extra ordine<m> munere legationis fungi vel-
lint; tot legatos in eam rem primo quoque tempore mittito leg-
atosq(ue)[5] *eos, qui [t]um munere legationis vice sua fungi debebunt*
i(i)sq(ue) aut procuratoribus eorum aut at domum denuntiato
aut in contione pronuntiato, ne minus quam ante diem
quintum, quo die eos EXSIRE[6] (sic) *oportere dec(uriones) conscriptive*
censuerint, dum ne quem mittat legatum, qui CVM[7] (sic) *aut*
proximo anno in eo municipio IIvir, q(uin)q(uennalis), aedilis, quaestor-
ve sit fuerit neque duoviratus ACTAE[8] (sic), *aedilitatis, quaestu-*
reve (sic) *actae rationem exposuerit,* REDDIRITVE[9] (sic) *et adproba-*
verit dec(urionibus) conscriptisve quive pecuniam, quae communis
municipum <eius> municipi(i) sacra sancta religiosa [e]ss[e]t fueri{n}t[10]

[3] Editorul restituie: *[d]i[e]m*
[4] Editorul ameliorează *denuntiar*⌜I⌝.
[5] Autorul notează la nota 28: „Vielleicht müsste man hier lesen: *leg*| *atos* ⌜*v*⌝ *(e)* = 'oder die Gesandten, die…".
[6] Editorul: *ex{s}ire.*
[7] Editorul: ⌜*t*⌝*um*.
[8] Editorul: *act*⌜*i*⌝. Vezi r. 22.
[9] Editorul ameliorează: *reddi<de>ritve*.
[10] Autorul remarcă la nota 29: «In der *lex Irnitana* steht an dieser Stelle *esset*».

https://biblioteca-digitala.ro

PENIS[11] (sic) *se habueri{n}t <quive> rationes negotiave municipum eius municipi(i) gesserit, tractaverit, confecerit neque dum eam pecuniam in commune{m} {eius} municipum eius municipi(i) re(t)tulerit, rationes reddiderit* AVT[12] *probaveritque [decurionibus conscriptisve]…*

Tabla B:

[---cuius, qui ---] petet patri avove paterno proavove paterni (sic) *aut patri, cuius in potestate sit, mino<r>es si{n}t*[13]*, quam ut eum adlegendum numero dec(urionum) conscriptorumve esse inve eum numer(um) legi oporteat.* EVM[14] (sic)*, qui sacerdotium petet, quo[d] minor ann(orum) XXXV sit, rationem annorum habendam, quae utiq(ue) legis Iuliae de maritandis ordinibus lata<e> kap(ite) VI cauta conprehensaque* SVNT[15] (sic), *quaeq(ue) utiq(ue) commentari, ex quo lex P(apia) P(opaea) lata est, propositi Cn(aeo) Cinna Magno Vol(eso) Val(erio) {Caeso} <Messalla> co(n)s(ulibus) IIII kal(endas) Iulias kap(ite) XLVIII cauta conprehensaque [es]t et confirmata legis P(apiae) P(opaeae) k(apite) XLIIII, conservanda, qui quaeq(ue) comitia habebit, curato. Qui aliter quam hac lege licebit creatus erit, is neque annu(u)s II vir neque q(uin)q(uennalis) neque aedilis neque quaestor neque sacerdos esto. Quique eorum quem scie(n)s d(olo) m(alo) creaverit, is <in> singulas res s(upra) s(criptas) X (milia) n(ummum) munici(pi)bus municipi(i) M(arci) Aureli Antonini et L(uci) Aureli Commodi Aug(usti) Troesm(ensium) d(are) d(amnas) esto eiusque pecuniae deque ea pecunia munici(pi)bus municipi(i) eius, qui volet cuique per hac lege licebit, actio petitio persecutio esto.*

k(aput) XXVIII: *de munici<pi>bus ad suffragium vocandis custodibusque ternis ponendis ad singulas cistas, quae suffragiorum causa posit<a>e erunt; item si quis in alia* CAVSA[16] (sic) *c[uri]a quam sua inter custode[s] suffragium tulerit, [uti] valeat, et de poena eius, qui duas pluresve ta[b]ellas in cistam deiecerit: item eius qui falsam rationem ret(t)ulerit. Qui comitia hac lege habebit, is munic[i]p<e>s municipi(i) M(arci) Aureli Antonini et [L(uci)]*

---

[11] Editorul: *pen ┌ i ┐ s.*
[12] Editorul: *{aut}.*
[13] Editorul ameliorează: *mino<r>es si{n}t.*
[14] Editorul: *E<i>u[s].*
[15] Editorul ameliorează: *[es]t.*
[16] Editorul propune: *c ┌ uri ┐ a.*

https://biblioteca-digitala.ro

Aureli Commodi Aug(usti) Troesm(ensium) eosque, quibus in h[oc mu-]
nicipio hac lege suffragi latio erit, curiati[m ad suf-]
fragium ferendum vocat{i}o ita ut convoc[atu uno omnes]
curiae in suffragium voc[et eaeque singula curiae]
[i]n singulis consep[tis suffragium per tabellam ferant ---].

Traducere:

A:

Cap. XI. Despre trimiterea solilor (soliilor) şi acceptarea scuzelor.

Atunci când va fi nevoie ca un sol *(legatus)* sau mai mulţi să fie trimişi undeva în interesul comunităţii cetăţenilor *(municipes)* municipiului lui Marcus Aurelius Antoninus Augustus al Troesmensilor, după ce *duumviri iure dicundo* vor fi de faţă, amândoi sau unul, să anunţe pe membrii consiliului municipal *(decuriones conscriptive)*, câţi soli *(legati)* şi unde trebuie a fi trimişi şi chiar în care zi trebuie să plece. După ce s-a expus astfel, câţi soli, în care chestiune şi chiar în care zi trebuie să plece soli, decurionii şi *conscripti* să decidă când, câţi, în care zi, unde va fi nevoie să fie soli, ca să poată stabili astfel, ca nu mai târziu (*minus* = puţin) (10) de ziua a cincea, acelora care vor trebui să meargă în delegaţie, lor sau procuratorilor lor, să li se anunţe sau acasă, sau să se comunice în adunare. Dacă acest lucru nu va fi (se va întâmpla), deoarece fără întârziere trebuie sau va trebui să plece, cei care ar vrea să îndeplinească peste rând (*extra ordinem*) sarcina soliei, să trimită soli *(tot legatos)* în acea problemă în cel mai scurt timp (15) pe acei care cu cheltuiala proprie a legaţiei vor trebui a fi însărcinați, iar lor sau procuratorilor lor sau acasă să li se anunţe sau în adunare să li se comunice, nu mai târziu decât cu cinci zile, în care zi decurionii şi *conscripti* au hotărât că trebuie să plece. Ca să nu fie trimis legat acel care atunci sau (20) în anul apropiat este sau va fi în acel municipiu duumvir, quinquenal, edil sau cvestor, dacă nu ar fi prezentat contul *(rationem)* duumviratului îndeplinit, sau nu ar fi prezentat pe cele ale ale edilităţii sau cvesturii efectuate şi nu li s-ar fi aprobat de către decurioni şi *conscripti*; sau care ar avea (ar deţine) bani care ar fi sau au fost ai comunităţii cetăţenilor (municipilor) acestui municipiu, sau ar avea ei alte lucruri sacre (sfinte) religioase (25) sau cei care ar fi gestionat, mânuit sau negociat conturile sau afacerile *(negotia)* publice ale cetăţenilor acestui municipiu şi încă nu ar fi returnat acei bani faţă de comunitatea cetăţenilor acestui municipiu, n-ar fi predat conturile sau nu li s-au aprobat [de către decurioni şi *conscripti*…].

B:

[cap. XXVII]. [- - - să vegheze? ca] acel care ar fi sub autoritatea *(cuius in potestate sit)* tatălui, bunicului *(avo paterno)* sau străbunicului *(proavo paterno)*, sau ar fi minori, care cere ca el să fie ales în numărul decurionilor sau *conscripti*-lor, să poată fi ales în acel număr, se cuvine a fi ales. Cel care ar cere un sacerdoţiu, (dar) care ar fi mai mic de 35 ani, având raţiunea (socoteala) anilor lui *(eius)* – ceea ce de asemenea este asigurat şi cuprins în capitolul VI al *Legii Iulia* date *de maritandis ordinibus*, şi care de asemenea în comentariul propus pe când erau consuli Cn(aeus) Cinna Magnus şi Vol(esus) Valerius Caesus, cu patru zile înainte de calendele lui iulie (28 iunie, anul 5 p.Chr.), din care provine *Lex Papia Popea* – este asigurat şi cuprins în capitolul XLVIII, acela (care prezidează?) şi acea *ccomitia* să aibă grijă

https://biblioteca-digitala.ro

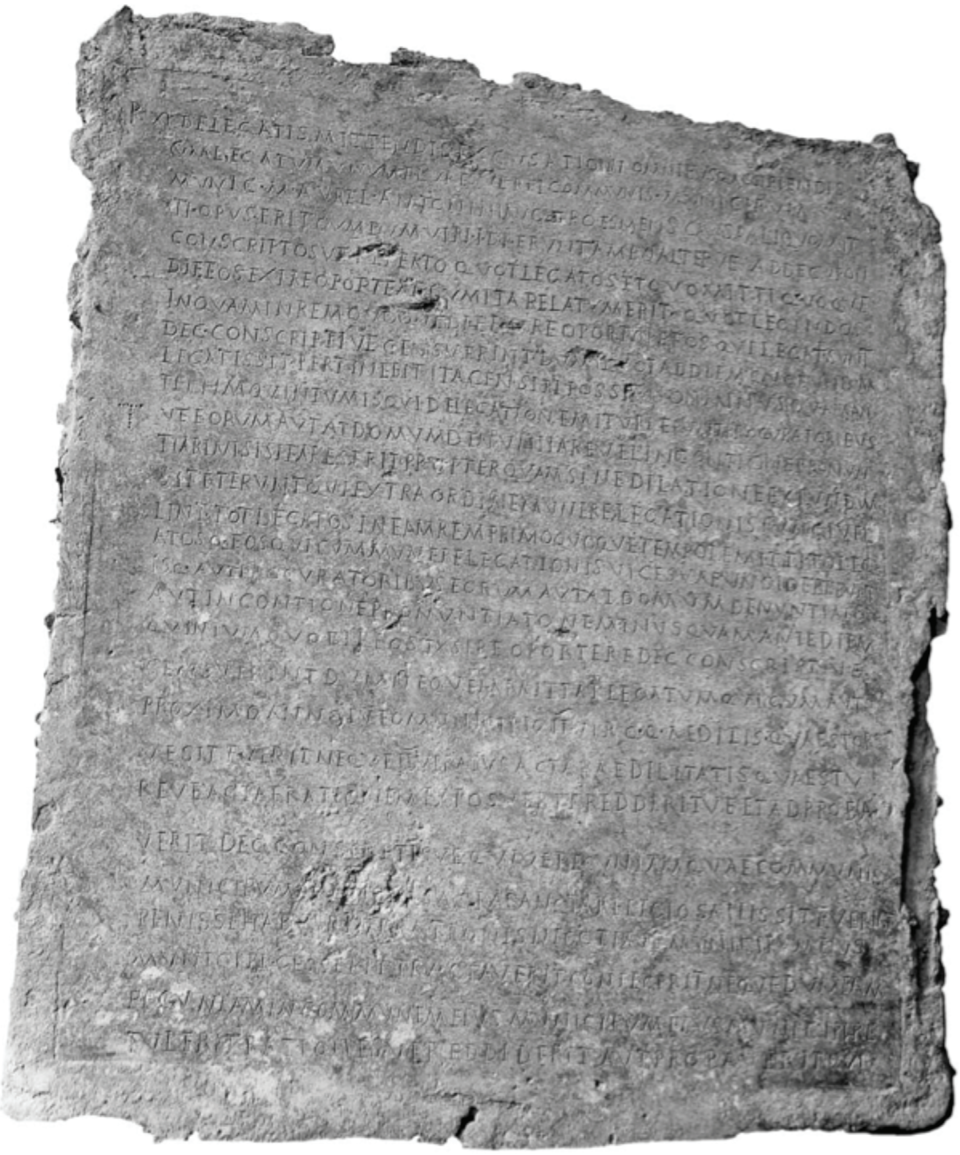

Fig. 3. *Lex municipii Troesmensis*. Tabla A
(foto M. Amarie, MNIR București)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. *Lex municipii Troesmensis*. Tabla B
(foto M. Amarie, MNIR, București)

https://biblioteca-digitala.ro

să fie păstrate. Cel care altfel decât prin această lege îşi va permite să fie ales, acesta nici *II-vir* annual, nici quinquennal, nici edil, nici cvestor să nu fie. Acela dintre ei care cu bună ştiinţă pe cineva l-ar fi creat, acela doar prin dispoziţiile *(res)* scrise mai sus să fie condamnat să plătească 10 000 de monede *(nummi)* cetăţenilor municipiului lui Marcus Aurelius Antoninus Augustus şi Lucius Aurelius Commodus Augustus al Troesmenilor; şi acestor bani şi despre acei bani, cetăţenii municipiului, cine vrea şi cui îi este permis prin această lege, să facă sesizare, petiție sau proces, să aibă acest drept.

Cap. XXVIII. Despre cetăţenii care trebuie chemaţi la vot şi cei trei custozi care trebuie puşi la fiecare cistă, care pentru vot vor fi puse; precum şi dacă cineva dintre custozi în altă *curia* decât a sa ar efectua votul, să fie valabil; şi de pedeapsa aceluia care două sau mai multe tăbliţe ar introduce în cistă, precum şi a aceluia care ar face o falsă socoteală.

Cel care prin această lege *Comitia* (25) va avea (va prezida), acela să aibă grijă *(curan teneto)* ca *municipes* (cetăţenii) municipiului lui Marcus Aurelius Antoninus şi Lucius Aurelius Augustus al Troesmensilor şi aceia care vor avea prin această lege *suffragilatio* în acest municipiu, ca să se facă chemate astfel încât *convocato uno* (convocat deodată) să cheme toate curiile la vot şi fiecare curie în fiecare *consaeptum* (incintă, ţarc) să efectueze [votul cu tăbliţele…]".

Din această *lex municipii* se păstrează două table: *A*, cuprinzând doar un capitol din lege: *k(aput) XI* (28 de rânduri) şi *B*, cu o parte din capitolul XVII (r. 1–18) şi o parte din *k(aput) XXVIII* (r. 19–30).

Cea mai importantă ştire oferită de această inscripţie consistă în indicarea completă a numelui noului oraş roman: pe tabla *A*, r. 3: *munic(ipium) M(arci) Aurel(i) Antonini Aug(usti) Troesmens(ium)*, iar în tabla *B*, r. 15–16 şi 25–26: *municipi(um) M(arci) Aureli Antonini et L(uci) Aureli Commodi Aug(usti) Troesm(ensium)*.

Din conţinutul legii aflăm despre existenţa comunităţii *(commune)* cetăţenilor *(municipes)*, grupaţi pe *curiae*. Conducerea oraşului era asigurată de obişnuitul *ordo decurionum,* a cărui existenţă se deduce din menţiunea, în mai multe rânduri, a acelor consilieri, *decuriones conscripti* (*conscripti* erau cei care se adăugau consiliului, probabil acei *ornamentarii*)[17]. Cu diferite prilejuri, cetăţenii erau convocaţi de către *IIviri* (*duumviri*; aceşti magistraţi sunt atestaţi de inscripţiile de la Troesmis: ISM, V, 163, 164, 187); mai sunt amintiţi *q(uin)q(uennales)* (*duumviri quinquennales*: aceştia erau însărcinaţi, din cinci în cinci ani, cu efectuarea censului; atestări la Troesmis: ISM, V, 155, 158). Din colegiul magistraţilor mai făceau parte *aedilis* şi *quaestor*; toate aceste magistraturi erau anuale. Alături de aceştia erau preoţii *(sacerdotes)*; vârsta minimă pentru o preoţie (publică) era de 35 ani (probabil abia după această vârstă urma accesul la magistraturile municipale).

---

[17] Membrii consiliului sunt numiți *decuriones conscriptive*, asemeni celor ai Senatului roman: *patres conscripti* (*conscripti* erau senatorii plebei; vezi J. Rougé, *Les institutions romaines*², Paris, 1991, p. 38: „ceux qui ont été ajoutés, les plébéiens"); probabil că unele atribuții reveneau numai decurionilor propriu-zişi. Editorul legii municipiului Traemis traduce cu un termen general: „Mitglieder des Dekurionenrats"; vezi şi traducerea legii municipiului Irni din Baetica (*lex Irnitana*) din AÉ, 1986, 333: „décurions ou *conscripti*".

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru vot, duumvirii convocau adunarea cetăţenilor *(comitia)*, care se strângeau pe *curiae*; pentru vot, fiecare *curia* avea spaţiul său (*saeptum*: loc împrejmuit, „ţarc”), iar votul se făcea cu tăbliţe *(tabellae)* care erau introduse într-o *cista*. Incorectitudinea era pedepsită.

1927. NOVIODVNVM. Sarcofag de calcar descoperit în 1990, cu ocazia săpăturilor în necropola romană tumulară de la Noviodunum (Isaccea). Dimensiuni: *arca*: L = 2,34 m, l = 1,15 cm, î = 0,85 m; capacul: L = 2,35 m, l = 1,18 cm, î = 0,58 m. Sarcofagul era etanş, sigilat; în interior, două schelete, fiecare cu câte o monedă, de la Faustina I (anul 141), respectiv Faustina II. Pe latura anterioară a sarcofagului, o *tabula ansata*, cu inscripţie. Dimensiunile literelor neindicate. Muzeul de Istorie și Arheologie din Tulcea (inv. nr. 48 406).

Gavrilă Simion, în: *Ensemble funéraire de la nécropole tumulaire de Noviodunum (Isaccea) – avec une expertise de S. Apostolescu, T. Apostolescu, A. Scarlat et V. Zoran*, Dacia N.S. 38–39, 1994–1995, p. 121–149; *Trei piese romane de artă monumentală descoperite la Isaccea, jud. Tulcea*, RMI 60, 1991, 2, p. 3–7; *Sarcofagele romane din muzeul de la Tulcea*, Peuce S.N. 6, 2008, p. 259–261, nr. 8, cu lectura inscripției aparținând lui Alexandru Suceveanu (vezi p. 260, nota 17);

D(is) M(anibus)
Ulpia Iulia vix(it)
an(nis) XL
P(ublius) Aelius Mithres
5 *ark(arius) clas(sis), con(iu)g(i)*
b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uravit)

Cele două nume prezintă un interes aparte. Gentiliciul femeii pare a arăta că tatăl său primise cetăţenia de la împăratul Traian. Prenumele şi gentiliciul bărbatului fusese primit, poate, odată cu cetăţenia, pe timpul împăratului Hadrian; cognomenul poate indica o origine orientală (vezi Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, *Colonisation in the urban and rural milieu of Noviodunum (Moesia Inferior)*, în Gocha R. Tsetskhladze, Alexandru Avram, James Hargrave (eds.), *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC – 10th Century AD). Proceedings of the Fifth International Congress of Black Sea Antiquities (Belgrade, 17–21 September 2013)*, Oxford, 2015, p. 214–215: „The name of the cashier does not necessary indicate an eastern origin, but most likely an adhesion to Mithras' cult”).

Personajul era *ark(arius) clas(sis)*; este vorba de *classis Flavia Moesica*; vezi, în această privinţă, Florian Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior,* Bucarest, 2010, p. 245–255; după acest autor (p. 255): „The arcarius classis was the person in charge of the fleet treasury (arca / arka – in fact the coffer were the money were kept). It is impossible to tell if he was really a fleet soldier or only a freedman in charge with the fleet treasury” (pentru discuţie, Florian Matei-Popescu trimite la Yann Le Bohec, *La troisième légion Auguste*, Paris, 1989, p. 194–195).

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

Sesiunea anuală a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” s-a desfășurat în intervalul 29–31 martie 2017, la sediul din București, str. Henri Coandă nr. 11 (Casa Macca). Ca și în cazul edițiilor precedente, sesiunea a fost gândită să cuprindă rapoarte de cercetare arheologică (anuale sau de sinteză, săpături recente sau mai vechi, dar rămase inedite) și comunicări științifice având drept subiect rezultate ale unor studii interdisciplinare, noi tipuri de abordări metodologice și teoretice în cercetarea arheologică, contribuții ale izvoarelor arheologice la cunoașterea istoriei, toate reunite în cadrul temei, deja consacrate, „Metodă, teorie și practică în arheologia contemporană”.

Cele 84 de comunicări prezentate, dintr-un total de 87 înscrise în program, au fost repartizate în cadrul a 19 secțiuni: șapte de preistorie, una de generalități și preistorie, patru de epocă greacă și romană, cinci de Ev Mediu, două de arheometrie. Sesiunea din anul 2017 a Institutului de Arheologie s-a remarcat prin depășirea granițelor, nu numai politice (dovedită de participarea arheologilor din Republica Moldova și Bulgaria), dar și ale arheologiei ca disciplină (certificată prin prezența unui număr mare de specialiști de la Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”, București și Departamentul de Cercetare Interdisciplinară – Domeniul Științe al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași).

Sesiunea a fost deschisă prin două comunicări despre legislația și procedurile actuale privind arheologia și patrimoniul cultural din Bulgaria și stadiul actual și perspectivele arheologiei din Republica Moldova. Problemele dezbătute, pe lângă comparațiile foarte utile, au scos de la bun început sesiunea dintr-un cadru îngust care se adresa unui număr foarte redus de specialiști și au situat-o sub semnul interogărilor asupra viitorului acestei discipline, menite să-i intereseze pe toți cei care practică sau au legături, permanente sau ocazionale, cu arheologia.

Grupate sub titlul general „preistorie”, cele mai numeroase comunicări, 37 (36 prezentate[1]), s-au caracterizat printr-o mare varietate a subiectelor propuse și a modalităților de abordare. Importante cercetări arheologice, anuale sau grupând mai multe campanii, au fost detaliat prezentate, în cadrul unor abordări complexe (Pasul Prislop din Munții Maramureș, Rovina – *Remetea* și Șesuri – *Dealul Păstaia,* Abri 122 – Cheile Vârghișului, Pietrele – *Măgura Gorgana,* Aurel Vlaicu – *Obreza,*

[1] Rezumatele comunicărilor înscrise în program, dar care nu au fost susținute, au titlurile încadrate între paranteze drepte.

https://biblioteca-digitala.ro

Bârsești – *Dumbravă,* Radovanu – *Gorgana a doua*, Păișani – *Cetate*, Bâzdâna – *La Cetate* din România, microzona Orheiul Vechi, Stolniceni și Crihana Veche din Republica Moldova). Lor li s-au adăugat extrem de interesante comunicări centrate pe aspecte vizând materiile prime folosite (disponibilitatea și ocurența silicolitelor, industria materiilor dure animale din situl de la Răzvrata, prelucrarea carapacei țestoasei de stepă, așa cum rezultă din descoperirile de la Icoana și Cheia, identificarea tehnologiei de realizare a ceramicii Cucuteni de la Bodești, metodele de producere a ceramicii preistorice de la Sultana – *Malu Roșu* cu ajutorul investigațiilor imagistice și arheologiei experimentale, analiza pastei ceramicii culturii Gumelnița în zona cuprinsă între râul Olt și Marea Neagră, fragmentele de calcar găsite în ultimele campanii arheologice de la Covasna – *Cetatea Zânelor*). Contribuțiile dedicate rafinării cronologiei, minuțioase și dense ca informație, s-au referit nu numai la anumite tipuri de descoperiri (mormintele preistorice timpurii de la Ostrovul Corbului) sau situri (necropola tumulară de la Silvașu de Jos), dar și la perioade mai largi (sfârșitul eneoliticului din zona Subcarpaților de curbură, sfârșitul manifestării culturale Babadag). Detalierea diverselor aspecte de viață cotidiană (locuirile de pe și de lângă tell-urile arealului Kodjadermen – Gumelnița – Karanovo VI, corelarea datelor obținute prin procedee de cernere/flotare și triere ale unor eșantioane de sediment de la Sultana – *Malu Roșu* cu datele rezultate în urma analizării pieselor colectate macroscopic, studii izotopice asupra faunei care clarifică relația om – animal în neo-eneoliticul din România, contextul și funcționalitatea vetrelor din secolele II–I a.Chr.) sau de comportament funerar (depunerile funerare de la Păuleni, restabilirea biografiei unor piese considerate în mod tradițional ca fiind produse special pentru depunerea în morminte, cu privire specială asupra necropolei de la Cernavodă – *Columbia D*) au oferit perspective de înțelegere originale și bine argumentate. Cunoașterea asupra anumitor perioade a beneficiat de câteva sinteze valoroase (siturile din epoca bronzului din Bulgaria, fortificațiile datate în secolele VI–III a.Chr. din zona de silvostepă a spațiului dintre Nistru și Prut, exploatarea, transportul și comercializarea sării în nord-estul Olteniei, mai ales în epoca fierului). Regândirea unor modele de interpretare demult intrate în literatura de specialitate (conceptele „Bazinul Carpatic" și „Dunărea de Jos" în analiza perioadei de contact între mileniile IV și III a.Chr., identitățile de grup relevate de prezența pieselor de harnașament în secolele X–VIII a.Chr.) a demonstrat cum tiparele pre-stabilite se constituie, uneori, în bariere ale cunoașterii. Două contribuții de numismatică (un tezaur monetar din secolul al III-lea a.Chr. din Republica Moldova și tezaurul găsit în 1998 la Sarmizegetusa) au întregit cu analize precise, foarte bine încadrate în problematici generale, tabloul extrem de variat al comunicărilor grupate în cadrul secțiunilor de preistorie.

Multe dintre cele 18 comunicări (17 prezentate) referitoare la arheologia și numismatica epocii clasice au ilustrat continuitatea remarcabilă de cercetare, uneori chiar în ciuda mijloacelor financiare insuficiente, în situri semnificative ca importanță (sectoarele *Sud* – cercetări arheologice și descoperiri monetare, *Acropolă Centru-Sud* – descoperiri monetare și *Basilica Extra Muros* de la Histria – cercetări arheologice, cele

https://biblioteca-digitala.ro

patru sectoare de la Tropaeum Traiani, poarta de nord şi traseul ringului amfiteatrului de la Drobeta, zona dintre pretoriu și *via sagularis* din castrul de la Câmpulung–Jidova, latura de est a termelor militare de la Voinești, descoperirea unui mormânt sarmatic oarecum izolat la Târgșoru Vechi). Vechi descoperiri (Callatis – *Movila Documaci,* cripta creştină descoperită la Constanța la începutul anilor ’80, tezaurul de la Măcin – *Suluc*) au fost, de asemenea, reanalizate cu atenție, într-un efort lăudabil de completare a datelor cunoscute din literatura de specialitate. Analiza prin fluorescența de raze X a prilejuit o discuție despre compoziția și unele aspecte tehnologice privind fragmentele de statui imperiale de la Răcari şi tabulele municipale de la Troesmis. Descoperiri inedite (o *tessera* de plumb din Dobrogea), noi puncte de vedere în interpretarea unor descoperiri bine cunoscute (miliarii datați în a doua jumătate a secolului al III-lea și începutul celui următor din Moesia Inferior, mormintele sarmatice tumulare din zonele actuale ale Munteniei, Moldovei, Banatului și Crișanei) și o demonstrație a potențialului remarcabil al informațiilor furnizate de fotografiile aeriene (cu aplicabilitate la structurile circulare observate lângă anumite fortificații din Dobrogea) au fost tot atâtea prilejuri pentru discuții bogate în idei, sugestii, argumente.

Un interes pe deplin îndreptățit a fost stârnit de cele 23 de comunicări (22 prezentate) referitoare la perioada Evului Mediu. Indiferent dacă au avut în vedere cercetări arheologice din anul 2016 sau mai vechi, dacă descoperirile au fost de excepție sau nu au depășit nota obișnuită, numitorul comun al contribuțiilor referitoare la cercetări arheologice l-a constituit prezentarea exemplară, ce a devansat cadrul unor simple rapoarte, ancorându-se în problemele de larg interes din arheologia și istoria epocii migrațiilor și Evului Mediu (cercetările arheologice de la București Militari – *Câmpul Boja*, Nădlac – *situl 1M*, Sighișoara – *Dealul Viilor*, din așezarea de la Apoldu de Jos, M. 520 de la Alba Iulia, din necropola de la Păuca, cele trei contribuții referitoare la Nufăru – *Trecere bac*, din Cetatea de Scaun a Sucevei, de pe teritoriul României, de la Lipoveni, Costești – *Gârlea*, Căușeni, din Republica Moldova). Prezentarea unor descoperiri a adus completări importante la istoria unui sit (cele două piese de cupru care este posibil să fi provenit de la Orheiul Vechi, posibila dovadă a funcționării unei monetării în Cetatea Severinului) sau a unei zone (tezaurul de podoabe de la Cernica). Rezultatele cercetărilor arheologice au fost comparate cu tradiția istoriografică (biserica cu hramul Sfântului Gheorghe de la Timișoara), completate cu datări radiocarbon (cetatea Feldioara, Curtea Domnească din Târgoviște) sau integrate într-o platformă *software open source* (siturile din teritoriul administrativ al orașului Isaccea), ceea ce a ilustrat complexitatea și dinamismul arheologiei Evului Mediu din România. Nu au lipsit importante și foarte necesare sinteze (ceramica din secolele VI–VII p.Chr. din spațiul nord-dunărean, depunerea monedelor în mormintele din secolele XI–XIII din Transilvania).

Cele șapte comunicări, grupate în două secțiuni cu titlul „arheometrie”, s-au impus atenției unui numeros auditoriu, prin prezentări de înalt nivel științific ale unor rezultate obținute prin aplicarea unor metode specifice (comparație între vârstele obținute prin datarea cu radiocarbon cu cele obținute prin analiza

https://biblioteca-digitala.ro

dendrocronologică pentru ultimii aproximativ 1000 de ani, aplicarea metodelor de spectroscopie moleculară la studiul ceramicii, rezultatele microscopice, mineralogice și chimice obținute pe fragmente ceramice din situri din estul României aparținând culturii Cucuteni). Lor li s-au adăugat discuții care, pornind de la un anumit caz (cercetările de arheometrie din centrele din Cluj-Napoca, Timișoara și de la IFIN–HH, reevaluări arheometrice în studiul paleoliticului superior din România), au deschis un dialog extrem de stimulativ în ceea ce privește viitorul cercetării arheologice din țara noastră.

Liana Oța*

REZUMATE

Arheologia epocii pre- și protoistorice

Cercetări interdisciplinare în situl Abri 122 – Cheile Vârghişului (jud. Harghita) – Marian Cosac, George Murătoreanu (UV Târgoviște), Alexandru Radu (DJC Dâmbovița), Daniel Vereş (IS–ER Cluj), Dan Lucian Buzea (MCR Sfântu Gheorghe), Loredana Niță (UV Târgoviște), Katalin Hubay (U Debrecen), Christoph Schmidt, Ulrich Hambach (U Bayreuth), Monica Mărgărit (UV Târgoviște), Valentin Dumitraşcu (IAB), Ștefan Vasile (FGG București), Alexandru Petculescu (IS–ER București)

Cercetarea arheologică din situl Abri 122/1200 ne oferă date suplimentare asupra atestării Paleoliticului mijlociu în aria carpatică.

În anul 2016, săpătura arheologică s-a desfăşurat în profunzimea grotei din extremitatea abri-ului, prin dezvelirea *in situ* a materialului antropic și colectarea de probe necesare stabilirii vârstei locuirii paleolitice. În cadrul utilajului litic, principalele materii prime în jurul cărora se organizează producția de suporturi sunt cuarțitul, bazaltul/andezitul și liditul/opalul. Dintre categoriile de debitaj, cea mai slabă reprezentare poate fi observată în cazul nucleelor și al suporturilor laminare, urmate de produsele corticale și piesele retușate.

Materialul litic este în asociaţie cu faună provenind de la erbivore de talie mare (*Bos/Bison*) şi medie (*Capra*), canide (*Canis lupus*) şi urs (*Ursus spelaeus*). În profunzimea grotei a fost dezvelit un craniu de *Capra ibex* asociat cu utilaj litic şi depuneri de ocru.

Mamiferele mici colectate ne indică, pentru intervalul de timp în care a avut loc constituirea depozitului fosilifer (isotopic stage 3), un climat destul de rece (sugerat în special prin prezenţa lui *M. nivalis* la o altitudine de numai 600 m), prin comparaţie cu climatul actual, dar în mod evident mai cald şi mai umed raportat la perioadele de maxim glaciar.

În acest stadiu preliminar al cercetărilor arheologice, estimarea vârstei materialului arheologic ridică o serie de probleme. Rezultatele obţinute până în acest moment ne plasează la limita metodei radiocarbon. Proba prelevată de la 227–237 cm a indicat o vârstă de >42200 ^{14}C BP, iar de la 260 cm o vârstă de 37325–35800 cal BP şi 45073–41467 cal BP. Mostrele necesare datării, cărbune şi os, au fost prelevate doar din concentrări evidente de material arheologic. Vârsta sedimentului de la 250–260 cm a fost estimată la 141±12 ka – OSL şi 173±41 ka – IRSL.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti; e–mail: loredanaota@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Surse de materii prime din Paleoliticul superior: estimarea ocurenţei şi disponibilităţii silicolitelor pe Valea Dunării inferioare – Alexandru Ciornei (CI, actualmente IAB)

De multă vreme, studiile asupra materiilor prime utilizate pentru producerea uneltelor cioplite s-au concentrat pe determinarea provenienţei celei mai probabile prin tehnici analitice de investigaţie care să reducă distanţa dintre variaţiile caracteristicilor sursei şi artefactelor. Aspecte mai puţin abordate în aceste studii sunt ocurenţa şi disponibilitatea materiilor prime. În cazul specific al Văii Dunării inferioare, ocurenţa și disponibilitatea silicolitelor utilizate în siturile paleolitice din această zonă au fost abordate prin investigaţii de teren (periegheze pe durata unei zile, concentrate în jurul siturilor) şi analiza morfometrică a probelor colectate. Perieghezele au confirmat existenţa silicolitelor în diverse depozite aluviale de pe Valea Dunării: în pietrişurile terasei inferioare la Grojdibodu şi Gura Padinii (judeţul Olt, la sud de Vădastra); în pietrişurile luncii la Poiana şi pietrişurile Formaţiunii de Frăteşti la Ciuperceni (judeţul Teleorman); în pietrişurile Formaţiunii de Frăteşti la Ghizdaru, Bălănoaia, Băneasa, Pietrele (judeţul Giurgiu); în pietrişurile terasei joase la vest şi est de Giurgiu; în pietrişurile terasei superioare la Căscioarele (judeţul Călăraşi). Analiza morfometrică (dimensiuni, formă, sfericitate, grad de rotunjire) a probelor colectate a evidenţiat faptul că silicolitele au diferite aspecte morfologice: claste foarte rotunjite de dimensiuni medii (6–8 cm lungime) transportate de ape pe distanţe lungi (mai ales la Grojdibodu, Poiana, dar şi la Ciuperceni); claste subangulare şi subrotunjite de dimensiuni medii (între 6 şi 16 cm), care atestă transportul pe distanţe scurte (mai ales la Ciuperceni, Căscioarele, dar şi în zona Giurgiu); claste subangulare, subrotunjite şi rotunjite de dimensiuni medii şi mari (de la 6 la peste 20 cm) ce sugerează transportul pe distanţe mai mari (în depozitele Formaţiunii de Frăteşti din zona Giurgiu). Această cercetare nu doar că a confirmat existenţa silicolitelor în diferite depozite geologice de pe Valea Dunării inferioare, ci a şi măsurat cantitativ disponibilitatea acestora.

Industria materiilor dure animale din așezarea mezolitică de la Răzvrata (jud. Mehedinți) – o reevaluare a vechilor descoperiri – Monica Mărgărit (UV Târgoviște), Adina Boroneanț (IAB)

Aşezarea de la Răzvrata (zona Cazanelor Mici, regiunea Porților de Fier) a fost cercetată arheologic de către Vasile Boroneanț, în perioada 1967–1968. Potrivit datelor radiocarbon (6645–6434 cal BC), aşezarea de la Răzvata a fost locuită de-a lungul mezoliticului târziu. Autoarele şi-au propus să analizeze industria materiilor dure animale, în încercarea de a trasa câteva caracteristici ale economiei specifice comunității de la Răzvrata, începând cu modalitățile de achiziționare a materiilor prime, continuând cu procedeele și tehnicile implicate în confecționarea uneltelor, activitățile în care acestea au fost utilizate și sfârșind cu abandonul sau reciclarea pieselor fracturate. Lotul arheologic este redus numeric, numărând 34 de piese, majoritatea procesate din corn de *Cervus elaphus* (32 piese), alături de o piesă din os și una din canin de *Sus sp*. În cazul cornului – singura materie primă pentru care se dispune de produse și sub-produse ale lanțului operațional și se pot obține date concludente, se observă exploatarea preponderentă (dacă nu chiar exclusivă) a cornului căzut. Un al doilea element caracteristic constă în preferința pentru suporturile conservând volumul anatomic şi transformarea lor într-o singură categorie tipologică, respectiv în dălți. În concluzie, ansamblul prezintă puține variabile de natură tipologică și tehnologică, ilustrând o puternică specializare a comunității, aparent orientată spre exploatarea cornului.

Cronologia mormintelor preistorice timpurii de la Ostrovul Corbului (Porțile de Fier) – Adina Boroneanț (IAB), Monica Mărgărit (UV Târgoviște), Clive Bonsall (U Edinburgh), Angela Simalcsik (CCA–ON Iași)

Cercetările desfășurate între 1973 și 1984 în situl pluristratificat de la Ostrovul Corbului, din regiunea Porților de Fier, au pus în evidență existența a 63 de morminte preistorice, dintre care șapte au

https://biblioteca-digitala.ro

fost atribuite mezoliticului și/sau neoliticului timpuriu. Prezentarea de față face o trecere în revistă a caracteristicilor și a contextului cronologic al acestora din urmă. Datele ^{14}C și valorile izotopilor de C și N obținute pe probe de colagen prelevate din patru morminte le încadrează mezoliticului (trei morminte aparținând mezoliticului mijlociu și unul mezoliticului târziu). Valorile izotopice indică o dependență accentuată de resursele acvatice și confirmă o economie de subzistență bazată pe pescuit, documentată în majoritatea siturilor mezolitice din zona defileului Porțile de Fier.

Prelucrarea carapacei țestoasei de stepă (Testudo graeca) în preistorie. Studii de caz de la Icoana (mileniul VIII BC) și Cheia (mileniul V BC) – Valentin Radu (MNIR), Monica Mărgărit (UV Târgoviște), Ioana Daniela Dulama (UV Târgoviște), Valentina Voinea (MINAC), Adina Boroneanț (IAB)

Țestoasa de stepă (*Testudo graeca*) este o reptilă răspândită în regiunea eurasiatică, mai ales în zonele cu un climat stepic. Prezența rămășițelor, atât provenind de la carapace, cât și de la celelalte elemente anatomice printre resturile menajere, ne confirmă că țestoasa a fost consumată din punct de vedere alimentar în acele timpuri. Profitând de forma naturală a carapacei, oamenii preistorici au folosit-o ca recipient pentru diverse produse, dar nu numai. Studiul de față analizează resturile de carapace ce prezentau urme atât de prelucrare, cât și de folosire. Acestea au fost identificate în situl mezolitic de la Icoana (Defileul Dunării), dintr-o perioadă de locuire datată în mileniul VIII cal BC, și în cel eneolitic de la Cheia (Dobrogea), de la începutul mileniului V cal BC.

Studiul a încercat reconstituirea etapelor de prelucrare a carapacei și evidențierea intervențiilor asupra acesteia. În cazul de la Cheia, procesarea carapacei a presupus îndepărtarea plastronului, dar și a rândului de plăci periferale, cu păstrarea doar a celor anterioare. Intervenția tehnologică este minimă, constând în eliminarea părților inutile prin tăiere și, uneori, în fasonajul laturii de debitaj. La nivelul suprafețelor s-au observat reziduuri de diverse tipuri, dar și un grad accentuat de uzură, rezultate în urma folosirii carapacei ca recipient.

De asemenea, urmele de pigmenți descoperite pe carapace au fost investigate utilizând microscopul electronic cu baleiaj (SEM) SU-70 cuplat cu spectrometru, cu dispersie după energie (EDS).

Această prezentare este realizată în cadrul unui grant al CNCS – UEFISCDI, cod PN-II-RU-TE-2014-4-0519.

Cercetări geofizice și săpături arheologice în cadrul sitului cucutenian Stolniceni I. Campaniile 2015–2016 – Stanislav Ţerna (U „Școala Antropologică Superioară” Chișinău), Mariana Vasilache-Curoșu (MNIM Chișinău), Knut Rassman (DAI–RGK, Frankfurt/Main), Mariana Sîrbu (MNIM Chișinău), Vitali Rud (IA–ANȘ Ucraina, Kiev), Kai Radloff (DAI–RGK, Frankfurt/Main), Andreea Vornicu-Ţerna (MJ Botoșani)

Situl cucutenian de la Stolniceni a fost descoperit de către K. Șișkin la sfârșitul anilor ’70. În urma analizei și descifrării fotografiilor aeriene, așezarea de dimensiuni foarte mari, organizată în cercuri concentrice, este denumită Stolniceni I. În 1980, o echipă coordonată de V. Marchevici realizează primele periegheze și sondaje în cadrul așezării. Planul ei este publicat de V. Sorochin abia în 1993. Ulterior, situl este amintit în lucrări semnate de V. Bicbaev și M. Videiko. S-a remarcat că situl de la Stolniceni, atribuit etapei Cucuteni B – Tripolie C1, ar putea avea o suprafață de 80–100 ha. Conform dimensiunilor, acesta este cel mai mare sit cucutenian cunoscut astăzi pe teritoriul Republicii Moldova.

Campaniile din anii 2015–2016 au marcat reluarea cercetărilor. Astfel, în 2015 a fost realizată scanarea geomagnetică a unei porțiuni din situl eneolitic și au fost trasate două sondaje arheologice de mici dimensiuni peste anumite anomalii, în vederea obținerii materialului arheologic pentru încadrarea

https://biblioteca-digitala.ro

cronologică relativă și absolută a sitului; prelevarea unor probe de sol; identificarea stratigrafiei, adâncimii și gradului de conservare a complexelor antropice.

Scanările geomagnetice au cuprins o suprafață totală de circa 22 ha, fiind cercetată periferia de est a sitului, precum și spațiul adiacent. Lucrările au fost realizate cu ajutorul unui magnetometru SENSYS cu 5 sonde FGM 650 B, combinat cu un GPS Leica GS09.

Cercetările din anul 2016 de la Stolniceni au fost realizate conform datelor oferite de planul geofizic. În cadrul acestei campanii au fost investigate mai multe tipuri de anomalii din partea de nord-est a sitului: șanțurile concentrice din jurul așezării; unul dintre drumurile magistrale de acces; un cuptor de ars ceramica și o groapă din partea centrală a sitului. Astfel, au fost deschise patru secțiuni, însumând peste 150 mp.

În urma cercetărilor a fost recuperată o cantitate importantă de ceramică, plastică, piese litice și din os.

Date preliminare privind analiza arheometrică a ceramicii Cucuteni din situl de la Bodeștii de Jos – Cetățuia Frumușica (jud. Neamț) – Florica Mățău (DCI–DȘ, UAIC Iași), Roxana Munteanu (MJ Buzău)

Analizele arheometrice aplicate în analiza artefactelor ceramice contribuie la nuanțarea și completarea informațiilor tipo-cronologice și contextuale oferite de metodele arheologice. Investigarea microstructurii, a compoziției chimice și mineralogice a ceramicii reprezintă etape necesare pentru înțelegerea tehnologiei de realizare, a funcționalității și distribuției diferitelor categorii de vase, precum și pentru identificarea posibilelor surse de materie primă.

Lucrarea prezintă rezultatele preliminare ale unor analize arheometrice realizate pe ceramică Cucuteni (pictată, nepictată și Cucuteni C) din situl de la Bodeștii de Jos – *Cetățuia Frumușica* (jud. Neamț), care au avut ca scop identificarea tehnologiei de realizare a ceramicii. Selectarea fragmentelor ceramice care provin din cercetările arheologice recente (2011–2012) s-a realizat ținând cont de caracteristicile vizibile și de tipologia specifică pentru fiecare categorie ceramică analizată. Analizele noastre au urmărit caracterizarea structurală și texturală, precum și determinarea compoziției mineralogice și chimice, pentru stabilirea principalelor categorii de pastă întâlnite în această așezare.

Pentru caracterizarea structurală și texturală, precum și pentru determinarea incluziunilor de dimensiuni mai mari au fost realizate secțiuni subțiri, care au fost analizate cu ajutorul microscopului optic în lumină polarizată. Identificarea gradului de vitrificare a pastei și determinarea compoziției chimice s-a realizat prin utilizarea microscopiei electronice de baleiaj (SEM) cuplată cu analiza dispersivă de raze X (EDX), în timp ce pentru examinarea compoziției mineralogice s-a utilizat difracția de raze X (XRD).

Util, frumos sau ritual? Biografia unor piese de inventar funerar – Raluca Kogălniceanu (IAB)

Comunitățile preistorice obișnuiau să-și trimită membrii, pe ultimul drum, însoţiţi de numeroase obiecte, de la ceramică şi oase de animale până la piese de podoabă şi alte artefacte, cum ar fi uneltele de piatră şlefuită sau cioplită, figurine de lut etc. Mormântul era presupus a fi locul de odihnă al defunctului, dar şi destinaţia finală a obiectelor care îl însoţeau. Analiza pieselor de inventar funerar se axează, în general, pe tipologii, cantitate, întrebarea dacă piesele sunt determinate de sexul defunctului şi cum ajută ele la crearea identităţii acestuia. Mai rar, studiile se axează pe răspunsul la întrebarea dacă respectivele obiecte au fost create special pentru depunerea lor în morminte sau au fost folosite anterior. Analiza contextelor funerare neolitice şi eneolitice din România a arătat că, în ciuda teoriei tradiţionale conform căreia cele mai multe obiecte erau special create pentru a fi folosite ca inventar funerar, în realitate, ele au avut o biografie proprie înainte de acest moment final. Cel mai lung lanţ de evenimente din biografia unui obiect identificat până acum aparţine pieselor de podoabă din *Spondylus*, care au trecut prin confecţionare, comerţ/schimb pe distanţe mari, utilizare, reparare şi transformare (sau ambele),

https://biblioteca-digitala.ro

utilizare şi depunere. Un alt tip de obiect, cu o biografie medie, este unealta de piatră şlefuită, care poate să fi trecut prin comerț/schimb pe distanţe medii, confecţionare, folosire, reparare, refolosire şi depunere în context funerar. Pe de altă parte, par să existe şi obiecte cu o biografie foarte scurtă, şi anume cele confecţionate special pentru evenimentul înmormântării. Un exemplu în acest sens pot fi vasele şi figurinele de lut arse prost, indicând că, de la început, s-a mizat pe un foarte scurt interval de folosire a lor. Comunicarea va revizui datele cunoscute, cu o privire specială asupra inventarului funerar din cimitirul neolitic târziu aparţinând culturii Hamangia de la Cernavodă – *Columbia D*.

Pietrele – Măgura Gorgana. Campania 2016 – Meda Toderaş (IAB), Svend Hansen, Katrin Beutler (DAI – Eurasien Abteilung, Berlin)

Cercetările arheologice din tell-ul de la Pietrele – *Măgura Gorgana,* jud. Giurgiu, s-au axat pe cercetarea de teren propriu-zisă, pe prelucrarea şi analizarea materialului arheologic, precum şi pe cercetarea interdisciplinară.

Pe tell, activitatea de cercetare s-a desfăşurat în două suprafeţe (B şi F). În aşezarea plană din jurul tell-lui au fost deschise două suprafeţe la vest de tell (N5 şi N6) şi o suprafaţă la nord de tell (P16H).

În suprafaţa B, cercetarea a continuat în partea sudică, finalizându-se astfel documentarea sistemului de construcţie a complexului identificat în campaniile trecute. Cele 11 gropi de par, cu pietre dispuse împrejur pentru susținere, au fost documentate şi secţionate. Curăţarea profilului sudic pentru fotografie şi desen a dus la descoperirea unor noi vase ce întregesc inventarul structurii incendiate cercetate în campaniile 2005–2006. Merită menţionat vasul cu protomă zoomorfă. În suprafaţa F s-a cercetat structura arsă identificată în campania anterioară. Astfel, pe o arie de aproximativ 60 mp, au apărut bucăţi masive de chirpici ars, provenind de la dărâmătura unei structuri de locuire. Unele bucăţi de chirpici prezentau urme de bârne şi lemne lucrate. Au fost dezvelite parţial limita nordică şi cea sudică, complexul dezvoltându-se spre est şi spre vest. Chiar dacă cercetarea acestei structuri nu este finalizată, au fost evidenţiate unele elemente funcţionale şi zone de lucru. Astfel, concentrări de vase întregi şi întregibile au fost cercetate şi recoltate. În secţiunea H, au fost identificate şi documentate cinci morminte de inhumaţie, oase umane singulare, precum şi o structură de chirpici ars în partea estică a suprafeţei. Printre bucăţile de chirpici au fost găsite vase întregi şi întregibile, greutăţi din lut, oase de animale, pietre etc., material ce poate fi încadrat în cultura Gumelniţa. În ceea ce priveşte mormintele, doar două au avut inventar, ceea ce a permis atribuirea unuia epocii bronzului, iar a celuilalt culturii Gumelniţa. Suprafeţele N5 şi N6 au fost deschise la vest de tell, încercându-se delimitarea locuirii neolitice identificate în zonă în campaniile 2012–2013. În suprafaţa N5 au fost identificate şi cercetate două complexe: un mormânt de inhumaţie şi un cuptor cu groapă de alimentare şi structură de pietre. Materialul recoltat indică încadrarea acestora în Evul Mediu timpuriu (secolele VIII–IX p.Chr). La decaparea suprafeţei N6 a fost cercetat un mormânt de inhumaţie puternic afectat de lucrări agricole. Cercetarea acestei suprafețe va fi finalizată în campania 2017.

Din diverse contexte arheologice au fost spălate şi analizate eşantioane de sol, pentru identificarea resturilor faunistice ihtiologice. Au fost colectate probe de sol pentru analize sedimentologice şi arheobotanice şi bucăţi de lemn şi cărbune pentru datarea cu radiocarbon şi analize dendrocronologice.

Considerații privind locuirile „off-tell" din cadrul culturii Gumelnița. Studiu de caz: Sultana – Malu Roșu – Cătălin Lazăr (MNIR), Theodor Ignat (MMB), Valentin Parnic (MDJ Călărași), Mihai Florea, Ionela Crăciunescu (MNIR), Vasile Opriș (MMB), Mădălina Voicu, Emil Dumitrașcu (MNIR)

Cercetările din ultimii ani, din cadrul necropolei preistorice din vecinătatea tell-ului de la Sultana – *Malu Roșu*, jud. Călărași, s-au concentrat pe identificarea limitei estice a zonei funerare, ca și a unei locuinței incendiate gumelnițene C1/2014.

https://biblioteca-digitala.ro

Construcția respectivă prezintă majoritatea caracteristicilor constructive și arhitectonice specifice locuințelor gumelnițene din perimetrul așezărilor de tip tell. Cercetările din această campanie au condus la dezvelirea întregului nivel de distrugere al locuinței C1/2014. Dimensiunile acesteia, pe baza caracteristicilor planimetrice ale nivelului de distrugere, sunt de cca 12 × 10 m, forma fiind rectangulară neregulată. Evident, respectivele dimensiuni ne indică doar distribuirea nivelului de distrugere, modul în care construcția s-a prăbușit și amprenta nivelului de chirpici ars, nu dimensiunile reale ale acesteia. Distrugerea se prezintă sub forma unor blocuri masive de chirpici de mari dimensiuni, provenite probabil de la pereți, dar și a unor fragmente de dimensiuni mai mici, provenite tot din structura constructivă. Inventarul recuperat din nivelul de distrugere nu este spectaculos și constă în piese de silex, greutăți de lut, fragmente ceramice și oase de animale.

Prezentarea de față va lega datele obținute la Sultana – *Malu Roșu* cu cele disponibile pentru alte cazuri similare din arealul Kodjadermen – Gumelnița – Karanovo VI, în vederea identificării unor constante privind locuirile „off-tell” eneolitice.

Această prezentare a fost realizată prin programul Parteneriate în domenii prioritare – PN II, derulat cu sprijinul MEN – UEFISCDI, proiect nr. 338/2014.

Procedee de prelucrare a datelor și materialelor rezultate în urma operațiunilor de flotare și triere. Studiu de caz: Sultana – Malu Roșu – Mihaela Golea (CI, actualmente în proiect IAB), Valentin Radu (MNIR), Adrian Bălășescu (MNIR, actualmente IAB), Cătălin Lazăr (MNIR)

Mare parte a artefactelor sau ecofactelor „clasice” descoperite într-un sit arheologic sunt reprezentate de fragmente ceramice, piese de metal, litice sau din materii dure animale, resturi faunistice etc., care, alături de diversele structuri identificate (locuințe, vetre, morminte ș.a.), construiesc imaginea realităților din trecut, dublate de interpretări, teorii sau clasificări statistice. Există, însă, o serie numeroasă de artefacte sau ecofacte de dimensiuni mici, ce nu pot fi observate sau colectate din săpătura arheologică. De aceea, recoltarea sedimentului provenit din diverse structuri arheologice, pentru cernere sau flotare, reprezintă un demers mai mult decât obligatoriu pentru o cercetare arheologică modernă.

Prezentarea de față va investiga rezultatele obținute în așezarea de tip tell de la Sultana – *Malu Roșu* (cultura Gumelnița), în urma operațiunilor de cernere/flotare și triere ale unor eșantioane de sediment colectate dintr-o serie de locuințe, precum și corelarea datelor obținute în urma acestor proceduri cu cele rezultate în urma analizării artefactelor și ecofactelor colectate macroscopic din sit.

Această prezentare a fost realizată prin programul Parteneriate în domenii prioritare – PN II, derulat cu sprijinul MEN – UEFISCDI, proiect nr. 338/2014.

Identificarea metodelor de producere a ceramicii preistorice cu ajutorul investigațiilor imagistice și a arheologiei experimentale. Studiu de caz: Sultana – Malu Roșu – Theodor Ignat (MMB), Roxana Bugoi, Florin Constantin (IFIN–HH), Cătălin Lazăr (MNIR)

Scopul acestei prezentări este acela de a explora diversele metode de producere a ceramicii preistorice cu ajutorul investigațiilor imagistice (radiografie și tomografie), dublate de arheologia experimentală.

Abordarea autorilor are la bază date arheologice concrete despre producerea ceramicii, obținute prin observații macroscopice în ceea ce privește *chaîne operatoire*, dar și dezvoltarea unor modele experimentale și demonstrative. Metodele combinate (analiza imagistică și arheologia experimentală) au potențialul de a confirma sau respinge o mulțime de ipoteze actuale în ceea ce privește ceramica eneolitică.

Una dintre componentele proiectului de arheologie experimentală de la Sultana – *Malu Roșu* a fost încercarea de a recrea ceramica eneolitică, pe baza datelor din cercetările autorilor în situl gumelnițean de tip tell. De-a lungul anilor, au fost experimentate diferite tehnici de modelare la mână a vaselor, cum ar fi ridicarea dintr-o singură bucată de lut, modelarea din colaci, dar și folosirea tiparelor.

https://biblioteca-digitala.ro

În continuare, atât vase experimentale, cât și vase gumelnițene veritabile au fost supuse unor analize imagistice de tip tomografie sau radiografie. În cazul radiografiilor, a fost calibrat echipamentul cu setări deja folosite și de alți cercetători, dar, de asemenea, au fost experimentate și alte configurații, iar rezultatele au confirmat așteptările. Imaginile obținute, atât pe vasele experimentale, cât și pe cele arheologice s-au dovedit a fi comparabile și s-a reușit identificarea în acest fel a tehnicilor de producere.

Acest tip de analiză s-a dovedit a fi o excelentă metodă de investigare non-intruzivă a ceramicii preistorice, cu reale beneficii mai ales pentru vasele descoperite întregi.

Această prezentare a fost realizată în cadrul unui grant finanțat de CNCS/CCCDI-UEFISCDI, proiect nr. PN-III-P3-2.1-PED-2016-0742, din cadrul PNCDI III.

Ceramica Gumelnița de pe teritoriul României: surse de lut și rețete de pastă – Vasile Opriș (MMB)

Ceramica culturii Gumelnița (cca 4550–3900 î.Hr.) a fost studiată pentru prima dată la începutul secolului XX. De atunci și până în prezent, au fost scrise numeroase rapoarte de săpătură, articole și studii care cuprind descrieri detaliate și observații cu privire la caracteristicile stilistice și tipologice ale ceramicii. Abordările tehnologice privind analiza pastei sunt relativ noi, iar metodele utilizate au variat de la analize macroscopice realizate de arheologi, la analize de laborator efectuate de specialiști în domenii precum geologie, chimie sau fizică.

Scopul acestei comunicări este de a prezenta o analiză a pastei ceramicii culturii Gumelnița din România, bazată pe date mai vechi și mai noi adunate din situri cuprinse între râul Olt și Marea Neagră. Observațiile privind sursele de lut preferate de olarii gumelnițeni vor fi realizate la nivel de așezare, prin prezentarea unor studii de caz, în care eșantioane ceramice au beneficiat de analize arheometrice pentru determinarea provenienței argilei (Bordușani – *Popină*, Brănești, Hârșova – *tell*, Măgura – *Bran*, Pietrele – *Măgura Gorgana*, Sultana – *Malu Roșu*). Aceste date vor fi utilizate împreună cu alte informații disparate despre calitatea pastei ceramice pentru a discuta despre rețete de pastă raportate la faze culturale și aspecte regionale. Acest demers are ca obiectiv identificarea variabilității în timp și spațiu a unor alegeri tehnologice privind producerea ceramicii Gumelnița.

[***Vase Gumelnița din colecția Atmageaua Tătărască***] – Valentina Mihaela Voinea (MINAC)

În practica arheologică din România, analizarea ceramicii a vizat mai cu seamă identificarea tipurilor de forme și motive decorative, în scopuri cronologice. Studiile ceramologice și etnoarheologice din ultimele decenii au introdus noi criterii de analiză, aspectul funcțional ocupând un loc important. În lipsa unui context arheologic sigur, analiza vaselor Gumelnița din colecția Atmageaua Tătărască urmărește „*descifrarea*" utilității recipientelor, în relație cu alte ansambluri ceramice descoperite în tell-uri gumelnițene din regiunea danubiană.

Oase și studii izotopice în neo-eneoliticul românesc – Adrian Bălășescu (MNIR, actualmente IAB)

În ultimii șapte ani, s-au realizat studii izotopice asupra faunei din mai multe situri neo-eneolitice din România (Măgura – cultura Starčevo Criș; Cheia – cultura Hamangia; Bordușani – *Popină*, Hârșova – *tell* și Vitănești – *Măgurice* – cultura Gumelnița). Informații inedite au putut fi obținute în urma analizei compoziției izotopice a elementelor constitutive din oase și dinți. În cazul animalelor, procentele izotopilor depind de vegetalele cu care s-au hrănit sau de cele ale apei pe care au băut-o. Proporțiile variază după reguli precise, în funcție de locul pe care-l ocupă animalul în cadrul piramidei trofice și după țesutul pe care îl studiem. Se pot astfel obține informații prin compararea raporturilor izotopice dintre materia organică și minerală a aceleiași piese arheozoologice. Se utilizează cel mai frecvent izotopii

https://biblioteca-digitala.ro

stabili ai carbonului ($^{13}C/^{12}C$), ai azotului ($^{15}N/^{14}N$) și ai oxigenului ($^{18}O/^{16}O$). Cel mai adesea, analizele izotopice se realizează pe colagen, care este proteina cea mai abundentă din țesuturile osoase, dar care nu este prezentă în emailul dentar, și pe bioapatită, care constituie fracțiunea minerală a țesuturilor osoase.

Aceste studii care privesc izotopii stabili ai carbonului (C), azotului (N) și oxigenului (O) aduc o serie de informații extrem de interesante în ceea ce privește reconstituirea mediului, a ciclului reproductiv al animalelor domestice (în principal ovine și bovine), a sezonului de naștere și, nu în ultimul rând, permit reconstituirea dietei acestor animale.

În cadrul acestei comunicări, sunt prezentate studii de caz care vor reliefa rolul important al acestor analize izotopice în înțelegerea relației om – animal în neo-eneoliticul din România.

Studiul a fost realizat prin programul Parteneriate în domenii prioritare – PN II, derulat cu sprijinul MEN – UEFISCDI, proiect nr. 338/2014 și prin PN-II-RU-TE-2014-4-0519.

Sfârşitul eneoliticului în Subcarpaţii de Curbură – Roxana Munteanu, Laurenţiu Grigoraş (MJ Buzău)

Tabloul cultural al părţii de nord a Munteniei pe parcursul mileniului al IV-lea se conturează pe baza unui număr destul de redus de descoperiri. Siturile luate în discuţie aici se concentrează de-a lungul liniei de contact între câmpie şi aria colinară, cu precădere în zona Masivului Istriţa. În acest context, cele mai complete pachete de date în momentul de faţă provin de la Sărata Monteoru – *Cetăţuia* şi Pietroasa Mică – *Gruiu Dării*, chiar dacă cele dintâi, obţinute în prima parte a secolului trecut, au rămas în mare parte neprelucrate, iar ultimele, relativ noi, provin dintr-o cercetare care este încă de mică amploare.

Specificul siturilor de la poalele Istriţei (şi nu numai), semnalat încă în urmă cu aproape cinci decenii, constă în amestecul de materiale ceramice caracteristice mediilor culturale Cucuteni B şi Cernavoda I. În puţinele referinţe bibliografice existente asupra subiectului, acest inventar ceramic mixt este considerat a ilustra fie un schimb intens de produse între comunităţi (de aici, apariţia a numeroase „importuri”), fie „o convieţuire” a unor grupuri cu origini diferite.

Sunt supuse analizei câteva dintre complexele descoperite la Sărata Monteoru şi Pietroasa Mică. Pentru fiecare dintre acestea sunt prezentate date cantitative privind categoriile ceramice şi formele întâlnite, ce permit conturarea unui conţinut arheologic propriu zonei.

Considerații privind cronologia absolută a necropolei tumulare de la Silvașu de Jos, jud. Hunedoara – Dragoş Diaconescu (MNB Timişoara)

Necropola tumulară de la Silvașu de Jos este formată din 10 movile de pământ. Patru dintre ele au fost abordate prin cercetări arheologice. Observațiile arheologice au relevat trei momente de folosire a acestor movile, fiecare dintre aceste momente fiind datat prin metoda AMS. Rezultatele cronologiei absolute confirmă observațiile stratigrafice. Cel mai vechi moment aparține culturii Coțofeni, faza III, al doilea moment se încadrează în orizontul mormintelor cu ocru, iar cea mai târzie etapă se datează în epoca modernă.

Cercetări arheologice în cadrul Proiectului minier Rovina (jud. Hunedoara, 2008–2016) – Cătălin Rișcuța, Antoniu Marc, Oana Tutilă, Ioana Barbu, Alexandru Bărbat, Cătălin Cristescu, Ioana Popițiu (MCDR Deva)

Programul de cercetare arheologică Rovina a debutat în anul 2008, având ca obiectiv realizarea unui diagnostic pentru evaluarea potențialului arheologic în perspectiva realizării unui proiect privind deschiderea unei exploatări miniere care urmează să afecteze terenurile cercetate. Fondurile alocate în

https://biblioteca-digitala.ro

acel moment au permis doar realizarea unei evaluări teoretice şi a unei periegheze extinse. Cercetările au fost reluate în anul 2013. Deoarece izvoarele istorice menţionau, în zona comunelor Bucureşci şi Crişcior, existenţa unor vestigii databile în preistorie, epoca romană şi Evul Mediu, s-a procedat la o cercetare extinsă a acestor perimetre. Sondajele arheologice au fost amplasate astfel încât să acopere toate zonele cu potențial arheologic din spațiul propus pentru cercetare. În urma campaniilor de diagnostic din anii 2008 și 2013, au fost identificate două zone cu potențial arheologic, respectiv Rovina – *Remetea* și Șesuri – *Dealul Păstaia*.

Cercetările au fost reluate în anul 2016, printr-o săpătură preventivă realizată în vederea determinării potențialului arheologic al zonelor de interes și salvării eventualelor vestigii arheologice, în perspectiva realizării proiectului minier. În cadrul sitului Rovina – *Remetea* au fost trasate 16 unităţi de săpătură, delimitate de martori stratigrafici, însumând 220 mp. A fost descoperit un singur complex arheologic, dar şi fragmente ceramice preistorice și numeroase fragmente litice reprezentând unelte şi resturi de prelucrare. Materialele arheologice aparţin eneoliticului, respectiv orizontului torţilor pastilate.

Locuirea preistorică de la Șesuri – *Dealul Păstaia* este amplasată pe vârful unei înălțimi cu versanţi abrupţi. În această zonă au fost trasate opt unităţi de săpătură, delimitate de martori stratigrafici, însumând 54 mp. A fost cercetată o locuire aparţinând eneoliticului final, respectiv fazei a III-a a culturii Coţofeni. A fost descoperit un complex arheologic, respectiv o locuinţă de suprafaţă de tip colibă cu pereţi din nuiele împletite, lipite cu lut. Locuinţa a avut şi o vatră de foc. Au fost descoperite numeroase fragmente ceramice, fusaiole, o râşniţă şi alte câteva fragmente litice.

O arheologie a munţilor din Maramureş: probleme ridicate de cercetările din 2016 – Dan Pop, Bogdan Bobînă (MJIA Maramureş), Radu-Alexandru Dragoman (IAB)

Comunicarea prezintă rezultatele cercetărilor arheologice din campania 2016 în zona Pasului Prislop din judeţul Maramureş, precum şi problemele ridicate de noile descoperiri.

Obiectivul principal al cercetărilor a fost acela de a verifica două dintre locurile unde au apărut vestigii arheologice preistorice şi protoistorice, mai cu seamă pentru că acestea au ieşit la iveală pe drumurile de pământ amenajate pentru stânele din zonă, existând astfel şi posibilitatea ca piesele să fie aduse din altă parte, cu ocazia amenajării drumurilor. Terenul din jurul celor două drumuri este folosit în prezent ca păşune, alte observaţii de natură arheologică fiind dificil de făcut. Cele două locuri unde s-au întreprins cercetările arheologice, *Stâna Gropşoare* şi *Poiana Ştiol*, au fost alese deoarece aici au apărut mai multe piese litice (din menelit? şi silex), dar şi fragmente ceramice lucrate la roată, sondajele efectuate urmând să releve intensitatea locuirilor preistorice şi post-romane.

De asemenea, au fost întreprinse numeroase cercetări de suprafaţă în zonele limitrofe Pasului Prislop, zone care nu au fost verificate în campaniile precedente.

Cercetările de suprafaţă şi săpăturile arheologice efectuate cu acest prilej în punctele numite de localnici *Poiana Ştiol* şi *Stâna Gropşoare* au confirmat existenţa a două situri preistorice cunoscute din anii precedenţi şi au permis identificarea unui nou sit preistoric. Totodată, pentru punctele investigate a putut fi stabilită o parte din biografia locului – din preistorie, trecând prin perioada medievală şi până în epoca modernă. Dat fiind faptul că proiectul acordă atenţie egală tuturor tipurilor de ruine, indiferent de perioada căreia îi aparţin, în cadrul cercetărilor a fost documentată o nouă categorie de ruine din cel de-al Doilea Război Mondial, care se adaugă repertoriului de până acum; de asemenea, a fost completată cercetarea arheologică a unui punct fortificat din aceeaşi perioadă.

Nordul Munteniei – dincolo de paradigme – la intersecția mileniilor IV și III î.Hr. – Alin Frînculeasa, Bianca Preda (MJIA Prahova), Daniel Garvăn (MJ Buzău)

Bazinul Carpatic şi Dunărea de Jos sunt două concepte bine întipărite în literatura arheologică şi, în acelaşi timp, în mentalul cercetătorilor. Mai curând arheologia central-europeană şi cea nord-balcanică

https://biblioteca-digitala.ro

par să fie tributare acestor termeni ce izolează, dar care, în același timp, au creat construcții ce nu acoperă în întregul lor o serie de realități. Două concepte au fost suprapuse pe două tipuri de repere, primul ce are o conotație de geografie istorică, iar celălalt este, mai curând, legat de un cadru natural. Între ce se întâmplă în Bazinul Carpatic și la Dunărea de Jos nu par să existe legături conceptuale care să includă fenomene culturale, ci doar sunt separate două lumi care vag interacționează și/sau se integrează în fenomene mai largi. Din perspectivă istorică, două bariere naturale pot fi mai curând căi de acces și conexiune sau măcar de depășit și din perspectiva provocării/accesului la ce este interzis. Uneori, o serie de piese, multe cu origini în Eurasia, realizate mai ales din metal, pătrund în ambele spații, permițând o serie de abordări cronologice și integrarea acestor areale în teme/cadre comune. În plus, apariția înmormântărilor tumulare duce această relație la alt nivel.

În ultimii ani, o serie de cercetări arheologice derulate în zona de nord a Munteniei au generat informații ce par să reașeze cadrul evolutiv la Dunărea de Jos, dar arată și o bună conectare a acestui spațiu cu zonele intracarpatică și eurasiatică. Au fost cercetați mai ales tumuli și câteva morminte plane izolate, la care se adaugă sondarea unor așezări și recuperarea unor piese de metal din descoperiri fortuite. Reevaluarea informațiilor, așezate într-o altă perspectivă, pare să reflecte o lume integrată și interconectată la fenomene ce depășesc cadre geografice suprapuse pe limite naturale sau paradigmele culturale construite sistematic mai bine de un secol.

Noi date despre situl preistoric Aurel Vlaicu – Obreza (jud. Hunedoara) – Corina Borș (MNIR), Luciana Rumega-Irimuș (drd. IAB), Vlad Rumega-Irimuș (drd. UV Târgoviște)

Situl preistoric Aurel Vlaicu – *Obreza* (jud. Hunedoara) a fost cercetat în vara anului 2012, cu ocazia lucrărilor de construire a autostrăzii A1: Orăștie–Sibiu, lot 1: Orăștie–Sebeș. Săpăturile arheologice preventive desfășurate pe o suprafață de peste 1 ha, între km 4+900 și km 5+150 ai viitoarei (la acea vreme) autostrăzi A1, au prilejuit identificarea și cercetarea a 133 de complexe arheologice (bordeie și semi-bordeie, gropi menajere, resturi de strat de cultură). Deși situl era puternic afectat în partea superioară a depunerilor arheologice de intervenții antropice contemporane (conducte de irigații, amenajarea și cultivarea unei livezi de pomi fructiferi, iar mai apoi dezafectarea acesteia), în inventarul unora dintre complexe au fost descoperite o serie de vase întregi și întregibile încadrabile în repertoriul ceramic al culturii Noua, dar și vase aparținând orizontului cu ceramică canelată din perioada de tranziție de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului (grupul Band–Cugir, cultura Gáva), precum și fragmente ceramice tipice perioadelor menționate, numeroase fragmente osteologice animale (între care câțiva omoplați crestați), piese litice și câteva piese din bronz. Procesarea post-săpătură a acestui lot de materiale arheologice a oferit prilejul unei serii de datări ^{14}C, realizate în perioada noiembrie 2016 – februarie 2017 de Laboratorul RO-AMS din cadrul IFIN–HH. Acestea permit o mai bună încadrare cronologică a sitului și a descoperirilor efectuate.

Cercetarea arheologică a tumulilor de pe moşia comunei Crihana Veche (raionul Cahul). Campania 2016 – Ion Ciobanu (IPC–AŞM Chişinău)

În anul 2016, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM şi Agenţia Naţională Arheologică au continuat investigaţiile în cadrul unei noi expediţii arheologice la Crihana Veche, Cahul, în timpul căreia au fost cercetaţi trei tumuli cu complexe funerare din diferite perioade.

Tumulul 12, numit *Movila Gologan*, a fost ridicat pe terasa a doua a râului Prut, la cca 2 km est de traseul R34 Chişinău–Giurgiuleşti, ce străbate Crihana Veche pe toată lungimea. Sub mantaua tumulului au fost cercetate 23 de morminte. Primul şi cel mai vechi orizont cronologic este legat de mormântul 10 de tip Hadjider–Cernavodă I. Probabil acestui nivel îi pot fi atribuite trei gropi de cult,

https://biblioteca-digitala.ro

de formă ovală în plan, într-una dintre ele fiind descoperit un vas ceramic. La nivelul mantalei I, a fost identificat un mormânt cenotaf (12) şi, în apropiere, un vas spart de tip Cernavodă II. Mormântul 12 şi mormintele 5, 1 şi 9 de tip Iamnaia, faza timpurie, reprezintă orizontul cronologic următor, legat de mantaua a II-a. Mantaua a III-a fost ridicată, probabil, deasupra mormântului 16, secundar fiind săpate mormintele 3, 4, 6, 8, 15 şi 21, ce formează un semicerc în jumătatea sudică a movilei. Aceste complexe funerare pot fi atribuite culturii Iamnaia, faza târzie. Mantaua a IV-a fost ridicată deasupra mormântului 13 (cultura ceramicii cu multe brâie), ulterior fiind săpat mormântul 14, care are aceeaşi apartenenţă culturală. Perioada târzie a epocii bronzului este reprezentată de mormintele 2, 11 şi 18 (cultura Sabatinovka). Au mai fost cercetate două morminte sarmatice (17 şi 22) şi un mormânt care aparţine migratorilor din Evul Mediu târziu.

În cadrul campaniei arheologice au mai fost cercetate alte două movile (5 şi 5A), în punctul numit *Pietricei*, unde au fost scoase la lumină complexe funerare ce aparţin culturii Iamnaia, culturii ceramicii cu multe brâie şi culturii scitice, ultima fiind cel mai bine reprezentată.

Cercetări asupra epocii bronzului din Bulgaria în secolul al XXI-lea – Stefan Alexandrov (INAM Sofia)

Autorul prezintă sintetic rezultatele săpăturilor arheologice din ultimii 15 ani din Bulgaria, ce au avut drept obiectiv situri din epoca bronzului. Sunt prezentate şi discutate, în ordine cronologică, principalele aşezări şi necropole cercetate sau în curs de cercetare, încadrabile din punct de vedere cronologic între Cernavoda I şi Vârtop, cu referire specială la siturile cu analogii relevante pentru zona de la nord de Dunăre.

Date antropologice privind depunerile funerare de la Păuleni, jud. Covasna – Alexandra Comșa (IAB)

Comunicarea se referă la o serie de descoperiri funerare aparținând culturilor Wietenberg, Costișa și Jigodin din situl de la Păuleni – schelete întregi, dar și fragmente de mandibulă sau aparținând altor oase. Acestea au fost scoase la iveală în decursul mai multor campanii arheologice desfășurate în situl respectiv.

Noi date despre sfârşitul culturii Babadag – Sorin-Cristian Ailincăi (ICEM–GS)

Perioada timpurie a epocii fierului la Dunărea de Jos este caracterizată mai ales prin manifestarea culturală de tip Babadag. Definită, în principal, în urma cercetărilor din aşezarea eponimă, această cultură a apărut probabil la sfârşitul secolului al XI-lea sau începutul secolului al X-lea a.Chr. Acest fapt a fost stabilit cu ajutorul unor obiecte din metal sau lut cu o datare destul de precisă, ca și al unor conexiuni cu situri precum Troia sau necropola protogeometrică de la Atena – *Kerameikos*.

Încă de la debutul cercetărilor au existat o serie de dificultăţi privind fixarea unei date/unui interval de final al acestei culturi, considerate, în mai multe rânduri, modul de manifestare a populaţiei autohtone în pragul colonizării greceşti (mijlocul secolului al VII-lea a.Chr.).

Noile cercetări arheologice în situri precum Babadag sau Enisala – *Palanca* (amplasate aproape de zona litorală și considerate specifice sfârșitului culturii Babadag), susținute și de datări ^{14}C, arată, destul de clar, că finalul acestei culturi a survenit probabil la sfârșitul secolului al IX-lea sau începutul secolului al VIII-lea a.Chr., deci oarecum în pragul apariţiei fenomenului Basarabi la Dunărea de Jos şi mult înainte de venirea primilor coloniști greci.

https://biblioteca-digitala.ro

Unele observații privind descoperirile cu harnașament pre-scitic târziu (secolele X–VIII a.Chr.) din Europa răsăriteană – Dorin Sârbu (IAB)

Un loc central în multe dintre studiile consacrate epocii timpurii a fierului îl ocupă analiza descoperirilor cu piese de harnașament. Această categorie de materiale a servit atât la elaborarea unor scheme cronologice, cât și la argumentarea unor definiții de ordin cultural-istoric sau a unor atribuiri etnice. Mai ales acestea din urmă au fost în mod hotărâtor influențate, pe de o parte, de o reconstituire istorică ce are la bază un pasaj binecunoscut din Herodot, referitor la venirea sciților în Europa, iar pe de altă parte, de imaginea, și ea reconstituită din informații disparate (istorice, dar și etnografice de dată mai recentă), a unei stepe dominate de populații nomade, războinice, aflate în permanente relații antagonice cu populațiile pașnice, sedentare, din jur. Urmărirea distribuției teritoriale a harnașamentului „pre-scitic târziu” a servit adesea la identificarea migrațiilor unui grup etnic bine delimitat, omogen („cimerienii”), chiar și în direcții despre care sursele literare nu ne spun nimic (silvostepa est-europeană, Europa Centrală). Astfel, venind de fapt în completarea unor lucruri „bine știute” de la autorii antici, contribuțiile arheologice conturează imaginea unei „etnii”, dar care pare să fie redusă la o elită de călăreți războinici. O critică a modului de abordare rezumat mai sus nu ar trebui, desigur, să conteste simplist nici realitatea mobilității oamenilor și nici existența identităților de grup în trecut. Printr-un studiu strict arheologic al descoperirilor cu harnașamente „pre-scitice”, se pot însă arăta alte direcții, ritmuri și feluri de deplasare decât cele sugerate de interpretările sprijinite de sursele antice (Herodot, textele asiriene). Aceste deplasări nu implică neapărat oameni sau grupuri de oameni care și-ar fi asumat vreo identitate etnică bine conturată, „transportată” ca atare dintr-un punct geografic în altul. Dimpotrivă, studierea contextelor în care apar diverse elemente de cultură materială cu largă circulație, cum este și cazul harnașamentelor „pre-scitice”, ar putea scoate în evidență situații în care mobilitatea în sine, a oamenilor și a bunurilor culturale, a contribuit la conturarea unor eventuale componente ale identităților de grup, a elementelor de cultură materială care puteau fi considerate relevante în trecut. Aceste identități ar trebui însă, cel mai probabil, judecate în alți termeni decât cei herodoteici, dar poate și în alți termeni decât cei moderni.

Cercetări interdisciplinare şi săpături arheologice sistematice pe platoul Dumbravă de la Bârseşti – Vrâncioaia, jud. Vrancea – Emilian Teleaga (IAB), Cătălin Constantin (CI, în proiect IAB), Vasilică Istrate (FGG–UAIC Iași), Ecaterina Ghiță (CI, în proiect IAB), Pavel Ichim (FGG–UAIC Iași), Torsten Riese, Benno Zickgraf (Posselt & Zickgraf Prospektionen Marburg), Irena Hajdas (IFPA–ETH Zürich), Natalia Pașenciuc (IPC–AȘM Chișinău), Ana Ioana Breabăn (UT „Gh. Asachi” Iași)

Cercetările din intervalul 4 iulie – 25 noiembrie 2016 au fost realizate cu sprijinul UEFISCDI, în cadrul proiectului PN-II-RU-TE-2014-4-1602 (*Înmormântări şi obiceiuri funerare în perioada Hallstattului târziu la Dunărea de Jos*).

În anul 2016 s-a continuat prelucrarea materialelor provenind din vechile săpături nepublicate, efectuate de către Sebastian Morintz în anii 1955–1958: au fost restaurate, desenate și documentate toate materialele ceramice și piesele din metal; s-a realizat un catalog ilustrat al celor 28 de tumuli cercetați, care este însoțit de analize antropologice ale osemintelor umane incinerate provenind din șase tumuli şi de analize paleozoologice.

Pentru reconstituirea evoluției paleogeografice locale din perioada hallstattiană, au fost prelevate probe organice din mlaştina oligotrofă *Lacul cu Cerneală*, comuna Vrâncioaia, care au fost analizate sporo-polinic în laboratoarele Facultății de Geografie din Iaşi şi datate prin metoda carbonului radioactiv la Zürich. S-a constatat că, în prima parte a Subborealului, clima era mai caldă şi uscată, iar în Subboreal 2 şi Subboreal 3 condițiile climatice erau asemănătoare cu cele din perioada actuală. Prezența pătlaginei în probele datate între 1250–650 a.Chr. sugerează presiunea antropică exercitată prin păstorit. În Subatlantic (650 a.Chr. – până astăzi), clima era mai rece şi mai umedă, caracterizată de extinderea pădurilor de fag, fiind semnalată practicarea agriculturii.

Ca urmare a noilor cercetări perieghetice și topografice de pe platoul *Dumbravă* din satele Bârsești, Vrâncioaia și Păulești, s-a constatat că întinderea necropolei tumulare din perioada Hallstattului

https://biblioteca-digitala.ro

final este mult mai mare decât cele circa trei hectare estimate inițial. De aceea, s-au continuat ridicările topografice detaliate pentru o suprafață totală de 11 hectare din zona necropolei.

Prin folosirea combinată a ridicării topografice detaliate și a prospecțiunii geomagnetice, respectiv a scanării radar, au putut fi identificați tumulii cercetați în cursul vechilor săpături, dar și tumuli încă necercetați.

Trei movile au fost cercetate în anul 2016: dintre acestea, una aparține necropolei hallstattiene târzii, iar două au fost înălțate în perioada culturii Monteoru. În tumulul 42 din perioada Monteoru a fost găsit un mormânt secundar de incinerație în urnă din perioada hallstattiană târzie. Tumulul 41 din Hallstattul târziu consta din trei movile distincte, dar alipite, conținând fiecare câte un mormânt de incinerație în urnă.

Cercetările arheologice efectuate în 2016 au permis stabilirea existenței unei necropole a culturii Monteoru, constând în două movile înălțate deasupra unor gropi cu depuneri de vase și din morminte plane de incinerație în urnă sau în groapă – în total circa 14 complexe cercetate și 10 încă nesăpate.

Analizând modul de construcție a tumulului 41 din perioada hallstattiană târzie, s-a constatat că acesta conținea 28 mc de bolovani și că ar fi putut fi înălțat în șase zile, însă structura sa arată că este vorba de trei tumuli alăturați.

Fortificaţii şi aşezări deschise din silvostepa pruto-nistreană în secolele VI–III a.Chr. – Ion Niculiţă, Aurel Zanoci (U Chişinău)

În urma prospecţiunilor de teren şi a investigaţiilor arheologice sistematice, în regiunea de silvostepă a spaţiului pruto-nistrean au fost atestate cca 80 de fortificaţii şi cca 170 de aşezări deschise, atribuite comunităţilor getice din secolele VI–III a.Chr. Majoritatea siturilor din această perioadă sunt concentrate în bazinele râurilor Nistru, Răut, Botna, Ciorna etc.

Cea mai mare densitate a fortificaţiilor şi aşezărilor deschise a fost atestată pe malul drept al Nistrului. În partea de nord a Republicii Moldova se evidenţiază microzona Rudi – Tătărăuca Nouă – Arioneşti, unde au fost repertoriate șase fortificaţii şi 15 aşezări deschise. La o distanţă de cca 55 km în aval, în partea de sud a Nistrului Mijlociu, se conturează o altă „aglomerare” de situri getice, în care au fost incluse 37 de fortificaţii şi cca 60 de aşezări deschise. În acest spaţiu se evidenţiază câteva microzone cu locuire compactă: Saharna (13 fortificaţii, 14 aşezări deschise), Horodişte – Ţipova (șapte fortificaţii, patru aşezări deschise) şi bazinul râului Ciorna (șase fortificaţii, 17 aşezări deschise). De asemenea, se poate considera că aparţin tot acestei regiuni câteva situri getice (cinci fortificaţii, patru aşezări deschise) amplasate pe malul stâng al Nistrului.

Un alt spaţiu, intens locuit în secolele VI–III a.Chr., este zona Codrilor Moldovei Centrale. Aici, de asemenea, pot fi evidenţiate câteva microzone, cum ar fi: bazinul Răutului Inferior (nouă fortificaţii, 10 aşezări deschise), bazinul râului Vatici (șapte fortificaţii, patru aşezări deschise) şi bazinul râului Botna (șapte fortificaţii, 21 de aşezări deschise).

De regulă, în fiecare microzonă, prin complexitatea sistemului defensiv, intensitatea stratului cultural etc. se evidenţiază câte o cetate, care putea servi drept centru economico-administrativ şi religios al comunităţilor ce locuiau compact în spaţiul respectiv. De exemplu, în microzona Rudi – Tătărăuca Nouă – Arioneşti, acest rol îl putea avea fortificaţia de la Rudi – *La Şanţuri*, în microzona Saharna – cea de la Saharna Mare, iar în bazinul Răutului Inferior – Butuceni.

Un tezaur monetar din secolul al III-lea a.Chr. descoperit în Republica Moldova – Eugen Nicolae, Aurel Vîlcu (IAB)

Autorii prezintă un tezaur descoperit în Republica Moldova, dispersat imediat după descoperire. Au fost obținute informații despre două monede de aur, 53 de monede, o fibulă și o brățară de argint. Structura depozitului a fost reconstituită aproape integral, deoarece este sigur că nu au fost găsite alte monede de aur și podoabe, iar dintre monedele de argint, numai una este posibil să fi rămas necunoscută.

https://biblioteca-digitala.ro

Lotul de monede este alcătuit din doi stateri postumi de tip Alexandru cel Mare, 43 de monede de argint bătute de Istros și 10 imitații după tetradrahme de tip Filip II. Unul dintre staterii de tip Alexandru cel Mare nu are monogramă şi este atribuit oraşului Odessos (M.J. Price nr. 1132, anii cca 280 – cca 200 a.Chr.). Celălalt stater de tip Alexandru cel Mare pare a fi o imitaţie de epocă. Potrivit unor cercetări recente, monedele histriene de argint din tezaur au fost puse în circulaţie în a doua parte a secolului al IV-lea a.Chr. şi în prima jumătate a secolului al III-lea a.Chr. Imitaţiile după tetradrahmele lui Filip II fac parte din categoria cunoscută sub numele de Huşi – Vovrieşti.

Sare, rute comerciale, strategie militară – nord-estul Olteniei din Preistorie până la geto-daci – Cristian Schuster (IAB), Ion Tuţulescu (MJ Vâlcea)

Problematica exploatării sării, a comercializării şi a transportului ei în preistoria unor zone din România, cum ar fi cele din partea de vest a Moldovei, Carpaţii de Curbură sau Transilvania răsăriteană, a intrat cu putere, în special în ultimii ani, în atenţia specialiştilor. Zona de nord-est a Olteniei nu a beneficiat, deocamdată, de o abordare complexă din acest punct de vedere.

Şi acest din urmă areal este bogat în sare gemă, avuţie a subsolului intens exploatată în Evul Mediu şi, pe scară industrială, în perioada modernă. Dar comportamentul unor comunităţi dovedește, confirmat şi pe cale arheologică, încă din neolitic şi până la geto-daci şi romani, că sarea a fost exploatată deja din acele vremuri îndepărtate.

Comunicarea insistă asupra dezvoltării unor aşezări (sezoniere sau de mai lungă locuire), a dinamicii populaţionale şi a instrumentarului folosit la exploatarea sării. Acestea vor fi judecate în contextul raporturilor de schimb cu alte zone, sărace în sare, şi a rutelor de transport terestre şi acvatice (Olt, Jiu, Dunăre).

Nu vor fi omise nici elementele de strategie militară, mai cu seamă pentru epoca fierului, anume fortificaţiile, care, pe lângă supravegherea accesului prin munţi spre şi dinspre Transilvania, au avut şi rolul de a securiza controlul resurselor de sare.

Considerații preliminare asupra unor descoperiri din campania 2016 de la Radovanu – Gorgana a doua – Alexandru Morintz, Cristian Schuster, Cristian Eduard Ștefan, Cristina Georgescu (IAB), Adrian Bălășescu (MNIR, actualmente IAB)

Campania de la Radovanu – *Gorgana a doua* din anul 2016 a constat în continuarea cercetărilor în suprafața S. L. În campania din anul 2015, în această zonă au fost identificate două locuințe de suprafață, parțial suprapuse, aparținând nivelurilor de locuire getice. Anul trecut au fost cercetate 10 gropi getice, care perforau nivelul din epoca bronzului.

Într-una dintre acestea (Gr. 2/2016), a fost descoperit un vas de mari dimensiuni, poziționat vertical, fragmentat prin presiunea pământului. Vasul, prevăzut cu două toarte semicirculare orizontale lipite de corp, prezenta evidente urme de reparație. În umplutura acestuia, prelevată integral, pe lângă oase de animale, au fost găsite fragmente ceramice aparținând mai multor vase; unul dintre acestea prezenta, de asemenea, urme de reparație.

Comunicarea propune o analiză cronologică și tehnologică a vasului, în prezent restaurat în laboratorul Institutului.

Cercetările arheologice din punctul „La Cetate”, Bâzdâna, com. Calopăr. Campania 2016 – Vlad V. Zirra (IAB)

În luna august 2016, colectivul de cercetare din situl menționat a continuat investigațiile în zona fortificației de la limita de vest a așezării. Au fost deschise două secțiuni paralele (S XVIII și

https://biblioteca-digitala.ro

S XIX/2016), completate către nord cu o casetă (C1). Toate aceste trei unități de săpătură au interceptat elementele principale de construcție ale fortificației cu materiale de construcție arse. Așa cum era de așteptat din campaniile anterioare, aliniamentul paramentului interior a fost ușor de sesizat, cărămizile care îl compun fiind deplasate relativ puțin de trecerea anilor și de lucrările agricole anuale. În schimb, aliniamentul paramentului exterior a fost mai greu de reperat, întrucât mare parte din structură s-a prăbușit înspre berma adiacentă spre vest și șanțul de apărare. Cu toate acestea, au existat elemente suficiente pentru a reconstitui traseul ipotetic al acestuia. Între cele două paramente și în spatele paramentului interior au fost observate (în special în stratul de pământ „viu") numeroase urme de pari dispuse în poziție orizontală sau verticală. Acestea făceau parte din structura lemnoasă care susținea fortificația. Tot în zona amintită, la baza spațiului dintre paramente și în spatele paramentului interior, în stratul de cenușă și arsură pe care s-a construit obstacolul defensiv, a fost sesizată și prelevată o cantitate importantă de ceramică, în mare parte fragmentară, dar și vase semi-întregi sau întregibile. În același nivel au fost dezvelite mai multe vetre de foc în stare precară, aparent amenajate *ad-hoc*. De asemenea, se remarcă o cantitate semnificativă de resturi de animale domestice și sălbatice, precum și (în special în apropierea unei vetre) grămăjoare de boabe de cereale. Ar fi de menționat, în aceeași poziție stratigrafică, și un calapod fragmentar pentru prelucrarea ceramicii.

Imediat mai jos față de nivelul pe care a fost amenajată fortificația se află un strat care conține material sporadic, de asemenea getic, aparținând fazei când așezarea era încă deschisă, delimitată către exterior printr-un simplu șanț. Stratigrafia evidențiată conține în enorma majoritate materiale din secolele IV–III a.Chr., dar și o cantitate relativ mică de ceramică legată de reocuparea sitului în secolele I a.Chr. – I p.Chr.

Cercetările arheologice de la „Cetate", Păișani, com. Stoina. Campania 2016 – Vlad V. Zirra (IAB)

În cursul lunii iulie 2016, colectivul de cercetare din situl menționat a continuat investigațiile începute în anul 2014. Două dintre secțiunile cercetate (S VII, imediat la est de S VI/2015–2016 și S VIII, la vest de S IV/2014–2015) au adus prea puțin câștig de informație, întrucât depunerea arheologică asociată așezării fortificate este practic absentă. Aceasta a fost probabil minimală, iar pe de altă parte, a fost răvășită de lucrările agricole. Puținul material ceramic din epocă, foarte fragmentar, a provenit din trei complexe (gropi) cu dimensiuni reduse.

Situația din S VI/2015–2016 a fost însă mult deosebită, chiar dacă nu destul de lămuritoare. Dacă în anul anterior săpătura atinsese doar resturile, în bună parte mișcate, ale fortificației, în 2016, rezumativ, au fost observate următoarele elemente, toate ținând de fortificația care a utilizat materiale de construcție arse – chirpici arși și cărămizi arse, pregătite în tipare. Ușor oblic față de marginile secțiunii a apărut o serie de cărămizi arse, dar fără a putea desluși cu claritate un aliniament al acestora și nicio prăbușire inteligibilă (în genul unor piese de domino). Acestea se răspândesc dinspre punctul culminant al fortificației (unde ar putea fi presupus un aliniament răvășit), pe o distanță de 2–3 m, către denivelarea antică pe care o reprezenta „șanțul" de apărare, aflat către vest și care se deosebește prin culoarea sa neagră-cenușie intensă. Cărămizile arse erau amestecate cu chirpici de diferite dimensiuni și intensități de ardere (atât cât se poate aprecia prin examinare empirică).

La baza șanțului de apărare, acoperit parțial de cărămizile și chirpicii scurși, a fost întâlnit un strat de lut verzui a cărui prezență în acea poziție este legată de o amenajare intenționată, prin depunere pe solul natural. Într-adevăr, în acest nivel se află numeroase resturi de vase fragmentare sau întregibile, precum și o cantitate semnificativă de oase de animale domestice și sălbatice. Materialul recuperat este databil în a doua jumătate a secolului al IV-lea – eventual prima jumătate a secolului al III a.Chr., așa cum ar putea indica o fibulă tracică fragmentară, fațetată, dar care nu face parte din contextul unitar amintit, ci se afla, mai degrabă, într-o poziție secundară în spatele fortificației (la aprox. 3 m către est).

https://biblioteca-digitala.ro

Rezultatele cercetărilor în siturile din epoca Latène din microzona Orheiului Vechi (2015–2016) – Octavian Munteanu (UPS Chişinău)

Cercetările recente realizate în siturile din epoca Latène amplasate în microzona Orheiului Vechi se racordează la două segmente cronologice. Unul dintre ele vizează siturile din perioada getică, iar celălalt este determinat de fenomenele atribuite culturii Poieneşti – Lucaşevca (P – L).

Pentru perioada getică, atenţia autorului s-a concentrat asupra fortificaţiei de la Butuceni. Cercetările arheologice realizate în anii 2015–2016 au reprezentat o continuare logică a investigaţiilor de salvare ce au fost întreprinse în anii 2013–2014. Complexitatea descoperirilor anterioare a ridicat mai multe probleme, între care s-a acordat prioritate precizării configuraţiei sistemului defensiv din extremitatea vestică a promontoriului şi a elementelor sale constitutive. Observaţiile l-au determinat pe autor să considere că prelungirea liniei defensive pe care a identificat-o şi cercetat-o în primul an de revenire la Butuceni ar fi putut să urmeze o altă traiectorie decât cea considerată în mod tradiţional.

Pentru siturile culturii P – L, ne-am îndreptat privirile spre valea inferioară a râuleţului Moţca (afluent de dreapta a râului Răut), unde este concentrat un şir de aşezări. Autorii proiectului de cercetare sunt reprezentanţii a trei instituţii: Octavian Munteanu – UPS Chişinău; Michael Meyer – FU Berlin şi Vasile Iarmulschi – IPC–AŞM Chişinău. Racordarea mai vechilor informaţii la observaţiile curente a oferit posibilitatea delimitării în această microregiune a câtorva situri care nu figurează în Registrul arheologic naţional. Pentru a pregăti viitoarele cercetări într-unul dintre aceste situri, în anul 2015 au fost realizate periegheze însoţite de prospecţiuni geomagnetice în aşezarea de la Brăneşti – partea de Vest, care au furnizat informaţii interesante, verificate ulterior prin sondaje arheologice. Pentru a extinde baza informaţională, în vara anului 2016 au fost întreprinse prospecţiuni geo-magnetice în situl Ivancea – *sub Pădure*. Anomaliile observate au oferit un tablou destul de expresiv, pentru înţelegerea căruia au fost efectuate sondaje arheologice şi în acest sit.

Calcarul din fortificaţia dacică de la Covasna – Cetatea Zânelor – Viorica Crişan, Paul Pupeză (MNIT)

Principalul material de construcţie al fortificaţiei dacice de la Covasna – *Cetatea Zânelor* a fost piatra, un micașist local, sumar prelucrat, cu care s-au ridicat cei circa 700 de metri de zid. Nu este singurul material litic, în interiorul fortificaţiei fiind descoperite şi obiecte din piatră de râu (cute) sau din tuf vulcanic (râşniţe). O apariţie deosebită o reprezintă numeroasele fragmente de calcar găsite în ultimele campanii arheologice. Calcarul lipseşte din zona apropiată a fortificaţiei, locul de exploatare fiind presupus, dar încă neidentificat cu siguranţă. La Covasna, calcarul nu a fost folosit pentru ridicarea zidurilor şi nici în fundaţia locuinţelor. Bucăţile de calcar au fost descoperite într-un strat de nivelare, care suprapune un edificiu (edificii?) ridicat pe stâlpi din lemn, dispuşi pe trei şiruri. Scopul aducerii acestor bucăţi de calcar în fortificaţie se află în strânsă legătură cu funcţionalitatea edificiului cu stâlpi din lemn, probabil un templu.

Totul despre vetre? Contexte și funcționalitate (secolele II–I a.Chr.) – Despina Măgureanu (IAB)

Comunicarea expune câteva rezultate ale unui studiu realizat asupra vetrelor descoperite în aşezări extra-carpatice, atribuite epocii Latène, perioada clasică geto-dacică. Accesul la sursele documentare utilizate a fost direct în cazul cercetărilor cvasi-inedite de la Cârlomăneşti, jud. Buzău.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru așezările de la Bordușani, Ocnița, Poiana, Popești, Sprâncenata și Vlădiceasca, autoarea a utilizat monografiile sau studiile și rapoartele arheologice publicate.

Pentru așezarea de la Sprâncenata, cercetată aproape integral, rezultatele au fost publicate de Constantin Preda în 1986. Urmărind distribuția vetrelor pe planul general publicat, autoarea a observat un grad diferit de ocupare a spațiului locuit, extinderi și restrângeri ale zonelor construite pe platou, pentru fiecare dintre cele trei niveluri de locuire stabilite de autorul săpăturii.

O analiză asemănătoare a fost aplicată planurilor publicate de George Trohani în 1987, pentru Sectorul Π, de la Popești, cercetat la sfârșitul anilor ’80. Pe baza nivelurilor de amenajare a vetrelor descoperite aici, asociate cu celelalte complexe de locuire, se poate vorbi despre o primă utilizare intensă a spațiului, urmată de o locuire modestă, pentru ca, în nivelurile mai recente, să aibă loc o revitalizare a locuirii din această parte a așezării.

Un rezultat relevant a oferit analiza celor peste 350 de vetre înregistrate în așezarea de la Poiana. Săpăturile cu caracter sistematic, începute în 1926, deși cu mari întreruperi, au durat până în 1990. Rezultatele investigațiilor au apărut de-a lungul timpului în 10 studii și rapoarte, până la publicația monografică din 2003 (Radu Vulpe, Silvia Teodor). Deși informațiile edite sunt incomplete în ceea ce privește planurile unora dintre suprafețe, autoarea a putut restabili apartenența vetrelor la acestea. Deși localizarea complexelor nu este precisă, distribuția stratigrafică a acestora pe baza adâncimilor publicate a confirmat nivelurile de amenajare și de locuire propuse de către autorii săpăturii. De asemenea, au fost identificate zonele cu un număr semnificativ de vetre, relativ contemporane, și s-a putut preciza faptul că intensitatea maximă de utilizare a spațiului așezării se datează între secolul I a.Chr. și mijlocul secolului I p.Chr.

Pentru așezarea de la Cârlomănești, a fost analizată distribuția vetrelor descoperite *in situ*, între care se află și câteva decorate. Acest demers a fost dublat de urmărirea distribuției intra-sit a fragmentelor de crustă de vatră (cu sau fără decor). Pentru suprafețele cercetate, autoarea a putut decela și „legitima” nivelurile de amenajare; momentele de utilizare și organizare a spațiului intern al așezării de pe platoul *Cetățuia*. Pentru a stabili „biografia” vetrelor de la Cârlomănești, s-a luat în considerare nu doar momentul amenajării efective, ci și reparațiile ori refacerile, precum și modul de încheiere a funcționării prin abandon/ distrugere accidentală/demontare intenționată. Urmărirea modului de tratare a resturilor de vatră, dimensiunile (indicele de fragmentare) acestor bucăți și „rularea” lor oferă date pentru înțelegerea modului în care s-a încheiat „viața funcțională” a vetrelor și a proceselor post-depoziționale prin care au trecut fragmentele de crustă. În final, autoarea consideră că toate aceste date reunite permit întrezărirea unor părți din viața cotidiană a comunităților din secolele II–I a.Chr.

Despre tezaurul Sarmizegetusa 1998 și posibila dată a campaniei pontice a lui Burebista **–** Emanuel Petac (CNBAR)

În vara și toamna anului 1998, la Sarmizegetusa, a fost găsit de braconieri un tezaur monetar având peste 3000 stateri Lysimach (majoritatea Istros, Tomis, Callatis, Byzantion). În cea mai mare parte erau stateri vest-pontici de epocă mithridatică, dar și stateri Alexandru sau Lysimach mai vechi și câteva exemplare de la Pharnakes II și Asander ca arhonte. Asocierea unor monede de aur de la începutul secolului I a.Chr. cu unele din secolul al III-lea a.Chr. nu este neobișnuită – vezi cazul tezaurului Mărășești 1909. Monedele bătute de Asander au fost emise aproape în totalitate în anul I al arhontatului său (respectiv 47–46 a.Chr.). De aceea, este acceptabilă presupunerea că data celei mai recente monede se încadrează acestei perioade. Singura explicație rezonabilă a prezenței acestui uriaș tezaur la Sarmizegetusa, în Munții Orăștiei, la peste 650 km de țărmul occidental al Mării Negre, ar putea fi reprezentată de campania lui Burebista, care a cucerit tot litoralul vest-pontic de la Apollonia la Olbia, probabil în anul 46 a.Chr. Acest uriaș tezaur pierdut ar putea fi cel mai reprezentativ document privind partea finală a domniei lui Burebista.

https://biblioteca-digitala.ro

Arheologia și numismatica epocii clasice

Ansamblul funerar monumental din epoca elenistică timpurie din Movila Documaci de la Callatis. Reevaluare și contextualizare – Valeriu Sîrbu (IAB, MB Brăila), Maria-Magdalena Ștefan, Dan Ștefan (MCR Sf. Gheorghe), Mihai Ionescu (profesor de istorie, Mangalia), Anișoara Sion (INP)

La periferia vestică a cimitirului tumular al anticei Callatide a fost descoperit, în anul 1993, în urma excavării ilegale a *Movilei Documaci*, un ansamblu funerar datat la sfârșitul secolului al IV-lea – începutul secolului al III-lea a.Chr., format din următoarele componente: 1) o movilă din pământ și piatră, construită în etape distincte, inițial cu înălțimea de 8 m și diametrul de 60 m; 2) un cavou subteran cu *dromos*, construit din blocuri de piatră prelucrate, cu ușă cu ancadrament de marmură și picturi în camera funerară; 3) un soclu pentru o statuie monumentală ce marca vârful tumulului (doar soclul măsura, cel puțin, 8 m înălțime); 4) alte construcții de piatră și pereți laterali adiacenți cavoului. Ansamblul de monumente a fost, apoi, cercetat prin săpături timp de trei ani, dar a rămas nepublicat, având serioase probleme de documentare și conservare. Cercetările au fost reluate, în anul 2011, într-o formulă nouă de colectiv, cu principalul obiectiv de a recupera și completa documentația originală și de a pune în context descoperirile. În acest sens, s-au derulat cercetări non-invazive, atât la *Movila Documaci*, cât și la scara întregii necropole tumulare, și s-a reevaluat fenomenul mormintelor tumulare cu cavou din perioada elenistică timpurie descoperite în apropierea coloniilor grecești din vestul Mării Negre.

Sectorul Basilica extra muros de la Histria. Elemente ale locuirii romane timpurii descoperite în săpăturile arheologice recente – Viorica Rusu-Bolindeț (MNIT), Alexandru Bădescu (MNIR), Florin Ovidiu Botiș (drd. UBB Cluj)

Unul dintre obiectivele cercetărilor arheologice demarate începând cu anul 2001 în sectorul *Basilica extra muros* de la Histria a fost acela de a întregi imaginea legată de locuirea romană timpurie a zonei, puțin cunoscută în comparație cu alte perioade istorice.

Pentru îndeplinirea acestui obiectiv, a fost realizată o secțiune magistrală orientată V–E, situată la 50 m nord de *Basilica extra muros* și paralelă cu aceasta. În perioada 2001–2012, cercetările arheologice derulate aici au dus la descoperirea unor elemente constructive aparținând perioadei romane timpurii (secolele I–III p.Chr.), reprezentate de urmele unui atelier meșteșugăresc și de o clădire de dimensiuni impresionante, aparținând probabil unui edificiu public.

Vestigiile aparținând atelierului meșteșugăresc au fost descoperite în extremitatea vestică a secțiunii V–E, pe o lungime de 15 × 5 m, unde cercetarea arheologică a acesteia (din cei 40 m inițiali) a fost încheiată în anul 2012. Ele au constat în urmele a 16 cuptoare de reducere a minereului de fier (în principal) și de prelucrare a fierului și bronzului și a unui perete de lemn cu fundație din piatră, care ar putea indica o posibilă compartimentare a atelierului. Cuptoarele în discuție au fost ulterior demantelate și transformate în gropi menajere. În interiorul acestora, ca și pe suprafața atelierului, au fost descoperite foarte multe artefacte arheologice – de la cele specifice activității meșteșugărești (o mare cantitate de zgură de fier, creuzete pentru topirea bronzului, tipare, obiecte din metal și oase de animale în curs de prelucrare etc.) la cele legate de viața cotidiană. Atelierul meșteșugăresc a avut trei faze succesive de activitate, încadrabile în intervalul reprezentat de primele trei sferturi ale secolului al II-lea p.Chr. El a fost dezafectat în perioada Severică în vederea înălțării unui edificiu impresionant, construit în manieră greacă, din ziduri de piatră legate cu mortar, îmbrăcate cu plăci mari de calcar în exterior și având pereții decorați cu tencuială pictată policromă în interior. Existența acestei clădiri, cu reamenajări ulterioare, se întinde din ultimul sfert al secolul al II-lea până în a doua jumătate a secolului al III-lea p.Chr.

Comunicarea urmărește discutarea importanței acestor descoperiri pentru cunoașterea perioadei romane timpurii de la Histria în general și a celei din sectorul *Basilica extra muros* în particular.

https://biblioteca-digitala.ro

Cercetări arheologice în Sectorul Sud de la Histria. Campania 2016 – Mircea Dabîca (IAB), Linca Kuchinschi (UBB Cluj)

Începând cu anul 2010, obiectivul principal al cercetării arheologice în S*ectorul Sud* de la Histria este acela de a pune în evidenţă, atât din punct de vedere ştiinţific, cât şi muzeistic, oraşul roman timpuriu de la Histria, mai puţin cunoscut şi cercetat în economia investigaţiilor arheologice din acest sit.

Comunicarea prezintă principalele rezultate ale cercetării arheologice din *Sectorul Sud* de la Histria, din anul 2016. În această campanie arheologică, efortul a fost direcționat asupra *edificiului public roman timpuriu* (secolul al III-lea p.Chr.), descoperit aici în anii din urmă. Acesta a continuat să fie analizat la nivel planimetric, astfel încât cercetarea arheologică s-a concentrat asupra laturilor sale de nord și de vest. Pentru atingerea acestui obiectiv, au fost continuate cercetările arheologice în S14 (secţiune deschisă în campania precedentă), unde a fost descoperită latura de nord a acestui edificiu, precum şi un al doilea contrafort/pinten de sprijin. Cercetarea a continuat şi în noua suprafaţă deschisă, S15, unde au fost descoperite alte trei noi morminte de inhumaţie, care fac parte din necropola atestată arheologic aici, care suprapune ruinele edificiului roman timpuriu.

Descoperiri monetare recente la Histria, sectorul Sud (campaniile 2014–2016) – Theodor Isvoranu, Mircea Dabîca (IAB)

Sunt prezentate monedele antice provenite din săpăturile arheologice întreprinse în intervalul 2014–2016 în sectorul *Sud* al sitului Histria. În cele trei campanii de cercetări, în care s-a continuat descoperirea zidurilor de incintă şi a compartimentărilor de vest şi nord ale unui mare edificiu din perioada Principatului, identificat în teren cu începere din anul 2012, au fost descoperite 42 de monede antice, respectiv mai multe fragmente, poate monetare, distruse de oxizi şi imposibil de precizat, precum şi două piese moderne. Dintre cele 42 de piese din perioada antichității s-au putut identifica 36 (85,71%), care se înseriază cronologic după cum urmează:

– 1 AE cu efigia lui Apollo din perioada autonomiei cetății Istros (secolele III–II a.Chr.), cu contramarcă dionysopolitană (?) pe avers;

– 22 de monede din perioada Principatului, dintre care 12 romane imperiale (3 denari, un sesterţ şi 8 antoninieni târzii, post 260 p.Chr.) şi 10 provinciale emise la Istros (7), Tomis, Marcianopolis şi Nicopolis ad Istrum, 5 exemplare având valori nominale mici (1 sau 2 *assaria*), 3 exemplare de 4 *assaria* şi 2 exemplare de 5 *assaria*. Una dintre piesele de 5 *assaria* reprezintă o imitaţie după o monedă din perioada Elagabal – Severus Alexander. Monedele romane timpurii sunt emisiuni de la împăraţii Antonini (4 ex.), Severi (9 ex.), Gordian III (1 ex.) şi din intervalul Gallienus – Probus (8 ex.), iar cele provinciale datează din perioada Antoninus Pius – Gordian III;

– 9 monede din perioada Tetrarhiei (cca 294–308 p.Chr.), dintre care 2 *folles* şi 7 fracţiuni radiate, atelierele identificate fiind Heraclea (4 ex.) şi Cyzic (2 ex.). O singură piesă depăşeşte cronologic prima Tetrarhie, fiind emisă de Galerius Maximian în anul 308 p.Chr.;

– 4 *nummi* din secolul al IV-lea (post 330 p.Chr., 2 ex. datând din timpul dinastiei constantiniene).

Ca aspect normal pentru o aşezare cu numeroase faze de locuire marcate de reconstruiri şi reamenajări, de extinderi şi retrageri ale incintei cetății şi, implicit, de transformarea unor foste zone de locuire în necropole *extra muros*, cele mai multe monede au fost găsite în poziţie secundară, fără vreo semnificaţie stratigrafică. Unele prezintă urme de ardere, sunt parţial topite sau acoperite cu zgură, metal topit şi alte materii. Având în vedere recoltarea lor dintr-o zonă la un moment dat extramurană, în care este posibil să fi fost evacuate diferite resturi rezultate în urma unor incendii sau dezafectări din cartierele oraşului, pare plauzibil ca măcar o parte dintre aceste piese să fi fost transportate aici împreună cu rămăşiţele unor construcţii arse. Monedele care se concentrează însă în jurul urmelor edificiului de epocă

https://biblioteca-digitala.ro

imperială timpurie, mai ales cele aflate în dărâmătura zidurilor sau pe nivelul contemporan de călcare (de pildă, între dalele de pavaj), ar putea fi legate de destinul acestuia, implicit de evenimentele care i-au adus sfârşitul, putând fi privite ca repere cronologice. Este plauzibil ca acestea să fi fost surprinse şi afectate de incendiile care au distrus clădirea, porţiunile topite datorându-se contactului cu grinzi arzânde sau diferite obiecte metalice incandescente. Din această categorie fac parte: un sesterţ cu efigia Faustinei II, un denar Septimius Severus, piesa imitativă de 5 *assaria* emisă la Istros, în perioada domniilor lui Elagabal sau Severus Alexander, un *assarion* emis la Marcianopolis în timpul lui Elagabal, un antoninian Probus şi două monede tetrarhice, de la Maximian Herculius şi Galerius Caesar.

Materialul monetar indică o posibilă ridicare a edificiului, probabil de utilitate publică, cândva în epoca primilor Severi, o potențială distrugere în vremea războaielor scitice și un final legat de un eveniment necunoscut ce a avut loc, poate, în vremea diarhiei Constantin – Licinius.

Descoperiri monetare la Histria (sectorul ACS) – Aurel Vîlcu (IAB), Alexandra Țârlea (FIB)

În cadrul unui proiect de cercetare pe patru ani (2013–2016), finanţat de către Universitatea din Bucureşti, s-a deschis un nou sector al sitului arheologic Histria (comuna Istria, judeţul Constanţa), denumit *Acropolă Centru-Sud* (ACS). Sectorul acoperă o suprafaţă de aproximativ 2000 mp (50 × 40 m) şi se află la S de centrul acropolei cetăţii, care, în perioada romană târzie, este ocupat de Basilica episcopală. În cursul campaniilor arheologice din anii 2013–2014 s-au deschis în total 18 casete și au fost recoltate 21 de monede, publicate recent. Cercetările au continuat și în anul 2015, când a fost scos la lumină un bogat material numismatic, alcătuit din monede grecești, romane şi bizantine. Dintre cele 72 de piese descoperite în anul 2015, cele mai vechi sunt emisiuni locale de bronz puse în circulație în secolele V–IV a.Chr., la care se adaugă monede de bronz macedonene de la Filip al II-lea. Emisiunile locale sunt reprezentate prin piese de bronz din tipurile cu roată, Apollo, zeu fluvial și Demetra. Cele mai multe monede romane provin din secolul al IV-lea p.Chr., dar sunt și emisiuni mai rar întâlnite, precum cele bătute la Amphipolis, în timpul lui Augustus, și la Thessalonic, în numele împăratului Nero. Monedele bizantine, *follis* și ½ *follis*, au fost bătute în timpul împăraților Iustinian I și Iustin II.

Rezultatele cercetărilor arheologice de la Tropaeum Traiani–Adamclisi din campania 2016 – Alexandru Barnea, Adriana Panaite (IAB), Mihai Severus Ionescu (Baza 90 Aeriană, Otopeni), Robert Constantin (MC Mangalia), Gabriel Talmaţchi (MINAC)

Cercetările arheologice din campania 2016 s-au desfăşurat în patru puncte, două în *Sectorul A* şi două în *Sectorul C*, după cum urmează: în *Sectorul A* – la nord de Basilica A (Adriana Panaite) şi în zona străzilor ABV IV, AV 2’ şi AV 3 (Mihai Severus Ionescu), iar în *Sectorul C* – în zona edificiului C5, aflat la E de Basilica C (Robert Constantin) şi în zona de la sud de *Basilica Forensis* (Gabriel Talmaţchi). Comunicarea prezintă, pe scurt, rezultatele obținute în fiecare dintre sectoarele menționate.

O tessera de plumb inedită din Dobrogea – Steluța Gramaticu Marin (MMB)

În încercarea de a scrie despre anumite monede grecești pontice, autoarea a găsit, printre notițele păstrate, fotografiile şi datele incomplete ale unei piese de plumb dintr-o colecție privată. Una dintre informațiile care o însoțesc este aceea că piesa ar proveni din regiunea dobrogeană, fapt considerat cât se poate de important. Din acest motiv, este necesară descrierea și identificarea sa în contextul circulației monetare din zona litoralului vest-pontic.

https://biblioteca-digitala.ro

Observații privind miliarii datați în a doua jumătate a secolului al III-lea și începutul celui următor din Moesia Inferior – Adriana Panaite (IAB)

În mod tradițional, stâlpii miliari sunt considerați drept cele mai clare dovezi ale construcției și reparației drumurilor romane pe tot cuprinsul Imperiului. Relativ recent, a fost lansată o nouă interpretare, potrivit căreia inscripțiile de pe unele borne antice reprezintă doar expresia loialității autorităților locale față de împărat. Este vorba, mai ales, despre miliarii datați în a doua jumătate a secolului al III-lea și începutul celui următor. În comunicarea de față se vor analiza cele două interpretări, cu privire specială asupra regiunii de la Dunărea de Jos.

Vechi cercetări, noi considerații asupra criptei creștine descoperite pe fosta stradă K. Marx din Constanța – Irina Achim (IAB), Laurențiu Cliante (MINAC)

La începutul anilor ’80, în cursul unor lucrări de sistematizare urbană desfășurate în perimetrul fostei străzi K. Marx (astăzi strada Revoluției din 22 Decembrie 1989), au fost identificate vestigiile unui edificiu de cult creștin. Intervenția antropică brutală, realizată cu mijloace mecanice, a condus la distrugerea cvasitotală a zidurilor perimetrale de sud și vest ale monumentului creștin, a pavimentului său, realizat din cărămidă, dar și la afectarea parțială a criptei pentru relicve aflate sub nivelul sanctuarului bisericii. Cu toate acestea, planul și detaliile constructive privind cripta au putut fi reconstituite cu destulă acuratețe.

Pe baza datelor disponibile (reunite în contribuția lui A. Rădulescu și V. Lungu din anul 1989, precum și a clișeelor păstrate în arhiva fotografică a MINAC), autorii își propun să redeschidă dosarul arheologic al acestei descoperiri, rediscutând contextul arheologic, precum și flaconul-relicvar din sticlă descoperit intact în absidiola estică a criptei. Sunt, de asemenea, avute în vedere detalii privind tehnica de construcție a criptei, decorația murală, cu privire specială asupra flaconului lenticular din sticlă, sigilat practic, în absidiola estică a dispozitivului pentru conservarea moaștelor. Acest obiect, unic în peisajul religios de la Tomis, oferă informații suplimentare despre venerarea relicvelor sfinte în Scythia Minor și permite o serie de interpretări privind obiectele asociate cultului relicvelor în acest cadru provincial precis.

Câteva remarci asupra tezaurului de la „Suluc”, lângă Măcin, jud. Tulcea – Daniel Spânu (IAB)

Descoperit la începutul secolului trecut, tezaurul de monede şi podoabe găsit în locul *Suluc*, de lângă localitatea Măcin, s-a bucurat de atenţia mai multor cercetători, atât numismaţi, cât şi arheologi. Totuşi, o publicare tehnică, sistematică, critică şi completă a acestei descoperiri nu a fost realizată până acum. Cronologia acestui tezaur a fost şi ea controversată. Monedele păstrate au fost emise în cursul secolului al III-lea, dar podoabele se pot data la sfârşitul secolului al IV-lea sau chiar în cursul secolului următor. În urma unor periegheze realizate în vecinătatea cetăţilor romane şi bizantine de la *Troesmis* (Turcoaia), a putut fi precizat, cu oarecare aproximaţie, locul descoperirii tezaurului.

Amfiteatrul militar roman de la Drobeta. Raport asupra săpăturilor din anul 2016 – Constantin C. Petolescu, Florian Matei-Popescu (IAB), Marin Iulian Neagoe, Paul Dinulescu (MRPF Turnu Severin)

Cercetările arheologice din amfiteatrul militar s-au desfăşurat în perioada 20 iulie – 4 septembrie 2016. Scopul a constat în evidențierea traseului ringului amfiteatrului, pentru crearea condiţiilor punerii în lucru a unui proiect de consolidare şi valorificare muzeistică a acestui obiectiv.

https://biblioteca-digitala.ro

Totodată, în cursul acestei campanii, a fost continuată investigarea porţii de nord a amfiteatrului. Aceasta a fost cercetată abia în anul 2015, din cauza şantierului de construcţie a „Pavilionului Multifuncţional”, situat pe latura de nord a amfiteatrului. În urma excavării mecanice din anii 2010 şi 2013, fusese dezvelit batantul de est al intrării. Cercetarea s-a făcut printr-o suprafaţă deschisă în faţa intrării, care a fost apoi extinsă spre arenă şi, de asemenea, prin continuarea unei secţiuni din anii precedenţi.

În cursul acestei campanii, s-a cercetat depunerea de pe partea exterioară a batantului de est – constatându-se că acesta porneşte de la unirea cu zidul ringului şi ajunge până lângă clădirea „Pavilionului multifuncţional”, fiind cel mai lung dintre batanţi. Până în acest moment, nu a fost identificat nici în Sp. 1/2015, nici în S6/2012, batantul de vest al porţii de nord. Având în vedere dimensiunile pragului, s-a ajuns la concluzia că intrarea de nord era mult mai strâmtă; batantul de vest a fost demolat, fără a lăsa urme, de construcţia medievală. Autorii consideră că cei doi batanţi ai porţii de nord închideau de fapt un gang, care, prin dimensiunile sale, servea poate pentru conducerea (împingerea) spre arenă a unor animale (taur?, urs?) pentru jocurile din arenă.

În urma cercetărilor din acest an, a fost stabilită o stratigrafie generală a edificiului. Astfel, au fost identificate următoarele niveluri, pornind de la nivelul de călcare actual: nivel contemporan, nivel modern, nivel medieval târziu (secolele XIV–XV), nivel medieval timpuriu (secolele XIII–XIV), nivel roman târziu (secolul al IV-lea), nivel roman timpuriu (secolele II–III), precum şi nivelul de călcare al arenei, un strat compact, nisipos de aproximativ 0,20–0,30 m, pe care se afla un fragment de *mortarium* din ceramică – o buză având ştampila THEOTIMI / STEFANI – imprimare inversă. Ştampila este cunoscută în Dacia şi Moesia Inferior.

[***O statuetă a zeiței Isis–Fortuna în însemnările lui István Téglás. Interpretare iconografică și antropologică***] – Ștefana Cristea (CSOMM–UBB Cluj)

În însemnările arheologice ale lui István Téglás, publicate în anul 2005 de István Bajusz, poate fi întâlnită descrierea sumară și schița unei statuete reprezentând un personaj feminin, identificat cu zeița Ceres. Ea provine din zona localității Cigmău, jud. Hunedoara, unde au fost descoperite un castru auxiliar și două așezări civile.

Datorită prezenței coroanei specifice zeiței Isis, a cornului abundenței și a cârmei caracteristice Fortunei (păstrată fragmentar în desen), autoarea poate afirma, cu siguranță, că statueta o înfățișează pe Isis–Fortuna și nu pe Ceres. Există analogii foarte bune în acest sens, atât în Dacia romană, cât și în restul Imperiului. A fost realizată o analiză iconografică completă a piesei în discuție. S-a încercat, de asemenea, și o înțelegere din perspectiva antropologiei sociale și a religiei cognitive a succesului acestei imagini sincretiste a zeiței Isis la nivelul lumii romane.

Fundalul emoțional al religiei greco-romane poate fi uneori întrezărit din texte și imagini, emoții regăsite și în prezent: speranța și frica – speranța de a fi ajutat și de a beneficia de intervenția divină și teama de a fi ignorat, respins, dezamăgit, pedepsit. Isis sub forma ei de Isis–Fortuna devine însăși personificarea soartei, a destinului, o adevărată Dea Panthea, așa cum se întâlnește și în aretalogiile elenistice.

Investigații compoziționale și tehnologice privind două cazuri de bronzuri romane – statui imperiale aurite de la Răcari și două tabule municipale de la Troesmis – Bogdan Constantinescu (IFIN–HH), Dorel Bondoc (MO Craiova), Daniela Stan (IFIN–HH), Cristiana Tătaru, Tudor Martin (MNIR)

Mai multe fragmente de statui imperiale – unele aurite – provenind din castrul roman de la Răcari au fost analizate prin fluorescența de raze X. Bronzul statuilor este bronz cu mult plumb, plumbul favorizând turnarea mai ușoară prin metoda cerii pierdute. Statuile au fost turnate pe componente – cap, tors, picioare, mâini – cel mai probabil într-un atelier specializat, undeva în Moesia, și apoi transportate

https://biblioteca-digitala.ro

pe Dunăre în zona Răcari. Aurirea s-a făcut prin acoperire cu foițe de aur foarte pur (provenit din topirea monedelor imperiale), adezivul fiind de natură organică (rășini?). Rezultatele obținute sunt comparate cu rezultatele proiectului *Large Roman Bronze Statues from the UNESCO World Heritage Limes* al specialiştilor de la Landschaftsverband Rheinland – Landes Museum Bonn.

Cele două tabule conținând legi ale municipiului Troesmis, recuperate din Marea Britanie de autoritățile române, au fost și ele analizate prin fluorescența de raze X. Este vorba și aici de bronz cu mult plumb, aliajul fiind diferit la cele două tabule, indicând turnarea lor separată în șarje de metal diferite. S-a comparat aliajul acestora cu cel al unor diplome militare din colecția MNIR, concluzia fiind că este vorba de bronz puternic neomogen, produs într-un atelier local, sensibil mai puțin performant decât atelierele (probabil din Roma), în care au fost produse diplomele. Sunt prezentate și considerații privind montarea tabulelor în rame de plumb, realizarea inscripțiilor și posibila istorie a găsirii lor prin investigații neautorizate.

Castrul roman Câmpulung – Jidova – campania 2016 – Constantin C. Petolescu, Florian Matei-Popescu (IAB), Ion Dumitrescu (MJ Argeş)

Cercetările efectuate în porţiunea dintre pretoriu (vest) şi *via sagularis* (est) au dus la identificarea unei încăperi cu dimensiuni de circa 4,35 × 3,15 m, cu podea realizată în *opus signinum*, posibil o exedră a clădirii pretoriului, obiectiv cercetat în anii 1978–1980. De asemenea, la sud de încăperea cercetată, au fost observate amprentele unor posibile gropi de stâlpi, probabil de la o construcţie de lemn. Întrucât cercetarea se află în stadiu incipient, nu pot fi formulate concluzii foarte clare cu privire la situaţia relevată. Înţelegerea ei a fost îngreunată şi de intervenţiile moderne care au afectat sectorul cercetat.

Termele militare de la Voineşti (Lereşti – Argeş) – campania 2016 – Florian Matei-Popescu (IAB), Ion Dumitrescu (MJ Argeş)

Cercetările arheologice de la Voineşti (comuna Lereşti, judeţul Argeş) au fost concentrate, în campania 2016, pe latura estică a clădirii termelor. În această zonă au fost cercetate parţial două încăperi, una cu pereţii tencuiţi şi o alta dispusă la est de ea, cu hipocaust.

În „camera cu pereţi tencuiţi” (denumire provizorie menită a face mai uşoară descrierea compartimentării clădirii termelor), tencuiala este de culoare albă şi acoperă pereţii şi podeaua. De asemenea, în interiorul camerei a fost relevată o structură realizată din cărămizi, probabil o banchetă. S-a mai observat că podeaua este sigilată de un strat de arsură, observat şi în spaţiul aflat la nord de încăperea tencuită.

La nord de absidă şi la est de camera cu pereţii tencuiţi în alb, a fost cercetată o a doua încăpere cu hipocaust, o alta fiind identificată pe latura vestică a clădirii termelor.

Pe lângă materialele de factură romană, relativ puţine, a apărut o cantitate importantă de ceramică medievală târzie (secolele XVII–XVIII) şi un vârf de săgeată cu lama romboidală şi tub de înmănuşare, tot medieval.

Despre mormintele sarmatice tumulare din Muntenia, Moldova, Banat și Crișana – Liana Oța (IAB)

În ciuda prezenței unor trăsături comune (concentrare teritorială, descoperiri care constau mai ales în morminte, practicarea exclusivă a inhumației, număr relativ mic și varietate tipologică redusă a pieselor de inventar), descoperirile atribuite sarmaților din Muntenia, Moldova, Banat și Crișana se

https://biblioteca-digitala.ro

caracterizează prin deosebiri semnificative de detaliu. Una dintre aceste deosebiri se referă la mormintele tumulare. Numărul redus al înmormântărilor tumulare (principale sau secundare) din Muntenia, Banat și Crișana contrastează cu numărul mare al mormintelor tumulare din Moldova. Nu toate înmormântările tumulare din zonele menționate pot fi atribuite unor persoane de elită. Pe lângă mormintele cu inventar deosebit, atât numeric, cât și ca valoare (Vităneşti, Vizejdia T. 4, Giurcani T. 1 M. 8), se întâlnesc şi complexe funerare izolate (Hagieni, Săndulița) sau grupuri de morminte (Ciulnița, Bârlad – *Depozitul de lemne,* Manoleasa, Slobozia – Hănești) a căror amenajare în mantaua unor tumuli mai vechi trebuie altfel explicată.

Din nou despre descoperirile sarmatice de la Târgşoru Vechi, judeţul Prahova – Bogdan Ciupercă (MJIAPrahova), Andrei Măgureanu, Dorin Sârbu (IAB), Eugen Paveleț (DJC Prahova)

În campania arheologică din anul 2005 a fost descoperit un mormânt de inhumație în zona „Caselor domneşti” de la Târgşoru Vechi. Detaliile de rit si ritual funerar susţin ipoteza atribuirii mormântului unui sarmat din secolul al III-lea. Comunicarea analizează, pe de o parte, această descoperire singulară, iar pe de altă parte, descifrează relația cu grupul de morminte deja publicat, plasat la o distanță importantă spre est față de descoperirea din anul 2005.

De la fotografie aeriană la metodă de analiză – Carmen Miu (CNAIR Bucureşti)

Atât impactul antropic, cât şi cel natural determină modificări continue ale peisajului, afectarea nu numai a reliefului, dar şi a siturilor şi monumentelor istorice. Mai mult, modul în care s-au dezvoltat în timp peisajele, în ultimele decenii, este esenţial pentru a anticipa programe de monitorizare, pentru a preveni evoluţii nedorite în zonele în care se găsesc atât obiective de patrimoniu cultural, cât şi arii naturale protejate. Trebuie identificate metode adecvate pentru a monitoriza evoluţia mediului, a lua măsurile necesare, a îmbunătăţi şi susţine protejarea siturilor.

Identificarea unor fotografii aeriene – realizate la începutul secolului XX şi descoperite într-o arhivă străină – a constituit elementul care a determinat o cercetare aprofundată a unor structuri arheologice din zona Dobrogei.

O analiză sumară, sub aspectul modificărilor de peisaj survenite în timp, a surselor cartografice şi imagistice în care apar structurile circulare – aşa-numitele „ringuri” – amplasate în imediata vecinătate a fortificaţiilor liniare dobrogene, precum şi o prezentare a propunerilor de încadare cronologică constituie problemele care vor fi abordate.

Arheologia și numismatica epocii migrațiilor și medievale

Cercetările arheologice de salvare de la Lipoveni (raionul Cimișlia). Campaniile 2013–2016 – Sergiu Matveev (U Chișinău), Vlad Vornic (ANA Chișinău)

Excavările de nisip, efectuate la finele anilor ’50 ai secolului trecut, pe un teren aflat la nord de satul Lipoveni, au dus la identificarea unui sit arheologic cu mai multe niveluri de locuire. Conform autorilor descoperirii, el cuprindea o aşezare din secolele V–III a.Chr. şi o necropolă de tip Sântana de Mureş – Cerneahov. În ultimii ani, lucrările ilicite de excavare a nisipului au luat proporţii alarmante, fapt care a determinat intervenţiile de salvare. După datele preliminare de care dispunem, necropola corespunzătoare aşezării Sântana de Mureş – Cerneahov este deja distrusă aproape în întregime. Un număr mare de piese, recuperate între timp, a fost depozitat într-un muzeu improvizat în liceul din Lipoveni şi la mai mulţi săteni.

https://biblioteca-digitala.ro

Săpăturile arheologice demarate în situl respectiv în anul 2013 au avut un caracter restrâns, însumând către anul 2016 o suprafaţă de cca 150 mp. În ciuda acestui fapt, ele au furnizat descoperiri interesante. Au fost investigate 56 de complexe arheologice (50 de gropi, trei cuptoare, două vetre şi o construcţie adâncită în sol) şi a rezultat o cantitate mare de artefacte şi resturi osteologice.

În urma analizei descoperirilor arheologice au fost identificate vestigii datând dintr-o etapă târzie a eneoliticului, numită şi cultura Usatovo (finele mileniului al IV-lea – începutul mileniului al III-lea a.Chr.), urmate cronologic de artefacte aparţinând perioadei BrD – HaA, fiind prezente elemente aparţinând comunităţilor culturale Noua, Chişinău–Corlăteni şi Hansca–Holercani (secolele XII–X a.Chr.), şi altele datând din secolele V–III a.Chr. Era creştină este documentată prin vestigii din perioada migraţiei goţilor – cultura Sântana de Mureş – Cerneahov (secolele III–IV p.Chr.) şi piese atribuite Evului Mediu (secolele X–XIV şi XV–XVIII). Locuirea cea mai intensă în zona cercetată corespunde mileniului I a.Chr. şi secolelor III–IV p.Chr., celelalte orizonturi culturale şi cronologice fiind reprezentate deocamdată doar prin fragmente ceramice sau obiecte mai puţin caracteristice.

Cercetări arheologice preventive la București, Militari – Câmpul Boja. Campania 2016 – Mircea Negru (U „Spiru Haret”), Cristian Schuster (IAB), Edmond Silviu Ene (CI), Alin Diaconu (CI), Alexandra Comşa (IAB)

În perioada iulie – noiembrie 2016 au avut loc cercetări arheologice preventive în sectorul D (vest) al sitului arheologic. În cursul acestora, au fost descoperite complexe și materiale arheologice din așezările încadrate în epoca bronzului, prima epocă a fierului, a doua epocă a fierului, secolele III–IV, V–VII și XVIII–XIX, un mormânt din secolele XVIII–XIX, respectiv un canal și alte complexe arheologice (gropi, șanțuri) din secolul XX.

Cele mai numeroase descoperiri aparțin mileniului I d.Hr., fiind făcute în cadrul așezărilor de tip Militari – Chilia – siturile eponime pentru cultura atribuită geto-dacilor din Muntenia în epoca romană, respectiv a celor de tip Ipotești – Cândești.

Așezarea de tip Militari – Chilia. În cursul săpăturilor arheologice au fost descoperite locuințe cu forme aproximativ rectangulare, cu colțurile rotunjite (cpl. 8, 58, 96, 131, 136). Podeaua nu prezenta urme de amenajări speciale. Într-un caz, a fost observată *in situ* partea inferioară arsă a peretelui locuinței. Gropile identificate aveau forma rotund-ovală în plan, iar profilul era în formă de clopot, cu partea inferioară mai lată (cpl. 7, 14–15, 17, 23, 93, 80, 108, 122, 138, 140, 147). Cuptorul de olar (cpl. 20) descoperit este al treilea din acest sit arheologic. El este de tipul cu pilon central. În fața cuptorului era o groapă de alimentare, aproximativ ovală în plan, în care au fost găsite fragmente din grătar și pilonul de susținere, demontate după scoaterea sa din funcțiune. Complexele și materialele arheologice din așezarea de tip Militari – Chilia pot fi datate, în acest stadiu al studierii lor, în secolul al III-lea, fără a exclude posibilitatea continuării utilizării lor și în secolul al IV-lea.

Așezarea de tip Ipotești – Cândești. În cadrul acestei așezări au fost identificate o serie de locuințe și gropi. Locuințele descoperite (cpl. 1–2, 6, 12–14, 21, 38–40, 46, 52–53, 56–57, 62–63, 77, 79, 96, 114–115, 125–126, 132) aveau, în general, o formă rectangulară. Într-unul dintre colțurile lor era amenajat, fără excepție, un cuptor de bucătărie, prin scobire în bloc de lut cruțat. Materialul recoltat este reprezentat de fragmente de vase ceramice modelate cu mâna sau la roată, fusaiole și vălătuci din lut ars. Complexele și materialele arheologice din așezarea de tip Ipotești – Cândești pot fi datate în limitele secolelor V–VII, nuanțări urmând a se face după atenta analiză a materialelor arheologice din fiecare complex.

Așezarea din epoca modernă. Dintre complexele arheologice din cadrul acestei așezări pot fi amintite o locuință (cpl. 32) și un pavaj rectangular de cărămizi (cpl. 78). În cursul cercetărilor a fost descoperit un mormânt izolat (cpl. 11) din perioada funcționării așezării. În partea de sud a suprafeței cercetate a fost identificat un canal din beton armat îngropat, care străbate situl de la vest la nord (cpl 100), și alte amenajări recente.

Valorificarea cercetărilor. În continuarea activităților de teren, materialele arheologice, integral colectate, au fost triate, desenate, fotografiate și identificate cronologic, în vederea publicării,

https://biblioteca-digitala.ro

împreună cu informațiile științifice, în volumul VII din seria Militari – *Câmpul Boja*. În total, au fost identificate 152 de complexe arheologice și au fost făcute peste 1570 de înregistrări noi, care se adaugă celor peste 6500 aflate în baza de date a materialelor arheologice descoperite de-a lungul timpului în acest sit arheologic.

Observații privind ceramica din secolele VI–VII p. Chr. din spațiul nord-dunărean – Andrei Măgureanu (IAB)

[fără rezumat]

Grupul de morminte de la Nădlac – situl 1M. Date arheologice privind populația de la est de Tisa din secolele VI–VII – Erwin Gáll (IAB), Bence Gulyás (IA–UEL Budapesta), Adrian Ursuțiu (IAIAC)

În cursul verii anului 2012, pe linia de graniță dintre România și Ungaria, cu ocazia săpăturilor de salvare și printre complexe aparținând unor perioade istorice variate, a fost cercetată o porțiune a unui loc funerar databil în secolele VI–VII. Din cauza faptului că situl suprapunea linia frontierei, locul funerar nu a putut fi cercetat în totalitate. În cursul cercetărilor au fost dezvelite trei morminte, orientate pe direcția E–V și lipsite de inventar. În cazul M.3 însă, depunerea parțială a unei bovine, respectiv a unei ovi-caprine, dar și poziționarea acestora în interiorul mormântului, permit datarea cu siguranță a celor trei morminte în perioada secolelor VI–VII. Pornind de la situl menționat, care are analogiile cele mai apropiate din punct de vedere topografic la Nădlac–*9M* și *3M–N*, autorii doresc să ofere și o scurtă prezentare a siturilor funerare de la est de Tisa. Este vorba despre acele locuri funerare, grupuri de morminte și morminte singulare pe care specialiştii, începând cu Dezső Csallány, le-au atribuit unei populații al cărei nume a fost amintit în izvoarele bizantine, cea *cutrigură*. Pornind de la această problematică istoricizantă și etnicizantă a materialului arheologic, autorii încearcă să analizeze dacă, în cazul unei populații cu o oarecare tendință de uniformizare a ritualurilor funerare, se poate vorbi de o identitate de macro-grup. Se va încerca dezbaterea problematicii enunțate, aducându-se în discuție și problema orizontului funerar Sivashovka din zonele pre-caucaziene. Analiza va porni de la situl *1M*, integrând și siturile Nădlac–*9M*, respectiv *3M–N*.

Rezultatele campaniei 2016 de la Sighişoara – Dealul Viilor – Daniel Spânu (IAB)

Cercetările sistematice de teren de la Sighişoara – *Dealul Viilor* (jud. Mureş), din octombrie 2016, s-au desfăşurat în grădina de zarzavaturi dezafectată a familiei Deac, o parcelă care, în cele patru decenii de săpături arheologice (1976–2016), nu a fost niciodată sondată. Au fost descoperite parţial vestigiile unor locuinţe din secolul al VIII-lea; una dintre acestea a fost prevăzută cu o instalaţie de foc pentru amenajarea căreia s-a folosit circa jumătate de metru cub de piatră de râu. Aceste locuinţe evidenţiază continuarea aşezării din secolul al VIII-lea şi la nord de actualul drum Sighişoara–Boiu. În secţiunea cercetată au mai fost identificate materiale ceramice preistorice (cultura Wietenberg), din secolul al IV-lea (cultura Sântana de Mureş – Cerneahov) şi din secolul al VI-lea, toate însă puternic deranjate de amenajările din vremea Caganatului avar târziu.

Necropole de incinerație din Transilvania. Studiu de caz: necropola de la Păuca, jud. Sibiu – Ioan Marian Ţiplic (U Sibiu), George Tomegea (CNM Astra Sibiu), Maria Crîngaci Ţiplic (ICSU Sibiu)

Problema necropolelor de incinerație din spațiul transilvănean a fost una de mare actualitate în perioada anilor ’60–’80, mai ales prin vocile lui Kurt Horedt și Dumitru Protase. În prezent, cercetarea

https://biblioteca-digitala.ro

necropolelor de incinerație sau bi-rituale nu mai este o preocupare constantă a cercetării arheologice, deşi, chiar cu contribuțiile însemnate aduse de Ioan Stanciu la înțelegerea realităților – aşa cum rezultă ele din cercetările arheologice – aparținând secolelor VI–VIII, suntem departe de a avea explicații mulțumitoare la câteva întrebări: cine sunt cei care utilizează acest ritual funerar în Transilvania? Este oare incinerația un indicator al persistenței unor credințe „păgâne" generalizate în secolele VII–IX? Putem vorbi despre dispariția incinerației sub presiunea creată de creştinarea populației?

Comunicarea încearcă, pornind de la analiza unei descoperiri recente – necropola de incinerație de la Păuca, jud. Sibiu –, să ofere posibile răspunsuri cu racordări şi la situația similară din întreg spațiul central-european. Cercetarea arheologică derulată în cadrul sitului de la Păuca – *Biserica Ungurească* a scos la lumină mai mult de 30 de urne funerare, atestând existența unei necropole de incinerație databile în perioada secolelor VIII–IX (cel mai probabil ultima parte a secolului al VIII-lea şi prima treime a secolului al IX-lea), care se alătură celor deja cunoscute în partea de sud-vest a Transilvaniei (Alba Iulia, Ghirbom, Ocna Sibiului, Guşterița, Mediaş ş.a.).

Monede descoperite în context funerar în Transilvania (secolele XI–XIII): caracteristici generale şi particulare – Maria Crîngaci Țiplic (ICSU Sibiu)

În urma repertorierii şi analizei monedelor descoperite în mormintele din cimitirele datate în secolele XI–XIII din bazinul Transilvaniei, s-a urmărit reapariția fenomenului de depunere de monede în morminte şi s-a propus o evoluție şi o cronologie a acestui fenomen, detalierea gradului de răspândire al acestuia, diferitele funcții ale monedei depuse în mormânt şi mesajul pe care aceasta îl poate transmite. Chiar dacă practica depunerii de monede în morminte reprezintă un fenomen generalizat în întreaga Europă, existând o tendință de a încadra acest tip de descoperire într-un ritual şablon, cel al mitului *obolului lui Charon*, se pot sesiza totuşi anumite particularități, pe baza cărora se pot realiza noi interpretări. Astfel, în urma analizei detaliate, autoarea consideră că monedele depuse în mormânt se pot constitui într-un indicator pentru marcarea graduală a răspândirii fenomenului creştinării ritualului de înmormântare, pe de o parte, şi a intensificării controlului bisericii catolice în respectarea principiilor creştine în privința acestui ritual, pe de altă parte.

O descoperire medievală excepțională de la Alba Iulia: inventarul M 520 (cca 1200) – Daniela Marcu Istrate (IAB)

Lucrarea analizează o descoperire de excepție din inventarul cimitirului medieval de la Alba Iulia, respectiv o centură cu monturi metalice databilă în secolele XII–XIII.

Foarte puține dintre cele 400 de morminte descoperite în cursul cercetărilor arheologice realizate în anul 2011 în fața catedralei romano-catolice din Alba Iulia conțin obiecte de inventar. De obicei, acest inventar se rezumă la cercei cu capătul în forma literei „S", inele de deget sau monede. Câteva morminte se remarcă însă prin depunerea unor piese excepționale, reprezentând nu doar accesorii ale costumului, ci şi însemne ale unui statut privilegiat. Printre cele mai interesante morminte este şi M 520, defunctul fiind înhumat cu o centură din piele împodobită cu peste 100 de aplice decorate. Poate mai important decât piesa în sine este contextul descoperirii, deoarece groapa mormântului a fost săpată în ruinele bisericii din secolele X–XI, deranjând morminte încă mai vechi decât aceasta.

Lucrarea introduce în circuitul ştiințific aceste descoperiri, analizează contextul şi analogiile şi propune o nouă posibilă interpretare a acestui mormânt.

https://biblioteca-digitala.ro

Considerații asupra așezării medievale de la Apoldu de Jos (jud. Sibiu) – Zeno Karl Pinter (U Sibiu), Claudia Urduzia (MN Brukenthal)

Odată cu începerea lucrărilor de construcție a autostrăzii Sibiu–Orăștie în anul 2012, au fost demarate și cercetările preventive în cele opt situri identificate pe parcursul diagnosticului arheologic, în județul Sibiu. Între acestea se numără și situl de la Apoldu de Jos, aflat imediat la ieșirea din localitate, pe drumul spre Sângătin. Pe parcursul cercetărilor desfășurate în acest punct în anii 2012–2013, au fost identificate aproximativ 200 de complexe medievale, care au constat în urmele mai multor locuințe adâncite, urmele mai multor vetre de foc și în numeroase gropi cu diverse destinații (gropi de stâlp, gropi menajere, gropi de provizii, gropi rituale). În locuințele adâncite au fost identificate des cuptoare din piatră și din lut și, mai rar, elemente de arhitectură, ca gropi de stâlp. Materialele arheologice recuperate constau într-un număr mare de fragmente ceramice, oase de animale, fusaiole, lame de cuțit, seceri, pinteni și un pandantiv/aplică din bronz. Majoritatea acestora pot fi atribuite secolelor XII–XIII. Din aceleași complexe au fost recuperate, în număr mai mic, și materiale romane refolosite, printre care și o monedă foarte tocită, care pot fi atribuite secolelor III–IV p.Hr.

Cercetări la Nufăru, jud. Tulcea, punctul Trecere bac, campania 2016. Date privind locuirea și aspectele funerare – Oana Damian (IAB), Mihai Vasile (MNIR); ***câini în complexe din așezarea medio-bizantină*** – Valentin Dumitrașcu (IAB); ***necropola medio-bizantină – considerații antropologice*** – Gabriel Vasile (IAB)

Cercetările arheologice au contribuit la descoperirea unei cetăţi bizantine în intravilanul localității Nufăru, situate pe malul drept al braţului dunărean Sf. Gheorghe. Construită la sfârşitul mileniului I, odată cu recucerirea de către Imperiul bizantin a regiunii Dunării de Jos, aceasta a evoluat, în cursul secolului al XI-lea, ca o aşezare de tip urban, cu structuri de locuire înregistrate până la mijlocul veacului al XIII-lea, distrusă în vremea invaziei tătare. Prin cercetări programate și preventive, au fost investigate, în proporții diferite, peste 50 de puncte din intravilanul localității, fiind identificate tronsoane ale zidului de incintă, care au permis reconstituirea traseului curtinei, închizând o suprafaţă de circa 6 ha, precum şi o serie de elemente de fortificaţie – trei turnuri aparţinând curtinelor estică şi vestică, un turn de colţ, nord-vestic, un turn–poartă şi instalaţia portuară a cetăţii pe latura de nord. Descoperirile – atât din interiorul cetății, cât și din afara spaţiului fortificat – de complexe (de locuire, meşteşugăreşti şi menajere) şi materiale arheologice documentează, în forme bogate şi variate, pe o suprafaţă mare, o locuire aparţinând epocii medio-bizantine, a cărei imagine se întregeşte prin cercetarea a trei zone cimiteriale.

Punctul cercetat în ultimul deceniu și jumătate, *Trecere bac*, aflat în extremitatea nordică a promontoriului stâncos pe care se desfăşoară aşezarea de la Nufăru, foarte aproape de zona de traversare a Dunării cu bacul spre și din Delta Dunării, pe o proprietate privată, este o sinteză la scară mică a evoluției sitului. Cercetările desfășurate pe o suprafață de circa 400 mp au identificat un sistem de fortificare a zonei, îmbinând stânca naturală cu elementul construit – tronson din curtina de nord a cetății, conținând și un turn-poartă, asociat cu un sistem complex de platforme care definește o instalație de acostament. A putut fi cercetată o locuire din prima jumătate a secolului al XI-lea, care se adosează zidului de incintă, atât la nord, cât și la sud. După ieșirea din uz a debarcaderului, zona a fost transformată, pentru circa un secol și jumătate, în spațiu funerar, suprapus de o locuire care, în această zonă, se prelungește dincolo de limitele generale ale așezării, putându-se constitui într-un punct de control din perioada influenței tătare asupra nordului Dobrogei. Necropola cercetată, însumând până în prezent peste 450 de morminte de inhumație, cu orientare V–E, poate fi considerată cea mai importantă dintre cimitirele așezării.

Săpăturile arheologice derulate în campania 2016 au urmărit în principal continuarea cercetării necropolei și a locuirii care o suprapune, prin extinderea spre nord a săpăturii, în cadrul unei suprafețe, orientate E–V, cu dimensiunile de 23 × 7 m. Din punct de vedere stratigrafic, a fost identificată o depunere de pământ cenuşiu prăfos, în care au fost descoperite gropi menajere, datând din secolul al XIII-lea, conţinând ceramică, obiecte mărunte, fragmente osteologice animale, gropi care secţionează nivelul înmormântărilor încadrate între mijlocul secolului al XI-lea – începutul secolului al XIII-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

În extinderea spre nord a suprafeţei, nivelul ocupaţional, care afectează nivelul necropolei, este reprezentat prin 17 gropi menajere, cu formă circulară, cu diametre de 1,20/1,40/1,60/1,90 m şi adâncimi cercetate de până la 1,20 m. Dintre complexele menajere identificate, două (dintre care unul cercetat încă din anul 2014) rețin atenția prin conținutul de material osteologic canin, reprezentat atât de schelete în conexiune anatomică, cât și de schelete deranjate, conservate parțial (O.D., M.V.).

În complexul cercetat în campaniile 2014 și 2016 a fost evidențiat un schelet în conexiune anatomică, căruia îi lipsește însă partea posterioară, precum și elemente disparate de la alți indivizi, cel puțin nouă, unele prezentând urme de dinți de carnivore și de rozătoare. În celălalt complex, cercetat în campania 2016, au fost identificați doi indivizi aproape întregi, dintre care doar unul în conexiune anatomică, un mascul adult de talie medie/mare; celălalt este un adult bătrân, cu multiple traumatisme vindecate la nivelul coloanei vertebrale și membrelor, de talie mai mică decât primul (V.D.).

În privinţa complexelor funerare cercetate în anul 2016, acestea se caracterizează prin aceleaşi aspecte de rit şi ritual definind necropola cercetată în campaniile anterioare. Celor 437 de complexe funerare cercetate li se adaugă încă 21, numărul total ridicându-se la 458 şi putându-se aprecia că, după această campanie, prin identificarea limitei nordice şi verificarea limitei estice a zonei funerare, poate fi considerată încheiată cercetarea de teren a necropolei localizate în zona nord-estică a promontoriului nufărean. S-a practicat înhumarea individuală, înregistrându-se o serie de cazuri de re-înhumări şi de deranjamente, rezultate din suprapuneri de complexe funerare sau din suprapuneri ale complexelor funerare de complexele de locuire, ceea ce a dus la distrugerea parţială a primelor, din care s-au putut identifica uneori doar părţi din schelet. Gropile mormintelor au fost săpate în depunerea de sediment cenuşiu prăfos. Orientarea mormintelor este V–E. Au fost înregistrate două şiruri paralele şi două niveluri de înhumare. După marea cantitate de cuie şi piroane de fier, se poate afirma drept certă utilizarea sicrielor, în ciuda absenţei materialului lemnos care să o ateste. Scheletele apar în decubit dorsal, aparţinând unor adulţi şi unor copii, cu craniile în poziţie normală sau aşezate fie pe partea dreaptă, fie pe cea stângă, cu braţele aşezate în diverse poziţii – variantele cu antebraţele pe abdomen, bazin sau pe lângă corp, cu subvariantele lor –, cu picioarele întinse, uneori uşor flexate. Un singur mormânt dintre cele descoperite conţinea inventar, reprezentat de trei brăţări de sticlă şi una de bronz (O.D., M.V.). Resturile scheletice analizate provin din 21 de complexe funerare, atribuite la 23 de indivizi. Dintre aceștia, cinci sunt subadulți, iar 18 adulți (13 indivizi de sex masculin și cinci de sex feminin). De asemenea, au fost recuperate oase umane și din conținutul a nouă gropi menajere, care, în unele cazuri, distrug mormintele. Resturile scheletice provin de la 11 indivizi (șapte adulți și patru subadulți), dintre care au putut fi identificați câte doi subiecți din cele două sexe. Pe lângă stabilirea numărului minim de indivizi, determinarea sexului și estimarea vârstei, s-au făcut precizări cu privire la starea de conservare și reprezentare, estimarea staturii scheletice sau identificarea unor markeri ai stresului biomecanic. Totodată, prin observarea unor condiții patologice, a fost evaluată starea de sănătate. Nu în ultimul rând, pe baza analizei unei serii de caractere epigenetice, au fost consemnate informații cu privire la variabilitatea și moștenirea genetică a populației medievale (G.V.).

Date preliminare asupra tezaurului de podoabe medievale descoperit în Pădurea Cernica (jud. Ilfov) – Silviu Oța, Ernest Oberländer-Târnoveanu (MNIR)

În anul 2016, în Pădurea Cernica, din teritoriul localității Pantelimon, jud. Ilfov, a fost descoperit, cu ajutorul detectorului de metale, un tezaur de podoabe medievale. Acesta a fost predat autorităților, care l-au adus la Muzeul Național de Istorie a României.

Tezaurul cuprindea doi cercei din aur și patru brățări din argint. Cerceii și două brățări au fost întregi. Alte două exemplare sunt parțial rupte și au urme de reparare.

Conform modului de confecționare, cu veriga din sârmă simplă, cerceii se pot data anterior anului 1270 (având analogii în descoperirile de la Braničevo, Kalna, Cernăuți). Decorul lor constă din trei pandantive, două egale ca dimensiune (relativ asemănătoare cu cele descoperite pe cerceii de la Isaccea sau Cetine – *Sv. Spas,* în Croația), ajurate, dispuse în lateralele unuia central, mai mare, decorat

https://biblioteca-digitala.ro

în tehnica granulației și filigranului, ornamentat cu opt conuri din foiță de aur. Acest pandantiv are analogii cu cele de la cerceii descoperiți la Voinești, Cernăuți, Cuptoare – *Sfogea*.

Brățările au fost confecționate din sârme de argint sau tuburi de argint torsionate, lățite la capete. Decorul a fost executat în tehnica granulației și filigranului. Acest tip de brățări poate fi datat în cursul secolului al XIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIV-lea. Piesele au analogii pe teritoriul României, la Voinești, Amnaș și Păcuiul lui Soare.

Data îngropării tezaurului este greu de precizat cu exactitate, dar cel mai probabil trebuie căutată spre sfârșitul veacului al XIII-lea, când au avut loc conflicte între căpeteniile tătare de la Dunărea de Jos.

Începuturile cetăţii Feldioara prin prisma datărilor tradiţionale şi a celor radiocarbon – Adrian Ioniță, Daniela Marcu Istrate (IAB), Sebastian Dobrotă (CI), Corina Simion, Iuliana Stanciu, Tiberiu Sava (IFIN–HH)

Cetatea de la Feldioara/Marienburg este atestată documentar pentru prima dată în anul 1240, sub numele *Castrum Sanctae Mariae*, ceea ce presupunea existenţa unei fortificaţii anterioare acestei date şi sugera prin nume o legătură cu Ordinul Teuton, Sfânta Maria fiind, după cum se ştie, patroana ordinului cruciat. Desfăşurate de-a lungul mai multor campanii, săpăturile de la cetate au evidenţiat o succesiune a fazelor constructive începând din secolul al XIII-lea şi până în perioada contemporană. Cea mai veche fază aparţine cavalerilor teutoni, urmând apoi un moment constructiv important în prima jumătate a secolului al XIV-lea. O nouă reconstrucţie şi fortificare a avut loc la mijlocul secolului al XVII-lea, după principiile arhitectural-militare specifice epocii, în care artileria juca un rol din ce în ce mai important, cetatea dobândind în linii mari aspectul actual. Datarea acestor faze şi în special a primelor etape din evoluţia monumentului s-a făcut iniţial pe baza observaţiilor stratigrafice şi de parament, iar după descoperirea anumitor artefacte – pinteni, catarame, monede –, cu ajutorul acestora. Recent, au fost efectuate şi analize radiocarbon pe mortarele din zidărie, rezultând date extrem de interesante.

Informaţii noi pe baza săpăturilor arheologice şi a datărilor radiocarbon asupra unor morminte de la Curtea Domnească din Târgovişte – Gheorghe Olteanu, Florin Petrică (CNMCD Târgoviște), Adrian Ioniţă, Gheorghe Cantacuzino (IAB), Gabriela Sava, Doru Păceşilă, Oana Gâza (IFIN–HH)

Campania de cercetări arheologice din anul 2016, desfășurată, ca și cele din anii 2014–2015, în zona bisericii-paraclis, Turnului Chindia și palatului domnesc, a încercat să ofere răspunsuri cât mai precise cu privire la datarea și succesiunea monumentelor amintite anterior. În acest sens, au fost deschise suprafețe în locuri ce nu fuseseră cercetate arheologic anterior. Acestea au ocupat mai multe zone, printre care cea dintre latura nordică a palatului domnesc şi intrarea de sud în biserica-paraclis, laturile de vest şi nord ale Turnului Chindia, precum şi cea de la est de altarul bisericii-paraclis. Rezultatele cercetărilor îndreptățesc autorii să afirme că ipotezele de datare mai vechi ale monumentelor amintite nu se mai susțin. Trebuie precizat că au fost prelevate probe osteologice și de mortar în vederea datării acestora prin metoda radiocarbon. Cele osteologice, provenind de la înhumări din zona bisericii-paraclis, susțin argumentele autorilor în ceea ce privește noile ipoteze de datare.

Date noi cu privire la istoria Cetăţii de Scaun a Sucevei pe baza cercetărilor arheologice desfăşurate între anii 2011–2014 – Monica Dejan, Ştefan Dejan (MB Suceava)

Cercetările arheologice desfășurate recent la Cetatea de Scaun a Sucevei s-au datorat începutului proiectului de restaurare, care a implicat numeroase modificări în aspectul cetății, incluzând aici și reconstruirea laturii de nord prăbușite din vechime. Din cauza faptului că cercetările arheologice nu au

https://biblioteca-digitala.ro

fost prevăzute în proiectul iniţial, acestea s-au desfăşurat concomitent cu lucrările de restaurare şi s-au făcut doar în zonele care implicau intervenţia constructorului. În consecinţă, toate cercetările s-au limitat la spaţii restrânse, fără legătură unele cu altele. Descoperirile făcute nu sunt impresionante, dar ele aduc câteva date suplimentare în legătură cu istoria cetăţii şi sunt în măsură să confirme unele dintre informaţiile istorice scrise.

Săpăturile de salvare din anul 2016 în orașul medieval de la Costești – Gârlea. Date preliminare – Vlad Vornic (ANA Chișinău)

Deși prezintă un interes aparte pentru arheologia medievală a spațiului pruto-nistrean, așezarea urbană din secolul al XIV-lea de la Costești – *Gârlea* nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea specialiștilor. Semnalat în anii ’20 ai secolului trecut, acest valoros obiectiv arheologic, ce se întinde pe o suprafață de peste 4 kmp, a fost cercetat prin săpături restrânse în anii 1934, 1954, 1957, 1959, 1993 și 2005. Rezultatele acestor investigații, care au avut în principal un caracter de salvare, au fost însă doar în mică parte publicate.

Ca urmare a unor lucrări de excavație neautorizate, în anul 2016, Agenția Națională Arheologică a efectuat la Costești – *Gârlea* două intervenții de salvare. Primul sondaj s-a desfășurat în zona unui șanț săpat ilegal în sectorul nord-estic al orașului medieval, iar al doilea – în „cartierul olarilor” din marginea nordică a sitului. Drept rezultat al săpăturilor de salvare, au fost dezvelite complet sau parțial un cuptor de ars piatra de var de mari dimensiuni, trei complexe adâncite de tipul bordeielor și cinci gropi menajere. Ca inventar arheologic, au fost găsite peste 50 de monede de bronz și argint, câteva obiecte de port de bronz și sticlă, mai multe piese de fier, o piatră fragmentară de râșniță, câteva pietre de ascuțit din gresie, o bogată colecție de ceramică și o mare cantitate de resturi faunistice. Majoritatea absolută a acestor descoperiri poate fi atribuită perioadei de existență a orașului Hoardei de Aur, care corespunde *grosso modo* primelor șapte decenii ale secolului al XIV-lea. Unele vestigii, însă, aparțin altor epoci istorice: bronzului târziu, primei epoci a fierului, perioadei de început a migrațiilor sau Evului Mediu târziu.

Două piese de cupru cu inscripții arabe descoperite în Republica Moldova (secolul al XIV-lea) – Eugen Nicolae (IAB)

Autorul prezintă două piese de cupru din epoca Hoardei de Aur descoperite întâmplător la Costeşti, raionul Ialoveni, şi la Ivancea, raionul Orhei. Amândouă poartă inscripţii arabe şi provin din instrumentarul unor ateliere de prelucrare a metalelor, cel mai probabil al atelierelor implicate în producerea monedelor la Costeşti şi la Oraşul Nou (Yangi-şehr / Şehr al-cedid, localizat la Orheiul Vechi). Prima piesă este un fragment dintr-o plăcuţă dreptunghiulară, cu o inscripţie arabă pe una dintre feţe. Inscripţia are un traseu punctat incizat şi este dispusă pe două rânduri: 738 / Kutluğ bolsu[n]. Este vorba de anul hegirei 738 (1337–1338 p.Chr.), însoţit de urarea „Să fie cu noroc!”. Această urare apare frecvent pe monedele de cupru ale Hoardei de Aur şi a fost identificată, într-o formă degradată, şi pe monedele de cupru bătute la Costeşti (emisiunile de tip Costeşti – Gârla). Inscripţia reprezintă un exerciţiu de scriere sau, mai probabil, un model. Cealaltă piesă este un poanson, care ar aparţine unui depozit, deoarece a fost descoperit împreună cu un fragment de oglindă orientală şi 15 monede de argint (majoritatea bătute la Oraşul Nou în deceniul al şaptelea al secolului al XIV-lea), într-un punct situat aproape de Orheiul Vechi. Pe capătul circular al poansonului (1,6 cm) se observă urmele unei inscripţii arabe, foarte slab conservate. Forma piesei, calitatea metalului şi faptul că inscripţia este în relief se opun ideii că ar fi un tipar monetar. Informaţiile despre fabricarea tiparelor monetare în atelierele islamice şi urmele de cositor observate pe piesă sugerează că ar putea fi un poanson pentru imprimarea unor foiţe de cositor folosite la pregătirea formei din lut în care se turnau tiparele monetare. Apropierea locului

https://biblioteca-digitala.ro

descoperirii de Orheiul Vechi şi asocierea cu monede bătute acolo sugerează provenienţa poansonului din oraşul oriental, atacat şi prădat în 1369.

Biserica angevină cu hramul Sfântului Gheorghe din cetatea Timișoarei, între tradiția istoriografică și realitățile arheologice – Florin Drașovean (MNB Timișoara)

Biserica cu hramul Sf. Gheorghe este atestată în anul 1323, când lui Cenad de Telegd îi este confirmată numirea în scaunul episcopal de Eger. Tradiția istoriografică presupune că, după 1552, când Timișoara este cucerită de otomani, biserica a fost transformată în moschee. După 1716, este dată călugărilor iezuiți, care oficiază prima liturghie la 8 aprilie 1718. În 1754 încep şi ample lucrări de refacere şi reamenajare a faţadei principale, care vor dura 14 ani, mai precis până în 1769 (alte surse spun că lucrările au durat până în 1771). Noua faţadă a fost realizată în stil baroc de arhitectul Franz Anton Platel. Biserica a fost demolată în anul 1914.

Cercetările efectuate între anii 2013–2015 au demonstrat că, în actuala piață Sfântul Gheorghe din Timişoara, nu a existat biserica atestată în 1323. Cele mai vechi ruine aparţin unei clădiri impunătoare, al cărei nivel de construcție este datat în prima jumătate a secolului al XVI-lea. În structura zidului au fost descoperite și elemente arhitectonice care provin dintr-o construcție gotică, care însă nu a putut fi localizată în teren. Prin urmare, informația transformării bisericii în moschee nu este confirmată de cercetările arheologice, așa cum nici situarea în acest loc a bisericii amintite în documentele din secolul al XIV-lea nu mai poate fi susținută. Este însă cert că o parte a materialelor folosite la construcția geamiei, precum şi prezenţa fragmentelor de vitralii în stratul de amenajare a terenului în vederea construirii geamiei provin din demolarea unui alt edificiu construit în stil gotic, care poate fi unul ecleziastic, dar şi laic.

Un „butuc pozitiv” de realizare a unei matrițe monetare de tipul „cu efigie a domnitorului”, descoperit la Cetatea Severinului – Marin Iulian Neagoe (MRPF Turnu Severin)

Piesa analizată a fost recuperată în timpul săpăturilor arheologice, efectuate în anul 1988, în incinta Cetăţii Severinului. Pe o bucată de bronz, cu dimensiunile de 1,5 × 1,4 cm și o grosime de 0,3 cm, a fost imprimată „în pozitiv” imaginea aversului unei monede de tipul „cu efigie a domnitorului” anepigrafă.

Imaginea, încadrată de un cerc perlat exterior, prezintă un personaj în picioare, văzut din față, având pe cap coroana cu trei fleuroane, înveşmântat cu o tunică strânsă pe bust și încinsă la mijloc cu o curea. Deasupra tunicii, personajul poartă o mantie prinsă pe piept, care coboară până în dreptul genunchilor. În mâna dreaptă ține o halebardă, în poziție verticală, iar în mâna stângă globul crucifer. În dreapta și în stânga personajului apar inițialele H D.

Această descoperire ridică o serie de probleme cum ar fi: atribuirea imaginii reprezentate unui tip monetar; identificarea emitentului; stabilirea valorii nominalului.

Dincolo de veridicitatea ipotezelor propuse în privința rezolvării problemelor enunțate, importanța acestei descoperiri este dată de caracterul unic, la care se poate adăuga faptul că reprezintă, în sfârșit, o primă dovadă privind funcționarea unei monetării în cetatea medievală a Severinului.

Cercetările arheologice din anul 2016 la Biserica Adormirea Maicii Domnului din Căușeni – Ion Tentiuc, Mariana Vasilache-Curoşu (MNIM Chișinău)

În toamna anului 2016, membrii Centrului de Cercetări Arheologice din Republica Moldova au efectuat săpături arheologice preventive în curtea Bisericii *Adormirea Maicii Domnului* din Căușeni, în vederea întocmirii documentației tehnice necesare proiectului de restaurare a locașului.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca obiective au fost fixate: identificarea unor elemente arhitecturale noi, de natură arheologică, care să întregească cunoștințele despre eventualele intervenții la zidărie sau posibilele modificări planimetrice, în timp, ale bisericii; acumularea de noi informaţii crono-stratigrafice privind funcționarea necropolei locașului; depistarea de materiale în vederea completării dosarului științific despre acest important monument de istorie, arhitectură și cultură românească medievală.

Investigaţiile arheologice au fost realizate în cadrul a cinci secţiuni trasate în exteriorul locașului, însumând circa 95 mp. Ca rezultat, s-a reușit studierea, pe porţiuni limitate, a unor urme de succesiune a straturilor culturale bulversate sever de construcția sistemului de drenaj contemporan. Dintre cele mai importante descoperiri, menționăm dezvelirea resturilor fundaţiilor unor construcţii, necunoscute anterior, cum ar fi *Exonartexul/Pridvorul, Apeductul/Sistemul* (rudimentar) *de evacuare a apelor*, resturi de fundații ale unor construcții, a căror funcţionalitate nu a fost stabilită. Tot aici au fost cercetate și câteva complexe funerare/morminte din cadrul necropolei bisericii.

În acest an, a fost continuată investigarea *Locuinței cu sobă de cahle cu vultur bicefal*, identificate în anul 2002. Monedele descoperite în interior permit precizarea perioadei de funcționare a locuinței în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În interiorul complexelor cercetate au mai fost descoperite nasturi și aplice din metal (bronz sau argint), piese de inventar din fier, fragmente de vase din sticlă și sticlă de geam, dar și ceramică, printre care mai multe fragmente de cahlă cu imaginea vulturului bicefal bizantin.

S-a stabilit că cele mai timpurii morminte cercetate în cadrul necropolei se încadrează în prima jumătate a secolului al XVI-lea, iar cele mai târzii aparțin sfârșitului secolului al XVIII-lea – începutului celui următor, când a funcționat locașul.

[***Investigații ale culturii materiale medievale din Lipova în lumina descoperirilor arheologice mai vechi sau recente***] – Florin Mărginean (CM Arad)

Bogata istoriografie referitoare la unul dintre cele mai importante târguri medievale de pe cursul inferior al Mureșului, Lipova, nu a fost completată încă de informații de natură arheologică. Prezentarea urmărește tocmai o ieșire din acest impas, prin încercarea de a aduna o serie de elemente de cultură materială recuperate fie în urma unor descoperiri fortuite, fie ca urmare a unor săpături arheologice sistematice. Mesajul transmis de aceste obiecte este unul grăitor și ilustrează o mică parte din cotidianul Lipovei medievale și premoderne.

Probleme actuale ale arheologiei

Legislaţie şi proceduri actuale privind arheologia şi patrimoniul cultural în Bulgaria – Stefan Alexandrov (INAM Sofia)

Autorul prezintă legea privind patrimoniul cultural din Bulgaria şi procedurile prin care sunt organizate săpăturile arheologice (sistematice şi preventive), de la înaintarea cererii pentru autorizarea săpăturii până la organizarea sesiunii anuale de rapoarte arheologice.

Arheologia în Republica Moldova: stadiul actual şi perspective – Oleg Leviţki, Ghenadie Sîrbu, Livia Sîrbu (IPC–AŞM Chișinău)

Cercetarea arheologică a teritoriului dintre Nistru şi Prut este divizată, în mod tradiţional, în trei perioade: basarabeană, interbelică şi postbelică, ultima cuprinzând două etape: sovietică şi post-sovietică.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe parcursul acestor perioade, au fost obţinute rezultate considerabile în studierea culturii materiale şi spirituale a comunităţilor culturale din *epoca paleoliticului* (I. Borziac, S. Covalenco); *neo-eneoliticului* (O. Larina, V. Dergaciov, V. Sorochin); *epoca bronzului* (V. Dergaciov, E. Sava, S. Agulnicov); *epoca fierului* (I. Niculiţă, O. Leviţki, M. Kaşuba, M. Tcaciuc, V. Haheu); *epoca romană şi medievală* (V. Vornic, N. Telnov, P. Bîrnea, Gh. Cebotarenco, Gh. Postică, R. Rabinovici, S. Reabţeva, A. Gorodenco, L. Bacumenco, I. Tentiuc).

Începând cu anul 1991, evoluţia arheologiei este marcată de reorganizări permanente, stoparea treptată a finanţării cercetărilor de teren şi a editării lucrărilor, exodul specialiştilor ş.a.

Totuşi, cercetările arheologice de teren au fost efectuate în colaborare cu specialişti din România, Germania, Marea Britanie, Canada, Belgia etc. De asemenea, au fost întreprinse primele cercetări arheologice în incintele complexelor monastice şi a fost realizat proiectul *Inventarierea monumentelor arheologice din Republica Moldova*.

Rezultatele acestor investigaţii au fost publicate în reviste, culegeri de articole şi de rezumate editate peste hotare şi în ţară (Revista Arheologică, Tyragetia, STRATUM Plus etc.).

Realizări semnificative s-au produs şi în domeniul legislativ, în anul 2010 fiind adoptată *Legea cu privire la protecţia siturilor arheologice* şi publicat Registrul monumentelor din Republica Moldova, iar în 2012 a fost creată Agenţia Naţională Arheologică etc.

Actualmente, investigaţiile arheologice şi valorificarea ştiinţifică a rezultatelor acestora se realizează de specialiştii din cadrul mai multor instituţii: Centrul de Arheologie al IPC–AŞM Chişinău, MNIM Chişinău, ANA Chişinău, U Chişinău, UPS Chişinău, U „Şcoala Antropologică Superioară” Chişinău, ULIM Chişinău, Universitatea din Tiraspol, o parte considerabilă în colaborare cu instituţiile de profil din vestul şi, respectiv, estul Europei.

În pofida sporirii volumului de informaţii cu privire la formaţiunile cultural-cronologice atestate în spaţiul est-carpatic, un şir de aspecte continuă să rămână încă insuficient elucidate şi discutabile.

În cercetările viitoare se impun mai multe priorităţi, de importanţă majoră fiind cele ce ţin de geneza, evoluţia şi destinul acestora, printre care se remarcă următoarele:

– valorificarea ştiinţifică a rezultatelor investigaţiilor arheologice rămase inedite;

– inventarierea şi crearea bazei de date computerizate a patrimoniului arheologic, respectând normele şi practicile de inventariere, prezervare şi valorificare a patrimoniului arheologic adoptate în UE;

– extinderea investigaţiilor de teren, conform standardelor europene privind metodologia cercetării arheologice;

– promovarea caracterului interdisciplinar al cercetării arheologice;

– cercetarea proceselor etno-culturale de pe teritoriul Republicii Moldova în contextul genezei şi evoluţiei spaţiului cultural euro-asiatic, din cele mai vechi timpuri până la sfârşitul Evului Mediu;

– evidenţierea componentelor autohtone şi alogene (est-sud-est şi central-europene) în geneza şi evoluţia comunităţilor cultural-istorice din spaţiul est-carpatic.

Cercetări arheologice de teren în teritoriul administrativ al orașului Isaccea. Gestionarea datelor – Aurel-Daniel Stănică, Valentin Panait (ICEM–GS), Marian Mierlă (INCD–DD)

Colectivul șantierului arheologic *Cetatea Noviodunum* a efectuat, începând cu anul 2009, ample cercetări de teren în teritoriul administrativ al orașului Isaccea, pentru a identifica și carta așezările și necropolele.

Cercetarea arheologică de teren a constituit unul dintre obiectivele prioritare în cadrul proiectului *Noviodunum 2000* (2020), fiind identificat și delimitat un număr mare de situri, care acoperă întreg palierul cronologic, de la neolitic la epocă modernă.

Plecând de la o platformă *software open source*, a fost dezvoltată o soluție de gestionare a datelor arheologice. Prin acest proiect, autorii își propun realizarea unei baze de date spațiale, care poate

https://biblioteca-digitala.ro

reprezenta un instrument necesar pentru organizarea și arhivarea pe termen lung a datelor și informațiilor rezultate în urma investigațiilor arheologice de teren.

Nevoia de arheometrie, o provocare? Stadiul cercetărilor de arheometrie în centrele de cercetare din Cluj-Napoca – Vlad-Andrei Lăzărescu (IAIAC)

Comunicarea urmărește punerea în discuţie a necesității și a oportunității cercetărilor arheometrice în contextul preocupărilor pe care arheologia din România le manifestă. Inexistenţa unui dialog serios între mediul științific și cel arheologic având aceleași preocupări face extrem de anevoioasă colaborarea dintre cele două medii, cu atât mai mult cu cât lipsa unor abordări cu adevărat interdisciplinare este resimțită în special de către cercetarea arheologică, și așa împotmolită în anumite paradigme culturale învechite. Oportunitatea unor discuţii pe tema perspectivelor studiilor arheometrice în România este cu atât mai bine-venită cu cât arheologia nu se mai constituie astăzi într-o umilă *ancilla historiae*. Autorul profită de această ocazie pentru a aduce la cunoştinţa colegilor interesați capacitățile de cercetare de care dispun diferitele centre de cercetare din Cluj-Napoca și pe care le pot pune la dispoziția arheologilor, încercându-se un bilanț al colaborării dintre cele două medii în ultimii ani.

Cercetarea arheologică românească între „să se revizuiască, primesc! Dar să nu se schimbe nimica; ori să nu se revizuiască, primesc! dar atunci să se schimbe pe ici pe colo, şi anume în punctele… esenţiale” – Dorel Micle (UVest Timișoara)

Cercetarea arheologică românească se află astăzi într-un profund proces de modernizare și restructurare. Necesitatea coroborării datelor din teren de cele din laborator a evidențiat rolul colaborărilor interdisciplinare și inter-instituționale. Având un rol determinant în această transformare, care trebuie să se petreacă „din mers”, pentru a se ajunge la un standard european comun și coerent, universitățile din România au căutat și caută mijloacele administrative și logistice pentru a se adapta noilor cerințe ale pieței științifice și, mai nou, a celei investiționale sau de infrastructură. Studiul de caz prezentat ilustrează soluțiile identificate de UVest Timișoara pentru a răspunde acestor provocări, precum și necesitatea realizării unui echilibru între mijloacele teoretice și cele aplicative. De la strategiile educaționale la cele de cercetare, sunt prezentate, pe rând, mijloacele prin care universitatea menționată a căutat să se adapteze noilor standarde, vizând atât o bună pregătire a viitorilor specialiști, cât și implicarea activă în dezvoltarea de noi tehnici de cercetare interdisciplinară cu aplicabilitate în arheologie.

Arheometrie la Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”. Prezent şi perspective – Corina Anca Simion (IFIN–HH)

Experienţa de peste 65 de ani în fizică şi domenii conexe la Măgurele a creat premisele unei abordări interdisciplinare de anvergură în ultima decadă şi pe alte direcţii de cercetare faţă de cele tradiţional acceptate, pentru care IFIN–HH are deja o recunoaştere pe plan naţional şi internaţional. Un exemplu de succes îl reprezintă promovarea Centrului pentru Studiul şi Conservarea Patrimoniului Cultural, unde arheometria reprezintă „placa turnantă” care reuneşte unele laboratoare de analiză fizico-chimică într-o formulă de colaborare interdepartamentală. Metodele de investigaţie vizează datarea radiocarbon, analiza compoziţională PIXE / PIGE, XRF, analiza chimică instrumentală (FT-Raman, FT-IR ATR, HPLC, ICP-MS, GC-MS, TGA etc.), precum şi teste de microbiologie, iradieri tehnologice pentru conservarea unor obiecte aparţinând patrimoniului cultural mobil. Oferta institutului îmbracă o largă „paletă” de activităţi, de la promovare de proiecte naţionale şi internaţionale în colaborare, la studii şi servicii de cercetare ştiinţifică, şi până la servicii de investigaţii de rutină pentru care o parte dintre laboratoare au deja o recunoaştere oficială/acreditare naţională sau internaţională.

https://biblioteca-digitala.ro

Prezentarea se va axa pe un „concentrat” de informaţii la zi, utile interfeţei arheologie/arheometrie, punând în evidenţă, metodă de metodă, avantajele, dezavantajele, limitările, noutăţile şi unele rezultate noi, cu exemple concrete şi sugestii de abordare a colaborărilor multidisciplinare, văzute prin prisma utilizatorilor sau a specialiştilor potenţial interesaţi.

Aplicarea metodelor de spectroscopie moleculară pentru caracterizarea unor probe arheologice – Maria-Mihaela Manea, Marian Vîrgolici (IFIN–HH)

Metodele de spectroscopie moleculară de infraroşu şi Raman (FTIR şi FT-Raman) sunt printre cele mai utilizate metode în majoritatea laboratoarelor din muzee, contribuind direct la interesul crescut din prezent pentru substanţele organice și anorganice în artă și arheologie. Spectroscopia de infraroşu şi Raman sunt două tehnici complementare ce pot furniza informaţii despre structura moleculară, în scopul de a caracteriza și identifica substanţe pe baza unor „amprente” spectrale caracteristice (eng. „fingerprinting”), fie prin analiza directă complet nedistructivă (*in situ*), fie pe cantități mici de probă.

Lucrarea de faţă prezintă studii cu privire la ceramică în vederea identificării pigmenților albi şi caracterizării structurii moleculare şi identificării originii geologice non-distructiv prin două metode – spectroscopia Raman cu transformata Fourrier (FT-Raman) şi analiza multivariată a datelor spectrale pentru o serie de probe de chihlimbar arheologic provenind din colecţiile MNIR.

Pentru caracterizarea structurii moleculare, a fost utilizat spectrometrul FTIR/FT-Raman Bruker Vertex 70, cu detectori răciţi cu azot lichid şi echipat cu două sonde mobile: sonda MIR și sonda FT-Raman pentru teste nedistructive şi fără contact.

Reevaluări arheometrice în Paleoliticul superior din România: implicații și perspective – Mircea Anghelinu (UV Târgoviște)

Cercetarea arheologică a societăților de vânători-culegători paleolitice solicită, din rațiuni multiple (e.g. complexitatea proceselor de formare și gradul precar de conservare a siturilor pleistocene, specificul economic și cultural al acestor comunități etc.), o investiție majoră în termeni de metode arheometrice *sensu lato*. Din nefericire, în arheologia Paleoliticului din România, această investiție a rămas nepermis de modestă, cu consecințe dramatice pentru soliditatea și precizia eșafodajului cronologic și, implicit, pentru înțelegerea dinamicii culturale a epocii. În fapt, această deficiență majoră, corelată cu prelungita inaniție teoretică și financiară și cu miopia metodologică, a conturat un profil fals original, în termeni de cadru crono-cultural, pentru ansamblul Paleoliticului din România, oscilând între protocronie și spectaculoase defazaje culturale în raport cu realitățile documentate în ansamblul Europei.

Reevaluările din ultimul deceniu – arheometrice, paleoclimatice, paleotehnologice – au modificat însă radical această imagine, conturând un cadru crono-cultural mai puțin original, însă mai coerent și mai consistent în termeni de cronologie. În paralel cu reevaluarea vechilor colecții, noile estimări cronometrice (radiocarbon, OSL, TL, ISRL), dublate de analize de paleomediu (geochimia solului, susceptibilitate magnetică etc.), au condus la o reajustare de proporții a cadrului crono-cultural acceptat. Câteva studii de caz recente (Banat, Bazinul Ceahlău) demonstrează potențialul uriaș al acestui set de metode pentru înțelegerea proceselor de formare a siturilor paleolitice și pentru estimarea cronologiei lor.

Analiza arheometrică a ceramicii Cucuteni C din estul României – Florica Mățău (DCI–DȘ, UAIC Iași), Valentin Nica (FF–UAIC Iași), Iuliana-Gabriela Breabăn (CERNESIM–UAIC Iași), Mitică Pintilei (FGG–UAIC Iași), Alexandru Stancu (FF–UAIC Iași)

În general, studiile arheologice dedicate ceramicii Cucuteni C au considerat această categorie ceramică drept un indicator al contactelor pe care comunitățile locale Cucuteni–Tripolie le-au stabilit cu

https://biblioteca-digitala.ro

populațiile din zona de stepă și silvostepă, fiind definită ca un *import*, *pătrundere răsăriteană* sau *influență.* Identificarea ceramicii Cucuteni C se realizează atât pe baza degresantului specific (reprezentat, în principal, de cochilii pisate), cât și a parametrilor stilistici și morfologici care o diferențiază de ceramica pictată cucuteniană.

Studiul de față prezintă rezultatele microscopice, mineralogice și chimice obținute pe un set de fragmente ceramice selectate din mai multe situri din estul României, astfel încât să reprezinte diversitatea stilistică și tipologică a ceramicii Cucuteni C pentru fiecare etapă a culturii Cucuteni.

Investigațiile arheometrice ale ceramicii au urmărit recunoașterea compoziției fazale, a *fabric*-ului, a compoziției chimice și mineralogice, dar și a microstructurii pentru determinarea caracteristicilor tehnologice și pentru identificarea posibilelor surse de materie primă. Cea dintâi caracteristică se referă la tipurile de minerale, îndeosebi minerale argiloase, și la materialul organic care intră în compoziția pastei ceramicii, iar *fabric*-ul (*microfabric*-ul) se referă la structura (microstructura) exprimată prin granulometria pastei ceramice și textura (microtextura) ce se referă la dispunerea mineralelor și a materiei organice în interiorul pastei. Ambele caracteristici au fost analizate prin realizarea unor secțiuni subțiri, care au fost analizate prin microscopie optică în lumină polarizată. Datele privind compoziția minerologică au fost completate prin analize de difracție de raze X (XRD), necesare pentru determinarea temperaturii de ardere a ceramicii. Pentru analiza compoziției chimice au fost realizate analize de spectrometrie de masă cuplată inductiv și ablație laser (LA-ICP-MS). Compoziția chimică, prin identificarea elementelor majore, a oferit informații despre diferențe de tehnologie dintre tipurile ceramice analizate, în timp ce elementele minore și urmă, inclusiv *terrae*-le rare (REE), au fost utile pentru diferențierea între posibilele surse de argile utilizate ca materie primă.

Comparație între vârstele obținute prin datare cu radiocarbon și cele obținute prin analiza dendrocronologică pe probe de inele de copaci pentru ultimii aproximativ 1000 ani AD – Tiberiu Sava (IFIN–HH), Ionel Popa (ICAS Suceava), Gabriela Sava, Iuliana Stanciu, Corina Simion, Oana Gâza, Doru Păceșilă, Maria Ilie, Bianca Ștefan, Alexandru Vasiliu, Vasile Moșu (IFIN–HH)

Comunicarea prezintă rezultatele recente ale comparației dintre vârstele calibrate radiocarbon (IntCal 13) și cele obținute prin analiza dendrocronologică pe 25 de probe de inele de copaci, ce se întind pe o perioadă de aproximativ 1000 de ani, respectiv 1000–1950 AD. Probele provin din regiunea de nord a Moldovei și fac subiectul colaborării dintre institutele IFIN–HH și ICAS Suceava. Această comparație este destinată evaluării totale a proceselor de datare/calibrare ce se desfășoară în Laboratorul RoAMS, iar diferențele găsite vor fi supuse unor investigații viitoare.

LISTA ABREVIERILOR AFILIERILOR INSTITUȚIONALE

ANA Chișinău – Agenția Națională Arheologică, Ministerul Culturii, Chișinău, Republica Moldova
CCA–ON Iași – Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov” – Academia Română, Filiala Iași
CERNESIM–UAIC Iași – Centrul de Studii în Știința Mediului pentru Regiunea de Dezvoltare NE, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
CI – Cercetător independent
CM Arad – Complexul Muzeal Arad
CNAIR București – Compania Naţională de Administrare a Infrastructurii Rutiere, București
CNBAR – Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, Bucureşti
CNM Astra Sibiu – Complexul Național Muzeal „Astra”, Sibiu
CNMCD Târgoviște – Complexul Naţional Muzeal „Curtea Domnească”, Târgoviște
CSOMM–UBB Cluj – Centrul de Studii ale Orientului Mijlociu și Mediteranei – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
DAI Berlin – Deutsches Archäologisches Institut, Berlin, Germania

https://biblioteca-digitala.ro

DAI–RGK – Deutsches Archäologisches Institut – Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt/Main, Germania
DCI–DȘ, UAIC Iași – Departamentul de Cercetare Interdisciplinară – Domeniul Științe, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
DJC Dâmbovița – Direcția Județeană pentru Cultură Dâmbovița, Târgoviște
DJC Prahova – Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Național Prahova, Ploiești
FF–UAIC Iași – Facultatea de Fizică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
FGG București – Facultatea de Geologie şi Geofizică, Universitatea București
FGG–UAIC Iași – Facultatea de Geografie și Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
FIB – Facultatea de Istorie, Universitatea București
FU Berlin – Freie Universität, Berlin, Germania
IA–ANȘ Ucraina – Institutul de Arheologie al Academiei Naționale de Științe, Kiev, Ucraina
IAB – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti
IAIAC – Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
IA–UEL Budapesta – Institutul de Arheologie al Universității de Știință Eötvös Loránd, Budapesta, Ungaria
ICAS Suceava – Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare în Silvicultură „Marin Drăcea”, Câmpulung Moldovenesc
ICEM–GS – Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
ICSU Sibiu – Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu
IFIN–HH – Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”, Bucureşti
IFPA–ETH Zürich – Institutul de Fizică a Particulelor și Astrofizică, Eidgenössische Technische Hochschule, Zürich, Elveţia
INAM Sofia – Institutul Național de Arheologie cu Muzeu, Sofia, Bulgaria
INCD–DD – Institutul Național de Cercetare Dezvoltare „Delta Dunării”, Tulcea
INP – Institutul Național al Patrimoniului, București
IPC–AȘM Chișinău – Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, Centrul de Arheologie, Chișinău, Republica Moldova
IS–ER București – Institutul de Speologie „Emil Racoviță”, București
IS–ER Cluj – Institutul de Speologie „Emil Racoviţă”, Cluj-Napoca
MB Brăila – Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila
MB Suceava – Muzeul Bucovinei, Suceava
MCDR Deva – Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane, Deva
MC Mangalia – Muzeul de Istorie și Arheologie Callatis, Mangalia
MCR Sf. Gheorghe – Muzeul Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe
MDJ Călărași – Muzeul Dunării de Jos, Călărași
MINAC – Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
MJ Argeş – Muzeul Judeţean Argeş, Pitești
MJ Botoșani – Muzeul Județean Botoșani, Botoșani
MJ Buzău – Muzeul Judeţean Buzău, Buzău
MJIA Maramureş – Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureș, Baia Mare
MJIA Prahova – Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova, Ploieşti
MJ Vâlcea – Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, Râmnicu Vâlcea
MMB – Muzeul Municipiului București
MNB Timişoara – Muzeul Național al Banatului, Timişoara
MN Brukenthal – Muzeul Naţional Brukenthal, Sibiu
MNIM Chișinău – Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova
MNIR – Muzeul Naţional de Istorie a României, București
MNIT – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
MO Craiova – Muzeul Olteniei, Craiova

https://biblioteca-digitala.ro

MRPF Turnu Severin – Muzeul Regiunii Porţile de Fier, Drobeta-Turnu Severin
UAIC Iași – Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași
U Bayreuth – Universität Bayreuth, Germania
UBB Cluj – Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca
U Chișinău – Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova
U Debrecen – Debreceni Egyetem, Debrecen, Ungaria
U Edinburgh – University of Edinburgh, Marea Britanie
ULIM Chișinău – Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău, Republica Moldova
UPS Chișinău – Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Chișinău, Republica Moldova
U Sibiu – Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu
U „Spiru Haret" – Universitatea „Spiru Haret", București
U „Școala Antropologică Superioară" Chișinău – Universitatea „Școala Antropologică Superioară", Chișinău, Republica Moldova
UT „Gh. Asachi" Iași – Universitatea Tehnică „Gheorge Asachi", Iași
UV Târgovişte – Universitatea „Valahia", Târgovişte
UVest Timișoara – Universitatea de Vest, Timișoara

https://biblioteca-digitala.ro

HOMINES, FUNERA, ASTRA (HFA) – CRONICA UNUI SIMPOZION INTERNAŢIONAL DUPĂ ŞASE EDIŢII (2011–2017)

Este greu să prezinţi un eveniment după atâtea ediţii, dar, în acelaşi timp, este un parcurs care îi ajută pe organizatori să aibă o imagine de ansamblu, să vadă de unde au pornit şi unde se află în prezent.

Povestea acestui simpozion a început cu trei cercetători[1] aflați la studii postdoctorale[2], în căutarea unei manifestări ştiinţifice internaţionale care să aibă ca temă obiectul de interes a doi dintre ei, şi anume arheologia funerară. Şi cum astfel de manifestări nu sunt foarte frecvente, cei trei au decis să iniţieze una care să servească ca platformă pentru schimbarea informaţiilor şi ideilor pe acest subiect. Aşa a început filmul acestei manifestări ştiinţifice, din care, până în prezent, s-au derulat şase episoade, pe parcursul cărora s-au produs schimbări atât în ceea ce priveşte „actorii", cât şi „regizorii", singurul lucru rămas constant fiind locul de desfăşurare, şi anume Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia.

Deşi s-a născut din obligaţia contractuală de a raporta în cadrul programului de cercetare postdoctoral participarea la întruniri ştiinţifice internaţionale, manifestarea a continuat, dincolo de imperativele începuturilor, în primul rând pentru că, în timp, s-a dezvoltat, oferind un real prilej de comunicare cu colegii, atât din România, cât şi din alte părţi ale Europei, interesaţi de arheologia funerară.

Organizatorii simpozionului au fost Mihai Gligor (toate cele șase ediţii), Raluca Kogălniceanu (toate ediţiile), Roxana-Gabriela Curcă (ediţiile I–IV) şi Andrei Dorian Soficaru (ediţia a VI-a). Din punct de vedere instituţional, simpozionul s-a desfăşurat sub tutela următoarelor instituţii: Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia (care este şi gazda manifestării – toate ediţiile), Institutul de Arheologie din Iaşi (ediţiile I–II), Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (ediţiile III–IV), Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti (ediţiile V–VI) şi Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer" din Bucureşti (ediţia a VI-a).

Din punct de vedere financiar, simpozionul s-a autosuşţinut printr-o taxă de participare, al cărei rol a fost acela de a acoperi, în cea mai mare parte, cheltuielile de organizare, fiind asigurate participanţilor cazarea, masa pe toată perioada

[1] Mihai Gligor de la Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, Raluca Kogălniceanu de la Muzeul Judeţean „Teohari Antonescu" din Giurgiu şi Roxana-Gabriela Curcă de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

[2] POSDRU/89/1.5/S/61104 cu titlul „Ştiinţele sociale şi umaniste în contextul dezvoltării globale – dezvoltare şi implementare a cercetării postdoctorale".

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 255–273

https://biblioteca-digitala.ro

manifestării, precum şi o excursie tematică şi materiale informative. În vederea acoperirii tuturor cheltuielilor necesare, costurile organizării au fost suplimentate de către cei trei organizatori din fonduri proprii (ediţiile I–II), din diverse granturi (grantul CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2012-3-0461 – ediţiile III–V şi grantul CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0490 – ediţia a IV-a), precum şi din fonduri extrabugetare aduse de M.G şi R.K. de la instituţiile de care aparţin.

Primele cinci ediţii au avut un ritm de desfăşurare anual, după care organizatorii au decis să mărească intervalul dintre manifestări la doi ani, în vederea publicării volumelor aferente şi pentru a permite cercetătorilor să pregătească din timp lucrările pentru temele speciale ale fiecărei ediţii.

Simpozionul s-a axat, în general, pe prezentări orale. S-a evitat, pe cât posibil, acceptarea posterelor neînsoţite de măcar un autor, deoarece acest gen de prezentare nu ar fi dat posibilitatea purtării unor discuţii pe marginea subiectului. În câteva cazuri excepţionale, s-a acceptat prezentarea comunicării prin intermediul programului Skype.

De-a lungul celor şase ediţii, numărul participanţilor a crescut, ca şi diversitatea ţărilor de provenienţă, ocazional depăşind graniţele Europei. Astfel, în programul primei ediţii au fost înscrise 19 prezentări, ai căror autori proveneau din patru ţări europene (fig. 1/b), ediţia a doua s-a bucurat de înscrierea a 16 comunicări, ai căror autori proveneau tot din patru ţări europene (fig. 2/b), ediţia a III-a: 15 comunicări, cu participanţi din opt ţări, dintre care cinci europene, la care se adaugă Canada, SUA și Georgia (fig. 3/b), ediţia a IV-a: 23 de comunicări, participanţii provenind din cinci ţări europene (fig. 4/b), ediţia a V-a: 32 de comunicări, participanţii provenind din 12 ţări, dintre care 11 europene (fig. 5/b), pentru ca la ediţia a VI-a să fie înscrie 30 de comunicări şi cinci postere, participanţii provenind din 17 ţări, dintre care 13 europene, la care se adaugă Rusia, Turcia, Armenia şi Noua Zeelandă (fig. 6/b).

Începând cu ediţia a şasea, simpozionul a beneficiat şi de o pagină web proprie (https://homines-funera-astra.ro/), platformă care se doreşte a fi dezvoltată pe parcursul ediţiilor viitoare.

De asemenea, perioada acoperită de subiectele prezentărilor s-a extins de la Preistorie şi Antichitate (primele ediţii) până la a include şi Evul Mediu, uneori fiind prezentate descoperi care ar putea fi considerate chiar aparţinând perioadei pre-moderne.

Tematica a început să fie mai restrânsă/punctuală, începând cu a doua ediţie, din dorinţa de a concentra, de fiecare dată, discursul pe un anume aspect al practicilor funerare.

Subiectul primei ediţii (2011) a fost destul de larg, singura condiţie fiind aceea ca prezentările să se axeze pe descoperiri cu caracter funerar datând din Preistorie şi până în Antichitate. Subiectele abordate au variat de la prezentări generale ale unor contexte cu caracter funerar la analize aplicate. Încă de la prima ediţie, manifestarea

https://biblioteca-digitala.ro

s-a bucurat de prezenţa în acelaşi loc atât a arheologilor, cât şi a specialiştilor în antropologie fizică, o comuniune fără de care nu se poate discuta cu adevărat despre arheologie funerară. De asemenea, o prezenţă, mai puţin obişnuită pentru tematica discutată, dar cu atât mai binevenită, a fost aceea a unei comunicări axate pe subiectul lexicului funerar antic.

A doua ediţie a manifestării (2012) a fost marcată de o primă schimbare importantă, şi anume restrângerea tematicii prezentărilor. Subiectul acestei ediţii a fost „viaţa de după viaţă", intenţia iniţială fiind aceea de a discuta, cu precădere, problema inventarelor funerare. Participanţii au avut, însă, o viziune mai largă decât organizatorii, propunând comunicări al căror subiect a atins şi alte aspecte care se încadrau în tema sugerată, cum ar fi construirea de monumente funerare impresionante (tumuli). Abordărilor tradiţionale pentru o conferinţă de arheologie pe tema practicilor funerare li s-au adăugat câteva comunicări care s-au axat pe interpretarea textelor antice sau a unor inscripţii în direcţia sugerată de tema particulară a manifestării.

Ediţia a treia (2013) a avut ca temă legătura dintre foc şi moarte. Pe lângă prezentările care au vizat cazuri clare de incineraţie din Preistorie şi Antichitate, au existat şi altele, care au dus la discuţii mai ample pe marginea subiectului propus. Astfel, una dintre prezentări, sugestiv intitulată „Multiplele feţe ale focului. Neoliticul şi focul sacru", a îndreptat discuţiile în direcţia valenţelor simbolico-religioase ale acestei forţe purificatoare. O discuţie a vizat aspecte lingvistice, mai precis terminologia aferentă focului în limbile greacă şi latină. În sfârşit, o prezentare mai puţin obişnuită în peisajul arheologic românesc a pus în circulaţie rezultatele unui experiment de incineraţie. Această ediţie a simpozionului s-a încheiat cu o prezentare din partea Tinei Jakob, cercetător important în domeniu, care a făcut o reevaluare critică a analizei resturilor umane incinerate din contexte arheologice.

A patra ediţie a manifestării (2014), prima care a extins arcul cronologic pentru a include şi descoperiri medievale, şi-a propus să discute două aspecte importante legate de arheologia funerară: momentul şi cauza morţii. Primul aspect a suscitat discuţii privind datarea diverselor contexte funerare, atât prin diverse mijloace tradiţionale, cum ar fi artefactele descoperite în morminte, cât şi prin modalităţi mai puţin obişnuite, cum ar fi dispariţia obiectelor de inventar funerar. Evident, dintre prezentările pe această temă nu au lipsit cele care au avut la bază datarea cu radiocarbon a oaselor umane. A doua temă a acestei ediţii, cauza morţii, a dus la includerea mai multor comunicări cu o componentă bioarheologică, ceea ce a întărit abordarea interdisciplinară a problemelor discutate în cadrul manifestării. Interdisciplinaritatea a fost accentuată şi de prezentările devenite deja tradiţionale, care analizau problematica propusă din perspectiva inscripţiilor şi textelor antice.

O conturare şi mai clară a manifestării s-a produs odată cu ediţia a cincea (2015). Subiectul – animalele şi moartea – a atras un număr foarte mare de participanţi dintr-un număr la fel de mare de ţări, ceea ce a impus organizarea prezentărilor pe secţiuni paralele. Comunicările s-au coagulat, prin prisma abordărilor, în trei mari

https://biblioteca-digitala.ro

sub-teme, şi anume: 1. oase de animale dezarticulate în contexte funerare umane; 2. înmormântări de animale parţiale sau întregi (asociate sau nu cu oseminte umane) şi 3. prezenţa simbolică a animalelor în contexte funerare umane (a. figurine în morminte şi b. reprezentări artistice de animale în contexte funerare şi texte care discută rolul animalelor în contexte funerare). În cadrul primei sub-teme s-a discutat, printre altele, rolul oaselor de animale descoperite în morminte şi în ce măsură acestea reprezintă resturi ale unui banchet funerar, ofrande de carne sau altceva, variind între reprezentări simbolice ale întregului, elemente în cadrul unei hibridizări om-animal sau resturi de la un veşmânt, de exemplu. În cadrul celei de-a doua sub-teme, au fost prezentate cazuri de înmormântări de câini, porci, vite, cai şi o vulpe. De asemenea, s-a discutat, de la caz la caz, rolul animalelor drept însoțitori ai omului după moarte, companioni iubiţi ai omului pe timpul vieţii sau obiecte ale unor sacrificii. A treia sub-temă, care a vizat prezenţa simbolică a animalelor în contexte funerare, a adus în discuţie figurinele descoperite în morminte şi interpretate, printre altele, drept jucării sau companioni. Au mai fost prezentate şi discutate reprezentări de animale pe sarcofage, pe pereţii camerelor funerare sau în textele antice care vorbesc despre aspecte funerare.

Ultima ediţie de până acuma, a şasea (2017), a adus în discuţie un subiect dezbătut deseori în cadrul manifestărilor de profil: copiii şi moartea. Deşi numărul de prezentări a fost la fel de mare ca la ediţia precedentă, la solicitarea participanţilor, care doreau să aibă posibilitatea să audieze toate prezentările, s-a renunţat la organizarea pe sesiuni paralele. Datorită noului co-organizator inclus în echipă, manifestarea a beneficiat de o prezenţă numeroasă şi activă de bioarheologi, ridicând astfel cu mult nivelul discuţiilor. O noutate în structura manifestării a constituit-o prezenţa unei prelegeri de deschidere, din partea unei cunoscute specialiste în subiectul conferinţei, Siân E. Halcrow din Noua Zeelandă. S-a discutat problema sub-reprezentării copiilor în contextele funerare şi numeroase aspecte ale înmormântărilor de sub-adulţi în diverse zone şi din perioade diferite. Prezenţa numeroasă a bioarheologilor a adus în faţă şi alte subiecte legate de copii care, fără a fi direct legate de sfera funerară, au fost facilitate de aceasta. După cum este bine cunoscut, analiza resturilor osteologice umane poate oferi informaţii valoroase nu numai cu privire la practicile funerare (prin prisma contextului descoperirii), dar şi cu privire la modul în care indivizii respectivi au trăit. Astfel, numeroase prezentări s-au axat pe problemele de sănătate ale copiilor (malnutriţie, deficit de vitamine, markeri de stres, anemie, scorbut etc.) sau pe probleme survenite la naştere. Printre subiectele abordate s-au numărat cel al amuletelor puse în morminte de copii din mezoliticul nord-european şi cel al sicrielor pentru copii din Evul Mediu târziu polonez. Acestor abordări li s-a adăugat şi una din perspectivă sociologică, în cadrul căreia au fost analizate şi comparate epitafuri din epoca romană şi din secolul al XIX-lea într-o încercare de a discuta gradul de afectivitate părintească exprimat de acestea *versus* realitatea vieţii de copil din perioadele respective. Tot cu ocazia acestei

https://biblioteca-digitala.ro

ultime ediţii s-a dezvoltat secţiunea de postere, care s-a bucurat de o prezenţă modestă numeric, însă cu potenţial de dezvoltare pe parcursul ediţiilor viitoare.

Demersul de a crea o reală platformă de discuţie pe subiecte legate de arheologia funerară nu ar fi fost cu adevărat complet fără publicarea volumelor aferente fiecărei ediţii. Până în prezent au apărut două dintre acestea (primul în 2012, în seria BAR International Series şi al doilea în 2015, în seria Archaeopress Archaeology) (fig. 7), ambele la o editură de prestigiu – Archaeopress – din Oxford. Volumele au fost editate de organizatorii primelor două ediţii, la care s-a adăugat ajutorul lui Susan Stratton, în ceea ce priveşte partea de corectură a limbii engleze. În prezent, următoarele două volume sunt în lucru, preconizându-se apariţia volumului al treilea în 2018 şi a celui cu lucrările prezentate la ultima ediţie în cursul anului 2019.

LISTA COMUNICĂRILOR ÎN ORDINEA ÎN CARE AU FOST SUSŢINUTE

Ediţia I: „Homines, Funera, Astra. Internaţional Symposium on Funerary Anthropology", June 5–8, 2011, "1 Decembrie 1918" University, Alba Iulia (fig. 1/a)

Valentin-Codrin CHIRICA, Vasile CHIRICA – *La Spiritualité des enterrements paléolithiques: pièces d'art mobilier et de parure, déposées comme des offrandes.*

Adina BORONEANŢ, Clive BONSALL – *Burial Practices in the Iron Gates Mesolithic.*

Mihai GLIGOR, Mariana ROŞU, Viorel PANAITESCU – *Bioarchaeological inferences from Neolithic human remains at Alba Iulia – Lumea Nouă (Romania).*

Raluca KOGĂLNICEANU, Alexandru MORINTZ – *The funerary space in the Hamangia culture. Possible location choices for the burial area.*

Susan STRATTON, Dušan BORIĆ – *Gendered bodies and objects in the mortuary domain: Comparative analyses of Durankulak cemetery.*

Raluca KOGĂLNICEANU, Monica MĂRGĂRIT – *Shell adornments in the Hamangia culture.*

Cătălin LAZĂR, Gabriel VASILE, Theodor IGNAT – *Some observations about Eneolithic cemetery from Sultana – Malu Roşu (Southeast Romania): traditions, rules and exceptions.*

Dimitar CHERNAKOV – *Late Chalcolithic foundation burial of a child in Kosharna Tell.*

Ladislav ŠMEJDA – *The patterns of grave disturbances at the prehistoric cemetery of Holesov, Czech Republic.*

Gheorghe LAZAROVICI – *Fleshing. Case study: Tureni – Tumulul Mare (Cluj County).*

Cristian SCHUSTER, Alexandru MORINTZ, Raluca KOGĂLNICEANU – *Funerary monuments on the A2 Highway (Cernavoda-Medgidia segment). Case study: Tumulus no. 3.*

Angela SIMALCSIK, Bogdan Petru NICULICĂ – *The tumular necropolis from Adâncata-Imaş, Suceava County. The results of the anthropological analysis.*

Vitalie BÂRCĂ – *Funerary rite and rituals of the early Sarmatians (2nd-1st centuries BC) on the territory between the Don River and the Danube mouths.*

https://biblioteca-digitala.ro

Michael VICKERS – *Coins and pebbles from the Anglo-Georgian excavations at Pichvnari.*
Dan APARASCHIVEI, Mihaela IACOB, Andrei SOFICARU, Viorica VASILACHE – *Aspects of everyday life reflected in the funerary discoveries from Ibida (Slava Rusă, Tulcea County).*
Alexander RUBEL, Andrei SOFICARU – *Child burials in Roman Dobrudja. Report on work in progress: The Situation at Ibida (Slava Rusă).*
Irina Adriana ACHIM – *Sépultures d'enfants dans les nécropoles romaines et tardo-romaines en Dobroudja. Quelques réflexions.*
Roxana-Gabriela CURCĂ – *Lexique funéraire antique concernant l'espace carpato-pontique*
Vlad-Andrei LĂZĂRESCU – *Sacrificial rites or "simply" burials? New approaches in Early Migration Period spiritual life.*

Ediţia a II-a: „Homines, Funera, Astra. Internaţional Symposium on Funerary Anthropology": The Archaeology of Death in Ancient Times. *Life beyond Life?*, 23–26 September 2012, "1 Decembrie 1918" University, Alba Iulia (fig. 2/a)

Valentin-Codrin CHIRICA, Vasile CHIRICA – *Vivre et mourir dans le paléolithique du monde: les communautés humaines et leur environnement.*
Adina BORONEANŢ, Clive BONSALL – *Grave goods in the Iron Gates Mesolithic. Identity and inclusion.*
Sanda BĂCUEŢ-CRIŞAN – *Neolithic Cremation Graves and Funerary Inventory from Porţ „Corău" (Sălaj County, Romania).*
Mihai GLIGOR, Mariana ROŞU – *Neolithic tools of human bones for the other world?*
Raluca KOGĂLNICEANU – *Cutting and carving polished stone tools as grave goods in the Hamangia cemetery from Cernavodă.*
Kathleen MCSWEENEY, Krum BAČVAROV – *Isolated Human Remains from Chalcolithic non-funerary contexts in Bulgaria.*
Cătălin LAZĂR, Mădălina VOICU – *Distorsion of archaeological realities: identities through grave goods.*
Mădălin VĂLEANU – *Death beyond life. The problems regarding the reinterpretation and reconsideration of some old anthropological discoveries. Study case: Cucuteni-Cetăţuie and Cosăuţi.*
Tibor-Tamás DARÓCZI – *Contributions to the interpretations of metal objects in funerary contexts of the Copper and Bronze Age of the Eastern Carpathian Basin.*
Doru BOGDAN, Mihai GLIGOR – *Bronze Age burial mounds – family crypt or public cemetery?*
Vitalie BÂRCĂ – *Remarks on the emergence and distribution within the Sarmatian environment of the graves' ditch-surrounding custom.*
Manana ODISHELI – *Burying the dead in Georgian Iberia in Roman times.*
Alexander RUBEL – *Afterlife and the Living. The Arginusae Trial and the omission of burying the dead.*
Kirsty MCLEOD, Hannah J. O'REGAN, David M. WILKINSON – *Romano-British cave burials: A case study from Northern England.*

https://biblioteca-digitala.ro

Violeta-Maria RĂILEANU – *Récit de vie* behind the funerary texts. A few remarks on *CIL* VI 3914 (= IDRE 27).

Lucreţiu MIHAILESCU-BÎRLIBA, Roxana-Gabriela CURCĂ – *Lebenserwartung in Moesia Inferior und in Scythia Minor. Ein Vergleich.*

Ediţia a III-a: „Homines, Funera, Astra. Internaţional Symposium on Funerary Anthropology": Death and Fire in Ancient Times, 15–18 September 2013, "1 Decembrie 1918" University, Alba Iulia (fig. 3/a)

Vasile CHIRICA, Valentin-Codrin CHIRICA – *Vivre et mourir en Préhistoire. L'Homme et le Feu chez les Gravettiens de l'Europe.*

James S. OLIVER, Suellen C. GAULD, Sarah W. KANSA – *Ritual Cannibalism and Feasting at Domuztepe, Late Neolithic Mesopotamia.*

Raluca KOGALNICEANU, Angela SIMALCSIK – *Traces of fire on the human remains from the Hamangia cemetery at Cernavoda.*

Bogdan Petru NICULICĂ, Sergiu POPOVICI – *Occurrence and forms of manifestation of the incineration in the northeastern Carpathian space.*

Andrzej PELISIAK – *Landscape of the living and the landscape of the dead. Long barrows: fire in the mortuary practices of Funnel Beaker cultures communities in Polish lowland.*

Daria LOŽNJAK DIZDAR, Petra RAJIĆ ŠIKANJIĆ, Zrinka PREMUŽIĆ, Tajana TRBOJEVIĆ VUKIČEVIĆ – *Unusual cremation practice from the prehistoric site of Dolina, Croatia.*

Sanda BĂCUEŢ-CRIŞAN – *Multiple faces of fire. Neolithic and sacred fire.*

Mihai GLIGOR, Kirsty McLEOD – *A Secondary Cremation of Human Remains at Alba Iulia-Lumea Nouă Neolithic Settlement (Romania).*

Sanda BĂCUEŢ-CRIŞAN, Mihai GLIGOR – *Inhumation versus Cremation in Romanian Neolithic. Why they did it?*

Alex RUBEL – *Patterns of infant-burials. Infant burials in Iron Age Europe in the ethnographical context of deviant burials, incineration and inhumation.*

Mario NOVAK, Smiljan GLUŠČEVIĆ – *Bioarchaeological study of the cremation burials from the Roman period necropolis of Zadar-Relja – taphonomic characteristics, demographic profiles and pathological changes.*

Michael VICKERS, Amiran KAKHIDZE – *Evidence for funerary feasts in the Greek necropolis at Pichvnari.*

Roxana-Gabriela CURCĂ – *Terminology of fire in Greek and Latin.*

Cătălin LAZĂR, Adrian BĂLĂȘESCU, Theodor IGNAT (Museum of Bucharest, Romania), Ciprian ASTALOŞ – *An experimental study of the effects of environmental conditions, time factor, and fire temperatures on the cremated bones and artifacts.*

Tina JAKOB, Bisserka GAYDARSKA – *'Up in Flames' – A critical evaluation of the analysis of cremated human remains from archaeological contexts.*

https://biblioteca-digitala.ro

Ediţia a IV-a: „Homines, Funera, Astra. Internaţional Symposium on Funerary Anthropology": Time and Cause of Death from Prehistory to Middle Ages, 21–23 September 2014, "1 Decembrie 1918" University, Alba Iulia (fig. 4/a)

Sanda BĂCUEŢ-CRIŞAN – *The red line – funeral inventory.*

Alexandra ANDERS – *The times of their death – burials from a Late Neolithic settlement in Polgár-Csőszhalom (NE-Hungary).*

Katalin SEBŐK – *Layers of formality: social, cultural and cognitive relations of funerary practices in the Late Neolithic of the Great Hungarian Plain.*

Mihai GLIGOR, Kirsty McLEOD, Lynsey TOASE, Călin ŞUTEU, Doru BOGDAN – *'A Ditch in Time': A Bioarchaeological Analysis of the Human Skeletal Remains Discovered at Alba Iulia-Lumea Nouă (Romania).*

Susan STRATTON, Seren GRIFFITHS, Raluca KOGĂLNICEANU, Angela SIMALCSIK, Cristian-Eduard ŞTEFAN, Valentin DUMITRAŞCU, Alexandru MORINTZ, Tom HIGHAM, Dušan BORIĆ and Alasdair WHITTLE – *The earliest Neolithic cemetery in south-east Europe? A formally modelled chronology for Cernica, Romania.*

Cătălin LAZĂR, Mihai FLOREA, Gabriel VASILE, Ionela CRĂCIUNESCU, Theodor IGNAT – *One cemetery, two moments in time. The case of Sultana-Malu Roșu cemetery.*

Bianca PREDA – *Pit-Grave burials in the plains of Northern Wallachia: burial rite, grave goods and relative and absolute chronologies.*

Tatjana TKALČEC – *Coin finds at Crkvari-St. Lawrence church site (Northern Croatia) as terminus* ante quem non *for funerary features.*

Siniša KRZNAR – *Can the position of the forearms serve as a dating determinant in medieval and early modern cemeteries on the territory of the northern Croatia?*

Natalie MURTON, Ellenor MILLICAN – *Analysis of trauma to determine cause of death in human skeletal remains. Case studies from Great Britain.*

Claudia RADU, Norbert SZEREDAI, Cătălin DOBRINESCU, Octavian POPESCU – *Applying a biocultural approach in the reconstruction of the formation of a funerary assemblage from a Bronze Age barrow from Constanța County, Romania.*

Norbert SZEREDAI, Claudia RADU, Cătălin DOBRINESCU – *Mortality and morbidiy profiles for a non-adult sample from the Early Medieval necropolis of Mireasa (Constanța County, Romania).*

Luminiţa ANDREICA – *Meeting a medieval community of Bizere Monastery (Romania): lifestyle, occupation and nutritional status.*

Monica DRAGOSTIN – *Unwilling to survive freedom: the historical representation of Decebalus' suicide.*

Alexander RUBEL – Mors praematura*. The causes of death in inscriptions from the Roman Empire.*

Lucrețiu MIHAILESCU-BÎRLIBA – *La mortalité des légionnaires en Mésie Inférieure.*

Kai BRODERSEN – *The Critical Years of Life: Censorinus on the Right Time of Death.*

Irina Adriana ACHIM – *Mort violente «* pro Christi nomine » *: considérations sur le dossier des martyrs de la Scythie.*

George BODI, Loredana SOLCAN, Luminița BEJENARU – *Is there such a time as a time of death? Thoughts on a possible reconstruction of the attitude towards death of the Cucuteni population.*

https://biblioteca-digitala.ro

Sorin-Cristian AILINCĂI, Mihai CONSTANTINESCU – *Living with the dead. Burials in Early Iron Age settlement at Enisala–Palanca, Tulcea County (Southeastern Romania).*

Corina BORȘ, Luciana RUMEGA-IRIMUȘ, Gabriel VASILE, Marius ILIE – *New evidence on the funerary phenomena of the Middle Hallstatt period in Transylvania. The collective grave from Tărtăria – Podu Tărtăriei vest.*

Gabriel BĂLAN – *First Iron Age burials at Gelmar (Hunedoara County, Romania).*

<u>Poster:</u>

Juraj BELAJ, Filomena SIROVICA – *Disappearance of grave goods: Changes in Burial Practices in 14th century Ivanec, Croatia.*

Ediţia a V-a: „Homines, Funera, Astra. Internaţional Symposium on Funerary Anthropology": Death and Animals from Prehistory to Middle Ages, 18–21 October 2015, "1 Decembrie 1918" University, Alba Iulia (fig. 5/a)

<u>Session 1: Disarticulated animal bones in human funerary contexts</u>

Sabin Adrian LUCA, Anamaria TUDORIE – *Life subject to rituals. Abandonment ceremonial, the "Closure" of the site.*

Mihai GLIGOR, Kirsty MCLEOD, Alison CARNELL – *Human Skulls and Faunal Remains from Alba Iulia-Lumea Nouă Eneolithic Settlement (Romania).*

John CHAPMAN – *THE HUMAN ZOO – Hamangia animals, humans and monsters.*

Raluca KOGĂLNICEANU, Valentin DUMITRAŞCU, Adrian BĂLĂŞESCU – *Food or not food? This is the question. A contextual analysis of animal bones found in the Hamangia cemetery from Cernavoda, Romania.*

Cătălin LAZĂR, Adrian BĂLĂŞESCU, Theodor IGNAT – *Bioarchaeological data about a secondary burial from the Sultana - Malu Roşu cemetery (Romania).*

Luminiţa BEJENARU, Angela SIMALCSIK, Ion TENTIUC, Valeriu BUBULICI – *Remains of bear-skin in a cremation burial of late Iron Age, discovered in Mana-Orhei (Republic of Moldova).*

Andrei SOFICARU, Claudia RADU, Mariana PROCIUC, Ştefan HONCU – *Humans and animals in the same pit. Preliminary results regarding the burial M 141 from Slava Rusă.*

Charilaos Ev. GOUIDIS, Eirini K. TEKIDOU – *Shells and Shellsherds in Greek Region Graves During Classical and Hellenistic Times.*

Kirsty MCLEOD, David M. WILKINSON, Hannah J. O'REGAN – *Romano-British burial practices: An examination of the human skeletal remains recovered from the Dog Hole Cave, Haverbrack, Cumbria.*

Anita Rapan PAPEŠA, Tajana TRBOJEVIĆ-VUKIČEVIĆ, Zrinka PREMUŽIĆ – *Holy Cow: the case of bovine calcaneus in Late Avar cemetery Nuštar in Eastern Croatia.*

<u>Session 2: Whole/partial animal burials (with or without human burials associated)</u>

Adina BORONEANŢ, Clive BONSALL, Monica MĂRGĂRIT – *Man's best friend(s)? Animals in the Iron Gates Mesolithic/Early Neolithic transition.*

https://biblioteca-digitala.ro

Alexandra ANDERS – *The dog and it owner – a burial from a Late Neolithic settlement in Polgár-Csőszhalom (NE Hungary).*

Andrzej PELISIAK, Ewa CYGAN – *Cattle in mortuary practices of the Late Neolithic communities in north-central Europe. The Globular Amphorae Culture.*

Maja PASARIĆ, Jacqueline BALEN – *Pigs in Eneolithic burial practices.*

Boris KRATOFIL, Maja KRZNARIĆ ŠKRIVANKO – *Chalcolithic burial pit from Vinkovci, Croatia.*

Theodor TODOROV – *Dog grave from EIA settlement (site 25, Trakia HW).*

Irina SHRAMKO – *Dog in the cult practices of the inhabitants of Bilsk hillfort from the Early Iron Age.*

Stanislav ZADNIKOV – *Animal sacrifices in the religious practice of the population in the left bank of the Dnieper forest steppe Scythian epoch.*

Darejan KACHARAVA, Michael VICKERS – *Slaves, horses and dogs in 5th and 4th century BC burials in Colchis.*

Alexander RUBEL – *Childerich's Horses. Animal Burials in the Germanic World until the Early Middle Ages.*

Zoltán TÓTH – *Sacrificial animals in the late Avar period in the Carpathian Basin.*

Sofija PETKOVIĆ, Jelena BULATOVIĆ, Dragica BIZJAK – *Woman-fox burial: an evidence for special relationship and funerary practice at the necropolis of Slog-Ravna, Serbia.*

<u>Session 3a: Symbolic presence of animals in funerary contexts: Figurines in graves</u>

Sanda BĂCUEŢ-CRIŞAN – *The guardians.*

Mihaela SIMION, Cătălina-Mihaela NEAGU, Decebal VLEJA, Ionuț BOCAN – *Figurine discovered in a Funerary Context at Alburnus Maior.*

Anita VASILKOVA-MIDOSKA – *MUTE COMPANIONS: Terracotta figurines of animals as grave offerings on the territory of Republic of Macedonia.*

Liana OŢA – *Animal-toys in Roman graves found in Moesia Inferior.*

Corina BORŞ – *A chariot to the Gods? The miniature votive chariot from Bujoru and its possible cult meanings.*

<u>Session 3b: Symbolic presence of animals in funerary contexts: Artistic representations and texts</u>

András PATAY-HORVÁTH – *Animal ceremonialism and the origins of the ancient Olympic Games.*

Elena Roxana ASĂNDOAE, Savvas PETRIDIS, Sofia ANASTASIOU – *The Role of Animal Depictions on Klazomenian Sarcophagi. Funeral harbingers or simple ornaments?*

Ewa CYGAN – *Cattle on wall paintings in private tombs in Western Thebes during the 18th dynasty.*

Irina ACHIM – *Animalistic representations in Late Antiquity funerary contexts at the Lower Danube.*

Gábor KALLA – *Where have all the animals gone? Contradictions between a Neo-Assyrian funerary ritual and the archaeological data.*

https://biblioteca-digitala.ro

Ediţia a VI-a: „Homines, Funera, Astra. Internaţional Symposium on Funerary Anthropology": Death and Children from Prehistory to Middle Ages, 15–18 October 2017, "1 Decembrie 1918" University, Alba Iulia (fig. 6/a)

Siân E. HALCROW – *New directions in child bioarchaeology: the maternal-infant nexus.*
Andrej A. EVTEEV – *A method for assessing the age-at-death of infants based on craniofacial measurements.*
Adina BORONEANȚ – *Mesolithic childhood – a view from the Iron Gates.*
Maja PASARIĆ – *Childhood charms. Animal remains and representations from Mesolithic child burials in Northern Europe.*
Raluca KOGĂLNICEANU – *Where are the children? The case of the Late Neolithic Hamangia cemetery from Cernavodă – Columbia D, Romania.*
Luminița BEJENARU, Angela SIMALCSIK, Lăcrămioara Elena ISTINA – *New-born and deer remains in a pit of the prehistoric site from Fulgeriș (Bacău County, Romania).*
Mario NOVAK, Ivor JANKOVIĆ, Jacqueline BALEN, Hrvoje POTREBICA – *Childhood health in Copper Age. An example from Potočani, northern Croatia.*
Andrzej PELISIAK – *Where are the children? Late Neolithic barrows in the landscapes of the Polish Carpathians.*
Marina KARAPETIAN, Ruzan A. MKRTCHAN, Hasmik G. SIMONYAN – *Analysis of spine 'stress' markers in subadults from Lchashen Late Bronze Age archaeological site in Armenia.*
Nataliya BEREZINA, Katharina FUCHS, Corina KNIPPER, Sabine REINHOLD, Julia GRESKY – *Malnutrition and vitamin deficiency: childhood scurvy and anemias in Bronze Age populations of North Caucasus.*
Nadia PEZZULLA – *Ancient Near Eastern pediatrics: children health and causes of death from the archaeological context and the medical texts collections.*
Gabriel BALTEȘ, Ana FETCU, Mihai GLIGOR – *Infant burials from the Scythian necropolis at Sâncrai (Alba County), Romania.*
Michael VICKERS – *Some child burials at Pichvnari, Georgia.*
Tanya SLOBODYAN – *Child burials in the cemeteries of the La Tène and Early Roman periods. Perspectives on cremated burials.*
Liana OȚA – *About Sarmatian children graves in Wallachia and Moldavia.*
Bebina MILOVANOVIĆ, Ilija DANKOVIĆ – *Characteristics of funerary ritual for children in the necropoles of Viminacium.*
Sofija PETKOVIĆ, Nataša MILADINOVIĆ-RADMILOVIĆ – *Health status of children in Timacum Minus, Dacia Ripensis (eastern Serbia).*
Ksenija ĐUKIĆ, Nataša MILADINOVIĆ-RADMILOVIĆ, Tamara PAVLOVIĆ – *A double burial in the Medieval Avarian necropolis of Čik (Serbia): a grave of a mother and a baby.*
Zsófia RÁCZ, Tamás SZENICZEY – *Children of the Avars. Children graves of the 6th-8th century cemeteries of Kölked (South-West Hungary).*
Anastasia BROZOU, Clair RICHARDSON, Mihai GLIGOR – *Childbirth complications in the Early Middle Ages: a case study of skeletal remains from the Migration period in Transylvania.*
Nataša ŠARKIĆ, Sofia ZDRAL, Vesna BIKIĆ, Saša REDŽIĆ – *Child mortality during the Middle Ages at Viminacium (Serbia).*

https://biblioteca-digitala.ro

Marta LICATA, Paola BADINO, Adelaide TOSI, Chiara ROSSETTI – *The ritual of the tile in the Northwester Lombardy cemetery areas. A particular burial practice of children.*

Alexander RUBEL – *Is affective parenthood a modern invention? A reassessment of modern Sociology of Childhood against the background of epitaphs for children from the Roman Empire and from the 19th century.*

Magdalena KRAJEWSKA, Tomasz KOZŁOWSKI – *Skeletal growth and development of the children from Vistula Pomerania and Kuyavia (Poland) in the Middle Ages and modern times as a measure of the state of health and standard of living.*

Alexandra KOZAK – *Children of the Old Kyiv. Vestiges of diseases on the bones from Medieval and Postmedieval town.*

Željka BEDIĆ, Siniša KRZNAR, Kristina TURKALJ, Mario ŠLAUS – *The life of children in the area of Medieval and Early Modern Podravina - a bioarchaeological view of the village of Torčec.*

Vasilica-Monica GROZA, Luminița BEJENARU, Daniel GARVĂN – *Child death in Middle Ages: medieval necropolis discovered at Piatra Neamț-Dărmănești (Neamț County, Romania).*

Magdalena MAJOREK – *Case study of modern children coffins from archaeological explorations (Poland).*

Andrei Dorian SOFICARU – *A child burial from Slava Rusă (Romania) – an osteobiographical profile.*

Andrei MĂGUREANU, Angela SIMALCSIK, Raluca KOGĂLNICEANU – *Late Medieval children graves in Southern Romania: the case from Călugăreni, Giurgiu County.*

Postere:

Aura PICCIONI – *Children, sacrifice, and the house: the case study of Archaic Italy.*

Charilaos Ev. GOUIDIS, Eirini K. TEKIDOU – *Children's burials of Byzantine period from excavations of Thessaloniki.*

Antónia MARCSIK, Sándor GULYÁS, Csilla BALOGH, Yvett KUJÁNI, Tamás HAJDU – *Physical anthropological analyses on human remains from the Migration Period in Maros valley, SE Hungary.*

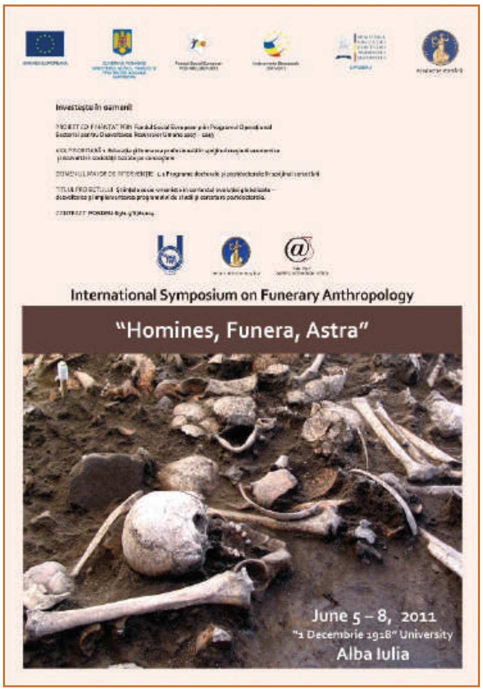
Michela STEFANI – *The infant's grave in the Foro della Pace in Rome.*

Tamás HAJDU, Antónia MARCSIK, Tamás SZENICZEY, Krisztián KISS, Zsolt BERNERT, Péter ZÁDORI, Krisztina BUCZKÓ, Zsolt DALLOS, István DÓDONY, Krisztina TAKÁCS-VELLAI, Erika MOLNÁR – *Paleooncological research on historical populations from the Carpathian Basin.*

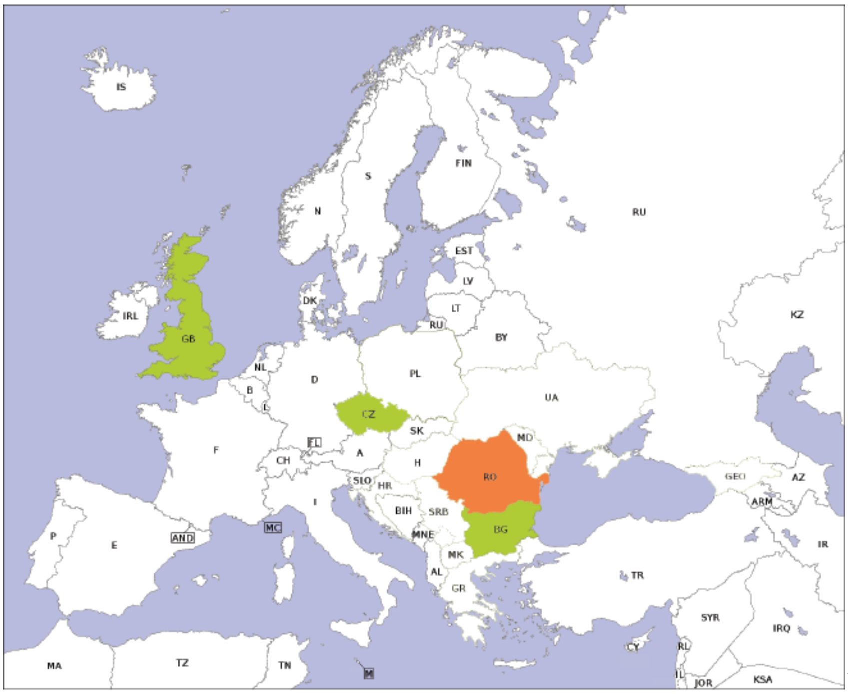
Raluca Kogălniceanu*, Mihai Gligor**

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București; e-mail: raluca.kogalniceanu@gmail.com.
** Universitatea „1 Decembrie 1918", Alba Iulia; e-mail: mihai.gligor@uab.ro.

https://biblioteca-digitala.ro

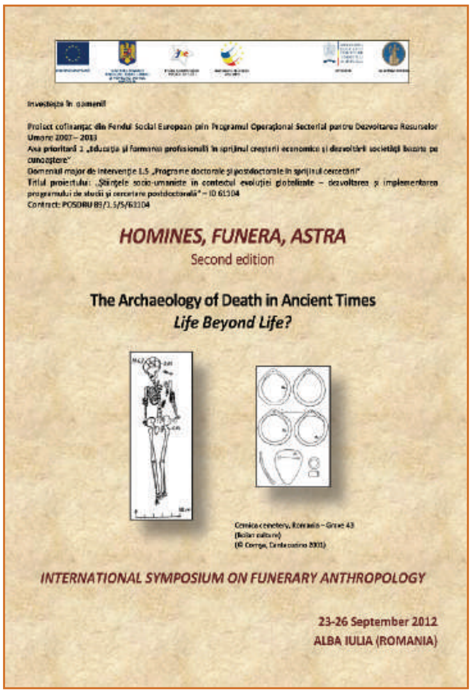
a

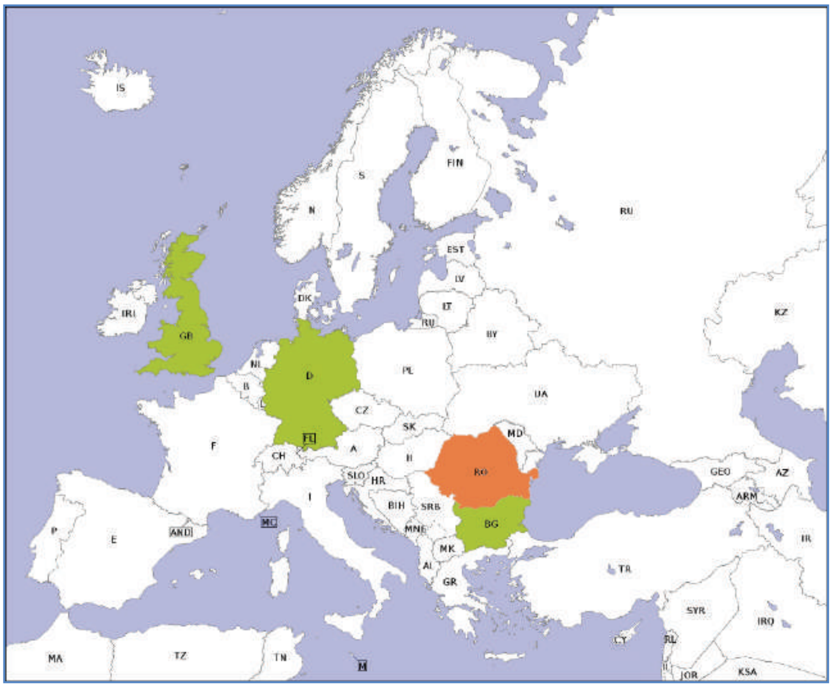
b

Fig. 1. Ediţia I: coperta volumului de rezumate (a) şi ţările de provenienţă a participanţilor (b).

https://biblioteca-digitala.ro

a

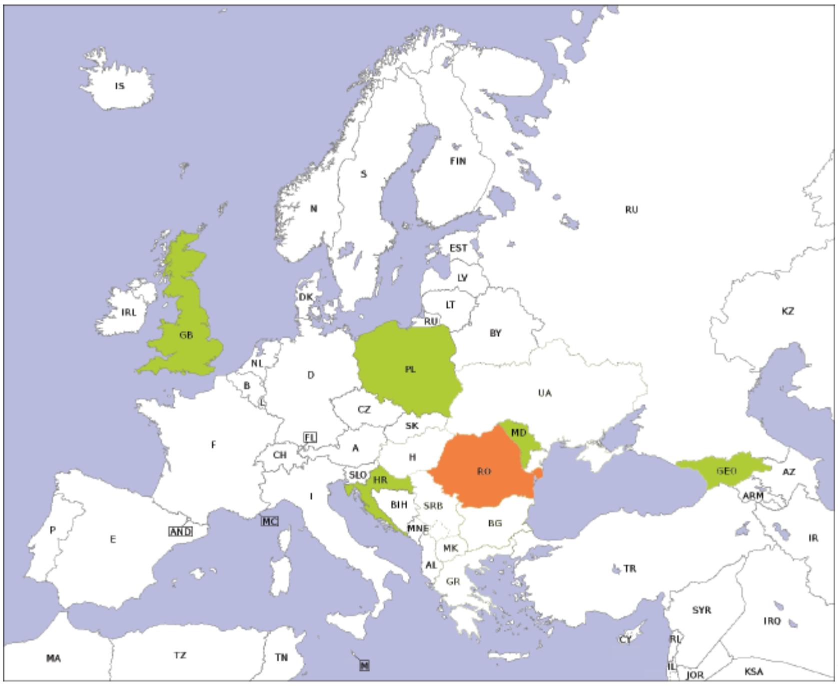
b

Fig. 2. Ediţia a II-a: coperta volumului de rezumate (a) şi ţările de provenienţă a participanţilor (b).

https://biblioteca-digitala.ro

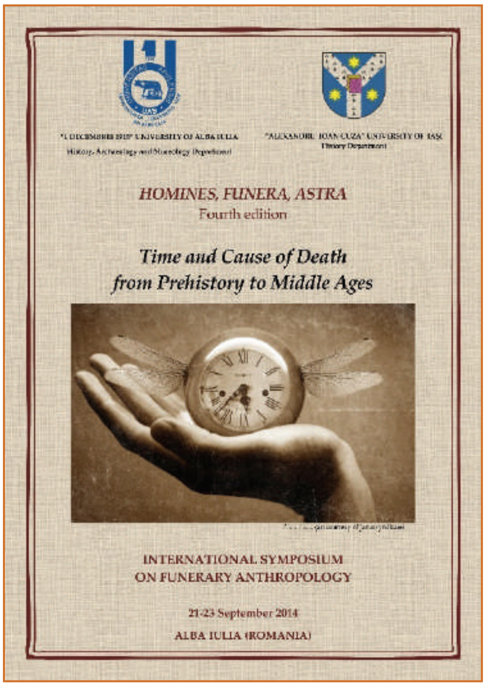
a

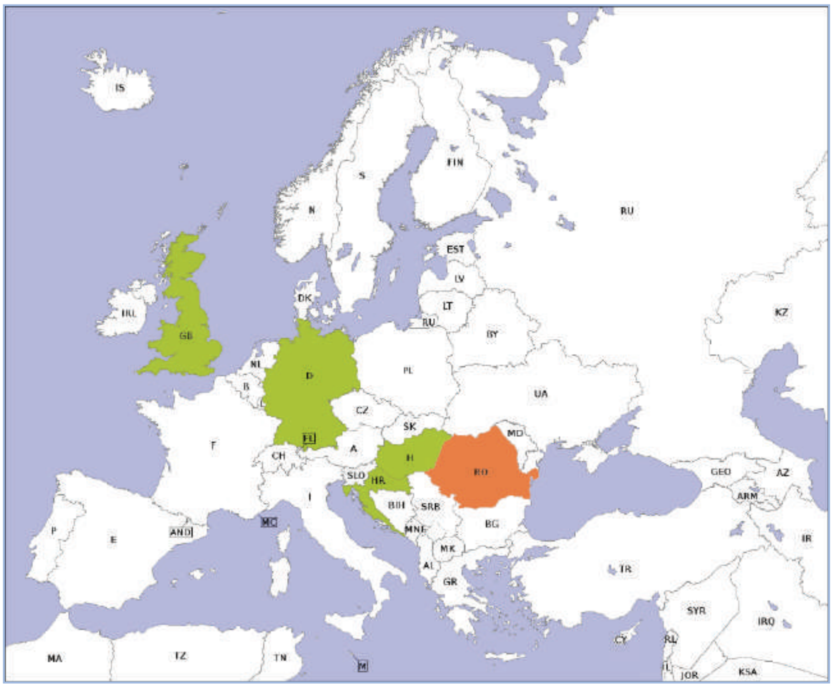
b

Fig. 3. Ediţia a III-a: coperta volumului de rezumate (a) şi ţările de provenienţă a participanţilor (b).

https://biblioteca-digitala.ro

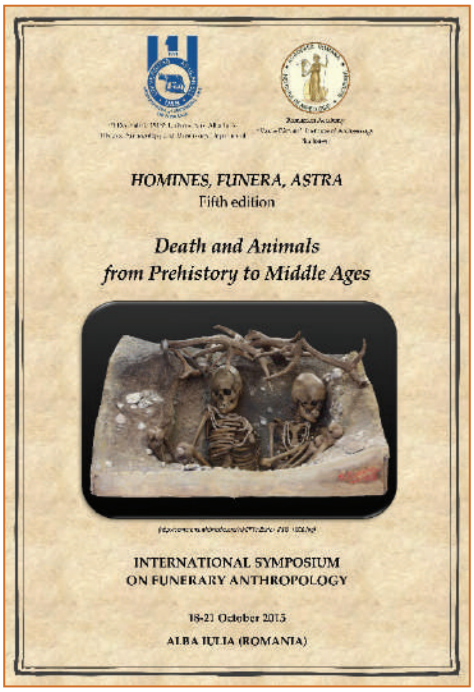
a

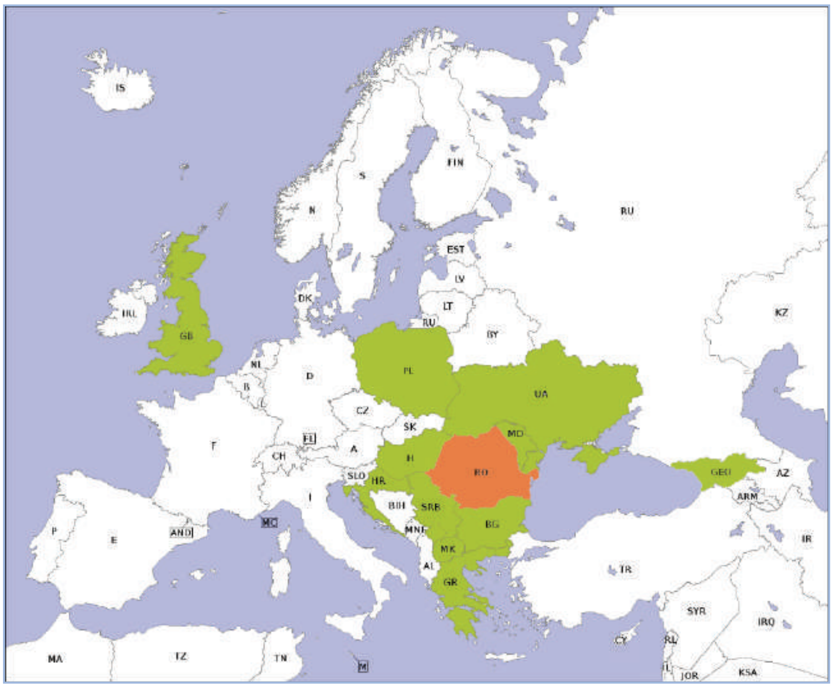
b

Fig. 4. Ediţia a IV-a: coperta volumului de rezumate (a) şi ţările de provenienţă a participanţilor (b).

https://biblioteca-digitala.ro

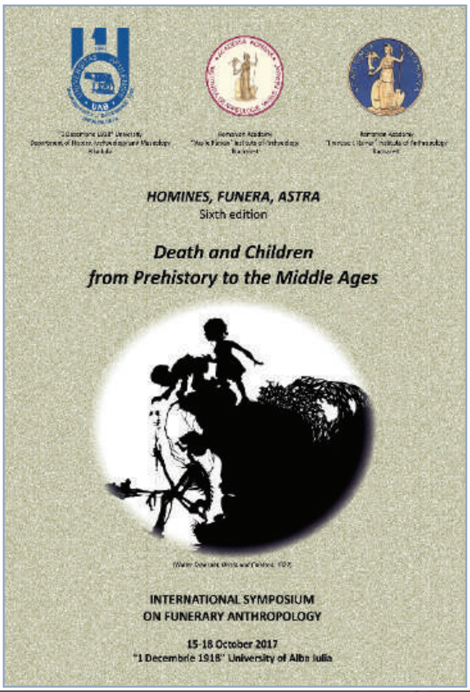
a

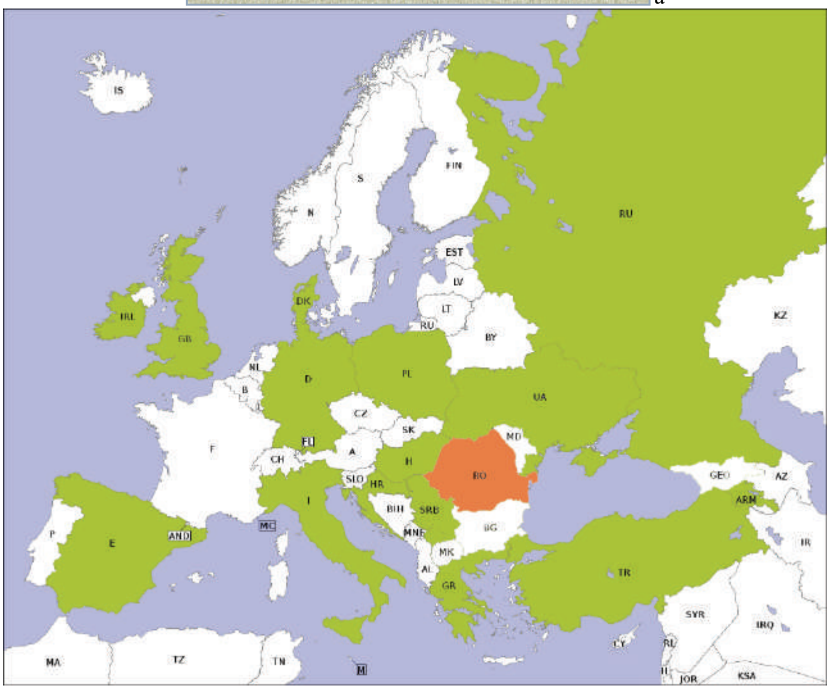
b

Fig. 5. Ediţia a V-a: coperta volumului de rezumate (a) şi ţările de provenienţă a participanţilor (b).

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Fig. 6. Ediţia a VI-a: coperta volumului de rezumate (a) şi ţările de provenienţă a participanţilor (b).

https://biblioteca-digitala.ro

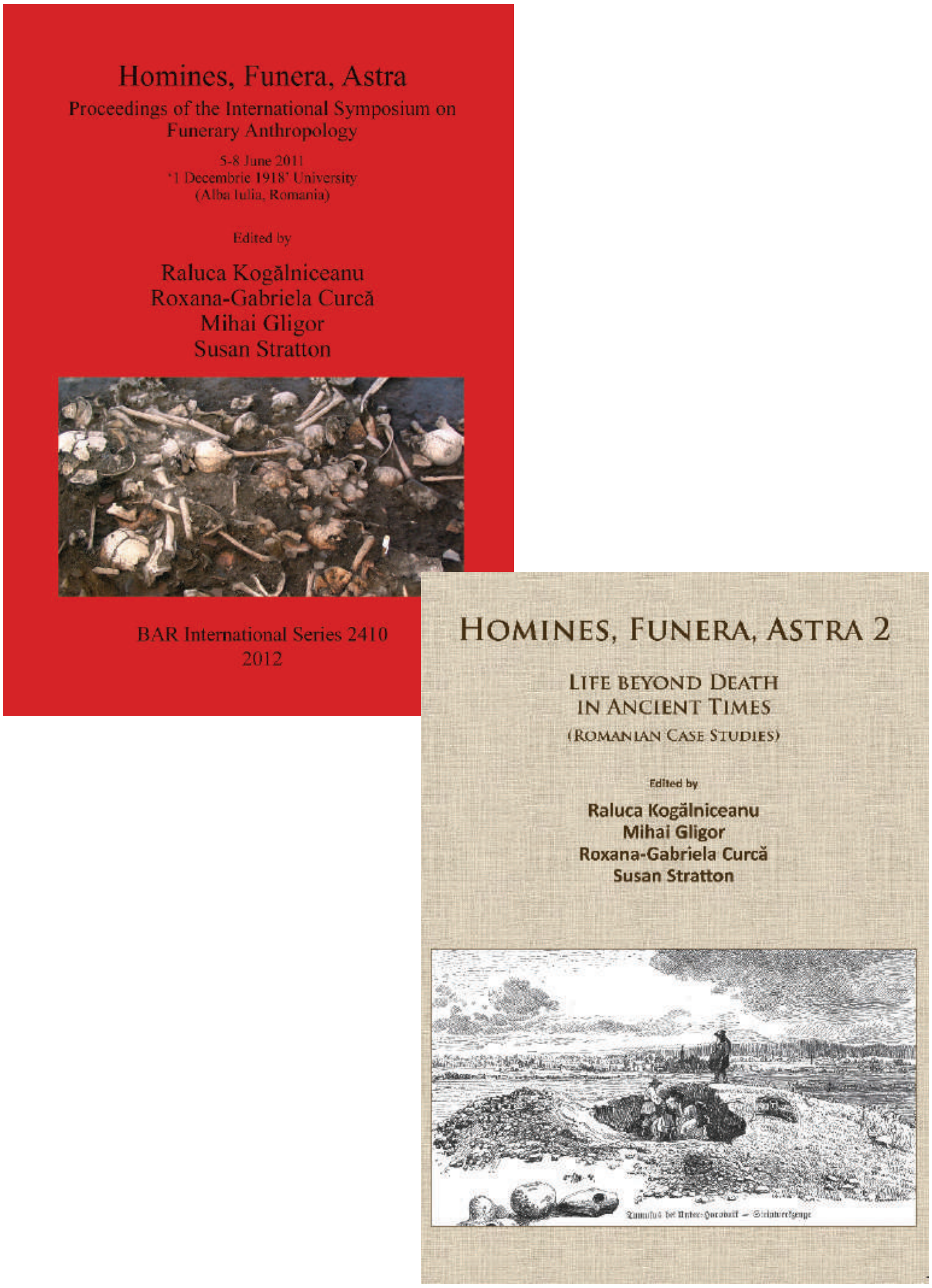

Fig. 7. Primele două volume apărute la Archaeopress, Oxford.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DOUĂ CONFERINȚE INTERNAȚIONALE ORGANIZATE LA TÂRGU JIU

Muzeul Județean Gorj „Alexandru Ștefulescu" a fost gazda a două simpozioane cu participare internațională, în cadrul celor două reuniuni științifice fiind discutate teme de interes pentru cercetarea preistorică.

Prima întrunire, *4th Balkan Early Metallurgy Symposium*, a avut loc în perioada 10–12 mai 2015. Autoritățile locale (Consiliul Județean Gorj) şi Muzeul Județean Gorj (reprezentat prin Dumitru Hortopan) au contribuit substanțial la finanțarea şi organizarea evenimentului, însă o participare însemnată la inițierea, susținerea financiară şi succesul științific ale acestui demers a avut şi Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române (reprezentat prin Radu Băjenaru). Lor li s-au alăturat *University College London* (instituție reprezentată de Miljana Radivojević) şi *University College London Qatar* (de Thilo Rehren). După cum se observă chiar din titlu, acest simpozion pe teme de metalurgie preistorică se află la cea de-a patra organizare, primele trei întruniri, cu aceeaşi tematică, având loc în Marea Britanie, Serbia şi Bulgaria. Pentru desfăşurarea simpozionului din România, Târgu Jiu şi zona Gorjului au fost alese pentru frumusețea peisajului, numărul mare de monumente vizitabile, importanța descoperirilor preistorice, prezența zăcămintelor de cupru în zonă şi existența unor galerii, încă necercetate de specialişti în arheometalurgie, care ar putea fi indicii pentru exploatarea timpurie, posibil încă din preistorie, a respectivelor zăcăminte.

Potrivit intenției organizatorilor, exprimate în invitația de participare la lucrările conferinței, obiectivele acesteia au fost de a aduce laolaltă cercetători interesați de preistoria zonei Balcanilor şi, îndeosebi, de începutul prelucrării metalelor în acest areal, de a discuta diverse subiecte legate de proprietățile fizico-chimice şi mineralogice ale obiectelor de metal şi resturilor rămase de la turnare, de a găsi noi căi de colaborare pentru studiul mineritului în preistorie şi de a promova rezultatele unor astfel de investigații, făcându-le accesibile unui număr cât mai mare de cercetători.

La lucrările simpozionului au participat 26 de cercetători, în majoritate preistoricieni, 10 fiind din România. Dintre cele 23 de comunicări înscrise inițial în program, au fost susținute 18. Partea de comunicări a reuniunii a fost deschisă cu prezentarea obiectivelor şi rezultatelor obținute în cadrul unui proiect, aflat în derulare la acel moment, al unei echipe multinaționale conduse de Daniel Veres, care îşi propunea să investigheze condițiile de mediu din trecut în câteva zone-cheie din Carpații României şi impactul activităților umane asupra mediului. Între ideile importante ale proiectului se număra aceea de a oferi o înțelegere mai cuprinzătoare

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, Bucureşti, 2017, p. 275–283

https://biblioteca-digitala.ro

a istoriei folosirii metalului în regiunea carpatică, precum şi obţinerea de noi informaţii privind schimbările paleoclimatice.

Prezentările s-au succedat apoi în funcţie de subiectul abordat, conturându-se două grupuri mari: unul care a discutat rezultatele obţinute în urma investigaţiilor făcute asupra unor vechi galerii miniere şi rezultatele unor experimente menite a reconstitui procesul tehnologic de extragere şi prelucrare a minereurilor de cupru; celălalt grup de prezentări a fost dedicat analizelor tipologice, cronologice, tehnologice şi compoziţionale ale pieselor de metal descoperite, în special, în zona carpato-balcanică, datând de la începutul neoliticului şi până la sfârşitul perioadei mijlocii a epocii bronzului.

În cadrul primului grup de comunicări, rezultate foarte interesante au fost obţinute prin investigaţiile geofizice şi de teren efectuate asupra minei cu zăcăminte de cupru de la Prljuša – *Mali Šturac* din Serbia. Aici au fost găsite fragmente ceramice de tip Bubanj-Hum Ia, cca 1000 de topoare de piatră cu şanţ circular (aşa-numitele topoare pentru minerit) doar la suprafaţa sitului, nicovale pentru sfărâmarea minereului, obiecte de piatră finite şi semifinite, fără urme de utilizare, toate constituindu-se în indicii ale existenţei unei activităţi metalurgice intense, încă din perioada eneolitică. Situl preistoric minier de la Curak, pe valea râului Jarmovac, în apropiere de Priboj on Lim (sud-vestul Serbiei), a fost, de asemenea, cercetat recent, fiind prelevate probe pentru datarea activităţii miniere (perioada culturii Vinča). Deşi săpătura arheologică a fost de dimensiuni reduse, s-a putut realiza o reconstituire detaliată a activităţilor legate de minerit, cu semnificaţie pentru discutarea etapelor timpurii ale extragerii şi prelucrării metalelor în Balcani. O altă comunicare a arătat că tehnologia modernă, folosind un *scanner* performant – Faro Focus 3D, poate oferi o documentare detaliată asupra unor structuri miniere abandonate, în zone greu accesibile, unde prezenţa umană nu este posibilă.

În expunerea sa, referindu-se la descoperirile de tip Vinča în chip special, dar menţionând că situaţia poate fi extinsă la tot eneoliticul, Miljana Radivojević a atras atenţia asupra numărului foarte scăzut de resturi rămase de la activităţile de topire a metalului identificate în situri (zgură, de exemplu), prin comparaţie cu cantitatea impresionantă de obiecte de metal existentă, fiind avansate două idei: resturile rămase din desfăşurarea activităţii de procesare a minereului au fost neglijate în cursul săpăturilor arheologice sau respectiva activitate lasă în urmă puţine dovezi. Cu acest prilej, a prezentat rezultatele a 12 experimente în 10 instalaţii diferite, prin care a încercat să reconstituie procedeele de topire şi să documenteze resturile obţinute din activităţile de topire a minereului de cupru (luat din minele de la Ždrelo şi Rudna Glava). Experimentele vizând topirea malahitului desfăşurate în binecunoscutul sit neolitic de la Plocnik, în sudul Serbiei, în realizarea cărora au fost implicaţi arheologi din diverse ţări, angajaţi ai muzeului din Toplica, studenţi, dar şi săteni, au deschis mai mult arheologia către publicul larg şi au contribuit la creşterea popularităţii zonei ca destinaţie turistică.

Cel de-al doilea grup de comunicări s-a concentrat asupra studiului obiectelor făcute, îndeosebi, din cupru/bronz şi metal preţios (argint şi aur). Adina Boroneanţ

https://biblioteca-digitala.ro

şi Clive Bonsall au adus în discuţie unele descoperiri din situl de la Schela Cladovei, aparţinând neoliticului timpuriu, constând din piese de podoabă de culoare verde (în majoritate, mărgele), identificate prin analize SEM şi XRF ca fiind realizate din malahit. A fost prezentat întreg lanţul de activităţi desfăşurate pentru obţinerea respectivelor podoabe, dar şi analogiile din mediul neolitic timpuriu şi mai târziu (perioada Vinča). Colierul făcut din mărgele de cupru şi scoici descoperit, în urmă cu cca 70 de ani, într-un mormânt datat în faza Vidra a culturii Boian de la Glina – *La Nuci* a constituit subiectul comunicării lui Cristian Ştefan. Situl de la Pietrele, cu bogatele sale descoperiri de obiecte de cupru, a fost prezentat de către Meda Toderaş. Analizele chimice efectuate asupra a 90 dintre piese au indicat existenţa a două, poate trei, surse diferite de cupru.

Din bazinul superior al râului Struma, în Bulgaria, provin mai multe descoperiri de obiecte de metal (topoare plate, topoare-ciocan, dălţi), datate în mileniile V–III a.Chr. Phlip Mihaylov atrăgea atenţia asupra zăcămintelor de cupru existente în zona menţionată, care ar fi putut fi exploatate la acea vreme, formulând chiar şi câteva ipoteze asupra modului de organizare a activităţii miniere în respectivul areal. Comunicarea lui Anton Shipilov a fost interesantă atât prin prisma faptului că erau aduse în discuţie descoperiri de obiecte de cupru din morminte datate în perioada eneolitică dintr-un areal mai îndepărtat, regiunea Volga-Kama, şi poate mai puţin familiar cercetătorilor interesaţi de preistoria zonei Balcanilor, dar şi prin problemele ridicate (întinderea aşa-numitei provincii metalurgice carpato-balcanice, identificarea surselor de cupru folosite pentru confecţionarea unora dintre piesele eneolitice din zona Volga-Kama ca fiind din Balcani).

Radu Băjenaru a discutat contextele şi posibila funcţionalitate a cca 295 de pumnale de metal aparţinând eneoliticului, epocii bronzului şi perioadei de început a epocii fierului descoperite în zona carpato-dunăreană. În privinţa contextului, a observat că pumnalele au fost găsite în aşezări şi morminte în eneolitic şi perioadele timpurie şi mijlocie ale epocii bronzului şi că doar câteva piese au fost depuse în depozite sau ca piese singulare. Situaţia se schimbă radical în perioada târzie a epocii bronzului şi de început a epocii fierului, când cele mai multe piese de acest fel apar în depozite sau ca piese singulare. În viziunea sa, asemenea diferenţieri în modul de depunere reflectă schimbări ale semnificaţiei şi funcţionalităţii pumnalelor în interiorul comunităţilor respective.

Suita comunicărilor cu subiecte legate de folosirea metalului preţios în preistorie a fost deschisă de prezentarea, aparţinând semnatarei acestor rânduri, a diverselor tipuri de obiecte de argint şi a contextelor în care ele apar în sud-estul Europei şi Anatolia, începând din eneolitic şi până în perioada târzie a epocii bronzului. Seria a continuat cu comunicarea susţinută de Verena Leusch (şi colaboratorii) despre rezultatele investigaţiilor chimice asupra obiectelor de aur din cimitirul eneolitic Varna I. Imaginea asupra metalurgiei aurului la sud de Dunăre în perioada eneolitică a fost completată cu rezultatele obţinute de Alexandra Ţârlea şi colaboratorii săi ca urmare a analizelor prin fluorescenţă de raze X (XRF) asupra unor obiecte eneolitice descoperite la nord de Dunăre, aflate în colecţia Muzeului

https://biblioteca-digitala.ro

Național de Istorie a României. Două direcții principale au fost urmărite: în primul rând, de a observa dacă există asemănări între compoziția obiectelor preistorice din România şi cea a obiectelor contemporane lor din zonele învecinate (Bulgaria, Ungaria), determinate prin metode similare de analiză; în al doilea rând, dacă se pot distinge modificări în compoziția obiectelor de aur din România, urmărite de-a lungul timpului, din eneolitic până în epoca fierului.

Numeroasele podoabe de aur (mărgele, spirale, distanțiere de colier), din mileniul al III-lea a.Chr., descoperite în situl de la Dubene, din sudul Bulgariei, au constituit subiectul următoarei prezentări. Analizele fizico-chimice efectuate sugerează folosirea aurului aluvionar pentru realizarea acestor din urmă piese. În ultimii ani, colecția muzeului din Varna s-a îmbogățit cu două depozite conținând piese datate la sfârşitul mileniului al III-lea şi începutul mileniului al II-lea a.Chr: un (posibil) depozit de la Yankovo, compus din şase inele de buclă de aur şi cinci piese de cupru/bronz; micul tezaur de la Zdravets, de asemenea în nord-estul Bulgariei, format dintr-o placă circulară de aur cu mai multe proeminențe şi trei inele de buclă, similare celor de la Yankovo. Pe baza acestor piese s-a discutat şi despre contactele existente între sud-estul Europei şi Anatolia în perioada menționată. Ideea acestor contacte a fost dezvoltată în continuare, în cadrul prezentării depozitului de la Svishtov (partea central-nordică a Bulgariei), datat spre mijlocul mileniului al II-lea a.Chr. Piesele de aur (o brățară, şase colane cu capete rulate, şase inele de buclă) şi bronz (un topor cu gaură de înmănuşare transversală, patru topoare duble şi o daltă/ săpăligă) au fost depuse într-un vas. Descoperirea este una de excepție, atât datorită contextului de descoperire, cât şi asocierilor de tipuri de piese şi metale.

LISTA COMUNICĂRILOR ÎN ORDINEA ÎN CARE AU FOST SUSȚINUTE

Daniel Veres, Catherine Chauvel, Zachary Atlas, Aritina Haliuc, Jack Longman, Vasile Ersek, Robert Begy, Florin Gogâltan, Bogdan Onac, *Geochemical and isotopic records of anthropogenic impact and natural climate change in the Romanian Carpathians during the last 8000 years*.

Dragana Antonović, Momir Vukadinović, Vidan Dimić, *Prljuša – Mali Šturac. Eneolithic copper mine in Central Balkans*.

Peter Thomas, Thomas Stöllner, Fabian Schapals, Savo Derikonjić, Miljana Radivojević, Jugoslav Pendić, Aleksandar Jablanović, Katja Kosczinski, Nikolas Heil, *Prehistoric copper ore mining in Jarmovac, Priboj on Lim*.

Marko Aleksić, Jugoslav Pendić, *Compared techniques for 3D documentation of ancient mining structures*.

Miljana Radivojević, *How to cook your met(al): reconstructing the world's earliest metallurgy*.

Julka Kuzmanović-Cvetković, *Archaeometry and tourism*.

Adina Boroneanț, Clive Bonsall, *Malachite processing in the First Temperate Neolithic: the evidence from Schela Cladovei, Romania*.

https://biblioteca-digitala.ro

Cristian Eduard Ştefan, *Early metallurgy north of the Danube: a necklace from a Boian-Vidra grave discovered at Glina – La Nuci*.
Meda Toderaş, *Copper finds from the tell site Pietrele "Măgura Gorgana": typology, technology, use and raw material strategies*.
Philip Mihaylov, *Known and unknown finds of early copper tools from the Upper Struma valley*.
Anton V. Shipilov, *Copper artefacts from the Balkan-Carpathian metallurgical province in the funerary monuments of the Volga-Kama region*.
Anca-Diana Popescu, *Early silver artefacts in southeastern Europe*.
Verena Leusch, Ernst Pernicka, Barbara Armbruster, Vladimir Slavchev, *Archaeometallurgical investigations on the Varna gold – Tracking a Chalcolithic innovation*.
Alexandra Ţârlea, Katia Moldoveanu, Mihai Florea, Gheorghe Niculescu, Migdonia Georgescu, *Trends in the prehistoric goldworking from Romania – the results of the XRF analyses*.
Martin Hristov, *Some considerations upon the South Bulgaria golden items' basic typology and technology*.
Vladimir Slavchev, *Some new data on Early Bronze Age metallurgy from Northeast Bulgaria*.
Stefan Alexandrov, Tanja Hristova, Marin Marinov, *Bronze Age hoard from Svishtov (Central North Bulgaria)*.
Radu Băjenaru, *The early metal daggers in the Carpathian-Danubian area: contexts, significance, and functionality*.

Al doilea simpozion internaţional de la Târgu Jiu, *Interaction: Local Consumption and Assimilation of Foreign Goods in the European Bronze Age*, a avut loc în perioada 4–7 octombrie 2017. Organizatorii evenimentului au fost Muzeul Judeţean Gorj „Alexandru Ştefulescu", reprezentat de Dumitru Hortopan (cu finanţare primită de la Consiliul Judeţean Gorj), Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", reprezentat de Radu Băjenaru, Institutul de Pre- şi Protoistorie al Universităţii din Heidelberg, reprezentat de Bianka Nessel, şi Institutul Arheologic German (*Römisch-Germanische Kommission*, Frankfurt am Main), reprezentat de Claes Uhnér.

Potrivit organizatorilor, scopul întâlnirii a fost acela de a aduce în discuţie diverse metode de investigare şi interpretări privind deplasările de persoane în epoca bronzului, răspândirea cunoştinţelor, a simbolurilor, circulaţia materiei prime, a obiectelor şi felul în care toate acestea au fost integrate şi/sau folosite în diverse medii culturale. Temele propuse spre analiză erau destul de variate, vizând modul de distribuire şi utilizare a materiilor prime, transferul de cunoştinţe şi tehnologie, identificarea unor eventuale reţele de comerţ local şi la distanţă şi a partenerilor implicaţi în asemenea activităţi, consecinţele pe care aceste interacţiuni le aveau asupra diverselor comunităţi aflate în contact.

La conferinţă au participat 19 cercetători din diverse state europene şi un cercetător din Canada. Au fost susţinute 15 comunicări, iar alte două au fost prezentate sub formă de postere. În bună parte, discuţiile s-au concentrat asupra circulaţiei pieselor de metal în epoca bronzului, dar nu au lipsit nici studiile asupra

https://biblioteca-digitala.ro

altor categorii de materii prime şi obiecte, cum ar fi producţia de textile în Ungaria în cursul epocii bronzului, prezenţa chihlimbarului în lumea miceniană şi în zona carpatică, exploatarea sării de către comunităţile epocii bronzului din nordul Olteniei.

Prima comunicare prezentată a adus în atenţie un tip de topor timpuriu (Baniabic), cu largă răspândire în zona carpato-dunăreană, dar cu foarte bune analogii în spaţiul caucazian şi nord-pontic. În studiul său, Radu Băjenaru a pus accentul asupra tehnologiei folosite pentru obţinerea acestor topoare în cele două areale geografice. Au fost examinate, din punct de vedere al tehnologiei utilizate, şi alte tipuri de topoare cu gaură de înmănuşare transversală, dar şi contextele în care ele apar în zonele amintite.

Alte trei prezentări s-au concentrat pe analiza anumitor tipuri de podoabe. Vajk Szeverényi a subliniat impactul considerabil pe care lumea est-mediteraneană l-a avut asupra Europei Centrale la mijlocul şi în a doua jumătate a mileniului al III-lea a.Chr. în privinţa introducerii unui nou cod vestimentar, a folosirii ţesăturilor din lână, a anumitor seturi de podoabe şi, posibil, chiar a unor produse cosmetice. Existenţa contactelor cu lumea anatoliană şi levantină, la cumpăna mileniilor III–II a.Chr., a fost susţinută şi într-o altă prezentare (aparţinând autoarei acestor rânduri), prilej cu care au fost discutate contextele, datarea şi răspândirea colanelor cu capetele rulate şi a celor de tip „cipriot", fiind subliniată prezenţa lor în zona extracarpatică a României, în asociere cu ceramică de tip Monteoru. Au fost menţionate şi alte tipuri de podoabe descoperite în complexe Monteoru (inele de buclă, pandantive, brăţări), unele cu foarte bune analogii printre piesele din zona Dunării Mijlocii, datate, în principal, în prima jumătate a mileniului al II-lea a.Chr. Ideea a fost continuată de Neculai Bolohan, care, plecând de la descoperirea unor inele de buclă cu sârmă dublă (*Noppenringe*) în contexte cu ceramică de tip Costişa şi Monteoru, a discutat posibilele motivaţii care au determinat transferul şi folosirea/asimilarea acestor podoabe, specifice Europei Centrale, în spaţiul de la est de Carpaţi.

Alexandra Ţârlea a înfăţişat, în mod original şi argumentat, caracterul ambivalent al spadelor, văzute ca însemne ale războiului (arme create pentru a fi folosite în lupta corp la corp, ajustate astfel încât să se potrivească stilului de luptă al războinicului și spațiului de luptă şi să fie eficiente) şi păcii (obiecte care pot exprima statutul social şi faptele de luptă, fiind potrivite ca daruri, cu scopul de a crea, întări, celebra şi păstra identitatea individuală şi legăturile sociale), cu o privire specială asupra spadelor din epoca bronzului găsite pe teritoriul actual al României. Plecând de la mai vechea idee privind importanța marilor râuri ca rute comerciale în epoca bronzului, Paul Duffy a subliniat posibilitatea ca zonele de întretăiere a râurilor să fi fost puncte de referință în negoțul cu metal și alte bunuri; a urmărit această idee examinând o serie de descoperiri din estul Ungariei.

Prezentarea Viktóriei Kiss a evidenţiat importanţa efectuării de analize complexe asupra pieselor de metal. În cazul de faţă, 22 de obiecte de metal din Ungaria au fost analizate compoziţional şi prin metoda izotopilor plumbului, obţinându-se astfel informaţii despre provenienţa cuprului din care au fost realizate. Câteva topoare duble, descoperite în zona central-alpină, au oferit prilejul pentru discuţii privind

https://biblioteca-digitala.ro

caracteristicile tipului, compoziția metalului din care au fost făcute piesele, posibila lor utilizare, aria de răspândire a tipului, dar şi despre o potențială includere a siturilor epocii bronzului din zona central-alpină într-o rețea extinsă de schimburi de bunuri. Bianka Nessel şi Claes Uhnér au semnalat faptul că forma fragmentelor de turtă de metal nu este întâmplătoare. Ele au forme geometrice specifice, obținute intenționat, putându-se constata chiar arii de răspândire deosebite; aspectul lor poate reflecta zone de producție distincte şi calități diferite ale materiei prime. Totodată, au încercat să ofere o posibilă imagine asupra felului în care era distribuită local şi la distanță materia primă prin intermediul unor variate rețele de schimb.

Situl preistoric de la Costişa a fost readus în atenție, discuția fiind îndreptată, de această dată, asupra întregului lanț de activități desfăşurate, atât în eneolitic cât şi în epoca bronzului, pentru obținerea topoarelor de piatră, de la achiziția materiilor prime şi până la realizarea produsului final, posibila refolosire a unor piese, scoaterea lor din uz, dar şi tipurile de materii prime utilizate. Cele opt tipare identificate pe *Cetatea 1* a sitului din epoca bronzului de la Năeni – *Zănoaga* au fost prezentate în detaliu de Tiberiu Vasilescu, fiind evidențiate contextele de descoperire şi materialele asociate, în încercarea de a oferi noi interpretări asupra semnificației acestor obiecte pentru comunitatea respectivă. Descoperirile de excepție din situl preistoric de la Ada Tepe, sudul Bulgariei, au constituit subiectul comunicării susținute de Hristo Popov şi Petia Penkova. Numeroase fragmente de tipare şi obiecte de metal au fost găsite în timpul cercetărilor extinse din ultimii ani (2009–2015), iar această bogăție a sitului este, foarte probabil, în directă legătură cu mina, conținând zăcăminte de aur, identificată aici şi exploatată în perioada târzie a epocii bronzului. Autorii au prezentat analizele complexe (petrografice, prin fluorescență cu raze X, imagistică cu raze X) efectuate asupra respectivelor obiecte cu scopul de a obține date consistente despre funcția pieselor, gradul lor de uzură, tipurile de aliaje utilizate, posibila proveniență a materiei prime din care au fost făcute tiparele.

Posibila relație între densitatea siturilor din epoca bronzului în zona nordică a Olteniei şi cantitatea însemnată de resurse de sare a zonei a reprezentat o altă temă de discuție în cadrul simpozionului. Există indicii legate de activitatea de exploatare a sării (aşa-numitele topoare pentru minerit sau ceramica specifică în care se evapora sarea). S-a discutat despre probabilitatea folosirii, în cursul epocii bronzului, a aceloraşi rute comerciale (pe uscat şi pe apă), care legau nordul Olteniei de alte zone, utilizate mai târziu de către geți şi romani. Contactele cu comunitățile învecinate, pe parcursul epocii bronzului, au fost exemplificate prin identificarea, în acest areal, a unor piese de tradiție străină, văzute drept importuri (ceramică, piese de metal).

O temă intens dezbătută în arheologia preistorică este cea a provenienței şi răspândirii chihlimbarului, a existenței unui comerț regional şi la scară largă prin care chihlimbarul a circulat pe spații extinse şi a fost asimilat de comunități diferite ale epocii bronzului. Conform diferitelor analize chimice, chihlimbarul provenit din zona Mării Baltice a devenit un bun folosit de elitele locale în multe regiuni ale Europei. Comunicarea susținută de către Janusz Czebreszuk şi Mateusz Jaeger s-a concentrat asupra asemănărilor şi deosebirilor între lumea miceniană şi comunitățile

https://biblioteca-digitala.ro

contemporane din zona carpatică în privința tipului de chihlimbar utilizat şi a contextelor de depunere a obiectelor de chihlimbar.

Sophie Bergerbrant a supus discuției un subiect interesant, cel al producției de lână în cursul epocii bronzului. Autoarea a amintit că în zona Scandinaviei s-au păstrat bucăți de țesături din perioada 1500–1100 a.Chr., însă foarte puține obiecte care să ateste producerea acestor textile. În plus, analizele de stronțiu au evidențiat că 80% din lâna țesăturilor din Danemarca provine de la oi care au păşunat în altă parte. Situația este diferită în Ungaria, unde există puține resturi de textile din epoca bronzului, însă au fost descoperite dovezi consistente ale producerii țesăturilor (de exemplu, greutăți pentru războiul de țesut). Autoarea a prezentat diverse obiecte utilizate în producerea textilelor descoperite în zona sitului Százhalombatta – *Földovar* şi principalele consecințe economice şi sociale ale respectivei activități pentru perioada mijlocie a epocii bronzului în Ungaria, cca 2200–1600 a.Chr.

Simpozionul s-a încheiat cu o discuție foarte animată, moderată de Bianka Nessel, privind circulația pieselor de metal în epoca bronzului, insistându-se asupra contactelor cu lumea anatoliană şi levantină.

LISTA COMUNICĂRILOR ÎN ORDINEA ÎN CARE AU FOST SUSȚINUTE

Radu Băjenaru, *The earliest shaft-hole axes in the Lower Danube area. Technological choices and social value*.

Vajk Szeverényi, *Ornaments, interregional interaction and identity in the second half of the third millennium BC in the Carpathian Basin.*

Sophie Bergerbrant, *Textile production in the Middle Bronze Age as seen from the Benta Valley, Hungary*.

Viktória Kiss, *Contributions to trade patterns in Early and Middle Bronze Age Hungary*.

Neculai Bolohan, *Assimilation and transfer of metal goods during Middle Bronze Age at the Eastern fringe of the Carpathians*.

Alexandra Țârlea, *Trust your friend and thrust your foe. Tokens of war and peace – local choices vs foreign influences in the spread and use of the Bronze Age swords from Romania*.

Anca-Diana Popescu, *At the crossroads: local, foreign or foreign-inspired metal ornaments in the Monteoru culture*.

Adina Boroneanț, Anca-Diana Popescu, Constantin Haită, *What's new in the Bronze Age? Stone-axe manufacture at Costişa*.

Tiberiu Vasilescu, *The life-histories of the moulds from Năeni-Zănoaga settlement (Buzău)*.

Hristo Popov, Petia Penkova, *Moulds from the Late Bronze Age settlement site at Ada Tepe: subsistence production or strategic specialization?*

Cristian Schuster, Gheorghe Calotoiu, Dumitru Hortopan, *Northern Oltenia during the Bronze Age and its connections with the neighbouring territories*.

Janusz Czebreszuk, Mateusz Jaeger, *Consumption of the Baltic amber in the Carpathian Basin and the Aegean*.

Paul Duffy, *Metal consumption and riverine trade in the Eastern Hungarian Bronze Age*.

https://biblioteca-digitala.ro

Ariane Ballmer, Thomas Reitmaier, *“Double-axe ingots”: a re-contextualization of the central alpine finds*.
Bianka Nessel, Claes Uhnér, *Casting cakes as trade goods – Does form matter?*

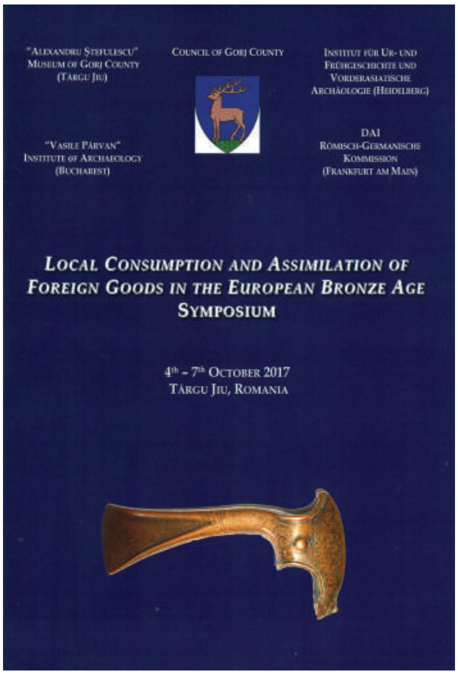
POSTERE

Tudor Soroceanu, Botond Rezi, Rita E. Németh, *Incorporating foreign elements. Special remarks regarding the bronze hoard from Bandul de Câmpie*.
Bogdan Petru Niculică, Vasile Budui, Daniela Popescu, Liviu Popescu, *The use of natural resources within Komariv (Komarów) communities on the Romanian territory (Middle Bronze Age)*.

Ambele conferințe desfăşurate la Târgu Jiu şi-au atins obiectivele. Au pus în contact cercetători provenind din şcoli arheologice diferite, care au supus atenției auditoriului teme variate; s-au făcut planuri pentru viitoare volume de publicații şi, poate, la un moment dat, vor lua naştere şi proiecte comune, cu relevanță pentru cercetarea arheologică europeană.

Anca-Diana Popescu*

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ancadiana_popescu@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CONFERINŢA INTERNAŢIONALĂ *OBJECTS, IDEAS AND TRAVELERS. CONTACTS BETWEEN THE BALKANS, THE AEGEAN AND WESTERN ANATOLIA DURING THE BRONZE AND EARLY IRON AGE. CONFERENCE TO THE MEMORY OF ALEXANDRU VULPE* (TULCEA, 10–14 NOIEMBRIE 2017)

În perioada 10–14 noiembrie 2017, a fost organizată la Tulcea o conferinţă internaţională în memoria profesorului Alexandru Vulpe. Evenimentul a fost finanţat de către Consiliul Judeţean Tulcea şi Primăria Municipiului Tulcea, prin Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion" (reprezentat de dr. Sorin-Cristian Ailincăi şi dr. Cristian Micu) şi de către Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române (reprezentat de dr. Radu Băjenaru şi dr. Anca-Diana Popescu). În organizarea manifestării au fost implicate şi două instituţii din Germania, cu care profesorul Vulpe a avut, de-a lungul timpului, relaţii apropiate de colaborare: Institut für Ur- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie al Universităţii Karl-Ruprecht din Heidelberg (reprezentat de prof. dr. Joseph Maran) şi Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien Abteilung, Berlin (reprezentat de prof. dr. Svend Hansen). Alegerea oraşului Tulcea ca loc de desfăşurare a conferinţei nu a fost întâmplătoare. Tulcea are o îndelungată tradiţie în organizarea cu succes a unor astfel de întâlniri cu caracter internaţional, cu impact vizibil asupra cercetării arheologice de la noi. Pe de altă parte, zona Deltei Dunării a fost una dintre preferatele profesorului Vulpe, în multe dintre ocaziile amintite fiind implicat în mod direct ca organizator, alături de colegii de la ICEM Tulcea.

Demersurile pentru organizarea conferinţei au început cu mai bine de un an înainte de data fixată (din octombrie 2016), iar tema principală a fost aleasă din două motive. În primul rând, natura şi intensitatea contactelor dintre spaţiul

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, Bucureşti, 2017, p. 285–288

https://biblioteca-digitala.ro

egeo-anatolian şi cel carpato-dunărean, în epoca bronzului şi la începutul epocii fierului, au reprezentat teme de discuţie predilecte pentru profesorul Vulpe, atât în studiile publicate, cât, mai ales, în cadrul cursurilor susţinute la Facultatea de Istorie a Universității din Bucureşti. Adept al ideii *ex oriente lux*, Alexandru Vulpe a argumentat întotdeauna în favoarea impactului pe care civilizaţia egeo-anatoliană l-a avut asupra ritmului evoluţiei preistoriei la nord de Dunăre[1]. În al doilea rând, ultima conferinţă pe această temă a avut loc cu mai bine de 12 ani în urmă[2], ceea ce, pentru un subiect atât de dezbătut şi de atractiv şi în condiţiile ritmului foarte crescut al acumulărilor ştiinţifice, este mult. Se impunea, astfel, organizarea unei întâlniri care să reunească specialişti recunoscuţi pe tema enunţată.

Au răspuns invitaţiei 52 de persoane, dintre care cele mai multe au provenit de la universităţi şi institute de cercetare din Germania (17), ţară urmată de România (16), Bulgaria (5), Polonia (3), Croaţia, Marea Britanie şi Suedia (câte două), Danemarca, Franţa, Ungaria, Austria şi Republica Moldova (câte una din fiecare). În cele aproape trei zile rezervate comunicărilor şi discuţiilor, au fost susţinute 36 de prezentări cu subiecte foarte diverse, dar toate orientate către tema centrală a conferinţei, cea a contactelor culturale în epoca bronzului şi prima epocă a fierului în sud-estul Europei (vezi mai jos lista comunicărilor).

Astfel, prin personalitățile prezente şi prin subiectele abordate, manifestarea științifică de la Tulcea devine unul dintre cele mai importante evenimente de specialitate organizate în România în ultimii ani. Impactul ei asupra cercetării europene în domeniu va creşte semnificativ odată cu publicarea actelor conferinţei, eveniment preconizat a avea loc în cursul anului 2018.

LISTA COMUNICĂRILOR ÎN ORDINEA ÎN CARE AU FOST SUSŢINUTE

Anthony Harding, *Interconnectedness in the European Bronze Age: from objects to networks*.

Helle Vandkilde, *Cross Roads and Connected Histories: Weapons & ideas travelling long-distance around 1600 BCE*.

Zofia Anna Stos-Gale, *The Aegean and the Black Sea connecting south east Europe and Anatolia in the Bronze Age: evidence from metal finds in Bulgaria, Greece and western Turkey*.

Joseph Maran, *The Introduction of the Light Chariot – Divergent Responses to a Technological Innovation between the Carpathian Basin and the East Mediterranean*.

Laura Dietrich, Petar Zidarov, *Mobile archers? On Late Bronze Age weaponry in the Pontic region and its influence on the adjacent areas*.

---

[1] De exemplu, A. Vulpe, *Spaţiul egeo-anatolian şi Europa sud-estică în lumina unei revizuiri a cronologiei epocii bronzului*, Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie 4, 21, 1996, p. 33–47.

[2] I. Galanaki, H. Tomas, Y. Galanakis, R. Laffineur (eds.), *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11–14 April 2005*, Aegaeum 27, Liège, 2007.

https://biblioteca-digitala.ro

Paulina Suchowska-Ducke, *Naue II swords and long-distance mobility of warriors*.
Anca-Diana Popescu, *Prestige artefacts during the Bronze Age: the Perşinari silver axes and the precious metal weapons between the Middle Danube and the Fertile Crescent*.
János Dani, *"Elite technologies / Technologies for the Elite" – Special techniques on Middle and Late Bronze Age weapons from the Carpathian Basin and their relationships*.
Stefan Alexandrov, *Gold and silver in Bronze Age Bulgaria*.
Bogdan Athanassov, Kalin Dimitrov, Dimitar Chernakov, Raiko Krauß, Hristo Popov, Vladimir Slavchev, Ernst Pernicka, *A New Look on the Late Bronze Age Oxhide Ingots from the Western Balkans*.
Lorenz Rahmstorf, *In search of scales, weights and weight-regulated artefacts in the Balkans during the 3rd and 2nd millennium BC*.
Janusz Czebreszuk, Mateusz Jaeger, *Origin of adaptation of the Baltic amber in the Carpathian Basin and in the Aegean. Comparison of two cultural processes*.
Tibor-Tamás Daróczi, *Bronze Age ritual meadow- and sylvanscapes. Of Aegean sacred 'gardens' and Eastern Carpathian Basin funerary woodlands*.
Oliver Dietrich, *Tekirdağ and Troja. The distribution limits of southeastern European socketed axes*.
Cristian Schuster, *Salt Resources, Production, Transportation, and Routes between the Southern Carpathians and the Danube in the Bronze Age*.
Ernst Pernicka, Bianka Nessel, *Supply and movement of metal in the Carpathian basin in the Early and Middle Bronze Age*.
Wolfgang David, *Evidence for Balkan and Aegean-Anatolian contacts in the regions of the Middle and Upper Danube during the 2nd quarter of second millennium BC in the light of new researches of the last two decades*.
Carola Metzner-Nebelsick, Louis Nebelsick, *From here to there – long range connections to and from the Carpathian Basin in the Late Bronze Age*.
Liviu Marta, *Late Bronze Age hoards containing axes with disc. Personal belongings given as offering / materialization of social collective practices*.
Florin Gogâltan, George G. Marinescu, *Kurt Horedt's "Siebenbürgen und Mykenä". After more than 50 years*.
Alexandra Ţârlea, *How to look smashing while smashing your enemies. The construction of the warrior's image in the Romanian Bronze Age between local choices and supra-regional influences*.
Ole Christian Aslaksen, *Waterborne and riverine communication in the southern Balkans of the 2nd millennium BC: a comparative study of mobility, encounters and identity formation processes*.
Florian Ruppenstein, *Migration events in Greece at the end of the second millennium BC and their possible Balkanic background*.
Maia Gori, *Κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Intertwined networks in the western Balkans at the end of the 3rd mill. BCE*.
Helena Tomas, *Early Bronze Age travels between the Eastern Adriatic and the Aegean: Cetina Culture and its maritime endeavours*.
Sabine Pabst, *Material Remains indicating Mycenaean Trade and Cultural Contacts in the Eastern Adriatic Hinterland – New Studies on Late Bronze Age Metal Artefacts*.
Mario Gavranović, "*Neighbours from the East" – connections between the Western and Eastern Balkans in the Late Bronze and Early Iron Age*.

https://biblioteca-digitala.ro

Eugen Sava, Elke Kaiser, Mariana Sîrbu, Eugeniu Mistreanu, *Die Siedlungen mobiler Viehzüchter: Die mikroregionale Erschließung einer spätbronzezeitlichen Kulturlandschaft im Süden der Republik Moldova*.

Neculai Bolohan, *Landscapes and settlements in the Lower Danube area during the Late Bronze Age*.

Nikolaus Boroffka, *On the Late Bronze Age / Early Iron Age in southern Romania*.

Daria Ložnjak Dizdar, *The paths of Argonauts – the western border of Basarabi complex*.

Blagoje Govedarica, *The ornamented whetstones in the Iron Age of Eurasia*.

Krassimir Leshtakov, *Bronze Age fluctuations in the Eastern Balkans: old theories and new evidence*.

Radu Băjenaru, *Same shape, different meaning? About several types of shaft-hole axes spread from the Lower Danube to Anatolia during the Early Bronze Age*.

Philipp W. Stockhammer, Bogdan Athanassov, *Travelling Objects – Travelling Ideas? Thoughts on itinerant objects from the Late Bronze Age settlement from Bresto (Southwestern Bulgaria)*.

Sorin Cristian Ailincăi, *Early Iron Age Stamped Pottery in Southeastern Europe. Analysis, Interpretation, Chronology*.

Radu Băjenaru*

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e–mail: radu.bajenaru@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

RAPORT ŞTIINŢIFIC PRIVIND REZULTATELE CERCETĂRILOR DESFĂŞURATE ÎN ANII 2015–2017 ÎN CADRUL PROIECTULUI PN-II-RU-TE-2014-4-1602 „ÎNMORMÂNTĂRI ŞI OBICEIURI FUNERARE ÎN HALLSTATTUL TÂRZIU LA DUNĂREA DE JOS”

EMILIAN TELEAGA*

Proiectul ştiinţific „Înmormântări şi obiceiuri funerare în Hallstattul târziu la Dunărea de Jos” pune sub semnul întrebării paradigma actuală privind perioada hallstattiană târzie la Dunărea de Jos. Această paradigmă, bazată pe descoperirile arheologice din anii 1950–1970, interpretate ulterior prin prisma unui demers mixt istorico-arheologic, a permis definirea a trei grupuri culturale importante, Ferigile, Bârseşti şi Ciumbrud, considerate ca fiind expresia arheologică a identităţii etnice a tracilor şi, eventual, a sciţilor.

Principala problemă a acestui mod de cercetare este lipsa unor cronologii interne ale necropolelor hallstattiene târzii la Dunărea de Jos, într-o perioadă pentru care datările cu radiocarbon sunt imprecise, o scară dendrocronologică nu există, iar importurile greceşti încă nu au pătruns în zonă. Doar pentru necropola de la Ferigile s-a încercat o ordonare a mormintelor, însă aceasta este problematică[1]; de asemenea, lipsesc studiile paleoantropologice viabile ale oaselor incinerate, în funcţie de contextul descoperirii şi de specificul regional şi cronologic. Astfel, oasele incinerate din necropolele de la Tigveni şi Ferigile au fost analizate antropologic, dar în urma analizei s-a identificat la Ferigile o necropolă „de copii, aproape în totalitate de sex masculin”[2]. O astfel de necropolă ar fi un unicat în Hallstattul târziu din Europa. Aceste rezultate discutabile se datorează studiului superficial al materialului osteologic, fără o metodologie specificată clar.

Deşi există studii paleozoologice ale unor aşezări hallstattiene târzii din România, nu există analize corelate cu materialele din necropolele corespunzătoare acestor aşezări care să fie supuse aceloraşi determinări ecosistemice, dar aceste

* Director de proiect, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”; e-mail: emilianteleaga@hotmail.com; Vorgeschichtliches Seminar, Philipps-Universität Marburg; e-mail: teleaga@staff.uni-marburg.de.

[1] Vulpe 1977.

[2] Nicolaescu-Plopşor, Wolski 1975, p. 49, 93.

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, Bucureşti, 2017, p. 289–312

https://biblioteca-digitala.ro

studii reflectă, într-un mod neinfluențat de ritualuri funerare, consumul de carne al populațiilor hallstattiene târzii[3].

Studiile de până acum privind paleomediul zonei Bârsești în Hallstattul târziu oferă doar informații generale[4]. Analizele palinologice ale probelor din mlaștinile oligotrofe permit reconstituirea ecosistemelor și a paleomediului și înțelegerea constrângerilor impuse de mediu activităților umane.

Având în vedere acest stadiu al cercetărilor și faptul că în anul 2014 am început cercetări sistematice la Bârsești, urmărind atât valorificarea vechilor săpături, cât și continuarea cercetărilor arheologice, am constituit următoarea echipă interdisciplinară, compusă din doi arheologi (Emilian Teleaga și Dorin Sârbu), doi antropologi, dintre care unul cu specializare și în epoca bronzului (Mihai Constantinescu și Mihaela Culea), un arheozoolog (Adrian Bălășescu), un geograf (Vasilică Istrate), o arhitectă (Ştefana Stoica, înlocuită în 2016 de Ecaterina Ghiță), două restauratoare (Cristina Georgescu și Ana-Maria Mureșan) și o desenatoare (Georgiana Ducman). Deoarece resursele umane nu erau suficiente, au fost cooptați ulterior încă un arheolog, Cătălin Constantin (în 2016) și o restauratoare, Ileana Ildiko Zahariade (în 2017).

Echipa interdisciplinară, care s-a constituit astfel în cadrul proiectului PN-II-RU-TE-2014-4-1602, „Înmormântări și obiceiuri funerare în Hallstattul târziu la Dunărea de Jos", a avut ca obiective principale:

a. valorificarea vechilor cercetări arheologice de la Bârsești pe baza studiului documentelor de arhivă, a materialului ceramic restaurat rezultat din aceste săpături și a cartării celor 28 de tumuli cercetați;
b. cercetări interdisciplinare non-invazive ale platoului Dumbravă, împărțit între satele Bârsești, Negrilești, Tulnici, Păulești și Vrâncioaia, în vederea stabilirii configurației exacte a spațiului folosit de necropolele din epoca mijlocie a bronzului și din epoca hallstattiană târzie, ca și a structurii acestor cimitire;
c. cercetări arheologice sistematice ale câtorva movile de pe platoul Dumbravă și documentarea lor cu mijloace moderne pentru a stabili modul de construcție a tumulilor și ritualurile funerare practicate;
d. cercetări interdisciplinare, bioarheologice, ale urmelor comunităților care foloseau spațiul funerar de pe platoul Dumbravă pentru înțelegerea modului lor de subzistență în comparație cu alte comunități contemporane;
e. cercetarea modului de construcție a tumulilor de pe platoul Dumbravă prin prisma arheologiei experimentale, urmărind, astfel, stabilirea structurii sociale a comunităților de pe valea Putnei;

[3] Bălășescu *et alii* 2003.
[4] Grumăzescu 1973; Căpățână 2010.

https://biblioteca-digitala.ro

f. analize arheologice ale necropolelor hallstattiene târzii de la Bârsești, Ferigile și Ciumbrud pentru înțelegerea evoluției și a structurilor lor sociale;
g. cercetări comparative ale obiceiurilor funerare de la Dunărea de Jos în perioada hallstattiană târzie.

A. VALORIFICAREA VECHILOR CERCETĂRI ARHEOLOGICE DE LA BÂRSEȘTI

Vechile cercetări arheologice de la Bârseşti au fost începute ca urmare a raportului comisiei Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti, conduse de către Bucur Mitrea, care, constatând jefuirea unor tumuli pe platoul Dumbravă, a recomandat realizarea unor săpături urgente[5].

Cercetările arheologice de salvare au fost efectuate în anii 1955–1958 sub conducerea lui Sebastian Morintz, care a săpat 28 de tumuli, considerați ca datând din perioada hallstattiană târzie, și două morminte aparţinând culturii Monteoru, publicând patru rapoarte preliminare şi un articol[6]. Movilele şi complexele lor au fost descrise la modul general, au fost publicate câte un desen al planului şi profilului unei movile, câteva fotografii de detaliu, precum și 41 de obiecte din necropole, și anume aproape toate obiectele de metal[7], ca și 17 vase ceramice. Majoritatea ceramicii a rămas nerestaurată și inedită până la începerea actualului proiect[8].

Documentația vechilor săpături constă din cinci jurnale, păstrate în arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române din București, care conțin[9]:

1. trei schițe cu 16 tumuli „cartați", adică poziționați relativ unul față de altul, distanțele dintre ei fiind înregistrate (fig. 1);
2. descrieri și schițe de situații arheologice (schițe de plan şi de profil pentru 13 tumuli; doar schițe de plan pentru nouă tumuli; doar schița de profil

[5] Vezi raportul de activitate al lui Bucur Mitrea nr. 1103 din 28.06.1955, păstrat în arhiva Muzeului Național de Antichități din cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din București.

[6] Morintz 1957a; Morintz 1957b; Morintz 1959a; Morintz 1959b; Morintz 1961.

[7] Cinci fibule (Morintz 1957a, p. 221–222, fig. 3/6; Morintz 1957b, p. 130, fig. 5, 6/6; Morintz 1959a, p. 356, 358, fig. 4; Bader 1983, p. 99, 103, 106–107, nr. 293, 302, 316, 338–339, pl. 33–35); patru *akinakai* (Morintz 1957b, p. 127–128, fig. 4/1; Morintz 1959a, p. 358, fig. 6; Morintz 1959b, p. 234, fig. 3; Morintz 1961, p. 203, fig. 2; Buzdugan 1976, p. 240, fig. 6/9, 7/1.4, 8/11, 10/24.36.40.47; Vulpe 1990, p. 45, 53, nr. 51–52, 65–66, pl. 11, 13); două topoare de luptă (Morintz 1957b, p. 128–129, fig. 4/2; Morintz 1959a, p. 358, fig. 5; Morintz 1959b, p. 234, fig. 4); cinci vârfuri de săgeți (Morintz 1957b, fig. 6/7) și o placă de *gorythos* (Dumitrescu 1974, p. 457, fig. 471/2); trei nasturi de bronz și patru perle de sticlă (Morintz 1957a, p. 222, fig. 3/1–5; Morintz 1957b, p. 130, fig. 6/1–5).

[8] Morintz 1957a, p. 221, 223–224, fig. 2; Morintz 1957b, p. 123–127, fig. 2–3; Morintz 1959a, p. 356–358, fig. 2–3; Morintz 1959b, p. 232, 234, fig. 1–2; Morintz 1961, p. 201–204, fig. 1.

[9] Morintz 1955; Morintz 1956a; Morintz 1956b; Morintz 1957c; Morintz 1958.

https://biblioteca-digitala.ro

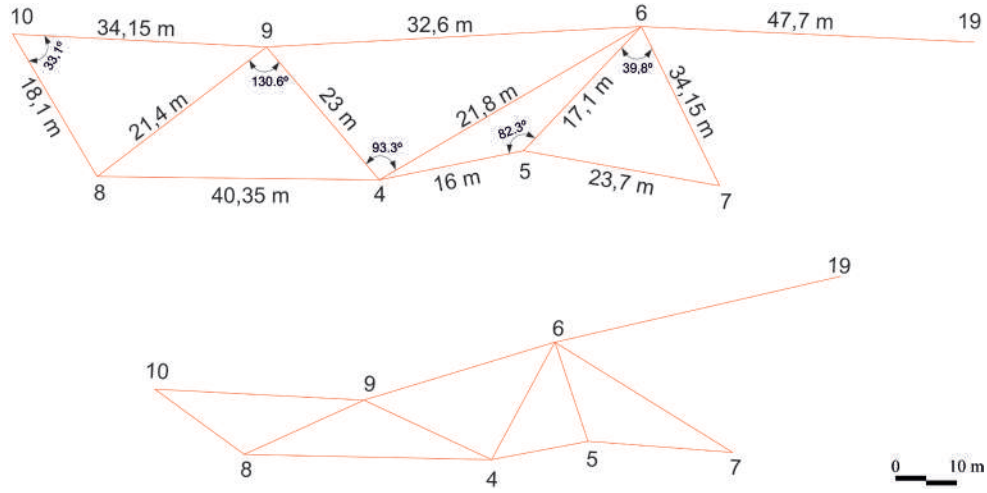

Fig. 1. Sus – una dintre schițe, cu tumulii 4–10 și 19 și distanțele dintre ei (după Morintz 1957c, p. 134) – unghiurile calculate sunt adăugate recent; jos – schița distanțelor și pozițiilor relative *reale* ale tumulilor pe baza acelorași date.

pentru un tumul; planuri de detaliu pentru 12 dintre cele 50 de morminte/ complexe descoperite (fig. 2);

3. 69 de desene a circa 65 de obiecte întregi sau fragmentare din 18 tumuli (fig. 3/1–6).

Timpul total al săpăturilor arheologice din anii 1955–1958 a fost de 79 de zile, dintre care 68 de zile lucrătoare, distribuite în patru campanii de vară târzie și de toamnă; numărul personalului calificat era minim, 1–4 colaboratori; numărul lucrătorilor angajați este cunoscut doar parțial, trebuie să fi fost însă relativ mic (circa 10–17 persoane)[10]. Săpăturile arheologice se efectuau prin împărțirea tumulilor în patru sectoare cu martori stratigrafici între ele (fig. 2); câte două persoane îndepărtau cu târnăcoape și

[10] Săpăturile au fost efectuate între 30 octombrie și 12 noiembrie 1955, 25 august și 15 septembrie 1956, 12 august și 7 septembrie 1957, respectiv între 30 septembrie și 15 octombrie 1958. În 1955, au fost angajați, pentru perioade diferite, 10 lucrători, în 1958 sunt notate în jurnalul de săpătură 16 persoane plătite (Morintz 1955, p. 91–92; Morintz 1958, p. 84–87). Săpăturile au fost finanțate în anii 1956–1957 de către Muzeul Vrancei din Focșani. Muzeul Vrancei a cheltuit, în 1956, suma de 9739 lei pentru săpăturile arheologice de la Bârsești, Cândești și Bonțești (Serviciul Județean Vrancea al Arhivelor Naționale, nr. 194/1956). Același muzeu a cerut, în 1957, suma totală de 22176 lei pentru săpăturile de la Bârsești, Bonțești și Cândești (10200 lei pentru Bârsești) și a primit 17500 lei (Serviciul Județean Vrancea al Arhivelor Naționale, nr. 344, 378, 381, 385, 427/1957). În cazul în care suma primită a fost împărțită proporțional cu suma cerută (46% pentru Bârsești) – atât pentru anul 1956, cât și pentru anul 1957 –, atunci săpăturile arheologice din 1956 au fost finanțate cu 4480 lei, iar în 1957 cu 8050 lei. Deoarece numărul zilelor lucrate este cunoscut, se împart sumele prin salariul mediu zilnic de 20 de lei pentru lucrătorii din arheologie din acea vreme și rezultă aproximativ 12 lucrători × 19 zile lucrătoare în 1956, respectiv 17 lucrători × 24 zile lucrătoare în 1957 – aceasta corespunde numărului de tumuli săpați, opt în 1956 și 12 în 1957.

https://biblioteca-digitala.ro

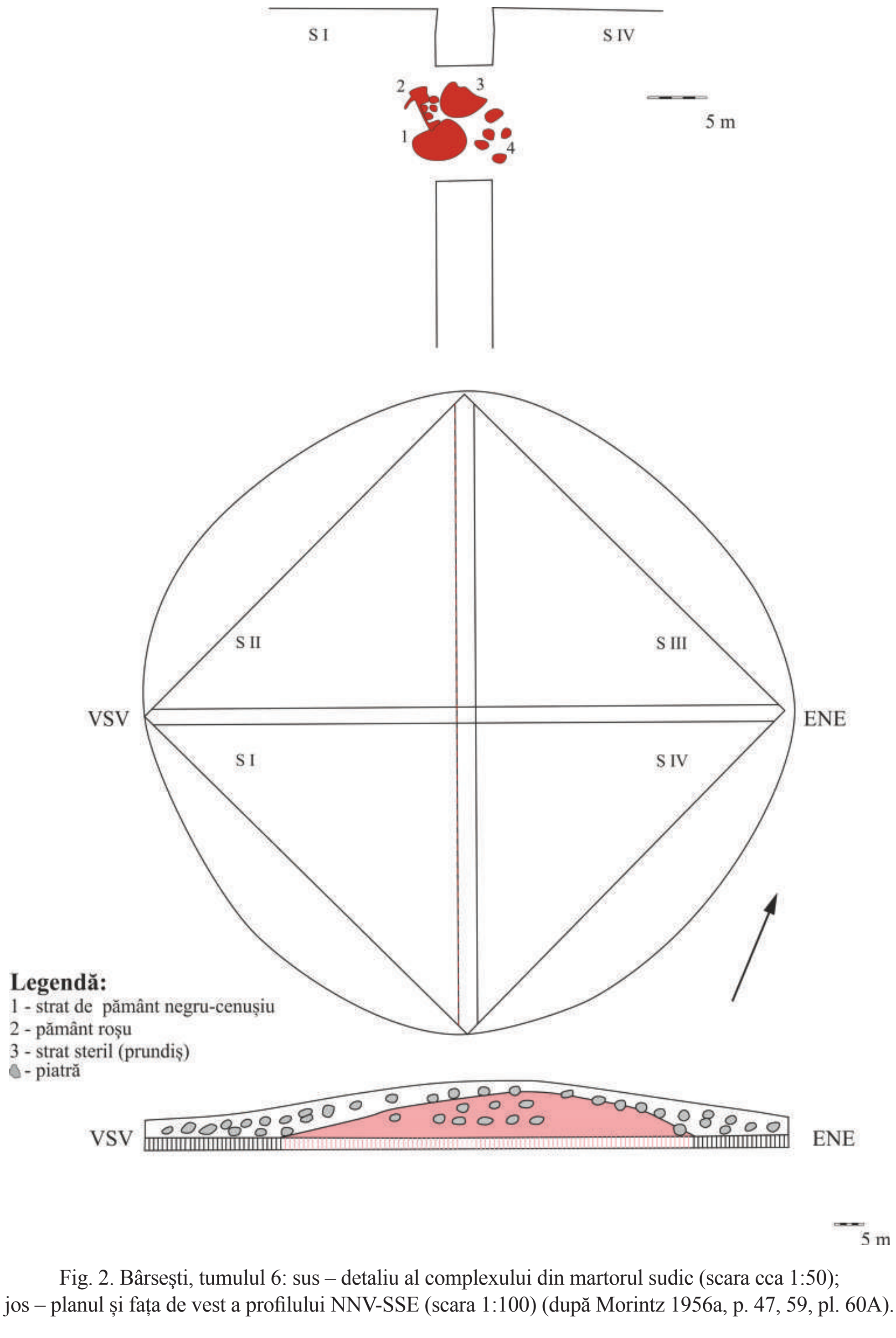

Fig. 2. Bârsești, tumulul 6: sus – detaliu al complexului din martorul sudic (scara cca 1:50); jos – planul și fața de vest a profilului NNV-SSE (scara 1:100) (după Morintz 1956a, p. 47, 59, pl. 60A).

https://biblioteca-digitala.ro

lopeți straturile din fiecare sector; complexele arheologice se săpau cu şpacluri, apoi se ridicau obiectele dezvelite (totuşi nu în toate cazurile)[11].

Un tumul era săpat în medie de către opt persoane în patru zile, ritmul rapid de lucru având ca rezultat crearea unei documentații insuficiente, atât după standardele de atunci, cât și după cele de astăzi; în ciuda acestor neajunsuri, inventarele majorității celor 50 de complexe arheologice descoperite pot fi reconstituite (complet sau parțial).

Materialele arheologice restaurate au fost depozitate în Muzeul Național de Istorie a României din Bucureşti şi în Muzeul Vrancei din Focşani. Materialele nerestaurate se aflau în depozitul Centrului de tracologie al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", anume 104 cutii şi pachete, dintre care 23 (adică 22,1%) aveau notații care nu au mai putut fi descifrate. Toate aceste materiale au fost restaurate, descrise, desenate și inventariate pe parcursul desfăşurării proiectului. De asemenea, au fost documentate toate materialele arheologice din necropola de la Bârsești care se află în Muzeul Vrancei din Focşani și în Muzeul Național de Istorie a României din București (fig. 3).

În vederea publicării vechilor săpături arheologice de la Bârseşti a fost sistematizată documentația de șantier și au fost descrise materialele arheologice, realizându-se un catalog al celor 28 de tumuli cercetați pe platoul Dumbravă. Acest catalog cuprinde trimiterile bibliografice, descrierea modului de cercetare a tumulilor, a stratigrafiei movilelor și complexelor lor (morminte, depuneri de ofrande, gropi de jefuire) și descrierea inventarului funerar aparținând acestor complexe. Catalogul este ilustrat prin planurile și profilele tumulilor și complexelor funerare (preluate din vechea documentație de săpătură și prelucrate ulterior) și prin desenele materialelor arheologice restaurate (atât schițele din carnetele de săpătură, cât și noile desene ale obiectelor) (fig. 2–3).

Catalogul este însoțit de analizele paleoantropologice ale oaselor umane incinerate provenind din șase tumuli și de analize paleozoologice.

B. CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE NON-INVAZIVE ALE PLATOULUI DUMBRAVĂ

Cercetările perieghetice şi topografice de pe platoul Dumbravă din satele Bârsești, Negrilești, Tulnici, Păuleşti şi Vrâncioaia, județul Vrancea, au arătat că întinderea necropolei tumulare din perioada Hallstattului final este mai mare decât cele circa trei hectare estimate inițial (fig. 4).

De aceea s-au efectuat ridicări topografice detaliate ale unei suprafațe totale de 11 hectare din zona necropolei, unde se constată aglomerări de tumuli, respectiv

[11] Un astfel de mod de lucru, rezultat din documentația de săpătură, a fost confirmat și prin relatările unui lucrător din acea perioadă, Nică Cojocaru, din comuna Bârsești.

https://biblioteca-digitala.ro

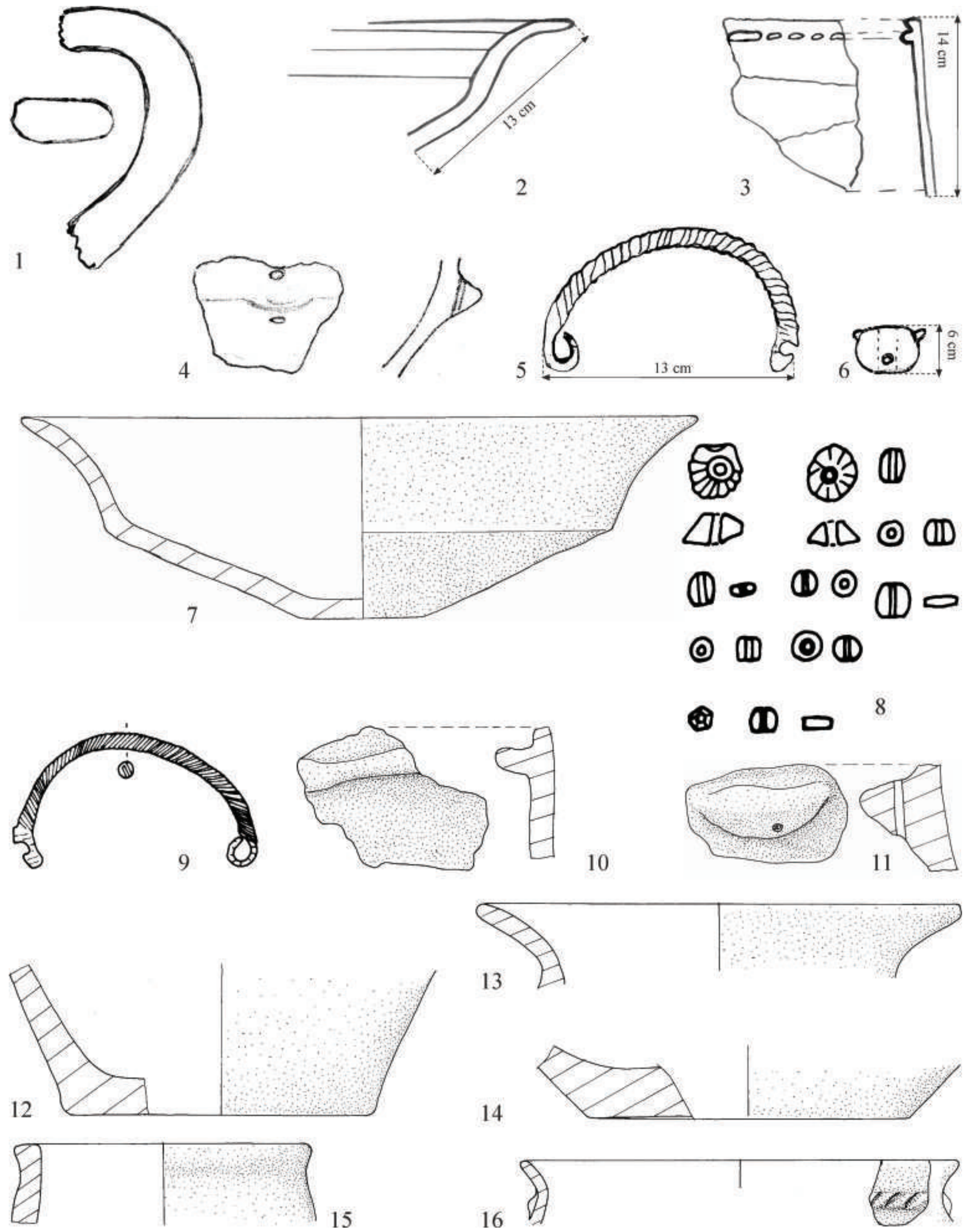

Fig. 3. Inventarul tumulului 6, unele obiecte fiind ilustrate atât după original, cât și după carnetul de săpătură: 1 – toartă (pierdută), 2 și 7 – farfurie, 3 și 10 – fragment de oală cu șir de alveole, 4 și 11 – apucătoare perforată, 5 și 9 – fibulă, 6 și 8 – mărgele (cea cu ochi pierdută), 13 – marginea unei stăchini mici, 12 și 14 – funduri de vase, 15–16 – margini de căni (?); scări: 7 – 1:4, 8–9 – 2:3, 10–16 – 1:3, 1–6 – fără scară, 2:3 din mărimea desenelor originale; 1–6 – după Morintz 1956a, p. 49, 60–64.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 4. Ridicări topografice detaliate ale suprafețelor necropolei de pe platoul Dumbravă (A. Morintz – un hectar și M.-A. Cușai – 10 hectare).

https://biblioteca-digitala.ro

pentru mai multe suprafețe, unde există tumuli răsfirați. Astfel a putut fi identificat un număr dublu de tumuli în raport cu cei 28 cercetați de Sebastian Morintz.

De asemenea, a fost cercetată o suprafață totală de 6,67 hectare prin prospecțiuni geomagnetice, suprafață situată în primul rând în zona în care se aflau tumulii cercetați în cursul vechilor săpături, dar și prin scanarea cu echipament GPR a unei suprafețe totale de 0,42 hectare a spațiului funerar (fig. 5–6). Prin folosirea schițelor și informațiilor topografice păstrate din documentația veche și suprapunerea lor pe ortofotoplanul platoului, respectiv prin suprapunerea ridicării topografice detaliate, a prospecțiunii geomagnetice și a scanării cu echipament GPR, au putut fi identificați tumuli aplatizați, cercetați în cursul vechilor săpături (care apar sub forma unor îngrămădiri inelare de pietre cu o alveolare în partea centrală), dar și tumuli încă nesăpați (care apar ca o structură în formă de calotă compactă de piatră). Mulți

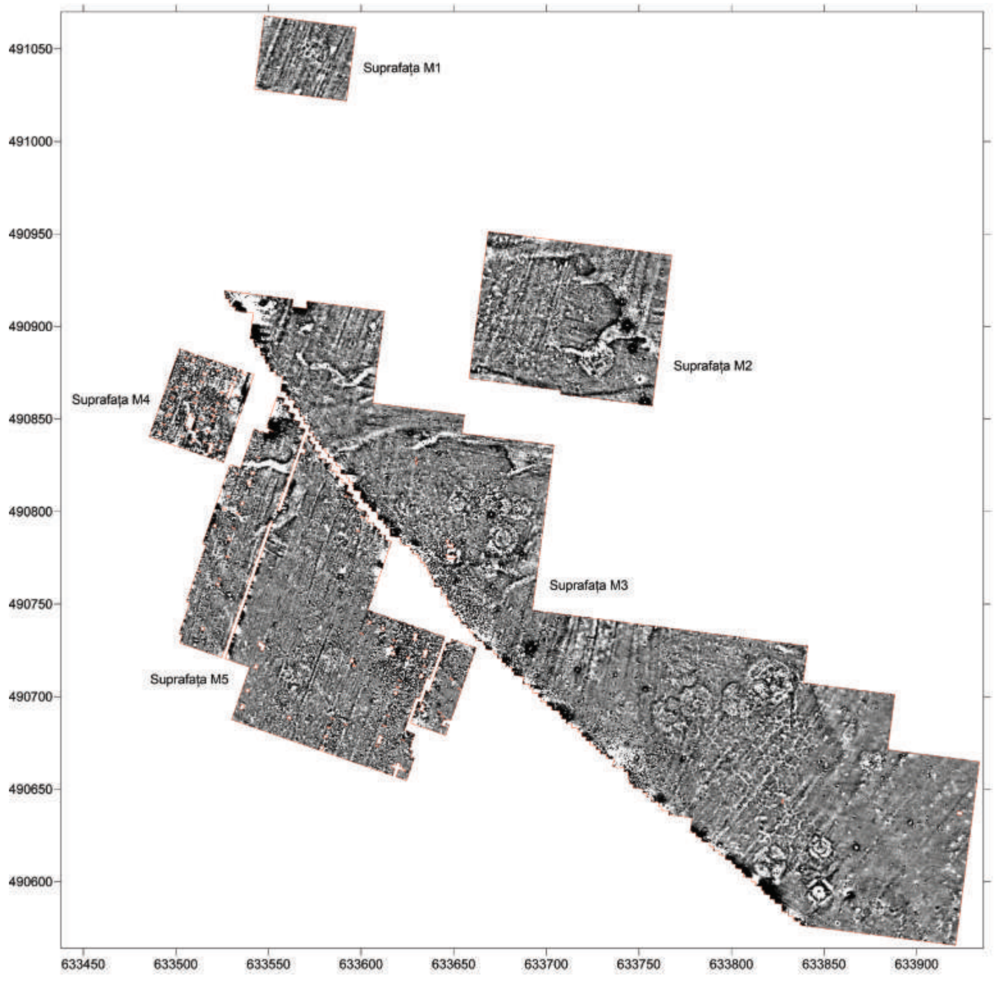

Fig. 5. Harta geomagnetică (+/- 2 nT, negru/alb) a unor suprafețe (6,67 ha în total) de pe platoul Dumbravă, realizate de firma Posselt & Zickgraf Prospektionen GbR, în aprilie 2016, coordonate Stereo 70.

https://biblioteca-digitala.ro

dintre tumulii necercetați au fost jefuiți, gropile de jefuire fiind astfel determinabile[12]. Aceste metode permit și stabilirea tumulilor falși, anume ridicături naturale sau grămezi de gunoi (fig. 6)[13].

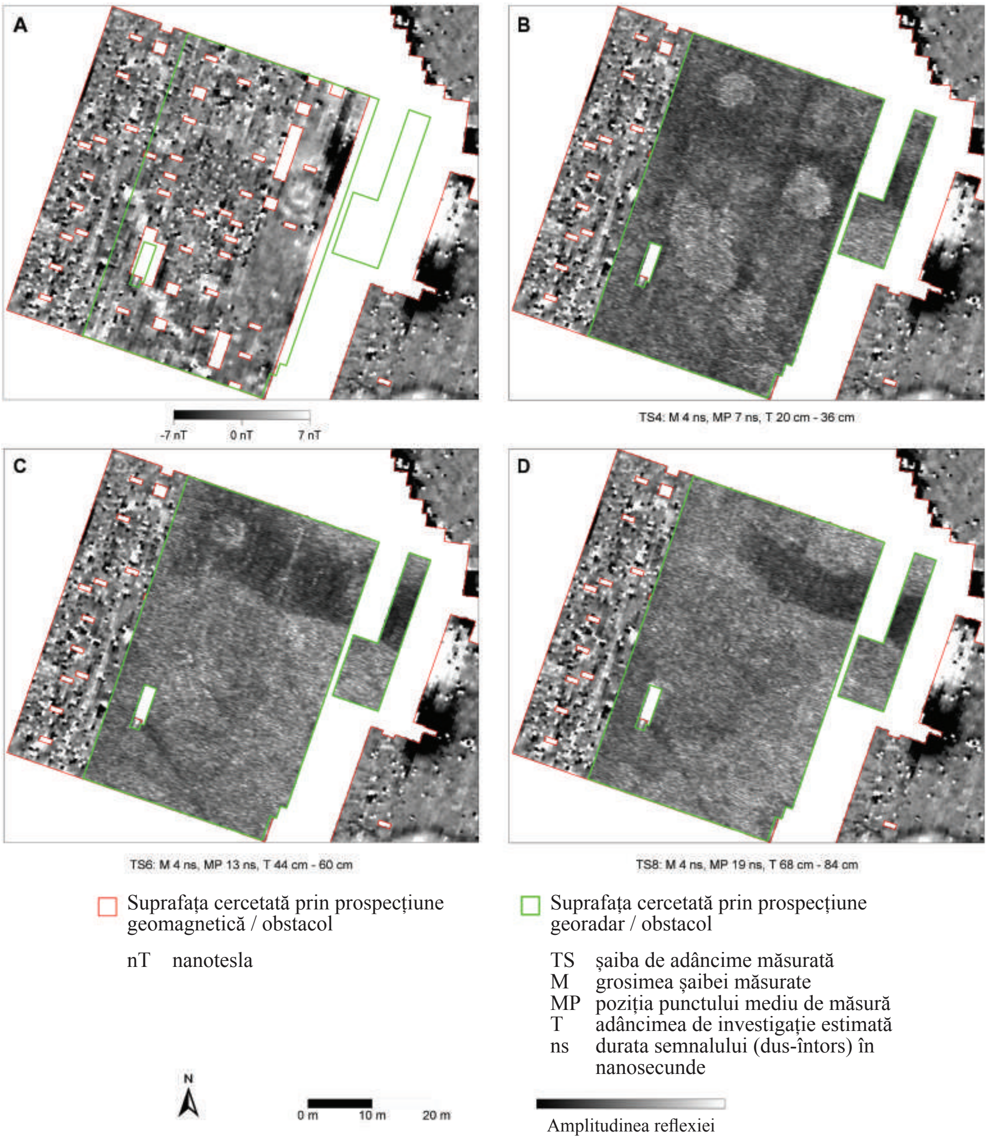

Fig. 6. Comparația rezultatelor prospecțiunilor geomagnetice pentru suprafața M 4.

---

[12] Teleaga *et alii* 2017a; Teleaga *et alii* 2017b; Zickgraf, Riese 2017.

[13] În 2015, A. Morintz propunea modelarea unei suprafețe de un hectar a platoului Dumbravă cu scopul identificării tumulilor, însă fără eliminarea movilelor false (Morintz A. 2015, p. 98–100, fig. 17–18). Tumulii falși nu au fost identificați atunci din cauza lipsei la acea dată a scanărilor geomagnetice și cu echipament GPR, realizate abia în 2016.

https://biblioteca-digitala.ro

Metodele non-invazive utilizate, în primul rând prospecțiunea geomagnetică și scanarea cu echipament GPR, nu au ajutat însă la identificarea celor circa 30 de morminte și complexe funerare ale culturii Monteoru, situate sub movilele T 39–42.

Motivele sunt multiple: obstacolele de la suprafața solului (pomi, tufișuri, grămezi de pietre), adâncimea mare a acestor morminte și complexe funerare, respectiv modul lor „discret" de construcție (morminte cu resturi de incinerație în gropi simple sau în urne) şi lipsa inventarului metalic masiv.

Necropola tumulară de pe platoul Dumbravă constă din grupe de tumuli, situate în partea de sud-est a platoului, și din movile izolate, răsfirate în partea centrală și de vest.

C. SĂPĂTURI ARHEOLOGICE SISTEMATICE PE PLATOUL DUMBRAVĂ

Documentarea sumară a movilelor și a complexelor funerare cercetate în cursul vechilor săpături face dificilă atât separarea dintre mormintele culturii Monteoru și cele tumulare hallstattiene târzii, cât și înțelegerea corectă a modului de construcție a tumulilor și a ritualurilor funerare practicate pe platoul Dumbravă. De aceea, în anii 2014–2017, au fost realizate săpături arheologice sistematice pe platoul Dumbravă, cercetându-se șase tumuli (numerotați 32 și 39–43), dintre care patru movile aparțin unui grup înălțat în perioada culturii Monteoru, iar două aparțin necropolei hallstattiene târzii. În unele movile ale culturii Monteoru au fost găsite morminte secundare de incinerație în urnă din perioada Hallstattului târziu. Movilele hallstattiene târzii erau relativ mici și au fost găsite jefuite, astfel încât ritualul funerar nu a putut fi precizat clar.

Un tumul (nr. 41) era mai mare ca dimensiuni și consta din movile distincte alipite; este de presupus același mod de construcție (tumuli alipiți) și în cazul altor tumuli mari, conținând mai multe morminte, care au fost cercetați de către Sebastian Morintz. De asemenea, este posibil ca unii dintre acești tumuli să fi fost înălțați tot în epoca bronzului (cultura Monteoru) și apoi în învelișul lor de bolovani au fost introduse morminte secundare în perioada hallstattiană târzie. Atât tumulii din epoca bronzului, cât și cei din epoca hallstattiană târzie fuseseră înălțați de obicei în același mod, anume o movilă de pământ, constituită artificial, era mărginită de un inel de bolovani și acoperită de mai multe straturi de pietre (fig. 9)[14].

Movilele au fost cercetate prin trasarea a patru sectoare triunghiulare, între care s-au păstrat doi martori dispuşi în cruce, orientați aproximativ N-S şi E-V. Săpându-se în fiecare dintre cele patru sectoare, au fost documentate (la scara 1:20) şi demontate succesiv nivelurile de bolovani, respectiv straturile de pământ depus deasupra stratului steril. După documentarea profilelor celor doi martori stratigrafici (la scara 1:20 sau 1:10), au fost săpați şi documentați martorii intermediari, completându-se

[14] Teleaga, Sârbu 2015; Teleaga *et alii* 2015a; Teleaga *et alii* 2015b; Teleaga *et alii* 2015c; Teleaga 2016; Teleaga, Bălășescu 2016; Teleaga 2017; Teleaga *et alii* 2017a; Teleaga *et alii* 2017b; Teleaga *et alii* 2017c.

https://biblioteca-digitala.ro

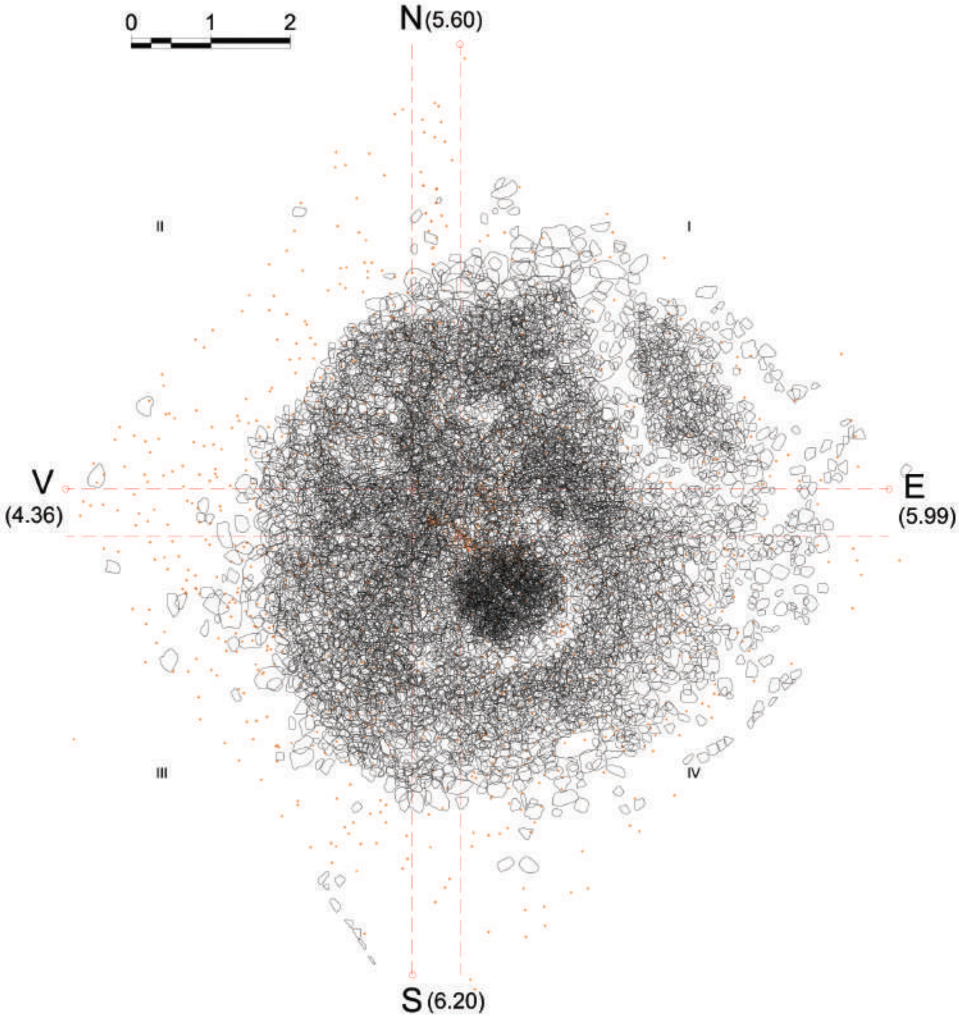

Fig. 7. Pietrele tuturor straturilor tumulului 43 (aglomerarea de la sud de centru indică groapa de jefuire, care a deranjat parţial mormântul principal).

planurile respective (Fig. 7–8). Pentru a eficientiza desenarea unor grunduri succesive ale pietrelor învelișului de bolovani al movilelor, echipa care a cercetat necropola tumulară de la Bârsești a folosit, începând cu anul 2016, o stație totală Leica TS06 plus, care a ușurat foarte mult documentarea.

Toate materialele rezultate în urma săpăturilor arheologice de pe platoul Dumbravă de la Bârsești-Vrâncioaia (campaniile 2014–2017) se află în depozitul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române din București și sunt deja restaurate și inventariate preliminar drept colecție de studiu.

https://biblioteca-digitala.ro

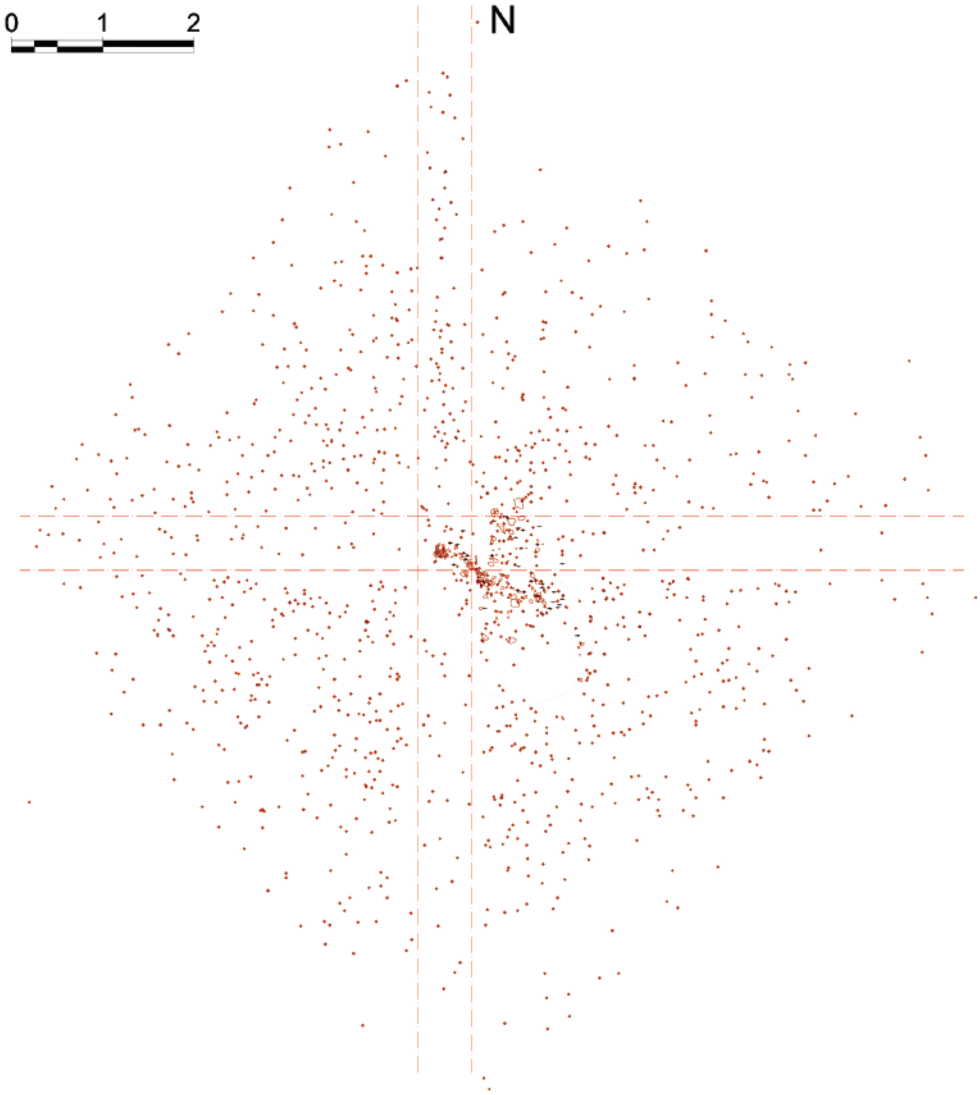

Fig. 8. Distribuţia celor peste 1200 fragmente ceramice şi a oaselor incinerate în tumulul 43 (concentrarea lor indică mormântul principal).

Noutatea cercetărilor arheologice recente constă în stabilirea existenţei unei necropole a culturii Monteoru, conţinând atât morminte de incineraţie în urnă sau în groapă, cât şi depuneri de vase fără resturile umane incinerate („morminte-cenotaf") – în total peste 30 de complexe funerare, situate în sau sub patru tumuli. Prezenţa exclusivă a ritului incineraţiei şi existenţa mormintelor tumulare sunt fenomene puţin atestate în această cultură, caracterizată prin cimitire cu morminte de inhumaţie plane.

https://biblioteca-digitala.ro

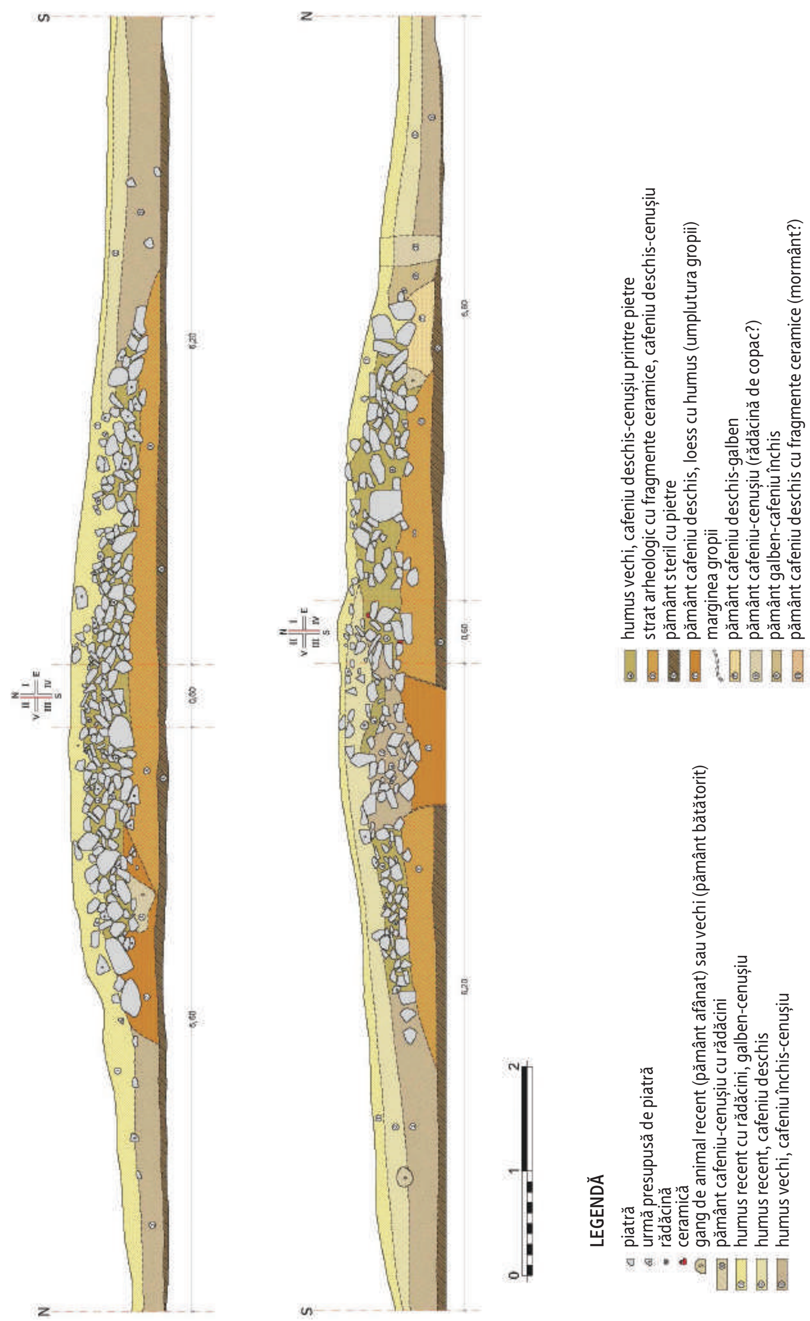

Fig. 9. Profilele martorului N-S din tumulul 43.

D. CERCETĂRI BIOARHEOLOGICE ALE SPAȚIULUI FUNERAR DE PE PLATOUL DUMBRAVĂ

Deoarece probele de sol, prelevate din zona mlaştinilor oligotrofe din fostul lac Dumbravă de la Bârseşti, analizate în laboratoarele Facultăţii de Geografie ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, nu au permis stabilirea profilului paleopalinologic al microregiunii, a fost prelevat un set nou de probe cu resturi organice din zona mlaștinilor din punctul *Lacul cu cerneală* din satul Ploștina, comuna Vrâncioaia, situată în apropierea necropolei de pe platoul Dumbravă, la altitudinea de circa 560 metri[15]. Aceste probe au fost analizate în aceleași laboratoare și datate prin metoda carbonului radioactiv la Institutul pentru Fizica Particulelor al ETH din Zürich; ele permit, după rezultatele preliminare, determinarea structurii paleopalinologice a microregiunii în perioadele cca 6600 a.Chr., 1200 a.Chr. și 1200–1300 p.Chr.

Din aceste analize, dar şi din alte studii din regiune, a rezultat că variabilitatea climatică a influenţat modul de viaţă al populaţiilor preistorice: în prima parte a Subborealului (2050–1250 a.Chr.), caracterizată printr-o climă mai caldă şi uscată, apar primii spori de cereale în zona de Curbură a Carpaţilor[16]. Mărturie în acest sens pot fi formele de relief antropogene reprezentate de agroterasele de pe versantul drept al Putnei de la Bârseşti, care însă au o vechime nedeterminată[17]. În Subboreal 2 şi Subboreal 3 condiţiile climatice erau asemănătoare cu cele din perioada actuală, cu o răcire între cele două perioade. În acest interval (1250–650 a.Chr.), prezenţa pătlaginei (*Plantago Lanceolata*) sugerează presiunea antropică exercitată prin păstorit. Trecerea la Subatlantic (650 a.Chr. – până astăzi) a adus o climă mai rece şi mai umedă, caracterizată de extinderea pădurilor de fag, agricultura fiind semnalată prin prezenţa polenului de secară (fig. 10).

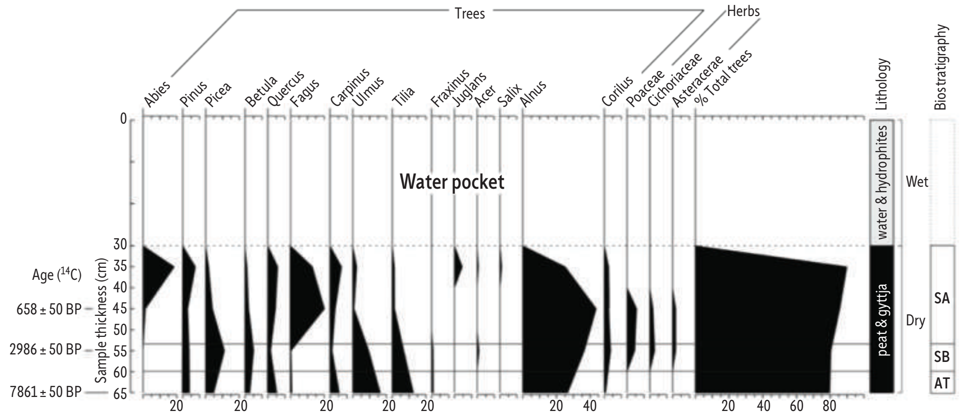

Fig. 10. Diagramele polenului din probe de sol, prelevate din *Lacul cu cerneală* (satul Ploștina, comuna Vrâncioaia), în apropierea necropolei de pe platoul Dumbravă: AT – Atlantic, SB – Subboreal, SA – Subatlantic.

[15] Istrate, Mihu, Teleaga 2017; Istrate, Mihu, Teleaga 2018.
[16] Cârciumaru 1996; Tanțău *et alii* 2009.
[17] Ursu *et alii* 2011.

https://biblioteca-digitala.ro

Ca urmare a publicării analizelor antropologice ale oaselor incinerate din necropola hallstattiană târzie de la Ferigile s-a stabilit că acolo fuseseră înmormântați copii, majoritatea de sex masculin[18]. Aceste rezultate discutabile se datorează studiului superficial al materialului osteologic și au împiedicat analiza corelațiilor dintre grupele de sex și materialul arheologic de la Ferigile.

Materialul osteologic provenind din șase tumuli, cercetați în necropola de pe platoul Dumbravă de la Bârsești, a fost analizat și a arătat că în aceste morminte hallstattiene târzii a fost depusă o cantitate mică de oase arse, fragmentare, aparținând unor indivizi maturi, incinerați la o temperatură de aproximativ 800–1000º C. Spre deosebire de indivizii din necropolele de la Tigveni și Ferigile, considerați copii, incinerații de la Bârsești aveau o vârstă la deces estimată vag la 14–50 ani. Analizele antropologice ale materialelor provenind de la Ferigile, Tigveni, Cepari, Bârsești și Valea Stânii încă nu sunt finalizate. Ele vor face obiectul unei comunicări științifice, care va fi susținută în cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din București, de către Mihai Constantinescu și Mihaela Culea în anul 2018, și al unui articol, care va fi publicat în actele conferinței *Cultura funerară a tracilor și a sciților din secolele 7–5 a.Chr. la Dunărea de jos*, Marburg, 30 noiembrie – 2 decembrie 2017.

Analizele paleozoologice ale oaselor de animale descoperite în necropola de la Bârsești arată proveniența lor din specii domestice (ovicaprine și bovine) și sălbatice (cerb). Aceste rezultate reprezintă însă doar un prim progres al studiilor paleozoologice hallstattiene târzii din România, unde nu s-a analizat în paralel fauna din așezări și din necropolele corespunzătoare lor[19].

E. CONSTRUCȚIA TUMULILOR DE PE PLATOUL DUMBRAVĂ PRIN PRISMA ARHEOLOGIEI EXPERIMENTALE

Tumulii au fost ridicați prin înălțarea unei movile de pământ cafeniu-roșcat sau cafeniu pe solul steril al platoului; peste acestă movilă de pământ s-au depus pietre de diferite mărimi – până la şapte straturi. Spre margini s-au aşezat pietre mari, urmând un traseu circular, iar spre centru, din loc în loc, s-au depus pietre mari şi foarte mari, între ele îngrămădindu-se compact pietre mai mici (fig. 11). Probabil că unii tumuli mari cu mai multe morminte constau din tumuli alipiți, așa cum a putut fi observat în cazul movilei nr. 41, săpate în 2016.

Pentru a măsura volumul pietrelor folosite pentru ridicarea tumulilor s-a construit ca unitate de măsură o cutie de un metru cub (fig. 12). În medie, ea poate fi umplută de către două sau trei persoane în circa 30 de minute, dar, grăbind ritmul de muncă, cinci persoane puteau umple cutia în cinci minute. La ridicarea unui tumul se triplează timpul de muncă, deoarece pietrele trebuiau scoase din pământul platoului și transportate la locul de înmormântare.

[18] Nicolaescu-Plopșor, Wolski 1975, p. 49, 93.
[19] Teleaga, Bălășescu 2016; Bălășescu 2017; Teleaga *et alii* 2017c.

https://biblioteca-digitala.ro

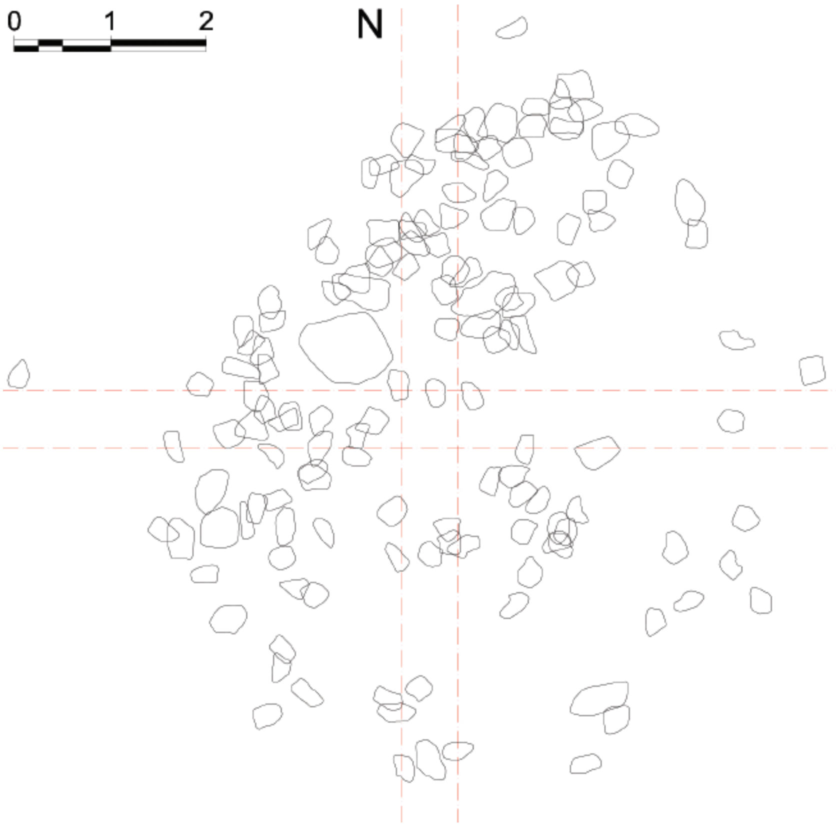

Fig. 11. Pietrele mari (cu circumferinţa de peste 80 cm) depuse aproximativ circular în tumulul 43.

Fig. 12. Cutie de lemn de 1 m^3 – unitate de măsură pentru volumul pietrelor folosite pentru ridicarea tumulilor.

https://biblioteca-digitala.ro

S-a putut astfel aproxima energia folosită la construcţia tumulilor, care conțineau 11,4 m^3, 14 m^3 și 28 m^3 de bolovani: ei au putut fi înălțați într-un timp scurt de o grupare familială mică (trei zile de lucru pentru trei-cinci persoane adulte). Deoarece tumulii de pe platoul Dumbravă au formă de calotă, formula volumului calotei ($V = \pi h(c^2/8+h^2/6)$) permite aproximarea volumului tumulilor deja cercetați: acesta are valoarea medie de 36,4 m^3 și variază între 5,9 m^3 și 157,5 m^3, totuși majoritatea tumulilor este de dimensiuni mici. Tumulii mari necesitau un efort comunitar de până la cinci ori mai mare decât în cazul tumulilor cu dimensiunile mici și erau probabil ridicați nu de o grupare familială, ci de un grup social numeros (comunitate, neam sau trib) (fig. 13)[20].

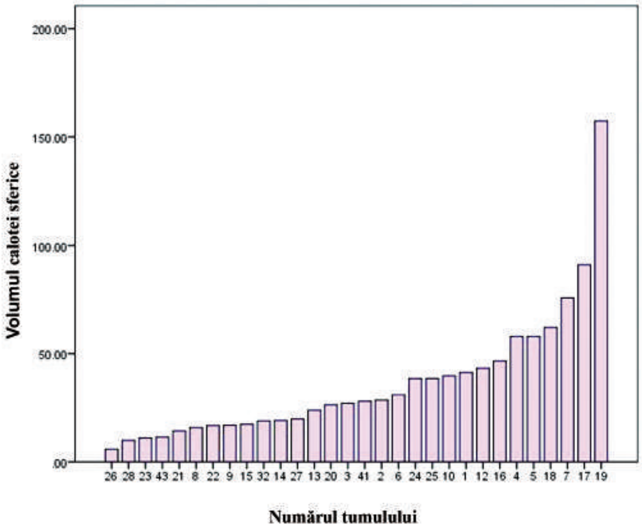

Fig. 13. Comparația volumelor tumulilor, a căror formă este aproximată drept o calotă sferică.

F. ANALIZE ARHEOLOGICE ALE NECROPOLELOR HALLSTATTIENE TÂRZII LA DUNĂREA DE JOS

Necropola de la Ferigile este singurul cimitir hallstattian târziu de la Dunărea de Jos care conține un număr suficient de morminte și care a fost publicat și analizat satisfăcător, astfel încât a fost posibilă obținerea unei succesiuni relative a înmormântărilor de acolo[21]. Analiza critică a înserierii propuse de către A. Vulpe arată că aceasta a fost influențată puternic de tratarea tumulilor conținând mai multe înmormântări ca fiind complexe închise și de amestecul tipurilor de morminte și al

[20] Teleaga *et alii* 2015b; Teleaga *et alii* 2015c; Teleaga 2016; Teleaga, Bălășescu 2016; Teleaga 2017; Teleaga *et alii* 2017a; Teleaga *et alii* 2017b; Teleaga *et alii* 2017c.

[21] Vulpe 1967; Vulpe 1977.

https://biblioteca-digitala.ro

																							Grupe ceramice	Tipuri de practici funerare	Faze ceramice vechi	Grup combinatoriu
t73 g3	•																							2a	1	1
t57		•	•																					1a		---
t72 g4		•				•																		2a	1	1
t69 g1				•	•																			1b	1	2
t100 g1						•		•																2a	1	1
t20 g1							•		•															2a	1	1
t141 g1		•				•	•								•									1a	1	2/3
t64 g1		•		•											•									1b		---
t72 g1								•			•												A	2a	1	1
t120 g1		•			•						•					•								1a	1	2/3
t139		•	•									•				•								1a	1	2/3
t143		•								•	•		•											1a		---
t63 g1				•		•					•					•								1b	1	2
t62 g1				•							•			•										1b		---
t69 g2				•	•	•					•					•								1b	1	2
t72 g3				•											•									2a	1	1
t89							•			•	•			•										1a		---
t59			•										•	•										1a		---
t76 g1	•										•						•							1a		---
t104 g1						•					•	•					•							1a		---
t26 g1								•		•		•				•								1a	1	2
t71					•				•					•		•								1a	1	2/3
t130							•				•		•	•										1b	2	2/3
t68							•			•						•								1a		---
t92 g1													•	•										1a	1	2/3
t1 g1											•		•											1a	2	4
t97 g1												•	•										B	1a	2	3
t95 g1								•			•					•	•							1a	2	3
t61							•				•			•		•								1b		---
t11 g1								•			•			•		•								1a	1	2/3
t27 g1						•			•							•	•							1b	1	2
t52											•				•									1a		---
t63 g2									•							•								2a		---
t105 g1										•	•		•				•							1a	1	2/3
t51 g1								•					•		•	•								1a		---
t30							•				•					•	•							1a	2	2/3
t34 g1		•														•	•							1a	1	2/3
t12											•			•		•								1a		---
t7 g1											•		•				•							1a		---
t74 g1										•	•					•	•							1a	1	2/3
t8 g1											•	•				•	•							1a		---
t88											•	•				•	•							1a		---
t3												•					•							1a		---
t2 g1											•		•			•	•							1a	2	3
t80											•		•			•	•							1a		---
t75 g1												•		•		•	•							1a		---
t91 g1													•	•			•							1a	2	2/3
t82 g1										•					•	•	•							1a		---
t85											•					•	•						C	1a		---
t38 g1													•			•								1a		---
t37															•		•							1a		---
t45															•		•							1a		---
t41 g1											•	•	•			•	•	•						1a	2	4
t149 g1										•	•					•	•	•						1a	1	2/3
t46											•					•		•						1a	2	3
t78 g1														•		•	•	•						1a		---
t26 g2											•							•						1b		---
t36 g1													•		•		•	•	•					1a		---
t90														•		•	•	•	•					1a		---
t6 g1																	•		•					1a		---
t42 g1																•				•				2b	3	5
t9 g1																			•		•			3	3	5
t40																			•	•	•	•	D	3	3	5
t106																					•	•		3	3	5
t107																					•	•		3	3	5

Fig. 14. Înserierea mormintelor cu cel puțin două tipuri ceramice de la Ferigile (mormintele conținând doar tipuri ceramice cu durată lungă sunt excluse).

https://biblioteca-digitala.ro

tipurilor funcționale de obiecte. De aceea am propus o nouă înseriere a necropolei bazată doar pe tipuri ceramice[22].

Noua înseriere a necropolei ordonează doar complexe închise, anume 65 de morminte sau tumuli și rezultă din combinațiile tipurilor ceramice, definite prin asocierile de formă şi decor. Astfel au fost definite patru grupe ceramice distincte (A, B, C şi D). Vechea înseriere implica succesiunea tipurilor de obiceiuri funerare, însă grupele ceramice nu sunt legate de anumite obiceiuri funerare. În noua înseriere, formele funcționale sunt reprezentate echilibrat, dezvoltându-se de la forme timpurii, bogat decorate, spre forme târzii, nedecorate. Deși se postula o dezvoltare de la sud la nord a necropolei, s-a constatat că toate grupele de tumuli încep încă din prima fază ceramică (ca și în cazul necropolei de la Szentes-Vekerzug), iar mormintele mai târzii predomină în zona centrală a necropolei. Necropola de la Ferigile începe după 650 a.Chr. și se termină în prima jumătate a secolului al V-lea a.Chr. (fig. 14).

Deși noile cercetări arheologice efectuate prin metoda cronologiei de contact arătau o datare mai timpurie a necropolei de la Ferigile, abia noua înseriere a tipurilor ceramice și datările obținute prin metoda carbonului radioactiv confirmă această cronologie.

În cadrul proiectului au fost obținute în total 17 datări cu carbon radioactiv ale unor probe provenind din mormintele de la Ferigile și Tigveni, aparținând grupului Ferigile, și din necropola de la Bârsești. Ele au fost analizate la Institutul pentru Fizica Particulelor din ETH de la Zürich. Datele necropolelor de la Ferigile și Tigveni confirmă noua ordonare relativă a mormintelor hallstattiene târzii, cele de la Bârsești arată că necropola își încetează existența mult mai devreme decât cea de la Ferigile. La Bârseşti şi la Dunărea de Jos, în general, ceramica lucrată la roată apare mai devreme decât s-a presupus până acum, încă din secolul al VII-lea a.Chr.

G. CERCETĂRI COMPARATIVE ALE OBICEIURILOR FUNERARE DE LA DUNĂREA DE JOS ÎN PERIOADA HALLSTATTIANĂ TÂRZIE

Analiza comparativă a necropolei de la Bârsești și a înmormântărilor grupului cultural Ferigile arată diferențe semnificative ale ritualurilor funerare și ale inventarelor ceramice specifice. Complexul cultural Ferigile-Bârsești, postulat de cercetarea arheologică mai veche, este nefondat. Grupul cultural Bârsești ar fi reprezentat doar prin necropola eponimă și conceptul este de asemenea nefondat. În general, lipsește o analiză critică a grupurilor culturale hallstattiene târzii la Dunărea de Jos, ele fiind definite de școli arheologice naționale, axate asupra cercetării obiectelor.

Pentru a înlesni contactul între arheologii din diferitele centre de cercetare, care studiază fenomenele Hallstattului târziu la Dunărea de Jos în cadrul acestor școli arheologice naționale, am organizat la Marburg, cu sprijinul DAAD, un congres

[22] Teleaga 2015; Teleaga, Sârbu 2015; Teleaga, Sârbu 2016, p. 22–27, pl. 3–5; Teleaga et alii 2017c.

https://biblioteca-digitala.ro

care a avut ca scop adunarea principalilor arheologi lucrând în domeniu. Schimbul internațional de idei a dat posibilitatea înțelegerii diferențelor locale într-o perioadă în care, după izvoarele antice, s-au dezvoltat etniile istorice.

Datorită progreselor științelor exacte, săpăturile arheologice pot fi astăzi mai bine planificate și realizate, iar ritualurile funerare pot fi mai bine înțelese decât în trecut. Arheologii nu mai cercetează necropole pentru a descoperi noi obiecte sau pentru a confirma etniile antice, ci pentru a încerca să înțeleagă societățile în structura și dinamica lor socială.

Comunicările științifice deja susținute, rapoartele preliminare și articolele publicate, dar mai ales studiul aflat în pregătire pentru tipar la revista *Prähistorische Zeitschrift*, precum și volumul actelor congresului de la Marburg din 30 noiembrie – 2 decembrie 2017, *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau*, care va fi publicat în 2018 la editura Leidorf, au contribuit la o deschidere internațională a cercetărilor arheologice privind Hallstattul târziu la Dunărea de Jos în contextul modificării paradigmelor acestor cercetări (vezi Anexa).

BIBLIOGRAFIE (publicații și comunicări)

Bader 1983 — T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF XIV/6, München, 1983.

Bălăşescu *et alii* 2003 — A. Bălăşescu, M. Udrescu, V. Radu, D. Popovici, *Archéozoologie en Roumanie. Corpus de données*, Biblioteca Muzeului Naţional, Seria Cercetări Pluridisciplinare 5, Bucureşti, 2003.

Bălăşescu 2017 — A. Bălăşescu, *Archaeozoological Studies Regarding the Late Hallstatt Necropolises at the Lower Danube,* Conferința *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau*, Marburg, 30 noiembrie – 2 decembrie 2017.

Buzdugan 1976 — C. Buzdugan, *Pumnale hallstattiene târzii pe teritoriul României*, CA 2, 1976, p. 239–273.

Cârciumaru 1996 — M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica – Studii în preistoria și protoistoria României (Istoria agriculturii din România),* Iași, 1996.

Căpățână 2010 — T. Căpățână, *Depresiunea Vrancea – studiu geomorfologic*, Constanța, 2010.

Dumitrescu 1974 — V. Dumitrescu, *Arta preistorică în România,* Bucureşti, 1974.

Grumăzescu 1973 — H. Grumăzescu, *Subcarpaţii dintre Câlnău şi Şuşiţa – studiu geomorfologic*, Bucureşti, 1973.

Istrate, Mihu, Teleaga 2017 — V. Istrate, P.A. Mihu, E. Teleaga, *Paleoenvironment of Hallstatt Archaeological Sites from East Romanian Subcarpathians*, Conferința *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau*, Marburg, 30 noiembrie – 2 decembrie 2017.

Istrate, Mihu, Teleaga 2018 — V. Istrate, P.A. Mihu, E. Teleaga, *Vegetation History in Curvature Subcarpathians: Pollen Analysis of an Sequence from a Small Meso-eutrophic Swamp*, Environmental Earth Sciences, 2018 (sub tipar).

https://biblioteca-digitala.ro

Morintz 1955	S. Morintz, *Bârseşti 1955 [Jurnal de săpătură],* carnet nr. 1, arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, nr. 534 (925).
Morintz 1956a	S. Morintz, *Bârseşti 1956. [Jurnal de săpătură]*, carnet nr. 2, arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, nr. 535 (926).
Morintz 1956b	S. Morintz, *Săpături Bârseşti 1956. [Jurnal de săpătură]*, carnet nr. 3, arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, nr. 536 (927).
Morintz 1957a	S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti (reg. Galaţi, jud. Vrancea). Raport preliminar*, MCA 3, 1957, p. 219–226.
Morintz 1957b	С. Моринц, *Новая гальштатская группа в Молдове (Курганный могильник в Бырсешти, район Вранча, Галацкой области)*, Dacia N.S. 1, 1957, p. 117–132.
Morintz 1957c	S. Morintz, *Bârseşti 1957. [Jurnal de săpătură]*, carnet nr. 4, arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” nr. 537 (928).
Morintz 1958	S. Morintz, *Bârseşti 1958. [Jurnal de săpătură]*, carnet nr. 5, arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, nr. 538 (929).
Morintz 1959a	S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti (r. Vrancea, reg. Galaţi)*, MCA 5, 1959, p. 355–361.
Morintz 1959b	S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti (r. Vrancea, reg. Galaţi)*, MCA 6, 1959, p. 231–236.
Morintz 1961	S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrseşti (r. Vrancea, reg. Galaţi)*, MCA 7, 1961, p. 201–207.
Morintz 2015	A. Morintz, *Identifying Disturbances in the Case of Burial Mounds. Case Studies*, în: R. Kogălniceanu, M. Gligor, R.-G. Curcă, S. Stratton (eds.), *Homines, Funera, Astra 2. Life beyond Death in Ancient Times (Romanian Case Studies). Proceedings of the International Symposium on Funerary Anthropology, 23–26 September 2012, Alba Iulia*, Oxford, 2015, p. 93–101.
Nicolaescu-Plopşor, Wolski 1975	D. Nicolaescu-Plopşor, W. Wolski, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România*, Bucureşti, 1975.
Tanţău *et alii* 2009	I. Tanţău, M. Reille, J.-L. de Beaulieu, S. Fărcaş, S. Brewer, *Holocene Vegetation History in Romanian Subcarpathians*, Quaternary Research 72, 2009, p. 164–173.
Teleaga 2015	E. Teleaga, *Cronologia necropolelor hallstattiene târzii de la Dunărea de Jos: Szentes Vekerzug – Ferigile – Bârseşti*, Simpozionul *Identităţi naţionale în dialog cultural*, Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, 28–31 octombrie 2015.
Teleaga 2016	E. Teleaga, *Bârseşti-Vrâncioaia, jud. Vrancea. Punct: pe platoul Dumbravă*, CCA, campania 2015, Târgu-Jiu, 2016, p. 18–19, 266–267.
Teleaga 2017	E. Teleaga, *Späthallstattzeitliches Bestattungswesen und Bestattungssitten an der unteren Donau. Die Hügelnekropole auf dem Dumbravă-Plateau, Bârseşti-Vrâncioaia, Rumänien.* Conferinţa *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau*, Marburg, 30 noiembrie – 2 decembrie 2017.
Teleaga, Bălăşescu 2016	E. Teleaga, A. Bălăşescu, *Cercetările arheologice din anul 2015 din necropola hallstattiană târzie de la Bârseşti – Vrâncioaia, jud. Vrancea*, Sesiunea anuală de comunicări ştiinţifice a Institutului

https://biblioteca-digitala.ro

de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, 30 martie – 1 aprilie 2016, vezi rezumat în SCIVA 67, 1–2, 2016, p. 142.

Teleaga, Sârbu 2015 — E. Teleaga, D. Sârbu, *Die Chronologie der späthallstattzeitlichen Gräberfelder an der Unteren Donau – Szentes Vekerzug – Ferigile – Bârseşti*, Iron Age Chronology in the Carpatian Basin. International Colloquium from Târgu Mureș, 8–10 octombrie 2015.

Teleaga, Sârbu 2016 — E. Teleaga, D. Sârbu, *The Chronology of the Late Hallstatt Cemeteries at the Lower Danube: Szentes-Vekerzug and Ferigile*, în S. Berecki (ed.), *Iron Age Chronology in the Carpatian Basin*, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 8. –10. octombrie 2015, Cluj-Napoca, 2016, p. 19–34.

Teleaga *et alii* 2015a — E. Teleaga, D. Sârbu, M. Constantinescu, Ș. Stoica, M. Stănescu, A.E. Apostu, *Noi cercetări arheologice privind necropola hallstattiană târzie de la Bârseşti (jud. Vrancea),* Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, 25–27 martie 2015, vezi rezumat în SCIVA 66, 1–2, 2015, p. 143.

Teleaga *et alii* 2015b — E. Teleaga, D. Sârbu, Șt. Stoica, M. Stănescu, A.-E. Apostu, *Com. Bârsești, jud. Vrancea. Punct: Necropola de pe platoul Dumbravă*, CCA, campania 2014, Piteşti, 2015, p. 33.

Teleaga *et alii* 2015c — E. Teleaga, D. Sârbu, M. Constantinescu, Șt. Stoica, V. Istrate, *Neue archäologische Untersuchungen der hallstattzeitlichen Nekropole in Bârseşti, Jud. Vrancea*, Caiete ARA 6, 2015, p. 5–16.

Teleaga *et alii* 2017a — E. Teleaga, C. Constantin, V. Istrate, E. Ghiță, P. Ichim, T. Riese, B. Zickgraf, I. Hajdas, N. Pașenciuc, A.M. Breabăn, *Cercetări interdisciplinare şi săpături arheologice sistematice pe platoul Dumbravă de la Bârseşti – Vrâncioaia, jud. Vrancea,* Sesiunea anuală de comunicări științifice a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, 29–31 martie 2017, vezi rezumat în SCIVA 68, 1–4, 2017, p. 227–228.

Teleaga *et alii* 2017b — E. Teleaga, C. Constantin, E. Ghiță, V. Istrate, P. Ichim, N. Pașenciuc, A.I. Breabăn, B. Zickgraf, T. Riese, *Comunele Bârsești – Vrâncioaia, jud. Vrancea: Cercetările interdisciplinare din bazinul Putnei şi săpăturile arheologice, efectuate în 2016 pe platoul Dumbravă*, CCA, campania 2016, București, 2017, p. 23–24, fig. 1–3.

Teleaga *et alii* 2017c — E. Teleaga, D. Sârbu, M. Constantinescu, A. Bălășescu, V. Istrate, T. Riese, *Beiträge zu dem späthallstattzeitlichen Bestattungswesen und den Bestattungssitten an der unteren Donau. Die Nekropolen in Bârseşti und Ferigile*, PZ 92, 2017 (sub tipar).

Ursu *et alii* 2011 — A. Ursu, D.A. Chelaru, F.C. Mihai, I. Iordache, *Anthropogenic Landform Modeling Using GIS Techniques Case Study: Vrancea Region*, Geographia Technica 1, 2011, p. 91–100.

Vulpe 1967 — A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, Biblioteca de Arheologie 11, București, 1967.

Vulpe 1977 — A. Vulpe, *Zur Chronologie der Ferigile-Gruppe*, Dacia N.S. 21, 1977, p. 81–111.

Vulpe 1990 — A. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, PBF VI/9, München, 1990.

https://biblioteca-digitala.ro

Zickgraf, Riese 2017 B. Zickgraf, T. Riese, *Magnetometer- und Bodenradarprospektion auf dem Dumbravă-Plateau, Bârseşti-Vrâncioaia, Rumänien*. Conferinţa *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau*, Marburg, 30 noiembrie – 2 decembrie 2017.

Anexă:

Participanţii la Conferinţa *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau*, Marburg, 30 noiembrie – 2 decembrie 2017 şi comunicările lor (în ordine alfabetică):

Adrian Bălăşescu (Bucureşti), *Archaeozoological Studies Regarding the Late Hallstatt Necropolises at the Lower Danube.*

Kseniia Bondar (Kiev), *New Investigations on Scythian Kurgans in Ukraine: Non-invasive Studies and Excavations.*

Andrei Corobcean, Sergiu Matveev (Chişinău), *Historiographische Probleme der archäologischen Denkmäler des 7. – 5. Jh. in der westlichen eurasischen Steppe.*

Cătălin Cristescu (Cluj-Napoca), Ioan Alexandru Bărbat (Deva), *Funerary Rites and Rituals in South-Western Transylvania at the End of the Early Iron Age.*

Margarit Damyanov (Sofia), *Western Pontic Greek Burial Customs in Archaic and Early Classical Times.*

Marina Daragan (Kiev), *Peculiarities of the Building of North Pontic Scythian Kurgans of the Early Iron Age.*

Katarina Dmitrović (Čačak), *Royal Chairs in Atenica – a Name Promising an Outstanding Discovery.*

Diana Gergova (Sofia), *Burial Customs in the Late Hallstatt Period in North Bulgaria.*

Anja Hellmuth Kramberger (Graz), *Frühskythische Bogenschützengräber im Nordpontischen Raum unter besonderer Berücksichtigung der Bestattungssitten und Deponierungsweise der Gorythoi.*

Vasilică Istrate (Iaşi), Pintilie Alin Mihu (Iaşi), Emilian Teleaga (Bucureşti), *Paleoenvironment of Hallstatt Archaeological Sites from East Romanian Subcarpathians.*

Askold Ivantchik (Moscova), *Die königlichen Bestattungen der Skythen: Archäologie und schriftliche Quellen.*

Miloš Jevtić (Belgrad), *On the Funerary Practices in the Princely Mound in Pilatovići near Užice and in the Princely Graves at the Glasinac Plateau from the Late Hallstatt Period.*

Attila Laszlo (Iaşi), *Bestattungssitten, kulturelle Identität und sozialer Status. Über die Interpretationsmöglichkeiten einiger „skythenzeitlichen" Funde aus der Moldau.*

Marija Ljustina (Belgrad), *Remarks on Funerary Practices of the Late Hallstatt Srem/Syrmia Group in Northern Serbia.*

Dragoş Măndescu (Piteşti), *The Necropolis of Valea Stânii (Argeş county) – Common Elements and Particularities in the Ferigile-Group.*

Ion Niculiţă, Aurel Zanoci, Oleg Leviţchi (Chişinău), *Späthallstattzeitliche Bestattungssitten im Pruth-Dnjester-Gebiet.*

https://biblioteca-digitala.ro

Ion Niculiţă, Mihai Băţ (Chişinău), *Riten und Bestattungssitten im Südbessarabien im 7. –5. Jh. v. Chr.*
Dorin Sârbu (București), *Some Remarks Concerning the „Late Pre Scythian” Harness of Eastern European Steppes.*
Valeriu Sîrbu, Maria-Magdalena Ștefan (București), *Funerary Practices During the 6th–5th Century BC in Teliţa-Celic Dere, at the Lower Danube.*
Dan Ștefan (București), *Non-destructive Investigations in the Ferigile Type Necropolis of Valea Stânii (Argeș County).*
Károly Tankó (București), *Burial Rites and Funerary Customs of the Scythian Featured Alföld Group in the Carpathian Basin.*
Emilian Teleaga (București), *Späthallstattzeitliches Bestattungswesen und Bestattungssitten an der unteren Donau. Die Hügelnekropole auf dem Dumbravă-Plateau, Bârseşti-Vrâncioaia, Rumänien.*
Ljubinka Teržan (Ljubljana), *Grabhügel der südostalpinen Hallstattkultur als Abbild der sozialen Struktur und Weltanschauung.*
Benno Zickgraf, Torsten Riese (Marburg), *Magnetometer- und Bodenradarprospektion auf dem Dumbravă-Plateau, Bârseşti-Vrâncioaia, Rumänien.*

https://biblioteca-digitala.ro

CONSIDERAŢII ISTORICO-ARHEOLOGICE ASUPRA POPULAŢIILOR ATRIBUITE NECROPOLELOR MEDIEVALE DIN DOBROGEA (SEC. XI–XV) OBŢINUTE PRIN PRISMA ANALIZELOR DE ANTROPOLOGIE FIZICĂ

GABRIEL VASILE*

Lucrarea[1] reprezintă o contribuţie în două volume, totalizând 469 de pagini, primul incluzând 303 pagini de text, cu 219 figuri şi 32 de tabele inserate, iar cel de-al doilea fiind rezervat anexelor (126 de pagini) și ilustraţiei, conţinute în 43 de planşe. Demersul este structurat în două părţi: prima (vol. I, capitolele I–II) este constituită de fundalul istorico-arheologic al regiunii Dunării de Jos (în sensul restrâns al Dobrogei istorice), din care provine materialul tratat; a doua (vol. I, capitolele III–VI şi vol. II) reprezintă analiza arheologico-antropologică, bazată pe catalogul celor 387 de complexe funerare alese, completată cu cele 17 anexe, ilustraţia inclusă în text şi separată, informația tabelară şi glosarul. Lucrarea este completată cu un rezumat bilingv, român-englez și o bibliografie (p. 288–301) ce își propune să acopere diversitatea problematicii istorico-arheologice și antropologice prezentate.

Introducerea (vol. I, p. 4–7) reprezintă o expunere succintă asupra antropologiei fizice și a relației acesteia cu arheologia, precum și o prezentare sintetică a conţinutului lucrării. Istoria și evoluția populațiilor umane reprezintă un corolar al mai multor discipline, între care antropologia fizică, înțeleasă ca bioarheologie, ocupă un loc însemnat. Aportul este unul semnificativ, atât în ceea ce privește ritualul funerar, cât și structura demografică a populației sau condițiile de viață ale indivizilor care au trăit în trecut.

Date istorico-arheologice privind evoluţia regiunii Dunării de Jos în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XV-lea (vol. I, cap. I, p. 8–27, fig. 1) creionează principalele aspecte ale evoluţiei zonei sud-dunărene sub semnul Bizanţului și nu numai, din perspectivă militară, politică și administrativă. Prezentarea problematicii vizează cu precădere istoria locală a spaţiului Dunării de Jos în sens restrâns, adică al Dobrogei istorice, incluzând județele

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: gsvasile@yahoo.com.

[1] Teza de doctorat a fost susţinută public la 27 octombrie 2017, în cadrul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, conducătorul științific fiind dr. Radu Harhoiu. Comisia a fost alcătuită din: dr. Eugen Nicolae (președinte), dr. Mihaela Marcu Lapadat, dr. Oana Damian, dr. Gabriel Custurea.

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 313–326

https://biblioteca-digitala.ro

Tulcea și Constanța din granițele României și teritoriul nord-estic al Bulgariei, după recucerirea întreprinsă de Imperiul bizantin în ultimul sfert al secolului al X-lea și până la cucerirea Imperiului otoman din primele decade ale secolului al XV-lea, pentru conturarea contextului din care provine materialul său de analiză, cel funerar. Centrele Dobrogei medio-bizantine, identificate de-a lungul malului drept al Dunării, până la vărsarea în Marea Neagră, ca şi pe ţărmul acesteia, sunt aşezări fortificate urbane portuare, fluviale sau maritime, dezvoltate sub semnul recuceririi bizantine a ţinuturilor Dunării de Jos, cu toate evenimentele care afectează direct frontiera nordică a Imperiului bizantin (invazia şi migraţia pecenegă, atacurile uzilor şi cumanilor, năvălirea tătarilor) sau chiar existența sa (răscoala Asăneştilor şi crearea statului vlaho-bulgar, cucerirea latină a Constantinopolului, restaurarea din vremea Paleologilor), până în momentul intrării Dobrogei sub autoritatea Ţării Româneşti sau ulterior sub control turcesc. Caracterul fortificat, trăsăturile de natură productivă și comercială, aspectele esențiale ale viețuirii sunt completate cu elemente de rit și ritual funerar, permițând aprecieri asupra populațiilor din Dobrogea.

Stadiul cercetărilor arheologice și antropologice (vol. I, cap. II, p. 28–69, fig. 2–118, tab. 1) conţine prezentarea principalelor aşezări cu necropole/morminte aferente, precum și a complexelor funerare izolate, care definesc evoluţia spaţiului dobrogean în secolele X–XV. Pe baza unei bibliografii care include rapoarte cu considerații preliminare și contribuţii cu valoare monografică, în cadrul unei enumerări derulate pe baza încadrării cronologice, este prezentat un repertoriu de 25 de situri cu descoperiri funerare (Niculițel, *Dinogetia*–Garvăn, *Noviodunum*–Isaccea, Turcoaia, Nufăru, Ostrov, Enisala–*Palancă* (în jud. Tulcea), Histria, Grădina, Capidava, Sitorman, Valu lui Traian, Mircea Vodă, Murfatlar/Basarabi, Constanța, Păcuiul lui Soare, Gura Canliei, Dervent, Bugeac (jud. Constanţa), *Durostorum*–Silistra, Garvăn, Odărți, Durankulak, Cavarna, Caliacra (nord-estul Bulgariei), alcătuind sursa informaţiei arheologice pentru evoluţia acestei zone în primele secole ale mileniului II.

Pe baza datelor conținute de repertoriul siturilor cu descoperiri funerare, exclusiv de inhumație, lucrarea prezintă o serie de considerații generale asupra descoperirilor de acest gen din Dobrogea, în care prezentarea elementelor de ritual este dublată, în privința câtorva situri, de elemente de analiză antropologică. Până în prezent, materialul scheletic uman provenit din contexte funerare a beneficiat de o analiză antropologică parțială (Capidava – cinci indivizi, *Dinogetia*–Garvăn – 31, Dervent – 10, Nufăru – 37), dar există și situri în care expertiza antropologică a fost efectuată *in extenso* (Durankulak – 214, Murfatlar/Basarabi – 20, Odărți – 502 și *Durostorum*–Silistra – 108/147), fiind evidentă disproporția dintre necropolele și mormintele cercetate în teren și publicate, în diverse stadii, și cele analizate din punct de vedere antropologic.

Următoarele două capitole, ***Descrierea materialului scheletic: caracteristici arheologice, inventar osteologic și caracteristici antropologice*** (vol. I, cap. III, p. 70–187; vol. II, pl. 1–43) și ***Analiza materialului scheletic*** (vol. I, cap. IV,

https://biblioteca-digitala.ro

p. 188–237, fig. 119–172, tab. 2–21), conțin prezentarea eșantionului sub forma unui catalog complet al complexelor funerare selectate dintre cele provenind din siturile de la *Noviodunum*–Isaccea, Nufăru și Păcuiul lui Soare, reprezentând baza analizei, tratate sintetic sub raportul datelor arheologice (relațiile planimetrice dintre elementele de viețuire și cele funerare, tipurile de necropole și de morminte, amenajările și inventarele funerare, orientarea scheletelor, poziția craniilor și a membrelor, încadrările cronologice propuse) și foarte amplu și detaliat în planul antropologiei fizice (aspecte ale stării de conservare și de reprezentare, parametrii demografici evidențiați pe baza determinării sexului și estimării vârstei la deces, caracteristici biometrice prin care este redată conformația indivizilor analizați, caractere non-metrice, elemente ale stresului biomecanic, tipul antropologic fizic).

Eșantionul analizat în lucrare se compune din 387 de complexe funerare, provenite din necropole medio-bizantine cercetate în cadrul siturilor *Noviodunum*–Isaccea (jud. Tulcea), punctul *Cetate* (*Pontonul Vechi*), sectorul *Teren Poliția de Frontieră – TPF* (66), Nufăru (jud. Tulcea), punctele *Piatră* (15), *Trecere bac* (248) și *Centrul de informare turistică – CIT* (4) și Păcuiul lui Soare (jud. Constanța), sectorul *Poartă* (54). Materialul este unul încă inedit și va constitui subiectul unor viitoare contribuții monografice.

Cercetările arheologice preventive de la *Noviodunum*–Isaccea *Cetate TPF* au relevat un nucleu de locuire din secolul al XIII-lea, care suprapune o necropolă care a funcționat în secolele XII–XIII și mai multe niveluri de locuire din secolul al XI-lea, care la rândul lor suprapun complexe din epoca romano-bizantină.

La Nufăru, în punctele *Piatră* și *Trecere bac*, cercetările au condus la identificarea unui sistem de fortificare a zonei datând din epoca romano-bizantină (un turn), precum și din ultima parte a secolului al X-lea (un turn-poartă și o instalație portuară). După ieșirea din uz a debarcaderului, zona a fost transformată pentru circa un secol și jumătate în spațiu funerar, fiind identificate 538 de morminte, care conturează o singură necropolă medio-bizantină. Cimitirul a fost suprapus de o locuire care, în acest punct, se prelungește dincolo de limitele generale ale așezării (mijlocul veacului al XIII-lea), putându-se constitui într-un punct de control din perioada influenței tătare asupra nordului Dobrogei.

În ceea ce privește situl de la Păcuiul lui Soare, în zona porții de nord a cetății bizantine, în interiorul turnului-poartă și la sud de acesta, a fost investigat un cimitir documentat prin 170 de complexe funerare.

Argumente de natură stratigrafică, anumite amenajări funerare și o serie de piese de inventar au permis stabilirea apartenenței mormintelor descoperite epocii medio-bizantine.

La *Noviodunum*–Isaccea, pe baza materialelor numismatice și arheologice, necropola medievală cu două orizonturi de înmormântări a fost datată în secolul al XII-lea și primele decenii ale secolului al XIII-lea. Pe baza observațiilor de natură stratigrafică (relația dintre momentul ridicării instalației portuare a cetății bizantine, cele două niveluri de locuire și plasarea nivelului necropolei între acestea), necropola

https://biblioteca-digitala.ro

de la Nufăru a fost încadrată cronologic între sfârșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XIII-lea. Cronologia necropolei de la Păcuiul lui Soare este certificată de suprapunerea unor morminte de către un complex de locuire din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, amenajat în interiorul turnului-poartă. Datarea necropolelor are la bază și relațiile dintre situațiile arheologice înregistrate sau circulația în timp a pieselor din inventarele funerare descoperite.

Necropolele sunt amplasate *extra muros* (*Noviodunum*–Isaccea și Nufăru), dar și *intra* și *extra muros* (Păcuiul lui Soare). Amenajarea lor s-a făcut în zone cu un caracter inițial fortificat, dar dezafectate (în preajma turnului romano-bizantin și curtinei de nord și a instalației portuare bizantine la Nufăru și în interiorul turnului-poartă la Păcuiul lui Soare). Mormintele analizate sunt exclusiv de inhumaţie, defuncţii fiind depuși în decubit dorsal (cu o excepție, la *Noviodunum*-Isaccea), cu orientare vest-est și cu dispunere în şiruri paralele. Majoritatea complexelor funerare conţin resturi osteologice de la un singur individ, înhumarea individuală fiind o practică generală pentru necropolele medio-bizantine. Urmează, progresiv, morminte de inhumație în care au fost identificate resturi scheletice ce provin de la doi, trei... sau chiar șase indivizi, motiv pentru care eșantionul analizat se ridică la 472 de indivizi. Deși au fost întâlnite numeroase astfel de situații, ele nu trebuie confundate cu înmormântările multiple, doar patru dintre acestea având un astfel de specific (înmormântări duble cu schelete de adulți suprapuse sau alăturate și, într-un caz, cu un schelet de copil înhumat deasupra unuia de adult). Morminte duble și multiple au mai fost identificate în orizontul necropolelor medio-bizantine dobrogene la Capidava, *Dinogetia*–Garvăn și *Beroe*–Ostrov sau pe teritoriul Bulgariei, la *Durostorum*–Silistra. S-au înregistrat numeroase cazuri de suprapunere de complexe funerare, precum și practicarea reînhumării.

Depunerea defuncților s-a făcut în gropi simple, de multe ori dificil de sesizat, puţin adânci, de formă rectangulară şi oval-alungită, uneori trapezoidală, la adâncimi cuprinse între 0,10 şi 1,60 m. În general, înhumarea era practicată direct în/pe pământ, în gropi săpate în sediment cenușiu prăfos sau cenușiu gălbui, cu numeroși pigmenți de mortar, în pământul galben tasat folosit pentru amenajări constructive antice, în loess, în resturile unor complexe de locuire anterioare sau pe/în stâncă. Au fost înregistrate şi 61 de cazuri de folosire a protecției/delimitării cu piatră. Se înregistrează și înhumarea în sicrie de lemn, documentate atât prin fragmentele și amprentele de lemn descoperite (în trei cazuri), cât şi prin prezenţa cuielor, a piroanelor şi a scoabelor de fier (52 de cazuri).

Au fost surprinse aspecte care țin de comportamentul funerar, de atitudinea manifestată de către membrii comunităților medio-bizantine dobrogene față de defuncți (arheotanatologie). Studiul poziției *in situ* a resturilor scheletice (aplicat doar la nivelul complexelor cercetate în campania din anul 2016 de la Nufăru, punctul *Trecere bac*) a relevat trei cazuri în care defuncții au fost depuși în sicriu și două situații în care au fost înhumați direct în gropi săpate în pământ.

https://biblioteca-digitala.ro

A fost practicată și înhumarea pe amenajări preexistente, de tipul unor paturi de pietre, pe zidul turnului ori pe pavimentul instalației portuare de la Nufăru sau pe pavajul reprezentând nivelul de călcare din turnul-poartă de la Păcuiul lui Soare. În patru cazuri, craniul înhumatului era așezat pe o piatră. Porțiunea de necropolă de la sud-est de zidul instalației portuare, cercetată la Nufăru în punctul *Trecere bac*, a pus în evidență înhumări practicate pe panta dealului, în trepte, prin utilizarea stâncii, prin depunere direct pe stâncă sau prin amenajări funerare săpate în stâncă (30 de complexe funerare).

Dintre cele 387 de complexe funerare, au fost înregistrate 283 de schelete în conexiune anatomică, cu reînhumarea scheletului afectat (documentată în 30 de cazuri), precum și grupări de oseminte umane (69 de cazuri) rezultate din deranjamentele provocate de intervenții naturale (bioperturbații, crotovine, acțiunea din sol a rădăcinilor plantelor) sau antropice (tulburări post-depoziționale ale spațiilor sacre cauzate de amenajarea unor complexe de locuire sau chiar a unor morminte). Morminte documentate doar prin cranii apar în eșantionul analizat în cinci cazuri.

Întretăierea unor complexe funerare, deranjamentele interne provocate sau înhumările dublate de reînhumări indică o mare densitate a necropolei, ca și cvasi absența marcării pe teren a mormintelor.

Craniile au fost descoperite *in situ* în poziție normală (trei cazuri), îndreptate spre piept (cinci), așezate pe dreapta (șapte), pe stânga (opt), răsucite (cinci) sau deplasate față de restul scheletului (trei).

Observațiile de teren au permis stabilirea poziției antebrațelor în 177 de cazuri, iar cea a ambelor antebrațe pentru 134 de complexe. Pentru 63 de indivizi au fost înregistrate cinci variante de bază: întinse pe lângă corp (13 cazuri), așezate pe bazin (11), pe abdomen (30), pe piept (șase) și pe umeri (trei). În 71 de cazuri au fost înregistrate subvariante cu numeroase combinații (17), dintre care cele mai numeroase (câte nouă) sunt cele în care antebrațul drept este întins pe lângă corp, iar cel stâng pe bazin și subvarianta cu antebrațul drept pe abdomen și stângul pe bazin. Poziția unui singur antebraț a putut fi stabilită pentru 43 de indivizi. Cel mai frecvent înregistrate au fost variantele cu antebrațul stâng, respectiv drept, poziționate pe abdomen (câte 11).

Membrele inferioare erau, în general, întinse, paralele, uneori ușor deranjate, alteori încrucișate sau puternic arcuite spre exterior; se înregistrează și cazuri în care sunt flexate lateral.

Inventarul funerar a fost documentat în 44 de morminte, mai puțin de 12% din totalul acestora. Este reprezentat de piese de podoabă (ale capului, gâtului și mâinilor/brațelor), de port și de cult, la care se adaugă monede. Împreună cu poziția stratigrafică, aceste elemente servesc și drept argument de încadrare cronologică.

Podoabele semnalate ca făcând parte din inventarele mormintelor sunt frecvente în zona Dunării de Jos, în cetățile-orașe aparținând epocii bizantine. Categoriile descoperite sunt: pentru cap (13: cercei de argint și bronz, cu veriga simplă, cu diverse diametre, cu bumbi globulari sau petaliformi, de tip coșuleț ori

https://biblioteca-digitala.ro

biconici); pentru gât (nouă: mărgele de sticlă, chihlimbar și os, având diverse forme, culori şi particularităţi stilistice sau din melci *Cypraea* sp. și pandantive de chihlimbar, os și bronz); pentru mâini (12: inele de bronz şi plumb, cu veriga simplă, torsadată sau cu șaton aplatizat; brăţări de sticlă aparţinând tipologic mai multor categorii, cele mai numeroase de culoare albastră, dar variabile şi din acest punct de vedere, simple sau cu protuberanțe și de bronz torsadate). Piesele de port constau în năsturaşi sau bumbi globulari (nouă cazuri) şi aplici (un caz) de bronz, la care se adaugă o psalie de os. Piesele de cult sunt prezente în cinci morminte: cruciuliţe de bronz și chihlimbar, precum și un medalion de bronz. Monede de bronz apar în poziții clare în opt cazuri, sugerând practica depunerii „obolului lui Charon" în contextul necropolelor creștine medio-bizantine.

Materialul osteologic din lotul analizat este în general bine conservat, 83,0% dintre indivizi fiind într-o mică măsură afectați de acțiunea agenților tafonomici. În 17,0% din cazuri, morfologia resturilor scheletice este semnificativ afectată de acțiunea acestora. În eșantionul analizat, cele mai multe schelete sunt parțial reprezentate (38,5%). Urmează scheletele slab reprezentate (32,6%) și cele aproximativ complete (28,9%).

În încercarea de reconstrucţie a profilului biologic al unei populații, unul dintre primii pași este reprezentat de determinarea sexului. Analiza morfologică și osteometrică s-a concentrat doar pe indivizii adulți și pe o parte dintre cei de vârstă adolescentă, care au prezentat caracteristici de diagnostic sexual. Au fost identificați 179 de indivizi de sex masculin și 141 de sex feminin. Sexul nu a fost determinat pentru 152 de indivizi: 147 de subadulți și cinci adulți.

Foarte important în ceea ce privește structura și strategiile de reproducere ale unei populații este și procentul de indivizi de sex masculin dintr-o populație, numit *sex ratio* al adulților. În eșantionul prezentat are o valoare de 1,27. În necropolele medio-bizantine din nord-vestul Bulgariei, *sex ratio* este de cele mai multe ori subunitar, femeile fiind mai numeroase decât bărbații: la Odărți (0,69), Durankulak (0,82) și în eșantionul de secole XII–XIV de la *Durostorum*–Silistra (0,97). *Sex ratio* are valori supraunitare pentru necropolele medio-bizantine dobrogene din România și Bulgaria (1,0 la Nufăru, 1,62 la *Dinogetia*–Garvăn și 1,42 la *Durostorum*–Silistra, valoare obținută pe baza unor eșantioane din secolele IX–XV) sau pentru cele mai multe necropole medievale din Câmpia Română, Transilvania sau Moldova. O multitudine de factori pot schimba raportul așteptat (1:1) dintre bărbați și femei: un mic surplus de nașteri de indivizi de sex masculin în timpul războaielor și după acestea, valoarea *sex ratio* la naștere (deși la naștere *sex ratio* este favorabil bărbaților, pe parcursul vieții, femeile au o rezistență sporită la contactarea unor boli și, prin urmare, o longevitate mai ridicată), ratele diferite ale mortalității între sexe la vârste diferite, pierderile sau aporturile populaționale rezultate în urma migrațiilor sau modificări de ordin cultural (practicile funerare).

Un parametru fundamental, atât în vederea realizării unui profil demografic, cât și pentru buna înțelegere a biologiei sau practicilor funerare ce caracterizează

https://biblioteca-digitala.ro

o populație, este reprezentat de estimarea vârstei la deces. Analiza a vizat estimarea vârstei atât pentru indivizii subadulți, cât și pentru cei adulți. Distribuția pe categorii de vârstă în cadrul subadulților relevă un procent destul de ridicat de indivizi din categoria copil (3–12 ani) în peste jumătate din cazuri (78 – 50,3%). Aceștia sunt urmați de indivizii din categoria *infant*, 0–3 ani (33 – 21,3%), de adolescenți (19 – 12,3%: șase bărbați și două femei) și de cei din grupa *fœtală*, slab reprezentați (1 – 0,6%). Tabloul este completat cu indivizi aflați la granița dintre două clase de vârstă (24 – 15,5%), iar într-un caz, vârsta nu a putut fi stabilită cu exactitate.

Distribuția pe grupe de vârstă și sex în cadrul adulților este următoarea: adulți maturi (113 indivizi, reprezentând 35,6%: 66 de bărbați și 47 de femei), adulți tineri (77 – 24,3%: 43 de bărbați și 34 de femei) și adulți bătrâni (49 – 15,5%: 24 de bărbați și 25 de femei). În șapte cazuri (2,2%) au fost înregistrați indivizi aflați la limita dintre două categorii de vârstă, iar în 71 de cazuri (22,4%: 35 de bărbați și 36 de femei) indivizii nu au putut fi încadrați cu precizie într-una dintre cele trei categorii.

Remarcăm o rată a deceselor destul de ridicată în cadrul copiilor, 27,8% din cazuri reprezentând decese între 0–12 ani, situație frecvent întâlnită în Evul Mediu timpuriu din Dobrogea (la Odărți, Durankulak și *Durostorum*–Silistra). În lotul adulților, cele mai multe decese se înregistrează la indivizii din clasa adult matur: (35,6%, 113 indivizi: 66 de bărbați și 47 de femei).

Se observă că, în lotul analizat, un procent mai ridicat de bărbați mor la clasele de vârstă adolescent, adult tânăr și adult bătrân, în timp ce femeile au o rată de deces mai mare la clasa de vârstă adult bătrân. Numărul ridicat de decese la copii și relativ redus în cadrul adolescenților, urmat de o creștere graduală a vârstei la deces începând cu prima parte a vieții adulte și o scădere spre vârste mai înaintate, corespunde unei distribuții teoretice a unui profil al mortalității pe care îl întâlnim în cadrul unui cimitir în care indivizii au decedat din cauze naturale, înmormântările fiind efectuate pe perioade lungi de timp (cimitire ce caracterizează populații staționare).

Studiul paleodemografic al populației medio-bizantine dobrogene a avut în vedere și o serie de indicatori demografici, exprimați cu ajutorul tabelelor de mortalitate. Dintre aceștia, cel mai important este speranța de viață la naștere. Aceasta are valoarea de 27,73 ani, cu un maximum atins în intervalul de vârstă 5–10 ani (28,91 ani). La populația adultă (20–x ani), în cadrul celor două sexe, speranța de viață este puțin mai ridicată în cadrul indivizilor de sex feminin (20,97 ani) față de cei de sex masculin (19,90 ani).

Speranța de viață la naștere a populațiilor din eșantionul analizat se află în concordanță cu cea întâlnită în alte necropole medievale din perimetrul actualelor granițe ale României și Bulgariei. Cea mai mică valoare a speranței de viață din necropolele luate în considerare este cea din cimitirul medieval din secolul al XI-lea de la Odărți (18,59 ani), iar cea mai ridicată în cel din secolele XVII–XVIII de la Cernica (35,4 ani). Evul Mediu este caracterizat printr-o creștere progresivă a speranței de viață la naștere cu aproximativ o jumătate de deceniu între secolul

https://biblioteca-digitala.ro

al XI-lea și secolele XII–XV și cu aproximativ un deceniu între secolele XII–XV și XVII–XVIII.

Analiza a inclus și o componentă biometrică, prin realizarea unui set de măsurători craniene și postcraniene, atât în cazul subadulților, cât și pentru indivizii adulți. Prin acestea, s-a încercat evidențierea unor trăsături morfologice și conformaționale caracteristice grupului analizat.

Realitățile socio-istorice medio-bizantine din secolele XI–XV ar trebui să se reflecte antropologic prin prezența a două fenotipuri principale: pe de o parte, o componentă europoidă, caracteristică populației locale, iar pe de altă parte, una cu particularități specifice tipului mongoloid, rezultat al invaziei teritoriilor dobrogene de către triburi succesive de populații turanice (pecenegi, uzi, cumani). În lotul studiat, au fost identificați trei indivizi care prezintă o serie de caracteristici specifice fenotipului mongoloid, nu doar pe baza caracteristicilor biometrice craniene, așa cum s-a obișnuit până nu demult în literatura paleoantropologică din România, ci printr-o serie de caracteristici combinate, epigenetice și morfo-biometrice. Decelarea unui anumit fenotip rasial în contextul realităților științifice bioarheologice actuale și în acest stadiu al cercetării cade acum în sarcina geneticii moleculare. Componenta mongoloidă este prezentă și în alte serii scheletice din Dobrogea, la *Dinogetia*–Garvăn, unde reprezintă al doilea fenotip după cel europoid, și la Durankulak.

Scheletul postcranian prezintă diferite modificări adaptative, ontogeneza acestuia fiind corelată cu o serie de activități cotidiene care reflectă modul de viață al indivizilor. Din analiza profilului biometric al scheletului postcranian reținem valorile medii mai ridicate ale lungimilor claviculelor de pe stânga, care certifică faptul că membrul dominant în populația analizată este, de fapt, cel drept. La nivelul membrelor inferioare, două dintre variante reprezintă markeri ai stresului biomecanic: femurele cu pilastru ridicat, determinat de intensitatea mobilității terestre a indivizilor și platimeria femurală, pricinuită atât de stresul ocupațional, cât și de afecțiuni precum periostita sau osteoartrita.

Un indicator al stării de sănătate a unei populații este reprezentat și de statura scheletică. În cadrul indivizilor subadulți analizați, statura a fost corelată cu greutatea. Din cei 155 de subadulți, statura a putut fi estimată în 90 de cazuri, iar greutatea în 61. Valorile grafice obținute redau funcții liniare, cu foarte puține abateri. În cadrul indivizilor adulți, inclusiv șapte de vârstă adolescentă, cu oase lungi complet epifizate, staturile scheletice au fost estimate prin metoda Pearson în 232 de cazuri (73,2% din totalul adulților): 129 de bărbați (40,7%) și 103 de femei (32,5%). Valoarea medie a staturilor indivizilor de sex masculin este 164,2 cm (mijlocie, la limita inferioară a categoriei). Cea mai mică valoare a staturii este 155,7 cm, iar cea mai mare 174,4 cm. Media staturilor indivizilor de sex feminin este 152,6 cm (submijlocie, la limita superioară a categoriei). Cea mai mică valoare în seria feminină este 144,8 cm, iar cea mai mare 162,2 cm. Dimorfismul sexual pronunțat este asemănător cu cel din seriile dobrogene de la Odărți și *Durostorum*–Silistra sau cu cel din Transilvania, de la Sibiu *Piața Huet*.

https://biblioteca-digitala.ro

Variabilitatea și moștenirea genetică sunt două dintre cele mai importante elemente în studiul populațiilor umane. În acest sens, la nivelul scheletului, o importanță semnificativă este acordată evaluării caracterelor epigenetice, craniene și postcraniene. A fost înregistrat un set de 21 de caractere non-metrice craniene și 30 din segmentul postcranian. Mai importante în contextul actual al lucrării sunt șanțul și foramenul supraorbital, structuri răspunzătoare de procesul de termoreglare de la nivelul craniului. Frecvența mai ridicată a șanțului (68,1%) decât cea a foramenului supraorbital (50,0%) sugerează faptul că populația analizată provine preponderent din areale climatice calde. De asemenea, incidența foramenelor supraorbitale și frecvența canalului hipoglosal divizat (21,2%) pot constitui indicatori importanți în vederea comparării populațiilor medio-bizantine dobrogene cu alte grupuri populaționale. Frecvența combinată a celor două caractere în lotul analizat ar corespunde unui fenotip populațional eurasiatic, fiind situat la o distanță genetică relativ egală între o serie de populații europene și asiatice.

Alte caractere non-metrice care trădează în Dobrogea, începând cu secolul al XI-lea al mileniului II, prezența unui flux genetic originar din Asia Centrală sunt torusul mandibular (16,4%) și torusul palatin (prezent la patru indivizi). La doi dintre subiecții analizați, torusul mandibular este însoțit și de incisivi în formă de lopățică, iar unul dintre aceștia prezintă și torus palatin.

Unele caractere epigenetice sunt mai rar întâlnite la nivelul craniului: sutura metopică (la șapte indivizi), osul inca (trei), absența foramenul mental (șapte) și foramenul mental dublu (trei).

Acțiunea combinată a genelor și a factorilor de mediu își găsește cel mai bine determinismul, la nivelul scheletului postcefalic, prin intermediul caracterelor discrete. Astfel, caracterele pot exprima distanțele genetice dintre populații, iar în combinație cu unii markeri musculo-scheletici, pot indica și o serie de aspecte sau practici bio-culturale, care sunt în legătură cu stilul de viață al indivizilor dintr-o populație. Cu toate că sunt determinate genetic, pentru a se dezvolta și a se exprima la nivelul scheletului, majoritatea caracterelor sunt dependente, încă din stadiul intrauterin, de acțiuni de ordin biomecanic, gradul de dezvoltare al acestora fiind corelat cu înaintarea în vârstă.

Pe coloana vertebrală au fost identificate două variante la nivelul atlasului: *ponticulus posticus* sau anomalia Kimmerle (la cinci indivizi) și *ponticulus lateralis* (la doi indivizi). Ambele fenotipuri duc la limitarea fluxului sangvin prin artere, fapt care afectează mișcările de rotație ale coloanei cervicale.

De la nivelul membrelor superioare a fost înregistrată, la 10,4% dintre humeruși, apertura septală, considerată de către unii autori un indice de hipermobilitate a brațului respectiv. O altă variantă de la nivelul humerusului este procesul supracondiloid (2,8%), de obicei asimptomatic, uneori putând duce la compresii asupra nervilor ulnari sau arterei brahiale.

Cele mai numeroase caractere epigenetice au fost surprinse la nivelul membrelor inferioare. Pe femure se remarcă fosa Allen (18,8%), fațeta Poirier (14,9%) și placa

https://biblioteca-digitala.ro

femurală (9,1%). Toate trei sunt manifestate preponderent la sexul masculin și reprezintă rezultatul unor activități fizice care implică articulația coxo-femurală. Impingementul femuro-acetabular poate fi generat de extensia și flexia coapsei, de alergat sau de călărit. Extensiile de la nivelul suprafeței articulare femurale se constituie, alături de alți indicatori, în markeri ai „sindromului călărețului". În cadrul celor două sexe întâlnim și o musculatură relativ bine dezvoltată; o arată fosa hipotrohanterică (14,4%), exostozele de la nivelul acesteia (19,0%) și prezența celui de-al treilea trohanter (14,3%), ultimele două caractere având o incidență mai ridicată la sexul feminin.

Caracterele epigenetice înregistrate pe tibii sunt fațetele articulare mediale (17,5%), exprimate fără predilecție pentru unul dintre cele două sexe și, cu o frecvență mult mai mare, fațetele articulare laterale (62,3%), mai numeroase la sexul feminin. O serie de fațete și extensii reprezintă variante epigenetice caracteristice astragalului și calcaneului: fațeta talară medială (5,2%), mai frecventă la femei, extensia talară medială, înregistrată exclusiv la bărbați (2,9%) și prezența, în jumătate din cazuri, a suprafeței articulare talare inferioare, cu o incidență mai ridicată la bărbați.

Unele caractere non-metrice sunt foarte rar întâlnite în literatura osteoarheologică. Unul dintre acestea este torusul nucal sau occipital, o structură veche, ce pare să aibă legătură cu omul arhaic și care a fost observată în materialul scheletic analizat, bilateral, la trei indivizi, exclusiv bărbați. Altă exprimare fenotipică, cu o etiologie și patogeneză incerte (origine traumatică sau filogenetică), este condilul mandibular bipartit, identificat într-un singur caz, la un individ de sex feminin, adult tânăr. Acromionul bipartit este o altă variantă rară, cu o etiologie controversată (substrat biomecanic sau cauze de natură genetică); a fost identificată în patru cazuri. La nivelul membrelor inferioare a fost observată o patelă bipartită la un individ matur de sex masculin.

Activitatea fizică generează o serie de modificări la nivelul scheletului. În acest sens, analiza antropologică a avut în vedere și identificarea unor markeri ai stresului ocupațional. Se consideră că aceștia pot avea și determinisme de altă natură: genetică, hormonală, modificări asociate cu dimorfismul sexual, vârsta, asimetria ori morfologii aflate în corelație cu statura individului.

O primă categorie analizată este aceea a markerilor musculo-scheletici, diferiți ca frecvență și distribuție. Amprente ale activităților cotidiene intense și susținute au fost observate în principal la nivelul suprafețelor articulare. Manifestările cuprind morfologii de tipul eburnației, porozității, osteofitelor și entesofitelor. Efectele stresului biomecanic pot fi observate și prin musculatura puternică care se dezvoltă pe diferite elemente scheletice și care poate să cuprindă chiar și modificări ale curburii diafizelor oaselor.

Stresul biomecanic este relevat și de morfologia oaselor (robusticitate sau variații ale formei). Pentru aceasta, au fost observați anumiți indicatori metrici și non-metrici. Din categoria markerilor metrici ai stresului funcțional a fost calculată

https://biblioteca-digitala.ro

asimetria osoasă. Valorile medii pozitive obținute în cazul membrelor superioare (la bărbați și la femei) și inferioare (la bărbați) relevă o asimetrie semnificativă, ceea ce înseamnă că indivizii analizați manifestă o predilecție în utilizarea membrelor respective (dreptaci). În cazul sexului feminin, s-a constatat o preferință pentru întrebuințarea membrelor inferioare stângi, aspect ce reiese din valorile medii negative obținute în acest segment.

Unele diferențe în ceea ce privește activitățile ocupaționale în cadrul celor două sexe sunt asociate și cu dimorfismul sexual. Calculul acestui parametru a relevat de cele mai multe ori valori care depășesc cifra 100, ceea ce înseamnă că variantele fenotipice masculine sunt preponderente la nivelul populației analizate. Au existat și câțiva indici (scapulari, sacral, cnemici, crurali și patelo-femural drept), care au valori sub 100, ceea ce exprimă un dimorfism sexual mai marcat în cadrul sexului feminin, cauzat de o serie de activități fizice mai intense care cuprind omoplații și membrele inferioare.

Aspecte patologice ale materialului scheletic: etiologie, manifestare, frecvență și interpretare (vol. I, cap. V, p. 238–255, fig. 173–216, tab. 22–30) surprinde la indivizii medio-bizantini analizați un spectru larg de patologii osoase și dentare. Deosebit de importante în cadrul lucrării prezentate sunt bolile congenitale și, în special, sacralizarea (prezentă la 19 indivizi, exclusiv adulți: 15 bărbați și patru femei) și spina bifidă ocultă (11 indivizi, de asemenea la adulți: șase bărbați și cinci femei), care pot certifica expectativa unor înhumări pe criterii familiale. Pe baza acestora, putem admite existența unor relații de rudenie în cadrul unor grupuri de indivizi cercetați la Nufăru – *Trecere bac*.

Cu o frecvență mai mică au fost consemnate coaste fuzionate (la un adolescent), coaste bifurcate (în trei cazuri, la trei adulți de sex masculin), coaste supranumerare (la un adult de sex masculin), sindrom Klippel-Feil (la doi indivizi adulți de sex masculin) și occipitalizarea atlasului (la un individ adult de sex masculin).

O altă categorie de maladii, destul de numeroase în loturile scheletice, este și cea a aparatului dentar. Dintre acestea, caria este cel mai frecvent întâlnită (37,6%): 92 de indivizi din 245 care prezintă resturi dentare. Leziunile carioase afectează atât subadulții (șapte), cât și adulții (85). Prevalența cariei dentare la populațiile medio-bizantine dobrogene este de 6,5% (197 de dinți afectați din 3021 dinți permanenți erupți observați). Pe sexe, cei mai afectați de carii dintre adulți sunt bărbații (49 – 58,3%), în timp ce sexul feminin este mai slab reprezentat (35 – 41,7%). În ambele etaje maxilare, la cele două sexe și grupe de vârstă, bilateral, cel mai frecvent afectați de fenomenul carios sunt molarii (55,2%), iar dintre suprafețele dentare, cele ocluzale (26,5%).

Parodontopatiile reprezintă principalele cauze ale pierderilor dentare *intra vitam*. Pierderi au fost înregistrate exclusiv la adulți, la peste jumătate (54,4%) din totalul celor care păstrează resturi dentare. Incidența acestora este de 11,3% (381 de pierderi *ante mortem* raportate la totalul de 3376 alveole dentare observate). În cadrul

https://biblioteca-digitala.ro

celor două sexe, dinţii cei mai afectaţi sunt molarii (70,9%), pierderile *ante mortem* fiind în general parţiale şi reflectându-se cu preponderenţă la nivelul mandibulei.

Igiena orală precară este consemnată și prin apariția tartrului dentar. În cadrul subadulților a fost consemnat la un singur individ, un adolescent de sex masculin. În seria adulților, tartrul este prezent pe un număr de 524 de dinți: 56 de cazuri, 17,7% din totalul indivizilor adulți analizați. Pe sexe, aproximativ jumătate din dinții afectați de tartru se întâlnesc la bărbați (37), iar restul la femei (19). Placa calcificată este întâlnită preponderent la nivelul dinților inferiori (50 indivizi), cel mai frecvent afectați fiind incisivii (32,8%), iar dintre suprafețele dentare cele linguale (33,2%).

Cu o frecvență de apariție mult mai mică au fost identificate abcese dentare (la 21 de indivizi, exclusiv adulți, 14 bărbați și șapte femei), în general singulare (13), dar și multiple (opt). Tulburări de dezvoltare dentară de tipul agenezie au fost identificate la patru indivizi adulți (un bărbat și trei femei), iar la trei subiecți (doi adolescenți, dintre care unul de sex masculin și un adult tânăr, de sex masculin) întâlnim hiperodonție.

Un important indicator de stres non-specific este hipoplazia smalțului dentar. A fost identificată la nouă indivizi (trei subadulți, toți adolescenți, dintre care un bărbat și o femeie și șase adulți, cinci bărbați și o femeie). Dinții afectați sunt exclusiv incisivi (23) și canini (18).

Populația medio-bizantină dobrogeană este puternic afectată de o serie de manifestări ce cuprind coloana vertebrală și articulațiile. Osteoartroza este cea mai frecventă afecțiune din această categorie de boli. Manifestări specifice osteoartrozei au fost observate în special la indivizii adulți (91 – 28,7%), cu o excepție, un adolescent, care prezintă eburnație la nivelul articulației temporo-mandibulare drepte. Fiind o boală de tip neuromecanic, poate fi recunoscută după o serie de markeri, dintre care primele două categorii sunt cele mai frecvent întâlnite: osteofite, suprafețe poroase cu contur neregulat, suprafețe neregulate cu contur osteofitic sau eburnație.

Manifestările osteoartrozei vizează în primul rând sexul masculin (57 cazuri – 62,6%) și indivizii de vârstă înaintată: adulți maturi (33 de bărbați și 18 femei) și bătrâni (12 bărbați și 10 femei). În general, osteoartroza se manifestă la o gamă largă de articulații și, prin aceasta, reprezintă răspunsul la diferite stări de stres biomecanic. Cel mai adesea afectează articulațiile coloanei vertebrale (la 66 de indivizi – 42,9%) și în special sectoarele lombar (45,4%) și toracal (35,2%). Expresii ale osteoartrozei întâlnim și în cadrul articulațiilor acromio-claviculare (20 – 13,0%), costo-vertebrale (15 – 9,7%) sau patelo-femurale (13 – 8,4%).

Hernia discală, identificată pe baza prezenței nodulilor Schmorl, este întâlnită exclusiv la nivelul coloanei vertebrale toraco-lombare. Cu excepția unui subadult (adolescent de sex masculin), nodulii au fost identificați exclusiv la adulți (52 – 16,4% din lotul adulților) și preponderent la sexul masculin (40 – 76,9%). Hernia afectează cu predilecție coloana vertebrală toracală (166 – 71,2%).

https://biblioteca-digitala.ro

La doi indivizi de sex masculin din lotul analizat a fost constatată prezența hiperostozei scheletice difuze idiopatice. Prevalența acesteia crește odată cu înaintarea în vârstă, maladia părând a fi legată de obezitate și de diabetul de tip II.

Unele aspecte patologice, identificate la indivizii medio-bizantini, fac referire la episoade caracterizate prin violență domestică sau interpersonală. În acest sens, au fost identificate fracturi vindecate, produse cu ajutorul unor obiecte contondente, atât la nivelul craniului, cât și la nivelul scheletului postcranian. Fracturile consolidate lipsesc la indivizii subadulți, fiind prezente la 23 de adulți (7,3% din totalul acestora) și cu o frecvență mai ridicată la bărbați (17 – 73,9%). În cinci situații, toți bărbați, fracturile sunt însoțite de un proces infecțios. Au fost afectate 37 de piese osoase, cele mai numeroase fiind coastele (15) și ulnele (șase). Remarcăm în cinci cazuri (patru bărbați și o femeie), la nivelul antebrațelor, fracturi de apărare, rezultat al violenței interpersonale.

Unele lovituri identificate sunt cauzatoare de moarte: trei produse la nivelul craniului și două postcranian. Traumatismele sunt însoțite de pierderi de substanță osoasă cauzate de o serie de lovituri executate cu ajutorul unor obiecte tăioase. După dimensiunile înregistrate, considerăm că loviturile au fost produse cu ajutorul unor obiecte cu lama de lungime medie sau mare, de tipul sabiei sau cuțitului de luptă.

Uneori, stresul la nivelul scheletului poate fi influențat și de mediul ambiant, prin aceasta organismul devenind mai rezistent la o serie de boli. Amintim aici bolile infecțioase, periostita și osteomielita, indicatori non-specifici al stresului. Periostita este bine reprezentată în lotul scheletic studiat, fiind întâlnită la 40 de indivizi: șapte subadulți (4,5%) și 33 de adulți (10,4%). La ambele categorii de vârstă, cele mai afectate sunt tibiile: 45,0% la subadulți și 44,8% la adulți. În seria adultă, inflamația periostului afectează într-un procent ușor mai ridicat indivizii de sex feminin (17 – 51,5%), fiind afectate cu predilecție membrele inferioare. Osteomielita a fost identificată la un subadult (bărbat) și șapte adulți (șase bărbați și o femeie).

O serie de tulburări metabolice și endocrine afectează în special indivizii subadulți. Printre acestea se numără *cribra cranii*, identificată la patru subadulți și *cribra orbitalia* (29 de indivizi: 23 de subadulți și șase adulți). La ambele grupe de vârstă, manifestările sunt în general bilaterale (19). Pentru materialul analizat, nu putem să nu ne gândim la posibilitatea ca *cribra cranii* și *cribra orbitalia* să fie rezultatul unor anemii ereditare (în special talasemie), cauzate de malarie, endemică în bazinul mediteraneean, arealul geografic în care se află populațiile analizate fiind situat foarte aproape de Marea Neagră. Pe lângă lipsa fierului, la doi copii din populația medio-bizantină analizată a fost constatată și deficiența nutrițională a vitaminei C (scorbut infantil), compus deosebit de important în producerea colagenului, cea mai importantă proteină structurală din organism.

Ultima categorie de afecțiuni scheletice identificată în lotul analizat este cea a bolilor neoplazice. Au fost surprinse numai manifestările benigne, care nu malignizează decât foarte rar sau niciodată: osteom (patru cazuri, la patru indivizi

https://biblioteca-digitala.ro

adulți), osteom osteoid (un subadult și un adult) și osteocondrom (doi subadulți și cinci adulți).

Concluziile (vol. I, cap. VI, p. 256–269, fig. 217–219, tab. 31–32) conțin și o parte importantă de probleme ridicate și de discuții privitoare la materialul funerar analizat. Analiza antropologică a materialului scheletic din eșantionul de necropolă dobrogeană generică studiat se reflectă într-o gamă variată de indicatori biologici, care exprimă profilul structural al populației, modul de viață a indivizilor, potențialul de luptă al organismului împotriva unor boli sau moștenirea genetică. Totodată, o serie de tehnici bioarheologice vine în sprijinul unei mai bune înțelegeri a practicilor funerare și a fenomenului morții în Evul Mediu bizantin.

https://biblioteca-digitala.ro

ZOE PETRE

(23 august 1940 – 1 septembrie 2017)

Doamna Zoe Petre reprezintă, pentru mine, dovada faptului că viața fiecăruia dintre noi este influențată de existența unei personalități. Din fericire sunt mulți, foarte mulți, cei care pot spune același lucru, deoarece numeroase cariere profesionale au fost marcate de viața și de activitatea eminentului profesor și om de știință pe care au avut privilegiul de a-l cunoaște.

Împrejurările vieții Zoei Condurachi au făcut ca, de la nașterea sa, la 23 august 1940, să fie o ființă privilegiată. Tatăl său, Emil Condurachi, avea să devină una dintre cele mai importante personalități ale istoriografiei și arheologiei clasice din România, iar mama sa, Florica, era fiica lui Constantin Moisil, întemeietor al numismaticii științifice din România, și sora ilustrului matematician Grigore C. Moisil. În plus, bunicul său matern, Constantin Moisil, a fost primul care a identificat pe teren cetatea Histria, Vasile Pârvan propunându-l pentru intrarea în Academie.

Dragostea pentru Antichitate a fost unul dintre rezultatele școlii urmate – Liceul Clasic Mixt, de lângă catedrala Sf. Iosif, pe care l-a absolvit în anul 1956, după terminarea celor 11 clase prevăzute de modelul sovietic de învățământ, dar cu profesori excepționali, de talia unui Gh. Guțu pentru limba latină.

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, București, 2017, p. 327–330

https://biblioteca-digitala.ro

A urmat, firesc, Facultatea de Istorie, absolvită în anul 1961, an în care s-a căsătorit cu arheologul Aurelian Petre (1925–1982), cunoscut în perioada studenției la Histria, cu care a avut doi fii: pe Dan (director al Institutului Diplomatic, profesor de relații internaționale la Facultatea de Științe Politice a Universității din București și fost consilier prezidențial) și pe Dinu (avocat).

A urcat treptele carierei universitare, fiind preparator (1961–1968) și apoi asistent (1968–1978). În anul 1978 își susține teza de doctorat, cu tema „Formarea ideologiei democratice în Grecia antică", avându-l drept conducător științific pe profesorul Dionisie M. Pippidi și devine lector (1978–1990), apoi șef al catedrei de Istorie Antică și Arheologie. Abia în 1990 i se recunoaște adevărata statură intelectuală, devenind profesor universitar și decan al Facultății de Istorie (1990–1996). A predat cursuri și a susținut conferințe la universități prestigioase din Strasbourg, Lille, Amiens, Bruxelles, Cambridge. Recunoașterea internațională a fost consfințită atunci când a devenit profesor asociat la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris), la Centre „Louis Gernet" d'études comparées sur les sociétés anciennes, la Universitatea „Jules Verne" din Amiens, la Universitățile Harvard, Cambridge, Massachusetts sau Columbia, New York. În semn de recunoaștere târzie a meritelor sale științifice, a fost numită director (1993–1997) și director onorific (1997–2003) la École doctorale francophone en sciences sociales, Université de Bucarest.

Consecventă principiilor democratice studiate încă din tinerețe, a fost membru fondator al Alianței Civice (1990) și membru fondator (1990) și președinte (2001–2003) al Solidarității Universitare. La 1 decembrie 1996, prof. dr. Zoe Petre a fost numită în funcția de consilier prezidențial pe probleme de politică internă și externă al Președintelui României, Emil Constantinescu, și coordonator al Departamentului de Politici Publice al Președinției României, funcții pe care le-a îndeplinit pe toată durata mandatului președintelui.

Definitorie, însă, pentru întreaga sa viață a fost vocația de dascăl. Strălucită continuatoare a elocinței și retoricii condurachiste, a fost, pentru multe generații de studenți, un profesor desăvârșit, care nu ținea cursuri sau prelegeri, ci ne povestea experiențele sale intelectuale trăite în timpul lecturilor pasionate ale operelor care constituiau fundamentul cunoașterii modului de gândire al anticilor. Acest fapt era infinit mai provocator intelectual decât memorarea datelor seci ale unor întâmplări mai mult sau mai puțin importante. Descifrarea multitudinii de sensuri ascunse în scrieri antice, precum „Munci și zile" a lui Hesiod sau în „Cei șapte contra Thebei" a lui Eschil, au constituit poarta deschisă către noile tendințe ale istoriografiei anilor '70 și '80 – antropologia culturală. Autori precum Jean-Pierre Vernant, Moses Finley sau Claude Lévi-Strauss ne erau revelați; noutatea demersurilor, perspectivele inedite din care ajungeau să fie analizate evenimentele istorice constituiau pentru noi, cei care ar fi trebuit să fim educați în spirit marxist-leninist, tot atâtea motive de surprindere. Seminariile de seară, prelungite până în noapte, erau oazele de libertate ale persoanei ce își găsea calea spre a ne conștientiza de necesitatea unei viziuni care o depășea, prin implicații, pe aceea tehnicist-istorică în care eram cufundați în acel moment (final!) de ev socialist.

https://biblioteca-digitala.ro

Probabil că cea mai mare plăcere intelectuală a domniei sale era cea evidențiată de fiecare dată la cursurile de epigrafie. Destul de curând după începerea cursurilor și seminariilor de epigrafie greacă și romană, am înțeles că unul dintre obiectivele majore era nu atât cunoașterea elinei și latinei, ci, mai ales și mai presus de orice, interpretarea textelor respective. Întregirile cvasi detectivistice ale textului erau completate de strălucite și măiastre interpretări, care sfârșeau prin a ne plimba de-a lungul și de-a latul unei întregi epoci istorice. Poate că cea mai strălucită demonstrație în acest sens – așa cum mi-a rămas întipărită în memorie – a constituit-o seminarul care a cuprins prezentarea și lectura prilejuite de Listele de Tribut Ateniene, documente epigrafice unice prin care ne putem apropia de caracterul și importanța Ligii de la Delos. După o citire sumară și seacă a orașelor plătitoare de *phoros*, a urmat un adevărat curs privitor la originea și evoluția respectivei forme de agregare politică și ale resorturilor mentalității colective ateniene care au condus la punerea în practică a acestei întreprinderi vizionare a lui Pericle. De la crearea, prin metode propagandistice, a motivațiilor care aveau ca menire justificarea pretențiilor ateniene asupra unor teritorii și până la punerea lor în practica militară, ne erau prezentate, într-o înlănțuire cu o logică alertă, toate resorturile mentalității grecești.

De altfel, participarea sa la cercetările arheologice de la Histria trebuie văzută, probabil, ca o continuare a studiilor sale teoretice. A venit la Histria în 1950 și, începând din 1958, a participat, împreună cu colegul său de liceu, Alexandru Suceveanu, la campaniile de săpături. Sumele obținute de directorul de atunci al Institutului și al șantierului, Emil Condurachi, pentru importantele și inegalabilele, ca scară și ca importanță, lucrări de restaurare, au constituit un motor al celei mai importante etape de cercetare. Zoe Petre a participat, alături de soțul său, la cercetările din zona sectorului *Poarta Mare* a cetății romano-bizantine și apoi la cele conduse de Maria Coja pe *Platou*, pentru identificarea traseului incintei grecești arhaice. Zoe Petre a fost cea care a coordonat cercetările din secțiunea Sh, aflată imediat la nord de *Sectorul Cuptoare* (inițial Sg), contribuind astfel la precizarea traseului incintei arhaice din vestul cetății. Alături de Maria (Mița) Coja, a intrat și în „folclorul” histrian, ca fiind duo-ul arheologic feminin recunoscut pentru prepararea celor mai bune cafele pentru Aurelian (Petre), care își începea ziua, în mod tradițional, alături de Puiu (Alexandru Suceveanu), Nubi (Nubar Hamparțumian) și Simi (Alexandru Simion Ștefan) sau – câteodată – Mitiță (Dumitru Vîlceanu).

După anul 1971, nu a mai participat la săpături, revenind pe șantier abia după 2001, când, împreună cu prietenii săi din tinerețe, Alexandru Suceveanu și Catrinel Domăneanțu, participa la tradiționalele vizite de sector, încercând să găsească locul cel mai potrivit pentru încadrarea noilor descoperiri și ducând discuțiile către noi puncte de vedere, care modificau perspectiva obișnuită. Explicațiile pornite de la textul aristotelician privind trecerea la democrație a Histriei, proces ilustrat de funcționarea sistemului de duble incinte din epoca greacă, vor rămâne pentru mine un exemplu magistral de interpretare istorică a arheologiei, posibil doar în condițiile existenței unui intelect dezvoltat pe parcursul unei întregi cariere dedicate studiului formării ideologiei democratice.

https://biblioteca-digitala.ro

Iată un singur exemplu despre modul în care o realitate arheologică (vestigiile descoperite ale zidurilor de incintă din epoca greacă) putea să o conducă spre o interpretare surprinzătoare, de-a dreptul fabuloasă: „Într-adevăr, dubla incintă a Histriei arhaice îşi găseşte ecoul în epura ideală a spaţiului concentric dispus şi diferenţiat al cetăţii Magneţilor din *Legile* lui Platon: în centru, Acropola rezervată zeilor poliazi, în jurul căreia se situează aşezarea urbană, *asty*, urmată de patru alte cercuri concentrice: cartierele de producţie artizanală, cercul primelor loturi cetăţeneşti din *chora*, despărţit, prin secţiunea rezervată locuinţelor ocupate de meşteşugari, de al doilea cerc de *kleroi*, care ocupă spaţiul până la hotarul teritoriului civic. […] Sper că se înţelege prea bine că nu postulez, pentru Histria, o subită epifanie *avant la lettre* a utopiilor lui Platon. Cetăţile ideale imaginate de el proiectează în imaginarul politic grec o viziune ideală, şi nu realitatea materială şi istorică a unei cetăţi ori a alteia – şi cu atât mai puţin amintirea unor continente dispărute – ceea ce nu înseamnă însă că aceste viziuni s-ar fi ivit gata înarmate, ca zeiţa Atena, din imaginaţia ilustrului filosof, liberă de orice constrângere a realului, şi că nu ar avea nimic comun cu experienţele cetăţii istorice." (*Histria, Spațiu public și organizare politică în sec. VII–V a.Chr.*, SCIVA 54–56, 2003–2005, p. 41).

Imaginea din ultimii ani ai Zoicăi la Histria, mergând cu dificultatea dată de înaintarea în vârstă, sprijinindu-se de prietenul ei din copilărie, îmi va rămâne veșnic asociată memoriei locului, amintirii Histriei, pe care a marcat-o, alături de colegii ei de generație, într-un mod care nu va putea fi egalat nicicând.

Sărut-mâna, scumpă Doamnă!

Mircea Angelescu*

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București; e-mail: mircea.angelescu@gmail.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Adela Kovács, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul şi Epoca Cuprului din sud-estul Europei / Temples, Sanctuaries, Altars in Neolithic and Copper Age from south-east Europe*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016, 385 p., 556 fig. (ISBN 978-606-8698-11-3)

Prestigioasa editură Karl A. Romstorfer din Suceava ne propune o lucrare foarte interesantă, a colegei Adela Kovács, din domeniul fascinant, dar şi controversat al sacrului[1]. Volumul este structurat în opt capitole, precedate de un *Cuvânt înainte*, datorat cunoscutului cercetător Gh. Lazarovici, şi de un *Argument* al autoarei, urmate de un consistent rezumat în limba engleză, lista figurilor şi bibliografia.

Capitolul I, *Definirea spaţiului sacru: între monumental şi ritualic*, îşi propune o trecere în revistă a principalelor teorii exprimate de-a lungul vremii în legătură cu religia, precum şi definirea şi descrierea succintă a patru elemente principale care pot fi considerate locuri de cult: templul, megaronul, sanctuarul şi altarul. Caracteristicile unor astfel de monumente sunt urmărite cu succes de către autoare până în lumea greco-romană şi chiar până în zorii modernităţii.

Capitolul al II-lea, intitulat sugestiv *Primele manifestări de viaţă spirituală*, ne poartă în domeniul artei paleolitice, strâns legată de religie în concepţia autoarei. Sunt amintite celebrele peşteri pictate din zona franco-cantabrică, diversele obiecte de inventar mobil (amulete, bijuterii, plăcuţe etc.), ca şi inventarele funerare descoperite de-a lungul vremii în Europa Veche. Nu lipsesc nici descoperirile de pe teritoriul actual al României, precum cele de la Dubova – *Cuina Turcului* sau Mitoc. Inventarul mobil din această perioadă cuprinde spectaculoasele figurine de tip „Venus”, cum ar fi cele de la Willendorf, Lespugue sau Kostenki – *Borshevo*. Capitolul se încheie cu un studiu de caz, în care este analizat sanctuarul de la El Juyo (Santander, Spania) din perioada magdaleniană. Aici a fost descoperită o stelă de piatră ce reprezintă clar o fiinţă supranaturală, jumătate om, jumătate leopard.

Capitolul al III-lea, *Perioada neoliticului aceramic*, analizează debutul manifestărilor religioase monumentale din partea occidentală a Asiei, din perioadele PPNA şi PPNB (cca 9000–6000 BC). După perioada Natufiană, în această zonă înfloreşte neoliticul aceramic timp de cca 3000 de ani, perioadă marcată de situri spectaculoase precum Mureybet, Hacilar, Jerichon, Abu Hureyra, ‘Ain Ghazal sau mult mai cunoscutul Göbekli Tepe. Aici au fost descoperite o serie de situaţii foarte interesante, cum ar fi coloanele în forma literei T (Göbekli Tepe), clădirile cu pictură parietală (Mureybet) sau sanctuarele şi templele de la ‘Ain Ghazal. Autoarea îşi prezintă propriile consideraţii în finalul capitolului, în care subliniază elementele comune prezente în siturile menţionate mai sus cu privire la viaţa religioasă din neoliticul aceramic.

Capitolul al IV-lea, *Zona balcano-anatoliană şi arhitectura de cult. Caracteristici, organizare, inventar*, tratează clădirile care au avut un rol special în neoliticul timpuriu din zona anatoliană, respectiv balcanică. Din prima arie se disting siturile de la Ulucak Höyük, Toptepe, Ilipinar, Aşağı Pınar, Höyücek şi binecunoscutul Çatal Höyük. Legăturile dintre zona balcanică şi cea anatoliană sunt foarte bine puse în evidenţă de către autoare în analiza clădirilor cu caracter special din Balcani, cum ar fi cele descoperite la Nea Nikomedia, Achilleion, Sesklo, Dimini, Vinča, Dikili Tash, Tumba Madžari, Porodin, Donja Branjevina, Kormadin, Crkvine, Gomolava, Topolnica – *Promachon*, Dolnoslav sau Azmak. Obiectele care ar demonstra relaţiile dintre cele două zone ar fi pintaderele, colierele din piatră sau lut, ca şi figurinele antropomorfe sau zoomorfe.

[1] Vezi, în acest sens, C.M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului şi epocii cuprului din România, vol. I, Neoliticul*, Iaşi, 2006 şi *vol. II, Epoca cuprului*, Iaşi, 2007; C. Lichter, *‘Temples’ in the Neolithic and Copper Age in Southeast Europe?*, Documenta Praehistorica 46, 2014, p. 119–136.

https://biblioteca-digitala.ro

Capitolul al V-lea, *Sanctuarele din zona carpato-dunăreană*, este unul dintre cele mai consistente ale volumului şi analizează clădirile cu caracter special din aria menţionată în titlu. Capitolul începe cu un binevenit studiu de caz din Clisura Dunării, şi anume descoperirile de tip Schela Cladovei – Lepenski Vir. Aici a fost o excelentă ocazie pentru specialişti de a observa trecerea graduală de la un mod de viaţă bazat pe pescuit şi cules la agricultură, trecere care, bineînţeles, nu se putea face în absenţa unor ritualuri specifice. Din neoliticul timpuriu sunt analizate o serie de sanctuare, cum ar fi cele de la Cristian I şi Cristian III, Sărnevo (Bulgaria), Miercurea Sibiului, Zăuan (România) sau Sacarovca (Rep. Moldova). Deja putem observa un grad mai mare de complexitate a clădirilor de cult în neoliticul dezvoltat, autoarea trecând în revistă situri precum Zorlenţu Mare, Balta Sărată, Tărtăria – *Gura Luncii*, Padea, Baia – *Goloviţa* sau Ceamurlia de Jos. Studiul de caz aferent acestei perioade este concentrat pe templele de la Parţa (cultura Banatului). Cele mai multe sanctuare descrise de autoare aparţin neoliticului târziu, dintre acestea ieşind în evidenţă situaţiile de la Liubcova – *Orniţa*, Lunca – *La grădini*, Gălăţui – *Movila Berzei*, Căscioarele – *Ostrovel*, Poduri – *Dealu Ghindaru*, Isaiia – *Balta Popii*, Târgu Frumos – *Baza Pătule*, Târpeşti, Baia, Sabatinovka, Solonceni, Rogojeni, Putineşti I, Ghirbom, Pianu de Jos, Turdaş – *Luncă*, Pietrele, Tangâru, Hârşova, Teiu, Mărgineni, Ariuşd, Lozna, Buznea, Ghelăieşti – *Nedeia*, Nebelivka etc. Studiul de caz aferent epocii în discuţie se referă la arhitectura de cult de la Truşeşti. Capitolul se încheie cu analiza manifestărilor de cult din zona Ungariei şi cu unele concluzii asupra spaţiilor de cult din neoliticul european.

Capitolul al VI-lea, *Metoda de lucru. Baze de date şi informaţii. Cataloage şi dicţionare pentru viaţa spirituală*, ne prezintă metodologia folosită. Adela Kovács a construit o bază de date după modelul celei realizate de Gh. Lazarovici, în care a inserat diverse câmpuri care să o ajute mai târziu în analiza sa. Clădirile au fost codificate de la A la G, poziţionarea elementelor arhitectonice a fost şi ea codificată, acestea fiind la rândul lor clasificate (bancă, coloană de mai multe tipuri, vatră, masă-altar). Singura nedumerire pe care ne-o exprimăm este plasarea acestui capitol în mijlocul volumului, când mult mai firesc era ca acesta să se găsească la început.

Capitolul al VII-lea, *Analiza elementelor fixe din interiorul templelor şi sanctuarelor*, este unul dintre cele mai interesante. Este foarte bine structurat în nouă părţi (Intrarea în clădirile de cult; Podeaua; Pereţii: pictură, culoare, motive şi simboluri; Băncile de cult; Coloanele din sanctuare; Analiza vetrelor: tipuri, folosire, simbol; Altarele şi caracteristicile acestora; Statuile monumentale ca element definitoriu al spaţiilor de cult; Vasele ritualice din clădirile de cult). Autoarea trece cu succes prin aceste filtre toate clădirile cu caracter special evidenţiate de-a lungul volumului, reuşind să închege o imagine coerentă a acestor structuri şi a posibilelor activităţi care s-ar fi desfăşurat în interiorul lor în perioada neolitică.

Capitolul al VIII-lea, *Consideraţii asupra activităţilor desfăşurate în temple şi sanctuare*, analizează arhitectura exterioară şi organizarea interioară a templelor şi sanctuarelor. Mai mult, autoarea presupune trei trepte în cadrul ritualului (pregătirea, desfăşurarea şi încheierea), pe care încearcă să le surprindă în descoperirile arheologice. În cazul *pregătirii* ritualului este presupusă existenţa unor personaje feminine ca actori; în ceea ce priveşte *desfăşurarea* ritualului, autoarea consideră că gestul central al acesteia constă în activităţile de oferire (sacrificiul de sânge, ofranda de lichide, ofranda de produse prin ardere, ofranda de produse şi hrană); *încheierea* ritualului este mai greu de descifrat prin analiza documentaţiei arheologice, ea transpare indirect prin oasele aruncate în gropi după festin, de exemplu, sau prin anumite obiecte (ceramică) sparte intenţionat pentru a nu mai fi folosite vreodată. De remarcat observaţia autoarei conform căreia „*...În sanctuarele aceramice şi vinciene bucraniul are un loc central, fiind realizat monumental, plastic şi asociat cu coloana, inciziile meandrice, vatra, locuri pentru ars ofrandele. Alteori are formă stilizată, fiind realizate doar coarnele, în această situaţie cuprinzând atributele şi semnificaţia coarnelor de consecraţie…*”.

Volumul Adelei Kovács reprezintă o sinteză curajoasă şi reuşită, într-un domeniu atât de captivant, dar şi supus controverselor şi

https://biblioteca-digitala.ro

speculaţiilor, cum este cel al religiei preistorice. Stilul este concis şi matur, bazându-se în special pe documentaţia arheologică, dar şi pe izvoarele literare mai târzii sau chiar pe unele ritualuri contemporane, lucru dovedit de bibliografia diversă şi consistentă. Remarcăm, de asemenea, calitatea grafică excepţională a volumului, claritatea imaginilor reproduse sau realizate de autoare, care se îmbină în mod fericit cu claritatea ideilor exprimate. Volumul Adelei Kovács este o lectură obligatorie pentru cercetătorii fenomenului religios al epocii neolitice şi nu numai.

Cristian Eduard Ştefan,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
Bucureşti;
e-mail: cristarh_1978@yahoo.com.

Ion Niculiţă, Aurel Zanoci, Mihail Băţ, *Evoluţia habitatului din microzona Saharna în epoca fierului*, Biblioteca Tyragetia 27, Chişinău, 2016, 464 p.

Lucrarea face parte dintr-o serie de monografii[1] dedicate cercetărilor arheologice efectuate în zona Saharna (Republica Moldova) de către o echipă de cercetători ai Laboratorului de Cercetări Ştiinţifice „Tracologie” din cadrul Universităţii de Stat din Moldova, coordonată cu mult profesionalism de dr. hab. prof. univ. Ion Niculiţă.

Structurată în cinci capitole, precedate de o introducere şi de o caracterizare geografică a zonei, lucrarea prezintă, în fapt, cercetările efectuate în perioada 2008–2014 în siturile de la Saharna Mare, Saharna Mică şi Saharna – *La Şanţ*, cărora li se adaugă şi un repertoriu al monumentelor arheologice hallstattiene şi getice din zonă, precum şi o analiză a acestor descoperiri.

Încă de la început trebuie să remarcăm expunerea detaliată a investigaţiilor arheologice întreprinse, informaţia scrisă fiind însoţită şi de o reprezentare grafică bogată şi sugestivă. Amenajările de habitat sunt descrise separat, materialul arheologic tipic fiind ilustrat exhaustiv şi descris în funcţie de contextul descoperirii. Artefactele sunt ulterior analizate tipologic în subcapitole separate, fiind mereu subliniate analogiile cu medii culturale similare.

Împreună cu siturile amintite mai sus, în zona Saharna au fost identificate în urma cercetărilor de suprafaţă nu mai puţin de 13 fortificaţii, 15 aşezări deschise şi două necropole din epoca fierului, ceea ce dovedeşte existenţa unui patrimoniu arheologic de excepţie. Cercetările au evidenţiat o continuitate în evoluţia comunităţilor umane în această zonă din sec. XII/XI până în sec. III a.Chr., fiind delimitate mai multe orizonturi cronologice, caracterizate prin stiluri ceramice diferite. Acestea au fost evidenţiate mai mult planimetric decât printr-o suprapunere stratigrafică directă şi corespund, în linii mari, unei evoluţii cronologice specifice Dunării Inferioare.

Astfel, cea mai veche locuire este reprezentată de un orizont cu ceramică incizată, datat de autori în sec. XII–XI a.Chr. Documentată mai ales în situl de la Saharna Mică, această etapă este considerată sincronă cu situri precum Balta, Coşniţa, Holercani sau Hansca[2]. Un al doilea orizont cronologic este reprezentat de apariţia ceramicii imprimate de tip Saharna-Solonceni (sec. X–IX a.Chr.), prezentă în cea mai mare parte a siturilor descoperite, în vreme ce perioada Basarabi-Şoldăneşti (sec. VIII–VII a.Chr.) şi cea târzie a primei epoci a fierului (sec. VII–V a.Chr.) sunt mult mai modest reprezentate.

[1] I. Niculiţă, A. Zanoci, T. Arnăut, *Habitatul din mileniul I a.Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu. Siturile din zona Saharna*, Biblioteca Tyragetia 18, Chişinău, 2008; I. Niculiţă, A. Nicic, *Aşezarea şi necropola din prima epocă a fierului Saharna – Ţiglău,* Biblioteca Tyragetia 25, Chişinău, 2014.

[2] Aş exclude din lista analogiilor siturile de la Râmnicelu şi Sihleanu, a căror atribuire culturală poate fi pusă sub semnul întrebării (vezi S.C. Ailincăi, A. Adamescu, F. Mihail, *Noi date despre începuturile epocii fierului la Dunărea de Jos. Aşezarea de la Vânători – la Jolică, jud. Galaţi*, SCIVA 65, 1–2, 2014, p. 5–48).

https://biblioteca-digitala.ro

speculaţiilor, cum este cel al religiei preistorice. Stilul este concis şi matur, bazându-se în special pe documentaţia arheologică, dar şi pe izvoarele literare mai târzii sau chiar pe unele ritualuri contemporane, lucru dovedit de bibliografia diversă şi consistentă. Remarcăm, de asemenea, calitatea grafică excepţională a volumului, claritatea imaginilor reproduse sau realizate de autoare, care se îmbină în mod fericit cu claritatea ideilor exprimate. Volumul Adelei Kovács este o lectură obligatorie pentru cercetătorii fenomenului religios al epocii neolitice şi nu numai.

Cristian Eduard Ştefan,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
Bucureşti;
e-mail: cristarh_1978@yahoo.com.

Ion Niculiţă, Aurel Zanoci, Mihail Băţ, *Evoluţia habitatului din microzona Saharna în epoca fierului*, Biblioteca Tyragetia 27, Chişinău, 2016, 464 p.

Lucrarea face parte dintr-o serie de monografii[1] dedicate cercetărilor arheologice efectuate în zona Saharna (Republica Moldova) de către o echipă de cercetători ai Laboratorului de Cercetări Ştiinţifice „Tracologie” din cadrul Universităţii de Stat din Moldova, coordonată cu mult profesionalism de dr. hab. prof. univ. Ion Niculiţă.

Structurată în cinci capitole, precedate de o introducere şi de o caracterizare geografică a zonei, lucrarea prezintă, în fapt, cercetările efectuate în perioada 2008–2014 în siturile de la Saharna Mare, Saharna Mică şi Saharna – *La Şanţ*, cărora li se adaugă şi un repertoriu al monumentelor arheologice hallstattiene şi getice din zonă, precum şi o analiză a acestor descoperiri.

Încă de la început trebuie să remarcăm expunerea detaliată a investigaţiilor arheologice întreprinse, informaţia scrisă fiind însoţită şi de o reprezentare grafică bogată şi sugestivă. Amenajările de habitat sunt descrise separat, materialul arheologic tipic fiind ilustrat exhaustiv şi descris în funcţie de contextul descoperirii. Artefactele sunt ulterior analizate tipologic în subcapitole separate, fiind mereu subliniate analogiile cu medii culturale similare.

Împreună cu siturile amintite mai sus, în zona Saharna au fost identificate în urma cercetărilor de suprafaţă nu mai puţin de 13 fortificaţii, 15 aşezări deschise şi două necropole din epoca fierului, ceea ce dovedeşte existenţa unui patrimoniu arheologic de excepţie. Cercetările au evidenţiat o continuitate în evoluţia comunităţilor umane în această zonă din sec. XII/XI până în sec. III a.Chr., fiind delimitate mai multe orizonturi cronologice, caracterizate prin stiluri ceramice diferite. Acestea au fost evidenţiate mai mult planimetric decât printr-o suprapunere stratigrafică directă şi corespund, în linii mari, unei evoluţii cronologice specifice Dunării Inferioare.

Astfel, cea mai veche locuire este reprezentată de un orizont cu ceramică incizată, datat de autori în sec. XII–XI a.Chr. Documentată mai ales în situl de la Saharna Mică, această etapă este considerată sincronă cu situri precum Balta, Coşniţa, Holercani sau Hansca[2]. Un al doilea orizont cronologic este reprezentat de apariţia ceramicii imprimate de tip Saharna-Solonceni (sec. X–IX a.Chr.), prezentă în cea mai mare parte a siturilor descoperite, în vreme ce perioada Basarabi-Şoldăneşti (sec. VIII–VII a.Chr.) şi cea târzie a primei epoci a fierului (sec. VII–V a.Chr.) sunt mult mai modest reprezentate.

[1] I. Niculiţă, A. Zanoci, T. Arnăut, *Habitatul din mileniul I a.Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu. Siturile din zona Saharna*, Biblioteca Tyragetia 18, Chişinău, 2008; I. Niculiţă, A. Nicic, *Aşezarea şi necropola din prima epocă a fierului Saharna – Ţiglău,* Biblioteca Tyragetia 25, Chişinău, 2014.

[2] Aş exclude din lista analogiilor siturile de la Râmnicelu şi Sihleanu, a căror atribuire culturală poate fi pusă sub semnul întrebării (vezi S.C. Ailincăi, A. Adamescu, F. Mihail, *Noi date despre începuturile epocii fierului la Dunărea de Jos. Aşezarea de la Vânători – la Jolică, jud. Galaţi*, SCIVA 65, 1–2, 2014, p. 5–48).

https://biblioteca-digitala.ro

O nouă „explozie” demografică este înregistrată în perioada getică (sec. IV–III a.Chr.), când sunt amenajate noi centre fortificate şi aşezări deschise, care pot corespunde unui important centru de putere antic din zona Nistrului Mijlociu.

Lucrarea reprezintă o contribuţie foarte importantă la cunoaşterea epocii fierului în spaţiul nord-est pontic. Deşi lipsesc o serie de studii interdisciplinare, precum studiul materialului osteologic uman[3] şi animal sau datări radiocarbon, cartea excelează prin abundenţa informaţiilor legate de structurile de habitat şi de cele defensive, reliefate atât prin săpături, cât şi prin cercetări geofizice şi fotografii aeriene, dar şi prin numărul mare de artefacte ilustrate. Astfel, sunt aduse în atenţia comunităţii ştiinţifice numeroase informaţii inedite despre evoluţia comunităţilor umane din zona Nistrului Mijlociu, pentru un interval cronologic de aproape un mileniu (sec. XII–III a.Chr.), continuând o însemnată serie de monografii, studii, rapoarte şi conferinţe de o înaltă ţinută academică.

Sorin-Cristian Ailincăi,
Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea;
e-mail: sailincai@gmail.com.

Charlotte Fabech, Ulf Näsman (eds.), *The Sösdala Horsemen and the equestrian elite of fifth century Europe*, Jutland Archaeological Publications, Vol. 99, Mosegård, 2017, 451 p.

Im Jahre 1929[1] begann die Geschichte des Sösdala-Fundes, als Arbeiter eine große Anzahl von Pferdgeschirren und Sattelbeschlägen in einer Kiesgrube bei Sösdala, Gemeinde Hässleholm, knapp unter der heutigen Oberfläche an vier, nur wenige Meter voneinander entfernten Stellen zufällig entdeckten. Es waren mehr als zweihundert Metallfragmente, silberne Pferdegeschirre sowie Sattelbeschläge aus Bronze, dreißig Zügelringe, silberne Trensenringe und eine eiserne Lanzenspitze.

Der Sösdala-Fund wurde 1937 durch den Aufsehen erregenden Aufsatz von John-Elof Forssander international bekannt, dabei blieben die meisten Objekte jedoch unveröffentlicht und der Fund „erfreute“ sich allmählich in der völkerwanderungszeitlichen Forschung einer mehr peripheren Aufmerksamkeit und das obwohl das *bewußt* beschädigte Pferdegeschirr aus Sösdala ein Kernstück der Interaktion zwischen Südskandinavien und Südosteuropa darstellte.

Im Jahre 2013 hatte sich ein internationales Forscherteam im Historischen Museum der Universität Lund versammelt, um die Funde zu untersuchen und zu diskutieren. Das Ergebnis führte zu einer Veröffentlichung der eng verwandten Funde von Sösdala I–II und Fulltofta. (Charlotte Fabech, Ulf Näsman, S. 9–15).

Über die abenteuerliche „Geschichte von Rettung, Musealisierung und Vergessenheit“ der Funde von Sösdala I - II und Fulltofta berichtet Charlotte Fabech (S. 17–41).

Ausgehend von der Beobachtung, dass die wichtigsten Teile vor der Niederlegung absichtlich zerstört wurden, stellt sie sich auch die Frage ihrer rituellen Aussagen (Charlotte Fabech, S. 43–63). Die Fragmentierung der Objekte und ihre Niederlegung zeigen, dass es sich um einen Opferfund der Art handelt, wie er auch in Thorsberg und Nydam zutage trat. Andererseits liegen die naheliegenden Analogien zum

[3] Trebuie să precizăm aici că nu sunt amintite rezultatele analizei antropologice, deja publicate (M. Constantinescu, *Analiza antropologică a unui schelet din prima epocă a fierului de la Saharna (Rep. Moldova)*, SP 10, 2013, p. 211–219), efectuate pe scheletul descoperit în „complexul de cult” de la Saharna Mare (vezi lucrarea prezentată, p. 126–127).

[1] Anders H. Roth, *Der spätrömische »Militärstil« und seine Derivate*. H. Roth (Hsg.), Kunst der Völkerwanderungszeit. Propyläen Kunstgeschichte, Suplementband 4, Frankfurt, Berlin, Wien 1979, p. 55f.: „In Sösdala auf Schonen wurden im Juni 1922 und am 9. April 1930 …“

https://biblioteca-digitala.ro

O nouă „explozie” demografică este înregistrată în perioada getică (sec. IV–III a.Chr.), când sunt amenajate noi centre fortificate şi aşezări deschise, care pot corespunde unui important centru de putere antic din zona Nistrului Mijlociu.

Lucrarea reprezintă o contribuţie foarte importantă la cunoaşterea epocii fierului în spaţiul nord-est pontic. Deşi lipsesc o serie de studii interdisciplinare, precum studiul materialului osteologic uman[3] şi animal sau datări radiocarbon, cartea excelează prin abundenţa informaţiilor legate de structurile de habitat şi de cele defensive, reliefate atât prin săpături, cât şi prin cercetări geofizice şi fotografii aeriene, dar şi prin numărul mare de artefacte ilustrate. Astfel, sunt aduse în atenţia comunităţii ştiinţifice numeroase informaţii inedite despre evoluţia comunităţilor umane din zona Nistrului Mijlociu, pentru un interval cronologic de aproape un mileniu (sec. XII–III a.Chr.), continuând o însemnată serie de monografii, studii, rapoarte şi conferinţe de o înaltă ţinută academică.

Sorin-Cristian Ailincăi,
Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea;
e-mail: sailincai@gmail.com.

Charlotte Fabech, Ulf Näsman (eds.), *The Sösdala Horsemen and the equestrian elite of fifth century Europe*, Jutland Archaeological Publications, Vol. 99, Mosegård, 2017, 451 p.

Im Jahre 1929[1] begann die Geschichte des Sösdala-Fundes, als Arbeiter eine große Anzahl von Pferdgeschirren und Sattelbeschlägen in einer Kiesgrube bei Sösdala, Gemeinde Hässleholm, knapp unter der heutigen Oberfläche an vier, nur wenige Meter voneinander entfernten Stellen zufällig entdeckten. Es waren mehr als zweihundert Metallfragmente, silberne Pferdegeschirre sowie Sattelbeschläge aus Bronze, dreißig Zügelringe, silberne Trensenringe und eine eiserne Lanzenspitze.

Der Sösdala-Fund wurde 1937 durch den Aufsehen erregenden Aufsatz von John-Elof Forssander international bekannt, dabei blieben die meisten Objekte jedoch unveröffentlicht und der Fund „erfreute“ sich allmählich in der völkerwanderungszeitlichen Forschung einer mehr peripheren Aufmerksamkeit und das obwohl das *bewußt* beschädigte Pferdegeschirr aus Sösdala ein Kernstück der Interaktion zwischen Südskandinavien und Südosteuropa darstellte.

Im Jahre 2013 hatte sich ein internationales Forscherteam im Historischen Museum der Universität Lund versammelt, um die Funde zu untersuchen und zu diskutieren. Das Ergebnis führte zu einer Veröffentlichung der eng verwandten Funde von Sösdala I–II und Fulltofta. (Charlotte Fabech, Ulf Näsman, S. 9–15).

Über die abenteuerliche „Geschichte von Rettung, Musealisierung und Vergessenheit“ der Funde von Sösdala I - II und Fulltofta berichtet Charlotte Fabech (S. 17–41).

Ausgehend von der Beobachtung, dass die wichtigsten Teile vor der Niederlegung absichtlich zerstört wurden, stellt sie sich auch die Frage ihrer rituellen Aussagen (Charlotte Fabech, S. 43–63). Die Fragmentierung der Objekte und ihre Niederlegung zeigen, dass es sich um einen Opferfund der Art handelt, wie er auch in Thorsberg und Nydam zutage trat. Andererseits liegen die naheliegenden Analogien zum

[3] Trebuie să precizăm aici că nu sunt amintite rezultatele analizei antropologice, deja publicate (M. Constantinescu, *Analiza antropologică a unui schelet din prima epocă a fierului de la Saharna (Rep. Moldova)*, SP 10, 2013, p. 211–219), efectuate pe scheletul descoperit în „complexul de cult” de la Saharna Mare (vezi lucrarea prezentată, p. 126–127).

[1] Anders H. Roth, *Der spätrömische »Militärstil« und seine Derivate*. H. Roth (Hsg.), Kunst der Völkerwanderungszeit. Propyläen Kunstgeschichte, Suplementband 4, Frankfurt, Berlin, Wien 1979, p. 55f.: „In Sösdala auf Schonen wurden im Juni 1922 und am 9. April 1930 …“

https://biblioteca-digitala.ro

Zaumzeug von Sösdala I nicht in Skandinavien, sondern weit entfernt bei Kačin in der Ukraine. Sowohl Kačin als auch Sösdala gehören zu einer Gruppe exklusiver Zaumzeug-Funde, welche die sich in der frühen Völkerwanderungszeit herauskristallisierende, überregionale Kriegerelite charakterisieren. Die beiden Funde sind Bestandteile der materiellen Kultur der in Mittel- und Osteuropa lebenden Völker, beispielhaft dafür sind die Pferdegeschirre aus Untersiebenbrunn, Jakuszowice, Kačin, Bar und Coşoveni.

Aufgrund von Analysen der Ortsnamen versucht Ola Svensson eine Visualisierung der Landschaft zu erreichen (S. 65–75). So war Sösdala wahrscheinlich ein Teil der mittelalterlichen Hundertschaft von Göinge, ein geographisch ausgedehntes Viertel mit prähistorischen Wurzeln. Er weist darauf hin, dass Distrikte wie Göinge zentrale Versammlungsorte hatten. Aber Sösdala liegt an der Peripherie von Göinge, in einem Grenzland. Hier wird anhand von Daten aus Geographie, Geschichte, Archäologie und Onomastik vermutet, dass das Gebiet von Sösdala auf administrativer Ebene einen separaten Bezirk darstellte, der im Mittelalter (ca. 1050 – ca. 1520), aber auch früher, eine Gruppenidentität schuf.

Gewinnbringend für das Verstehen der im Band behandelten Funde sind die Erörterungen zum lokalen Kontext (Charlotte Fabech, Bertil Helgesson und Ulf Näsman, S. 77–105). Neben den Funden von Sösdala und Fulltofta prägen das Bild die Komplexe von Tormestrop, Göineholm, Sjörup oder Claestorp und vor allem das fast 3 km südlich gelegene Gräberfeld von Vätteryd mit seinen Stein- und Schiffssetzungen aus der Eisen-, Vendel- und Wikingerzeit. Eine Erklärung der Fundkonzentration dieser hervorragenden Komplexe kann auch in ihrer besonders fruchtbaren Umwelt liegen. Schonen, eine der ergiebigsten Agrargebiete Nordeuropas, war und ist auch heute noch eine wahre Kornkammer Schwedens.

Ein kurzer kritischer Überblick über Definition und Kennzeichen des von Forssander benannten Sösdala-Stils veranschaulicht die Schwierigkeiten solcher Unterbringungen. Es erweist sich in dieser Hinsicht als sicher, dass Sösdala zwischen dem ausgehenden 4. und der ersten Hälfte des 5. Jahrhundert einzugliedern wäre, aber unsicher ist wann er im späten 4. Jahrhundert anfängt. Immer mehr Forscher lehnen Beziehungen zu den Goten des 4. Jahrhunderts aus dem Gebiet nördlich des Schwarzen Meeres ab und sprechen sich für die Gestaltungsrolle spätrömischer Werkstätten aus, möglicherweise aus den Rheinprovinzen. Ob Handwerker, „Römer" oder „Germanen", die in provinziellen römischen Werkstätten ausgebildet wurden und auf die eine oder andere Weise zur Formulierung der „barbarischen" Stile Sösdala, Nydam und frühen Tierstil I beitrugen, ist wieder nicht zufriedenstellend beantwortet worden. Das betrifft auch die Ähnlichkeiten zwischen den Paradezaumzeug-Funden aus Sösdala und ähnlichen Funden aus Osteuropa oder die Rolle der Hunnen in der Gestaltung des Horizontes Untersiebenbrunn-Coşoveni (Ulf Näsman, S. 107–129).

Lovisa Dals wissenschaftliche Analysen von Sösdala-Objekten (S. 131–151), behandeln vornehmlich die 57 vergoldeten Silberobjekte mit gestanzten geometrischen Mustern. Unter den 27 verschiedenen Arten von Motiven, die verwendet wurden, sind Motive wie Kreise, konzentrische Halbkreise, Punkte und Dreiecke am häufigsten. Anhand sorgfältiger mikroskopischer Untersuchungen konnten signifikante Merkmale der Motive identifiziert werden. Aus dieser Untersuchung geht hervor, dass die Motive, auch wenn sehr klein, meistens nur wenige Milimeter, sowohl in der Herstellung als auch in der Verwendung der Werkzeuge großes handwerkliches Können veranschaulichen.

Interessant und von Bedeutung sind auch Ulf Näsmans chronologische und qualitative Betrachtungen über die Sättel von Sösdala und Fulltofta (S. 153–193). Es erweist sich dabei, dass die Zaumzeugteile aus Sösdala I verschiedene Ursprungsquellen widerspiegeln, eine davon mit engen Verbindungen zur spätrömischen Kunstindustrie, eine andere in Beziehung zu barbarischen Goldschmiedewerkstätten. Die qualitative Untersuchung der Funde hat gezeigt, dass die Stücke von Sösdala II von minderer Qualität sind und, im Unterschied zu

https://biblioteca-digitala.ro

den frühvölkerwanderungszeitlichen Funden von Sösdsala I (Ende 4./ Anfang 5. Jh.), in die spätrömische Eisenzeit einzugliedern sind (4. Jh.). Derselben chronologischen Einordnung erfreut sich auch das Pferdegeschirr von Fulltofta, doch wegen der silbernen Abdeckungen im Sösdala-Stil scheinen sie teilweise der frühen Völkerwanderungszeit anzugehören. Die Untersuchung hat weiterhin gestattet, einen Sösdala- und einen Fulltofta-Typ zu unterscheiden, die zwischen den früheren „Eisbøl"- und den späteren „Högom"-Satteltypen einzuordenen wären.

In Verbindung damit steht auch der Beitrag von Per Ramqvist über das Pferdegeschirr aus dem Hügelgrab Nr. 2 des mittelschwedischen Gräberfeldes von Högom, 700 km nördlich von Sösdala, im Küstengebiet des Bottnischen Meerbusens gelegen (S. 221–235). Beobachtungen haben gezeigt, dass die Pferdeausrüstung nur gelegentlich benutzt wurde. In Skandinavien ist Högom bisher einzigartig mit seinen Grabbeigaben in Form von Pferdeausrüstungen. Die nächsten Parallelen finden sich bei den kontinentalen Oberschichtbestattungen des späten 5. und frühen 6. Jahrhunderts. Einzigartig ist aber auch die Sattelausrüstung mit ihren Sattelringen und den dazugehörige Halterungen, ein typisches Merkmal aller in Skandinavien gefundenen Sättel.

Anna Bitner-Wroblewska hebt in ihrem Beitrag (S. 257–271) die entscheidende Bedeutung des neuen Fundbildes für die Erforschung der dynamischen Wechselbeziehungen zwischen Skandinavien und Südosteuropa hervor. Die beeindruckende Zunahme von völkerwanderungszeitlichen Funden in den letzten Jahren, auf der Masurischen Seenplatte, im Samland, in Natangen (heute Oblast Kaliningrad), Ostlitauen oder Zentralpolen, haben das Fundbild stark verändert und die leeren Flecken in diesem Gebiet teilweise entfernt. Es stellt sich dabei heraus, dass die Mobilität von Eliten die Verbreitung von Sitten als auch von Know-how unterstützte und damit eine nahe kulturelle Kommunikation ermöglichte. Es scheint so, dass die südliche skandinavische Aristokratie, welche die oben beschriebenen Gegenstände des Sösdala-Horizontes trug oder benutzte, eine wichtige Rolle bei der Vermitlung des Kontaktnetzes zwischen verschiedenen Regionen im Barbaricum spielte.

Auch wenn die Pferdeausrüstung aus dem ostpreußischen Doppelgrab von Sosseynoe, bei Kalingrad (Königsberg), der zweiten Hälfte des 5. und der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts angehört und sich stilistisch von den Sösdala-Funden unterscheidet, bildet der Fund ein weiteres Beispiel der prachtvollen Darstellung der Oberschicht an der Ostseeküste (Konstantin N. Skvortsov, S. 273–277).

Angesichts der Tatsache, dass die Sösdala-Funde in der Forschung als Folge der Verbindungen mit dem mittleren Donauraum betrachtet werden, versucht Dieter Quast in seinem Beitrag die Sösdala-Funde auch aus westlicher Perspektive zu behandeln (S. 279–295). Eine kritische Bewertung der archäologischen Quellen zeigt nach D. Quast, wie schwierig es ist, die Entstehung der Sösdala-Objekte und des Sösdala-Stils „irgendwo in den Grenzgebieten des späten Römischen Reiches zu fixieren". Sie sind Teil eines weit verstreuten Horizontes von Blechobjekten mit punzierter, gestempelter oder gestanzter Verzierung – ein Verzierungsstil, der noch nicht klar definiert wurde. Die Parallelen aus dem westlichen archäologischen Material helfen wenig, im westlichen Teil des Römischen Reiches eine Ursprungsquelle nachweisbar zu machen.

Michel Kazanski und Anna Mastykova analysieren die Sösdala-Funde aus mittel- und süd-osteuropäischem Blickwinkel (S. 297–311). Behandelt wird die Gruppe von Pferdegeschirrteilen mit ähnlich gravierter oder gestempelter Dekoration, ein Kennzeichen von Prunkgräbern oder Depotfunden der Hunnenzeit aus Mittel- und Osteuropa. Die Verzierung weist gemeinsame aber auch spezifische, für jede Gruppe von Stücken eigenartige Merkmale auf. Die ornamentalen Unterschiede zwischen den skandinavischen Pferdegeschirrverzierungen und denen aus Mittel- und Osteuropa werden durch die parallele Entwicklung der Einflüsse eines gleichen spätrömischen Ausstrahlungszentrums erklärt.

https://biblioteca-digitala.ro

In Verbindung mit den in Sösdala rezipierten kontinentalen Einflüssen stehen auch die Überlegungen von Svante Fischer über die materielle Kultur der Veteranen des 5. Jahrhunderts (S. 313–327). Die zurückkommenden Veteranen haben nach Norden verschiedenartige wertvolle römische Güter aber auch das Know-how und nicht zu vergessen, riesige Mengen von Solidi mitgebracht. Interessant ist dabei, dass der Solidi-Strom erst nach dem Zusammenbruch des Hunnenreiches nach Norden zu fließen scheint, ein Umstand, der aber auch vorher die Übernahme von technischem Können nicht unbedingt in Frage stellen kann.

In dem abschließenden Kapitel des Bandes (S. 329–349) versuchen Charlotte Fabech und Ulf Näsman die lokal-regionale und gleichzeitig global-überregionale Bedeutung der Sösdala- und Fulltofta-Funde hervorzuheben. Angenommen wird ein Herstellungszentrum in einem weiten Gebiet bestimmt durch Funde aus dem ausgehenden 4. und aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts, wie die von Untersiebenbrunn im mittleren Donaubecken, Coşovenii de Jos im unteren Donaubecken, Kačin und Wolhynien in der Ukraine sowie Jakuszowice in Südpolen und auch auf der Krim. Wenn die Deponierung von außer Funktion gesetzten Pferdegeschirrteilen als eine Rezeption reiternomadischer Einflüsse gedeutet werden mag, scheint die Verzierungsmodalität, Stempelornamentik und Punzierung das Ergebnis lokaler Deutungen stilistischer Ausstrahlungen spätrömischer Werkstätten zu sein. Es sei nur angemerkt, dass neben der Verzierung von Pferdegeschirrteilen in ähnlicher Art und Weise eine beeindruckende Menge von Objekten ausgeschmückt wurden: Fibeln, Schnallen, weinblattförmige Anhänger und nicht zuletzt Edelmetallgefäße, wie das anschaulich von der goldenen Oenochoe aus dem walachischen Schatzfund von Pietroasa belegt wird.

Besonders wertvoll und unentbehrlich für die weitere Forschung ist der ausführliche und hervorragend illustrierte Katalogteil (S. 353–447).

Das Buch über die Reiter aus Sösdala ist ein prachtvoller Führer durch die bezaubernde Welt der skandinavischen Elite der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts. Es setzt einige alte, seit fast einem Jahrhundert bekannte Pretiosen in ein neues Licht und ist zugleich eine Herausforderung für zukünftige Forschungsvorhaben.

Radu Harhoiu,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
Bucureşti;
e-mail: rzharh@yahoo.de.

Florin Mărginean, Ioan Stanciu, Dan Băcueţ-Crişan (eds.), *Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi / The Early Medieval Habitation from Transylvania and its Surroundings*. Lucrările conferinţei naţionale *Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi*, Lipova (jud. Arad), 27–29 octombrie 2016, *Orbis Mediaevalis* I, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, 346 p., 61 fig., 20 tabele, 4 hărţi incluse în text, 100 pl. (ISBN 978-606-543-860-6)

Volumul cuprinde 14 studii, care au rezultat în urma conferinţei naţionale intitulate *Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi*, organizate de Complexul Muzeal Arad, în perioada 27–29 octombrie 2016, la Muzeul Orăşenesc Lipova (jud. Arad), sub egida Institutului de Arheologie şi Istoria Artei al Academiei Române din Cluj-Napoca. Acest volum constituie, totodată, începutul unei serii intitulate *Orbis Mediaevalis*, care îşi propune să valorifice rezultatele cercetărilor arheologice privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul transilvănean în conexiune cu zonele învecinate.

Lucrarea se deschide cu un *Cuvânt înainte / Foreword* (p. 7–11) sub semnătura editorilor, în care sunt exprimate mai ales intenţiile ştiinţifice

https://biblioteca-digitala.ro

In Verbindung mit den in Sösdala rezipierten kontinentalen Einflüssen stehen auch die Überlegungen von Svante Fischer über die materielle Kultur der Veteranen des 5. Jahrhunderts (S. 313–327). Die zurückkommenden Veteranen haben nach Norden verschiedenartige wertvolle römische Güter aber auch das Know-how und nicht zu vergessen, riesige Mengen von Solidi mitgebracht. Interessant ist dabei, dass der Solidi-Strom erst nach dem Zusammenbruch des Hunnenreiches nach Norden zu fließen scheint, ein Umstand, der aber auch vorher die Übernahme von technischem Können nicht unbedingt in Frage stellen kann.

In dem abschließenden Kapitel des Bandes (S. 329–349) versuchen Charlotte Fabech und Ulf Näsman die lokal-regionale und gleichzeitig global-überregionale Bedeutung der Sösdala- und Fulltofta-Funde hervorzuheben. Angenommen wird ein Herstellungszentrum in einem weiten Gebiet bestimmt durch Funde aus dem ausgehenden 4. und aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts, wie die von Untersiebenbrunn im mittleren Donaubecken, Coşovenii de Jos im unteren Donaubecken, Kačin und Wolhynien in der Ukraine sowie Jakuszowice in Südpolen und auch auf der Krim. Wenn die Deponierung von außer Funktion gesetzten Pferdegeschirrteilen als eine Rezeption reiternomadischer Einflüsse gedeutet werden mag, scheint die Verzierungsmodalität, Stempelornamentik und Punzierung das Ergebnis lokaler Deutungen stilistischer Ausstrahlungen spätrömischer Werkstätten zu sein. Es sei nur angemerkt, dass neben der Verzierung von Pferdegeschirrteilen in ähnlicher Art und Weise eine beeindruckende Menge von Objekten ausgeschmückt wurden: Fibeln, Schnallen, weinblattförmige Anhänger und nicht zuletzt Edelmetallgefäße, wie das anschaulich von der goldenen Oenochoe aus dem walachischen Schatzfund von Pietroasa belegt wird.

Besonders wertvoll und unentbehrlich für die weitere Forschung ist der ausführliche und hervorragend illustrierte Katalogteil (S. 353–447).

Das Buch über die Reiter aus Sösdala ist ein prachtvoller Führer durch die bezaubernde Welt der skandinavischen Elite der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts. Es setzt einige alte, seit fast einem Jahrhundert bekannte Pretiosen in ein neues Licht und ist zugleich eine Herausforderung für zukünftige Forschungsvorhaben.

Radu Harhoiu,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
Bucureşti;
e-mail: rzharh@yahoo.de.

Florin Mărginean, Ioan Stanciu, Dan Băcueţ-Crişan (eds.), *Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi / The Early Medieval Habitation from Transylvania and its Surroundings*. Lucrările conferinţei naţionale *Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi*, Lipova (jud. Arad), 27–29 octombrie 2016, *Orbis Mediaevalis* I, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017, 346 p., 61 fig., 20 tabele, 4 hărţi incluse în text, 100 pl. (ISBN 978-606-543-860-6)

Volumul cuprinde 14 studii, care au rezultat în urma conferinţei naţionale intitulate *Locuirea medievală timpurie din Transilvania şi vecinătăţi*, organizate de Complexul Muzeal Arad, în perioada 27–29 octombrie 2016, la Muzeul Orăşenesc Lipova (jud. Arad), sub egida Institutului de Arheologie şi Istoria Artei al Academiei Române din Cluj-Napoca. Acest volum constituie, totodată, începutul unei serii intitulate *Orbis Mediaevalis*, care îşi propune să valorifice rezultatele cercetărilor arheologice privind civilizaţia medievală timpurie din spaţiul transilvănean în conexiune cu zonele învecinate.

Lucrarea se deschide cu un *Cuvânt înainte / Foreword* (p. 7–11) sub semnătura editorilor, în care sunt exprimate mai ales intenţiile ştiinţifice

https://biblioteca-digitala.ro

care au stat la baza acestei manifestări ştiinţifice. Cu prilejul conferinţei, mai aflăm că, la Lipova, a fost vernisată expoziţia intitulată *Drum prin vremi. Descoperiri medievale timpurii pe traseul Autostrăzii A1. Tronsonul Arad-Nădlac*. Urmează apoi lista celor 20 de participanţi, prezenţi la conferinţă.

Primul articol este semnat de către Norbert Kapcsos, de la Universitatea din Debrecen, şi se intitulează *Urmele unei aşezări din perioada târzie a epocii sarmatice descoperite la Şagu „Sit A1–1", judeţul Arad* / *Traces of a Settlement from the Late Sarmatian-Period discovered in Şagu „Site A1–1", Arad County* (p. 13–44). Studiul, după cum rezultă şi din titlu, are la bază descoperirile făcute în anul 2013 pe traseul autostrăzii, în dreptul localităţii Şagu. Au fost surprinse mai multe complexe, constând în: şapte gropi cu funcţii diverse, o locuinţă, o fântână, mai multe şanţuri. Pe baza ceramicii (în special a „oalelor modelate la roata înceată") şi a materialului litic rezultat, aşezarea a fost datată în intervalul cuprins între a doua jumătate a secolului al IV-lea şi prima jumătate a veacului al V-lea.

Ioan Stanciu, *Câteva aspecte ale locuirii medievale timpurii în partea de nord-vest a României* / *Some Aspects Regardings the Early Medieval Habitation in the North-West Part of Romania* (p. 45–82). Sub acest titlu apare, de fapt, un consistent studiu, sub semnătura reputatului cercetător clujean, privind aşezările medievale din partea de nord-vest a României. Autorul porneşte de la analiza unor complexe din aşezarea de la Lazuri – *Lubi tag* (jud. Satu Mare), datată în a doua jumătate a secolului al VIII-lea şi în prima jumătate a veacului al IX-lea, care a fost precedată, însă, şi de o locuire plasată în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi prima treime sau jumătate a veacului al VII-lea. Cele mai importante aspecte abordate sunt cele legate de: structurile construite la suprafaţa vechiului nivel de călcare, a căror identificare, indiferent de rostul lor, este dificilă, şi de existenţa unor construcţii sau amenajări cu funcţii complementare celor ale locuinţelor (dependinţe, anexe gospodăreşti). Referitor la această ultimă chestiune, sunt aduse în discuţie „gropile" dreptunghiulare şi cele dreptunghiular-alungite, în legătură cu care există indicii ale existenţei unei elevaţii constructive oarecare, şi structurile „în formă de jgheab". Analiza acestora este plasată într-un larg context, cel al Europei central-estice în vremea Khaganatului avar, şi chiar depăşind uneori aceste limite.

Călin Cosma, *Consideraţii privind tipologia şi cronologia spadelor, a săbiilor şi a paloşelor din secolele VII–VIII descoperite în Transilvania, Maramureş şi Banatul Românesc* / *Considerations Regarding the Typology and Chronology of 7th and 8th Centuries Swords, Sabers, and Broadswords Discovered in Transylvania, Maramureş, and the Romanian Banat* (p. 83–110). Autorul, cunoscut pentru preocupările sale privind perioada secolelor VIII–X, aduce în discuţie un număr de 14 piese descoperite în 13 localităţi – 12 cimitire din epoca avară şi o aşezare (Sfântu Gheorghe). Acestea constau în: o spadă (Dudeştii Vechi), două săbii (Cicău, Teiuş) şi 11 paloşe (Unirea/Vereşmort, Noşlac, Săcueni, Sânpetru German, Sfântu Gheorghe, Spălnaca, Teiuş, Aiudul de Sus, Valea lui Mihai, Dindeşti, Timişoara). În cazul paloşelor, caracterizate în literatura de specialitate şi ca „spade cu un singur tăiş", autorul identifică trei tipuri, două dintre acestea având la rândul lor două variante. Pornind de la caracteristicile tipologice, analogii, context, ajunge să nuanţeze cronologia acestor artefacte, pe care le încadrează în secolele VII–VIII, pentru fiecare tip şi variantă propunând însă un interval cronologic mai restrâns.

Coralia Dorina Bonta, *Construction Elements of the Houses from Jucu de Sus, Cluj County (8th–9th Centuries Settlement)* / *Elemente din construcţia locuinţelor de la Jucu de Sus, jud. Cluj (aşezarea din secolele VIII–IX)* (p. 111–140). Articolul introduce în circuitul ştiinţific o mare parte a cercetărilor de la Jucu de Sus (jud. Cluj), şi anume 16 complexe, definite ca locuinţe, din aşezarea datată în secolele VIII–IX. Au fost analizate elementele de construcţie: groapa – dimensiuni, formă, adâncime, orientare, prezenţa stâlpilor de susţinere a pereţilor şi acoperişului; prezenţa instalaţiilor de încălzit – tipul şi poziţionarea acestora în cadrul locuinţei. Au rezultat şase tipuri de complexe, în funcţie de absenţa sau prezenţa şi distribuţia stâlpilor de susţinere. Se constată o preponderenţă a locuinţelor de formă pătrată, cu suprafeţe care

https://biblioteca-digitala.ro

depăşesc adesea 9 mp, cele mai numeroase având adâncimile între 0,20 şi 0,40 m. Aceste caracteristici constituie oarecum o particularitate locală, în epocă predominând forma rectangulară a locuinţelor şi adâncimile ceva mai mari.

Florin Mărginean, *O aşezare din perioada avară târzie şi urme de locuire din vremea arpadienilor la Mureşul de Jos. Descoperirile arheologice de la Pecica „Est/Smart Diesel", jud. Arad / A Settlement from Late Avar Period and Traces of Habitation from Árpádian Time in the Lower Mures. Archaeological Discoveries from Pecica „Est/Smart Diesel", Arad County* (p. 141–184). În acest studiu, ne sunt prezentate rezultatele cercetărilor preventive de la Pecica, din punctul denumit convenţional *„Est/Smart Diesel"*, epocii medievale aparţinându-i 26 de complexe – 16 complexe din perioada avară şi 10 din cea arpadiană. Complexele din perioada avară constau din: un mormânt (a cărui analiză antropologică face obiectul articolului următor), patru locuinţe, trei anexe gospodăreşti, opt şanţuri. Complexele din perioada arpadiană sunt reprezentate în principal de şase gropi şi patru aglomerări care pot fi atribuite unor structuri gospodăreşti. Autorul se pronunţă în ambele cazuri asupra tipului de aşezare din care fac parte complexele respective, apoi analizează materialele rezultate. În privinţa ceramicii, care constituie categoria de materiale cea mai numeroasă, au fost urmărite tehnologia de producere, formele şi decorul. Pe baza caracteristicilor acesteia, prima aşezare a fost datată în secolul al VIII-lea, iar cea de-a doua în veacul al XII-lea. La finalul articolului se află şi o utilă analiză arheozoologică preliminară asupra materialului osteologic animal provenit din cele două aşezări.

Luminiţa Andreica-Szilagyi, *Analiza antropologică a unui mormânt din perioada avară de la Pecica „Est/Smart Diesel", jud. Arad / Anthropological Analysis of a Grave from Avar Age in Pecica "Est/Smart Diesel", Arad County* (p. 185–188). Analiza antropologică a vizat resturile scheletice aparţinând unui subadult (*infans I*), vârsta estimată fiind de 5–6 ani. Pe craniul acestuia au fost identificate urme ale hyperostosei porotice. Aceleaşi afecţiuni, combinate cu malnutriţia, au fost identificate şi pe alte schelete din necropola avară târzie de la Nădlac.

Dan Băcueţ-Crişan, *Despre cuptorul de olar din perioada medievală timpurie descoperit la Sighişoara „Dealul Viilor" – sector Necropolă (jud. Mureş). Observaţii privind tehnica de modelare a ceramicii şi cronologia. Comparaţii cu olăria medievală timpurie modelată la roata rapidă din spaţiul nord-vestic al României / About the Early Medieval Pottery Kiln Discovered in Sighişoara "Dealul Viilor" – Necropolă Sector (Mureş County). Observations on Chronology and the Pottery Modelling Technology. Comparisons with the Early Medieval Pottery Made on the Fast Turning Potters' Wheel in the North-Western Part of Romania* (p. 189–210). Autorul porneşte de la un recent articol al domnilor Daniel Spânu şi Erwin Gáll[2], în care este prezentată o descoperire cu adevărat rară pentru această perioadă şi o reanalizează după propriile criterii. Revine în discuţie o întrebare mai veche, chiar uşor obsesivă în unele medii ştiinţifice: ceramica produsă în veacul al VIII-lea a fost lucrată majoritar la roata înceată sau la roata rapidă? În opinia noastră, terminologia corectă ar fi „ceramică produsă la roată învârtită încet sau rapid". Spre deosebire de autorii articolului menţionat, domnul Dan Băcueţ-Crişan ajunge la concluzia că marea majoritate a ceramicii din cuptorul de la Sighişoara – *Dealul Viilor* a fost lucrată la roata rapidă şi nu la cea înceată. Pe baza unor analogii, mai consideră că acest complex se datează cu câteva decenii mai timpuriu, adică în prima jumătate a secolului al VIII-lea (eventual începând de la sfârşitul secolului al VII-lea) şi nu pe la mijlocul secolului (eventual a doua jumătate), aşa cum apreciaseră autorii articolului, care se bazaseră pe contemporaneitatea cuptorului cu aşezarea din secolul al VIII-lea situată din apropiere. Aproape inevitabil este adusă în discuţie legătura dintre perpetuarea acestei tehnici superioare de modelare a ceramicii care este roata rapidă şi supravieţuirea unei populaţii romanizate, păstrătoare a acestei moşteniri tehnologice.

[2] Daniel Spânu, Erwin Gáll, *Cuptorul de olar din secolul al VIII-lea p.Chr. de la Sighişoara – Dealul Viilor*, MCA S.N. 12, 2016, p. 177–203.

https://biblioteca-digitala.ro

Ar mai fi putut fi invocate, în sprijinul uneia sau alteia dintre teorii, şi importul de tehnologie sau existenţa unor olari itineranţi veniţi din imperiu.

Cristina Paraschiv-Talmaţchi, *Consideraţii privind tipurile de locuinţe medievale timpurii din Dobrogea / Considerations Regarding the Types of Early Medieval Dwellings in Dobrudja* (p. 211–230). Singurul studiu din acest volum care are ca obiect descoperiri din afara bazinului carpatic constă într-o sinteză consistentă privind locuinţele din secolele VIII–XII din Dobrogea. Bazându-se pe cercetări, mai vechi şi mai noi, în peste 20 de situri, care au scos la iveală câteva sute de complexe de locuit, autoarea stabileşte existenţa a două tipuri principale: bordeie şi locuinţe de suprafaţă – ambele fiind răspândite, de altfel, pe un spaţiu mult mai larg. Au fost analizate amănunţit elementele constructive pentru ambele categorii de locuinţe (forme, dimensiuni, adâncimi, stâlpii, pereţii, intrarea, amenajările interioare, acoperişul), fiind evidenţiate particularităţile zonale. Pentru perioada aflată în discuţie, predomină locuinţele adâncite în pământ. Construirea unei locuinţe poate fi influenţată de mai mulţi factori, cum ar fi: clima, resursele materiale locale, mijloacele tehnice, posibilităţile beneficiarului, modul de adaptare la teren şi la spaţiul din aşezare etc. Dincolo de elementele aduse în discuţie, articolul reprezintă şi o succintă trecere în revistă a cercetărilor arheologice privind aşezările dobrogene din perioada menţionată.

Claudia Urduzia, Zeno Karl Pinter, *Materiale romane refolosite în aşezări medievale de pe valea Secaşului (jud. Sibiu) / Roman Materials Reused in Medieval Settlements from the Valley of Secaş (Sibiu County)* (p. 231–254). Pe traseul autostrăzii A1 Sibiu – Orăştie, în zona Miercurea Sibiului, au fost scoase la iveală mai multe aşezări din epoci diverse. Patru dintre acestea, totalizând sute de complexe, extrem de importante, aparţineau secolelor XII–XIII[3]. În studiul de faţă, cei doi autori scot în evidenţă o serie de materiale romane constând în cărămizi, tegulae, olane, pietre prelucrate etc., care au fost reutilizate la pavarea unor locuinţe şi mai cu seamă în componenţa diverselor cuptoare şi a vetrelor din aşezările medievale. Fenomenul nu este nou, fiind întâlnit aproape în toate locurile în care vestigiile romane se aflau în proximitatea vetrelor medievale, şi indică adaptabilitatea comunităţilor medievale la resursele aflate în imediata apropiere.

Keve László, *Tipuri de vase ceramice din perioada arpadiană, în Scaunul Mureş / Árpádian Age Ceramic Vessel Types from Mureş Seat* (p. 255–270). În acest studiu, au fost cartate descoperirile ceramice din 19 situri răspândite pe cuprinsul a nouă localităţi din Scaunul Mureş, cele mai importante fiind Moreşti şi Sângeorgiu de Mureş – fiecare cu câte şase puncte. S-au identificat cinci tipuri de vase: vase borcan şi varianta cu gât cilindric canelat, castroane, căldări de lut, vase de tip butelie (urcior) şi tăviţe de lut. A rezultat o foarte clară şi concisă radiografie, reflectând stadiul cercetărilor, privind categoriile de vase utilizate în acest mic areal, de la sfârşitul secolului al XI-lea şi până în veacul al XIII-lea.

Sándor Romát, *Valea lui Mihai (Érmihályfalva) – Jánostelke. Problematica identificării unei aşezări arpadiane / Valea lui Mihai (Ér mihály falva) – Jánostelke The Issue of Identifying an Árpádian Settlement* (p. 271–280). Autorul ne prezintă materialele provenind dintr-o cercetare de suprafaţă care a avut loc în partea nord-vestică a orasului Valea lui Mihai (jud. Bihor). Acestea constau în vase borcan, căldări de lut, o fusaiolă şi o monedă de tip Friesach (Eberhard II de Salzburg – 1200–1246). Pe baza lor, s-a presupus existenţa unei aşezări care a fiinţat aici între sfârşitul secolului al XII-lea şi prima parte a veacului al XIII-lea (poate până la 1241 – n.n.).

Dan Băcueţ-Crişan, Zsolt Csók, *O locuinţă medievală timpurie descoperită la Ip „Dealul Bisericii" (judeţul Sălaj) / An Early Medieval Dwelling Discovered in Ip "Dealul Bisericii" (Sălaj County)* (p. 281–300). Autorii ne înfăţişează o locuinţă de suprafaţă de plan rectangular cu fundul uşor adâncit (cca 20 cm) şi cu o instalaţie de încălzire constând dintr-un cuptor alcătuit din pietre, distrus însă, din păcate, de un complex mai târziu. Din inventarul acesteia făceau parte

[3] Zeno Karl Pinter, Claudia Urduzia, *… Custodes confiniorum, vulgo ewrii… Cercetări arheologice în aşezarea medievală de la Miercurea Băi – Cunţa*, Bucureşti, 2015.

https://biblioteca-digitala.ro

mai multe oale, o tăviţă de lut, un ţest, un vas amforoidal, o greutate de lut, o fusaiolă, un cuţit şi un topor de fier. Pe baza materialelor enumerate, complexul a fost datat în secolul al XI-lea, eventual în prima parte a veacului al XII-lea.

Maria Crîngaci Ţiplic, *Practica depunerii de monede în cimitirele din Transilvania (secolele XI–XIII). Interpretări şi perspective* / *The Practice of Depositing Coins in Cemeteries in Transylvania (11th–13th Centuries). Interpretations and perspectives* (p. 301–332). Autoarea face o trecere în revistă a necropolelor din Transilvania veacurilor XI–XIII în care s-a înregistrat fenomenul depunerii de monede. Sunt analizate o serie de chestiuni, dintre care amintim: emisiunile monetare depuse în morminte, frecvenţa depunerii monedelor în cimitire, numărul monedelor depuse în mormânt, poziţia acestora în raport cu defunctul şi, desigur, funcţia monedei. Referitor la acest ultim aspect, au fost identificate şase posibile funcţii, începând cu mult discutatul rol de „obol al lui Charon" şi continuând cu moneda ca podoabă/ amuletă/ talisman, ca ofrandă funerară, ca simbol al statutului social, al statutului religios ori chiar ca simbol al memoriei sociale în cadrul unor societăţi aflate în formare. În final, sunt aduse în discuţie şi chestiuni legate de cronologie – apariţia, răspândirea şi dispariţia monedelor în necropole.

Dan Culic, *Monumente uitate (II). Bisericile medievale dispărute din judeţul Sălaj. Ruina unei biserici medievale din hotarul satului Cheud* / *Forgotten Monuments (II). Lost Medieval Churches in County of Sălaj. The Ruin of a Medieval Church from the Territory of the Village of Cheud* (p. 333–344). Acest articol, care se doreşte a fi al doilea din seria *Monumentelor uitate*, are ca obiect ruinele unei biserici identificate în hotarul satului Cheud (com. Năpradea). Monumentul, din punct de vedere planimetric, aparţine tipului bisericilor-sală cu anumite particularităţi, momentul constructiv situându-se probabil în veacul al XIII-lea. În continuare, a fost inclus şi textul jurnalului de şantier al cercetărilor efectuate de către Sergiu Iosipescu şi Georgeta Iuga la acest obiectiv în anul 1989.

La finalul lucrării (p. 345–346) se află o listă unitară a abrevierilor utilizate de autori pe parcursul textelor.

Prin largul palier cronologic (secolele IV–XIII), problematică, materiale şi informaţii diverse cuprinse, considerăm apariţia acestei lucrări de bun augur pentru medievistica din România, cu atât mai mult cu cât se doreşte a fi debutul unei serii. Ar mai fi de adăugat faptul că majoritatea studiilor din acest volum au la bază săpături arheologice preventive, prilejuite de diverse lucrări de infrastructură, care s-au dovedit în ultima perioadă un adevărat motor al cercetării arheologice. Cartea a apărut în condiţii grafice foarte bune, aşa cum ne-a obişnuit Editura Mega din Cluj-Napoca în privinţa lucrărilor cu un conţinut arheologic, fapt care trebuie apreciat ca atare.

Adrian Ioniţă,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan",
Bucureşti;
e-mail: aionita67@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ABREVIERI

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
ActaH – Acta Hargitensia, Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea-Ciuc
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă, Zalău
AÉ – l'Année Épigraphique, Paris
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena
AIIA Cluj – Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Cluj-Napoca
AIIA Iaşi – Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Iaşi
AIESÉE – Association Internationale des Études du Sud-Est Européen
Aluta – Aluta. Studii și Comunicări, Muzeul Județean Covasna, Sf. Gheorghe
AnB – Analele Banatului, S.N. Arheologie – Istorie, Muzeul Național al Banatului, Timişoara
Ancient West & East – Ancient West & East, Leiden
Antaeus – Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
Antichità Altoadriatiche – Antichità Altoadriatiche, Centro di Antichità Altoadriatiche, Casa Bertoli, Aquilea
Apulum – Apulum. Acta Musei Apulensis, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
Archaeus – Archaeus. Études d'Histoire des Religions, Bucureşti
ArchAnz – Archäologischer Anzeiger, Berlin
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeologiai Értesitő, Budapesta
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
Argesis – Argesis, Muzeul Judeţean Argeş, Piteşti
ArheologijaKiev – Arheologija. Institut Arheologii, Kiev
ArhMold – Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie, Iaşi
ArhVestnik – Arheološki Vestnik, Ljubljana
Balcanoslavica – Balcanoslavica, PRI Institute for Paleoslavic culture, Prilep
BAR IntSer – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archaölogischen Instituts, Frankfurt am Main – Berlin
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, Bucureşti
BMA – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra Neamţ
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMMN – Buletinul Muzeului Militar Naţional, Bucureşti.
BSNR – Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti
București – București. Materiale de Istorie și Muzeografie, Muzeul de Istorie a Municipiului București
BulBOR – Buletinul Bisericii Ortodoxe Române, București
Buridava – Buridava, Muzeul Județean Vâlcea, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
CAB – Cercetări Arheologice în București, Muzeul Municipiului București
Caiete ARA – Caiete ARA. Arhitectură, Restaurare, Arheologie. Asociaţia ARA, Bucureşti

SCIVA, tomul 68, nr. 1–4, Bucureşti, 2017, p. 343–345

https://biblioteca-digitala.ro

Castrum – Castrum. Castrum Bene Egyesület, Budapesta
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Bucureşti
CCDJ – Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos, Muzeul Dunării de Jos, Călăraşi
CEpR – C.C. Petolescu, *Cronica Epigrafică a României*, SCIVA, Bucureşti
CIGD – L. Ruscu, *Corpus Inscriptionum Graecarum Dacicarum,* Debrecen, 2003
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863–
Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice şi Creştine al Facultăţii de Istorie a Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi
CN – Cercetări Numismatice, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, Bucureşti; N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti
Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology
ÉBpB – Etudes byzantines et postbyzantines, Bucureşti
EphemNap – Ephemeris Napocensis, Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca
ÉtBalk – Études Balkaniques, Sofia
FolArch – Folia Archaeologica, Budapest
Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
Historia Urbana – Historia Urbana. Comisia de Istorie a Oraşelor din România, Sibiu
Historica – Historica, Centrul de Istorie, Filologie şi Etnografie din Craiova
IDR – *Inscripţiile Daciei Romane*, Bucureşti
IDRE – Constantin C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I–II*, Bucureşti, 1996–2000
ILB – B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae*, Sofia, 1989
ILD – C.C. Petolescu, *Inscripţii latine din Dacia*, Bucureşti, 2005
IntArch – Internationale Archäologie, Rahden
Isis – Isis, University of Chicago Press, Chicago
ISM – *Inscriptiones Scythiae Minoris*, Bucureşti
IzvestijaVarna / ИзвестияВарна – Izvestija na Narodnija Muzej, Varna / Известия на народния музей, Варна
JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
JAR – Journal of Anthropological Research, University of Chicago Press, Chicago
JbDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
JbRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz
JRS – Journal of Roman Studies, Londra
JSA – Journal of Social Archaeology, SAGE Publications, Newbury Park
Marisia – Marisia. Muzeul Judeţean Mureş, Târgu Mureş
MCA – Materiale şi Cercetări Arheologice, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti
MFMÉ - StudArch – A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Móra Ferenc Múzeum, Studia Archaeologica, Szeged
Mousaios – Mousaios, Muzeul Judeţean Buzău, Buzău
MuzNaţ – Muzeul Naţional, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
Oltenia – Oltenia. Studii şi Comunicări, Craiova
PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropa, Berlin
PBF – Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
Peuce – Peuce, Studii şi cercetări de istorie şi arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
Pontica – Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa

https://biblioteca-digitala.ro

PraceMat – Prace i Materialy Muzeum Archeologicznego i Etnograficzego w Lódzi, Seria Archeologiczna, Lódź
PZ – Praehistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
RadVM – Rad Vojvodjpanskih Muzeja, Novi Sad
RE – G. Wissova (ed.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1893–1997
RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti
RevMuz – Revista Muzeelor, Bucureşti
RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, 2004
RHSEE – Revue Historique du Sud-Est Européen, Bucureşti
RIAF – Revista de Istorie, Arheologie şi Filologie, Bucureşti
RMI – Revista Monumentelor Istorice, Comisia Naţională a Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice, Bucureşti
SBS – Studies in Byzantine Sigillography, Dumbarton Oaks, Washington D.C.
SCIV(A) – Studii şi Cercetări de Istorie Veche (şi Arheologie), Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti
SCN – Studii şi Cercetări de Numismatică, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti
Scripta Valachica – Scripta Valachica, Târgovişte
SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Leiden, 1923–
Situla – Situla. Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae, Ljubljana
SlovArch – Slovenská Archeológia, Nitra
SMMIM – Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară, Muzeul Militar, Bucureşti
SP – Studii de Preistorie, Asociaţia Română de Arheologie, Bucureşti
Starinar – Starinar, Belgrad
Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Naţional al Bucovinei, Suceava
Századvég – Századvég Társadalomtudományi Folyóirat. Századvég Alapítvány (Századvég Foundation), Budapesta
Székelyföld – Székelyföld, Magyar Művészeti Akadémia, Miercurea Ciuc
TD – Thraco-Dacica, Bucureşti
Tibiscus – Tibiscus. Muzeul Naţional al Banatului, Timişoara
Tyche – Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
Valachica – Valachica. Chronica Valachica. Studii şi materiale de istorie, Muzeul Judeţean Dâmboviţa, Târgovişte
VjesnikZagreb – Vjesnik Arheoloskog Muyeja u Zagrebu, Zagreb
Zalai Múzeum – Zalai Múzeum, Zalaegerszeg
ZborRadBeograd – Zbornik Radova Vizantinoški Institut, Belgrad
Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Muzeul Judeţean Arad
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
TRACO-DACICA
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE BEAUX-ARTS
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'etranger sera adressée à: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O. Box 5–42, Bucureşti, România, 050 711, Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06; Fax: 4021-318 24 44; E-mail: edacad@ear.ro, web: www.ear.ro; RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax: 4021-318 70 02, 4021-318 70 03 Tel. 4021-318 70 00, 4021-318 70 01, Bucureşti, România; ORION PRESS IMPEX, 2000 S.R.L., P. O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, Tel./Fax 4021-210 6787; Tel.: 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro.

Adresse du Collège de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, RO-010 667, Bucarest, Roumanie, Tel. 4021-212 88 69, Fax: 4021-212 88 62 4021-212 88 62 E-mail: mirceababes@yahoo.com et redactie_iab@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ZOE PETRE (sub îngrijirea), **Antidoron. Centenarul acad. Em. Condurachi (1912–2012)**, 2012, 78 p.

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, **Civilizaţie medievală românească. Ceramica monumentală din Moldova,** 2012, 656 p.

ION MOTZOI-CHICIDEANU, **Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie şi Inferioară,** vol. I–II, 2011, 900 p., 472 pl.

CARMEN MARIA PETOLESCU, **Monedele regelui Coson,** 2011, 128 p., 20 pl.

ALEXANDRU BARNEA, **Tropaeum Traiani. Tezaurul de denari republicani imperiali.** III, 2011, 56 p., 67 pl.

EMILIAN POPESCU, TUDOR TEOTEOI (editori), **Études byzantines et post-byzantines,** vol. VI, 2011, 538 p.

MARIA CRÎNGACI ŢIPLIC, **„Oaspeţi germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie şi arhitectură (sec. XII – XIII),** 2011, 396 p., 60 pl., 7 hărţi

GHEORGHE I. CANTACUZINO, **Începuturile oraşului Câmpulung şi Curtea Domnească. Aspecte ale civilizaţiei urbane la Câmpulung,** 2011, 438 p.

CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Dacia. Un mileniu de istorie,** 2010, 384 p.

FLORIN CURTA, **Text, Context, History and Archaeology,** 2010, 476 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Opuscula Scythica. Grecs et Romans au Bas Danube,** 2009, 410 p.

MIHAI BĂRBULESCU, **Signum originis (Religie, artă şi societate în Dacia romană),** 2009, 302 p.

VASILE CHRISTESCU, **Istoria militară a Daciei romane,** 2010, 303 p., 1 pl.

GHEORGHE DIACONU, RADU HARHOIU (ediţie îngrijită şi prefaţată), **Dacia în epoca primelor migraţii (secolele al II-lea – al IV-lea d. Hr.),** 2009, 162 p., 32 pl.

MICHEL KAZANSKI, **Archéologie des peuples barbares (editor Victor Spinei),** 2009, 491 p.

PETRE ROMAN, ANN DODD-OPRIŢESCU, **Ostrovul Corbului între km. fluviali 911–912. Morminte şi aşezări preistorice,** 2008, 182 p.

SEBASTIAN BRATHER, **Archaeology and identity. Central and East Central Europe in the earlier Middle Ages** (editori V. Spinei, A. Rubel), 2008, 492 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria. XIII. La basilique épiscopale (les résultats des fouilles),** 2007, 236 p., 82 pl.

CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Contribuţii la istoria Daciei romane (I),** 2007, 352 p.

GHEORGHE POSTICĂ, **Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V–XIII),** 2007, 488 p.

ISSN 1220-4781

https://biblioteca-digitala.ro